OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

.....
604.059
OSZK

PINTÉR

MAGYAR
IRODALOMTÖRTÉNETE

8/1

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

604.059

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

NYOLCADIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

I.

BIBLIOTH... HONGR...
98/h. 71

BUDAPEST, 1941.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

NYOLCADIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

I.

BUDAPEST, 1941.

OSZK
604.059
ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR
1968 R leltár

Franklin-Társulat nyomdája. — vitéz Litvay Ödön.

A MAGYAR IRODALOM A XX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Felejthetetlen jó Uram szellemének ajánlom ezt a könyvet: élete művének befejező részét.

Azt adom át emlékének, amit Ő adott nemzetének.

Pintér Jenőné Battlay Borbála.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Néhány évvel azelőtt kiadott hétkötetes munkámban a legrégibb időktől 1900-ig tárgyaltam a magyar irodalom történetét. E hét kötetnek szerves folytatása — de magában is önálló irodalomtörténet — az itt közrebocsátott mű: irodalmunk a huszadik században.

Azokat az írókat, akiknek munkássága csak 1934. után — a század második harmadában — kezdett kibontakozni, nem méltattam. Ez a feladat a következő korszak kutatójáé.

Az irodalomtörténet nem lexikon. A sok ezer íróból aránylag nagyon kevesen juthatnak be az irodalomtörténetbe. Megvan azonban valamennyi író életrajza és munkássága két nagyszabású forrásműben: Szinnyei József Magyar Íróiban és Gulyás Pál Magyar Íróiban. A lexikon szerzője számbavesz mindenkit, az irodalomtörténetíró válogat és selejtez. A lexikon adatai kétségbevonhatatlanok, az irodalomtörténet értékelései vitatható jellegűek. Az igazságra irányuló törekvés és a tárgyilagos jószándék nem hiányzott a szerzőből, de ez még — jól tudom — nem minden. Tettem, amit tehettem.

Budapest, 1940.

Pintér Jenő.

BEVEZETÉS.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Történeti mozzanatok.
Műveltség, iskolák.
Nyomdászat, könyvkiadás.
Hírlapok, folyiratok.
Színészet, színházak.
Irodalmi társaságok.
Irói törekvések.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

Az 1901. évektől kezdve rohamos gyorsasággal vágtatnak a világesemények. Az orosz-japán háború, Norvégia elszakadása Svédországtól, a portugál köztársaság kikiáltása, a bolgár-szerb-görög szövetség hadjárata Törökország ellen, Bulgária háborúja a szerb-román-görög szövetséggel: ezeket az eseményeket látja a magyar író 1914-ig. Azután megéri az emberiség nagy vérontásának éveit. Halottak, eltűntek, rokkantak, betegek és egyéb szenvedők millióival van tele minden ország. Soha nem álmodott fordulatok következnek: Oroszországban a köztársaság kikiáltása, a cári család meggyilkolása és a bolsevista uralom, Finnország és Esztország függetlensége, Lengyelország új életre támadása, a Habsburg-dinasztia országainak felbomlása, szocialista-kommunista zavargások Németországban, Mussolini diadalmas mozgalma Olaszországban, a spanyol katonai diktatura és köztársaság, antiszemita mozgalmak az egész világon, véres gyarmati háborúk, Hitler sikerei Németországban. A politikai és hadi események mellett új társadalmi jelenségek, fölfedező utazások, tudományos találmányok, művészeti sikerek beláthatatlan sorozata. Négy évtized alatt új világ támad a régi helyén. Ki gondolt volna ezekre a korszakos változásokra a tizenkilencedik század végén?

A honfoglalás ezeréves évfordulóját 1896-ban a szellemi és anyagi virágzás teljességében ünnepli meg a magyar nemzet. Ausztriában egymást érik a politikai zavarok, Magyarország erős. A Deák Ferenc elveit követő kormánypárt helyzete megdönthetetlennek látszik, Széll Kálmán miniszterelnök 1899-ben biztató reményekkel veszi át Bánffy Dezső miniszterelnöktől az ország kormányzását, de ekkor nemcsak azok a társadalmi kérdések bukkannak föl nálunk is fenyegető erővel, amelyek annyira zaklatottá teszik ez időtájt Európa államainak belső életét, hanem a különleges magyar bajok is. A hadsereg német nyelve és az Ausztriával fennálló közös vámterület kényszere csakhamar végzetesen szembeállítja egymással a Deák-párti kormányt és a Kossuth-párti ellenzéket. Széll Kálmán lemondása után nem teremthet rendet Tisza István sem. A parlamenti házszabályok megakadályoznak minden komoly munkát, s az ellenzék visszautasítja a házszabály-változtatásnak még a gondolatát is. Az 1905. évi választáson a hatvanhetes kormánypárt kisebbségben marad, Tisza István miniszterelnök lemond.

Mivel I. Ferenc József király vonakodik attól, hogy ellenzéki minisztériumot nevezzen ki, katonai önkényuralom fenyegeti az országot, végre mégis csak létrejön az egyezmény az uralkodó és a győztes párt vezérei között. Wekerle Sándor miniszterelnöksége alatt ellenzéki politikusok jutnak a miniszteri székekbe ; a nemzet azt hiszi, hogy Magyarország most már függetlenítheti magát Ausztriától, megkapja a magyar vezényleti nyelvet, az önálló vámterületet és a nemzeti bankot. De a közvélemény

erejére támaszkodó ellenzéki koalíció sem tud engedményeket szerezni, sem közjogi, sem katonai, sem gazdasági tekintetben. A függetlenségi és negyvennyolcas politikusoknak úgy kell kormányozniok, mint ahogy az előző Deák-párti miniszterelnökök kormányoztak. A sikertelenség következtében csakhamar beköszönt az uralomra jutott ellenzéki pártok bomlása. Az 1910. évi választáson a régi hatvanhetes kormánypárt nagy többséggel kerül be a képviselőházba, s elkeseredett parlamenti harcok után Tisza István 1913-ban ismét elvállalja a miniszterelnökséget. A gazdasági élet e közben súlyosan hanyatlik, a külföld bizalmatlanul szemléli a magyar helyzetet, itthon egymást érik a botrányok és sztrájkok, az elvek harca személyi gyűlölködéssé fajul. A közösügyes hatvanhetesek elkeseredett harcokat vívnak a függetlenségi politikusokkal.

Milyen a főrangú körök irányító csoportja? A Tisza István és mágnás-ellenfelei között folyó elkeseredett harcok tanulságai erre a kérdésre kitűnően megfelelnek. A feudális törekvésekkel gyanúsított miniszterelnök folyóirata, a Magyar Figyelő, kénytelen megállapítani a magyar arisztokráciáról, hogy a politizáló grófok és bárók semmitől sem riadnak vissza a maguk mérhetetlen hiúságában. A modern oligarcha-típus — jajdul fel a hazafi keserűségével Herczeg Ferenc — a jó szerencsének és kalandor-elszántságának akarja köszönni érvényesülését, nem pedig szellemi és erkölcsi képességeinek. «Eleme a harc, és semmitől sem irtózik annyira, mint a békés munkától, amely leleplezi alsóbbrendűségét. Furcsa logikával odáig jutott, hogy a munkaképes parlamentet és az erős központi hatal-

mat nemzeti szerencsétlenségnek tekinti, a politikai zűrzavarban pedig a szabadság és az alkotmányosság diadalát látja. Akkor is tiszteletet követel törvényhozói méltóságának, mikor cigarettával a fogai között, vagy gyerektrombitát fújva lovagol a képviselőház padján. És midőn goromba demokrata kezek megakadályozzák őt oligarcha kedvtelésében, komolyan hiszi, hogy sérelem esett a parlament méltóságán. Mert a parlament — ő. Egyáltalában csak egyféle politikát képes megérteni: azt, amelyet maga csinál. Az ország helyzetét a szerint ítéli meg, hogy a viszonyok mennyire engednek tért az ő érvényesülésének. Ha ő van felül, akkor a görbét is egyenesnek látja, a feketét is rózsaszínűnek; ha azonban elrekesztik a hatalom elől, akkor céltalannak tartja a nemzeti életet, és kétségbeesik az ország jövendőjén. Mindaz a sok küszködés és izgalom, amely az utolsó évtizedben megremegtette Magyarország testét, nem volt egyéb, mint az ősi oligarcha politika érvényesülési csatája. Ezt a harcot váltakozó alakban folytatta. Kezdte a nemzeti sovinizmus jegyében, és folytatta a nemzetközi radikalizmus zászlai alatt.» (1912.)

A világháborúban a magyarság hősiesen küzd. Harcolnak megrendülés nélkül; megállják a helyüket mindaddig, amíg az éhség, fáradtság, emberpusztulás, anyaghiány, gyönge hadvezetés, politikai lázítás meg nem bontja soraikat. A császári udvar diplomatái és hadvezérei tanácstalanul állnak a monarchia életkérdéseivel szemben, az összeomlás küszöbén cserben hagyják a nemzetet. Ha idejében békét kötnek, nem bomlik szét a hadsereg, nem vész el az ország, de a fegyvertelen Habsburg-birodalomra könyör-

telenül reácsap az ellenség. A király elmenekül, a tisztikarnak nem akad vezére, a forradalom lángjai félelmesen lobognak az egész országban.

A világháború évei alatt a belső bomlás akkor indul meg, amikor I. Ferenc József halála után IV. Károly király 1917-ben fölmenti állásától Tisza István miniszterelnököt, és új kormányra bízza az ország sorsának intézését. A harctéri összeomlás sötét világot teremt Magyarországon. 1918. október végén kitör a forradalom, Tisza Istvánt meggyilkolják, Károlyi Mihály kormányt alakít. A hadsereg elszéled, fejetlenség rettegteti az országot. Miközben az ellenséges csapatok bevonulnak a védtelen magyar területekre, a budapesti utcák népe fokozódó zsarnoksággal ragadja kezébe a hatalmat.

«Magyarország ekkor — olvassuk Herczeg Ferenc Károlyi-jellemrajzában — történetének talán legválságosabb napjait élte. Elszorul az ember szíve, ha arra gondol, hogy Wilsonnal, Lloyd George-zsal és Clemenceauval szemben kik képviselték a nemzetet. A nemzet méltósága egy degenerált hazardőr kezébe volt letéve. Gróf Károlyi Mihály a régi dúvad-oligarchiának volt lelki sarjadéka. Kiválóan veszedelmessé tette őt önhittséggel párosult tudatlansága, továbbá erkölcsi korlátokat nem ismerő fegyelmezetlensége, amely bizonyára a degeneráltság tünete, végül mániákus csökönyössége, amely nála a tetterő pótolta. A nemzet esze Jászi Oszkár volt, akinek agyába csak egyetlen gondolat, a magyar Svájc gondolata fért bele, és aki ezzel a rögeszmével a kemény fejében kész volt nekimenni minden falnak. A hazafiságot Szende Pál képviselte,

aki a külföldön megfordult kereskedelmi ügynök nyegleségével mosolyogta meg az erkölcsi erőt, amely a nemzeti szolidaritásban rejlik, és amelyet a hozzá hasonlók sohasem fognak megérteni. A nemzet kardját, ezt a rettenetes és dicsőséges fegyvert, Linder Béla ezredesre bízták, egy elnyűtt idegzetű, gyönge fejű alkoholistára, aki a fronton kiállott félelmének hatása alatt most zsoltárokat zengett a férfigyávaság dícséretére. Midőn rokonszenvet kellett keresni Svájcban, a Terézváros leglomposabb és legarrogánsabb szüffrazsettjét, Schwimmer Rózát küldték oda a magyar állam képviseletében. És ezt a társaságot, amelynél tehetségtelenebb és selejtesebb soha nem állott még semmiféle négerállam élén, megáldotta a nemzeti tanács elnöke, Hock János, a katolikus pap, akinek neve hallatára összemosolyogtak a szabadkőművesek, és elpirultak a keresztények. Hogyan oldotta meg Károlyi Mihály a legsúlyosabb feladatot, amely valaha magyar államférfi lelkiismeretét terhelte? A kifordított eszű ember csalhatatlanságával pontosan megtette mindannak az ellenkezőjét, amit az ő helyében épelméjű ember megtehetett volna. Ez az ember, aki olyan helyesírással írt, mint egy szerényebb polgári házban szolgáló szakácsnő, és aki vezérlő politikus létére sohasem tudott tisztába jönni a magyar közjog alapelveivel, kétségkívül a leggyöngébb koponya mindazok közül, akik ezer esztendő óta vezérszerepet vittek a magyar közéletben. Tíz nemzedékre való keserűség van abban a gondolatban, hogy Magyarország életének legtragikusabb órájában, midőn szükség lett volna a nagy elődök minden hitére, hazaszeretetére, bölcseségére, bátor-

ságára és ékesszólására, egy politikai szövetkezet cinizmusa ezt a démoni dilettánst taszította ki a világtörténelem színpadjára. Szereplésével kiszámíthatatlan kárt okozott az országnak, és oly mérhetetlen gyalázatot hozott a nemzetre, amit a vér és a könnyek óceánja tudna csak lemosni.»

A szocializmustól még a szerényebb sorsú polgári elemek is azt várják, hogy a marxista eszmék valóra válása a szabadság és jólét új korszakával ajándékozza meg a társadalmat. Ezt a hiedelmet szörnyű csalódás követi. A városi lakosság fagyoskodik és koplal, pénzért sem jut élelemhez és ruhához, az irányító helyekre nem odavaló emberek kerülnek. Az emberi szabadság nevetség tárgya lesz. A marxista vezérek 1918. őszén kimondják, hogy ha az új nemzetgyűlési választások alapján polgári többség jönne össze a parlamentbe, ez a többség egy napig sem tarthatja fenn magát a szocialisták fegyveres erejével szemben. A Népszava 1919. tavaszán minden nem-szocialista pártot ellenforradalmi alakulatnak nyilvánít, s kijelenti, hogy az elkövetkezendő nemzetgyűlési választások után a munkások fegyveresen fogják szétkergetni a parlament tagjait, ha azok a polgári gondolat jegyében merészlik megkezdeni tanácskozásaikat. A pártzsarnokságnak ez a leplezetlen megnyilvánulása megdöbbenéssel tölti el az országot, s a bosszúvágy magvait hinti el a lelkekbe.

Károlyi Mihály 1919. március 21-én átadja a hatalmat a munkástömegeknek, a szocialisták vezérei egyesülnek a kommunistákkal, kikiáltják a proletárok diktatúráját. Moszkvai mintára megalakul a népbiztosok kormánya.

A zsidóság forradalmi szárnya uralomra jut, fegyházviselt emberek garázdálkodnak országszerte.

Ez a néhány hónap — a magyarországi szovjetköztársaság kora — a hazai történelem legszomorúbb időszaka a török hódoltság óta. A hazafiakat bebörtönzik vagy kivégzik, a nemzeti érzelműeket megkínozzák, a városok és falvak népét vöröskatonákkal rettegtetik. Az üzletek, házak, birtokok a tömeg tulajdonába kerülnek, a magánlakásokba betelepítik a külvárosok népét. A lakosság éhezik és fázik, a megriasztott családok naphosszat álldogálnak, hogy megkapják silány élelmiszer-adagjaikat. A följelentéseket nyomon követik a házkutatások; s ha véletlenül valamelyik lakásból lámpafény szűrődik ki az éjtszakába, a vörösőr belő fegyverével az ablakon. A nemzeti zászló kitűzéséért, a Himnusz énekléséért, a szovjetharamiák gaztetteinek kárhoztatásáért botozás, börtön vagy bitó jár. Mindenki ellenforradalmár, aki védeni merészeli a kereszténységet és a magyarságot, vagy panaszkodni mer a véreskezű rablók uralma ellen.

A bolsevista kormány vezérkara a Budapestet megszálló román csapatok elől 1919. júliusában Bécsbe menekül, a munkásuralom helyét keresztény-nemzeti kormány foglalja el, s a románok visszavonulása után, 1919. november 16-án, Horthy Miklós ellentengernagy vezérlete alatt az újonnan alakult nemzeti hadsereg bevonul a fővárosba. Az ellenforradalom megtorolja a kommunizmus vérengzéseit, de nem akadályozhatja meg az 1920. évi trianoni békét. Ez a békeszerződés súlyos hadi kárpótlást ró az országra, a magyar belügyek egy részét külföldi ellenőrzés

alá helyezi, az ország 325,000 négyzetkilométernyi területéből csak 93,000 négyzetkilométert hagy meg, a 21 millió főből álló lakosságot 8 millióra csökkenti. Magyarország gabonatermése és állatállománya harmadára zsugorodik, az erdők, bányák javarésze elvész.

A háború után beköszöntő ínséges évek gyötrelmei csak nehezen enyhülnek, de Horthy Miklós fővezérnek 1920-ban az ország kormányzójává való választása és Bethlen Istvánnak 1921-ben kezdődő miniszterelnöksége lassankint elviselhetőbb állapotokat teremt az országban.

A nemzetet időnkint meg-megrázza egy-egy nagy esemény. A határokon túl fenyegetően villog az utódállamok szuronyerdője, a határokon belül lefegyverzetten vergődik a magyarság. Minden mozdulatát figyelemmel kísérik, még belső politikája is magára vonja az idegen beavatkozás ingerült mozdulatait. Mikor 1921. októberében IV. Károly király visszatér a nyugati határszélekre, és csapatokat toboroz maga mellé, Csehszlovákia, a Szerb-Horvát-Szlovén királyság és Románia egy milliónyi katonasága készen áll, hogy bevonuljon Budapestre, újra fölossza az országot, s a meghagyott töredék fölé odaültesse a külföldi kommunista szökevények bosszútól lihegő vezérkarát. A nemzet megmentése érdekében magának a magyar kormánynak kell lefegyvereznie IV. Károly csapatait, és a nagyhatalmak rendelkezésére kell bocsátania a király személyét. Az országgyűlés törvénybe iktatja a Habsburg-ház trónfosztását, a nemzet legitimista kisebbsége szembekerül a szabad királyválasztó többséggel.

A Habsburg-párti és Habsburg-ellenes személyi politika ettől kezdve ott lappang minden nagyobb közéleti fordulat hátterében. Külpolitikai elszigeteltségéből lassankint előreküzdi magát a nemzet, Rothermere lord publicisztikai kezdeményezése az egész világ figyelmét reáfordítja a magyar igazságra, csak a pénzügyi helyzettel nem tud megbirkózni egyetlen kormány sem. A miniszterek szépen szónokolnak, de igazi államférfiúi tehetség kevés akad köztük. Csak Bethlen István miniszterelnök ér el sikereket a társadalmi rend lassú helyreállításával és eléggé szerencsés külpolitikájával.

Bethlen István bukása 1931-ben nehéz helyzetbe sodorja az országot. A tervtelen gazdálkodás a hirtelen letűnt tízéves kormányzatnak fölötte fájdalmas emléke. A miniszterelnök a maga évtizedes uralma idején nem a szakértelem, hanem a politikai érdekek szempontja szerint kénytelen összeválogatni munkatársait ; az ügyesen szónokló, de a dolgok velejéhez nem értő politikusok nem állják meg helyüket a nemzetépítés munkájában. Egyes miniszterek hibát hibára halmoznak, a pártcsoportok önző módon követelik személyi igényeik kielégítését. Az ország eladósodását a külföldi államoktól és a belföldi nagybankoktól való gazdasági függés követi. Az államférfiak teremtő tehetségét nélkülöző magyarság csak a legnagyobb nehézségek árán tud megküzdeni a világválság nyomán járó megpróbáltatásokkal. A fizetések leszállítása, a munkanélküliség és állástalanság, a nyomor és bűn az országban egyrészről ; a nemzet élni akarása, a hazafias célkitűzések, az elvett magyar területek visszacsatolásának sürgetése a másik

oldalon. A kormány helyzete a gazdasági bajok miatt egyrészt igen nehéz, másrészt fölötte könnyű, mert úgyszólván teljes hatalommal teremthetné meg — ha volna hozzá tehetsége — reformjait.

Gömbös Gyula kormánya vérmes reményeket kelt a nemzet egy részében, de a lényegbe vágó kérdéseket ez a politikai csoport sem tudja megoldani. Hónapról-hónapra zúg az országban a tervek, ígéretek, nyilatkozatok, szónoklatok áradata ; sajnos, a pártgyűlések és hírlapi cikkek nem segítenek a helyzeten.

A német birodalom szelleme rohamosan terjed az országban. Imrédy Béla, majd Teleki Pál miniszterelnöksége alatt a zsidókérdés kerül a politikai kérdések középpontjába. Alig lép életbe az első zsidótörvény, az országgyűlés 1939-ben máris megszavazza a második zsidótörvényt.

A törvény megokolása szerint a zsidóság minden néptől élesen elkülönülő sajátos népcsoport, amely területi szétszórtsága ellenére is évezredek óta élettani és lelki közösségben él. Elkülönülése következtében faji, szellemi és érzelmi egység. A zsidók idegenek valamennyi nemzet testében, nem hasonulnak át az őket vendégként befogadó néphez, zárt fajiságukat és öröklött tulajdonságaikat nem vetkezik le soha. Ha a magyarság élni akar a maga országában, vissza kell foglalnia a zsidóságtól mindazokat a gazdasági állásokat, amelyek számarányuknál fogva megilletik őket. Fokozatosan hat százalékra kell leszállítani a zsidók számát minden foglalkozási ágban, s ezt az elvet nem csupán az izraelita vallású zsidókra kell vonatkoztatni, hanem a megkereszteltekre, sőt a félvérekre és negyedvérekre is.

Bizonyos életpályákról pedig végképen ki kell szorítani a zsidó származásúakat.

A javaslat — mondotta Teleki Pál az országgyűlés felsőházában — történelmi szükségesség. Nem az egyéni jogsérelmeket kell néznünk, hanem a nemzet egyetemes érdekét. Nem üldözésről, hanem védekezésről van szó. A zsidóság állandóan olyan mértékben alakítja át a magyarság testét és lelkét, hogy ez a folyamat végzetes lehet a nemzetre. A megkeresztelkedés nem segít semmit, mert egy ember lelki világa nemcsak vallási meggyőződéséből áll. Ha valakit azon az alapon ítélünk meg, hogy vallása immár keresztény, ezzel nem merítjük ki lelkivilágának egészét.

A faj és vér elméletének törvénybeiktatása ellen sokan tiltakoznak, de a kormány elrendeli a polgárok leszármazásának kutatását. A legegyszerűbb foglalkozások elnyerésében is döntő fontosságú a családfa kimutatása.

Reformok után sóvárog mindenki, reformokat ígér valamennyi kormány, de a reformok még a közoktatásügy mezején is szánalmas kuszaságokba torkollnak. Milyen területeken kellenének a reformok, ha mindjárt puszta másolatai lennének is a külföld útjelző újításainak? Kellenének az állampolgári életben, kellenének a gazdasági küzdelmekben, kellenének a társadalomban. A falu elhanyagoltsága, a telepítés kérdése, a kisbirtokosok adózása, a főúri birtokrendszer, a kartelles bankvilág, a rideglelkű gyáripar, a munkásság sorsa, a népegészségügy, a gyermekvédelem, a szociális mulasztások pótlása, az európai szellemű demokrácia kiépítése, a nyomor és bűnözés : valósággal kiáltoznak a mélyreható változások után.

A nagybirtok uralma ólomsúllyal nehezedik a földért áhítozó földnélküli lakosságra. Európai ritkaság, hogy a megcsonkított ország 16 millió holdat meghaladó területéből csaknem 5 millió hold az ezer holdon felüli birtokok terjedelme. A hitbizományok kiváltságos rendszere sok gondot ad a kormányférfiaknak, de egyik sem mer komolyan hozzányulni a kényes kérdés megoldásához. Az elidegeníthetetlen főúri nagybirtok Magyarország egyik különlegessége. Hatvan családot — a maga hitbizományai révén — a többi állampolgártól elkülönítve másképp véd a törvény, mint ahogyan védi a többi kilenc millió magyart.

Az állami alkalmazottak nagy száma is szörnyű tehertétele az országnak. Bekövetkezik az az állapot, hogy 1935-ben minden kilencedik ember az állam javadalmazásából él mint tényleges szolgálatot teljesítő alkalmazott vagy mint nyugdíjas. Az eltartásosaknak ehhez a tömegéhez járul a vármegyék, városok és egyéb közösségek alkalmazottainak hatalmas száma. A szabad pályáktól egyre jobban idegenkednek az állást keresők, mindenki a nyugdíjas helyek biztonsága után eseng.

A nagykereskedelem, a gyári termelés, a bankok túlnyomóan a zsidó nagytőke birtokában vannak. Ez a félelmes kapitalizmus nem egyszer még az állam kormányzatába is beleszól hatalmas tőkéjével. A gazdasági válságok idején a munkások sorsa szánalomraméltó, a munkanélküliség ott kullog a kapitalista termelés nyomában. Még a dolgozó proletárok is csak szűkösen tudnak megélni, annál keservesebben küzdenek létükért a kenyértelen emberek. A nyomor a fővárosban éri el tetőpontját. Százezernél

több munkaképtelen és munkanélküli bujkál a külvárosok táján a betegség gyötrelmei és a bűn kísértései között. Az állam, a város, a társadalom, az egyházak minden erejüket megfeszítik, hogy szállást, ruhát és ételt adjanak a szerencsétleneknek; a jótékonyság tízezrek könnyeit törli le hétről-hétre; így folynak az évek, így várja mindenki a jobb jövőt.

Ha az ország élete tele van is gyötrelmes gondokkal, ha az antiszemita előretörést és a földosztó tömegmozgalmakat csak nagy erőfeszítéssel tudja is ellensúlyozni a kormány, a külső politikában egyre javul a helyzet. Rövid időn belül két ízben is gyarapodik az ország területe. 1938. őszén a magyar Szent Korona visszakapja a Felvidék magyar lakosságú déli részeit, 1939-ben megszerzi a Kárpátalját. Komárom, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Munkács, Beregszász húsz évi cseh uralom után visszatér a magyar anyaországba.

1939-ben kitört a második világháború.

Budapest nemzeti szelleme az 1900-as évektől kezdve rohamosan megváltozott. Magyarország legnagyobb városát — a kereskedelmi vállalatokkal, ipartelepekkel, gyárakkal veszedelmesen felduzzasztott internacionalista tűzfészket — csak az elvakultság nevezhette a magyarság szívének. Más nemzetek ősi jellemvonásaiknak egész kivirágzását belevitték fővárosukba, Budapest utcáin hiába kereste volna az idegen a magyar életet. Az ország minden részéből összeverődött elégedetlen lakosság, a külvárosokban tolongó rettentő csőcselék, a nyilvános mulatóhelyek dorbézoló népe s a szegényebb és gazdagabb városrészeket ellepő orosz-lengyel zsidóság beteggé tették a város levegőjét.

A forradalmak után erősen javult a helyzet a magyar érzés javára. A nemzetköziség jelszavai elvesztették régi varázsukat.

Az ország fővárosa a nemzeti mozgalmak hatása alatt elfordult a szélső programmoktól, kiépítette keresztény szervezeteit, fölkeltette a lakosságban a polgári öntudat bátorságát.

Az 1930. végén tartott népszámlálás tanúsága szerint Budapesten egy millió ember lakott. Ezek közül magyar 94, német 4 százalék. A katolikusok arányszáma 62, a reformátusoké 12, az evangélikusoké 5, a zsidóké 20 százalék. Az ország kilenc millió lakosából 92 százalék volt a magyar, 6 százalék a német, 2 százalék a szláv. A katolikusok országos számaránya 67, a reformátusoké 22, az evangélikusoké 5, a zsidóké 5 százalék volt. Az ország szétdarabolása után a magyarság egy része szétszóródott a föld kerekségén. Az emberek sem az anyaországban, sem az elcsatolt területeken nem tudtak megélni.

Hogy mit szenvedett az elcsatolt területeken élő magyarság a megszállók könyörtelenségétől, hogy a menekültek százezrei miként zúdultak az anyaországra, hogy hány élet ment tönkre az impériumváltozás forgatagában : ezek a részletek a magyar történelem gyászos fejezetei. Az állampolgári viszonyok rendezetlensége miatt magában Csonka-Magyarországon is szörnyű volt a hazátlanok egy részének sorsa.

A huszadik század első harmadában a megoldásra váró problémák egész sora gyötörte a nemzetet. Fájdalom, nem akadt olyan államférfiú, és nem alakult olyan szellemi vezérkar, amely megoldotta volna a magyarság sorsába vágó kérdéseket. Felülről vagy alulról — az arisztokrácia vagy a demagógia részéről — többnyire elgáncsolták még a félmegoldásokat is. A félelmes kérdések egész sora meredezett a hazáját féltő magyarság felé.

Az európai államok gazdasági összeomlásában a gépek elszaporodásának volt a legnagyobb része. A géptechnika gyors fejlődése súlyos veszedelmeket indított meg világszerte. Az új gépek fölöslegessé tették az emberek millióit, a munkanélküli tömegek állati sorba süllyedtek, örökös gazdasági forradalmak rázkódtatták meg az országokat. Ott, ahol régente négyezer munkás dolgozott egy csatorna kiásásán, ugyanezt a munkát a csatornaásó-készülék segítségével öt munkás végezte el ; egy szántógép ötven ember helyett szántott, egy arató-cséplőgép kétszázharminc

munkaerőt tett fölöslegessé, egy vízigép ezerkétszáz ember kenyerét vette el ; egy cipőgyári gép százezer fővel apasztotta a gyári munkások számát. A gép elnyelte az embert, és sok millió családot dobott a nyomor és bűn martalékául.

A zsidókérdést nem vallási ügynek, hanem faji kérdésnek fogta föl a kor. A bolsevizmus bukását követő keresztény ellenforradalom korszakában olyan erős volt az antiszemitizmus áramlata, hogy a zsidóellenes tömegforradalmat csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett megakadályozni. A proletárdiktatúra rablásait és vérengzéseit a zsidóság terhére írták, a nép dühe a Dunántúl és az Alföld egyes helyein heves kitörések között fordult a szovjetköztársaság támogatói ellen. A hazafias zsidók súlyosan szenvedtek a forradalmi zsidók miatt.

A részben nyomorgó, részben munkanélküli magyar értelmiség előtt a zsidók térfoglalása egyre vészesebbnek tűnt föl. A zsidókérdéshez a világháború előtt senki sem mert hozzányúlni, a zsidóság kétségbevonta, hogy egyáltalában van zsidókérdés, ha pedig valaki — akár az ő érdekükben is — komolyan foglalkozott a helyzettel, a nyugtalankodót megtanították az engedelmességre. Maga Jászi Oszkár panaszolta 1920-ban megjelent könyvében, milyen bőszült rohamot idézett föl maga ellen, amikor a világháború idején kijelentette, hogy zsidókérdés igenis van. «Amikor én a Huszadik Században — látva a zsidó probléma példátlan kiszélesedését — széleskörű körkérdést rendeztem ebben a tárgyban, a zsidó közvélemény terrora oly nagy volt, hogy a vezető politikusok nem mertek nyilatkozni, s mikor a szemle zsidó száma megjelent, a zsidó felekezeti sajtó oly éktelen lármát és gyűlölködő hadjáratot indított ellenem, hogy a rabbik kiprédikáltak a zsinagógákban.»

A köztudatnak — szólalt föl Ravasz László a magyar felsőházban — egyszer már ki kellene ábrándulnia abból a gondolatból, hogy a zsidókérdés vallási kérdés. A zsidóság nem vallás, több még a fajnál is, a zsidóság a különös következetességgel megőrzött faji tulajdonságokon kívül páratlan történelmi helyzet : egy lobogó nemzeti öntudatú népcsoport hite a maga kiválasztottságában. Állami szervezet nélkül élő egységes nemzeti közösség a zsidóság

az egész föld kerekségén. Magyar a zsidó, állította valaki. «Üljön csak be egy Nyíregyházára menő harmadosztályú vasúti kocsiba, amelyben hatvan-hetven hernyósapkás, kaftános zsidó van, akinek a szájában habzik a jiddis, s kérdezze meg magától: ez-e a magyar, ez-e Árpád népe, Arany János népe?» A keresztény egyházak súlyos mulasztást követtek el akkor, amikor minden kritika nélkül fogadták híveik közé az áttérő zsidókat, s nem vizsgálták meg, miért akarnak keresztényekké lenni. Aki Krisztus anyaszentegyházába lép, ne előnyökért cserélje meg hitét, hanem vallásos meggyőződéséért. Aki hasznot remél áttéréséből, az bizonyára csalódik. Mert Krisztus nem előnyt, nem recepciót, nem asszimilációt ígért a hozzá csatlakozóknak, hanem új lelket, szenvedéseket, vértanúságot. A zsidóság kevés önismeretet tanúsít a maga kérdéseiben, s azt hiszi, hogy az emberek korlátoltsága, irígysége és gonoszsága miatt szenved, holott ő ártatlan, bűntelen. Nagy csalódás, a bűnbánat és önkritika teljes hiánya.

Irodalom. — Petrássevich Géza: Magyarország és a zsidóság. Budapest, 1900. — Czirbusz Géza: Magyarország a XX. század elején. Temesvár, 1902. — Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1905. — György Aladár szerkesztésében: A föld és népei. 5. köt. Magyarország. Budapest, 1905. — Szeberényi Lajos: A parasztok helyzete Magyarországon. Békéscsaba, 1907. — Révész Mihály: A magyarországi munkásmozgalom története. 1867—1913. Budapest, 1913. — Révai Mór: A magyarság ügye a külföldön. Budapest, 1917. — Lóczy Lajos: A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, 1918. — Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1919. — Huszár Károly szerkesztésében: A proletárdiktatura Magyarországon. Budapest, 1920. — Szekfű Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Gratz Gusztáv szerkesztésében: A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1921. — Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Budapest, 1921. — Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922. — Angyal Dávid szerkesztésében: Magyarország felelőssége a világháborúért. Budapest, 1923. — Buday László:

Magyarország küzdelmes évei. Budapest, 1923. — Kelemen Béla : Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. Szeged, 1923. — Gabányi János : Mártírjaink. Budapest, 1924. — Milotay István : Tíz esztendő. Budapest, 1924. — Supka Géza : A nagy dráma. Budapest, 1924. — Bajza József : A magyar—horvát únió felbomlása. Budapest, 1925. — Gárdonyi Albert : Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből. Budapest, 1925. — Pethő Sándor : Világostól Trianonig. Budapest, 1925. — József főherceg : A világháború, amilyennek én láttam. Hat kötet. Budapest, 1926—1933. — Olay Ferenc : A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken. 1918—1928. Budapest, 1930. — Weis István : A mai magyar társadalom. Budapest, 1930. — Mályusz Elemér : A vörös emigráció. Napkelet. 1931. évf. — Nagy Iván : A magyarság világstatisztikája. Budapest, 1931. — Balla Antal : A legújabb kor világtörténete. Budapest, 1932. — Asztalos Miklós és Pethő Sándor : A magyar nemzet története. Budapest, 1933. — Julier Ferenc : 1914—1918. A világháború magyar szemmel. Budapest, 1933. — Miskolczy Ágost : Szemben a forradalom arcvonalával. Budapest, 1933. — Gratz Gusztáv : A dualizmus kora. Két kötet. Budapest, 1934. — Bosnyák Zoltán : Fővárosunk elzsidósodása. Budapest, 1935. — Cholnoky Jenő : Hazánk és népünk egy ezredéven át. Budapest, 1935. — Gratz Gusztáv : A forradalmak kora. Budapest, 1935. — Nagy Iván : Öt világrész magyarsága. Budapest, 1935. — Borsody István szerkesztésében : Magyarok Csehszlovákiában. 1918—1938. Budapest, 1938. — Gróf Károlyi Imre : A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 1938. — Gáspár Zoltán : Húsz év története. 1918—1938. Budapest, 1939.

MŰVELTSÉG, ISKOLÁK.

Ha a világháborút megelőző évek politikai torzsalkodásai a bajok egész tömegét zúdítják is a nemzetre, a szellemi élet terén a termékeny munkásság korszakát éli a magyarság. Az analfabéták száma rohamosan csökken, a népiskolák és szakiskolák száma megnövekszik, a középiskolákban buzgón tanulnak, a budapesti és kolozsvári tudományegyetemet mintaszerűen kiépítik. A fővárosban és a nagyobb vidéki középpontokban egyformán áthatja az embereket az ismeretszerzés láza. A könyvtermelés messze meghaladja azt az arányszámot, amelyet tíz millió magyartól várhatott volna a világ.

Erre az évről-évre hatalmasabban duzzadó szellemi életre villámként csap rá a világháború orkána, majd a forradalom földrengése.

Kunfi Zsigmond, a szocialista közoktatásügyi miniszter, 1919. januárjában hét tanárt nevez ki önhatalmúan a budapesti tudományegyetem jogi karára. Mivel a jogi kart meg sem kérdezi, miként vélekedik az új emberek tudományos készültségéről, az eset nagy feltűnést kelt, de a baloldali politikusok és hírlapírók zajosan helyeslik a diktátori mozdulatot. A kormánynak az az álláspontja, hogy a főiskolákon olyan tanárok kellenek, akik az ifjúságot a forradalom szellemében nevelik. «Vajjon azt hiszi

a budapesti egyetem tanácsa — gúnyolódik a közoktatásügyi miniszter — hogy a kormány és a forradalmi Magyarország meg fog hátrálni az egyetem elől? Azt hiszik az egyetemi professzorok, hogy az ő kiváltságaikat hajlandó lesz a forradalom kormánya respektálni?» Mit válaszolhat az egyetem? «Elismerjük a nép fenségét, de követeljük a tudomány fenségének elismerését is. Az új társadalmi rend ellenkezésbe jöhet a régivel, de nem szabad ellentétbe jönnie a tudománnyal. A tudományt nem pótolhatja semmi. A forradalom eltörülhette a királyságot, megváltoztathatta a törvényhozást, de a gondolkodásba való belenyúlása végzetes következményeket von maga után. Ha a szellemi életet aláássuk, megdől minden.» A sajtóban egyik támadás a másikat követi az egyetemi tanárok ellen. Múmiák lázadása, a középkor legsötétebb lovagjai, antiszemita aggastyánok: ehhez hasonló kiáltozásokkal védik a forradalom álláspontját. A szabadkőművesek lapja kifejti, hogy az egyetem önkormányzata komoly és nagy érték, mert a tudomány szabadságának nélkülözhetetlen előfeltétele, de a mai egyetem ne szóljon egy szót sem, mert a multban mindig szolgai módon tűrte, hogy érdemetlen embereket helyezzenek a tanári székekbe. Most a szocialista miniszter követte el ezt a személyi erőszakot. Nyilatkozik a Világban az egyetem forradalmi kormánybiztosa, Jászi Oszkár is. Szerinte az egyetem úgynevezett autonómiáját a multban sem vették komolyan, a jogi kar több tagja az egyetem megkérdezése nélkül jutott tanszékéhez. Ha egyszer nyilvánosságra jutnának azok a főhercegi, főpapi, főúri protekciók, amelyek az egyetemi katedrák sor-

sát eddig is eldöntötték, a közvélemény borzadva látná, mit rejteget az elvénült önkormányzat.

A munkások diktatúrájának kikiáltása után a közoktatásügyi népbiztosság az orosz-zsidó bolsevizmus elvei szerint garázdálkodik az egyetemen. A jogi, orvosi és filozófiai kar nacionalista szellemű tanárait eltiltják a tanítástól, helyükbe progresszív gondolkodású előadókat neveznek ki. A megmaradt régi tanárok kénytelenek résztvenni a kommunista átképző tanfolyamon, hogy jártasságot szerezzenek a szovjettudomány frazeológiájában. 1919. március végétől július végéig folyik a budapesti egyetem bolsevizálása, a 133 napos uralom után végre győzelemre jut az ellenforradalom, az erőszakosan behelyezett tanárokat eltávolítják a magyar főiskolákról.

Az 1920. évi numerus clausus —az egyetemi hallgatók létszámának korlátozása — egyrészt visszahatás a bolsevizmus előretörésére, másrészt szükségtörvény azzal a célzattal, hogy a zsidóságnak az értelmiségi pályákon mutatkozó rendkívüli túlsúlyát csökkentse. A parlament a keresztény-zsidó egyenjogúság nevében alkotja meg a törvényt, mert nem óhajtja, hogy a zsidó hallgatóság a keresztény ifjúság rovására jogos arányszámán felül érvényesüljön. A zárt szám enyhíteni akarja a szellemi proletariátus további kitenyésztését, védeni törekszik az államot a társadalmi rend fölborulása ellen.

A négy tudományegyetem, a műegyetem és a különféle főiskolák a diplomák egész tömegét ontják évről-évre. Az okleveles fiatalság elhelyezésének kérdése az országnak egyre égetőbb problémája lesz, a helyet nem kapó

értelmiség elkeseredetten döngeti az állam kapuit. Diploma ezrével van, állás alig akad ; a kenyérért szaladozó ifjúság egy részéből a társadalom ellensége lesz ; a diplomás proletárok nyomorának sötét árnyéka félelmes körvonalakkal bontakozik ki. A kitűnően képesített jogászok, tanárok, orvosok, mérnökök, gazdák és egyéb diplomás férfiak csüggedten könyörögnek munkáért, s nincs az az emberi jóindulat, amely segíteni tudna szomorú sorsukon.

A katolikusok és a protestánsok szembenállása a XVIII. század óta aligha volt csak egyszer is olyan erős, mint a világháborút követő korszakban. A társadalmi érintkezésben ritkán lehet az ellentéteket tapasztalni, a nemzeti egység gondolatának hangoztatása sok ügyesbajos dolgot elsimít, de a cselekedetek mélyén ott ég a vallásfelekezeti szenvedély parazsa. Elvi kérdésekben, politikai megmozdulásokban, állások betöltésében bizalmatlanul tekint egymásra a katolikus és a protestáns. A papság szavának emberöltők óta nincs olyan súlya, mint ezekben a hitbuzgó időkben.

Az alapvető tudományos képzést a középiskola elég jól megadta neveltjeinek, az írók és olvasók a gimnáziumok és reáliskolák tanítására építették későbbi ismereteiket. Sajnos, a középfokú iskolázás a világháború befejezése óta tele volt zavaró mozzanatokkal. A miniszterek mindig a gimnáziumokon és reáliskolákon kezdték reformáló munkájukat, s a szerint toldoztákfoldozták a tanítás tervét, ahogyan tanácsadóik sugalmazták. Ha a papság jutott túlsúlyba, mindjárt erősödni kezdett a latin irány ; ha a sportemberek vitték a szót, a torna nyomta vissza a többi tárgyat. Különféle iskolatípusokkal, ezeknek belső elágazásaival, a külföldi példák utánzásával számos szakadékot vittek az iskolák életébe. Az egyetemek életének fölfrissítéséhez senki

sem mert hozzáérni, a középiskolákhoz minden politikus értett azon az alapon, hogy valamikor ő is járt gimnáziumba vagy reáliskolába.

A magyar irodalomtörténeti érdeklődést az egyetemi ifjúság körében a bölcsészettudományi karok magyar tanszékei táplálták leghatékonyabban. A pesti egyetemen a tanárok sorrendje: Vályi András (1791-től 1801-ig tanította a magyar nyelvet és irodalmat), Révai Miklós (1802–1807), Czinke Ferenc (1807–1830), Horvát István (1830–1846), Horvát Árpád (1846–1848), Garay János (1848–1849), Machik József (1849–1861), Toldy Ferenc (rendes tanár 1861–1875, előzőleg az 1850-es években magántanár). Toldy Ferenc halála után a nyelvészet és az irodalomtörténet előadását különválasztották. 1876-tól 1902-ig Gyulai Pál volt a magyar irodalomtörténet rendes tanára. Utódai: Széchy Károly (1904–1906), Riedl Frigyes (1904–1921), Katona Lajos (1908–1910), Négyesy László (1911–1923), Császár Elemér (1923–1940), Horváth János (1923–). Magyar irodalomtörténeti előadásokat még számosan tartottak az egyetem rendes, rendkívüli és magántanárai közül az 1870-es évektől kezdve 1936-ig: Beöthy Zsolt, Bodnár Zsigmond, Tolnai Lajos, Péterfy Jenő, Horváth Cyrill, Dézsi Lajos, Pap Károly, Vértesy Jenő, Ferenczi Zoltán, Szinnyei Ferenc, Kéky Lajos, Gulyás Pál, Zolnai Béla, Vargha Damján, Zlinszky Aladár, Solymossy Sándor, György Lajos, Alszeghy Zsolt. — A kolozsvári tudományegyetem magyar irodalomtörténeti rendes tanárai: Imre Sándor (1872–1886), Szinnyei József (1887–1890), Széchy Károly (1890–1904), Dézsi Lajos (1906–1919). Az egyetemnek Szegedre költözése után: Dézsi Lajos (1919–1932), Sik Sándor (1930–). — A debreceni tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet első rendes tanára: Pap Károly (1914–). — A pozsonyi tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet első rendes tanára: Császár Elemér (1918–1923). Az egyetem a cseh megszállás elől Pécsre költözött. Rendes tanárok: Tolnai Vilmos (1925–), Vargha Damján (1925–). — Megemlíthető még, hogy a világháborús összeomlásig a budapesti műegyetemen Alexander Bernát és Ferenczy József, a zágrábi egyetemen Greksa Kázmér tartottak

rendszeres előadásokat hallgatóságuk számára a magyar irodalom történetéből és segédtudományaiból. — A budapesti tudományegyetem esztétika-tanárai is ál andóan támogatták a magyar irodalomtörténet tanítását rokontárgyú előadásaikkal: Szerdahelyi György (1774–1784), Werthes Frigyes (1784–1791), Schedius Lajos (1792–1842, nyugalomba vonulása után a tanszéket közel három évtizedig nem töltötték be), Greguss Ágost (1870–1882), Beöthy Zsolt (1883–1922), Négyesy László (1923–1932, utána ismét betöltetlenül hagyták a tanszéket).

Hogy a magyar anyaországtól elcsatolt területeken milyen szörnyű helyzetbe került a magyar iskolaügy, erről külön könyvet lehetne írni. Az utódállamok nemzeti politikája romokba döntötte Szent István birodalmának minden valamirevaló művelődési alkotását Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken. Még az irodalmi emlékművek nagy részét is eltüntették, megcsonkították vagy megsemmisítették. A kolozsvári egyetemet 1919. május 12-én román katonaság zárta körül, s a megszálló csapatok parancsnoka karhatalommal vette át az ura'mat az egyetemen. A tanárok és a tanulók kivonultak a főiskolából; az épületek, laboratóriumok, klinikák és a könyvgyüjtemények a foglalók birtokába jutottak. Az egyetem tanári testülete eleinte Budapesten húzódott meg, utóbb átkerült Szegedre. A románná tett egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét a román kormány Kristóf György szászvárosi református gimnáziumi tanárral töltötte be.

Irodalom. — Angyal Dávid: A Magyar Tudományos Akadémia válasza a Cseh Akadémiának. Budapest, 1920. — Jancsó Benedek: Defensio nationis Hungaricae. Budapest, 1920. — Gratz Gusztáv szerkesztésében: A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1921. — Márki Sándor: A m. kir. Ferenc József tudományegyetem története 1872–1922. Szeged, 1922. — Buday László: Magyarország küzdelmes évei. Budapest, 1923. — Kornis Gyula szerkesztésében: Az elszakított magyarság közoktatásügye. Budapest, 1927. — Magyary Zoltán szerkesztésében: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927. — Olay Ferenc: A magyar kultúra válságos évei. Budapest, 1927. — Zelovich

Kornél : A József-műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története. Budapest, 1927. — Kornis Gyula : Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1928. — Lukács György szerkesztésében : Magyarok a kultúráért. Budapest, 1929. — Magyary Zoltán : A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Pécs, 1931. — Kemény Ferenc szerkesztésében : Magyar pedagógiai lexikon. Két kötet. Budapest, 1933–1934. — A Pázmány Péter tudományegyetem története. Négy kötet. Budapest, 1935-től. — Kornis Gyula szerkesztésében : A Pázmány Péter tudományegyetem alapítása 300 éves évfordulójának jubileumi emlékkönyve. Budapest, 1936. — Mártonffy Károly szerkesztésében : Magyar felsőoktatás. Három kötet. Budapest, 1937.

OSZK

NYOMDÁSZAT, KÖNYVKIADÁS.

A VILÁGHÁBORÚ előtt évenkint kétezer magyarnyelvű és száz nem-magyarnyelvű könyv jelent meg az országban. A könyvek kilencven százalékát Budapesten nyomtatták. A közel háromszáz fővárosi nyomdában négyezer szakmunkás dolgozott, a vidék közel ezer nyomdájában a szakmunkások száma meghaladta a háromezret. Ezek a számok akkor világítanak, ha számbavesszük, hogy a fővárosban egy évszázaddal azelőtt mindössze öt nyomda volt, a vidéken negyvenegy.

Az ország szétdarabolása után következő ínséges idők megállították a nyomdaipar fejlődését, a műhelyek és munkások száma rohamosan csökkent, a vállalkozó kedv lanyhult. Az összeomlás nagyságára jellemző, hogy az ország húsz papirosgyárából csak egy maradt meg, a külföldi behozatal korlátlanná vált, évenkint ötezer vagon papiros özönlött az országba.

Az évszázad elején az Athenaeum, a Franklin, a Pallas és a Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság voltak a legnagyobb nyomdák az országban: száznál jóval több betűöntőt, betűszedőt és nyomtató szakmunkást foglalkoztatott mindegyik. Kívülük a nagy vállalatok sorában ott volt még: a Globus, Hungária, Légrády Testvérek, Stephaneum és a Székesfőváros nyomdája. Nagy meglepetést kel-

tett a világháború lezajlása után az Egyetemi Nyomda újjáéledése. A féligmeddig állami intézmény igazgatója, Czakó Elemér, a rideg üzleti érdekeket alárendelte a művészi nyomtatás célkitűzéseinek és megteremtette a tizenhatodik századi alapítású vállalat új virágkorát. A vidéken Kner Izidor gyomai nyomdája emelkedett ki értékes iparművészeti törekvéseivel.

A könyvkiadásnak még sohasem volt olyan terjeszkedési lehetősége, mint a háborús összeomlást megelőző két évtizedben. A Magyar Tudományos Akadémia, Szent István-Társulat, Egyetemi Nyomda, Athenaeum, Franklin, Révai Testvérek, Singer és Wolfner a különálló kiadványok és nagyszabású sorozatok egész tömegével szolgálták a művelt közönség szépirodalmi és tudományos olvasókedvét. Mellettük számos újabb könyvkiadóvállalat keletkezett.

A világháború idején a könyvkiadás és könyvvásárlás terén addig nem tapasztalt jelenségek bukkantak elő. A háború megnövelte a szórakozni vágyó olvasóközönséget, a szépirodalmi könyvkiadás meghozta kamatját a kiadók számára. A tudományos könyvtermelésnek sokat ártott a háború. Mivel a szépirodalmi kötetek forgalombadobása fényes haszonnal járt, a könyvkiadók nem bajlódtak tudományos munkák közrebocsátásával. Egyébként a háború negyedik évében az ipari árak már annyira emelkedtek, hogy a nyomdák legnagyobb része a régi költségek ötszörösét kérte egy-egy nyomtatott ív előállításáért.

A proletárdiktatúra a nyomdák és a könyvek terén is elvégezte pusztító munkáját. A nyomdászok a nekik nem

tetsző kéziratok kiszedését megtagadták, a vállalatok pénzkészlete a szocializáló munkásbizottságok birtokába jutott. A Szent István-Társulat könyvkiadó-vállalata előtt 1919. májusában hatalmas teherautók álltak meg, a társulati kiadványokat halomba rakták, s vitték őket megsemmisíteni a papírhulladék-telepre. A szépirodalmi és tudományos munkák tízezrei vesztek el örökre, a megmaradt anyagot állandóan lopták a nyitott raktárakból, hasonló módon folyt a szocializálás a többi könyvkiadónál is. Mikor a szovjetköztársaság bukása után a rend némiképpen helyreállott, a megsemmisült vagyonok romjai fölött csak nagy bajjal kezdhették meg az új berendezkedés munkáját.

A trianoni idők a könyvkiadóságot és könyvkereskedelmet súlyos válságba sodorták. A papírínség évekig szorongatta a nyomdák vállalkozó kedvét, a nyomtatási költségek rohamosan emelkedtek, a középosztály vásárló képessége egyre jobban csökkent. A magyarság szellemi szomjúságát semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy az ország még ezekben a nehéz időkben is fenn tudta tartani könyvtermelését. Csonka-Magyarországon 1930-ban 3400 könyvet adtak ki, ugyanebben az évben Belgiumban 1700, Svájcban 2000, Spanyolországban 2400, Svédországban 2700, Franciaországban 9000, Olaszországban 10,000, Nagybritanniában 15,000, Németországban 27,000 könyv jelent meg.

A legtöbb kiadó esztétikája az üzleti érdekekhez igazodott: nem az értékes, hanem a jólmenő könyveket bocsátották közre első sorban. Az írók nem tudtak eléggé védekezni az üzletemberek kapzsisága ellen. A könyvkiadók

egy része hiánytalanul megfizette a papirost, a betűszedést, a könyvkötőt, a könyvkereskedő harminc százalékát és az ügynökök borsos jutalékait, de tíz százalékot sem engedett át a szerzőknek az eladott munka árából. Baj volt az is, hogy a fordításokat szívesebben adták ki, mint a nagyobb írói tiszteletdíjjal járó eredeti munkákat. Franciaországban a huszadik század első negyede alatt minden száz szépirodalmi könyvre csak két idegenből fordított mű esett, nálunk minden száz szépirodalmi könyvből hatvan volt a külföldi fordítás és csak negyven az eredeti munka.

A kezdő írók elszántan küzdöttek az érvényesülésért, de helyzetük nehéz volt. Kiadójuk nem akadt, a hírlapok és folyóiratok szerkesztőségeiben csak nagy összeköttetésekkel tudták elhelyezni kéziratait. Az írói pálya voltaképen nem volt kenyérkereső pálya vagy legalább is nem volt állandó megélhetési forrás még a nevesebb költők és elbeszélők számára sem. Annál kevésbbé számíthattak megnyugtatóbb jövőre a pályakezdők. Saját költségükön kinyomattak néhány száz példányt munkájukból, a címlapra rátették egy-egy ismertebb könyvkiadó cégjelzését, a költségeket az ismerőseik körében gyüjtött előfizetési összegekből fizették. A beérkezett írók is kénytelenek voltak szerkesztőségi munkát vagy egyéb foglalkozást vállalni, s inkább csak szabad óráikban dolgozhattak.

A szépirodalmat áldozatkészebben támogató könyvkiadó vállalatok:

Egyetemi Nyomda. Iroda'mi és nyomdai részvénytársaság. Alapításának éve: 1577. Kétszáz évig Nagyszombatban működött, azontúl az ország fővárosában. Az egyetemmel együtt 1777-ben költözött Budára, abba a házba, ahol nyomdájának egy része

még a huszadik században is dolgozott. Mint modern könyvkiadóvállalat 1925-től kezdve indította meg működését nagyobb arányokban.

Szent István-Társulat. Irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1847-ben alakult Pesten katolikus szellemű könyvek kiadására. Hitbuzgalmi kiadványain, tudományos könyvein és közérdekű folyóiratain kívül szépirodalmi sorozataival és ifjúsági irataival is számos írót foglalkoztatott.

Athenaeum. Irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1868-ban alakult Pesten Emich Gusztáv könyvkiadó vállalatából. Könyvkiadványainak száma az 1930-as évekig felülhaladta a tízezret. Díszművei, folyóiratai, hírlapjai nyomdai kivitelben a legjobb színvonalat tükrözték több emberöltőn át.

Franklin-Társulat. Irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1873-ban alakult Pesten Heckenast Gusztáv könyvkiadó vállalatából. Később magába olvasztotta a Mehner-féle és a Wodianer-féle könyvkiadó vállalatokat is. Munkásságát a klasszikus magyar irodalom és a nemzeti szellemű hagyományok megbecsülése jellemezte.

Révai Testvérek. Irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Alapját Révay Mór János vetette meg 1880-ban Budapesten. Kiadói működését főkép Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Eötvös Károly, Eötvös József, Rákosi Viktor, Ambrus Zoltán összes munkáinak és Révai Nagy Lexikonának közrebocsátásával tette emlékezetessé.

Pallas. Irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1884-ben alakult Budapesten. Hatalmas arányú enciklopédiája — a Pallas Nagy Lexikona — mellett számos értékes szépirodalmi kiadványa jelent meg.

Singer és Wolfner. Könyvkiadó vállalat. Tulajdonosai 1885-ben alapították Budapesten. Szépirodalmi kiadványaikkal kitűnő érdemeket szereztek. Ifjúsági könyveikkel magasra emelték a magyar gyermekirodalmat. Híres lapjaik: Az Én Újságom, Magyar Lányok, Új Idők.

Pantheon. Irodalmi részvénytársaság. 1920-ban alakult Budapesten. Értékes tudományos sorozatain kívül gondot fordított a magyar szépirodalom ápolására is.

Genius. Könyvkiadó részvénytársaság. 1920-ban alakult Budapesten. Ez a vállalat bocsátotta közre Balassa Bálint és Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai kiadását.

Minerva. Erdélyi irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Az erdélyi keresztény egyházak vezérférfiai alapították 1920-ban, Kolozsvárt, a nemzeti szellemű irodalom ápolására.

Erdélyi Szépmíves Céh. Erdélyi írók könyvkiadóvállalata. 1924-ben alakult Kolozsvárt. Számos modern szellemű szépirodalmi kötetet adott közre.

Az írók keservesen panaszkodtak a kiadók önkénye ellen, de azért boldogok voltak, ha kéziratait bármilyen szerény föltétellel átadhatták kinyomtatásra. Hogy milyen nagylelkű volt velük szemben a tőke, azt gondolhatni. Az előkelőbb könyvkiadók is általában a következő minta szerint kötötték meg szerződésüket a jobbnevű írókkal. «Átengedem önöknek — kötelezte magát az író — A. B. című regényem szerzői és kiadói jogát egyszer és mindenkorra a következő feltételek mellett : 1. A húsz nyomtatott ív terjedelmű kéziratot e hó végéig bocsátom rendelkezésükre úgy, hogy a magam részéről a szövegen többé semmiféle szerzői változtatást nem eszközlök. 2. Honoráriumképen az 5200 példányos első kiadás után ötszáz pengőt kapok a kézirat átadásakor. 3. Könyvem bolti árát, megjelenési formáját s a jövőbeli kiadások példányszámát mindenkor kizárólag önök állapítják meg. Egy-egy kiadásból engem 20 tiszteletpéldány illet meg. 4. A jövő kiadások eszközléséről önök engem nem tartoznak értesíteni, e kiadások joga teljesen az önöké, még s azon hozzátétellel, hogy egy-egy újabb kiadás esetén, annak megjelenése napján, honoráriumképen ötszáz pengőt kapok. 5. Ha valamelyik kiadás teljesen elfogyna, önöktől függ, vajjon óhajtanak-e új kiadást megjelentetni, vagy pedig felhatalmaznak engem új kiadás sajtó alá rendezésére a magam költségén. 7. E szerződésben foglalt kikötések átszállnak mindkét fél jogutódjára.» — Az ilyen szerződés nem az írói tiszteletdíj potomsága miatt háboríthatta föl az érző és gondolkodó embereket, hanem a kiadócég könyörtelensége miatt. A kényszerhelyzetben levő gyámoltalan író örökáron adta oda kéziratát a kiadónak, az öt pengős bolti árból példányonkint tíz fillér

jutott számára, s ha az üzlet jól sikerült, könyvét soha ki nem szabadíthatta a szerződésben kikötött feltételek rabszolgabilincseiből.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete 1928-ban töltötte be fennállásának ötvenedik évét. Ekkor közel félszáz kisebb-nagyobb könyvkiadóvállalat volt az országban. Budapesten 170, vidéken 240 könyvkereskedő működött. A legtöbb vidéki könyvárus-bolt Debrecenben (12), Győrben (9), Miskolcon (16), Pécsett (10) és Szegeden (11) volt. A könyvek közül a hitbuzgalmi kiadványok, a szépirodalmi munkák, az ifjúsági iratok és a tankönyvek keltek legjobban. A kisebb városok könyvkereskedői nem sok könyvet adtak el, inkább csak az iskolaszerek és papirneműek árusításából tartották fenn üzletüket. A könyvek forgalmára a nyilvános gyüjtemények, kaszinói könyvtárak és könyvkölcsönző vállalatok súlya csakúgy ránehezedett, mint a gazdag tartalmú hírlapok és rendkívül olcsó füzetes vállalatok versenye.

Csonka-Magyarország területén az 1928. év folyamán 4460 mű jelent meg 5474 kötetben 750,000 lapszámmal. A megjelent műveknek körülbelül egyötödrésze szépirodalmi könyv volt, főkép regény. (A regények fele része fordítás : angolból 147, franciából 86, németből 83, oroszból 29, egyéb nyelvekből 29 mű.) A verses könyvek egy-egy kiadásának példányszáma átlag 500-ra, a regényeké kiadásonkint 1000-re tehető. A kiadott művek háromnegyed része Budapesten hagyta el a sajtót. A könyvtermés természetesen évről-évre változott, a gazdasági viszonyok romlásával a kiadványok száma is csökkent. 1930-ban 3400 könyvet adtak ki Csonka-Magyarországon, 1931-ben 3169-et, 1932-ben 2842-őt.

A közönség olvasó kedvét az egyre jobban szaporodó nyilvános könyvtárak derekasan táplálták. Az ingyenes könyvkölcsönzés lehetővé tette, hogy a betűre szomjas lelkek szabadjára kielégíthessék szépirodalmi és tudományos érdeklődésüket. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában 1930. táján már 600,000, a Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárában 660,000, a M. T. Akadémia könyvtárában 425,000, a Fővárosi Nyilvános Könyv-

tárban 400,000, a Műegyetem könyvtárában 150,000, a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában 165,000, az Országgyűlés könyvtárában 125,000 kötet gyűlt össze. A legmozgékonyabb gyüjtemény, a Fővárosi Nyilvános Könyvtár, 1930-ban egy millió kötetnél több könyvet kölcsönzött ki olvasótermi és otthoni használatra. Vidéken a világháború előtt Kolozsvár, a világháború után a három egyetemi város — Debrecen, Pécs, Szeged — gyarapította legserényebben könyvkészletét, de nem maradt el a versenyben Pannonhalma sem a szentbenedekrendi monostor 180,000 kötetével.

Az olvasóközönség szépirodalmi és tudományos érdeklődésébe közeli bepillantást kapunk, ha a közkönyvtárak kölcsönzési forgalmát vizsgáljuk. Magyarország legnagyobb könyvgyűjteménye, a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Országos Széchenyi-Könyvtár, 1934-ben 10,000 kötetet kölcsönzött a közönségnek. A kölcsönzők között 2500 tanár, 1200 köztisztviselő, 1200 egyetemi hallgató, 120 pap, 100 orvos, 50 mérnök volt. A legtöbbet olvasott szerzők a kölcsönzés számadatai szerint: Jókai Mór 201, Gárdonyi Géza 130, Zilahy Lajos 123, Herczeg Ferenc 90, Mikszáth Kálmán 87, Erdős Renée 80, Arany János 73, Tolsztoj 72, Rákosi Viktor 71, Thaly Kálmán 71, Gulácsy Irén 66, Dosztojevszkij 64, Csathó Kálmán 52, Ady Endre 51, Balzac 51, Eötvös József 51, Móricz Zsigmond 51, Rostand 51, Hóman Bálint 50, Pintér Jenő 49, Móra Ferenc 46, id. Dumas 41, Galsworthy 41, Bunin 40, Szekfü Gyula 37, Harsányi Zsolt 34, Komáromi János 33, Dickens 33 kötetes forgalmi számmal. Feltűnő, hogy olyan népszerű klasszikusok, mint Petőfi Sándor és Madách Imre, a fentieknél kisebb arányszámmal szerepelnek a könyvkölcsönzés forgalmában. Ennek oka a könnyen megszerezhető olcsó kiadások nagy száma.

Az 1930-as években a törvényhozás és a közoktatásügyi minisztérium újra rendezte a könyvkiadók és könyvnyomdák köteles példányainak ügyét. Minden kiadó és nyomdász gondoskodni tartozott arról, hogy az újonnan megjelent nyomdatermékek egy-egy köteles példánya bekerüljön a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárába, a Magyar Tudományos Aka-

démia Könyvtárába, a Magyar Országgyűlés Könyvtárába és a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárába. A hivatalos felfogás a köteles példányokat az említett négy könyvtár szempontjából hét csoportra osztotta : 1. a napilapok, 2. az időszaki hírlapok és folyóiratok, 3. a könyvek és füzetek, 4. a zeneművek, 5. a térképek, 6. a gépi eljárással készült kőnyomatok és ábrázolások, 7. a vegyes kisebb nyomtatványok csoportjára.

A Literatura szerkesztője, Supka Géza, 1927-ben fölvetette azt az eszmét, hogy a könyvek széleskörű terjesztése érdekében a könyvkiadók és könyvkereskedők minden év tavaszán minden városban nagyszabású könyvnapot tartsanak. A gondolatot megvalósították, a magyar könyv évről-évre kivonult az utcára, a hírlapok teljes erejükből biztatták a közönséget, hogy támogassa az írókat. «Ráfér ez a magyar könyvre — írta Buday Barna a Budapesti Hírlapban — mert a szalonok nem jól pártolják a magyar írót. Magyarnak lenni kemény sors, hozzá még írónak is lenni : vigasztalan. Kilenc milliónyi a magyarnyelvű közönség, ennek túlnyomó nagy része csak addig veszi be a betűt, amíg iskolába jár. Vajmi kevesen élnek szellemi életet, csak egy maréknyi magyar olvas, a többinek egyetlen gondja az, hogy eltartsa a testét. Hol vagyunk mi az angol, spanyol, német, francia íróktól, akik ötventől százmilliós tömegeknek írnak! Pedig a mellett a magyar író még nem is próféta a saját hazájában. Temérdek munkát hurcolnak be idegenből, ezek öldöklő versenyre kelnek a mieinkkel, s ezeket olcsóságukkal kiszorítják. És ha még igazi nagyságokat és értékeket hoznának be, de sok az olyan átültetés, amely már eredeti talajában is silány volt. Ezek a selejtes termékek, amelyeket nagy tömegekben sokszorosítanak, kitúrják a hazait.»

Irodalom. — Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek, bizottságok, tanácsok, tudományos és művészeti társulatok, közművelődési egyesületek évkönyve. I–VI. évfolyam. Budapest, 1900–1932. — Szabó László : Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből. Budapest, 1918. — Révay Mór János : Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Gratz Gusztáv szerkesz-

tésében: A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1921. — Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Budapest, 1921. — 1921. — Erdősi Károly: Magyar könyvtermelés és világkönyvtermelés. Budapest, 1922. — U. az: A hetvenöt éves Szent István-Társulat. Budapest, 1923. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923—1924. évf. — Iványi Béla, Gárdonyi Albert és Czakó Elemér: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577—1927. Budapest, 1927. — Novák László: A nyomdászat története. VII. köt. Budapest, 1929. — Révay József: A magyar könyvkiadók és könyvkereskedők országos egyesületének ötven éve. 1878—1928. Budapest, 1929. — Drescher Pál: A magyar könyvtermelés és a főváros könyvolvasása a háború utáni években. Magyar Szemle. 1930. évf. — Kner Izidor: Félszázad mesgyéjén. 1882—1932. Gyoma, 1931. — Elekes Dezső: Budapest irodalmi termelése. Városi Szemle. 1932. évf. — Supka Géza: A magyar író 1932-ben. Literatura. 1932. évf. — A Fővárosi Könyvtár Évkönyvei. Budapest, 1932-től. — Kozocsa Sándor: Az Országos Széchenyi-Könyvtár. 1934. évi kölcsönzési forgalma. Könyvtári Szemle. 1935. évf. — Zakariás Sándor szerkesztésében: Az írói értekezlet jegyzőkönyve. A székesfőváros polgármestere által összehívott 1934. évi írói értekezleten elhangzott felszólalások. Budapest, 1935. — Révay József és Schöpflin Aladár: Egy magyar könyvkiadó regénye. Budapest, 1938.

HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK.

A VILÁGHÁBORÚ előtt másfélezernél több magyarnyelvű hírlap és folyóirat jelent meg az ország területén, a nem-magyarnyelvű hírlapok és folyóiratok száma nem érte el a háromszázat sem. Az idegennyelvűek közül a német erősebb volt, mint a román, szerb, tót, rutén együttvéve, viszont a magyar sajtó tízszeresen nagyobb volt a németnél. Csak napilap száznál több jelent meg a fővárosban és a vidéken. Évről-évre tömegesen indították útnak az új politikai, társadalmi, szépirodalmi, ismeretterjesztő, tudományos és szakközlönyöket, a megszűnt újságok és folyóiratok helyébe friss alapítások léptek, az időszakos sajtó külföldi termékei egyre jobban kiszorultak az országból. Budapest mellett különösen Arad, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Miskolc, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szabadka, Szeged, Temesvár voltak a hírlapírás nevezetesebb középpontjai.

A hírlapok legnagyobb része nem az előfizetési díjakból tartotta fenn magát, hanem a hirdetésekből és egyes közéleti vagy gazdasági erőcsoportok anyagi támogatásából. A közönséget a szerkesztőség útján többnyire a kiadó irányította, az olvasók ügyesen leplezett iránycikkeken keresztül kaptak tájékozást a politikai, társadalmi, pénzügyi, művészeti kérdésekről.

A régibb napilapok közül a *Pesti Napló*, a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap* nem fogyatkoztak meg tekintélyükben, de megjelent mellettük néhány nagy feltűnést keltő újabb politikai napilap is. *Az Ujság* (1903) a negyvennyolcas politika túlzásainak ellensúlyozására indult meg, a *Világot* (1910) a szabadkőműves páholyok támogatták, *Az Est* (1910) minden szervezettől függetlenül vezette a polgárságot a radikális gondolkodás világa felé. Hogy kiket kell támadni vagy milyen ügyet kell védelmezni, azt a szerkesztőségek bámulatos érzékkel tapintották ki célkitűzéseik sikeres megoldása érdekében.

A proletárdiktatúra idején eltiporták a sajtószabadságot. Csak két kommunista napilap jelent meg a fővárosban, a románok bevonulásakor, 1919. augusztusának legelején, megszűnt ez a két sajtótermék is. Szeptember végétől kezdve lassankint ismét föltámasztották a régibb újságokat.

Az új alapítások közül a *Nemzeti Újság* (1919) a katolikus világnézetű konzervativizmus ügyét védelmezte. Kormánytámogató nemzeti politikája jól megfért a Habsburg-házat visszaáhító legitimizmus törekvéseivel. Nem élezte ki a királykérdést, de alkalomadtán mindig éreztette, hogy a királyi család visszahívását a nemzet kötelességének tartja. Ez az álláspontja sokakat elidegenített politikájától, de azt ellenfelei is elismerték, hogy a keresztény-nemzeti gondolat érdekében nem közönséges erkölcsi eredményekkel dolgozott.

A *Magyarság* (1920) ellenezte a kormány politikáját, mert súlyos kifogásai voltak egyes politikusok és állam-

férfiak ellen. Nem tudott belenyugodni a tehetetlenség és tehetségtelenség jelenségeibe, elszánt támadásokkal harcolt a nemzet jobb jövőjéért. Programmjában a magyar nemzeti hagyományok az új európaiság támogatásával olvadtak össze. Milotay István és Pethő Sándor lapja nem tért ki a zsidókérdés boncolása elől sem, a szerkesztőt és munkatársait ebben a kérdésben is az ország sorsáért való aggodalom gondjai gyötörték. Hasonló lelkiséggel küzdött a nemzeti eszményekért Milotay István későbbi lapja, az *Új Magyarság* (1934) is. Fő vonzóerejét szerkesztőjének ragyogó vezércikkei jelentették, s azok az észrevételek, amelyekkel munkatársainak gárdája a napi élet eseményeit megvilágította.

A szépirodalmi folyóiratok közül a *Nyugat*nak volt legnagyobb hatása. A zajos szellemi mozgalmat támasztó folyóirat 1908-ban indult meg Ignotus Hugó, Fenyő Miksa és Osvát Ernő szerkesztésében, Hatvany Lajos anyagi támogatásával. A vállalatot eleinte csak a gazdagabb zsidóság támogatta, de Ady Endre, Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár és mások verses és prózai munkái lassankint a keresztény olvasóközönség egy részét is a Nyugat táborába vonták. Ignotus többször hangsúlyozta, hogy a folyóirat nem kíván sem politikai, sem művészeti irányban állást foglalni, hanem teret nyit minden tehetség számára ; a valóság azonban az volt, hogy a szerkesztők céltudatos munkával az irodalmi radikalizmus céljait szolgálták. A nacionalista szépírók és tudósok ellen szívesen indítottak hadjáratot, az Akadémiát és a Kisfaludy-

Társaságot kicsinyelték és gúnyolták; még a zsidó tehetség sem részesült kíméletben, ha észrevették róla, hogy tradicionális szellemben szolgálja a magyar szellemiség ügyét. Lírizálás és ötleteskedés, cinizmus és gyűlölet, filoszemitizmus és egymás tömjénezése egyformán sok volt a folyóiratban, de volt benne művészi úttörés, szikrázó tehetség, iskolát teremtő érdem is bővével.

A *Vasárnapi Újság* és *A Hét* jelentősége ebben a korszakban már erősen csökkent, az *Új Idők* heti füzeteit változatlanul kedvelte a közönség. A katolikus írók az *Élet* megalapításával igyekeztek gyöngíteni a szemita árnyalású folyóiratok hatását.

A *Napkelet*et néhány évvel a proletárdiktatúra bukása után, 1923-ban Tormay Cecil indította meg azzal a céllal, hogy helyet adjon a nemzeti hagyományokat megbecsülő magyar irodalomnak. A magas színvonalú szépirodalmi és kritikai folyóirat számos kitűnő írót és tudóst szólaltatott meg, s nyilvánvalóvá tette, mennyi nemzeti érték maradt kiaknázatlanul a magyar szellem birodalmában e folyóirat megindulásáig. A Nyugat munkatársi csoportja mellett kialakult a Napkelet írói köre; az előbbiben a szabadabb erkölcsi felfogású, jórészt zsidó írók foglaltak helyet, az utóbbiban a nemzetibb irányú keresztény költők, elbeszélők és bírálók.

Az irodalomtudományban az *Irodalomtörténet* állította munkába az új nemzedék erejét. (1912). Az irodalomtudomány művelői különösen a *Budapesti Szemle*, az *Egyetemes Philologiai Közlöny* és az *Irodalomtörténeti Közlemények* évfolyamait gazdagították számos értékes tanulmánnyal.

A keresztény-nacionalista világnézet átalakítása terén a tudományos folyóiratok közül a *Huszadik Századnak* (1900) voltak legnagyobb sikerei. Az intellektuális zsidóságot a maga progresszív célkitűzéseiben a keresztény írók radikális-szocialista csoportja is készségesen támogatta.

A sajtó elzsidósodása olyan rohamosan történt, hogy a világháború idején már csak néhány napilap és hetilap maradt a kereszténység kezében. A hírlapirodalom nem mutatta a magyar társadalom felfogásának hű tükrét, ellenben mindent megtett arra, hogy a közéletet a maga gondolkodása szerint alakítsa át. A közvéleményben élő eszmék és érzelmek a hírlapok hasábjain nem tudtak kellőképen megnyilatkozni; az emberek csak azt látták, hogy egyes újságírók néhány hét alatt mesterségesen is képesek olyan hangulatok előidézésére, amelyeknek nyomán közbecsülésben álló személyek és gyökerükig igaz ügyek teljesen hitelüket vesztik. A sajtó az egyetlen nagyhatalommá lett az országban: kormányokat döntött meg, vezérférfiakat sodort el helyükről, néposztályokat állított egymással szembe. Amilyen érdeme volt ennek a sajtónak, hogy a tömegeket kiemelte műveletlenségükből, annyira bűne volt a felelőtlen szellemi zsarnokság. A keresztény-nemzeti véleményszabadság védelmére ezért vetették föl 1917-ben Bangha Béla, Baranyay Jusztin és Buttykay Antal egy új sajtóvállalat megteremtésének eszméjét, ezért buzgólkodtak a hitéletben, társadalomban, népgyűléseken a Központi Sajtóvállalat szervezéséért. A három sajtóapostol világosan kifejtette, hogy a modern világban nem lehet megállni a régi világ egyszerű eszközeivel, a sajtó a világ egyik legnagyobb lélekformáló hatalmává nőtt, a hírlapok a népegyetem hivatását töltik be. Akié a sajtó, azé a nemzet. A pusztuló keresztény értékeket meg kell menteni, a közéletbe krisztusi szellemet kell vinni, a magyarságot vissza kell iktatni régi szellemi jogaiba: ezek voltak vezéreszméik. Bangha Béla, Baranyay Jusztin és Buttykay Antal tevékenysége rendkívüli visszhangot keltett az egész országban, a keresztény Központi Sajtóvállalat céljaira hatalmas összeg gyűlt össze, ezzel

a tőkével indították meg a forradalmak után a Nemzeti Újságot és néhány más lapot. De azért Bangha Bélának még másfél évtizedes felvilágosító munka után is azt kellett látnia, hogy a nacionalista magyarság nincs tisztában a keresztény sajtógondolat alapelveivel: «Nem szégyen-e, hogy nekünk, kereszténveknek mindíg újra meg újra kell magyarázni, hogy nem mindegy, milyen lapot olvasunk és támogatunk? Én még nem láttam zsidót, aki keresztény lapot vett volna meg, vagy keresztény lapot járatott volna, akármilyenféle kifogás alapján. Sőt azt sem hallottam, hogy a zsidóknak zsidó sajtóegyesületre, sajtógyűlésekre, sajtóprédikációkra volna szükségük. Mert a zsidó okos és értelmes; még az utolsó falusi korcsmáros leánya is gyermekkorától tudja, hogy neki nem szabad egyetlen fillérrel sem erősíteni a keresztények sajtóját. Tudja, hogy micsoda hatalom az a zsidók szempontjából, hogy a legtöbb lap az ő kezükben van, hogy mindenütt az ő újságjaik kaphatók és olvastatnak, hogy minden problémához ők szólnak hozzá, ők irányítják az eszméket, az ízlést, a közgondolkodást. Miért nem látja be a keresztény, hogy a sajtójára neki is szüksége van? Nevetséges kifogásokkal hozakodik elő: a keresztény lap neki unalmas; a keresztény lap egyszer nem úgy írt, ahogy ő szerette volna; egyszer apró volt a betűje, egyszer meg nagyon is nagy; a politikai pártállása nem tetszik neki, stb. Érdekes: a zsidó ilyesmivel sohasem hozakodik elő. Pedig bizonnyal neki is van kifogásolni valója a saját lapjain. De azért kitart mellettük keményen, miért? Mert intelligens. Mert okosabb, mint a keresztény. Mert nem olyan gyermekesen ingatag és öntudat nélkül való, mint a keresztények nagyrésze! Nem csoda, — keresztények — ha egy-egy országban ti vagytok a legszegénvebbek, az előre nem jutók, a mindenben hátramaradottak. Meg is érdemlitek. Aki ennyire kevéssé öntudatos és ily kevéssé értelmes, aki ennyire megtagadja, elárulja a saját táborát, aki ennyire cserbenhagyja a saját zászlaját, a saját sajtóját, az megérdemli, hogy elnyomják, kipréseljék, mint a citromot — és aztán sarokba dobják!» (Erdélyi Lapok. 1932. évf.)

Herczeg Ferenc megírta a világháború korabeli fővárosi hír-

lapokról, hogy ennél a sajtónál cinikusabbat és véresebb szájút el sem lehet képzelni. A magyar közélet szörnyű elvadultságáért, az embervadászatnak nemzeti sporttá fejlesztéséért a fővárosi újságokat terhel — úgymond — a felelősség. Ők vetették el féktelen szemita előnyomulásukkal a keresztény-zsidó faji gyűlölködések magvait, ők készítették elő a politikai merényleteket és forradalmi mozgalmakat.

A hírlapirodalom színvonala az 1900-as évektől kezdve mélyen alászállott, a közvélemény irányítását internacionalista szellemű újságírók ragadták magukhoz. A jobbérzésű hírlapírók hiába küzdöttek a komoly sajtóért, az országos kútmérgezés következetesen folyt. A zsurnaliszta-agitátorok kiölték a fővárosi tömegekből a vallás, a haza, az erkölcs szeretetét, örömüket találták egyes kiváló férfiak lealacsonyításában, nagy embereket csináltak silány kalandorokból. A közönség nagy része a romboló sajtó irányítása szerint gondolkodott, s minden bírálat nélkül tette magáévá a nemzetbontó eszméket. A politika, társadalomszemlélet, erkölcsi felfogás, tudomány, irodalom, színház terén nagyobbára a dekadens világnézet kritikája érvényesült. Az avatatlanok mindent készpénznek vettek, ami a szélső újságokban és hetilapokban megjelent.

Ha valamelyik közéleti érdekcsoport politikai hatalomra törekedett, megindította a maga lapját, s pénze arányában folyt bele az ország közvéleményének irányításába. Egy-egy rosszindulatú lapkiadó és jól-rosszul fizetett újságíró-alkalmazottjai máról holnapra erkölcsi halottá tehettek bárkit. A sajtóper semmit sem segített az áldozatokon, az esküdtek a sajtószabadság nevében fölmentették a mások becsületében gázoló hírlapi cikkírót, de ha véletlenül mégis úgy fordult a dolog, hogy a vétkest elítélték, a meghurcolás kínszenvedése nem jelentett elégtételt a sértett számára. Hogy maguk az államférfiak is mennyire rettegtek a sajtó terrorjától, arra nevezetes példa Lockroy francia miniszternek, az egykori újságírónak, egyik beszéde hírlapíró-kartársaihoz : «Szeretem és csodálom önöket, de egyben félek is önöktől. Irigylem önöket és irtózom önöktől. Amikor a parlamentben elhaladok önök előtt, mindíg ijedten mondom magamban : ezek az én bíráim.

Ha ők megszólalnak, nekünk hallgatnunk kell. Csak egy mondatot kell leírniok, és mi, miniszterek a földön heverünk. Miközben a mi legfőbb bíróságunkat, a sajtót, köszöntöm, egyben reszketek is előtte.» A sajtó a magyar közönség millióinak egyetlen olvasmánya volt, szellemi táplálékát innen merítette, gondolkodása a hírlapírók véleményéhez idomult: a sajtószabadság megszorítására gondolni sem lehetett. Hogy miket írtak össze és milyen hangnemben garázdálkodtak egyes napilapok és hetiújságok, arról azoknak, akik nem tanulmányozták át e korszak hírhedtebb sajtóorgánumait, fogalmuk sem lehet.

A forradalmak tanulságai a trianoni béke után komolyabbá tették a sajtót. A felelősség átérzése nagyobb lett, a közönség sem vágyódott annyira a botrányok részletezése után. A komoly újságírói körökben nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a sajtószabadság legfőbb támasztó pillére a tisztesség; aki ez ellen vét, az nem újságíró. A kormány azt az álláspontot fogadta el, hogy a sajtószabadság fenntartása nemzeti érdek, de csak addig, amíg a sajtó valóban a nemzet érdekeit szolgálja. A sajtó becsületét meg kell védelmezni az álújságírás visszaélései ellen. A sajtószabadságot — hangsúlyozta a kormány — nemcsak az államhatalom részéről érheti veszedelem, a hírlapírás becsületes szellemét nemcsak a nagytőke, pártdiktatúrák és tömegmozgalmak veszélyeztethetik, hanem még inkább az újságírók mezében bujkáló agitátorok és zsarolók: ezeknek kiirtására mindent meg kell tennie a hatóságoknak, hírlapírói egyesületeknek, szerkesztőségeknek. Nem tűrhető, hogy akik becsületes munkával nem boldogulnak, azok mint szerkesztők vagy kiadók hatalomhoz jussanak, s szabadjára mételyezzék az olvasóközönséget.

A komolyabb hírlapok ismételten tiltakoztak a «sajtó-brigantizmus» ellen. Fölvetették a kérdést: meddig terjed az írói szabadság? Van-e joga egy írónak — bármilyen művész legyen is — az őszinteség és igazság címén lelkének szennyes indulatait kitárni? És van-e joga a társadalomnak önvédelemre a sajtó élősdijeinek kártékony szellemével szemben? Lehet-e valamelyik újságnak abból élnie, hogy személyi botrányokat hajszol, tűrheti-e a közösség az üzleti érdekek aljas visszaéléseit? Szabad-e a gondolat-

közlés szabadságának nagy elvét a rombolás szolgálatába állítani, foglalkozhatik-e másvalaki az újságírással, mint akiben a szellemi felkészültség józan ítélőképességgel és tiszta erkölcsiséggel párosul? A tekintélyesebb hírlapírók maguk követelték, hogy a törvényhozás szabadítsa meg az újságírótársadalmat az álhírlapíró néven ismert veszedelmes kullancsoktól, hiszen az újságíró tanít és nevel, akár a pap vagy a tanító. És minden szabadság csak addig terjedhet, ameddig kárt nem okoz egyeseknek vagy intézményeknek.

Még a baloldali lapok is kénytelenek voltak megállapítani: «Ebben a szegény országban hozzá kell szoknia minden valamirevaló embernek, akinek a személye tekintélyt, a neve tisztességet, a működése eredményt jelent, ahhoz, hogy a kannibáli indulatok, a nemtelen ösztönök, a siheder heccek céltáblája legyen. Támadásoké, amelyeknek célja, hogy a rendet lerombolják, a tekintélyt összezúzzák és mindent elporlasszanak, ami a kaosznak, az özönvíznek, az anarchiának útjában áll. Így volt ez a bolsevizmust megelőző időkben, így volt a bolsevizmus alatt, és hasonló a helyzet ma is.» (A Reggel. 1938. május 2.)

A hírlapi hangnem lealacsonyodását a zsidó újságíróknak tulajdonították. Ez nem egészen volt igaz. Bizonyos azonban, hogy a sajtó elzsidósodott, s ezt a sajtót a közvélemény nem nagyon tisztelte. Álljon itt néhány ellentétes nyilatkozat.

Gróf Károlyi Imre szerint a magyar hírlapi sajtó rágalmazó és romboló részét úgyszólván kizárólag zsidók szerkesztik. Munkájuk könnyű, mert az olvasók nagy többségében nincs kellő ítélőképesség, nincs önálló gondolkodás. Túlságosan hisznek a nyomtatott betűnek, ezt a helyzetet a sajtó alaposan kihasználja. A zsidók mindíg azoknak a szekerét tolják, akik nekik az ő külön érdekeik szempontjából legrokonszenvesebbek. Egyébként lelkiismeret nélkül turkálnak, rágcsálnak minden magyar dologban, mint a patkányok. Hangjuk az ország lakosságának többségét alkotó jobboldallal szemben egyre támadóbb és szemtelenebb, kötekedéseikre a csekélyebb számú, magyar szerkesztésű hírlapok úgyszólván csak mentegetődzve, félénken válaszolnak, a helyett, hogy ők támadnának, még pedig erélyesen. A buda-

pesti napilapok hetven százaléka zsidó kézben van, természetes, hogy ez az internacionalista sajtó szélsőbaloldali irányzatú, a zsidó érdekeket védelmezi, zsidó szemszögből ítél meg mindent. Vitatkozásában ez a sajtó fölényes és pökhendi hangú, nem a tárgyilagos érvelésre veti a fősúlyt, hanem a nyegle személyeskedésre, ellenfeleinek piszkolására. Elválaszthatatlan tőle a folytonos hazudozás, ferdítés, rágalmazás. Ha azután szóba kerül a sajtótörvény, a zsidó hírlapok egyszerre visszhangzanak a sajtószabadság veszedelemben forgásának frázisaitól, jóllehet az a szabadság, amely a zavartalan demoralizálás, korrumpálás, botrányhajhászat visszaéléseiből áll, és zsidó faji alapon végzi a lélekmérgezést, nincs a magyar nép érdekében. Hangzatos frázis ez, az igazi szabadság szemérmetlen paródiája és kifigurázása. (1938.)

Más a véleménye Móricz Zsigmondnak. Korán rájöttem arra — úgymond — hogy «a keresztény emberek majdnem használhatatlanok az újságírásra, a zsidók viszont sokkal közvetlenebb és kedvesebb emberek, mint a keresztények. Érző szívűek, figyelmesek, résztvevők, s minden pillanatban vitakészek, s olyan alapon vitáznak, amely magasan felette van annak, ahogy az iskolákban társaimmal mi odáig vitát tartottunk. Műveltek voltak hozzám és addigi barátaimhoz képest, úgy, hogy ha versenyt akartam velük tartani, hozzá kellett fognom tanulni. Először is óriási előnyük volt, hogy legalább még egy nagy nyelv állott rendelkezésükre, kivétel nélkül valamennyien írtak és olvastak és beszéltek legalább is németül, de sokan angolul és franciául is. Minden ismeretágban a legértékesebb írókat és könyveket tárgyalták szünet nélkül és szakadatlanul, annyira, hogy ha köztük voltam, kénytelen voltam hallgatni. Kiderült, hogy újságírásra épen úgy nem vagyok alkalmas, mint a többi keresztény. A zsidó lapok hozták meg az európai hangot, a tudományos tárgyalást, ők voltak az elsők, akik nem tettek különbséget olvasó és olvasó közt, ők a parasztnak ugyanazon a nyelven beszéltek, mint az egyetemi tanároknak.» (1938.)

Szekfü Gyula történettudós a huszadik századi magyar hírlapirodalmat a következőképen jellemezte : «Józan történetszemlélet megtanít rá, hogy a hírlapirodalom a kapitalizmus korában

egyszerűen üzlet, melyhez jellem és műveltség helyett üzleti szellem kívántatik. Olyan üzleti szellem, mely a közönség érdeklődését kihasználva, a termelt áruból a lehető legnagyobb példányszámot tudja piacra dobni, és a kapitalista tulajdonosok profitját lehető nagyra növeli. Kapitalizmus és modern hírlapirodalom egymástól szét nem választhatók, és ha a kapitalizmus zsidók kezén van, természetes következés, hogy a sajtó is zsidó lesz és zsidó ideológiát fog szolgálni. Az utóbbi korszak tapasztalatai csakugyan bebizonyítják, hogy a nagytőke profitsóvárgását zsidó újságírók jobban ki tudják elégíteni, mint keresztények; nemcsak nálunk, az egész európai világban. Azt nem merném állítani, mintha a keresztény magyarok örökölt erkölcsi felfogásuknál fogva botorkáltak volna nehézkesebben az újságírás sikamlós pályáján, és a lelki és nemzeti érdekeket nem áldozták volna fel éppoly szívesen az üzleti szempontoknak, mint zsidó kollégáik; sokkal fontosabb az, hogy bennük üzleti szellem és találékonyság kisebb volt, és ősmagyar korlátlankodó, gyűlölködő természetüknél fogva a tisztesség elveiről nemcsak üzleti szempontból, amint a kapitalizmus kívánta, hanem személyi érdekeikről is megfeledkeztek, ami viszont már fegyelmezetlenség volt, és esetleg ártott az üzemnek. A zsidó értelmiségnek főként friss galíciai része ilyen nehézségekbe ritkábban ütközött. Minél több bevándorolt került a hírlapcsináláshoz, annál jobban működött az üzem, annál boszorkányosabban forgott a rotációs gép, nagyobbodott a vállalkozó profitja, s a jámbor magyar, ki a hírlap nyomtatott betűinek is bibliaként hitt, annál inkább alája gyűretett a budapesti zsidó-magyar kultúrának. Keresztény lap zsidóval nem mérkőzhetik. Minél kevesebb egy-egy szerkesztőségben a keresztény tag, annál korlátlanabbul uralkodik az illető újság a magyar közvéleményen. Én itt nem lázálmokat rekapitulálok, hanem a közelmult valóságos lefolyását adom elő, a nélkül, hogy bármit is hozzátennék. Az olvasó közönség megszerzésére és megtartására az üzleti szellem különböző eszközöket gondol ki. Az üzleti szellemet dícséri az eredmény: középosztályunk, valamint az ipari és paraszti népesség kizárólag a hírlapokból merítette műveltségét, s ehhez képest mindazt, mit bennük olvasott, megdöbbent-

hetetlen nemzeti igazságnak tekintett. Így született meg a sajtó korlátlan vétójoga minden nemzeti kezdemény dolgában. A század fordulóján még Deák vagy Széchenyi is puszta falaknak beszélt, és három-négy embernek írt volna, ha formálisan engedélyt nem kér és nyer a budapesti sajtótól a nemzeti ideál terjesztésére. Ilyen engedélyre azonban sem a haza bölcse, sem a leghűbb magyar nem számíthattak volna, lévén ők ellenségei úgy az állami és nemzeti illúzióknak, mint az országrontó, gyűlölködő viszálynak. Sajtónknak ez az iránya és egyúttal a magyar lelkeken való korlátlan uralma magyarázza, hogy egykorú idegenek már a századfordulón úgy vélték, hogy a magyar sajtó erkölcstelenítő, nemzetpusztító hatalmához egyedül a francia és délamerikai hírlapirodalomé hasonlítható.» (1920.)

A sajtószabadság, lapszerkesztés, lapkiadás és munkatársi viszony terén 1938-tól kezdve korszakos fordulat következett be. A keresztény-nemzeti irány politikai csoportjai keresztülvitték, hogy a zsidókat számarányuk szerint szorítsák vissza a sajtóból. 1939. elejéig 430 lapot szüntettek meg, s csak 770 lapot engedélyeztek, különös figyelemmel azokra a sajtótermékekre, amelyek a multban erkölcsi szempontból kifogás alá estek. A mozgalom egyik fő irányítójának, Kolosváry-Borcsa Mihály országgyűlési képviselőnek nyilatkozata szerint meg kellett ezt tenni, mert a magyar hírlapirodalom idegen üzletemberek zsákmánya lett, s ezzel együtt bekövetkezett a magyarországi sajtószabadság csődje. A közvéleményt — mondotta — a magyar érzelemvilágra gyűlölettel tekintő szellemi kufárok, hirdetési ügynökök, nemzetközi kalandorok irányították ; ennek a sajtószabadságnak minden áldozatul esett, ami csak szent volt a magyarságnak. A hírlapi bozót tollforgatói az olvasók legalantasabb ösztöneit iparkodtak szolgálni, munkásságukat veszedelmes érdekszövetségek irányították. Mindennek el lehetett mondani ezt a sajtót, csak függetlennek és szabadnak nem.

Olyan kútmérgezés folyt ebben az országban, — panaszolta az egyik legelterjedtebb napilap — amilyenre még nem volt példa a nemzet történetében. Mint a fekete pestis, úgy lepték el az aljas ösztönökre épített hetilapok a pesti utcákat. Hatásuk bor-

zalmas volt. Ha bajba kerültek, mindig akadt egy-két felelős állásban levő keresztény kormányférfi, aki megvédelmezte az aknamunkát folytató sajtónak a létét. A sajtóbandíták a mögöttük álló zsidó kapitalizmus segítségével azt tették, amit akartak.

A régi lapok megszüntetésén kívül a zsidó hírlapírók visszaszorítása volt az új reform legfőbb célja. Fölállították a Magyar Országos Sajtókamarát, és csak a keresztényeknek adtak szerkesztői és kiadói jogot. Szabályozták a zsidók arányszámát, s általában mindent az országos keresztény-zsidó arányszám elvére alapítottak.

Hírlapok és folyóiratok :

Akadémiai Értesítő. Pest, 1841-től. — A Magyar Tudományos Akadémia havi folyóirata. Szerkesztői 1900. után : Szily Kálmán (1889—1905), Heinrich Gusztáv (1905—1920), Balogh Jenő (1920—1935), Voinovich Géza (1935—).

Pesti Napló. Pest, 1850—1939. — Politikai napilap Surányi József kiadásában. A lapot Surányi József főszerkesztő-laptulajdonostól 1917-ben Hatvany Lajos vette meg és szerkesztette a proletárdiktatúra kikiáltásáig. 1920-ban Miklós Andor birtokába jutott a vállalat, s mint az Est-lapok reggelenkint megjelenő napilapja szolgálta a haladó szellem ügyét. Szépirodalmi rovataiban a Nyugat kitűnőségei szólaltak meg. A nagymultú napilap Teleki Pál miniszterelnöksége idején szűnt meg, amikor a kormány az Athenaeum-részvénytársaságot és az Est-lapokat átvette régi tulajdonosaitól.

Vasárnapi Újság. Pest, 1854—1921. — A képekkel gazdagon díszített szépirodalmi folyóiratot Nagy Miklós halála után 1905-től Hoitsy Pál szerkesztette Schöpflin Aladár közreműködésével. Előfizetőinek száma évről-évre csökkent. Kiadótulajdonosa, a Franklin-Társulat, a világháború után következő ínséges években kénytelen volt megszüntetni fényesmultú hetilapját.

Üstökös. Pest, 1858—1918. — Jókai Mór híres alapítása mint Habsburg-ellenes köztársasági élclap szűnt meg a világháborús összeomlás zavarai között. Utolsó szerkesztője Nagy Imre volt.

Fővárosi Lapok. Pest, 1864—1903. — Az előkelő színvonalú szépirodalmi és társadalmi napilap utolsó évei az üresség és el-

laposodás jegyében folytak. Mint jelentéktelen hetilap szűnt meg Tarnóczy Gusztáv szerkesztésében.

Borsszem Jankó. Pest, 1868–1938. — A magyar élclapok közül ez volt a legszívósabb életű. Molnár Jenő szerkesztése alatt még virágzott, Hesz Ferenc szerkesztése idején szűnt meg.

Magyar Állam. Pest, 1868–1908. — A nagymultú katolikus napilap Szent-Királyi Zoltán és Szemnecz Emil szerkesztésében fejezte be pályafutását. Előfizetőit az Alkotmány olvasótáborába vitték át.

Magyar Nyelvőr. Pest, 1872-től. — Simonyi Zsigmond halála után 1919-től Balassa József vette át a folyóirat szerkesztését és kiadását.

Budapesti Szemle. Budapest, 1873-tól. — Szerkesztését Gyulai Pál halála után 1909-től Voinovich Géza vette át. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság a folyóiratot többé-kevésbbé a maga közlönyének tekintette.

Egyetértés. Budapest, 1874–1913. — Politikai napilap. Szerkesztői 1900. után : Hoitsy Pál, Eötvös Károly, Pap Zoltán. A század elején naponkint harmincezer példányban jelent meg, később teljesen elvesztette negyvennyolcas érzelmű közönségét.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1874-től. — A kolozsvári tudományos körök közlönye Erdélyi Pál, később György Lajos szerkesztésében.

Magyar Könyvszemle. Budapest, 1876-tól. — Szerkesztői 1900 után : Kollányi Ferenc, Gulyás Pál, Rédey Tivadar, Trócsányi Zoltán.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Budapest, 1877-től. — Szerkesztői 1900. után : Kato a Lajos, Császár Elemér, Láng Nándor, Bleyer Jakab, Förster Aurél, Thienemann Tivadar, Koszó János, Kerényi Károly, Eckhardt Sándor, Huszti József.

Népszava. Budapest, 1877-től. — Politikai újság. Szerkesztői 1900. után : Garami Ernő, Weltner Jakab, Somogyi Béla, Révész Mihály, Vanczák János és mások. A hetenkint háromszor megjelenő lap 1905-ben lett napilappá. Naponkint negyvenezer példányban nyomták. Minden eseményt a szociáldemokrácia világnézetéből ítélt meg ; az érdemet nem ismerte el másban, csak

Marx híveiben; üldözőbe vett mindenkit, aki nem volt barátja a szocialista törekvéseknek. Nyersesége sokakat elidegenített a marxista politikától. A nemzeti törekvéseket s különösen a katolikus papság működését égő gyűlölettel bírálta. Elég Prohászka Ottokárról írt sorait idézni: «Kanászkodik, ferdít, hazudik, antiszemita heccet csinál.» (1918. június 18.) A proletárdiktatúrára következő keresztény-nacionalista ellenforradalom 1919. decemberében nagy pusztítást vitt véghez a lap nyomdájában, de a Népszava csakhamar talpraállt, s kissé tompított hangon folytatta támadásait a polgári társadalom ellen. A németországi zsidóellenes mozgalmak hatása alatt később mérsékelte hangját, de azért a keresztény-nemzeti sajtó még 1935-ben is kénytelen volt felhívni a figyelmet kereszténységellenes zsidóságára: «A Népszavának nem igazi munkás az, aki vallást és hazát zár szívébe, a Népszava csak a vöröskalapácsos proletárt szereti, s megtagad minden közösséget a keresztény munkással. Kolping, a katolikus pap, nem munkásvezér a szociáldemokratáknak, róla csak gúnnyal tudnak beszélni, de jaj annak, aki hasonló módszerrel merné kezelni a tisztes Mardochai-Marx nevezetű zsidó munkásvezért, a nemzetközi osztályharc elméletének atyamesterét.» (Új Magyarság. 1935. november 17.)

Bolond Istók. Budapest, 1878—1918. — A negyvennyolcas élclap Baróti Lajos szerkesztő és kiadó visszavonulása után gyorsan hanyatlott, s a népköztársaság alatt meg is szűnt.

Corvina. Budapest, 1878-tól. — A magyar könyvkiadók és könyvkereskedők közlönye ebben a korszakban is gondosan számontartotta a hazai könyvpiacon megjelent irodalmi munkákat.

Pesti Hírlap. Budapest, 1878-tól. — Politikai napilap. Szerkesztői 1900. után: Légrády Imre, Lenkey Gusztáv, Légrády Ottó. A világháborút követő forradalmak idején a Pesti Hírlap is súlyosan szenvedett a vörös tömegek támadásaitól, de Trianon után újult erővel indult útnak. Hazafias irányával kiválóan szolgálta a nemzeti ügyet. Nem csatlakozott egyik politikai párthoz sem, a hatalmas Légrády-tőke megengedte számára a pártoktól és pénzcsoportoktól való függetlenség nyugalmát. A trianoni békét követő korszakban ennek a lapnak volt a legnagyobb olvasó-

közönsége. Százezer példányban jelent meg, szövegbőség tekintetében minden más magyar újságot fölülmúlt, naponta képes melléklettel, hetenkint szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirattal kedveskedett olvasóközönségének. Légrády Ottó laptulajdonos-főszerkesztő egész vagyont áldozott irredenta célokra, idegen nyelvekre fordított revíziós kiadványai nagy hatást tettek a külföldön. A lap revíziós dalpályázatára 1933-ban 1087 pályamű érkezett be. A Pesti Hírlap Nyelvőrét, ezt a fölötte sikerült nyelvtisztító könyvecskét, ezer és ezer példányban ingyen osztogatták szét az írók, olvasók, iskolák és könyvtárak között.

Képes Családi Lapok. Budapest, 1879–1906. — Az egykor rendkívül elterjedt szépirodalmi hetilap Prém József és Garai Ferenc szerkesztésében szűnt meg. Előfizetőit a Tolnai Világlapja vette át.

Ország-Világ. Budapest, 1879–1938. — A szívós életű hetilap képanyaga és szövegrésze már Váradi Antal és Falk Zsigmond szerkesztése alatt is feltűnően gyöngült, később képek nélkül jelent meg, és szépirodalmi jellegét is elvesztette.

Budapesti Hírlap. Budapest, 1881–1939. — A konzervatív árnyalatú nacionalista szellemet ez a napilap támogatta leghatékonyabban. Független nemzetszemléletéből a félelmes politikai események hatása alatt lassankint átment Tisza István irányának támogatásába, s ezzel megrendítette helyzetét, mert a korszellem csak a tüntetően lármás ellenzéki lapokat kedvelte. Rákosi Jenő és Csajthay Ferenc politikai napilapja hosszú fennállása idején kétszer jutott válságos helyzetbe: a nemzeti küzdelmek idején a báró Fejérváry-kormány megvonta tőle a rendőri segítséget, s a szerkesztőségnek és nyomdának a maga erejéből kellett védekeznie a szocialista tömegek támadásai ellen; a proletárdiktatúra alatt a bolsevista forradalom elfoglalta a lap házát, kommunistákat ültetett a szerkesztőségbe, s a Budapesti Hírlap helyett a Vörös Újságot szórta szét az országban. Az ellenforradalom győzelme után Rákosi Jenő még több évig vezette lapját, azután visszavonult a szerkesztés munkájától. (1925.) A Budapesti Hírlap mint a kormány egyik félhivatalosa, Csajthay Ferenc és Nadányi Emil, utóbb Ottlik György, Bókay János és Pogány Béla szer-

kesztésében folytatta tovább pályafutását. Hangja mindig higgadt volt, az érvek erejével küzdött a szélsőségek ellen, a közvéleményt a felelősség gondolatától áthatottan tájékoztatta. Tekintélye nagy volt, a művelt magyar családok többnyire a Budapesti Hírlapot járatták. Rákosi Jenő annak idején a nemzeti eszmék várává építette ki a lapot, a régi nemes hagyományokat az utódok is átvették. Mikor Csajthay Ferenc, közel félszázados tapasztalatok után, 1934-ben távozott a lap éléről, külön is fölhívta újságíró-társai figyelmét a sajtó és a társadalom nemzeti kapcsolatainak fontosságára : «Rendkívül fontos, hogy a magyar sajtó a magyar társadalomé legyen. Talán nem vagyok túlmerész, ha azt mondom, hogy az a közismert szállóige, mely úgy szól, hogy akié a föld, azé az ország, oda fog módosulni, hogy akié a sajtó, azé az ország.» A Budapesti Hírlapnak a magyar újságírói nyelv kialakításában is irányító hatása volt az egész sajtóra. A hírlapi stílust megtisztította a magyartalanságoktól, a publicisztika kifejezéskészletébe értékes újításokat vitt. «A századforduló idején — írta a lap megszűnése alkalmával Tápay-Szabó László — magyar újságírót nem érhetett nagyobb kitüntetés, mint ha Rákosi Jenő lapjához kerülhetett. A lap óriási tekintélyéből több-kevesebb jutott a lap minden munkatársának. Mindenütt másként kezeltek bennünket, mint a többi kartársakat. A lap szellemét jellemzi az is, hogy a szerkesztőség nekünk valami szent hely volt, ahol képtelenség lett volna egy illetlen szót kiejteni vagy hangosan beszélni, és ahol még a legnagyobb kánikulában sem lehetett levetni a kabátot, — mintha templomban lettünk volna.»

Egyenlőség. Budapest, 1882—1938. A zsidóságért harcoló mozgékony hetilapot Szabolcsi Miksa halála után 1915-től Szabolcsi Lajos szerkesztette. Munkatársai elkeseredetten küzdöttek az antiszemita megmozdulások ellen, de támadó túlzásaikkal csak erősítették a zsidóellenes hangulatot. A keresztény olvasók elkeseredve látták, hogy a komoly érvelés mellett a mélyen sértő hang is milyen tág teret kapott a hetilap hasábjain. Főkép 1918-ban és 1919-ben ömlöttek a munkatársak tollából a legélesebb személyi támadások lenéző csúfolódásai és fenyegető kifejezései.

Egy apátkanonok : antiszemita szájhős. («Az állattani ismérve ennek a típusnak a gyávaság, tudatlanság, rosszhiszeműség, nagyhangúság és álnokság.») Az egyik egyetemi tanár, a keresztény sajtóvállalat támogatója : antiszemita sajtóágens. («Akit nemcsak onnan ismerünk, hogy képviselő-korában a zsidó riporterek előtt térdelt le időnkint egy-egy adag egészséges reklámért, hanem aki közismert réme az összes pesti zsidólapok szerkesztőségi szolgáinak is. Fekete zászlót tűznek ugyanis a pesti lapok ormára, valahányszor ez az önreklámtól felpuffadt arcú katedra-mókus kötetnyi hosszúságú cikkeivel megostromolja a redakciókat. Milyen unalmasak ezek a cikkek, jó Isten!») Az antiszemiták ellen meg kell találni a védekezés módját : meg kell alakítani a harctéren kitüntetett zsidó katonák ligáját. («Hogy milyen módon? E sorok írója tavaly egy cikkben igen egyszerű módszert ajánlott : a pofozást. Minden antiszemita köpködés értelmi szerzőjét meg kell pofozni. A szerkesztői ceruza a tavalyi indítványt arra enyhítette, hogy az izgatókat fel kell jelenteni. De nem, ez nem elég. Az izgatókkal szemben, úgy látszik, csak a pofon használ.») A cionizmussal szemben ellenséges állást foglalt el a lap, mert veszedelmesnek tartotta, hogy a kereszténység nemzetiségi csoportot lásson a zsidókban. «A zsidóság jogfosztásának ma két erős oszlopa van : az antiszemitizmus és a cionizmus. A Palesztína-kérdést mi is szentnek tekintjük, az anticionista zsidók legalább annyi pénzt küldtek Palesztinába a nyomorgó zsidóság felsegélyezésére, mint a cionisták, a Palesztína-munkát ma az egyforma zsidóság egyforma lelkesedéssel vállalja mindenütt ; Magyarországon azonban a cionizmus mást jelent. Pártütést a felekezeten belül, megbontását annak az egységes frontnak, melyben a zsidóság politikai jogait kiküzdötte, s melyben az antiszemita politika ellen védelmi frontot alkot.» (1921.)

Magyar Szalon. Budapest, 1884–1918. — A fényes folyóirat szürke havi közlönnyé alakult át. Mindvégig Hevesi József szerkesztette.

Magyar Zsidó Szemle. Budapest, 1884-től. — Szerkesztőjétől, Blau Lajos rabbiképző-intézeti igazgatótól, az 1930-as években Friedman Dénes, Hevesi Ferenc, Hevesi Simon és Lőwinger

Sámuel vették át a folyóirat irányítását. A tudomány méltóságával szerkesztett közlöny huszadik századi évfolyamai méltó módon sorakoztak a régibb kötetekhez. Értekezéseiből és kisebb cikkeiből nemcsak a zsidó hittudomány művelői, hanem a magyar irodalomtudomány kutatói is bőséges okulást meríthettek. A folyóirat jelentőségét mutatja, hogy az európai zsidó tudománynak a Magyar Zsidó Szemlén kívül az 1930-as évekig mindössze három időszakos közlönye volt (a boroszlói Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1852-től; a párisi Revue des Études Juives, 1880-tól; a londoni Jewish Quarterly Rewiew, 1886-tól). A külföldön is nagyrabecsült magyar szemlét Blau Lajos még egy hébernyelvű tudományos folyóirattal is kiegészítette; ez a folyóirat, a Hazofeh, az 1930-as évekig az egyetlen hébernyelvű tudományos közlöny volt az egész világon.

Katolikus Szemle. Budapest, 1887-től. — Szerkesztői 1900. után: Mihályfi Ákos, utóbb Várdai Béla. A folyóirat 1934-től kezdve Túri Béla és Mihelics Vid szerkesztésében új köntösben jelent meg, s tudományos értekezések helyett inkább a közérdekű kérdések tanulmányszerű megvilágítását tűzte ki céljául. «A szellemi élet és a katolikus gondolat érzékeny szeizmográfja kívánunk lenni. A kor színvonalán akarjuk képviselni és erősíteni magyar földön a katolikus világnézetet és kultúrát.» A szerkesztői tisztséget 1940-ben Mihelics Vidtől Kühár Flóris vette át.

Magyar Szemle. Budapest, 1888—1906. — Az értékes tartalmú, keresztény szellemű hetilap kötségeinek fedezésére 3000 előfizető kellett volna, de 1500-nál több megrendelőt nem tudtak összetoborozni. «Nem tudjuk a lapot fenntartani, mert nincs miből.» Panaszkodott búcsúzó soraiban Gerely József, a folyóirat utolsó szerkesztője.

Protestáns Szemle. Budapest, 1889-től. — Szerkesztői 1900. után: Szőts Farkas, Ravasz László, Lencz Géza, Madai Gyula, Zsinka Ferenc, Áprily Lajos, Makkai Sándor, Kerecsény Dezső. A folyóirat mind értekező részében, mind figyelő-cikkeiben, mind kritikai rovatában a hitbuzgalom és tudomány magas színvonalát mutatta.

A Hét. Budapest, 1890—1924. — A Hét a világháború megindulásáig, Kiss Józseffel az élén, szilárdan képviselte a modern írói törekvések ügyét, azontúl gyorsan hanyatlott. Legtöbbet a Nyugat ártott létének, akaratlanul is elvonta előfizetőit. Olvasóközönsége egyre kevesbedett, végül el is fogyott, bár még megszűnésekor is akadtak neves munkatársai. Utolsó szerkesztője és kiadója Fehér Árpád volt.

Ethnographia. Budapest, 1891-től. — Szerkesztői közül különösen Sebestyén Gyula és Solymossy Sándor vetettek súlyt az irodalomtörténeti vonatkozásokra.

Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1891-től. — Szerkesztői: Szilády Áron, 1914-től 1940-ig Császár Elemér. Munkatársai: a huszadik század irodalomtörténetírói úgyszólván teljes számban.

Magyar Hírlap. Budapest, 1891—1938. — A lap politikai állásfoglalásainak különösen Márkus Miksa szerkesztése idején volt jelentős súlya. Mellette 1914-től Roóz Rezső viselte a felelős szerkesztői tisztet. 1926-ban az akkor megszűnt Világ egyesült a Magyar Hírlappal, átvette a Magyar Hírlap címét, és Roóz Rezső szerkesztésében a régibb lap évfolyamjelzésével jelent meg. A Világ progresszív hangját ekkor már nagyon letompították. Az új szerkesztőségnek egyrészt számot kellett vetnie a megváltozott viszonyokkal, másrészt az a megfontolás is vezette munkásságában, hogy az elcsatolt területek magyarságának gondolatvilágába ne vigyen világnézeti nyugtalanságot. Továbbra is szót emelt minden haladó eszme mellett, védte a polgári szabadság gondolatát, de a vitatkozások élességétől tartózkodott. Munkatársai közül Feleky Géza, Ignotus Hugó és Móra Ferenc cikkeinek volt a legtöbb olvasója.

Magyar Géniusz. Budapest, 1892—1903. — A szépirodalmi és kritikai hetilap szerkesztője, Gellért Oszkár, új tehetségek föllépteté sével — a Nyugat néhány későbbi munkatársának írásaival — tette színesebbé hetilapját, de előfizetői nem méltányolták törekvéseit.

Hazánk. Budapest, 1893—1905. — A magyar gazdatársadalom a napisajtó lázas versenyében nem tudta fenntartani ke-

resztény-nemzeti szellemű napilapját. A tartalmas újság munkatársai Buday Barna szerkesztő búcsúzó szavaival váltak meg olvasóközönségüktől.

Magyarország. Budapest, 1893-tól. — Az ellenzéki szellemű napilap Holló Lajos és Lovászy Márton kezéből egy részvénytársaság rendelkezése alá került, 1919-ben Miklós Andor tulajdonába jutott. Felelős szerkesztője 1914-től Szakács Andor, 1917. óta Magyar Elek. Kiadóhivatalát Sümegi Vilmos annak idején olyan szerencsésen irányította, hogy a jól megalapozott lapterjesztő szervezet évtizedek mulva is megállta a helyét. Miklós Andor három lapja közül a Magyarországnak volt a legnehezebb helyzete, mert az esti lapok versenyében igen erősen kellett küzdenie az érvényesülésért. A szerkesztőség nem csekély leleményére vallott, hogy a Magyarország a néhány órával előbb megjelenő Est után is állandóan érdekes cikkekkel lépett a közönség elé. A lapot az Est-vállalattól 1939-ben, amikor a Pesti Napló és az Est megjelenését megszüntették, egy kormánypárti keresztény-nemzeti szellemű írói és kiadói csoport vette át.

Kakas Márton. Budapest, 1894—1914. — Rákosi Viktor heti élclapja megszűnéséig megmaradt negyvennyolcas ellenzéki céljainak szolgálatában.

Új Idők. Budapest, 1895-től. — Herczeg Ferenc hetilapja a Singer és Wolfner cég kiadásában most is megtartotta régi népszerűségét. 1930. körül több előfizetője volt, mint a többi komolyirányú szépirodalmi folyóiratnak együttvéve. Példányszáma ebben az időben 30,000 körül mozgott. A legelőkelőbb magyar családok is szívesen járatták, mert szerkesztősége nagy tapintattal válogatta meg közleményeit, neves munkatársakkal dolgoztatott, s mindíg elevenné tudta tenni a képekkel gazdagon ellátott heti füzeteket.

Alkotmány. Budapest, 1896—1919. — Politikai napilap. Szerkesztését 1906-ban Túri Béla vette át. Nehéz dolga volt, mert a liberális áramlatban még a hitvalló katolikus világiak közül is csak kevesen fizettek elő a lapra, maguk a papok is szívesebben járatták a Budapesti Hírlapot. Túri Béla szerkesztői leleményességére vall, hogy az aránylag szűk körhöz szóló újságból széles

publicitású lapot csinált. Különösen Görcsöni Dénes csütörtöki tárcái keltettek országos hatást. A proletárdiktatúrának első dolga volt, hogy üldözőbe vegye a szerkesztőt, s betiltsa a lap megjelenését. Az ellenforradalom győzelme után az Alkotmány mint Nemzeti Újság éledt föl, s régi keretein messze túlnőve, megifjodott formában folytatta működését.

Budapesti Napló. Budapest, 1896–1918. — A modern szellemi törekvéseket támogató napilapnak oroszlánrésze volt Ady Endre fölfedezésében. Vészi József visszavonulása után 1907. óta Pályi Ede állt a szerkesztőség élén. Előfizetőinek száma évről-évre csökkent, de még az 1910-es évek elején is tizennégyezer példányban jelent meg naponkint.

Huszadik Század. Budapest, 1900–1919. — Társadalomtudományi folyóirat. Kiadója: a Társadalomtudományi Társaság. Szerkesztője: Gratz Gusztáv, utóbb Jászi Oszkár. A folyóirat Jászi Oszkár céltudatos szerkesztésével rendkívül sokat tett a radikális politikai átalakulás programmjának népszerűsítésére. Munkatársai a Népszava eszméit szolgálták, de tudományos alapon, a hang kiáltó durvasága nélkül. Külföldi szemléik, társadalmi megfigyeléseik, statisztikai adataik a rábeszélő tehetség mintapéldái voltak. Sok igazság húzódott meg fejtegetéseikben, rosszhiszeműséget sem lehetett rájuk fogni, csak az volt a baj, hogy beállításuk többnyire egyoldalú volt, sürgető izgalmuk nem vetett számot a körülményekkel. A mozgalom gyökérszálai Pikler Gyula egyetemi tanszékéig húzódtak vissza: a nagyhírű jogbölcselő tanár szabadgondolkodó volt, eszméivel akaratlanul is megrendítette tanítványaiban a hagyományok tiszteletét, a vallásos és hazafias meggyőződést. Különösen a zsidó hallgatók távolodtak el gyors ütemben a nemzeti gondolattól, ők teltek meg legjobban forradalmi szellemmel, közülük került ki a Huszadik Század legfanatikusabb olvasóközönsége. A piklerista és jászista új nemzedék mohón tört a szellemi vezérlet átvételére, s leplezetlen gyűlöletével megdöbbentette a magyar értelmiséget.

Uránia. Budapest, 1900–1924. — Népszerű tudományos folyóirat. Kiadója: az Uránia-Egyesület. Szerkesztői: Klupathy Jenő és Szász Károly, utóbb Szász Károly mellett Mikola Sán-

dor, majd Moesz Gusztáv. Az Uránia-Egyesület a tudományos ismeretek népszerűsítésére 1897-ben alakult, egyik alkotása volt a budapesti Uránia Színház, másik vállalata az Uránia folyóirat. Az utóbbiban közölt irodalmi tanulmányok és kritikák a tudás terjesztésére és az ízlés nemesítésére egyaránt sokat tettek.

Tolnai Világlapja. Budapest, 1901-től. — Szépirodalmi képes hetilap. Szerkesztői : Sass Ignác, Garai Ferenc és mások. Kiadótulajdonosa : Tolnai Simon. A füzetes ponyvaregényeket ez a folyóirat szorította vissza rendkívüli kiterjedtségükből. Fokról-fokra emelte színvonalát s ezzel együtt egyszerű olvasóközönségének irodalmi ízlését is. Megindulásakor Budapesten négy fillér, vidéken hat fillér volt egy-egy füzetének az ára. A folyóiratok közül a világháborúig, sőt azontúl is a «Tolnai» jelent meg legnagyobb példányszámban Magyarországon. Leggyöngébb éveiben is több mint százezer példányban jelentek meg füzetei.

Az Újság. Budapest, 1903-tól. — Politikai napilap. Tisza István híveinek egyik csoportja alapította a szélsőbaloldali politika ellensúlyozására. Az 1910-es években naponkint ötvenezer példányban jelent meg, tehát a legelterjedtebb újságok közé tartozott. Nevezetesebb szerkesztői : Gajári Ödön, Ágai Béla, Kóbor Tamás. A lap a modern újságirodalom egyik új típusa volt, friss formákat hozott a magyar zsurnalisztikába, kitűnő erőket csoportosított maga köré. Politikai felfogásában Tisza István irányához igazodott, munkatársai a Tisza-kultusz jegyében dolgoztak. A világháború után átalakult a lap, neve is átváltozott Az Újságból Újságra. Az eseményeket ekkor már a filoszemitizmus és demokrácia szemszögéből ítélte meg. Munkatársai igen eleven újságírói érzékkel végezték munkájukat.

A Nap. Budapest, 1905—1919. — Politikai napilap. Alapítója és főszerkesztője, Braun Sándor hírlapíró, a tömegérdeklődés fölizgatására vetette a súlyt. Rikkancsai az egész fővárost telekiáltozták a lap szenzációival. Az újtechnikájú estilap a szélső demokrácia céljait szolgálta, riportjaiban az utca ízléséhez igazodott, ezzel csinált iskolát a későbbi bulvárd-újságok számára. Később Az Est sikere alaposan megtépázta népszerűségét, de még 1912. táján is százezer példányban jelent meg naponkint. «A lap szel-

lemét — olvassuk Bosnyák Zoltán könyvében — a bárdolatlan hang, a talmudi irónia és a mindent kigúnyoló zsidó humor jellemezte. A külvárosi lebujok stílusa bevonult a magyar hírlapirodalomba. Ez a lap nem nevelni akarta a maga olvasó tömegeit, hanem le akart ereszkedni a söpredék szellemi színvonalára, és ezt a törekvését teljes siker koronázta.»

Magyar Nyelv. Budapest, 1905-től. — Nyelvtudományi folyóirat. Kiadója : a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Szerkesztői : Szily Kálmán, Zolnai Gyula, Gombocz Zoltán, Melich János, Pais Dezső. A folyóiratot Szily Kálmán alapította azzal a céllal, hogy egyrészt közelebb vonja a művelt közönség érdeklődését a nyelvészeti kérdésekhez, másrészt elfogulatlan tárgyilagossággal irányítsa a magyar nyelvtudomány ügyét.

Figyelő. Budapest, 1905. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat. Kiadója : Deutsch Zsigmond könyvkereskedő. Szerkesztője : Osvát Ernő. A rövidéletű havi szemle voltaképen a Nyugat első megindulása. A nem méltányolt fiatal tehetségek közlönyének indult. A szerkesztő beköszöntő sorai szerint : «Sehol több tehetség el nem pusztul, mint Magyarországon. Száz kezdetet látunk, és száz közül csak egy egész pályát. Aki nekem nem hiszi, lapozzon a Szinnyei nagy irodalmi hulla-jegyzékében. Milyen kevéssé érvényesülnek éppen a legtehetségesebbek.» A keresztény-nemzeti szellemű irodalom felé dobott gúnyos és lenéző nyilatkozatok nem hiányoztak a folyóirat kritikáiból. A szerkesztő és barátai — Biró Lajos, Fenyő Miksa, Hatvany Lajos, Szini Gyula és Révész Béla — már fölismerték Ady Endre tehetségét, s helyet adtak néhány költeményének.

Szocializmus. Budapest, 1906-tól. — A magyarországi szociáldemokrata párt folyóirata. Első szerkesztője : Garami Ernő. Későbbi szerkesztői : Kunfi Zsigmond, Vanczák János, Várnai Dániel, Révész Mihály. Nemcsak pártpolitikai és társadalomtudományi, hanem irodalmi és művészeti kérdésekkel is foglalkozott. Kritikáiban a marxist avilágszemléletet érvényesítette.

Erdélyi Lapok. Kolozsvár, 1908–1913. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat Kovács Dezső és Kiss Ernő szerkesztésében. A keletmagyarországi szellemi törekvések támogatására alapítot-

ták, de a budapesti folyóiratok népszerűségével nem tudott megküzdeni. Hiába volt szerkesztőinek minden ügybuzgalma, előfizetői lassankint elfogytak.

Nyugat. Budapest, 1908-tól. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat. Ignotus Hugó főszerkesztő, Fenyő Miksa és Osvát Ernő szerkesztők irányítása mellett jelent meg; a proletárdiktatúra bukása után Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Gellért Oszkár intézték a szerkesztés ügyeit. Amilyen sűrűn cserélgették munkakörüket a folyóirat szerkesztői, épen olyan erős hullámzás volt a vállalat kiadása körül. A folyóiratot támogató irodalompártolók között legtöbbet Hatvany Lajos és Fenyő Miksa költöttek a Nyugatra. Ignotus a szellemi irányításban, Osvát a kéziratok megbírálása körül szerzett érdemeket. Nevesebb munkatársaik a már említett szerkesztőkön kívül: Ady Endre, Ambrus Zoltán, Biró Lajos, Cholnoky Viktor, Csáth Géza, Elek Artur, Földi Mihály, Füst Milán, Halász Imre, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Krudy Gyula, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Pásztor Árpád, Révész Béla, Somlyó Zoltán, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szilágyi Géza, Szini Gyula, Szomory Dezső, Tersánszky Jenő, Tóth Árpád. Az Ignotus és Osvát vezérlete alatt dolgozó írói csoportnak az volt a meggyőződése, hogy a M. T. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a Petőfi-Társaság és az egész magyar nacionalista közönség üldözi a tehetségeket, csupán a dilettantizmust pártolja; s hogy minden igazi író a Nyugat védőfalai között keres menedéket a hivatottság nélkül dolgozó konzervatív irodalommal szemben. Beöthy Zsoltot, Herczeg Ferencet, Rákosi Jenőt, Szabolcska Mihályt és a hozzájuk hasonló írókat a Nyugat szerkesztői gúnyosan szemlélték; szemükben csak az volt az író, aki szorosan hozzájuk tartozott, vagy a politikai radikalizmus útjait taposta. Kritikai rovatukat a saját embereik számára tartották fönn, a velük nem egy vágányon haladó írókat tervszerűen mellőzték; ha pedig olykor mégis kénytelenek voltak tudomást venni létezésükről, figyelmüket lenéző gúnnyal fűszerezték. Ha volt valamikor kiáltóan igazságtalan klikk-uralom és könyörtelenül cél-

tudatos irodalompolitika Magyarországon, az a Nyugat rendszere volt. A folyóirat szűkkeblű pártdiktatúráját a kiváló tehetségek gazdag munkássága enyhítette. Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond mellett az új írói nemzedék számos értékes és addig ismeretlen nevű tagja sorakozott föl a folyóirat lapjain. A konzervatív olvasóközönség különösen azért idegenkedett Ignotuséktól, mert a nyugatosok világnézetét a kereszténységre és a magyarságra egyformán veszélyesnek látta, irodalompolitikájukban társadalomfelforgató törekvéseket észlelt, a folyóirat filoszemita rajongásán megütközött, az erotikus témák folytonos feszegetését megvetette, a stílus és nyelv újszerű különösségeit a magyarság megrontásának fogta föl. Horváth János szerint : «A művelt zsidóság ízlésbeli és politikai ösztöneinek és törekvéseinek a magát Adyhoz fűző Nyugat lett közismert szervezete. Ez írócsoport valódi tehetségei nem zsidók, ellenben a csoport többi nem-zsidó tagjaival együtt aktív értelemben, sőt tüntetőleg filoszemiták. A filoszemitaság a nyugatos irodalomban éppoly ajánló körülmény volt, mint a népiesség a kései konzervatívok szemében. A Nyugat : zsidó és hangsúlyozottan filoszemita írók csoportosulása ; kicsiben : egy zsidó beolvadással telített magyarság ; egy végbement zsidó-beolvadás. A magyar fajiság ebben az oldatban elment a liberális engedékenység végletéig : ellenállóból, passzív befogadóból előzékeny idomuló lett ; hajlandó lett azonnal hasonulni az újon érkezőkhöz, s egyszerre végrehajtani magán azt a lelki színváltozást, melyre a nagy és kemény társadalom csak fokról-fokra megereszkedő lazulással lett volna végül talán elvezethető. A nyugatosok irodalma : a zsidó beolvadás első irodalmi megvalósulása.» A nemzeti ellenérzéssel és irodalmi panaszokkal szemben a folyóirat büszkén hivatkozott arra, milyen örvénylést csinált a magyar irodalom csöndes vizeiben, mennyi költőt és elbeszélőt avatott neves íróvá, hány meglepő témával és eredeti feldolgozással tette színesebbé a képzelet világát. Schöpflin Aladár szerint a fiatalok joggal büszkélkedhettek, hogy vezérük az az Ignotus volt, aki A Hét hasábjain már vagy másfél évtized óta küzdött egy szabadabb, bátrabb, európaiabb irodalmi életért. «A tulajdonképeni szerkesztést — úgymond —

Osvát Ernő végezte, abszolút szerkesztő, aki felkutatott minden tehetséges embert, egész életét a szerkesztés munkájába fektette bele, rendkívüli kritikai elméjével, bár maga sohasem írt, irányítója, mestere lett az egész nemzedék irodalmának. Mellette állt Fenyő Miksa, hadakozó, éles kritikai tollával, nagy tekintélyek ellen is támadni kész bátorságával először ütötte meg a Nyugat kritikai hangját, amely annyi ellenszenvet zúdított rá. A magyar középosztály túlnyomó része elhitte, hogy a Nyugat valódi nemzeti veszedelem, erkölcstelenség, hazafiatlanság, dekadencia, mindenféle bomlasztó törekvések melegágya. Ezt olvasta lapjaiban, hallotta irodalmi szószékekről, néha-néha még egy-egy parlamenti beszédből is, hát mért vette volna magának azt a fáradságot, hogy elolvasson akár egy Nyugat-számot, és saját szemével győződjék meg az ott folyó nemzetrontásról? Mivel szolgált rá a Nyugat erre a félelmetes ellenzékre? Verseket, novellákat, irodalmi tanulmányokat és cikkeket közölt, amelyek tartalomban, formában kitágították az irodalom szabad mozgásainak határait. Merészebben használták fel az irodalom egyik leggazdagabb kútforrását, az erotikát, rámutattak azokra a lélektani komplikációkra, amelyek eddig kívül voltak a közönség ismeretkörén, megmutatták a magyar élet olyan bajait és bűneit, melyekről addig nem akart vagy nem mert szólni az irodalom, nem alkalmazkodtak az úri közvéleményhez, megzavarták annak kényelmes és nyugalmas világképét. A Nyugatból egy új, az általános optimizmussal ellentétes világkép tárult ki az olvasó elé. A világ s főkép a magyar világ nem tűnt fel benne olyan derűsnek és kedvesnek, mint ahogy az emberek szerették volna. Az irodalom kezdett nem szórakoztatója, hanem kritikusa lenni az életnek.» Felfogásban, hangban, kifejezésben tömérdek újságot hozott a Nyugat. Igaz, hogy a forradalmak útját is sikeresen egyengette. Ignotus nyilatkozata szerint: ha valakinek, úgy a Nyugattól képviselt szabad irodalomnak szívét érintette legforróbban a radikális-szocialista mozgalmak győzelme. «Mert a harc, mely az 1918-as október 31-iki dicsőséges forradalomban a teremtés diadaláig jutott el, a magyar művészetben s kivált a magyar irodalomban már jóval előbb végbement és győzött. A Nyu-

gat emberei közül nem egy személy szerint is munkása és győztese volt a most diadalra jutott politikai forradalomnak. De ezenfelül a Nyugat egész ténye, munkája és izgatása maga is forradalom volt.» Az ellenforradalom győzelme után a korszellem változását súlyosan megérezte a folyóirat. Osvát Ernő halála után Babits Mihály és Móricz Zsigmond még Ignotus nevét is levették a Nyugat éléről. A Nyugat egykori főszerkesztője ekkor tartotta, 1930. januárjában, budapesti hívei előtt azt az előadását, amelyben visszapillantott a folyóirat érdemeire, s kifejezte méltatlankodását a személyét ért sérelem miatt. A Nyugat, úgymond, azért indult meg, mert a hagyományőrző akadémizmus és a nacionalista politika szembehelyezkedett mindenkivel, akiben tehetséget látott, és nem engedte szóhoz jutni a hivatott írókat. «E percben már nincs meg az a Nyugatom, ahonnan huszonhárom éven át egyenesen szóltam közönségemhez. Ha a Nyugat új szerkesztő-tulajdonosai az én társaságomat kompromittálónak nézik, ez nem engem kompromittál. Most, hogy bajtársaim dörgölik az orrom alá, hogy fölösleges vagyok, nem vagyok hajlandó elhinni. Még nem haltam meg, itt vagyok, és szemmel tartom azokat, akik a helyemben ülnek.» Amikor a folyóirat harmincadik évfolyamába lépett, barátai úgy ünnepelték, mint páratlan jelentőségű irodalmi szemlét, az új század irodalmi forradalmának életrehívóját, a magyar irodalom legnagyobb hatású továbbformálóját. Rámutattak arra, hogy a Nyugat körül harminc esztendő alatt új és megértő nemzedék nőtt fel. «S ha a hivatalos irodalom egy része még ma is idegenkedve nézi a Nyugatot, — amelynek népes és értékes gárdájából máig sem jutott senki egyetemi katedrához, akadémiai tagsághoz, számottevő közéleti pozícióhoz — azért tagadhatatlanul javult a helyzet. Az érthetetlenség és hazafiatlanság vádja lassankint elnémult körülötte s a jóhiszeműek előtt egyre világosabbá lesz, hogy a Nyugat multjához híven tölti be kultúrális szerepét, mint a politika napi hullámverése fölé emelkedő tisztult irodalmiság és európai szellem magyar szigete.» (Kárpáti Aurél. Pesti Napló. 1937. évf.)

Élet. Budapest, 1909-től. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat.

Kiadója: az Élet-Társulat. Szerkesztői: Andor József, Izsóf Alajos, Pethő Sándor, Anka János, Alszeghy Zsolt, Erdősi Károly. A katolikus szellemű képes folyóirat a nemzeti hagyományokban és keresztény erkölcsiségben gyökerező irodalmiság követését írta zászlajára. A nyugatos iránnyal szemben meg akarta mutatni, hogy azok az eszmék, amelyek évszázadokon keresztül lendületet adtak a magyar irodalomnak, a modern korban sem vesztették el varázsukat. Küzdött az idegenlelkűség ellen, fölvette a harcot a zsidósággal, lelkiismeretes kritikai rovatot tartott fenn. Előfizetőinek száma több volt, mint a Nyugaté, főkép a vidéki katolikus családok járatták. Első évfolyamának néhány munkatársa: Bán Aladár, Domonkos István, Harsányi Lajos, Kincs István, Prohászka Ottokár, Sik Sándor, Szemere György, Tarczai György. A folyóirat kiadását 1934-ben a Szent István-Társulat vette át.

Zsidó Szemle. Budapest, 1909-től. — A magyarországi cionista zsidóság hivatalos lapja. Hol havi folyóirat, hol kéthetenkint és hetenkint megjelenő közlöny alakjában adták ki. Szerkesztői elég gyakran változtak. A Zsidó Szemle szembehelyezkedett az asszimilációt sürgető neológ hitközségek felfogásával, s a hazai zsidóság konzervatívabb részét belekapcsolta a Palesztína-munkába. (Az első magyarországi cionista kongresszust 1903-ban tartották Pozsonyban; ennek előkészítője Rónai János erdélyi ügyvéd, Alsófehér megye tiszteletbeli főügyésze, résztvett az első cionista világkongresszuson Bázelben; onnan hazatérve lelkes héber érzelmekkel faji alapon szervezte meg a magyarországi ortodox zsidóságot. 1903-ban megalakult a Makkabea: a budapesti cionista egyetemi hallgatók egyesülete; ez a főiskolai szervezet a világháború kitörése előtt már ezer taggal dicsekedhetett. Az anyaegyesület, a Magyar Cionista Szövetség, a héber világszervezet egyik tekintélyes csoportja volt, az ország határain belül egyre hatalmasabb hálózatot épített ki, fiókegyesületeinek és vidéki nagybizottságainak száma a világháború idején meghaladta a háromszázat. A palesztínai zsidó nemzeti otthon kiépítése sokat köszönhet a tüzes faji buzgalomnak, bár a magyarországi cionisták helyzete nem volt könnyű, mert az asszi-

milációt hirdető hivatalos neológ zsidóság állást foglalt a cionista szervezkedés ellen. A szövetség csak 1927-ben kapta meg alapszabályainak belügyminiszteri jóváhagyását, eddig az időpontig állami hozzájárulás nélkül működött. Magyar, német és héber nyelven 1903. óta számos cionista írásművet adtak ki az országban, Patai József 1912-ben a szépirodalom számára külön folyóiratot alapított, Erdélyben a világháborús összeomlás után külön magyarnyelvű politikai napilap indult meg a zsidó fajiság öncélúságának és a palesztínai héber nemzeti mozgalmaknak védelmére.)

A Cél. Budapest, 1910-től. — Szemere Miklós, Kállay Ubul, Farkas Zoltán fajvédő folyóirata. Későbbi szerkesztői közül Méhely Lajos fejtett ki igen erős munkát, hogy a zsidóság előretörésével szemben fölrázza a kereszténységet veszélyeztetett helyzetének megvédésére.

Az Est. Budapest, 1910—1939. — Politikai napilap. Miklós Andor alapította és adta ki. Nemcsak tulajdonosa, hanem főszerkesztője is volt a rendkívüli sikerű lapnak. Az Est megindulása a modern magyar újságírás eseménye volt, a frisshangú sajtótermék versenyzett a külföld legelevenebb riportlapjaival, cikkeit a legügyesebb zsurnaliszták írták. Délben jelent meg, még aznap ott volt a vidéki városokban, szenzációs híreivel izgalomba hozta a kisvárosok világát. Munkatársai kitűnően értettek a tömeghangulat formálásához. A főszerkesztő-laptulajdonos nem kímélt semmi pénzt, hogy hírszolgálata elsőrangú legyen, és a maga felfogása szerint irányítsa az ország közvéleményét. Volt idő, amikor lapja olyan hatalom volt, hogy támadásai esetén a legpáncélozottabb erő is elvérzett csapásai alatt. Az Est kétszázezer példánya naprólnapra belekovácsolta a közönség lelkébe a szerkesztőség elgondolásait. Miklós Andor szívósságára semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy még az ellenforradalom nemzeti fellángolásán is átverekedte magát. A rohanó iránnyal szembeforduló hazafiság 1919. után a Népszava és a Világ mellett az Est ellen bőszült föl legjobban, ezt a lapot tartotta a forradalom legfőbb előkészítőjének, ez ellen indított elkeseredett hadjáratot. Példányait hónapokon keresztül mindenfelé megsemmisítették, nyomdáját is-

mételten megostromolták. A szenvedélyek lassú lecsillapodása után a szerkesztőség a mérséklet politikáját követte. Elevensége továbbra is megmaradt, de hangjában simulékonyabban alkalmazkodott az idők járásához. Fönnállásának huszonötéves fordulóját 1935-ben ünnepelték. Ekkor 365 ember dolgozott szerkesztőségében, kiadóhivatalában és nyomdájában. Terjesztésével 6100 alkalmazott kereste kenyerét. Példányszáma naponta 150,000 volt. A lap Teleki Pál miniszterelnöksége alatt ugyanakkor fejezte be pályáját, amikor testvérlapjának, a Pesti Naplónak megjelenését is megszüntették. Szerkesztősége Pest címmel folytatta a lap kiadását.

Világ. Budapest, 1910–1926. — Politikai napilap. Alapították : a magyarországi szabadkőműves páholyok. Naponkint húszezer példányban jelent meg, de hatása megfelelt bármelyik százezres lap közvélemény-alakító erejének. A papi vagyon elvételének követelése és a vallástanítás eltörlése ott szerepelt programmjában. Nevezetesebb szerkesztői : Purjesz Lajos, Feleky Géza, Roóz Rezső. Fennállásának tizenhetedik évében egyesült a Magyar Hírlappal. Megindulásakor a Világ rendkívüli feltűnést keltett, nyolc éven át állandóan az érdeklődés középpontjában állott. A szabadgondolkodás eszméit nagy sikerrel népszerűsítette, munkatársai elszánt radikálisok voltak. Tervszerű szerkesztés dolgában kevés napilap vetekedhetett vele, cikkeit széleskörű tájékozottság jellemezte.

Színházi Élet. Budapest, 1910–1938. — Incze Sándor képes hetilapja. A folyóiratok közül ennek, továbbá Tolnai Simon hetiközlönyének, a Tolnai Világlapjának, volt a legnagyobb olvasótábora az országban. Hatásuk a kisebb szellemi igényű olvasók százezreihez szólt. A keresztény-nemzeti közvélemény bosszúsan pillantott Incze Sándor lapjára, mert reklámhajhászó üzletet látott a leleményesen irányított vállalatban, de a színészet és színműirodalom iránt érdeklődő közönség mohón vásárolta az érzékiségét és kíváncsiságát izgató képes füzeteket. Kirívó zsidó irányzatosságával a Színházi Élet nagy szolgálatot tett az antiszemitizmus ügyének.

Magyar Figyelő. Budapest, 1911–1918. — Közérdekű folyó-

irat. Kiadója : a Singer és Wolfner könyvkiadó vállalat. Szerkesztője : Herczeg Ferenc. A folyóiratot Tisza István alapította a konzervatív-nacionalista álláspont védelmére. «A Magyar Figyelő a magyar értelmiséghez intézi szavát. Az osztályérdekek ellen sorompóba hívja az országos érdeket. A rombolás hóbortjával szemben az építők elszántságát. A jelszavak fanatikusai ellen a nemzet józan belátását. A közömbösök ernyedtsége ellen a magyar ősi erejét.» A folyóirat munkatársai éles elmeéllel küzdöttek a radikális-dekadens irányok harcosai ellen. «Hihetetlen, minő fogékonysággal bír közönségünk a dekadens irányzatok iránt. Tudomány, irodalom, művészet szabad prédája mindazoknak, akik az újdonság, a feltűnés, a rendkívüliség terén egymást kívánják túlszárnyalni. Valósággal drótnélküli távírón érkezik hozzánk a latin kultúra minden beteges tünete. Ez ellen a folyamat ellen küzdünk mi meggyőződésünk egész erejével.» A pompásan szerkesztett politikai és irodalmi szemle hiába emelt szót a társadalmi rend eszméje mellett, eleven érvelése csak a higgadtabban gondolkodó olvasókat győzte meg a maga igazáról.

Irodalomtörténet. Budapest, 1912-től. — Irodalomtudományi és kritikai folyóirat. Kiadója : a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Szerkesztője : Pintér Jenő, 1933-tól Baros Gyula, utóbb Alszeghy Zsolt. A folyóirat újításai : 1. módot nyujtott az ifjabb nemzedéknek, hogy tudományos dolgozatait elhelyezhesse ; 2. belekezdett az Arany János halála óta kibontakozó irodalom tudományos feldolgozásába ; 3. kritikai rovatában számon tartotta a magyar irodalomtörténet fejlődésének minden mozzanatát ; 4. folyóiratszemléjében beszámolt a hírlapok és tudományos közlönyök valamennyi figyelmet érdemlő irodalomtudományi cikkéről.

Mult És Jövő. Budapest, 1912-től. — Zsidó szépirodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. Kiadója és szerkesztője : Patai József. Első sorban a cionista eszmékért lelkesedő zsidóság számára készült, szemben az Egyenlőség asszimilált zsidóságú irányával. A faji öntudatot önérzetesen hangoztatta : «A vér nem asszimilálódik. Soha. Soha.» Nevesebb munkatársai a szépírók közül : Csergő Hugó, Feleki Sándor, Kiss Arnold, Komlós Ala-

dár, Lakatos László, Lenkei Henrik, Mohácsi Jenő, Nagy Lajos, Palágyi Lajos, Peterdi Andor, Révész Béla, Somlyó Zoltán, Szilágyi Géza, Újvári Péter, Várnai Zseni. A folyóirat céltudatos szerkesztése, komoly hangja, irodalmi színvonala és gazdag képanyaga méltán magára vonta az olvasók figyelmét; a hasábjain közölt versek, novellák, tanulmányok és ismeretterjesztő cikkek közvetlen bepillantást engedtek a zsidóság lelki világába és művészi törekvéseibe; munkatársai megelevenítették a mult emlékezetes eseményeit, behatóan foglalkoztak a jelen kérdéseivel, sikeresen egyengették a zsidó jövő útját. Az érdeklődés középpontjában az asszimiláció problémája és a Palesztína-kérdés állott. Patai József szerkesztő ismételten fölhívta a figyelmet arra, hogy a zsidó polgárok emancipációja és a zsidó vallás recepciója sehol sem oldotta meg a zsidókérdést, csak lappangóbbá tette a gyűlöletet és megalkuvóbbá az antiszemitizmust. Hiába igyekezett a zsidóság visszavonulni vagy áthasonulni egyes országokban, sem az elszigetelő gettó, sem a felolvasztó asszimiláció nem segített rajta. «A gyűlölet árjai kimosták, mint az ürgét, legmélyebb rejtekeiből és végigsodorták a világ csúfjára és hahotájára. Maradhat-e ez így mindíg? Maradhat-e egy nép sorsa örökre bizonytalanságban, ég és föld között lebegve? Belenyugodhatik-e a zsidóság abba, hogy míg az új világbéke a legkisebb népnek is biztosítja a természetes önrendelkezés jogát, addig a tizennégy milliós zsidóság mindenütt és mindörökké a vendéglátó népek változó kegyeire és hullámzó hangulataira bízza bizonytalan sorsát? Beletörődhet-e a zsidóság abba, hogy míg a legparányibb és a legprimitívebb nemzetek is szabadságban, nyugalomban ápolhatják és fejleszthetik kultúrájukat és hagyományaikat, addig az ötezeréves kultúrájú zsidó nemzet csak saját énjének teljes megtagadásával tehessen szert itt-ott ideiglenes nyugalomra?» A zsidóság, mint az egész világon szétszórt nép, csak úgy emelkedhetik ki megalázó helyzetéből, ha állampolgári kötelességeinek hű teljesítése mellett gondoskodik a jövőjéről. Most, amikor kibontakozik a palesztínai zsidó állam, hűtlen pásztor az a zsidó pap, aki nem beszél híveinek Cion és Jeruzsálem feltámadásáról s nem zeng himnuszokat a héber nyelv újjászületéséről. «Aki fé-

lelemből vagy üzletből vagy bármi okból be akar olvadni és el akar bujni, az olvadjon be és bújjék el. Aki gyávaságból, hiúságból vagy a falat kenyérért ki akar térni, térjen ki. De akik a legrégibb kultúrájú és legszentebb etikájú népnek hű fiai akarnak maradni, azokat nem szabad a felekezetiséggel elriasztani. Mert a zsidókérdésben, a zsidóságban és a zsidógyűlöletben a felekezetiségnek van a legkisebb szerepe. Egy őszintébb helyzet teremtése csak enyhítené és feloldaná a folytonos feszültséget.» (1919.) A folyóirat szerkesztősége joggal írhatta a tizenkettedik évfolyam elején : «A Mult És Jövő elmélyítette a zsidó érzést, és tartalmat adott a zsidó öntudatnak. A zsidó kultúra nemes fegyverrel küzdött egyrészt az üres önáltatás és zűrzavaros jelszavak ellen, másrészt az önlebecsülés mindennél mérgezőbb nyilai ellen. A cinikus és ateista zsidó ifjúság, ez az ősi talajából kitépett és gyökértelenül tévelygő-támolygó tömeg, sok keserű átkot zúdított a zsidóság fejére az utolsó esztendők alatt. A Mult És Jövő hivatása, hogy visszaplántálja az elszakadt lelkeket a zsidó mult humusába, hogy megerősítse a tévelygőket a zsidó szellem szeretetével, hogy megacélozza a gyöngéket a zsidó jövő hitével és reményével.» (1922.) A munkatársak életszemléletét Peterdi Andor így fejezte ki egyik elbeszélésében, amelynek hőse egy Erec Jiszroélbe (Izrael országába, Palesztínába) vándorló dunántúli magyar zsidó : «Micsoda kérdés az, — kiált föl az új palesztínai beköltöző — hogy én hova való vagyok? Idevaló vagyok! Minden zsidó Erec Jiszroélből való, akárhol van is a világon. Csak az egyik vissza tud jönni, a másik nem. Én visszajöttem.» (A szentföldi polgár. 1933. évf.)

Az Érdekes Újság. Budapest, 1913—1925. — Képes hetilap a Légrády-testvérek kiadásában. Első szerkesztője : Kabos Ede. Szépirodalmi közleményeiben és híranyagában egyaránt frisseségre törekedett.

Magyar Kultúra. Budapest, 1913-tól. — Tudományos, irodalmi és társadalmi folyóirat a katolikus világnézet védelmére. Szerkesztői : Bangha Béla, Czapik Gyula, Nyisztor Zoltán. A harcias szemlében a katolikus egyháziak és világiak erős tudományos fölkészültséggel küzdöttek a zsidók és szabadgondolkodók ellen.

Mikor Bangha Béla jézustársasági atya a folyóiratot megalapította, a katolicizmusnak Budapesten a világi értelmiség körében alig voltak megfelelő emberei, tömegei meg éppen nem voltak. A helyzet reménytelennek látszott, a katolikus értelmiség meghódítása elérhetetlen ábrándnak tűnt fel. A templomon kívül megszűnt az egyház hatalma, a társadalomban és a sajtóban gúny és gőg fogadott minden katolikus törekvést, a szabadkőműves szellem ekkor állt diadalainak tetőpontján. A kegyetlen visszaszorítottságból és a látszólagos alacsonyabbrendűségből egy emberöltő alatt fényesen kiverekedte magát a katolikusság, s ebben a győzelmes hadjáratban a Magyar Kultúrának nagy része volt.

Új Nemzedék. Budapest, 1914–1919. — Politikai és kritikai hetilap. Milotay István indította meg a magyar öncélúság védelmére abban az időben, amikor a keresztény-nemzeti eszmék hangoztatásáért a napisajtó részéről gúny és üldözés járt. A szerkesztő és munkatársai — Pethő Sándor, Lendvai István, Kádár Lehel és mások — a világháború idején éber figyelemmel kísérték a politikai élet aggasztó jelenségeit, férfias bátorsággal emelték föl szavukat a kormány balfogásai ellen, ezért a háborús cenzúra részéről sok üldözésben volt részük. A lap egyes számai szembetűnő fehér foltokkal jelentek meg, az üres ablakokat a cenzúra vágta a betűoszlopok falába. A sors iróniája volt, hogy a társadalmi felforgatók ellen küzdő szerkesztőben a nyugtalanság terjesztőjét látták. Milotay István a zsidósággal szemben tüzetesen kifejtette a maga álláspontját. A zsidóság, úgymond, a maga elvakult osztályuralmával nemcsak a gazdasági téren uralkodik, hanem az értelmiségi pályákon és az irodalomban is. A hírlapoknál, könyvkiadóknál csak az boldogul, aki föláldozza lelkét. A magyar értelmiség iszonyú létgondok között, megalázottan szorong a háttérben, s a közélet irányítói a liberalizmus nevében tiltakoznak a zsidókérdés bolygatása ellen. Mindenkit szabad bírálni, csak azt az osztályt nem, amelyik legkíméletlenebbül kritizál mindent, ha nem az ő érdekeit mozdítja elő, vagy nem az ő embereiről van szó. Ha liberalizmusról beszélünk, azt az elnyomott magyar nép és magyar irodalom igényelheti a zsidó-

ságtól s nem megfordítva. — Milotay István lapja különösen a Károlyi-forradalom alatt nőtt meg erkölcsi súlyában. Az általános rettegés között bátran emelte föl szavát a nemzeti gondolat aláaknázói ellen. Mások némán szemlélték az utcák csőcselékének felvonulását, vagy együtt lelkesedtek a történeti Magyarország elpusztítóival, Milotay István és kis csoportja nem hátrált meg a terroristák előtt. Tiltakoztak az emberi szabadság elnyomása ellen, rámutattak a politikai megmozdulások titkos rugóira, föltárták a fejvesztettség következményeit. A külvárosok söpredéke földúlta az Új Nemzedék szerkesztőségét, a proletárdiktatúra börtönbe akarta hurcolni a szerkesztőt, de Milotay Istvánnak sikerült elmenekülnie a fővárosból. Az ellenforradalom győzelme után napilap alakjában élesztette föl történeti érdemű hetiközlönyét.

8 Órai Újság. Budapest, 1915-től. — Politikai napilap. Alapította: Tisza István híveinek egyik csoportja. Szerkesztője: Nadányi Emil, utóbb Nagy Samu. A délutánonkint megjelenő újság a világháború második évében indult meg, hogy ellensúlyozza a nemzetrontó sajtó törekvéseit. A politikai aláaknázás ekkor még csak titokban folyt, de jelenségei már szembetűnően mutatkoztak. Az új hírlap erélyesen küzdött az önzés, rövidlátás, gyűlölködés áramlata ellen, szembeszállt a bomlasztó törekvésekkel, a polgári gondolatot egybekapcsolta az ezeréves Magyarország fönntartásának eszméjével.

A Tett. Budapest, 1915–1916. — Szépirodalmi és kritikai lap. A világháború kellős közepén Kassák Lajos indította meg, azzal a céllal, hogy háttérbe szorítsa a nemzeti gondolatot, népszerűsítse a nemzetköziség eszmekörét, előkészítse a szocialista-kommunista kollektivizmus útját, küzdjön az addigi szellemi irányok ellen, kiszélesítse az irodalom témakörét, elvesse a költészet megszokott formáit. Az 1915. novemberében meginduló folyóiratot az ügyészség tizenhét szám megjelenése után betiltotta, de a vállalat 1916. novemberében Ma címmel új életre kelt, és Kassák Lajos vezetésével továbbfolytatta működését. A névtelen kezdőkből álló kis írói csoport Marinetti futurizmusát utánzó szocialista-expresszionista sejt volt. Kassák és társai álta-

lános derültséget keltettek zavaros dolgozataikkal; kevesen sejtették, hogy programmjuk mélyén milyen politikai elszántság lappang. A futuristák konzervatívnak, önmagát kiéltnek, végkép elposványosodottnak találták még a dekadens irodalmat is; ugyanazokat a vádakat szórták a Nyugatra, amelyekkel annak idején Ignotusék folyóirata harcolt az akadémiai ízlés ellen. A Nyugat éretlennek bélyegezte az ifjak mozgolódását, de a Ma a forradalmi szabadság nevében makacsul ragaszkodott a maga irányához, s a proletárdiktatúra elkövetkeztével megérte programmjának győzelmét. A két folyóiratnak kicsi volt az olvasóközönsége; inkább csak az írók figyelték érdeklődéssel a futurista versek komikusan hangzó nyelvzagyvalékát.

Erdélyi Szemle. Kolozsvár, 1915-től. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat S. Nagy László szerkesztésében. A bátor szellemű, eleven hangú szemle a nemzeti irányú irodalmi törekvéseket támogatta. Belőle sarjadt ki a trianoni időkben a Pásztortűz is. A román impérium idején Nagy László folyóirata a Bánffy Miklóstól képviselt helikoni iránnyal szemben a hagyományos magyar irodalmi álláspontra helyezkedett.

A Szent István Akadémia Értesítője. Budapest, 1916-tól. — Reiner János, utóbb Papp Károly főtitkár szerkesztésében jelent meg. Tudományos értekezések és hivatalos közlések voltak benne.

Esztendő. Budapest, 1918—1919. — Szépirodalmi és kritikai havi szemle a Pesti Napló kiadásában. Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső közreműködésével Hatvany Lajos szerkesztette. Nyugatos szellemű folyóirat volt értékes tartalommal.

Vörös Újság. Budapest, 1918. decemberétől 1919. augusztus elejéig. — A magyarországi bolsevisták vezérlapja néhány hónapig titokban jelent meg, s csak akkor lett nagyhatalommá a napisajtóban, amikor az uralmon levő szocialisták egyesültek a börtönükből kiszabadult kommunistákkal. (A szocialista—kommunista tömegek már előzően véres támadást intéztek a Pesti Hírlap ellen, összerombolták az Új Nemzedék nyomdáját, szétdúltak és kommunizáltak néhány más szerkesztőséget és kiadóhivatalt is.) A bolsevista vezérújság március végén erőszakosan lefoglalta a Budapesti Hírlap palotáját, berendezkedett a konzer-

vatív lap szerkesztőségében, s magához vonta a keresztény-nemzeti gondolkodás ellen intézett hadjárat legvadabb hangú zsurnalisztáit. Májusban elnémították a többi hírlapot is, csak a Népszava folytatta működését, mint a magyarországi tanácsköztársaság reggeli hivatalos lapja. Az esténkint megjelenő Vörös Újság hangjának otrombasága fölülmúlt minden képzeletet, politikai izgatásai embertelen vérszomjról tanúskodtak. Munkatársai pokoli gyönyörűséggel szolgálták ki a proletárdiktatúra gonosztevőit. A borzalmas nyelvű sajtóterméknek nagy része volt abban, hogy a keresztény magyarság antiszemitizmusa a kétségbeesett düh határvonaláig emelkedett, s a kommunizmus bukása után félelmes lángolással tört ki. (A Vörös Újságon és a Népszaván kívül németnyelvű hírlapja is volt ennek a barbár korszaknak : a Pester Lloyd ; de ennek a bolsevizált újságnak csak a neve volt a proletárok birtokában ; a régi Pester Lloyd Bécsbe ment át, s ott jelent meg a pesti álszerkesztőség nagy bosszúságára.)

Új Kelet. Kolozsvár, 1918. decemberétől. — Politikai napilap. A zsidó fajiság jegyében indult meg, a cionizmus eszméit terjesztette, szakított a magyarságba való beolvadás gondolatával. Eleinte hetilap volt, 1920. nyarán napilappá alakult. Szerkesztőségét a kommunizmus bukása után a Budapestről elmenekült újságírókkal frissítette föl. A Magyar Zsidó Lexikon szerint : «A felerészben pesti újságírókból álló szerkesztőségi gárda új hangot honosított meg a lap hasábjain, és megindította az egész erdélyi sajtó modernizálását.»

Bécsi Magyar Újság. Bécs, 1919. október 31-től 1923. december 16-ig. — Politikai napilap. Róna Lajos szerkesztésében és kiadásában indult meg ; Gábor Andor, Göndör Ferenc, Jászi Oszkár, Kaczér Illés, Kunfi Zsigmond írták bele a legnyersebb forradalmi cikkeket. Eleinte feltűnően alázatos hangú volt, mert munkatársai azt remélték, hogy kegyelmet kapnak, és visszatérhetnek Magyarországba. 1919. november 15-én a Bécsi Magyar Újság is ünneplő hangon írt Horthy Miklósnak Budapestre való bevonulásáról. Aki Horthy Miklósban nem bízik — áradozott a lelkendező vezércikk — az magában nem bízik ; aki a nemzeti hadsereget gyanusítja, önmagát gyanúsítja ; józan ésszel, becsü-

letesen nem szabad félni attól, hogy a magyar csapatok bevonulnak a magyar fővárosba ; a bevonulás napja pirosbetűs dátuma a mai és eljövendő Magyarországnak. Mikor az általános amnesztia elmaradt, s az itthoni zsidóság szorult helyzetbe jutott, a lap munkatársai ledobták álarcukat, s vad dühhel támadtak a keresztény-nemzeti uralomra. Egész Európa előtt be akarták bizonyítani, hogy a magyarság eltiprása az emberi művelődés érdeke ; s fölvetették a kérdést, vajjon a magyar katonák nem reszketnek-e, hogy a zsidók szavai átfúrják «a keresztény isten fülének dobhártyáját.» Ez a tajtékzó hangnem évről évre ott tombolt a hazaáruló sajtótermék hasábjain, évről évre veszedelmesen fertőzte az elszakított magyarság gondolatvilágát, végre elfogytak a lap előfizetői, s a szerkesztőség négy évi aknaharc után kénytelen volt bejelenteni, hogy az emigráció nem tudja fenntartani a Bécsi Magyar Újságot. Hogy a kommunista szökevényeknek ez a vezérújságja milyen förtelmes dolgokat írt össze a létfenntartás gyötrelmeivel küzdő Csonka-Magyarországról ; hogy milyen alávaló rágalmakkal árasztotta el a nemzet legértékesebb vezérférfiait : az szinte elképzelhetetlen. Arról mindíg örömmel számoltak be, hány cikket és propaganda-képet sikerült elhelyezniök a külföldi sajtóban a magyarság ellen.

Képes Krónika. Budapest, 1919-től. — Keresztény szépirodalmi és színművészeti képes hetilap. Kiadója : a Központi Sajtóvállalat. Zigány Árpád szerkesztésében indult meg, előkelőbb színvonalra Gáspár Jenő emelte. Később színházi lap lett.

Nemzeti Újság. Budapest, 1919-től. — Politikai napilap. Kiadója : a Központi Sajtóvállalat. Szerkesztője : Túri Béla, utóbb Tóth László. A nagy körültekintéssel szerkesztett keresztény-nacionalista lap voltakép az Alkotmány utódja volt, de szerkesztősége és kiadóhivatala sokkal nagyobb méretű és modernebb szellemű. Hangjában mindíg megőrizte a tárgyilagosság nyugalmát, higgadt volt a zsidókérdés elemzésében is. Munkatársait a katolikus publicisztika, szépirodalom és tudomány kiválóságaiból válogatta össze. Mint minden keresztény sajtóvállalatnak, ennek az értékes konzervatív vezérlapnak is sokat kellett küzdenie az anyagi fenntartás gondjaival, de azért színvonala nem

hanyatlott, szerkesztőségének tagjai fokozott erővel dolgoztak lapjukért.

Szózat. Budapest, 1919–1926. — Politikai napilap. A magyar fajvédő politikusok egyik csoportja adta ki Ulain Ferenc szerkesztésében. Később Bajcsy-Zsilinszky Endre, majd Kádár Lehel szerkesztette. Ha valaki meg akarja ismerni a proletárdiktatúra alól fölszabadult magyarság lelki állapotát, ebből a fajvédő hírlapból bőséges felvilágosítást meríthet. Munkatársai minden leplezgetés nélkül tárták antiszemitizmusukat a közönség elé. E lap neve gyűlölt és félelmes volt a zsidóság körében, a keresztények között is többen megdöbbentek támadásainak szilajságától. Növelte a Szózat hatását az a tény, hogy kitűnő publicisták és szépírók dolgoztak bele ; lelkükből a Kun Béla és társai által megalázott magyarság elkeseredése viharzott, tollukat a nemzeti düh hajtóerején kívül az írói tehetség tette félelmessé. Mivel a lap mögött nem állt semmiféle tőke, hét évi harc után megszüntette munkásságát.

Új Nemzedék. Budapest, 1919-től. — Politikai napilap. Egy évig Milotay István szerkesztette. Amikor a szerkesztő 1920. novemberében megalapította a Magyarságot, új szerkesztők kerültek a lap élére : Krüger Aladár, Tápay-Szabó László, majd Cavallier József, utóbb Saly Dezső. A zsidóság ellen elszántan küzdő keresztény-nacionalista napilap a Központi Sajtóvállalat tulajdona volt, naponkint délben jelent meg. Példányszáma az 1930-as évek elején meghaladta a százezret.

Tavasz. Pozsony, 1919–1921. — Az elcsatolt Felvidék első jelentősebb szépirodalmi folyóirata. Kumlik Emil, utóbb Szeredai-Gruber Károly szerkesztette. A folyóirat 1919. tavaszán indult meg, de csak két évig állt fenn, mert előfizetői elfogytak.

A Nép. Budapest, 1920–1925. — Politikai napilap. Anka János szerkesztette azzal a céllal, hogy visszaszorítsa a zsidó újságok hatását, s öntudatra ébressze a keresztény magyarságot. Munkatársai a zsidó bulvárd-lapok stílusában fordultak a közönséghez. A progresszív sajtó most ébredt annak tudatára, mit jelent ez a hang. A kommunizmus kereszténygyűldözését A Nép elkeseredett sajtótámadásokkal torolta meg.

Magyarság. Budapest, 1920-tól. — Politikai napilap. Milotay István alapította Pethő Sándor társaságában. A trianoni összeomlást követő évtizedben ez volt a legegyénibben szerkesztett magyar újság. Szerkesztője, Milotay István, több volt publicistánál : a toll művésze volt. A nemzetközi csoportok aknamunkájára és a keresztény politikusok tévedéseire kevesen mutattak rá olyan bátorsággal, mint ő ; egy boldogtalan korszak társadalmi jelenségeit senki sem elemezte nála költőibb tollal. Munkatársait a keresztény-nacionalista hírlapirodalom kiválóságai közül gyüjtötte maga köré ; ezek a hírlapírók nem robotban írták, hanem át is érezték, és irodalmi formába öltöztették cikkeiket. A Bethlen-kormány egyes tagjai gyűlölettel tekintettek a kersztény ellenzék félelmes vezérlapjára, de a nemzeti közvélemény hangadó hírlapjával szemben nem mertek kényük-kedvük szerint föllépni. A zsidóságot Milotay István köre nem a gyűlölet és izgatás szólamaival támadta, hanem a hazafias szemlélődés tárgyi megállapításai alapján. 1934-ben Milotay István a szerkesztőség egy részével kivált a Magyarság kötelékéből, s megalapította az Új Magyarságot. A Magyarság szellemi irányításának munkáját Pethő Sándor vette át, de néhány év mulva ő is távozott a lap szerkesztőségéből, s a vállalat — Rupprecht Olivér irányításával — az antiszemiták és nyilaskeresztesek kezébe került.

Magyar Múzsa. Budapest, 1920. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat. A nemzeti szellemű írók egyik csoportjának kiadásában jelent meg. Szerkesztői : Császár Elemér és Pekár Gyula. Az éles kritikájú folyóiratnak nem volt tartós az élete, mert a napi politika izgalmai másfelé terelték a közönség érdeklődését. Cikkeivel így is értékes szolgálatokat tett a józanabb irodalomszemlélet kialakulásának.

Pásztortűz. Kolozsvár, 1921-től. — Szépirodalmi és kritikai képes folyóirat. Kiadója : a Minerva-Részvénytársaság. Szerkesztői : Reményik Sándor, Walter Gyula, Nyirő József, György Lajos, Áprily Lajos, Gyallay Domokos, Császár Károly, Dsida Jenő. A Románia hatalma alá kerülő Keletmagyarországnak ez volt az első tartósabb életű folyóirata. (Nagyváradon Tabéry Géza már 1919. nyarán megindította ugyan a Magyar Szót, kevéssel

utóbb ugyanott Zsolt Béla a Tavaszt, még ebben az évben próbált szerencsét Marosvásárhelyt Osvát Kálmán Zord Idője is, de ezek a szépirodalmi folyóiratok csakhamar megbuktak.) Mivel a magyar anyaországból egyetlen folyóirat sem juthatott be Erdélybe, a keresztény-nemzeti Minerva könyvkiadóvállalat 1921. elején a Pásztortűz közrebocsátásával segített az inséges szellemi állapoton. A szélsőbaloldali írók a kolozsvári Napkelet köré csoportosultak, de ez a vállalat három évi vergődés után megbukott, s a Pásztortűz a szépirodalmi törekvések középpontja maradt az Erdélyi Helikon megindulásáig.

Magyar Nép. Kolozsvár, 1921-től. — Népművelési képes hetilap. Szerkesztői, Gyallay Domokos és Petres Kálmán, azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy lapjukkal fejleszteni fogják a romániai magyar kisebbség nemzeti öntudatát. Vállalkozásuk fényesen sikerült. A Magyar Nép sikerével egyetlen más erdélyi folyóirat sem versenyezhetett, előfizetőinek száma meghaladta a húszezret, a kitűnően szerkesztett hetilap eljutott a legfélreesőbb magyar nyelvszigetekre is. A mult és jelen minden mozzanatáról tájékoztatta olvasóközönségét: Erdély történetéről, természeti szépségeiről, nagy embereiről; az egyházak, iskolák, egyesületek működéséről; a világpolitika, állami kormányzás, társadalmi élet eseményeiről; a gazdaság, ipar, kereskedelem, tudomány fejlődéséről. Volt benne népies irodalom, mulattató rovat, tanácsadó rész. A nép lelkének biztos ismeretével irányított hetilap a Minerva-Részvénytársaság kiadásában jelent meg.

Jövő. Bécs, 1921—1923. — Politikai napilap. Szerkesztői és kiadói: Garami Ernő és Lovászy Márton. A lap munkatársai teljes erejükkel küzdöttek Csonka-Magyarország ellen, gyűlölködő hangon gyalázták a keresztény-nemzeti irányt, szidták és gúnyolták a magyarság kiváló férfiait. A szerkesztőség minden alkalmat megragadott arra, hogy az utódállamok magyarjait elidegenítse az anyaországtól, s a külföldet a «fehér terror» népe ellen bőszítse. A lap egyik fő erőssége Hatvany Lajos volt. Cikkeiben elkeseredetten küzdött egykori hazája ellen, a szomorú vállalatot anyagilag is támogatta. A budapesti törvényszék 1928. évi megállapítása szerint a Jövő segítséget igyekezett nyujtani Magyar-

ország elgáncsolásához, és Hatvany a hazaáruló mesterkedést pártolta : «Hosszú időn át cselekvő részese volt a magyar állam és a magyar nemzet becsülete és jóhírneve ellen indított rendszeres, céltudatos aknamunkának, amely Magyarország számára a nemzetközi életben megmérhetetlen károkat és nehézségeket okozott akkor, amikor a forradalmak után tönkretéve, megcsonkítva igyekezett fennmaradásának feltételeit megszerezni és biztosítani.»

Tűz. Pozsony, később Bécs, 1921—1923. — Szépirodalmi, kritikai és társadalmi lap Gömöri Jenő szerkesztésében. Munkatársai részint a proletárdiktatúra bukása után Budapestről Ausztriába menekült írókból, részint a tehetségesebb felvidéki pályakezdőkből kerültek ki.

Prágai Magyar Hírlap. Prága, 1922—1939. —Politikai napilap. A szlovenszkói és ruszinszkói szövetkezett ellenzéki pártok hivatalos lapja. Első főszerkesztője : Dzurányi László. A magyarságért küzdő újságvállalat sok válságon ment át, csakúgy, mint a pozsonyi és kassai magyar sajtó.

Minerva. Pécs, 1922-től. — Tudományos folyóirat. Kiadója : a Minerva-Társaság. Szerkesztője : Thienemann Tivadar. A folyóirat a magyar szellemi élet történetének vizsgálatát tűzte ki céljául, különös tekintettel a világfelfogások küzdelmére, a filozófiai gondolkodásra, az eszmei tartalomra. A pécsi egyetem tanárain és tudományos neveltjein kívül más magyar tudósok is készséggel dolgoztak az értékes vállalatba. A szellemtörténeti irány meghonosításának ez a pécsi folyóirat volt egyik leghatékonyabb támogatója a magyar tudományos életben.

Napkelet. Budapest, 1923-tól. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat. Tormay Cecil indította meg a Magyar Irodalmi Társaság támogatásával ; szerkesztői munkájában előbb Horváth János, utóbb Keményfy János, majd Németh Antal, később Kállay Miklós támogatták. A gazdag tartalmú folyóirat egyik fő célkitűzése az volt, hogy a nemzeti szellemű szépírók és tudósok munkáit a magyar értelmiség minél szélesebb rétegei számára hozzáférhetővé tegye, s rendszeresen beszámoljon az irodalmi, képzőművészeti, zenei és színházi élet eseményeiről.

Esti Kurir. Budapest, 1923-tól. — Politikai napilap. Fő-

szerkesztője: Rassay Károly. Délutánonkint megjelenő újság volt, mint az Új Nemzedék, Az Est, Magyarország, 8 Órai Ujság. Egy liberális csoport alapította a «keresztény kurzus» ellensúlyozására, a szabadelvű eszmék és a zsidóság védelmére.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Kolozsvár, 1924—1929. — Tudományos és kritikai folyóirat. Kiadója: a Minerva-Részvénytársaság. Szerkesztői: Borbély István, utóbb György Lajos. Előkelő színvonalú szemle volt. Erdély szellemi életének tükre óhajtott lenni, feladatát tökéletesen megoldotta. Kimerítő bírálatokat közölt a Romániában megjelent szépirodalmi és tudományos munkákról, s figyelemmel kísérte a Magyarországban kiadott szépirodalmi és tudományos könyveket. «Az Erdélyi Irodalmi Szemlét — írta az 1924. évi januári füzet élén a folyóirat szerkesztősége — a mindennapi szükség teremtette meg. Immár öt éve élünk Romániában a nélkül, hogy volna olyan folyóiratunk, melyről elmondhatnók: megtalálható benne mindaz, ami a szépirodalomban és a különböző tudományokban itt Romániában magyar nyelven történt. Pedig nyilvánvaló, hogy erről ma már nemcsak másoknak, de önmagunknak is számadással tartozunk. Éppen ideje, hogy a romániai magyar szépirodalomról és tudományosságról egyszer már a rendszeres, szakszerű és független kritika is megszólaljon. Nem fogunk félni megmondani a rossz dologról azt, hogy rossz, s nem dédelgetünk semmit pusztán csak azért, mert az véletlenül éppen magyar.» Ezek a szigorú kritikai elvek magukban hordozták a folyóirat elmúlásának magvát. A dekadens lelkiség ellen küzdő vállalkozás hamarosan a neheztelés középpontjába került s a komoly tudományos szellem nagy kárára megszüntette működését, helyesebben beleolvadt az ismét föltámasztott Erdélyi Múzeumba.

Magyar Bibliofil Szemle. Budapest, 1924—1925. — Évnegyedes folyóirat. Lantos-kiadás. Első szerkesztője: Dézsi Lajos; második szerkesztője: Sikabonyi Antal. A folyóirat a régi és új könyvművészet, könyvkiadás és könyvgyűjtés közérdekű és tudományos ismertetését tűzte ki céljául.

Korunk. Kolozsvár, 1926-tól. — Világnézeti és irodalmi havi szemle Dienes László, utóbb Gaál Gábor szerkesztésében és

kiadásában. A Huszadik Század elvei szerint szolgálta a radikális-szocialista haladás céljait, s küzdött a történeti Magyarország lelkisége ellen. Szépirodalmi munkatársai közül említhetők: Balázs Béla, Fodor József, Hatvany Lajos, Illyés Gyula, József Attila, Kassák Lajos, Kodolányi János, Raith Tivadar, Reményi József, Remenyik Zsigmond, Szántó György, Tamási Áron.

Literatura. Budapest, 1926–1938. — Irodalomismertető folyóirat Supka Géza szerkesztésében. A szerkesztő és munkatársai elevenen megírt cikkekben számoltak be a hazai és külföldi irodalom új jelenségeiről. A hivatott tehetséggel szerkesztett folyóiratot eleinte a Lantos-cég, később maga Supka Géza adta ki.

Pannonhalmi Szemle. Pannonhalma, 1926-tól. — Tudományos folyóirat. Főkép a hittudományi irodalomnak és a magyarországi bencés-rend szellemi törekvéseinek szolgálatára indult meg, de a magyar szépirodalom és irodalomtörténet fejlődését is figyelemmel kísérte. Szerkesztői: Strommer Viktorin, Kühár Flóris, Mihályi Ernő.

Századunk. Budapest, 1926–1939. — Társadalomtudományi szemle Vámbéry Rusztem, utóbb Csécsy Imre szerkesztésében és kiadásában. A Huszadik Század utóda. Szabadgondolkodó szellemben tájékoztatta olvasóközönségét a kor jelenségeiről.

A Sajtó. Budapest, 1927-től. — Tudományos folyóirat az időszaki sajtó jelenének és multjának föltárására. Wünscher Frigyes szerkesztésében és kiadásában indult meg.

Debreceni Szemle. Debrecen, 1927-től. — Tudományos folyóirat. Kiadója: a debreceni egyetem barátainak köre. Szellemtudományi és természettudományi számai egymással váltakozva jelentek meg; az előbbiek Hankiss János, az utóbbiak Milleker Rezső szerkesztésében. A szerkesztők különös gondot fordítottak Keletmagyarország és Debrecen ismeretlen művelődési és természeti kincseinek feltárására, de figyelemmel kísérték az egész magyar tudományos élet fejlődését is. A céltudatosan szerkesztett folyóirat évfolyamai tele voltak önálló ítéletű, frissen megírt tanulmányokkal és bírálatokkal.

Magyar Szemle. Budapest, 1927-től. — Közérdekű folyóirat. Kiadója: a Bethlen István gróf pártfogása alatt álló Magyar

Szemle Társaság. Szerkesztője : Szekfü Gyula, utóbb Eckhardt Sándor. Előkelő szellemű cikkekben foglalkozott a magyar élet minden fontosabb jelenségével. Konzervatív iránya nem tette elfogulttá a gyökeresebb haladás eszméi iránt sem.

Széphalom. Szeged, 1927-től. — Tudományos folyóirat. Kiadója : a szegedi egyetem barátainak köre. Szerkesztője : Zolnai Béla. Az elevenen szerkesztett tudományos szemle a tudás és szépség kultuszának jegyében működött. Programmja szerint : «A Széphalom a haladó magyarság önmagára eszmélését kívánja előmozdítani. Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életrekeltése, modern szellemiség és hagyománykeresés, a tiszta és önmagáért való művészet lebeg cél gyanánt a Széphalom alapítói előtt.» A pécsi Minerva és a Debreceni Szemle megmaradt a tudomány határvonalain belül, a Széphalom a szépirodalomnak is helyet adott hasábjain.

Erdélyi Helikon. Kolozsvár, 1928-tól. — Szépirodalmi és kritikai havi folyóirat az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában. Áprily Lajos és Bánffy Miklós szerkesztésében indult meg ; további szerkesztői : Kuncz Aladár, Kós Károly, Kovács László. Külseje, szelleme, tartalma a Nyugatra emlékeztetett, bár időnkint helyet adtak a konzervatívabb világnézetű költők és novellisták kéziratainak is. Munkatársaik rokonszenve az ultramodern szellemi törekvéseknek szólt. Művészi egyoldalúságuk ellenére is értékes folyóiratot teremtettek, az új tehetségeket szívesen gyámolították.

A Toll. Budapest, 1929—1938. — Szépirodalmi és kritikai szemle Zsolt Béla és Kaczér Vilmos szerkesztésében és kiadásában. Haladó szellemben irányította olvasóközönségét.

Rádióélet. Budapest, 1929. szeptemberétől. — Szépirodalmi és művészeti képes hetilap a Magyar Rádió szerkesztésében és kiadásában. Tartalmi gazdagsága később meglehetősen összezsugorodott.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1930-tól. — A folyóirat egyrészt az Erdélyi Irodalmi Szemle, másrészt az 1917-ben megszűnt Erdélyi Múzeum folytatása. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület indította meg György Lajos szerkesztésében. Tanulmányai és cikkei felölelték a tudomány minden ágát.

Magyar Minerva. Pozsony, 1930-tól. — A felvidéki magyarok irodalmi és kritikai folyóirata Reinel János és Walla Frigyes szerkesztésében. A csehszlovákiai írókon kívül Magyarország és az utódállamok írói is dolgoztak bele. A Nyugathoz és a Napkelethez hasonló havi füzetekben jelent meg. Előfizetőit főkép az Északnyugati Felföld magyarságából toborozta.

Diárium. Budapest, 1931-től. — Könyvismertető folyóirat. Az Egyetemi Nyomda kiadásában Czakó Elemér indította meg azzal a céllal, hogy a magyar könyvet minél jobban megszeresse.

Korunk Szava. Budapest, 1931—1939. — Az ifjú katolicizmus társadalmi és kritikai folyóirata. Gróf Széchenyi György alapító szerkesztő és kiadó mellett Aradi Zsolt és Balla Borisz, utóbb Katona Jenő szerkesztette. A kor szociális kérdéseivel szemben a katolikus lelkiismeretet bátor igazmondással szólaltatta meg, a közéleti és irodalmi kérdésekben is a független igazságkeresés merész hangján beszélt.

Kalangya. Szabadka, 1932-től. — A délvidéki magyarok irodalmi és kritikai folyóirata. Csuka Zoltán társaságában Szenteleky Kornél alapította; halála után Kende Ferenc, Radó Imre és Szirmai Károly vették át szerkesztését. A vajdasági magyar költők és prózaírók munkáin kívül helyet adott a Jugoszlávián kívül élő magyar írók cikkeinek is. Olvasóközönsége a nehéz anyagi körülmények között élő délvidéki magyar értelmiségből került ki, a vagyonosabb bácskaiak nem támogatták. «Tehetősebb magyarjainknak — panaszkodott a szerkesztőség a negyedik évfolyamban — cseppet sem fáj a feje ifjú kultúránk sorsa miatt. A Szrpszka Matica példája, az egyszerű szerb családok áldozatkészsége, a csehszlovákiai és romániai magyar mecénások szép gesztusa kevéssé csábította őket. Legvagyonosabb színmagyar földbirtokosainknak az volt a legfőbb gondjuk, hogy hány hold répára köthetnek szerződést a gyárakkal, s hogyan csinálhatnak minél több pénzt. A birtok-megőrzés szintén politika, de ha csak zsugorgató céljai vannak, semmiképpen sem kultúrpolitika. Az ilyen életfelfogás teljesen szembenáll a magyar kisebbségi gondolattal, mely áldozatot is kíván. A vajdasági szerbség egy év-

században át tudta, hogy mivel tartozik, ha nemzetiségét meg akarja őrizni. De tudta ezt a bácskai szlovák nép is, mint ahogy ezen az úton haladva építi németségünk is fennmaradását. Csak a jugoszláviai magyar földbirtokos-osztály kilencven százaléka nem akar semmit sem tudni. Számára teljesen elegendő, hogy magyarul beszél. A kultúra azonban, akár a rongyos koldus, hiába kopogtat az ajtaján. Csak álljon ott és fagyoskodjék. Nem hiányzik, nincs szükség reá.»

Láthatár. Budapest, 1933-tól. — A folyóirat Csuka Zoltán szerkesztésében azzal a céllal jelent meg, hogy ismertesse a Csonka-Magyarország határain túl folyó szellemi életet : egyrészt az utódállamok kisebbségi magyar irodalmát, másrészt a régi Magyarország egykori nemzetiségeinek írói törekvéseit. Az anyaország testéből más-más országokba szakadt részek figyelésén kívül gondot fordított az egyéb helyeken élő magyar szórványok sajtóéletére is.

Magyar Írás. Kassa, 1932–1937. — A felvidéki magyarok irodalmi és kritikai folyóirata Simon Menyhért, Darkó István, Rácz Pál és Szombathy Viktor szerkesztésében. A szlovenszkói és ruszinszkói művelődési törekvések ismertetésére gondot fordított, a képzőművészeti és zeneművészeti törekvéseket is figyelemmel kísérte. «A kisebbségi sorsban élő magyarság teremtő energiáinak hű tükörképe s egyszersmint szellemi iránytűje» óhajtott lenni az Északkeleti Felföldön.

Magyarosan. Budapest, 1932-től. — A Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő folyóirata Nagy József Béla szerkesztésében azzal a gyakorlati céllal indult meg, hogy visszaszorítsa a nyelvünkbe özönlő idegen szavakat, és felhívja a figyelmet az egyre merészebben előretörő németes kifejezésekre. A magyar stílusnak az idegen szóktól és a külföldről besurranó szerkezeti sajátságoktól való megtisztítása nehéz feladat volt, de a közönség örömmel üdvözölte a folyóirat célkitűzéseit. A szerkesztői tisztséget később Zsirai Miklós, majd Putnoky Imre vette át.

Tanú. Budapest, 1932–1936. — Németh László kritikai folyóirata. A szerkesztő egymagában írta folyóiratát, hasábjain független szellemmel számolt be irodalmi tanulmányairól. Mindenre

kiterjedő figyelem és termékeny tanulásvágy jellemezte a vegyesen adott mélységekbe néző esszéket és felületen mozgó kritikákat.

Tükör. Budapest, 1933-tól. — Szépirodalmi és ismeretterjesztő képes folyóirat Révay József szerkesztésében és a Franklin-Társulat kiadásában. A kiadótársulat ezzel a havi szemlével a Vasárnapi Újságot kívánta ismét föltámasztani.

Koszorú. Budapest, 1934-től. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat, a Petőfi-Társaság közlönye. Kiadója : a Singer és Wolfner-cég. Szerkesztői : Császár Elemér, Gáspár Jenő, Havas István. Célja : a nemzeti szellemű irodalmi törekvések támogatása. «Minden országban, amelynek népe élni akar, ezer körömmel kapaszkodnak bele írók és olvasók annak az irodalomnak zászlóiba, amely irodalom a nemzeti talajban gyökerezik.» A szerkesztők, s velük együtt különösen Lázár Béla, szellemes kritikai észrevételekkel kísérték az irodalmi élet jelenségeit, bátorhangú cikkeik nyomán sokan fölszisszentek, a szellemi élet megérezte működésük hatását.

Új Magyarság. Budapest, 1934-től. — Politikai napilap, Milotay István szerkesztésében indult meg. A szerkesztő a Magyarság munkatársainak egy részével megvált régi lapjától, s a keresztény-nemzeti eszmék védelmére új lapot alapított. «Tovább kell mennem, magammal kell vinnem azt a lobogót, amelyet annak idején, hű bajtársak élén, én tűztem ki a magyar újságírás fellegvárára, amelyet tizenöt év alatt annyi megpróbáltatás között mindig mocsoktalanul megvédtem, megőriztem, s amelyet — szerénytelenség nélkül mondhatom — oly sok diadalhoz juttattam. Választanom kellett a megalkuvással járó anyagi gondtalanság s a meggyőződésért mindent kockáztató szakítás között. Én az utóbbit választottam. Nem tehettem mást. Erre köteleznek azok az ideálok, amelyekre már huszonöt év előtt, kora ifjúságomban, fölesküdtem, erre kötelezett a Magyarság hívei előtt tizenöt év alatt kifejtett munkásságom, s erre kötelezett a keresztény-nemzeti gondolat, amelynek nehéz keresztjét — minden csábítás, megpróbáltatás között — büszkén viseltem és büszkén akarom viselni továbbra is.»

Válasz. Budapest, 1934—1938. — Szépirodalmi, kritikai és

társadalompolitikai folyóirat. Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László szerkesztésében indult meg, Sárközi György szerkesztésében fejezte be pályáját. A magyarság időszerű kérdéseire óhajtott feleleteket adni az irodalom szemléletén át, a fővárosi és vidéki írók egyesítésével.

Esztétikai Szemle. Budapest, 1935-től. — A Magyar Esztétikai Társaság folyóirata Mitrovics Gyula szerkesztésében. Az elmélet kérdésein kívül a művészi tevékenység megnyilvánulásait is alapos tanulmányokban méltatta.

Kelet Népe. Budapest, 1935-től. — Szépirodalmi, kritikai és társadalomtudományi szemle. Szabó Pál irányításával indult meg a földművesosztály szellemi színvonalának emelésére, 1940-ben Móricz Zsigmond vette át szerkesztését és kiadását.

Magyar Élet. Budapest, 1935-től. — Társadalmi, szépirodalmi és kritikai folyóirat. Különösen Fitos Vilmos szerkesztése alatt jelentek meg benne érdekes közlemények, haladó szellemű, keresztény-nemzeti irányban.

Magyar Női Szemle. Budapest, 1935-től. — A szellemi pályán működő nők folyóirata. Magyary Zoltánné Techert Margit szerkesztésében. Az Egyetemet Végzett Magyar Nők Egyesületének kiadásában indult meg.

Pannonia. Pécs, 1935-től. — Tudományos folyóirat. Kiadója : a pécsi tudományegyetem tanácsa. Szerkesztői és munkatársai : a pécsi egyetemi tanárok.

Új Kor. Budapest, 1935-től. — Az ifjú katolicizmus társadalmi és kritikai folyóirata. A Korunk Szavából vált ki. Aradi Zsolt, Balla Borisz és Possonyi László szerkesztésében és kiadásában jelent meg.

Vigilia. Budapest, 1935-től. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat Possonyi László szerkesztésében. Célja : a katolikus történetszemlélet és irodalmi elmélyedés kiépítése, a katolikus írók új nemzedékének és a magas értelmiségű katolikus közönségnek európai színvonalú foglalkoztatása.

Libanon. Budapest, 1936-tól. — Zsidó tudományos és kritikai folyóirat Grózinger József, Kohn Zoltán és Zsoldos Jenő szerkesztésében. Beköszöntője utal arra, hogy a magyar zsidó tudo-

mányos irodalomban félszázad óta nem történt megmozdulás. «Ennek a némaságnak a csendjét szeretnők megtörni, amikor a Libanon szellemi és tartalmi pillérein hidat akarunk verni a magyar-zsidóság érdeklődés-vágya és a sajátos magyar-zsidó irodalmi-tudományos gondolat területe között.»

Szép Szó. Budapest, 1936–1939. — Szépirodalmi és kritikai szemle Ignotus Pál és József Attila szerkesztésében, a Cserépfalvi-könyvkereskedés kiadásában. Támadó álláspontra helyezkedett minden olyan irodalmi jelenség és társadalmi megmozdulás ellen, amely árthatott a haladó szellemű törekvéseknek.

Egyedül Vagyunk. Budapest, 1938-tól. — Társadalmi, szépirodalmi és kritikai folyóirat. Főszerkesztője: Oláh György. Kiadója: Báthory-Hüttner János. Munkatársai a keresztény-nemzeti haladás jeligéjével dolgoztak az őrségváltás eszméjéért. «Ezeken a hasábokon az a nemzedék mondja el véleményét, amely a magyar közélet kapuin dörömböl.»

Magyar Nemzet. Budapest, 1938-tól. — Politikai napilap. Pethő Sándor alapította akkor, amikor távozott a Magyarság élén. Leleményesen szerkesztett, előkelő szellemű, mélyenjáró napilap. Elméleti cikkeiben többet adott, mint ami az átlag olvasónak kellett.

Új Hang. Moszkva, 1938-tól. — Irodalmi és társadalmi havi folyóirat. Kiadója: az oroszországi magyar írók csoportja. Szerkesztője: Barta Sándor. Munkatársai: Balázs Béla, Bölöni György, Gábor Andor, Gergely Sándor, Lukács György, Lányi Sarolta és sokan mások. A folyóirat «büszkén vállalja a magyar nemzeti forradalmi, demokratikus, szabadságszerető irodalmat örökségéül, azt az irodalmat, mely Táncsics Mihály írásain át először szólaltatta meg a negyedik rendet, a proletariátust, s amely Ady Endrét, a bigott és korrupt úriosztályok nagy vesszőfutatóját, adta népünknek».

Magyar Sajtó. Budapest, 1939-től. — Az Országos Magyar Sajtókamara havi közlönye Gáspár Jenő szerkesztésében. A hírlapok és folyóiratok hivatalos életére s a régi szabad sajtónak kötött sajtóvá történt átalakulására sok értékes anyag található benne. «A magyar újságírói rendből átalakultunk a magyar sajtó céhévé.

A céh európai gondolat volt, és gyökeresen magyarrá fogadtuk. Jelentette a felkészültséget, szakértelmet, a munka feltétlen szolídságát, a dolgozó megbízhatóságát. De jelentett ennél sokkal többet is. Hűséges és kérlelhetetlen őrállást a keresztény erkölcs és a nemzeti érzés örök értékei mellett» (Kolosváry-Borcsa Mihály kamarai elnök vezérhangja a folyóirat élén.)

A magyarság szellemi életerejét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy az utódállamokban is feltűnően virágzott a sajtója. A Romániához csatolt magyarországi területeken még 1935-ben is a legváltozatosabb iránnyal és tartalommal jelentek meg a magyarnyelvű hírlapok és folyóiratok. Kolozsvárt 88, Temesvárt 50, Aradon 25, Nagyváradon 22, Szatmáron 22, Marosvásárhelyt 15, Brassóban 14, Bukarestben 12 volt az időszaki sajtótermékek száma. Amerikában ugyanebben az évben hatvannál több magyarnyelvű napilapot és hetilapot adtak ki. Az ottani magyarság erejének megnövekedésére vall az is, hogy az Amerikai Egyesült Államok egyetemein és főiskoláin 1935-ben közel hatvan magyar anyanyelvű tanár működött. (Irodalomtörténeti tanszéke volt Reményi Józsefnek a clevelandi, Takaró Gézának a columbiai egyetemen.)

Szerkesztők, kiadók:

Alszeghy Zsolt, Andor József, Anka János, Áprily Lajos, Babits Mihály, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bangha Béla, Bánffy Miklós, Császár Elemér, Feleky Géza, Fenyő Miksa, Földi Mihály, Garami Ernő, Gellért Oszkár, Gyallay Domokos, György Lajos, Hatvany Lajos, Herczeg Ferenc, Ignotus Hugó, Jászi Oszkár, Kassák Lajos, Kóbor Tamás, Kós Károly, Méhely Lajos, Milotay István, Móricz Zsigmond, Németh László, Osvát Ernő, Patai József, Pethő Sándor, Rákosi Jenő, Reményik Sándor, Supka Géza, Szabolcsi Lajos, Szász Károly, Szekfü Gyula, Tormay Cecil, Túri Béla, Várdai Béla és Voinovich Géza életéről és munkáiról: a későbbi fejezetekben.

Légrády Ottó (szül. 1878. szeptember 21. Budapest), a Pesti Hírlap főszerkesztője. Jogi tanulmányainak befejezése után a családja birtokában levő nyomdai intézet és lapkiadó vállalat szolgálatába lépett, a trianoni összeomlás után a Pesti Hírlapot

a magyar irredenta törekvések egyik tűzhelyévé tette. A nemzeti eszmének kevés hozzáfogható mecénása akadt. Politikai napilapjának ötvenéves jubileuma alkalmából kiadta a Pesti Hírlap revíziós albúmát : Igazságot Magyarországnak! Ezt a kiválóan szerkesztett díszes munkát lefordíttatta angol, francia, olasz és német nyelvre, s tízezrével terjesztette a világ minden részében ; eljutott ez a kötet a külföld minden nevesebb politikusához, társadalmi előkelőségéhez, tudósához, írójához, publicistájához. A páratlan áldozatkészséggel közrebocsátott mű mind az öt világrész figyelmét ráterelte a magyar kérdésre, ezrével érkeztek a levelek messze idegenből a Pesti Hírlap szerkesztőségébe, a közéleti kiválóságok egész serege sorakozott a magyar igazság mellé. Ezt a hallatlan sikerű propagandát az utódállamok sajtója nem tudta ellensúlyozni, ezzel a nagy cselekedetével s az utána következő áldozatos működésével Légrády Ottó rendkívüli szolgálatot tett az országnak. 1933. decemberében egyszerre négy folyóiratot indított meg azzal a céllal, hogy angolul, franciául, olaszul és németül tájékoztassák a külföldet az elcsatolt magyarság szenvedéseiről ; mind a négy folyóirat havonkint húszezer példányban számolt be a Dunamedence sorsdöntő kérdéseiről ; mind a négy folyóiratot tiszteletpéldányként kapta meg Európa és az Európán kívül fekvő államok minden közéleti és tudományos kitűnősége. Herczeg Ferencnek az első szám élén álló vezérszava szerint : «Midőn az olvasó kezébe adjuk lapunk első számát, kijelentjük, hogy kétféle cél van szemünk előtt. Először meg akarjuk győzni a világ művelt embereit, hogy a trianoni békeszerződés, amely feldarabolta a magyar királyságot, kihatásaiban Európa összes népeire nézve káros és veszedelmes. Másodszor pedig azt a gondolatot szeretnők belevinni a köztudatba, hogy a trianoni szerződés megváltoztatása az egész kultúremberiség közös érdeke. E négy világnyelven megjelenő lap szerkesztői nem az olvasó érzelmeihez, hanem egyedül csak értelméhez folyamodnak. Az állítások közül, amelyekkel az olvasó lapunkban találkozni fog, csak azokat fogadja el, amelyeknek igazságáról meggyőződést szerzett. Nekünk nem az olvasó jószívűségére, hanem meggyőződésére van szükségünk.»

Miklós Andor (szül. 1880. január 21 ; megh. 1933. december

2), hírlapíró, az Est-lapok tulajdonosa, az Athenaeum részvénytársaság elnöke. Egyszerű zsidó családból származott, eleinte bankhivatalnok volt, később a Pesti Napló szerkesztőségében dolgozott. Harminc éves korában megalapította Az Estet, a proletárdiktatúra bukása után lapvállalatához csatolta a Magyarországot és a Pesti Naplót; tulajdonába került az Athenaeum nyomdája és könyvkiadóvállalata; döntő szava volt számos irodalmi kapcsolatú üzemben, bankban, részvénytársaságban. 1910-ben alapított déli lapja élén mint főszerkesztő rendkívüli sikerrel működött; munkatársai párját ritkító ügyességgel szolgálták ki a közönség kíváncsiságát. Az Est az ötletekben, tartalomban, nyomdai kiállításban egész sor újítást hozott a napisajtóba. Hangja merész volt, felfogása független a politikai pártoktól. Senki sem tudta, hogy a főszerkesztő-laptulajdonos milyen politikát támogat, csak azt látták, hogy a radikális haladás szellemében irányítja munkatársait. Kevés üzleti vállalkozás tudta enynyire kifürkészni a népszerűség titkait, a napisajtó egyetlen terméke sem érte el az avult újságsablonokat kerülő lap példányszámát. Az egyhasábos Est-vezércikkek hatalmas polgári tömegeket irányítottak a világnézeti, társadalmi, politikai, művészeti és irodalmi kérdésekben, népszerűvé tettek jelentéktelen embereket, elfordították a figyelmet sok fontos kérdésről. A lap álláspontja és a keresztény világnézet között áthidalhatatlan szakadék tátongott. Miklós Andor a maga személyére nézve nem használta ki nagyhatalmi helyzetét, nem szaladozott társadalmi kitüntetések után, nem vállalt képviselőséget; még azt sem engedte meg, hogy írjanak személyéről a maga sajtójában. Egyéni becsvágyának kielégítése helyett megelégedett kapitalista álmainak megvalósításával és az újságírás iramának fáradhatatlan fokozásával. Személyzetét jól díjazta, a hivatásos hírlapírókon kívül teret adott a liberális irányú költők és elbeszélők érvényesülésének is. Jól összeválogatott írói csoporttal irányította íróasztala mellől a magyarság százezreinek gondolkodását napról napra. Kiadóhivatali főnöke, Sebestyén Arnold, éppen olyan tehetség volt a lap terjesztésében, mint ő a szellemi irányításban. Álljon itt két idézet lapja hatásának illusztrálására. Az egyik nacionalista napi-

lap felfogása szerint: «Az Est új szemléletet hozott a rotációs torkából, s ez az új szemlélet a forradalomé, a zsidóságé volt. Az Est nevéhez fűződik a magyar újságírásnak az az ízlésben való eltolódása, amely a maximumig fokozta A Nap által megütött hangot. Valami példátlan cinizmus jellemezte ezt a sajtóorgánumot. Nem volt az az ember, akit meg ne mart volna: egy évtizeden keresztül mást sem tett, mint hogy a magyar közélet magyar reprezentánsait marta, tépte, rágta.» (Szózat. 1925.) Móricz Zsigmond szerint: «Az volt a szép és fényes kor, mikor Miklós Andor és Sebestyén Arnold éltek és virultak. Két zseni. A kezükben a kő is életet kapott, s a kőnél nehezebb anyag, a magyar közönség lelke kivirult. Ki tudja azt ma, mit jelentett Az Est huszonnégy évvel azelőtt? Miklós Andor és Sebestyén Arnold tanították meg olvasni a magyar népet. A kalendáriumról Az Est olvasóivá emelkedett a magyar falu.» (Pesti Napló. 1933.)

Irodalom. — A magyarországi hírlapok és folyóiratok címeinek gondos egybeállítása évről évre megtalálható a Magyar Könyvszemle évfolyamaiban. — Egyes hírlapok és folyóiratok történetére nézve adalékok és visszapillantások a tízéves, húszéves, negyedszázados és félszázados évfordulók ünnepi számaiban. — Déri Gyula: A magyar ellenzéki hírlapírás története. Budapest, 1906. — Viszota Gyula: Az Akadémiai Értesítő 70 éves jubileuma. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — György Lajos: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Budapest, 1926. — Farkas Gyula: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. Budapest, 1927. — Wünscher Frigyes: Csonka-Magyarország sajtója. Budapest, 1928. — Magyar újságírás negyven éve. Az ujságkiadó tisztviselők nyugdíjegyesületének kiadása. Budapest, 1929. — Finkey Ferenc: Visszaemlékezés a sajtóankétra. Magyar Szemle. 1929. évf. — Olay Ferenc: A magyar sajtó és az utódállamok. Budapest, 1929. — Révész Mihály: A Népszava története. Budapest, 1930. — Siklósi Ferenc: Az ötvenéves Egyenlőség. Magyar Kultúra. 1930. évf. — Tabéry Géza: Emlékkönyv. Kolozsvár, 1930. — Tamás László: A mai magyar sajtó és irányító egyéniségei. Magyar Kultúra. 1930. évf. — Zulawski Andor:

A Nyugat útja. A Cél. 1930. évf. — S. Szabó József: Visszapillantás a Protestáns Szemlére. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Wünscher Frigyes szerkesztésében: Újságíró-arcképek. Budapest, 1932. — Győry János: Új magyar folyóiratok. Magyar Szemle. 1933. évf. — Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. — Goriupp Alisz: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya, fennállásának első félszázadában. 1884—1934. Budapest, 1934. — Donáth Regina: A Tisza István elleni 1912-i merénylet a hírlapirodalom tükrében. Budapest, 1935. — Farkas Lujza: A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. Budapest, 1935. — Fürst Aladár: A Mult És Jövő jubileumára. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1935. — Sziklay János és Szász Menyhért szerkesztésében: A magyar sajtó évkönyve. Budapest, 1935. — Tápay-Szabó László: Zugsajtó, szennysajtó, reform. Katolikus Szemle. 1935. évf. — Tolnai Gábor: A Vasárnapi Újság és a modern magyar irodalom. Könyvtári Szemle. 1935. évf. — Tóth László: Az ötvenéves Katolikus Szemle. 1936. évf. — László Erzsébet: Francia hatások A Hét című folyóiratra. Debrecen, 1937. — Szirmay Mária: Páris a magyar sajtó tükrében. Budapest, 1937. — Bosnyák Zoltán: Harc a zsidó sajtó ellen. Budapest, 1938. — Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. 1867—1914. Budapest, 1938. — Gróf Károlyi Imre: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 1938. — Kristóf György: Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. 1867—1919. Magyar Könyvszemle. 1938. évf.

SZÍNÉSZET, SZÍNHÁZAK.

A NAGYOBBIGÉNYŰ drámairodalomnak ebben a korszakban is a budapesti Nemzeti Színház volt a legfőbb támogatója, az előkelőbb irodalmi eszmények szolgálatában álló írók itt mutatkoztak be legszívesebben új darabjaikkal. Az ország első színpada a friss írói tehetségeknek csakúgy helyet adott, mint amilyen kegyelettel újította föl a régibb magyar színműirodalom válogatott termékeit s a világirodalom klasszikus alkotásait. A divatosabb műsorú fővárosi színházakkal versenyt kellett folytatnia, de a magyar állam anyagi segítsége lehetővé tette, hogy zavartalanul áldozhasson művészi céljainak. Közönsége a nemzeti szellemű középosztály műveltebb rétegeiből került ki, művészeit a színészvilág kitűnőségeiből válogatták össze.

A napisajtó ezekben az évtizedekben is sokat írt a Nemzeti Színház hanyatlásáról, időnkint azonban elismeréssel ünnepelte a magyar nyelv leghatásosabb szószékének sikereit. A nemzeti nyelv, a nemes értelemben vett drámairodalom, a magasabbrendű színjátszó művészet: ez volt az ország első színpadának hármas vezércsillaga. Hogy szelleme előkelő, műsora elsőrendű, színészi teljesítménye példaadó legyen, ezt a közvélemény méltán megkövetelhette igazgatóitól. A pusztán esti bevételeire szorított, szórakoztató jellegű magánszínházak kénytelenek vol-

tak megalkudni közönségükkel, a közpénzből fenntartott Nemzeti Színház minden melléktekintet nélkül áldozhatott különleges hivatásának.

A tömegízlés az operettszínpadok, kabarék, mozgóképek és rádió korszakában nem sokat törődött az állami színház művészi eredményeivel, a sajtó nem egyszer tüntető elégedetlenséggel leckéztette a színház vezetőségét. A meg-megújuló támadások egyik főoka az volt, hogy a baloldali kritika mellőzöttnek érezte a zsidó szerzőket, viszont a jobboldali sajtó nem találta elég erősnek a színház keresztény szellemű irányítását. Bizonyos, hogy majd mindegyik év dicsekedhetett néhány irodalomtörténeti jelentőségű sikerrel.

A Nemzeti Színház mellett a Vígszínház és a Magyar Színház tett jelentékeny szolgálatot a magyar színműirodalom fejlődésének. A német színészet versenyével most már egyetlen fővárosi színháznak sem kellett küzdenie, a mozgókép-színházak és a rádió-előadások a világháború befejezéséig nem fenyegették a színészetet, ez volt a magyar színjátszás legboldogabb korszaka. A fővárosi művészek diadalra vitték a tehetséges írók darabjait, az írók tehetsége megnyitotta a magyar színdarabok útját a nyugat színpadjai felé.

A kis színpadok is megtalálták a maguk zsibongó nézőközönségét. Nagy Endre 1907-től kezdve kialakította a kabarék budapesti stílusát. A közönség egy része ebben az időben füstös lebujokban húzódott meg, itt hallgatta a német színpadi tréfákat, trágár énekeket, arcpirító jeleneteket; ennek a közönségnek jobbérzésű részét Nagy

Endre, a maga szellemes konferálásaival és leleményes műsoraival elvonta a német dalcsarnokokból. Az új irányú Modern Színház legfőbb vonzó ereje Nagy Endrén kívül Medgyaszay Vilma volt. A kiváló művésznő rendkívüli hatással adta elő dalait. Az érzelmesség, pajkosság, gúny és pikantéria tarkán kergetődzött a kis színpad deszkáin; az előadókat és a nézőket az irodalom és művészet szálai fűzték össze; a pesti kuplé, a magyar sanszon, a modern dal hangulatban, stílusban, verselésben számos új árnyalattal és fordulattal bővült évről-évre.

Vidéken Kolozsvár színészete volt a legerősebb. A régi erdélyi kisváros lassankint nyugati műveltségű nagyvárossá fejlődött, színházi élete méltó volt előkelő szellemi színvonalához. 1906. őszén megnyitották a kolozsvári Nemzeti Színház újonnan emelt épületét. A nemesmultú művészi intézmény fényes színészi teljesítményekkel állt Erdély közönsége elé évről-évre.

A világháború után következő nemzeti összeomlás, az elcsatolt területek szomorú sorsa, az általános gazdasági válság, a film és a rádió egyre fokozódó versenye lehangoló jelenségeket vitt a magyar színpad életébe. A közönség jó része hűtlen lett a színházakhoz, a társulatok csak a legnagyobb erőfeszítésekkel tudták magukat fenntartani. Némelyik zenés darabba kíváncsian tódult a fővárosi közönség, de a komoly drámák és a társalgó vígjátékok — különösen a vidéken — kevéssé vonzották a nézőket. Írói leleményességben, művészi eredetiségben nem volt hiány, a színjátszás és rendezés nem mindennapi meglepetésekkel dicsekedhetett, de a közönség lelke az 1930-as években már

fáradt volt, az anyagi gondok a színházlátogatók sorait egyre jobban megritkították.

A vidéki színészet megmentésére 1939-ben életbe léptették a cseretársulatok rendszerét. Az állami támogatással szervezett társulatok előre megállapított, jól rendezett, gondosan megtanult színművekkel szálltak ki a vidéki városokba, s nem idegenítették el a közönséget a színháztól hirtelen előrántott és felületes készüléssel eljátszott darabokkal.

Budapesti Színházak:

Várszínház. Megnyílt 1784-ben. — Épületét II. József császár rendeletére a budai kármeliták templomából és kolostorából alakították át színházzá. Eleinte német színészek játszottak benne. Az első magyar előadást Kelemen László színtársulata rendezte a színházban 1790. október 25-én. Ettől kezdve a német színészet mellett a magyar színtársulatok is szóhoz jutottak a budai vár színpadán. Az 1870-es évektől kezdve a Nemzeti Színház társulata játszott a Várban, később magántársulatok vállalkoztak előadások tartására. Az 1910-es években a Nemzeti Színház ismét gondozásába vette az elárvult színpadot, de sem neki, sem az utána következő bérlőknek sem sikerült föllendíteniök a budai színészetet. 1924-ben az utolsó magántársulat is kivonult a régi épületből. A Várban végkép megbukott a színészet, csak a Krisztinaváros nyári színészete virult tovább. Ebben a Horváth-kerti Fővárosi Nyári Színházban vagy Budai Színkörben 1843-tól kezdve németül, 1870-től magyarul játszottak a vidéki nyári színtársulatok. A színház épületét 1938-ban bontották le.

Nemzeti Színház. 1837. — Az első magyar fővárosi állandó színházat a pestmegyei nemesurak építtették föl 1837-ben. Ezt a Pesti Magyar Színházat a pozsonyi országgyűlés 1840-ben állami gondozásba vette, akkor kapta a nemzeti irodalom és színművészet ápolására rendelt intézmény a Nemzeti Színház nevet. Az országos jellegű színház sokszor küzdött anyagi bajokkal, az operaénekesek és a drámai színészek együttműködése állandó

súrlódások forrása volt, a fővárosi német színtársulatok a közönség egy részét elvonták a magyar előadásoktól, de az 1890-es évek táján már minden zavaró mozzanat nélkül, teljes művészi kivirágzásában működött a legkitűnőbb magyar színművészek együttese. Régi épületéből 1908. őszén a Népszínház épületébe költözött a színtársulat. Az új színpad nem símult eléggé a drámai művészek játékstílusához, a nézőtérnek a zenés darabokhoz szabott hangvisszaverését csak mérsékelt eredménnyel lehetett megjavítani. A bensőségesebb hatású színművek eljátszására 1924-ben megnyitották a Kamaraszínházat. Ezen a kisebb színpadon egyes darabok kitűnően érvényesültek. A Kamaraszinház eleinte az Andrássy-úti Modern Színházban játszott, később átköltözött a Paulay Ede-utcába. (Az utóbbi házban volt régebben a Szerecsen-utcai orfeum, később az Unio színházüzemi részvénytársaság tulajdonában levő Blaha Lujza Színház.) Mikor a gazdasági válság az 1930-as években a Nemzeti Színház Kamaraszínházát is aláaknázta, az anyaintézet egy időre kénytelen volt fiókintézetétől megválni. A gazdasági bajok 1920. után a Nemzeti Színházat erősen megtépdesték. Igazgatói közül régebben Somló Sándornak és Tóth Imrének nem kellett küzdeniök a létfenntartásért, de az 1920-as évektől kezdve Hevesi Sándornak, később Voinovich Gézának egyre nehezebb lett a helyzete. A színház nézőtere elkopott, fölszerelési tárgyai elavultak, bevételei nem fedezték a kiadások összegét. Az igazgatóknak örökösen harcolniok kellett a személyi cselszövényekkel, védekezniök a hírlapi támadások ellen, figyelniök a közoktatásügyi minisztériumra. Függetlenségük nem volt teljes, s így felelősségük is csak korlátolt lehetett. Holott rendkívüli előnyben voltak a magánszínházakkal szemben, mert hatalmas állami pénzsegélyt kaptak évről-évre. A magánszínházakat a vállalkozók saját tőkéjük kockáztatásával tartották fenn, a Nemzeti Színház az államé volt, félmillió pengőt áldozott rá évenkint. Ezért a kivételes elbánásért méltán megkövetelhették, hogy a színház igazán a múzsák temploma legyen, ragyogó művészeti teljesítményeket nyújtson, a magyar szerzők közül kiemelje a költői tehetségeket, műsorán tartsa a világirodalom és magyar irodalom régibb remekeit.

Népszínház. 1875. — A könnyebb fajsúlyú zenésdarabok előadására alapított színház 1900. után rohamosan hanyatlott, 1908-ban megszűnt. Játékstílusát elavultnak tartották, igazgatói nem tudtak megfelelő számú közönséget toborozni az előadásokra. A színház épületébe 1908-ban a Nemzeti Színház költözött.

Városligeti Színkör. 1879. — A külvárosi arénát Feld Zsigmond, a Gyapjú-utcai német színház tagja, egy ideig német előadásokkal tartotta fenn. A magyar előadások 1889-ben kezdődtek benne Jókai Mór prológusával és Rákosi Jenő egyik népszínművével. (Éjjel az erdőn.) Rossz fekvése miatt sohasem tudott igazán felvirágozni, később irodalmi és művészi színvonala is nagyon hanyatlott. Neve 1912-től: Budapesti Színház, a harmincas években: Erzsébetvárosi Színház.

Operaház. 1884. — A Nemzeti Színház közel fél századon át adott otthont az operaelőadásoknak, végül megérlelődött a dalművek elkülönítésének gondolata. 1884-ben az Andrássy-úton megnyitották a Magyar Királyi Operaházat. Zeneirodalmunk fejlődése sokat köszönhet a kiváló hírnevű művészi intézetnek. A magyar operatermés javarésze itt lépett a közönség elé.

Vígszínház. 1896. — A közel 2000 nézőt befogadó színház művészi együttesét Ditrói Mór színigazgató szerencsés kézzel válogatta össze, utódai is fenntartották a népszerű lipótvárosi színpad modern színvonalát. A közvetlenségre törekvő realisztikus játék, a párbeszédek lüktető iramа, az öltözködés és mozgás előkelősége nagyon tetszett a főváros közönségének. A színház később az alapító-részvénytársaság tulajdonából a Faludi-család kezébe jutott, azután még többször cserélt gazdát. Fennállásának huszonöt éves évfordulóját 1921-ben ünnepelték. A Nemzeti Színház mellett a Vígszínház volt Budapest legtöbbet érő drámai színpada. Az egységes stílus és együttes játék sokkal jobban kialakulhatott benne, mint a Nemzeti Színházban, mert nem repertoár-szinház volt, ahol hétről-hétre más műsort kellett adni, hanem ötvenes és százas sorozatban vitte a közönség elé a korszerű társadalmi darabokat. A Nemzeti Színház a változatos műsorra való tekintettel hatalmas művészi személyzetet foglalkoztatott — 1930. táján közel nyolcvan színészt és színésznőt — a

Vígszínházban ennek a számnak körülbelül csak egyharmada volt meg, mert majd mindegyik darabját huzamosan játszották.

Magyar Színház. 1897. — Az 1000 személyt befogadó színházat egy részvénytársaság alapította az Erzsébetvárosban. Ez a színház is sok kézen ment keresztül. Időnkint fényes együttest állított össze színészeiből, jobb fizetést adott nekik, mint a Nemzeti Színház a maga művészeinek, de az irodalmiságot csak annyiban támogatta, amennyiben ötvenes és százas sorozatokat remélt a színpadra kerülő darabokból. Előadásait általában a naturalisztikus felfogás irányította: ez nyilvánult meg a díszletezésben, a rendezésben, a színészek beszédében. A szavaló stílust teljesen visszaszorították, a természetesség nevében beszéltek.

Kisfaludy Színház. 1897. — Serly Lajos zeneszerző építtette föl azzal a tervvel, hogy színpadán keresztül meghódítja Óbuda német polgárságát a magyar szó számára. (Pesten ebben az időben a Nemzeti Színház, Népszínház, Városligeti Színkör, Operaház, Vígszínház, Magyar Színház fényesen ment; a budai Várszínháznak és Fővárosi Nyári Színháznak is megvolt a maga közönsége; hihetőnek látszott, hogy Óbuda is elbír egy színházat.) Sem az első igazgató, sem utódai nem tudtak megküzdeni a közönség közömbösségével. A színházban egyik társulat a másikat váltotta föl évről-évre.

Király Színház. 1903. — A Somossy-orfeum helyén Beöthy László színigazgató alapította operettek előadására. 1300 néző fért el benne. A színház szerencséjét Bakonyi Károly, Heltai Jenő és Kacsóh Pongrác operettje, a János Vitéz című daljáték alapította meg; ezt a Petőfi nyomán készült színdarabot 1904. őszétől kezdve fényes sikerrel játszották; a daljáték 1913-ban eljutott négyszázadik előadásához. A Népszínház bukása után a Városi Színház megnyitásáig a Király Színház volt az egyedüli operettszínház a fővárosban. Idegen szerzők nyomán átdolgozott zenés darabjai jobban vonzották a közönséget, mint az eredeti magyar operettek, bár ezek közül is nem egynek megvolt a maga tömegsikere.

A Thalia-társaság színpada. 1904. — Néhány tehetséges író és rendező (Bánóczi László, Benedek Marcell, Hevesi Sándor

és mások) megpróbálkozott a kísérleti színpad népszerűsítésével: külföldi mintára újszerű beállításban vittek a közönség elé irodalmi értékű darabokat. Vezető gondolatuk a művészet és az eredetiség volt. Előadásaikat bérelt helyiségekben tartották. (A Rottenbiller-utcai gyermekszínpadon, a Várszínházban, később az egyik orfeumban.) Újításaikból a nagy színpadok is sokat átvettek, maga a Thalia-társaság néhány évi kísérletezés után föloszlott.

Modern Színház. 1907. — Ebben az Andrássy-úti színpadi helyiségben alakult meg az első irodalmi igényű magyar kabaré. Itt-ott már előbb is kísérleteztek hasonló tarka színpaddal, de a kezdetleges próbálkozások nem vezettek sikerre. Az új játékcsarnok művészi vezetői neves írókat, népszerű zeneszerzőket, ügyes színészeket toboroztak vállalatuk köré; gondjuk volt arra, hogy a napi érdekességű eseményeket szellemesen torzítsák; a politikai szatira mellett nem feledkeztek meg a szerelmi élet csiklandós jeleneteiről sem. Népszerűsítették Ady Endre verseit, lelkesedéssel terjesztették a liberális-radikális eszméket. Politikai, társadalmi és irodalmi állásfoglalásuknak nem kis hatása volt a főváros közönségére. A társulat 1916-ban áttette működése színhelyét az akkor alapított Belvárosi Színházba, de 1920-tól kezdve ismét megnyíltak a régi játszóhelyiségek. Az Andrássy-úti modern színpadnak kétségbevonhatatlan jelentősége, hogy az idegenből átültetett kabaré-műfajokat magyarrá tette, s utóbb a külföld utánzásától mentes pesti kabaréstílust is kialakította. Hogy mindez irodalmi formában történt, az főkép Nagy Endre érdeme.

Városi Színház. 1911. — Budapest főváros építtette az operaelőadások népszerűsítése céljából. A hatalmas épületben 3200 ember fért el. Eleinte egy részvénytársaság rendezte benne a zenés előadásokat, később bérlői folyton változtak, olykor egészen megszűnt a színház üzeme. 1917-ig Népopera néven tartották fenn a vállalatot, ettől kezdve Városi Színház néven szerepelt a főváros művészi életében. Időnkint prózai darabokat is játszottak színpadán, bár a nézőtér nagy terjedelme kevéssé volt alkalmas zenétlen színművek előadására.

Belvárosi Színház. 1916. — Bárdos Artur alapította Modern

Színpad néven ; később a színház más igazgatók, irodalmi vállalkozók és üzleti érdekcsoportok kezébe került. Kiváló művészek játszottak benne, számos irodalmi értékű darab került bemutatóra színpadán. (Hasonló kisebb színházak bőven keletkeztek a fővárosban : Medgyaszay Színház, 1918 ; Madách Színház, 1919 ; Eskü-téri Színház, 1920 ; Blaha Lujza Színház, 1921 ; Renaissance Színház, 1921 ; Fővárosi Operettszínház, 1922 ; Forgács Rózsi Kamaraszínháza, 1923 ; Terézkörúti Színpad, 1923 ; Új Színház, 1927.)

A színészkultusz a XX. század első harmadában vetekedett a sportrajongással. A színházi csillagok és filmszínészek neve ezerszer többet szerepelt a sajtóban és az úri társaságokban, mint az emberiség nagy szellemeié és jótevőié ; a tömegek izgatottan érdeklődtek a harmadrangú színésznők legapróbb magánügyei iránt is, a színházi lapok a sportlapokhoz hasonló példányszámban terjedtek el az utcákon és a családokban. Maguk a színpadi szerzők szívesen közreműködtek abban, hogy a nyomtatott betűre babonás tudatlansággal bámuló közönséget még jobban ráneveljék a kritikátlan sztár-tömjénezésre. Szomory Dezső 1918-ban, egyik színművének előadása alkalmából, így nyilatkozott a darabjában játszó színészek tehetségéről : csupa tüneményes nagyság, zseniális erő, egész Európát megszégyenítő művészi ragyogás. «Kéjesen átengedtem magam azoknak a mondhatatlan érzéseknek, melyeket egy fínom színdarab ébreszt bennem, főleg, ha ezt a fínom színdarabot én írtam. És elgondoltam, milyen kecses érzése lehet annak az egyszerű, jó embernek, aki beül ide, erre a kitűnő zsöllyére, és átengedheti magát a zavartalan élvezetnek. Aki csodálhat engem, és örülhet, hogy ilyen sokat tudok, minden színt és muzsikát tudok, és főleg ilyen nagyszerű szerelmeket tudok.»

A színházak leghatalmasabb vetélytársául a világháborút követő évtizedekben a film és a rádió lépett föl. Hogy a színtársulatok egyre nagyobb válságokba sodródtak, abban a mozgókép-termeknek és a rádiónak volt a legnagyobb szerepe.

A film közelebb férkőzött az emberiséghez, mint a könyv. Hatásával legföljebb a hírlapok irányító ereje mérkőzhetett. Egy-

egy szépirodalmi alkotás sikerült feldolgozásával még a költészet rejtettebb szépségeit is föltárta a közönség előtt. A klasszikus irodalmi munkák egy részét az olvasóközönség a mozgóképtermek vásznain keresztül kedvelte meg. 1915-ben már hat magyar mű film-feldolgozását mutatták be a budapesti mozgókép-színházak. A sorozat Tóth Ede Toloncával kezdődött, ez a népszínmű Janovics Jenő feldolgozásában került filmre. 1919. végéig hatvankét magyar szerző regénye és színműve jelent meg a budapesti mozgókép-színházak padsorai előtt, sőt néhány elbeszélő költeményt is szép sikerrel tettek filmre. (Ambrus Zoltán : M dás király ; Arany János : Tetemrehívás ; Babits Mihály : A gólyakalifa ; Biró Lajos : Hotel Imperiál ; Bródy Sándor : Az ezüst kecske, Hófehérke, A tanítónő, A szerető, A két elkű asszony, A nap lovagja. Csepreghy Ferenc : A sárga csikó ; Csiky Gergely : A nagymama ; Eötvös József : A karthausi ; Farkas Imre : Az iglói diákok ; Földes Imre : A kuruzsló, A császár katonái, Hivatalnok urak ; Gárdonyi Géza : Göre Gábor ; Herczeg Ferenc : Az aranyhajú szfinx, A dolovai nábob leánya, A kivándorló, Az ezredes ; Jókai Mór : Szegény gazdagok, Mire megvénülünk, A fekete gyémántok, A szerelem bolondjai, Gazdag szegények, Az aranyember, A fehér rózsa ; Katona József : Bánk bán ; Kiss József : Simon Judit, Jehova ; Lengyel Menyhért : Taifun, A táncosnő ; Mikszáth Kálmán : Szent Péter esernyője ; Molnár Ferenc : A doktor úr, A Pál-utcai fiuk, A testőr, Az ördög ; Pekár Gyula : Lavina ; Petőfi Sándor : János vitéz, Az apostol ; Rákosi Viktor : Az elnémult harangok ; Szigligeti Ede : A szökött katona, A csikós ; Szomaházy István : Mesék az írógépről ; Tóth Ede : A tolonc, Falu rossza. A feldolgozók közül kiemelhetők a következő nevek : Hevesi Sándor, Janovics Jenő, Karinthy Frigyes, Korda Sándor, Lázár István, Pakots József, Vajda László.)

1935-ben a magyar közönség huszonhat millió pengőt költött hírlapokra, folyóiratokra, könyvekre, szóval a könyvnyomtatás minden termékére. Ugyanebben az évben már huszonöt millió pengő folyt be a mozik pénztáraiba, a film tehát utolérte a nyomdát. A középkor végétől a huszadik századig a szószék és az

iskola mellett a könyvnyomtatás volt az emberiség legnagyobb művelője, a huszadik században győzelmes erővel tört mellékjük a film.

Még céltudatosabban juttatta el a közönséghez az irodalmat és tudományt 1925-től kezdve a rádió. Akiknek könyv útján nem volt módjuk megismerkedni a kultúra haladásával, azok a rádió segítségével szereztek tudomást a szellemi életről. Az író és a közönség között személyes kapcsolat keletkezett, a felolvasásokat sok ezer ember hallgatta minden nagyobb városban, az irodalom könyvek vásárlása nélkül is eljutott a legsívárabb életű falvakba is. Az írók közönséget neveltek a könyv számára, népszerűségüket az élő szó ereje jelentékenyen fokozta.

1935-ben ülte meg fönnállásának tízéves fordulóját a magyar rádió. Ez az évtized a közművelődés és az irodalmi ismeretek terjesztése terén éppen olyan nagyjelentőségű időtartamot jelentett, mint a film a maga néhány évtizedes életével. A rádió nemcsak hallatlan jelentőségű kultúrtényezővé izmosodott, hanem a nyelv és szellem nemzeti jegyében szorosan összefogta a trianoni határokkal szétdarabolt magyarságot. A tízéves forduló megünneplése nem volt egészen zavartalan. Sokan panaszosan említették, hogy a rádió szépirodalmi és tudományos műsora veszedelmesen elhajlott balfelé, s a hazafias szellemű magyar közönség olyan íróknak és tudósoknak meghallgatására kényszerül, akikhez a nemzeti léleknek semmi köze, s akik irodalmi és esztétikai szempontból teljesen félrenevelik a rádió hallgató közönségét. «Ez az elhajlás már olyan méretű, hogy nyugodtan lehet törésnek is nevezni, hiszen hova-tovább a nemzeti irodalomhoz tartozó írók, tudósok, esztétikusok, kritikusok és költők már egyáltalán nem jutnak szóhoz a rádió nagy nyilvánossága előtt, s csak olyan csoportok szerepelnek, amelyek világnézetileg vagy a Nyugathoz vagy a körút lapjaihoz tartoznak, vagy pedig esztétikai és irodalmi felfogásuk a radikalizmus talajába gyökerezik, ha nem a forradalmi idők veszedelmes lápvilágába.» A rádió vezetői — a panaszok szerint — megnyitották az állami vállalat kapuit a nemzeti irodalommal szemben álló irányzatok előtt, kilencven százalékban a nyugatosok és radikálisok táborát engedték a mikrofón elé, s nem törődtek azzal, hogy a rádió hallgatóinak

kilencven százaléka nem a baloldali írókra és tudósokra kíváncsi, hanem a nemzeti irodalomra és tudományra. «Ki itt a hibás? Ki lehet vagy mi lehet ennek az érthetetlen szellemnek képviselője?» (Gáspár Jenő : A rádió jubileumára. Koszorú. A Petőfi-Társaság közlönye. 1936. évf.) — Néhány évvel később, a második zsidótörvény után, elnémultak a panaszok.

Egyes irodalmi műfajok továbbfejlődésére vagy legalább is szétágazására a rádiónak erős hatása volt. A magyar drámának egészen új formája alakult ki a rádióban. A színpadi szerzők másképp dolgozták ki hangjátékaikat a rádió közönségének, az epikus elemet nem kellett annyira mellőzniök színdarabjaikban. A felolvasásoknak szigorúan meghatározott ideje fegyelmezettségre nevelte az írókat, a műsor-témák változatossága új prózai műfaj-változatokat kívánt. A minden tekintetben termékenyítő hatása átsugárzott a könyv és hírlapirodalom területére is.

Irodalom. — Incze Henrik szerkesztésében : Magyar művészeti almanach. Tizenhárom évfolyam. Budapest, 1901—1913. — Vidor Dezső szerkesztésében : A m. kir. Operaház. 1884—1909. Budapest, 1909. — Gulyás Pál : Magyar szépirodalom a filmen. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Benczur Vilmos : A kassai játékszín. A százéves kassai magyar színészet története. Kassa, 1924. — Szathmáry Zoltán : A debreceni színház története. Debrecen, 1924. — Verő György : A Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1925. — Benyovszky Károly : A pozsonyi magyar színészet története. Pozsony, 1928. — Lugosi Döme : A szegedi színészet története. Szeged, 1929. — Olay Ferenc : A magyar színjátszás története az utódállamok területén. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Schöpflin Aladár szerkesztésében : Magyar színművészeti lexikon. Négy kötet. Budapest, 1929—1931. — Németh Antal szerkesztésében : Színészeti lexikon. Két kötet. Budapest, 1930. — Szabolcsi Bence és Tóth Aladár szerkesztésében : Zenei lexikon. Két kötet. Budapest, 1930—1931. — Gáspár Jenő : A rádió jubileumára. Koszorú. A Petőfi-Társaság közlönye. 1936. évf. — Magyar Bálint : A százéves Nemzeti Színház. Budapest, 1937. — Sebestyén Ede : Magyar operajátszás Budapesten 1793—1937. Budapest, 1937.

IRODALMI TÁRSASÁGOK.

A MAGYAR Tudományos Akadémia 1931-ben ülte meg munkássága megindulásának századik évfordulóját. 1831-ben gyűltek össze először az akadémiai tagok gróf Teleki József elnök lakásán; a Szervita-téri Teleki-házban, első teendőik megbeszélésére; s csak 1865. tavaszán költözhettek saját palotájukba; ekkor már csupán Toldy Ferenc élt az 1831-ben ülésező tagok közül. A kiegyezés korától kezdve az Akadémia a könyvkiadás terén rendkívüli munkásságot fejtett ki, a tudomány magyar nyelven való fejlesztésének ügyét hatalmas lépésekkel vitte előbbre. A huszadik század elején a magyar tudósok társasága olyan eredményekre tekinthetett vissza, amilyenekről a halhatatlan érdemű úttörők alig álmodhattak. Joggal mondhatta Szily Kálmán az 1901. évi nagygyűlés főtitkári jelentésében a nagytekintélyű intézmény vezéri méltóságáról: «Mentől magasabb talapzaton áll az őr, annál messzebb tekinthet körül, s a kötelességteljesítés tudatában nyugodtan tűrheti a lennállók megondolatlan becsmérléseit.»

Az akadémiai programm a világháború befejezéséig évről-évre gazdagodott. Berzeviczy Albert elnöksége és Heinrich Gusztáv főtitkársága idején hatalmas anyagi erőforrások segítették a szellemi célkitűzések ügyét; az 1918. évi forradalom kitörésekor minden összeomlott. A nép-

köztársaság s még inkább a proletárok diktatúrája ádáz indulattal fordult az Akadémia ellen ; a vörös nemzetköziek a magyar szellem és a nemzeti hagyományok őrhelyét gyűlölték a tudományos testületben. Ezt az ostromot szerencsésen kiheverte az Akadémia, de a forradalmakra következő gazdasági összeomlásból csak a legnagyobb nehézségek árán tudott kivergődni. Berzeviczy Albert elnök és Balogh Jenő főtitkár soha el nem múló érdeme, hogy több évi önfeláldozó munka árán végre mégis csak sikerült átmenteniök a szellemi értékeket a jobb időkbe. Hogy milyen küzdelmei voltak az Akadémiának — vagyona megsemmisülésével, anyagi forrásai elapadásával, a Vigyázó-örökség zaklató terheinek rendezésével — ez a nehéz harc külön fejezet a magyar tudomány válságainak történetében.

A Kisfaludy-Társaságban Beöthy Zsolt és Berzeviczy Albert elnökök, Vargha Gyula, Szász Károly, Voinovich Géza és Kéky Lajos titkárok vállaira nehezedett az ügyek irányításának gondja. A világháború és a forradalmak a Kisfaludy-Társaság vagyonát is megsemmisítették, az alapítványok értéke jelentéktelen összegekre zsugorodott, az idők mostohasága tönkretette a nagyhatású széptudományi intézet könyvkiadó tevékenységét. A Társaság belső életébe lassankint bevonult az irodalompolitika, a konzervatív eszmék hívei szembekerültek a nyugatos irodalommal. Az ultramodern szellem éppen olyan bosszúsan tekintett a Társaságra, mint a Magyar Tudományos Akadémiára.

A Petőfi-Társaságban Herczeg Ferenc, utóbb Pekár

Gyula irányította a tagok munkáját. A kommunizmus vihart támasztott a Társaság életében. Mint majd mindegyik irodalmi kör tagjai sorában, a Petőfisták között is akadtak bolsevista hajlamú írók; ezeket a félkommunistákat az ellenforradalom győzelme után eltávolították a Társaságból.

A világháború viharai közben, 1916-ban, alakult meg a Szent István Akadémia. Tagjai a katolikus tudósok sorából kerültek ki, munkaköre kiterjedt a tudomány minden ágára, helyet adott a szépirodalomnak is. Az új Akadémia alapítói egyrészt nehezményezték a tudományos életben mutatkozó protestáns összetartást és a feltűnő erővel jelentkező zsidó előretörést, másrészt új tűzhelyet akartak teremteni a keresztény világnézetű kutatók számára.

A *Magyar Tudományos Akadémia* elnökei ebben a korszakban: báró Eötvös Loránd (1889—1905), Berzeviczy Albert (1905—1935), József királyi herceg (1935). Főtitkárok: Szily Kálmán (1889—1905), Heinrich Gusztáv (1905—1920), Balogh Jenő (1920—1935), Voinovich Géza (1935). Szépíró, műfordító, kritikus és irodalomtörténetíró tagok 1900. végén: Alexander Bernát, Badics Ferenc, Baksay Sándor, Ballagi Aladár, Bayer József, Bánóczi József, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Bogisich Mihály, Csaplár Benedek, Csengery János, Csontosi János, Endrődi Sándor, Gyulai Pál, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, Jókai Mór, Lévay József, Mikszáth Kálmán, Négyesy László, Némethy Géza, Podmaniczky Frigyes, Ponori Thewrewk Emil, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Szász Károly, Szigeti József, Szilády Áron, id. Szinnyei József, Thaly Kálmán, Tóth Lőrinc, Vadnai Károly, Vargha Gyula. — Új tagok a szépírók és irodalomtudósok közül: Katona Lajos, Kozma Andor (1901); Angyal Dávid, Jánosi Béla, Széchy Károly (1902); Haraszti Gyula (1903); Ferenczi Zoltán, Sebestyén Gyula (1905);

Dézsi Lajos (1906); Szabolcska Mihály, Tolnai Vilmos, Váczy János (1908); Császár Elemér, Prohászka Ottokár (1909); Bleyer Jakab, Gárdonyi Géza, Voinovich Géza (1910); Ambrus Zoltán, Divald Kornél, Pekár Gyula, Vikár Béla (1911); Horváth Cyrill (1912); Viszota Gyula (1913); Szinnyei Ferenc (1914); Pintér Jenő (1916); Horváth János, Solymossy Sándor, Vargha Damján (1919); Hegedüs Loránd (1920); Papp Ferenc (1921); Huszti József, Szász Károly, Zlinszky Aladár (1922); Thienemann Tivadar (1923); Jakab Ödön, Kéky Lajos (1924); Zsigmond Ferenc (1925); Bajza József (1926); Baros Gyula (1927); György Lajos (1930); Gulyás Pál, Pukánszky Béla, Sajó Sándor (1932); Alszeghy Zsolt, Csathó Kálmán (1933); Áprily Lajos, Brisits Frigyes (1934); Mitrovics Gyula (1936); Fest Sándor, Keményfy János, Rédey Tivadar (1938).

Az Akadémia szépíró és irodalomtudós tagjai 1940-ben: Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Áprily Lajos, Brisits Frigyes, Csathó Kálmán, Császár Elemér, Csengery János, Fest Sándor, Gulyás Pál, György Lajos, Hegedüs Loránt, Herczeg Ferenc, Horváth Cyrill, Horváth János, Huszti József, Keményfy János, Kéky Lajos, Mitrovics Gyula, Papp Ferenc, Pintér Jenő, Pukánszky Béla, Rédey Tivadar, Sebestyén Gyula, Solymossy Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Thienemann Tivadar, Vargha Damján, Vikár Béla, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár, Zsigmond Ferenc.

Az akadémiai nagyjutalom, Marczibányi-mellékjutalom, Péczely-jutalom, Vojnits-jutalom és Ormódy-jutalom a nyomtatásban már megjelent munkák utólagos kitüntetésére szolgált; a többi jutalomra jeligés levelű kéziratokkal pályáztak a szerzők. Mivel a Teleki-jutalmat és a Kóczán-jutalmat a két alapítólevél intézkedése szerint a viszonylag legjobb pályamunkának mindig ki kellett adni, ez a kényszerűség lehetővé tette, hogy még a gyöngébb drámák is a siker reményével versenyezzenek ezért a két pályadíjért.

Az Akadémia nagyjutalmával kitüntetett szépirodalmi és irodalomtörténeti munkák 1901-től 1934-ig: Jókai Mór összes munkái (1901-ben nyerte meg az akadémiai nagyjutalmat), Mik-

száth Kálmán összes munkái (1915), Lévay József: A múzsa búcsúja (1915), Horváth János: Petőfi Sándor (1923), Vargha Gyula összes költeményei (1924), Pintér Jenő magyar irodalomtörténete (1932), Herczeg Ferenc összes munkái (1933). — A nagyjutalommal kapcsolatos Marczibányi-mellékjutalom nyertesei: Szász Károly: Dante Paradicsoma (1901), Endrődi Sándor összes költeményei (1908), Berczik Árpád összegyűjtött színművei (1915), Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora (1923), Szabolcska Mihály válogatott versei (1924), Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond (1932), Bárd Miklós: Köd (1933), Kozma Andor: Magyar szimfóniák (1933). — Karátsonyi-jutalmat nyert drámaírók és drámafordítók: Tardos Viktor: György barát (1906), Csengery János: Sophokles drámái (1922). — Nádasdy-jutalom nagyobb elbeszélő költeményre: Regőczi Exner Győző: Réka gyásza (1902), Erdélyi Zoltán: Bazsalikom (1907), Zempléni Árpád: A kalapács (1909), Székely-Nuszbek Sándor: Sámson (1909), Palágyi Lajos: Az anyaföld (1912), Kolozsvári Aladár: Csaba királyfi (1914), Tar Lajos: Tristan és Izolda (1914), Zempléni Árpád: Vasfő és Ime (1918), Bárd Miklós: Vezeklés (1922), Vietorisz József: Senki Pál (1924). — Farkas Raskó-jutalom hazafias költeményre: Balla Miklós: Királyhágó (1907), Sajó Sándor: Az utolsó magyar (1909), Sajó Sándor: Magyarnak lenni (1910), Sajó Sándor: Vagyunk még magyarok (1913), Szabados Ede: Gyötrelmek idején (1919). — Péczely-jutalom regényíróknak: Gárdonyi Géza: Egri csillagok (1902), Herczeg Ferenc: Pogányok (1904), Rákosi Viktor: Elnémult harangok (1906), Herczeg Ferenc: Lélekrablás (1907), Pekár Gyula: Tatárrabság (1910), Lovik Károly: Vándormadár (1911), Mikszáth Kálmán: A fekete város (1913), Ferenczi Magda: Fehér árnyékok (1916), Tormay Cecil: A régi ház (1916), Fáy András: Attila (1917), Ferenczi Sári: A vörös daru (1921), Kosztolányi Dezső: A véres költő (1923), Gulácsy Irén: Fekete vőlegények (1929). — Bulyovszky-jutalom hazafias ódára: Kozma Andor: Szatirák (1902), Kun Béla: Deák Ferenc születésének százados évfordulójára (1905), Madai Gyula: Magyar tenger (1910). — Ormódy-jutalom női eszményeket rajzoló szépirodalmi mun-

kákra: Szabolcska Mihály: Csendes dalok (1908), Zsoldos László: A fekete huszár (1911), Jakab Ödön: Őszi virágok (1914), Somló Sándor: A király leánya (1917), Berde Mária: Romuald és Andriana (1923), gróf Bethlen Margit: Egy élet (1923). — A Teleki-jutalmat nyert drámaírók közül ismertebb nevűek 1901-től 1935-ig: Prém József (többször), Gabányi Árpád, Sajó Sándor, Zigány Árpád, Somló Sándor (többször), Porzsolt Kálmán, Kazaliczky Antal (többször), Lenkei Henrik (többször), Géczy István, Szávay Gyula. — A Kóczán-jutalmat nyert drámaírók közül ismertebbek: 1901-től 1935-ig: Földes Imre (többször), Porzsolt Kálmán, Balázs Sándor (többször), Lampérth Géza (többször).

A Vojnits-jutalmat először 1908-ban ítélték oda a megelőző év legjobb színpadi termékének. Az első pályázati hirdetés szövege az Akadémiai Értesítőben: «Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 korona) az 1907. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Bármely más jutalmat nyert színmű nem jön tekintetbe.» A jutalmazható színdarabok sorából csak az operákat és operetteket zárták ki. Mikor a világháború után a készpénz, a takarékbetétek, az alapítványok és a hadikölcsönkötvények elértéktelenedése következtében a 20,000 koronás Vojnits-alap is megsemmisült, a jutalomösszeget emlékéremmel cserélték ki. — Vojnits-jutalmas színműírók: Lengyel Menyhért: A hálás utókor (1908), Móricz Zsigmond: Sári biró (1910), Nagy Endre: A zseni (1912), Herczeg Ferenc: Éva boszorkány (1913), Farkas Pál: A konventbiztos (1914), Pekár Gyula: A kölcsönkért kastély (1915), Drégely Gábor: A kisasszony férje (1916), Molnár Ferenc: Fehér felhő (1917), Herczeg Ferenc: Árva László király (1918), Szomory Dezső: II. József (1919), Herczeg Ferenc: A fekete lovas (1920), Pekár Gyula: Danton (1921), Hevesi Sándor: 1514 (1922), Voinovich Géza: Mohács (1923), Harsányi Kálmán: Ellák (1924), Zilahy Lajos: Süt a nap (1925), Herczeg Ferenc: A Híd (1926), Harsányi Zsolt Mikszáth-dramatizálása: A vén gazember (1927), Csathó Kálmán: Te csak pipálj Ladányi (1928), Zilahy Lajos: A tábornok (1929), Móricz Zsig-

mond : Légy jó mindhalálig (1930), Hunyady Sándor : Feketeszárú cseresznye (1931), Voinovich Géza : Magyar Passió (1932), Sik Sándor : István király (1934), Surányi Miklós : Aranybástya (1935), Heltai Jenő : A néma levente (1936), Zilahy Lajos : A szűz és a gödölye (1937), Csathó Kálmán : Fűszer és csemege (1938), Herczeg Ferenc : Utolsó tánc (1939). Néhány alkalommal nem adták ki a jutalmat (1909, 1911, 1933).

Irodalomtörténeti jutalmak : Vargha Damján : A magyarnyelvű kódexek forrásainak kimutatása (1902), Voinovich Géza : Eötvös József életrajza (1903), Kéky Lajos : A magyar verses elbeszélés története a XIX. század második felében (1908), Pintér Jenő : A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei György fellépéséig (1908), Czeizel János : Kazinczy Ferenc életrajza (1909), Váczy János : Kazinczy Ferenc életrajza (1909), Bajza József : Bajza József életrajza (1911), Kéky Lajos : Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára (1913), Nagy Sándor : Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára (1913), Kéky Lajos : A jellemrajz a magyar szépirodalomban (1915), Beöthy Zsolt irodalomtörténeti munkássága (1922), Zsigmond Ferenc : Vas Gereben (1922), Zolnai Béla : Mikes és a francia szellemi élet (1923), Papp Ferenc : Báró Kemény Zsigmond (1924), Riedl Frigyes : Petőfi (1924), Zlinszky Aladár : Klasszicizmus és romanticizmus (1925), Galamb Sándor : A magyar dráma története 1867-től 1896-ig (1932), Waldapfel József : Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780-tól 1830-ig (1932), Horváth János : Az irodalmi műveltség megoszlása (1937), Pukánszkyné Kádár Jolán : A budai Népszínház története (1937).

Az akadémiai pályázatok közül a Semsey-jutalmak keltettek legnagyobb feltűnést. Semsey Andor földbirtokos 1889. őszén százezer forintot bocsátott a M. T. Akadémia rendelkezésére tíz összefoglaló tudományos munka megiratása céljából. Az 1890. évi akadémiai nagygyűlés minden egyes műre (magyar nyelvtan, magyar irodalomtörténet, Magyarország régiségtana, története, földrajza, közgazdasága, földtana, ásványtana, növénytana, állattana) tízezer forintnyi jutalommal titkos pályázatot hirdetett, de a többször megismételt jutalomsorozat nem váltotta be a hozzá-

fűzött reményeket. Tizenhét év alatt csak négy szerző közelítette meg sikeresen a célt. (Irodalomtörténet, régiségtan, közgazdaság, ásványtani tervezet.) A pályázatot 1908-ban megszüntették, a hatalmas összeget az Akadémia tőkéjéhez csatolták. A napisajtó keserű megjegyzéseket fűzött az esethez, viszont Heinrich Gusztáv az 1909. évi főtitkári jelentésben megragadta az alkalmat, hogy a szellemi meddőség vádjának elhárításán kívül rámutasson a magyar tudományos élet némely sajátosságára. «E tény — úgymond a Semsey-pályázatok eredménytelenségéről — az Akadémián kívül, a nagyközönség köreiben, érthető feltűnést keltett, és természetesen itt-ott a magyar tudósok és tudományosság ellen irányzott vádakra is szolgáltatott alkalmat. Tudományos köreinket ellenben a pályázat eredménytelensége egyáltalában nem lepte meg, mivel ę körök, ismerve tudományos viszonyainkat, eleve a legerősebben kételkedtek e pályázat eredményességében. Ez a pályázat ugyanis feltette, hogy vannak ez országban kellő számmal tudósok, akik életükből legalább is öt évet, minden egyebet mellőzve, kizárólag egy tudományos munka megírására fordíthatnak. E feltevésnek tényleges hazai viszonyaink egyáltalában nem felelnek meg. A tudomány magyar munkásai, igen gyér, kivételes eseteket nem tekintve, két főcsoportra oszlanak : az egyiket alkotják az elég tisztességesen javadalmazott főiskolai tanárok, elsősorban a budapesti és kolozsvári egyetemi és műegyetemi tanárok, a másikat középiskoláink tanárai, akik közül számosan az országnak még félreesőbb pontjain is serényen dolgoznak szaktudományuk terén, persze, kedvezőtlen helyzetük korlátain belül, rendszerint szerényebb körű és jelentőségű feladatok megoldásán fáradozva. Ezektől, akik még mindíg ki nem elégítő anyagi helyzetüknél fogva mellékes kereset nélkül meg nem élhetnek, természetesen nem volt a jutalom nagyságától követelt magas igényeknek megfelelő Semsey-munka várható, melynek kidolgozása őket arra kényszerítette volna, hogy családjukat legalább öt esztendeig koplaltassák, esetleg magukat súlyos adósságokba verjék, azzal a rendkívül bizonytalan reménnyel, hogy öt évi megfeszített munka után a kilátásba helyezett tízezer forintot csakugyan elnyerik. Maradnak a főiskolai tanárok. Ezek anyagilag

kedvezőbb helyzetben vannak; de, sajnos, nagy urak, akikre, voltaképi hivatásos működésükön felül, az állam és a társadalom minden elképzelhető megbízást és teendőt rak, úgyhogy sokszor alig tudnak lélegzetet venni, és valóban csak kivételesen ülhetnek, minden hivatalos és félhivatalos zaklatástól megmenekülve, íróasztalukhoz. Főiskolai tanáraink nemcsak az Akadémiában vannak elfoglalva; közreműködésük nélkül nagyszámú tudományos és irodalmi társulataink sem állhatnának fönn, hisz ezek rendesen néhány kiváló főiskolai tanár körül alakulnak meg, kiknek vezérletét és irányítását nem nélkülözhetik. Ha végre mindehhez hozzávesszük, hogy szakadatlanul tanítaniok és tanulniok kell, hogy foglalkozniok kell, sajnos, igen nagy számú tanítványaikkal, és a legnagyobb figyelemmel kell kísérniök legalább szaktudományuknak évről-évre óriásibb méretekben fejlődő haladását: könnyen megérthetjük, hogy sem idejük, sem hangulatuk nincsen egy Semsey-féle feladat megoldására vállalkozni titkos pályázat útján.» (Heinrich Gusztáv főtitkári jelentése. Akadémiai Értesítő. 1909. évf.)

A M. T. Akadémia évről-évre megtartott ünnepélyes közüléseinek elnöki megnyitó beszédei és főtitkári jelentései sok értékes ismerettel gyarapítják a magyar tudománytörténet kutatóját. Találhatunk bennük elég tudománypolitikai és más jellegű elvi megvitatást is. Nagy visszhangot keltett Berzeviczy Albert 1911. évi elnöki beszéde az Akadémia ellen szított ellenséges hangulatról, a «sajtónak irántunk majdnem állandóan és majdnem általánosan barátságtalan hangjáról.» A hírlapok és folyóiratok, panaszkodott az elnök, minden ellenőrzés nélkül közlik a sértett becsvágyból eredő támadásokat, megbontják az összhangot az Akadémia és a közvélemény között. «Ha látjuk, hogy nálunk az iskola, a tanárvilág is majdnem állandó ócsárlás tárgya, hogy a közvélemény egy egyetemi professzornak néha talán csak múló becsű kirándulását a politika mezejére sokkal élénkebb figyelemmel és méltánylással fogadja, mint ugyanannak vagy társának mélyreható, új igazságokat napfényre hozó tudományos búvárlatait; ha látjuk, hogy tudósaink munkásságának becsét közönségünk rendesen csak akkor kezdi érdeme szerint méltatni,

ha arról a külföld elismerése útján nyert fogalmat : akkor tisztában kell lennünk az iránt, hogy nálunk a tudomány egyáltalán még kevés megbecsülésben részesül. Ily viszonyok között az Akadémia lekicsinylését vagy leszólását nem lehet működése eredménytelenségének megbízható kritériumául elfogadnunk. Azt tapasztaljuk továbbá, hogy Akadémiánk feladatát és helyzetét a közvélemény gyakran egészen tévesen ítéli meg, amiből szükségkép támadnak a túlzott vagy elhibázott követelmények intézetünkkel szemben. Tévedés az Akadémia gazdagságáról elterjedt hit, szükségleteinkhez képest csekély az az összeg, amelyet szabad választásunk szerint, tervszerűen fordíthatunk a tudományos irodalom céljaira. Az Akadémia nem teremthet tudományos erőket és irodalmat, csak alkalmat, tért, indítást, ösztönzést, anyagi segítséget, bírálataival útbaigazítást nyujthat egyesek munkásságának. Új meg új kérdések és föladatok úgyszólván napról-napra fokozzák és szaporítják az Akadémiánkkal szemben támasztott igényeket, az ezek kielégítésére szolgáló anyagi eszközök évek óta gyarapodást nem tüntettek fel ; úgyhogy a szükséglet és fedezet közötti arány nem javul, sőt inkább rosszabbodik, amihez hozzájárul a nyomtatás szerfölötti megdrágulása is. Mi még sokkal világosabban látjuk, és sokkal élénkebben érezzük, mint a bennünket gáncsolók, mennyi s mily fontos feladatot kell elhanyagolnunk vagy késleltetnünk anyagi eszközök hiányában, mennyit tehetnénk, mennyivel nagyobb eredményeket mutathatnánk fel, ha nem kellene a mellőzhetetlen kiadásoknál is szigorúan takarékoskodnunk.» Az Akadémia érdekeivel maguk az akadémikusok sem azonosítják eléggé magukat. «A legnevetségesebb vád, amely bennünket érhet, a klikkszerű elzárkózás vádja, holott az Akadémia tagjainak nagy részét, fájdalom, majdnem semmi valódi, érezhető kötelék sem csatolja egymáshoz s az Akadémiához, s így inkább azt lehet mondani, hogy egymástól és az Akadémiától, mintsem hogy a külvilágtól zárkóznak el. Sajátságos jelenség, hogy akármennyit ócsárolják intézetünket, sok ember óhajtja, s majdnem mindenki megtiszteltetésnek tekinti bejutását, de amint egyszer e cél el van érve, fájdalom, sokan tekintik magukat az őket keblébe fogadó Akadémiával szemben úgyszólván minden

kötelességtől feloldozottaknak. Sem a sajtóban, sem a gyülekezetekben az Akadémiának sok tagja között védője nem szokott akadni ; kevesen érdeklődnek valóban ügyei és teendői iránt, kevesen tekintik nevét, becsületét, hírnevét, javát a maguk dolgának.» (Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde. Akadémiai Értesítő. 1911. évf.)

A *Kisfaludy-Társaság* elnökei : Beöthy Zsolt (1900–1922), Berzeviczy Albert (1923–1936), Voinovich Géza (1936–). — Titkárok : Vargha Gyula (1900–1920), Szász Károly (1920–1925), Voinovich Géza (1925–1929), Szabolcska Mihály (1929–1930), Kéky Lajos (1930–). — A Társaság tagjai 1900. végén : Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Apponyi Albert, Ábrányi Emil, Ábrányi Kornél, Ágai Adolf, Baksay Sándor, Bartók Lajos, Bayer József, Bársony István, Benedek Elek, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Berzeviczy Albert, Dalmady Győző, Dobsa Lajos, Dóczy Lajos, Endrődi Sándor, Gyulai Pál, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, Jakab Ödön, Jánosi Gusztáv, Jókai Mór, Keleti Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Mikszáth Kálmán, Ponori Thewrewk Emil, Radó Antal, Rákosi Jenő, Rákosi Viktor, Riedl Frigyes, Somló Sándor, Szabolcska Mihály, Szász Károly, Szigeti József, Szilády Áron, Szüry Dénes, Tolnai Lajos, Tóth Lőrinc, Vadnai Károly, Vargha Gyula, Váradi Antal, Vértesi Arnold, Zichy Géza.

1901. — Új tagok : Pekár Gyula, Szana Tamás. (Jelölve még : Haraszti Gyula.)

1902. — Új tag : Fiók Károly. (Jelölve még : Gárdonyi Géza.) — Pályanyertes : Balla Miklós : Rútacska, verses elbeszélés. — Elhúnytak : Bartók Lajos, Dobsa Lajos, Kelety Gusztáv, Szigeti József, Tolnai Lajos, Vadnai Károly. — A Társaság ebben az évben ünnepli meg Tóth Lőrinc tagságának hatvanadik évfordulóját. (Az ünnepeltet 1841-ben választották meg a Társaság tagjává, de már 1836-ban részt vett az alapítás és szervezkedés munkájában, ezért bízták meg 1837-ben, huszonhárom éves korában, a Társaság jegyzői tisztségével.)

1903. — Új tagok : Ferenczi Zoltán, Fraknói Vilmos, Gárdonyi Géza. (Jelölve még : Négyesy László.) — Pályanyertes :

Zempléni Árpád : Wesselényi emlékezete, óda. — Elhúnyt : Tóth Lőrinc.

1904. — Új tagok : Csengery János, Négyesy László, Sebők Zsigmond. (Jelölve még : Werner Gyula.) — Pályanyertes : Lampérth Géza : Deák Ferenc emlékezete, óda. — Elhúnyt : Jókai Mór.

1905. — Új tag : Bárd Miklós. (Jelölve még : Szávay Gyula.) — Pályanyertesek : gróf Teleki Sándorné : Ha a rózsák majd virítni fognak, regény ; Vikár Béla : Kullervo, műfordítás finnből. — Elhúnyt : Szász Károly.

1906. — Új tag : Haraszti Gyula. — A Társaság II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében október 27-én nagyhatású ünnepi ülést tart. (Előadók : Beöthy Zsolt elnök, Vargha Gyula titkár, Alexander Bernát, Ábrányi Emil, Jakab Ödön, Riedl Frigyes, Szabolcska Mihály, Váradi Antal.)

1907. — A Társaság a magyarországi Shakespeare-kultusz további föllendítésére megalakítja Shakespeare-bizottságát.

1908. — Pályanyertesek : Csengery János : Phoeniciai nők, műfordítás Euripidesből ; Lukács György : A drámaírás főbb irányai a mult század utolsó negyedében, monográfia ; Zempléni Árpád : Bosszú, verses elbeszélés. — Elhúnyt : Szana Tamás.

1909. — Új tag : Sebestyén Gyula. — Pályanyertes : Kéky Lajos : Tompa Mihály, életrajz. — Elhúnytak : Gyulai Pál, Szüry Dénes.

1910. — Új tagok : Angyal Dávid, Szávay Gyula. (Jelölve még : Molnár Ferenc, Sebestyén Károly, Zempléni Árpád.) — Elhúnyt : Mikszáth Kálmán.

1911. — Új tag : Zempléni Árpád. — Elhúnytak : Jánosi Gusztáv, Vértesi Arnold.

1912. — Új tag : Voinovich Géza. (Jelölve még : Kálmány Lajos, Molnár Ferenc, Papp Zoltán.)

1913. — Új tag : Császár Elemér. — Pályanyertesek : Gyöngyösy László : A kosaras tót, novella ; Rezek Román : Galamb Péter, novella. — Elhúnyt : Ábrányi Kornél. — A Greguss-jutalom első műkritikai évkörének (1906—1911) kitüntetettje : Angyal Dávid.

1914. — Új tag: Kiss József. — Pályanyertes: Zempléni Árpád: A hermelin, verses elbeszélés. — A Greguss-jutalom első festészeti évkörének nyertesei: Benczur Gyula és Szinyei-Merse Pál.

1915. — A Greguss-jutalom első színművészeti évkörének nyertese: Jászai Mari. — Elhúnytak: Baksay Sándor, Fiók Károly.

1916. — Új tagok: gróf Bánffy Miklós, Szász Károly. (Jelölve még: Lampérth Géza.) — Pályanyertesek: Szerelemhegyi Tivadar: A magyar nyomorúltak, történeti novella; Tóth Sándor: Merse György, történeti novella. — Elhúnytak: Ágai Adolf, Dalmady Győző, Sebők Zsigmond, Somló Sándor.

1917. — Új tagok: Kéky Lajos, Molnár Ferenc, Sajó Sándor, Szemere György, Takáts Sándor. (Jelölve még: Lampérth Géza.) — Pályanyertes: Sajó Sándor: Jövendő, hazafias költemény. — A Greguss-jutalom első szobrászati évkörének nyertesei: Csikász Imre és Szamovolszky Ödön. — Elhúnyt: Ponori Thewrewk Emil.

1918. — Új tag: gróf Tisza István. — Pályanyertesek: Csép Leó: A János, verses elbeszélés; Schauschek Árpád: Henszlmann Imre, tanulmány; Szabados Ede: Műfordítások német lírikusokból. — A Greguss-jutalom első zenészeti évkörének nyertese: Hubay Jenő. — Elhúnytak: Lévay József, gróf Tisza István.

1919. — Új tag: Móricz Zsigmond. (Jelölve még: Sebestyén Károly, Surányi Miklós, Vikár Béla.) — Pályanyertesek: Haugh Béla és Nógrády László, kisebb regényeikkel. — A Greguss-jutalom első műépítészeti évkörének nyertese: a budapesti Lánchíd átépítését tervező bizottság. — Elhúnytak: Bayer József, Berczik Árpád, báró Dóczy Lajos, Zempléni Árpád. — Ez év áprilisában a bolsevista uralom irodalmi diktátora, Lukács György közoktatásügyi népbiztos, a vörös kultúra érdekeire hivatkozva megtiltja a Kisfaludy-Társaság működését. A Társaság a kommunista internacionalizmus bukása után augusztus közepén újra munkához kezd, s egy bizottságot küld ki, hogy a tagoknak a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartását a nemzethűség szempontjából megvizsgálja.

1920. — Új tagok : Hegedüs Loránt, Papp Ferenc. (Jelölve még : Horváth János, Lőrinczy György, Szász Béla.) — A Greguss-jutalom második műkritikai évkörének nyertese : Beöthy Zsolt. — Elhúnytak : Ábrányi Emil, Endrődi Sándor. — A februári közülés elnöki megnyitójában Beöthy Zsolt megbélyegzi a nyugatos irányt mint irodalmunk legelső megtévelyedését és hűtlenségét a nemzet sokszázados életében. Ez a végzetes iskola, úgymond, a kultúra léha gőgjével hirdette nemzeti és erkölcsi közönyét, s a lélekmételyezés terén borzalmasan szomorú szerepet vállalt.

1921. — Új tagok : Csathó Kálmán, Hegedüs Sándor, Jánosi Béla, Kenedy Géza, Szász Béla, Végvári. (Jelölve még : Farkas Pál, Lampérth Géza, Némethy Géza, Sik Sándor, Vikár Béla.) — A Greguss-jutalom második festészeti évkörének nyertese : Dudits Andor. — Elhúnytak : Haraszti Gyula, Jánosi Béla, Kiss József, Riedl Frigyes. — A februári közülés elnöki megnyitójában Beöthy Zsolt panaszosan említi a hírlapi sajtó nemzetronboló hatását. A napisajtó «műveletlen és romlott elemei lelkiismeretlenül állanak útjában a magyar értelmi és erkölcsi kultúra munkájának. Amit árulnak, az a műveltségnek torz álarca és megcsúfolása.»

1922. — Új tagok : Bartóky József, Némethy Géza, Petrovics Elek, Surányi Miklós. (Jelölve még : Hevesi Sándor, Lampérth Géza, Lőrinczy György.) — Pályanyertesek : Berze Nagy János : A mesetípusok irodalmának kritikai ismertetése, tanulmány ; Grexa Gyula : A mondai és történeti anyag költői feldolgozása Aranynál, tanulmány ; Kéky Lajos : A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében ; Négyesy László : Gróf Festetics György a magyar irodalomban ; Szász Béla : Hogyan készüljünk a haza felszabadítására, szónoki beszéd ; Szilágyi Sándor : A levegő hőse, ifjúsági regény. — A Greguss-jutalom második színművészeti évkörének nyertesei : Márkus Emília és Szentgyörgyi István. — Elhúnytak : Beöthy Zsolt, Gárdonyi Géza, Heinrich Gusztáv, Szilády Áron.

1923. — Új tagok : Horváth János, Pintér Jenő, Ravasz László, Sik Sándor. (Jelölve még : Lampérth Géza.) — Pálya-

nyertes : Péter András : Kőrösfői Kriesch Aladár élete és művei, tanulmány. — A Greguss-jutalom második szobrászati évkörének nyertese : Strobl Alajos. — Elhúnytak : Rákosi Viktor, Váradi Antal.

1924. — Új tagok : Lőrinczy György, Lyka Károly. (Jelölve még : Harsányi Kálmán.) — Pályanyertes : Térey Sándor : Visszatérés, regény. — A Greguss-jutalom második zeneművészeti évkörének nyertese : Szendy Árpád. — Elhúnytak : Fraknói Vilmos, gróf Zichy Géza. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Berzeviczy Albert megemlékezik az elcsatolt magyar területek súlyos helyzetéről.

1925. — Új tagok : Horánszky Lajos, Zilahy Lajos. (Jelölve még : Szathmáry István.) — Pályanyertes : Váczy József : Pusztai harangszó, regény. — A Greguss-jutalom második műépítészeti évkörének nyertese : Korb Flóris. — Elhúnyt : Hegedűs István.

1926. — Új tagok : Hevesi Sándor, Prohászka Ottokár. — A Greguss-jutalom harmadik műkritikai évkörének nyertese : Császár Elemér.

1927. — A Greguss-jutalom harmadik festészeti évkörének nincs jutalmazottja. — Elhúnytak : Ferenczi Zoltán, Prohászka Ottokár. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Berzeviczy Albert rámutat arra, hogy a Kisfaludy-Társaság józan konzervatívizmussal őrzi az irodalmi hagyományokat, mindig megmarad a nemzeti mult talaján, nem hódol be rögtön mindennek, ami új, ami külföldön termett vagy amit a múlékony napi vélemény pillanatnyilag magasztal. Nem zárkózik el az új irodalomtól sem, de a nemzetlélekhez való hűséget megkívánja. Tagválasztásait gyakran gáncsolják ; szemére vetik, hogy kiket választ meg a Társaságba, s kiket nem választ meg ; tekintetbe kell azonban venni, hogy az irodalmi testületek nem egyszerű névlajstromai az íróknak, amelyből egyetlen kitűnőségnek sem szabad hiányoznia. «Ha az irodalmi társaság eleven valóság akar lenni, akkor abban oly íróknak kell találkozniok, akik nemcsak jelességüknél fogva méltók egymáshoz, hanem akik hajlandók és eléggé lelki rokonok arra, hogy mint társaság együttes, közös munkára egyesüljenek. A tagválasztás tehát nemcsak azt jelenti,

hogy a Társaság lerója a maga elismerésének adóját egy kiváló íróval szemben, hanem azt is, hogy az írót meghívja a maga kebelében való közreműködésre, s róla feltételezi, hogy erre a közreműködésre hajlandó és képes is. Minél többször kellett a Társaságnak e feltevésében csalódnia, annál indokoltabb a választásoknál ennek a szempontnak is mérlegelése.»)

1928. — Új tagok : Áprily Lajos, Komáromi János. (Jelölve még : Gyallay Domokos.) — A Greguss-jutalom harmadik színművészeti évkörének nyertese : Ódry Árpád. — Elhúnytak : Bartóky József, Bársony István. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Berzeviczy Albert rámutat «arra a sajnálatos szakadásra, mely ma irodalmunkat úgyszólván két ellenséges táborra osztja, melyek között a közeledés útjait megtalálni vajmi nehéz. Mindkét oldalon sokan vannak, akik a közeledést nemcsak hogy lehetetlennek tartják, hanem nem is kívánják. Azok, akik az irodalmi társaságok működését penészirodalomnak nevezték, s annak egyes termékeire cinizmusuk egész kloakáját zúdították rá, akik lelkesedéssel vettek részt az összeomlás kora forradalmának romboló munkájában, még ma sincsenek elszigetelve. Viszont a mi sorainkban is vannak tekintélyes férfiak, kik az ellentáborban megkülönböztetéseket tenni nem hajlandók, s kérlelhetetlen szigorral ítélkeznek minden botlás felett, és nem gondolják meg, hogy az Apostol megírásáért tulajdonképen Petőfit is a destruktív költők közé lehetett volna sorolni.» Az ellentét főkép Ady költészetének megítélésében ütközik ki. Adyt sokan valóságos irodalmi Messiásnak vallják, s a magyarság egész szellemi jövőjét reá akarják fölépíteni. Ez a kultusz itthon és az elcsatolt területeken azt hirdeti, hogy egész multunk hazugság volt, csak Adynál van az igazság. «Tehát illúzió volt nemzeti nagyságunk, hősiségünk, hatalmunk és dicsőségünk, küzdelmünk a szabadságért és függetlenségért ; illúziók, mert hiábavalók voltak szenvedéseink, áldozataink is ; igazság csak leveretésünk, megaláztatásunk, kifosztatásunk szétdaraboltatásunk, amely, ha multunk oly bűnterhes volt, mint Ady hirdette, tulajdonképen megérdemelt volt. Az a tanítás, mely Ady nyomán kifogyhatatlan a mult megvádolásában és ócsárlásában, voltaképen igazolása

Trianonnak, mert hiszen e szerint a mi uralmunk volt az igazságtalanság, s bukásunk lett az igazságszolgáltatás.» Amíg ilyen vétkes álláspontlal állunk szembe, mi is kénytelenek vagyunk küzdeni a nihilizmus ellen. «A nihilre nem lehet új nemzeti jövőt építeni. A magyar mult megbecsülése és szeretete nélkül nincs igazi hit a magyar jövendőben. Nem keresünk új magyarságot, nem esküszünk új zászló alá, hanem győzzünk vagy bár bukjunk, éljünk vagy haljunk, kitartunk az ezeréves magyarság régi, mocsoktalan zászlója mellett.»

1929. — Új tag : József főherceg. — A Greguss-jutalom harmadik szobrászati évkörének nyertese : Pásztor János. — Elhúnytak : Benedek Elek, Rákosi Jenő, Vargha Gyula. — A tagok egy része, Berzeviczy Albert elnökkel egyetértően, hajlandó együttműködni az Ady nyomain haladó irodalom vezértagjaival, de a másik csoport nem látja kívánatosnak a nyugatos irodalompolitikusok beválasztását. Babits Mihály maga is lemond jelöltségéről, amikor értesül arról, hogy a Társaságot, az ő tervezett megválasztása miatt, szakadás fenyegeti. A bonyodalom elsimulása után Berzeviczy Albert figyelmezteti a februári zárt ülést, hogy «ha a Társaság meg akarja tartani vezető szerepét, nem ignorálhatja örökké azokat, akik a másik táborba tartoznak. A jövő évben még egy kísérletet tesz, az utolsót, és ha ez nem sikerül, a legmesszebbmenő következményeket fogja levonni.»

1930. — Új tagok : Babits Mihály, Gyallay Domokos, Kosztolányi Dezső, Sebestyén Károly. (Jelölve még : Lampérth Géza.) — A Greguss-jutalom harmadik zeneművészeti évkörének nyertese : Dohnányi Ernő. — Elhúnytak : Szabolcska Mihály, Szemere György. — A tagválasztásokkal kapcsolatosan Milotay István feltűnést keltő vezércikket írt a Magyarságba : «A Kisfaludy-Társaság, a nemzeti hagyományok s a konzervatív nemzeti irodalom testületi képviselője, az irodalom nemzeti egységének demonstrálására három olyan írót választott tagjai közé, akiket eddig nemcsak művészi, de politikai felfogásuk dolgában is egy világ választott el tőle. Azt mondják, ez nem politika, ez tiszta irodalom. De ha politika volt a különállásban, hogyne volna politika az egyesülésben. Azt is mondják, örülni kell neki, mert az egye-

sülés mégis csak a nemzeti irányzat jegyében történik. Eddig az volt a baj, hogy ezek az írók a baloldalon voltak; miért baj, ha most a jobboldalra mennek? Azért, mert nem mennek oda, mert ez az átcsoportulás nem őszinte. Ki tudná elhinni, hogy ebben az irodalmi koncentrációban föl fog olvadni minden különbség Kassák Lajos feketeinges kommunizmusától Berzeviczy Albert óliberális nemzeti irányzatáig, Móricz Zsigmond ősparaszt népiességétől Pekár Gyula ellenforradalmi romanticizmusáig, Babits Mihály Szózat-gyűlölő idegességétől Vargha Gyula komoly, feketezsinóros hazafiságáig. Az irodalomban és a művészetben nem lehet ilyen mesterséges egységet teremteni. A művészet nem tűr meg ilyesmit, legfeljebb a politikai számítás. Az a természetes, hogy a hasonszőrűek tömörüljenek. Természetes volt, hogy Berzeviczy Albert, Vargha Gyula, Herczeg Ferenc a Kisfaludy-Társaságot alkossák; és természetes volt, hogy Hatvany Lajos, Ignotus, Babits Mihály vagy Móricz Zsigmond a Vörösmarty-Akadémiát. De hogy mindezek együtt, egy kalap alatt a lelki vagy politikai azonosságot színleljék, ez természetellenes. Mert itt senki sem akar semmit feladni, de még ha akarna, akkor sem tudná ezt megtenni. Babits Mihály nem fog megváltozni, nem is változhat meg. Ha új idők jönnek, újra az lesz, aki 1918-ban volt. Móricz Zsigmond is az lesz, Kassák Lajos is az lesz, Berzeviczyék is azok lesznek. Ha tehát mégis megférnek egymás mellett, nem elvi alapon férnek meg. Mindennél nagyobb baj, ha minden elv megszűnik, és együtt rothad az egység nevében, ilyen vagy olyan számítások miatt, egy közös fazékban. Mert ez megtéveszt kifelé, még jobban megront befelé.» (Magyarság. 1930. február 9.)

1931. — Új tagok: Móra Ferenc, Papp Viktor. — A Greguss-jutalom harmadik műépítészeti évkörének nyertesei: Árkay Aladár és Medgyaszay István. — Elhúnyt: Jakab Ödön.

1932. — A Greguss-jutalom negyedik műkritikai évkörének nyertesei: Kéky Lajos és Schöpflin Aladár. — Elhúnytak: Ambrus Zoltán, Takáts Sándor.

1933. — Új tagok: Falu Tamás, Szinnyei Ferenc. (Jelölve még: Hekler Antal.) — A Greguss-jutalom negyedik festészeti

évkörének nyertesei : Csók István és Karlovszky Bertalan. — Elhúnytak : Apponyi Albert, Kozma Andor, Négyesy László, Sajó Sándor.

1934. — Új tagok : Harsányi Zsolt, Hekler Antal, Kornis Gyula, Rédey Tivadar. (Jelölve még : Nadányi Zoltán, Szathmáry István.) — A Greguss-jutalom negyedik színművészeti évkörének nyertesei : Bajor Gizi és Csortos Gyula.

1935. — Új tagot nem választott a Társaság. (Az üresedésben levő két tagsági helyre Bartók Bélát és Kodály Zoltánt ajánlották, de a tagok nem gyűltek össze a választásra kellő számban, s így a választás elmaradt.) — A Greguss-jutalom negyedik szobrászati évkörének nyertesei : Medgyessy Ferenc és Zala György. — Elhúnytak : Kenedy Géza, Szávay Gyula.

A Társaság tagjai 1940-ben : Angyal Dávid, Áprily Lajos, Babits Mihály, Bánffy Miklós, Bethlen István, Bókay János, Csathó Kálmán, Császár Elemér, Csengery János, Falu Tamás, Gyallay Domokos, Harsányi Lajos, Harsányi Zsolt, Hegedüs Loránt, Hegedüs Sándor, Hekler Antal, Herczeg Ferenc, Horánszky Lajos, Horváth János, József királyi herceg, Kállay Miklós, Kéky Lajos, Kornis Gyula, Lőrinczy György, Lyka Károly, Márai Sándor, Mécs László, Molnár Ferenc, Nadányi Zoltán, Nyirő József, Papp Ferenc, Papp Viktor, Petrovics Elek, Pintér Jenő, Radó Antal, Ravasz László, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Sebestyén Gyula, Sebestyén Károly, Sik Sándor, Szabó Lőrinc, Szász Károly, Szekfü Gyula, Szinnyei Ferenc, Végvári, Vietorisz József, Voinovich Géza, Zilahy Lajos.

A *Petőfi-Társaság* elnökei : Jókai Mór (1876—1904), Herczeg Ferenc (1904—1920), Pekár Gyula (1920—1937), Császár Elemér (1937—1940). Főtitkárok : Szana Tamás, Váradi Antal, Szávay Gyula, Lampérth Géza, Havas István, Gáspár Jenő. — A Társaság jutalmai közül a legkiválóbb költők elismerésére szánt Petőfi-nagydíjat, a költői pályák koszorúját, 1920-ban Endrődi Sándor és Jakab Ödön, 1921-ben Szabolcska Mihály, 1922-ben Váradi Antal, 1923-ban Kozma Andor, 1924-ben Csengey Gusztáv és Szávay Gyula, 1925-ben Vargha Gyula, 1926-ban Végvári, 1927-ben Lampérth Géza, 1928-ban Harsányi Kálmán, 1934-ben

Szathmáry István, 1938-ban Havas István, 1939-ben Torkos László kapta. A regényírók és novellisták Jókai-nagydíjával 1924-ben Herczeg Ferenc, 1925-ben Bársony István, 1926-ban Benedek Elek, 1927-ben Lőrinczy György, 1928-ban Csathó Kálmán, 1935-ben Pekár Gyula, 1940-ben Gulácsy Irén írói pályáját koszorúzták meg. A színműírók Madách-nagydíját 1924-ben Harsányi Kálmánnak, 1926-ban Herczeg Ferencnek, 1937-ben Kállay Miklósnak ítélték. Az esztétikusok, kritikusok és irodalomtörténetírók Gyulai-nagydíjának jutalmazottjai: 1923-ban Ferenczi Zoltán, 1924-ben Pintér Jenő, 1925-ben Császár Elemér, 1927-ben Voinovich Géza, 1930-ban Ambrus Zoltán, 1936-ban Lázár Béla és Szász Károly.

A tagok névsora 1940-ben: Agyagfalvi Hegyi István, Babay József, Baja Mihály, Balla Ignác, Bán Aladár, Bodor Aladár, Bókay János, Bónyi Adorján, Czóbel Minka, Csajthay Ferenc, Csathó Kálmán, Császár Elemér, Csengery János, Dutka Ákos, Falu Tamás, Farkas Imre, Feleki Sándor, Földi Mihály, Galamb Sándor, Gáspár Jenő, Gulácsy Irén, Gyallay Domokos, Gyalui Farkas, Gyökössy Endre, György Lajos, Harsányi Lajos, Harsányi Zsolt, Havas István, Hegedüs Loránt, Hegedüs Sándor, Herczeg Ferenc, Horánszky Lajos, Jankovics Marcell, Jánossy Béla, József királyi herceg, József Ferenc királyi herceg, Kállay Miklós, Kéky Lajos, Kiss Ferenc, Kornis Gyula, Kosáryné Réz Lola, Kovács Sándor, Kristóf György, Lázár Béla, Lőrinczy György, Márkus László, Mécs László, Molnár Ferenc, Nadányi Zoltán, Nyirő József, Oláh Gábor, Pap Károly, Petri Mór, Pintér Jenő, Porzsolt Kálmán, Preszly Elemér, Raffay Sándor, Sik Sándor, Somogyváry Gyula, Szathmáry István, Szász Károly, Szécsi Ferenc, Szitnyai Zoltán, Szöllősi Zsigmond, Terescsényi György, Török Sándor, Vályi Nagy Géza, Voinovich Géza, Végvári, Zádor Tamás.

A Társaság szellemi irányítói a bolsevista forradalom után szívós harcot folytattak a nacionalizmus eszméi mellett. Pekár Gyula a hagyományokat védő magyar írók nevében szólalt föl, amikor a Petőfi-Társaság 1932. évi nagygyűlésén megbélyegezte a nemzetközi szellemet, s támadást intézett az óvatosan meg-

lapulók, a számító közönyösek és a soha színt nem valló elvtelenek ellen. Hiába a békülni akarók minden alkalmazkodása, megalkuvása, gyávasága. «Jaj annak a nemzetnek, amelyben ti, a nemzeti gondolat, a nemzeti eszmények közönyösei, lesztek úrrá; az a nemzet elhal, szíve megáll, az csak volt, és egyszerre nincs többé! Igen, megdöbbenve mondjuk ki: Dante poklának ma is megvannak a magyar közönyösei, itt hemzsegnek körülöttünk, itt futkosnak a minden nemzeti iránynak bókoló zászló körül, tapsolnak a nemzeti irodalom, a nemzeti szellem, a nemzeti nyelv és a nemzeti erkölcs elleni legvakmerőbb merényleteknek, tapsolnak; miért? Mert félénkek, lusták, kényelmesek, és mert nincs, nem mer lenni nemzeti véleményük, esetleg mert így hasznosabb nekik. Aztán tapsolnak, mert a szomszédjuk is tapsol; a tömegtudatlanság ragadja őket magával.» Hallatlan merészséggel és tudatos szívóssággal folyik a támadás a magyar eszmények és nemzeti hagyományok ellen; a nemzetköziség áfiumával házaló szellemi üzérek merényletei megtorlatlanul maradnak. A cél: letörni ezeréves multunkat. «Nem habozunk kijelenteni, szerintünk csak az a magyar irodalom, amiben a magyar géniusz alapvető nemzeti értékei benne vannak. S az a másik irodalom? kérdik önök. Hát az egy más szellemű, más erkölcsű idegen irodalom, csak épp a nyelve magyar, már olyan, amilyen. Persze, ha mi ezt hangoztatjuk, ők a kész váddal állnak elő, hogy mi politikát keverünk a literatúrába, holott szerintük a költői művet csak benső költői értéke szerint szabad megítélni, s bármilyen szellem lengjen is át egy művet, az, ha magyarul van írva, magyar irodalommá lesz. Hát nem oda Buda, tisztelt ellenségeink, ez nem politika, ez a nemzeti lét, a magyar létezhetés jogos önvédelme, mely parancsolóan tiltakozik az ellen, hogy a magyar nyelvbe csomagolt nemzetközi mételyt bárki is magyar irodalomnak nézze.» — A Társaság nemcsak budapesti felolvasó üléseivel hatott a közönség irodalmi ízlésének irányítására, hanem vidéki kiszállásai útján is számos hívet szerzett a nemzeti irodalomnak. Pályázatokat hirdetett, jutalmakat osztott ki, gondozta a Petőfiházat, megindította Koszorú című folyóiratát.

A *Szent István Akadémia* elnökei 1916-tól: Giesswein Sán-

dor, Apponyi Albert, Serédi Jusztinián. Főtitkárai : Reiner János, Papp Károly. — Tagjai a szépírók és irodalomtudósok közül 1940-ben : Alszeghy Zsolt, Bartha József, Bán Aladár, Birkás Géza, Brisits Frigyes, Eckhardt Sándor, Erdősi Károly, Farkas Gyula, Finta Sándor, Gáspár Jenő, Gulyás Pál, György Lajos, Gyulai Ágost, Harsányi Lajos, Huszti József, Kállay Miklós, Kincs István, Kocsis László, Koltay-Kasztner Jenő, Koszó János, Lévay Mihály, Mécs László, Ősz Iván, Pakocs Károly, Pintér Jenő, Pitroff Pál, Radványi Kálmán, Sik Sándor, Székely László, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Timár Kálmán, Tóth László, Vargha Damján, Várdai Béla, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár, Zaymusz Gyula.

«A katolikus tudós azért, — olvassuk Serédi Jusztinián akadémiai elnök első megnyitó beszédében — mert tudományos munkásságában Istentől és Krisztus egyházától nem függetleníti magát, nemcsak semmi kárt nem szenved, hanem ellenkezőleg igen nagy előnyökhöz jut, mert másokéinál sokkal biztosabb és szélesebbkörű ismeretekre tehet szert. Az úgynevezett modernistákkal szemben, akik azt tartják, hogy az igazság nem változatlan, hanem hogy az magával az emberrel fejlődik : a katolikus tudós egész tudományos munkásságát a változatlan igazság alapjára helyezi. Ezt a változatlan igazságot keresi, ezt műveli, ezt terjeszti.» A katolikus tudós alázatos Istennel szemben, mert tudományos munkássága során egyre jobban megismeri Isten nagyságát, fenségét, hatalmát és ezzel szemben a maga semmiségét ; a katolikus tudós szerény az emberekkel szemben, mert lépten-nyomon érzi saját gyarlóságát, s másokban sok olyan képességet tapasztal, amelyekben ő maga szűkölködik ; a katolikus tudós őszinte, nem állítja sem azt, aminek az ellenkezőjéről van meggyőződve, sem azt, amit nem tud vagy biztosan nem tud ; nem állítja igazságnak a puszta tudományos vélekedést, mert azt vallja, hogy aki eltér az igazságtól, az eltér Istentől. «A katolikus tudós nem kapkodó, nem felületes, hanem alapos, lelkiismeretes és szorgalmas, aki nem azért tanul, hogy tudományát fitogtassa vagy vele üzérkedjék, hanem hogy építsen, és ő maga is épüljön, s tudományos munkássága nyomán a tökéletesség útján ember-

társaival együtt egyre jobban előrehaladjon.» (A katolikus tudós. Katolikus Szemle. 1934. évf.)

A *Vörösmarty-Akadémia* Hatvany Lajos anyagi támogatásával 1918. decemberében alakult meg abból a célból, hogy a nyugatos szépírókat egységes csoportba vonja. Az új szervezet az addigi irodalmi társaságokkal szemben a progresszív szellemet akarta támogatni. Tagjai: Ady Endre, Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Barta Lajos, Biró Lajos, Bródy Sándor, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignotus Hugó, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kiss József, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Krudy Gyula, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Schöpflin Aladár, Szép Ernő, Szomory Dezső, Tóth Árpád. Elnöknek Ady Endrét, alelnököknek Babits Mihályt és Móricz Zsigmondot, főtitkárnak Schöpflin Aladárt választották meg.

Néhány ülés megtartása után megszűnt a társasági munka, de 1926-ban ismét megkísérelték a Vörösmarty-Akadémia feltámasztását. Babits Mihály a Nyugat egyik számában elérkezettnek nyilvánította az időt, hogy a konzervatív irodalmi egyesülésekkel szemben a «Nyugat írógenerációja auktoritativ testületté tömörüljön, s e tömörülés erejével próbáljon irányítóan hatni a mai irodalmi anarchia közt». A nacionalista sajtó tiltakozott «a forradalom méhéből született társaság» újabb fellépése ellen, s a zsidóság túlságos előretörését is kihívó tapintatlanságnak fogta föl. «A Vörösmarty-Akadémiának — írta irónikusan az egyik keresztény hírlap — újjáalakulása után sem lehet szemére vetni, hogy felekezetileg egyoldalú volna, mert nem minden tagja zsidó, csupán tizennyolc. Tizenhárom keresztény is van a harmincegy tag között, valószínűleg azért, hogy kiengeszteljék Vörösmarty Mihály lázongó szellemét. Úgy tudjuk, hogy az „Akadémiába" belekevert néhány magyar író máris menekülni akar a tehetséges forradalmár nagyiparosok társaságából. Herczeg Ferenc ebben az ügyben a következő nyilatkozatot tette: „A Vörösmarty-Akadémiába engem az alapításkor választottak be. Ülésein eddig nem vettem részt. Az Akadémiában vannak jeles írók, akikkel szí-

vesen dolgoznék együtt, de vannak a forradalomban és még inkább az emigrációban kompromittált elemek is, akikkel semmi körülmények között nem akarok együtt lenni."» Az újjáébresztés kísérlete nem sikerült, szívósabb szervező szellem nem volt a tagok közt, a közhangulat sem kedvezett a társasági tervek megvalósításának. A Vörösmarty-Akadémia az 1930-as évek közepéig nem adott újabb életjelt magáról.

A *Magyar Pen Club* megalakulása szembeszökően kirobbantotta az irodalom jobboldali és baloldali szárnya között lappangó gyűlölséget. A nemzetközi irodalmi szövetség magyar osztályát Rákosi Jenő irányításával 1926-ban kezdték szervezni, hogy megszilárdítsák a szellemi kapcsolatot a külföld írói világával ; a válság 1932-ben tört ki, amikor arról volt szó, hogyan fogadják a Magyarországba nemzetközi irodalmi kongresszusra hívott idegen vendégeket. Az ellentétek nemcsak az izgalmas belső viták-ban nyilvánultak meg, hanem a politikai és személyi súrlódások nyilvános hírlapi tárgyalásaiban is. Kosztolányi Dezső lemondása után 1932. tavaszán Berzeviczy Albertet választották meg a Magyar Pen Club elnökének, mire az írók egy része kilépett a Clubból. (Babits Mihály, Benedek Marcell, Erdélyi József, Földes Imre, Földi Mihály, Füst Milán, Gellért Oszkár, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Kodolányi János, Kosztolányi Dezső, Kóbor Tamás, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Peterdi Andor, Pakots József, Palágyi Lajos, Révész Béla, Somlyó Zoltán, Schöpflin Aladár, Szabó Lőrinc, Szép Ernő, Tersánszky Jenő, Várnai Zseni, Zsolt Béla és mások.) Mivel a jobboldali többség a magyar ügy szempontjából fontosnak tartotta, hogy a Pen-kongresszust Magyarországon tartsák, tárgyalásokba bocsátkozott a baloldali kilépőkkel, s közös megegyezés alapján sikerült biztosítania a május havi kongresszus eléggé zavartalan lefolyását. A külföldi vendégek jó emlékekkel távoztak Magyarországból, itthon újra fellobbant a visszavonás tüze.

Napnál világosabb lett, hogy a két irány között áthidalhatatlan a szakadék, a kibékülés nem egyéb jámbor szándéknál, a lelkekben a világnézeti ellenségeskedés indulatai parázslanak. Ötven

fővárosi író vonult ki a Pen Clubból, százan maradtak benn; ez a két szám nagyjában meg is felelt a magyar szépirodalom irodalompolitikai rétegeződésének, a konzervatív-liberális csoport és a radikális-szocialista írói párt számarányának. — Az írói táborok felfogását világítsa meg két töredékes szemelvény a napisajtó világából. — Az egyik: «Mindaz, ami a Pen Club összetétele és vezetősége dolgában történt, elsőrendű irodalompolitikai, és azon át világnézeti, s végső soron országos politikai kérdések körül zajlik és háborog. Röviden összefoglalva arról van szó, hogy az egyes nemzetek írói társadalmát nemzetközi együttműködésbe foglaló Pen Club magyarországi csoportja a baloldali vagy a jobboldali világnézet kirendeltsége legyen-e, hogy a budapesti Pen Clubon át általában és a nemzetközi kongresszuson speciálisan a keresztény nemzeti gondolat vagy pedig a zsidó-liberális irányzat különböző árnyalatai képviseljék a magyar irodalmat? A helyzet ebben a nyíltan kitört háborúságban az, hogy amikor a jobboldali írók, élükön Herczeg Ferenccel, nem akarták egészen a baloldal prédájává engedni ezt az írói klubot, akkor a baloldali írók egyszerűen ott akarták hagyni. Mert ami nem kizárólag az övék, az nekik nem kell. Mindez előrelátható volt. Annak idején megmondtuk, hogy a tüzet nem lehet összebékíteni a vízzel. Ma már, 1932-ben, a liberálisok túl vannak a megegyezéseken. Ma már az ugyancsak liberális, de nem szélsőbaloldali Berzeviczy Albert sem jó nekik. Ma már nyíltan ki mernek állni azzal, ami mindig is a szívükben bujkált. Uralkodni akarnak mindenütt, az irodalomban éppúgy, mint egyebekben, s ahol ezt nem tehetik, onnan elvonulnak. Megint ők és egyedül ők akarnak lenni az Irodalom, az Üzlet, a Politika, a Színház, a Művészet, mint voltak azokban az esztendőkben, amelyekben előkészítették 1918-at és 1919-et. Most már láthatják a kisebb-nagyobb Berzeviczyek is. Vajjon levonják-e ennek minden tanulságát a nagyközönséggel együtt addig, amíg ismét késő nem lesz?» (Új Nemzedék. 1932. március 25.) — A másik: «A magyar írók, már tudniillik az önérzetesebbje és tehetségesebbje, néhány nap óta szemlesütő szégyenkezésben járják Pest utcáit. Mert valóban, a tollforgató nemzetséget sérelem és gyalázat érte. E napok-

ban ugyanis öt világrész íróművészei keresik föl a magyar írókat, felénk nyujtott kézzel, hogy egyesüljünk a nemzeti határok fölött lebegő békés emberiesség eszméjében. Mire a nagyvilág íróit a magyar Toll Klub megbízásából Pekár Gyula fogadja, s a kör díszelnöki székében Berzeviczy Albert ül. Ki van nekik szolgáltatva a mult történelme és irodalma, hogy elferdítsék; övék a jelen, minden mai talentum, hogy megfélemlítsék és korrumpálják. Amilyen ártalom és hatalom Pekár a belletrisztikában, olyan ártalom és hatalom Berzeviczy a műtörténetben, történelemben és az esztétikai kritikában. Persze hogy Herczeg Ferenc is ott díszeleg a Pen Club elnöki bizottságában. Ez a klasszikussá emelt szórakoztató író ott van mindenütt, ahol egy rossz ügyet jól szabott császárkabátban méltósággal kell reprezentálni. Nem vagyunk ünneprontók, csak a Pen Club ünnepére kigyúlt hazug reflektorfényeket kergetjük széjjel a magunk igazságának tüzes napjával, amelynek talán egy-egy sugara elér a közénk vetődött illusztris idegenek tanácstermébe is.» (Népszava. 1932. május 15.)

Erdélyben a *Marosvécsi Helikon* írói gróf Bánffy Miklós vezetése alatt báró Kemény János vécsi kastélyában gyűltek össze évről évre, hogy ügyeiket megvitassák. Ez a szellemi társulás szabad írói szervezet volt: «az erdélyi magyar irodalom parlamentje.» A Felvidéken a csehek kezdeményezésére megalakult a pozsonyi Masaryk-Akadémia: a *Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság.* E baloldali pártárnyalású tömörülések mellett mind Erdélyben, mind a Felvidéken a jobboldali íróknak és tudósoknak is megvoltak a maguk szervezetei. Ezek sem zárkóztak el a haladás gondolatától, de az újítások elfogadása mellett a hagyományokat is lelkesen ápolták. *(Erdélyi Irodalmi Társaság, Pozsonyi Toldy-Kör.)* A magyar hagyományok megbecsülése jegyében alakult az *Erdélyi Katolikus Akadémia* és a *Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság:* a Romániához átcsatolt országrészek íróinak és tudósainak két keresztény világnézetű egyesülése. Mindezek a társulások módot adtak arra, hogy folyóirataikkal és kiadványaikkal derekasan segítsék az írói és tudományos törekvéseket.

A szépírói egyesületek és szépirodalmi kapcsolatú tudományos

társulatok közül már a XIX. században is működtek a következők : a Magyar Tudományos Akadémia (1831), Kisfaludy-Társaság (1836), Erdélyi Múzeum-Egylet (1859), Székesfehérvári Vörösmarty-kör (1867), Pozsonyi Toldy-Kör (1874), Petőfi-Társaság (1876), Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-Társaság (1876), Soproni Frankenburg-Kör (1877), Eperjesi Széchenyi-Kör (1878), Aradi Kölcsey-Egyesület (1881), Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya (1887), Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (1888), Erdélyi Irodalmi Társaság (1888), Debreceni Csokonai-Kör (1889), Kecskeméti Katona József-Kör (1891), Szegedi Dugonics-Társaság (1892), Nagyváradi Szigligeti-Társaság (1892), Pápai Jókai-Kör (1892), Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (1894), Miskolci Lévay József-Egyesület (1895), Nagykanizsai Zrinyi Miklós-Kör (1895), Kassai Kazinczy-Kör (1898), Nagykárolyi Kölcsey-Egyesület (1898).

Új irodalmi társaságok : Sátoraljaújhelyi Kazinczy-Kör (1902), Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kör (1902), Temesvári Arany János-Társaság (1903), Ungvári Gyöngyösi-Társaság (1906), Győri Kisfaludy-Kör (1908), Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest (1911), Reviczky-Társaság, Léva (1913), Szent István Akadémia, Budapest (1915), Vörösmarty-Akadémia, Budapest (1918), Nagyváradi Ady Endre-Társaság (1919), Nógrádmegyei Madách-Társaság (1919), Lafontaine-Társaság, Budapest (1920), Debreceni Tisza István-Társaság (1921), Magyar Goethe-Társaság, Budapest (1921), Minerva-Társaság, Budapest—Pécs (1921), Gárdonyi Géza-Társaság, Budapest (1922), Egri Gárdonyi-Társaság (1923), Kaposvári Berzsenyi-Társaság (1925), Nagykőrösi Arany János-Társaság (1925), Magyar Pen-Club (1926), Vajda János-Társaság, Budapest (1926), Esztergomi Balassa Bálint-Társaság (1926), Erdélyi Helikon, Marosvécs (1926), Szolnoki Verseghy Ferenc-Kör (1926), Magyar Írónők Köre, Budapest (1927), Debreceni Ady-Társaság (1927), Szegedi Mikes-Társaság (1928), Magyar Miczkiewicz-Társaság, Budapest (1929), Erdélyi Katolikus Akadémia (1929), Prohászka Ottokár-Társaság, Budapest (1931), Pécsi Janus Pannonius-Társaság (1931), Szekszárdi Vas Gereben-Kör (1931), Gyöngyösi István-Társaság, Budapest

(1932), Kolozsvári Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság (1932), Gyóni Géza-Társaság, Budapest (1933), Kiskunfélegyházai Móra Ferenc-Társaság (1934).

A fővárosi irodalmi kávéházak szerepét ebben a korszakban is ki kell emelnünk. A szerkesztőségek mellett ezek az írói és tudományos gyülekező helyek voltak a szellemi élet legelevenebb tűzhelyei.

Az írók az 1930-as évektől kezdve egyre válságosabb helyzetbe sodródtak. Ha valamelyiküknek nem volt rendes polgári állása vagy szerkesztőségi elfoglaltsága, csak a legnagyobb nélkülözések között tudott megélni. A napilapok öt pengőt fizettek egy versért, tíz pengőt egy elbeszélésért, megjelenésükre azonban hetekig, sőt hónapokig várhatott a szerző. Jónevű magyar íróknak néhány száz pengőt adtak egy-egy nagyobb regényért a kiadók, de ezt is csak nagy alkudozások után. Néhány szociális érzékű publicista szívós igyekezettel iparkodott segíteni ezen a helyzeten, de fáradozásuk csak kis mértékben enyhíthette az általános nyomorúságot. A budapesti könyvnapok, a balatoni íróhét, az Írók Gazdasági Egyesületének megalakulása, a székesfőváros ellátási kedvezményei mind az elszomorító állapotok javításának szolgálatában állottak.

Irodalompártolók :

Apponyi Sándor gróf (szül. 1844. Párizs ; megh. 1925. Lengyel, Tolna megye), földbirtokos, belső titkos tanácsos, a M. T. Akadémia tagja. Megbecsülhetetlen értékű könyvgyűjteményét 1924-ben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozta. Ebben az európai hírű könyvgyűjteményben, a Bibliotheca Apponyianában, a külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok ezrei foglaltak helyet, a középkortól a XVIII. századig. A tudós bibliofil nemcsak szerencséskezű gyüjtő, hanem fáradhatatlan feldolgozó is volt : Hungarica című négykötetes bibliográfiai munkája a régi irodalom ismeretének egyik gazdag forrása. A nagylelkű adomány emlékét a magyar nemzetgyűlés külön törvénycikkben örökítette meg.

Baumgarten Ferenc (szül. 1881. Budapest ; megh. 1927. Tátrafüred, Szepes megye), filozófiai doktor, történettudós, esz-

tétikus. Nagy vagyonát azzal a rendelkezéssel hagyta a magyar irodalom fejlesztésére, hogy a tőkésített alapítvány kamataiból évdíjakkal és segélyekkel jutalmazzanak olyan szépírókat és tudósokat, akik az eszményi célok szolgálatában álló, komoly irodalmat művelik, s rászorulnak az anyagi támogatásra. A végrendelet Babits Mihályra és Basch Loránt budapesti ügyvédre bízta az évdíjak és segélyek szétosztását ; a két gondnok mellett egy tanácsadó testület segédkezett a támogatásra érdemes írók kiszemelésében ; határozataikat a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hagyta jóvá évről-évre. Először 1929-ben osztották ki a négyezer pengős évdíjakat a következő tíz költő és kritikus számára : Elek Artur, Erdélyi József, Farkas Zoltán, Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Szini Gyula, Tamási Áron, Tersánszky Jenő. (A döntés ellen számos felszólalás hangzott el. A baloldali írók azért panaszkodtak, hogy sok más tehetség is rászorult volna a jutalomra ; a jobboldali kritika az ellen emelt szót, hogy a tíz író jóformán mind az irodalom baloldali szárnyáról lépett elő, a Nyugat csoportjához tartozik, kiválogatásuk tehát pártosan egyoldalú, holott az alapító oklevél szigorúan megköveteli az irányzatos elfogultságtól való tartózkodást.) A későbbi évdíjasok közé kerültek többek között : Fekete Lajos, Fodor József, Füst Milán, Gellért Oszkár, Gyergyai Albert, Halász Gábor, Illyés Gyula, Krudy Gyula, Nagy Lajos, Németh László, Révész Béla, Szabó Lőrinc, Szép Ernő, Török Sándor, Turóczi-Trostler József. Évdíjak és külön segélyek alakjában az első négy év leforgása alatt körülbelül negyedmillió pengőt osztottak szét. Az évdíjak kiosztását többnyire zajos elégedetlenség kísérte ; nem azért, mintha a Baumgarten-díjasok nem érdemelték volna meg jutalmazásukat, hanem az ínséges írók nagy tömege miatt. De Babits Mihály rámutatott arra, hogy : «Az alapítvány nem irodalmi segélyegylet. Magyarországon nagyon sok író van, s az írók nyomora az évek folyamán nem csökkent. A magyar kultúrának azonban nem az az érdeke, hogy sok írónk legyen, hanem az, hogy kitűnő íróink legyenek. Nemzeti irodalmunknak nem az az intézmény teljesít nagyobb szolgálatot, amely lehetővé teszi, hogy minél több ember, aki bizonyos írói tehetséget érez magában, vonja ki magát

a hasznos polgári foglalkozás kötelessége alól, és tengődjön az irodalmi ürügy bizonytalan védelme alatt, hanem az, hogy az igazi írók legkiválóbbjainak tudja megadni a gondtalan munka lehetőségét.» A jobboldali írói körök mindvégig megmaradtak azon álláspontjuk mellett, hogy az évdíjak és segélyek kiosztása nem az egyetemes magyar irodalom céljait szolgálja, s az odaítélések egyoldalúan történnek a nemzeti irány kárára. «Akik eddig a Baumgarten-díjban részesültek, egy-két kivétellel szinte mindnyájan annak az iránynak egyoldalú képviselői, melyet a díjkezelő kurátor szolgál: a Nyugatnak. Ha a Nyugat írói mind egetverő talentumok volnának is — pedig ezt alig hiszi el valaki róluk, még tán önmaguk sem — mégis joggal kérdezhetné a magyar közvélemény: jogos-e egy ilyen nagy nemzeti intézmény jellegű alapítványt egyetlen irány istápolására felhasználni? Már pedig itt az történik.» (A Baumgarten-díj sorsa. Koszorú. A Petőfi-Társaság lapja. 1935. évf.)

Fabriczy Kornél (szül. 1840. Lőcse; megh. 1910. Németország), művészettörténetíró, a M. T. Akadémia tagja. A kiváló szepességi férfiú Németországban élt, német nyelven művelte a tudományt, de lelkében mindíg megmaradt magyarnak. Serdülő ifjúságában nem volt alkalma jól megtanulni a magyar nyelvet, ezért írta művészettörténeti tanulmányait németül; hazájához mégis mély hálával ragaszkodott. A M. T. Akadémia vagyonát kétszázötvenezer koronával gyarapította. Atyja, Fabriczy Sámuel jogtudós, lőcsei ügyvéd, az Akadémia tagja volt; ezért gondolt különös kegyelettel az ország első tudós testületére: «Vagyonom egy részét átruházom az Akadémiára. Nem kötök ki egyebet, egyedül azt, hogy az alapítvány évi jövedelme ne az Akadémia folyó kiadásainak fedezésére, hanem kizárólag valamely tudományos célra fordíttassék, melyet az Akadémia elnöksége határoz meg.» (1902.)

Feridun bej (szül. 1845. Konstantinápoly; megh. 1903. Németország), török diplomata. Nyolc évi budapesti főkonzulsága idején annyira megszerette a magyar nemzetet, hogy végrendeletében nagy összeget hagyott a M. T. Akadémiának. A kétszázezer koronát meghaladó alapítvány kamatait részben magyar-török

tudományos célok megvalósítására, részben tehetséges török ifjak magyarországi nevelésére fordították.

Laky Adolf (megh. 1910. Budapest), székesfővárosi polgár, aranyművesmester, a M. T. Akadémia egyik legnagyobb jótevője. Végrendeletében négyszázezer korona összegű értékpapírt hagyott alapítványul az Akadémiának írói tiszteletdíjakra. «Az igénytelen férfiú e nagyszerű tényében van valami szinte megindító vonás. Ime, egy egyszerű polgár, ki életét mindvégig a műipari munka, az üzlet körében töltötte, azt a meggyőződést érleli meg lelkében, hogy ennek az országnak mindenekfölött a tudomány előbbre vitelére van szüksége, s hogy a munkás ember a maga megtakarított filléreit — ez esetben megtakarított kincseit — nem használhatja föl méltóbban, mint ha azokat a tudomány oltárára teszi le. Van ebben, Tekintetes Akadémia, egy ránk nézve különösen biztató és vígasztaló másik mozzanat is. Ez a tény azt mutatja, hogy midőn Akadémiánkat a nyilvánosság előtt léptennyomon a méltatlan támadások és ócsárlások érik, ezek a támadások és ócsárlások a közügyet nem szóval, hanem tettel szolgáló hazafiak lelkében az Akadémiába vetett hitet és bizalmat megingatni nem képesek. A nemes tudománybarát büszke szerénységgel el akarja kerülni azt, hogy őt már életében jótevőnkként tiszteljük ; csak ravatala fölött értesültünk magasztos elhatározásáról.» (Berzeviczy Albert elnöki megemlékezése Laky Adolfról. Akadémiai Értesítő. 1910. évf.) Az Akadémia a nagy mecénás özvegye előtt küldöttséggel fejezte ki köszönetét, és Laky Adolf arcképét megfestette a Magyar Tudós Társaság számára.

Todoreszku Gyula (szül. 1866. Pest ; megh. 1919. Budapest), földbirtokos. Régi magyar nyomtatványokból álló nagyértékű könyvtárát a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Áldozatkészségéért a kormány tiszteletbeli múzeumi könyvtárigazgatói címmel és miniszteri tanácsosi ranggal tüntette ki.

Vigyázó Ferenc gróf (szül. 1874. Bécs ; megh. 1928. Bécs), földbirtokos, államtudományi doktor, a felsőház tagja. Végrendeletében a M. T. Akadémiára hagyta földbirtokait, házait és egyéb értékeit. Huszonöt millióra becsülték ezt a hagyatékot. Felhasználására nagy szükség lett volna, mert az Akadémia régi hatalmas

vagyona a világháború után megsemmisült. Hat millió aranykorona értékű vagyont vesztett az ország legelső tudományos intézete hadikölcsönökben, állampapirokban és a korona elértéktelenedése következtében, alapítványai annyira megsemmisültek, hogy egyik harmincezer koronás tőkéje két pengőre zsugorodott össze. Ezért üdvözölte mindenki örömmel a fejedelmi Vigyázó-hagyatékot, csak később derült ki, hogy a vagyont súlyos tartozások terhelik. A rokonok, ügyvédek, szakértők és hitelezők kielégítése fejében hat év alatt tíz millió pengőt fizetett ki az Akadémia az örökölt tőkéből, a pereskedések még azután sem szűntek meg, mindenféle címen támadták az örökséget, de a megmaradt hagyaték még így is nagy volt.

Irodalom. — Divald Kornél : A M. T. Akadémia palotája és gyűjteményei. Budapest, 1917. — Berzeviczy Albert : Elnöki jelentés az Akadémia működésének a mult hónapok alatti felfüggesztéséről. Akadémiai Értesítő. 1919. évf. — Erdősi Károly : A hetvenéves Szent István-Társulat. Budapest, 1922. — Hóman Bálint : Gróf Apponyi Sándor. Magyar Könyvszemle. 1924. évf. — Sas Ede szerkesztésében : A Petőfi-Társaság ötven esztendeje. 1876—1926. Budapest, 1926. — Császár Elemér : Széljegyzetek az első Baumgarten-jutalmakhoz. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Bászel Ernő és Kemény József : A Kisfaludy Irodalmi Kör negyedszázados története. 1908—1933. Győr, 1933. — A Gyöngyösy István Társaság Almanachja. Budapest, 1935. — Császár Elemér és Havas István : A Petőfi-Társaság hatvan éve a magyar irodalom szolgálatában. Budapest, 1936. — Kéky Lajos szerkesztésében : A százéves Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1936. — Bevilaqua Borsody Béla : Pest-budai kávéházak. Két kötet. Budapest, 1937. — György Lajos szerkesztésében : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados működése. 1859—1937. Kolozsvár, 1937. — Pintér Jenő : A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása. Irodalomtörténet. 1937. évf. — Tamás Lajos : A Toldy-Kör története. 1906—1935. Pozsony, 1938. — Gyalui Farkas : Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság ötven éve. Kolozsvár, 1939.

IRÓI TÖREKVÉSEK

IRODALMUNK a régibb korokban az eszmeáramlatok terén többnyire csak évtizedekkel később lépett a nyugat-európai úttörés nyomába, de a huszadik század ebben is változást hozott. Költőink, elbeszélőink, színműíróink, kritikusaink, tudósaink a külföld haladásával egyidejűen törtek előre, sőt egyik-másik ponton megelőzték a nagy nemzetek irodalmainak szellemi élharcát.

Ez a kor — a huszadik század első harmada — a világirodalom nevezetes időszaka. Anatole France, Claudel, Maeterlinck, Mistral, Rostand, Romain Rolland, Sully-Prudhomme, D'Annuzio, Marinetti, Pirandello, Galsworthy, Kipling, Wilde, Dehmel, Hauptmann, Heyse, Th. Mann, Knut Hamsun, S. Lagerlöf, Strindberg, Reymont, Sienkiewicz, Mereskovszkij, R. N. Tagore munkái jelzik a legkiemelkedőbb szellemi ormokat. Mellettük az európai nevű írók egész sokasága.

Ha helyes az a tanítás, hogy a nemzetek eszményeit, gondolatkincsét és érzésvilágát az irodalom őrzi legszínesebben, a magyar irodalom a huszadik század első évtizedeiben sok zavaró jelenséget és aggodalmas mozzanatot tükröz. 1900. körül még nem sok nyoma mutatkozott annak, hogy irodalmunk egysége megbomlik, művelői szembe kerülnek egymással, s a kettészakadt irodalmat az

egyéni ellenérzés és elvi ellentétek láza fogja fűteni. A század elején még élt Jókai Mór, Gyulai Pál, Szász Károly, Lévay József; a nemzet ünnepelt írói között ott voltak Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Ábrányi Emil, Endrődi Sándor. A verselés technikája és a próza nyelve feltűnően símább lett. Évről-évre akadt elég új lírai motívum, eredeti elbeszélő téma, addig még föl nem használt színpadi helyzet. A hagyományokhoz ragaszkodó írók a Budapesti Szemle és a Vasárnapi Újság körül csoportosultak, az ifjabbak az Új Idők köré, a nyugtalanabbak A Hét szerkesztőségébe. Az utóbbiak erősen figyelték a külföld irodalmi áramlatait, s megvetették alapját annak a modern nagyvárosi költészetnek, amely régebben ismeretlen volt a magyar irodalomban.

A Budapesti Napló 1904-ben fedezte föl Ady Endrét. A váratlanul fölbukkanó költő nyomán új szellem, új hang, új témakör kezdett meghonosodni az ifjabb írók között.

Ady Endre világa és a vele együttérző új nemzedék törekvései a Nyugat megindulásával, 1908-ban, kapták legfőbb támasztékukat. Ennek a folyóiratnak már első évfolyamában nagyobbára feltűntek azok az írók, akik később a legerősebb írói egyéniségei lettek az új iránynak. A Nyugat nemcsak verseket, novellákat és regényeket adott közre, hanem teljes erővel törekedett arra is, hogy népszerűvé tegye a dekadens életérzést és a naturalista életszemléletet. Az új irodalom lírai motívumai a főváros talajából nőttek ki, az elbeszélő és színműirodalom hősei a nagyváros viharvert alakjai voltak, a magyarság történeti multja

alig érdekelt valakit, a kisváros és a falu pedig csak annyiban, amennyiben anyagot adott a vidéki emberek naturalista ábrázolására. A régibb líra, epika és dráma eszményi világát a huszadik század materialista életelvei váltották föl : az érzéki élvezetekért sóvárgó városiaknak és a durva parasztoknak különleges alakjai. Ahol a modern lélek titkos megrezdüléseiről volt szó, ott a költők új formaművészettel próbálkoztak ; ahol az élet durvaságait mutatták be, ott a köznapi beszéd érdes hangján szólaltak meg.

Ady Endre költészetének és a vele egy úton haladó írók munkásságának nem utolsó jelentősége, hogy ez az irodalom mély bepillantást ad egy forrongó kor nyugtalan lelkivilágába. Az úttörő költőnek annyi öntudatlan utánzója támadt, hogy közülük egyik-másik a siralmas epigon hatását keltette. A koravén dekadens irodalom Ady Endre jármában vergődött. Eltanulták nyelvét, verselését ; átvették érzéseit, világfelfogását. Utánzása már 1908-ban megkezdődött, azután évről-évre nőtt. Hangjának sugalló hatása alól az ifjabb verselők közül csak kevesen tudták magukat kivonni. Költői erényeit nem tanulhatták el, hibáit és furcsaságait sorra átvették.

Ebben az utánzó költészetben nem mindennapi dolgok bukkantak föl. A torzajkú szitkok, vad éjtszakák glóriája, véresre harapott ajkak, ciprusok karcsú fájdalma, kócos vágyak csak úgy kavarogtak egymás nyomában. Mikor egy-egy különösség megjelent, az új irodalom barátai ájuldoztak a gyönyörűségtől. Sok tehetséges magyar költő örökre elhallgatott, mert nem akadt észrevevője, az élelmes divatköltőket azonban a lírikus-hírességek sorába avatták.

A könyvvásárló közönség elég együgyű volt ahhoz, hogy készpénznek vegye a kölcsönös baráti magasztalásokat. Attól félt mindenki, hogy nem lesz eléggé modern, ha a költői szabadság címén nyakába varrt sületlenségeket kineveti és visszautasítja.

Az elfogulatlan idegen szemlélő is észrevehette, hogy itt valami nagy baj van. Megrendült egy egész nemzedék erkölcsi világa, s ha az irodalom fejlődése formai tekintetben és tartalmi változatosságban előbbrehaladt is, maga az új irány nem egyszer megdöbbentő lelkiséget mutatott. Kétségtelenül gyötrelmes volt az a merev politikai és társadalmi rendszer, amely a tehetséget — föltéve ha nem volt elháríthatatlan előretörő ereje — többnyire csak akkor engedte érvényesülni, ha a születés vagy pártfogás kiváltsága állt a háta mögött, holott ugyanakkor minden pálya tárva-nyitva állt azok számára, akik a tehetség és buzgóság hiányát családi helyzetük előnyeivel pótolták. A történetíró igazságosságával mérve: ez az igazi kulcsa annak, hogy a lelkek egyensúlya felborult s a «vesszen minden» jelszava általánossá vált.

Goga Oktavián magyarországi román költő, utóbb Románia közoktatásügyi minisztere, már 1913-ban a mult idők emlékének nyilvánította a magyar nemzeti kultúrát. A magyar irodalom — írta tanulmányában — mint a magyarság nemzeti irodalma megszűnt vagy átalakult. Aki a magyar népet és magyar szellemet a nagy magyar könyvtermésből akarja megismerni, az teljesen tévútra jut. A Budapestnek nevezett zsidófészek — úgymond — rányomta pecsétjét az egész magyar irodalomra. Akik itt

írnak, azoknak semmi közük sincs az ezeréves magyarság gondolkodásához, Árpád vezérhez vagy Arany Jánoshoz. Ezek számára a magyar mult és a vidéki magyar éppen olyan lelki idegenség, mintha Skócián utaznának keresztül. Elvesztek Jókai Mór romantikus típusai, Kemény Zsigmond nyakas nemesei, Mikszáth Kálmán élénk parasztjai ; elveszett az írók őszinte rokonérzése a magyar motívumok iránt. A régi hősöket másokkal helyettesítették. Az individualizmus hánykolódásai, a brutális cinizmus és eddig ismeretlen frivolitások kérkednek a magyar irodalmi alkotásokban. A magyar nemzeti öntudat meghalt, a magyar nemzeti irodalom végetért, s a nemzetiségeknek és azok irodalmának nem kell többé félniök ettől a gyökértelen irodalmi termeléstől. Amikor a román irodalmat nemzeti tűz hevíti, s amikor a román írók büszke fajisággal haladnak művészi céljaik megvalósítása felé, a magyarok irodalma léha nemzetköziséggel cserélte föl turáni tehetségét.

A nacionalista irodalom és a konzervatív kritika egyelőre mélyen hallgatott. Óvatos némasággal iparkodott éretlennek és jelentéktelennek minősíteni az írói forradalmat akkor, amikor a Nyugat köre és a vele egy úton haladó hírlapok állandóan marcangolták a konzervatív tekintélyeket és mértéktelenül dicsőítették a maguk embereit. Az idők jele volt, hogy az 1910-es évek zsidósága nyíltan hadat üzent a keresztény világnézetnek. A radikális-szocialista szépírók és publicisták politikai rajongása — főleg a Világ és a Huszadik Század révén — csakhamar éreztetni kezdte hatását az egész országban. Mivel a közélet emberei féltek a sajtótól, s úgy érezték, hogy ellenállás

esetén rövid időn belül gúny tárgyává teszik személyüket, és gátat vetnek pályájuk elé, némán hallgattak, vagy fogcsikorgatva csatlakoztak a progresszív irányhoz.

A társadalmi rend védelmére és a régi eszmények támadóinak ellensúlyozására indult meg 1911-ben Tisza István és Herczeg Ferenc folyóirata: a Magyar Figyelő. «Édes-keveset bánjuk az egész emberiség boldogulását — írta a folyóiratban Tisza István, — ha az a magyar nemzet haladásával, virágzásával, nagyságával nincs egybekötve.» A folyóirat alapítói és munkatársai azt vallották, hogy a tudomány, irodalom, művészet, szociológia és politika a radikális és dekadens irányok híveinek szabad prédája lett Magyarországon: ez ellen akartak küzdeni minden erővel. Herczeg Ferenc rámutatott arra, hogy európai emberek szájából, még ha kimondottan dekadensek is, sohasem hallani nemzeti hagyományaiknak és kultúrájuknak olyan kicsinylő kritikáját, mint a magyarok szájából; s hogy a szocializmussal kacérkodó magyar nagytőkés, aki a kapitalista rendnek köszönheti gazdagságát; vagy a hazáját lenéző tudós tanár, aki mindent összeharácsolt, amit az állam külső dísz és anyagi előnyök dolgában nyujthatott neki: a magyar Balkán tragikomikus különlegességei. De ezzel a kitűnően szerkesztett szemlével együtt hasztalanul küzdött a Katolikus Szemle és a Protestáns Szemle is, hiába emelte föl hathatós szavát Rákosi Jenő a Budapesti Hírlapban, Milotay István az Új Nemzedékben: a támadók tömegével, elszántságával és érveléseiknek tetszetős csoportosításával — voltaképpen pedig az egész korszellemmel — szemben hiába való volt minden küzdelem. Az

új írók és régi írók egyre gyűlölködőbb viaskodását csak a világháború enyhítette néhány esztendőre.

A háború viharai közben meglepetést keltő módon lépett elő a futurista irány. Vénhedtnek találta a Nyugat szellemét, új stílust iparkodott meghonosítani. A német, francia és olasz költők utánzása gyönge szellemi tőkének bizonyult, mert a zavaros nagyzolásokba egyelőre nem szorult a költészetnek úgyszólván egyetlen morzsája sem. De amint eljutott irodalmunk a lángoló hazafiságtól a nemzetgyilkoló bolsevizmusig, ugyanakkor elérkezett ezzel az expresszionista iránnyal az egykori zengzetes ritmusú és rímelésű jambusoktól ahhoz a versig, amelynek már nem volt sem nyelvtana, sem versmértéke, sem rímelése.

Ady Endre és társai annak idején föloldották verselésüket a hangsúly és időmérték szoros szabályai alól. A verselés régi szabályaira nem sokat ügyeltek, hanem teljes egyéni szabadsággal szedték rímekbe strófáikat, arra azonban törekedtek, hogy soraik zenei hatást keltsenek. A kiválóbbak így is el tudták érni — ezzel a rímes szabadverseléssel — a költői hatást, bár a legtöbb verselő nem adott egyebet döcögő soroknál és zeneietlen strófáknál. Mikor a rímes szabadverselést a világháború idején nyomon követte a rímtelen szabadverselés, ezzel együtt a vers vissza is tért a prózához. A verselésnek ez a módja mindenesetre nagyon kényelmes volt, csakhogy az olvasóknak nem lehetett megparancsolni, hogy dallamosnak érezzék a dallamtalanságot és stílusosnak tartsák a formátlanságot.

A világháború idején évekig szünetelt az irodalom nyílt politikai izgatása, a forradalmak korszakában annál jobban

fölszabadult minden indulat és szenvedély. A proletárdiktatúra az irodalmat is a munkástömegek szolgálatára kényszerítette. A közoktatásügyi népbiztosság tizenkéttagú írói direktóriumot szervezett, hogy segítségükkel kiirtsa az irodalomból a magyar szellemet. Fölállították az írói katasztert: az írókat hivatali minősítés alapján három osztályba sorozták. A régi napilapok és folyóiratok megszűntek, a szabad vélemény elnémult. Az utca népe szétdúlta a nacionalista szerkesztőségeket és kiadóhivatalokat, s a Vörös Újság akadálytalanul költözött be a Budapesti Hírlap palotájába. A bolsevista újságírás — a proletár állam vérengző terveinek szócsöve — boldogan hirdette, hogy kitörőfélben van a világforradalom. A színházi előadások előtt fenyegető hangú agitátorok követelték a polgári osztály legázolását, a nézőtéren zajos csőcselék nyüzsgött, a színpadon éhes színészek játszották a divatos külföldi szerzők darabjait.

Ezt a sötétemlékű bolsevista uralmat pompásan jellemezte Riedl Frigyes. A budapesti bolsevisták — úgymond — az oroszok rabszolgái lettek, kicsinyben-nagyban Lenint utánozták. Hogyan működött ez a magyarországi bolsevizmus? «Egy ideges dilettánscsoport nyakrafőre nagy vállalatba fog: újfajta repülőgépet konstruál, egészen újfajta motorral. Népszerű természettudományi könyvekben olvastak valamit a levegő fajsúlyáról meg az arkhimédesi törvényről. A régi motorokat megvetik: fiatal szerelők, kik még sohasem ültek repülőgépben, hiányos tapasztalataik alapján teljesen elméleti módon újszerkezetű motort illesztenek az újszerkezetű gépbe. Semmi sincs kipróbálva, de

az exaltált, részben mániákus vállalkozók meg vannak győződve, hogy így könnyű boldogulni, könnyű égbe emelkedni. A gép zakatolva megindul. Vésztjósló recsegés hallatszik. Csak tovább! Kiáltják az elvakult pilóták. Egyszerre csak iszonyatos dördülés, a levegőn át hosszú lángbarázda, s a földre zuhanva maga alá temeti a gép az utasokat, és elperzselt alkatrészekkel szórja be az elpusztult termőföldet.»

A világháborút követő országos katasztrófa megújító erővel hatott a nemzeti szellemű szépirodalomra. A könyvkiadók egy része most már nem zárkózott el annyira az erkölcsi világrendet védő íróktól ; az írók viszont megpróbálkoztak azzal, tudnának-e egyebet is adni a szerelmi magánügyeknek és csiklandós házasságtöréseknek halálosan unalmas banalitásain kívül. Tormay Cecil szerkesztésében megindult a Napkelet, hogy szembeforduljon a dekadens életfelfogás törekvéseivel, s hátrább szorítsa az erotikus irodalmat. Az elszakított országrészek magyar írói a maguk elhagyottságukban még jobban átérezték, hogy az írói hivatás nem elégedhetik meg a puszta szórakoztatással. Bár szétszaggatták a régi Magyarországot, nem téphették szét a magyar irodalom ősi eszményeit.

Mindazonáltal irodalmunk megmaradt a maga kettős elágazásában. A két irányt a világfelfogás különbözősége továbbra is mereven szétválasztotta. A hagyományos nemzeti szellem harcosai állandóan szembenálltak a szabadgondolkodó eszmék híveivel, az erkölcs megbecsülői az erotikusokkal, a magyarosok a dekadensekkel, a keresztények és antiszemiták a zsidókkal és filoszemitákkal.

Némelyek büszkék voltak l'art pour l'art költői voltukra, nem tágítottak a «művészet a művészetért» jelszavától, a költészet öncélúsága lebegett eszményként útirányuk előtt ; mások elítélték ezt az elefántcsont-toronyba való zárkózást, s embertársaik jövőjének harcosai akartak lenni. A korszerű kérdésekkel szemben két állásfoglalás alakult ki : az egyik — a fehér irodalom — ideális hittel fordult a társadalom égető kérdései felé, s a jó és nemes irányában akarta öntudatra ébreszteni a nemzetet ; a másik — a vörös irodalom — a gúny, düh, elkeseredés hangjait hallatta, s a problémák megoldásában a forradalmi indulatszítás eszközeivel élt.

A szocialista irodalom teljes erővel szembehelyezkedett a polgári irodalommal, bosszúsan tekintett a nemzeti hagyományokra, elkeseredve támadta a társadalmi rendet. Írói a külvárosok ipari munkásságának nevében szólaltak meg, a proletariátus érdekében agitáltak, a világot megváltó nemzetköziség tanításait hirdették. Ez az agitatív irodalom teljes egészében az osztályöntudat, s igen gyakran az osztálygyűlölet jegyében forrongott, egyházellenes és pacifista volt, a középosztálytól idegenkedett.

A katolikus irodalom mindent megtett arra, hogy egyrészt igazi művészetet adjon, másrészt enyhítse a társadalmi osztályellentétek feszültségét. Igazi művészetet a katolikus költők nem képzelhettek erkölcs nélkül, az ellentétek elsimítására a krisztusi jóság volt a vezéreszméjük. A katolikus líra a Harsányi—Sik—Mécs-hármasság művészi értékein keresztül nagy arányokban bontakozott ki, s a novellának és a regénynek is megvoltak a kiemelkedő

tehetségei. Ezek az írók többnyire a vidék ősi erejével jelentkeztek az irodalomban, a nemzeti multtal való kapcsolatukat megtartották, a főváros zsidó világától idegenkedtek. Nemcsak nyelvükben voltak magyarok, hanem gondolkodásukban is.

A modern katolicizmus nem vetett gátat az írói alkotó erő szabadsága elé, csak nem akarta az emberiség nagy értékeit szabad zsákmányul odadobni a társadalom szétrobbantását elősegítő irányzatoknak. A katolikus álláspont silány bűnözést látott a felelőtlen lélekrontásban, másrészt azt vallotta, hogy a kereszténység és az írói művészet nem lehet egymásnak ellensége, az igazán nagy író az anarchia és nihilizmus kalózlobogója nélkül is beérkezhetik a halhatatlanság révébe. A katolicizmus nagyon jól tudta, hogy az erkölcsi korlátokat nem ismerő írók gyűlölettel gondolnak az Istenhit lélekformáló erejére, s a hitvalló kereszténytől elvitatják a szabad művészi termelés képességét, de azért szilárdan kitartott ősi felfogása mellett : az íróművész a vallásos érzület arculcsapása nélkül is bátran foglalkozhatik minden problémával, csak keresztény szellem hassa át emberszemléletét.

A katolikus irodalom éppen olyan nehezen érvényesült, mint a vidék irodalma. Budapestnek megvoltak a maga divatos nagyságai, ezek nyomában a megrendelésre dolgozó ügyes tollforgatók egész tömege nyüzsgött : érzelmesgúnyos lírikusok, zsúr-elbeszélők, kávéházi humoristák, pikáns kabaré-jelenetek szerzői. Mivel a főváros közönsége — a világháború előtt — mohón kapkodott minden perverzitáson, és mert a sajtó teljesen kisiklott a mérsékeltebb

szerkesztők és kiadók kezéből, az irodalmi garázdálkodás szabadon folyt. A parlament csődjével párhuzamosan bekövetkezett a sajtószabadság csődje. Aki szavát föl merte emelni a léhaságok ellen, azt a riportlapok megvetés és gúny tárgyává tették. Ez volt a főoka, hogy a tekintélyesebb írók vonakodtak szembeszállni a minden üresség védelmébe fogadó s minden komoly értéket könnyedén leszóló bulvárd-kritikával. Aki fölemelte szavát az igazságért, azt a riportlapok terrora hamarosan elnémította. Az izgága szellemű újságírással szorosan szövetkezett az a politikai irány, amely páratlan vakmerőséggel intézte támadásait a társadalom ellen. Hogy az ország a Huszadik Századtól olyan gyorsan sodródott a Vörös Újságig, ez nem kis mértékben a nemzeti szellemet gyűlölő zsurnaliszta-szociológusoknak tulajdonítható. A marxizmust bálványozó, de a magyarság érzésvilágában járatlan elmélkedők tetszelegtek maguknak a forradalmárok szerepében. A felelősség erkölcsi törvényét nem ismerték, fantasztikus elgondolásaik következményeit nem gondolták végig ; e helyett a sáskahad mohóságával vetették magukat a magyarság szellemi vetésére. A magyarok fogcsikorgatva vergődtek, az államhatalom gyáván szemlélődött. Az egy Oroszországot kivéve nem volt még olyan másik hely Európában, ahol a társadalom értelmiségi rétegeiből ennyire kihalt volna egyrészt a hazai röghöz való hűség, másrészt az önvédelem bátorsága.

Jelentkezni kezdett a cionizmus is. A cionisták szerint a zsidó lélek bármilyen nyelven és bármilyen valláson keresztül nyilatkozik is meg, mindíg csak önmagát fejezi

ki ; a zsidó származású írókban és kritikusokban a zsidó fajiság világnézeti azonosságai mindíg kimutathatók. Az asszimilánsokkal és renegátokkal szemben — adta ki a jelszót a cionizmus — álarc nélkül, büszke faji öntudattal kell szolgálni a zsidó szellemiség ügyét, fenn kell tartani a kapcsolatokat Palesztínával és a nagy zsidó kolóniákkal : Varsóval, Párissal, New Yorkkal. A héber nyelven és jiddis zsargonban író zsidó — e felfogás szerint — egy lélek azzal a zsidóval, aki németül, franciául, angolul vagy magyarul ír.

A cionista propaganda nyomán a zsidó származású hazai írók egy részének a magyarsághoz való viszonya alaposan megváltozott. A régibb zsidó írók nem óhajtottak a cionista szellem részesei lenni, munkáikban a magyar életet rajzolták, hőseiket nem osztályozták a szerint, hogy zsidók-e vagy nem zsidók? Valósággal kiszakították magukat a zsidó hagyományokból ; értelmükkel is, érzelmeikkel is a nemzet nagy közösségébe iparkodtak olvadni. Hogy számosan voltak közülük, akiknek nem sikerült ez a törekvés, hanem akaratuk ellenére is megmaradtak egy külön embercsoport lelki kifejezőjének, kétségbevonhatatlan ; viszont sok olyan író lépett fel, akiken átrezgett a magyar nemzeti összetartozás élményeinek erőssége. Egyes zsidó kritikusok még ezeket az áthasonult zsidó írókat is kiszakítottakká, elszigeteltekké és ellenszenvesekké tették azzal a balfogásukkal, hogy az igazság kárára egekig magasztalták őket : a zsidó mind lángelme volt szemükben, a keresztény mind gyönge tehetség. Ez az elvakultság bizalmatlanságot keltett a faji összetartás szellemétől sugallt esztétizálás

ellen ; a bosszús keresztények később még azoknak a kritikusoknak sem hittek, akik távol álltak minden irányzatosságtól.

A földindulás rengései mindenütt jelentkeztek. A jobboldali és baloldali politikai pártok szenvedélyessége átcsapott az irodalmi és tudományos élet területeire is. A más világszemléletű emberek olyan gyűlölettel tekintettek egymásra, mint évszázadokkal azelőtt a katolikusok és a protestánsok. Lehetett valaki bármilyen híres szépíró vagy nagy tudós, az ellentábor szemében mindíg kicsinyelt személyiség maradt. A lelki eltávolodást nyomon kísérte a területi megoszlás. A vidék féltékeny szemmel tekintett Budapestre, az elszakított területek tele voltak előítéletekkel, ha az anyaországra gondoltak. A vidéki író mellőzöttnek érezte magát, egészségtelen központosítást látott a főváros szellemi egyeduradalmában, kevés jót remélt attól, hogy Debrecenben, Szegeden, Pécsett az egyetemek körül serény tudományos munka éledt. Az elcsatolt országrészek a maguk elszigeteltségében teljes erejükből iparkodtak kiépíteni szellemi szervezkedésüket, de ezzel évről-évre jobban távolodtak Csonka-Magyarország lelki világától.

A világháború óta valóságos járvánnyá lett az avantgárdisták — az irodalmi előörsök — rohama. A legifjabb írói nemzedék csak úgy tudta elképzelni művészi érvényesülését, hogy gyökeresen szakít a tegnappal, nekiront a mának, a jövő zenéjét szólaltatja meg, s forradalmat szervez minden szellemi irány ellen. Az avantgárdisták szemében epigon volt mindenki, aki nem lázadt fel a forma és tartalom művészete ellen. Nemcsak haladni akar-

tak a korral, hanem mesterséges előreugrásokkal iparkodtak megelőzni a kort. Nem a jobbat, érettebbet, kiteljesedőt tűzték ki céljukul, hanem a rendellenest, elképesztőt, rikoltót. Kassák Lajos föllépésétől kezdve az apróbb avantgárdista csoportok feltűnése és összeomlása az irodalmi élet krónikájának megszokott — s utóbb már halálosan megúnt — apróbetűs szakasza lett. Amint a külföldön egymásután jelentkeztek az expresszionizmus, futurizmus, dadaizmus, szürrealizmus, kubizmus szellemi áramlatai, úgy tünedezett föl nyomukban a megfelelő magyar utánzás többé-kevésbbé elvetélt próbálkozásokkal. A forma szétrombolása nem tetszett a közönségnek, a tartalom elpusztítását nem követte művészi építés.

A prózai értekező stílus — a közérdekű irodalom és a tudomány prózája — nem fejlődött a várható mértékben. Herczeg Ferenc könnyed előkelősége, Gárdonyi Géza költői mondatszövése, Móricz Zsigmond értelmes magyarsága egyrészt, az értekező irodalomnak zavaros stílustípusa a második oldalon furcsán keveredtek egymással. (Egy politikus cikkéből: «Franciaországban különösen erős volt a visszhang, *ahol* felfigyeltek az angol pénzügyminiszternek a newporti kereskedelmi kamarában tartott beszédére is, *aki* azt a kijelentést tette, *hogy* a brit kormány hajlandó ugyan a többi hatalmakkal való barátságos megbeszélésekbe kezdeni, *de* végleges megegyezéseket nem köthet, *mielőtt* a jövő júliusban Ottawában össze nem ül a brit birodalmi értekezlet, *amely* a birodalom egyes részei között kereskedelmi összeköttetések egészét tanulmány tárgyává fogja tenni.») Mindenki író akart lenni. A közéleti előkelőségek elözönlötték a sajtót, zavaros gondolataik kuszált mondatokba fulladtak. A stílus laposása a dilettáns tollforgatók tintatengerén át kezdett visszacsúszni Döbrentei Gábor korához.

Az értekező stílus másik nyomorúsága abban mutatkozott,

hogy a tanulmányok írói telehintették mondataikat külföldi olvasmányaikból kölcsönzött érthetetlenségekkel. Ezekben az idegen szavaktól hemzsegő fejtegetésekben még a tudományosan művelt emberek is csak szótár segítségével botorkálhattak előre. Az értekezők a pompásan kifejező magyar szavak helyébe nagyképűen kikeresett latin szavakat tettek, s szolgai módon utánozták német mintáik mosolyt keltő szóösszetételeit. Így jött létre a sok stílusgomba: az *életmagatartás, léthelyzet, végtelenségvágy, anomália, finitizmus, habituális, iniciatíva.*

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1914. — Kiss Sándor: Modern szépirodalmunk és a zsidóság. A Cél. — U. az: Irodalmunk elzsidósodása. U. o. 1918. évf. — Dóczy Jenő: Irodalmunk és a nemzeti szempontú kritika. Nyugat. 1918. évf. — Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Schöpflin Aladár: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom. Nyugat. 1921. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 14. kiad. Budapest, 1922—1924. — Rédey Tivadar: A magyar irodalom a huszadik században. Napkelet. 1924. évf. — Schöpflin Aladár: A magyar irodalom a huszadik században. Nyugat. 1924. évf. — Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest, 1924. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Nyugat. 1927. évf. — Benedek Marcell szerkesztésében: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Berzeviczy Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Császár Elemér: A régi és az új magyar irodalom. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Mészöly Gedeon: A modern irodalomtudomány. U. o. 1927. évf. — Zolnai Béla: Modern irodalmunk és az irodalomtudomány. Széphalom. 1927. évf. — Berzeviczy Albert: Egységes magyar irodalom. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Farkas Gyula: Irodalmunk kétféle nemzeti érzése. Magyar Szemle. 1929. évf. — Halász Gábor: A líra halála. Napkelet. 1929. évf. — Makkai János: Proletárirodalom, proletárművészet. U. o. 1929. évf. —

Újvári Péter szerkesztésében : Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Zolnai Béla : Neokonzervativizmus. Széphalom. 1929. évf. — Bánhegyi Jób : A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1929—1930. — Babits Mihály : A Nyugat és az akadémizmus. Nyugat. 1930. — Keresztury Dezső : Irodalmi életünk feszültségei. Magyar Szemle. 1930. évf. — U. az : Irodalmi életünk és társadalmunk. U. o. 1930. évf. — U. az : Irodalom és stílus. U. o. 1930. évf. — Bangha Béla szerkesztésében : Katolikus lexikon. Négy kötet. Budapest, 1931—1933. — Dézsi Lajos szerkesztésében : Világirodalmi lexikon. Budapest, 1931—1933. — Halász Gábor : Regényeink társadalmi szemlélete. Magyar Szemle. 1931. évf. — Ijjas Jankovits Antal : A magyarországi zsidó írók új útjai. Társadalomtudomány. 1931. évf. — Keresztury Dezső : Az új magyar irodalom útjai. Magyar Szemle. 1931. évf. — Váczy Péter : Szellemtörténet. U. o. 1931. évf. — Bartha József : Fajiság az irodalomban. A Cél. 1934. évf. — Szerb Antal : Magyar irodalomtörténet. Kolozsvár, 1934. — Farkas Lujza : A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. Budapest, 1935. — Győry János : Ifjú nemzedékünk írói modora. Magyar Szemle. 1935. évf. — Kozocsa Sándor : Korunk társadalomszemlélete regényirodalmunkban. Napkelet. 1935. évf. — Bartha József : Irodalmunk válsága. Magyar Művelődés. 1936. évf. — Kéky Lajos : A százéves Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1936. — Kozocsa Sándor : Erdély irodalomtörténete. A történeti Erdély. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest, 1936. — Farkas Gyula : Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. 1867—1914. Budapest, 1938. — Gulyás Pál : Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1939-től.

A KÖZÉRDEKŰ IRODALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Prohászka Ottokár.
Ravasz László.
A szónoklat és publicisztika.
Az irodalomtörténet és kritika.
Történeti és nyelvészeti irányok.

PROHÁSZKA OTTOKÁR.

ÉLETE nevezetes példája a hazai föld áthasonító erejének. A magyarul nem tudó cseh-német fiúcska a magyar ékesszólásnak egyik legnagyobb mesterévé és a magyar írásnak gazdag erővel ható művészévé fejlődött.

PROHÁSZKA OTTOKÁR — írói, szónoki és bölcselő tehetség tekintetében — a világirodalom legnagyobb vallásos szellemeihez kapcsolható. Életírói joggal vetik egybe élete futását Pascal, Bossuet, Newman pályájával. A magyar katolikusok közül csak Pázmány Péter hasonlítható hozzá, de a tizenhetedik század egyházfejedelme egy zordon korszak keményhangú szónoka volt, Prohászka Ottokár ajkain és tollán a huszadik század csiszolt magyar stílusa szólalt meg.

A lángelme nagyságával, a szív szeretetével, az írás és élőszó iskolát teremtő erejével szólt híveihez, hogy irányítsa őket a modern világ útvesztőiben. Magyar katolikus egyházi írónak évszázadok óta nem volt olyan hatása, mint e költői szárnyalású hittudósnak. Nemes lelki derűje, a tudomány minden ágára kiterjedő tudása, magasröptű szemlélődései és stílusának kifejező ereje versenytárs nélkül álló vezető egyéniséggé tették katolikus kortársai körében. A vallás hittételeinek és a természettudo-

mányok tanításainak összhangját lebilincselő szellemi fensőséggel magyarázta. Munkái a vallásbölcselet és erkölcstanítás megnyugtató tanulságainak kimeríthetetlen tárházai voltak.

A *Föld és ég* a teológia és geológia érintkező pontjain keresztül mutatja az Istenhez vezető utat. — *A diadalmas világnézet* a kereszténység tanításainak filozófiai alapokra fektetett védelme. — Az *Elmélkedések az evangéliumról* a lelki vígasz könyve, mély gondolatok szövődnek benne egybe magasztos érzelmekkel. — A *Magasságok felé* a vallásos elragadtatás költői erejével viszi az olvasó elé a vallásbölcselő elmélkedéseket. — A *Kultúra és terror* a szociológust mutatja be, amint látása élességével fényt vet a huszadik század társadalmi mozgalmaira és szocialista törekvéseire. — Mindezekből elemi erővel árad a nagy tanulság: törjön minden erő, minden szépség, minden dicsőség a magasságokba, az ég felé! Egyéni nyelv, drámai elevenség, szakadatlan lendület jellemzi ezeket a vallásos, bölcselő és szónoki műveket. Megvan bennük az apostoli hithirdetés legnemesebb formája és a kereszténység modern szintézise. Évezredek vallásos tanítása nyer itt új erőt, új szépséget, új jóságot.

A mai bölcselők közül alig hatolt be valaki olyan mélyen a modern léleknek Istenhez való viszonyába, mint a nagy püspök. A bölcseletnek és szónoklatnak nemcsak egyéni irányát teremtette meg, hanem egyéni volt a nyelve és a stílusa is: ez a hangpompával és jelképekkel ékes költői kifejezőforma. Prohászka Ottokár átalakította sok ezer ember lelkét. Forrásokat fakasztott ott, ahonnan az

élő hit vizei már eltűntek. Kivételes hatásának egyik titka, hogy megértette a szabadgondolkodó kor hívőseregének érzésvilágát, magáévá tette problémáikat, s tündöklő írói és szónoki erővel szólalt meg lelki épülésükre. Érezte, hogy küldetése van, s ez a küldetés nemcsak egyházához, hanem nemzetéhez is szól. Munkásságát a maga lánglelkével prófétai áhítatúvá tette.

A tudás és Istenhez való hit: ez a teológus útja. A szeretet rajongása és ezzel a mennyei világ megközelítése: ez a misztikus életprogrammja. Prohászka Ottokár misztikus volt. Vezérgondolata: a szeretet tüzének kell lobognia szívemben, hogy lássak, tudjak, értsek; szemben a skolasztikusokkal, akik azért akartak látni, tudni, érteni, hogy eljussanak a szeretethez. A tudományosan skolasztikus teológusok mellett a nagy püspök vallásos ihletésű költő, bár végeredményben ugyanoda jut, ahova a szakszerű hittudomány. Lelkesíteni akarta hallgatóit, nem fegyelmezni. Az ihlet és sugallat papja volt, nem a rendszabályok és szigor katonája. Ember: megértő és megbocsátó.

Misztikus elragadtatásában színekkel és hangokkal szórta tele az elébe táruló szellemi tájakat. Stílusa éppen filozófiai elmélyedése miatt nem a könnyedén élvezhetők közé tartozik, nem egyszer erős műveltséget kíván. Azért is hallgatóságát mindíg sokkal jobban elragadta, mint olvasó közönségét. Lélekbemarkoló szónok volt. Beszédei magasröptű diadalénekek.

Munkáiban tömérdek gondolatkincset és rengeteg stílusértéket halmozott fel. Az első modern magyar katolikus

hitvédő nemcsak teológus, hanem lélekbúvár, társadalombölcselő, történetnyomozó és természettudós is volt. Az egyetemes műveltség teljes fegyverzetében harcolt. Nem rettent vissza a hitetlen kor egyetlen veszedelmes kérdésétől sem, lobogó lélekkel elemezte a legkényesebb korszerű kérdéseket, csodálatos optimizmussal igyekezett visszavezetni hallgatóságát a krisztusi élethez.

Sokszor hangoztatta, hogy aki nemesebb gondolkodást kíván a társadalmi osztályoktól, az segítse az embereket tisztességes megélhetésre, mert csak így követelhet tőlük idealizmust. A szociáldemokrata párt számos törekvését jogosnak ismerte el, de az emberi méltóság nevében tiltakozott a tömegterror ellen, elítélte a gyűlölködésen alapuló osztályharcot, rámutatott a zsidóság vallásellenes különítményének vészes működésére. A bolsevista uralom után a pusztulás szélére juttatott keresztény lakosság védelmében magát a liberalizmust is elítélte. Úgy vélekedett, hogy a szabadelvűség radikális árnyalata érlelte meg annak idején a proletárkorszak gyilkos vetését.

Mint előadó szónok a legtüzesebbek közé tartozott. Arca tele volt élettel, szavaiból lebilincselő szellem sugárzott, páratlan tartású alakja a felsőbb ember hatását keltette. Kiejtését meg kellett szokni. A Felvidék tótos hanghordozása és a losoncvidéki magyarság palócos beszéde megérzett hangjának színezetén. A szónoklás művészére vall, hogy ezzel a szépséghibával is mámoros lelkesedésűvé tudta tenni hallgatóságát. Beszédeinek szövege csak halványan tájékoztat arról, milyen megkapó volt élettől lüktető lírai szólása. Előre megírt vagy utólag följegy-

zett beszédei sohasem egyeztek valóban elmondott szónoklatainak szövegeivel, mert a pillanat ihlete és a termékenyítő hevület az érzelem és képzelet virágaival hintette tele gondolatainak és kifejezéseinek merészhajlású útjait.

A lángelméjű férfiú pályájának egyik leghivatottabb búvárlója, Schütz Antal egyetemi tanár, így ír a halhatatlan püspök írói érdemeiről: «Prohászka nagy író. Nyilván a legnagyobbak közül való, kiket magáénak vall a magyar irodalom, hol hivatva van egészen külön helyet foglalni, és azt alighanem hosszú ideig versenytárs nélkül betölteni; de világirodalmi viszonylatban is a vallási irodalom legnagyobbjai közül való, kit egy Szent Ágostonnak, Pascalnak, Newmannek melléje, részben föléje kell helyezni. Ami írói képén már a kortársakat is első tekintetre megragadta, és ami mindannyiszor belenyilallik majd a későbbi olvasóba is, valahányszor egy-egy jellegzetesebb írása kerül kezébe, mindig az a megállapítás: ilyen íróval még nem találkoztam; itt egy új szellem nyilatkozik meg: új, de nem vásári; eredeti, de nem eredetieskedő; más mint a többi, de nem csinált, hanem tősgyökeres, teljes és egyöntetű; épp azért megfog, és nem ereszt többé. Prohászka úgy állt a kortársak előtt, mint aki más világból jön, alakjában és arcán a hosszú, kemény aszkézisnak félreismerhetetlen karakterével, szemében az elmélkedőnek misztikai csillogásával, hangjában a küldetésnek sajátos akcentusával, mely varázserővel tudta életre kelteni a lelkekben a rég elhalt mennyei honvágyat. Az ő kezében a szók és kapcsolatok úgyszólván újjászületnek; fölolvadnak alakító hevének tüzében, és új zománccal és új verettel kerülnek ki onnan. A legegyszerűbb népies szólások is egyszerű parasztruhájukban beállítanak a metafizikai és hiteszmék trónterembe, és ott nemcsak meglepő biztonsággal mozognak, hanem új színeket és új életet visznek be. Óriási átfogó és kombináló ereje folyton új kapcsolatokat teremt, sokszor a legtávolabb eső dolgok közt; közismert jelenségeknek és irodalmi utalásoknak is meglepő új jelentéseket ad; mindig üde és csattanós

asszociációja bármikor nem várt fordulással a gondolat vagy hangulat világának egészen más tájára tud átcsapni : ebben gyökerezik, amit Prohászka szellemességének lehet mondani, ami nála sohasem keresettség vagy csillogni-akarás. Egyformán engedelmeskedik neki a ditirambusi lendület és szónoki áradás, a vízió, elbeszélés, kép, leírás, párbeszéd, önvallomás. A művészi egységet megteremti nála egy jellegzetes és egészen eredeti ritmusosság. Ez a ritmusosság annyira kivágódik Prohászka legszebb írásaiban, hogy az ember kísértésbe jön versnek minősíteni. S csakugyan lehet kérdezni : miért nem próbálkozott verssel az a Prohászka, aki egy irodalmi formát sem utasított el magától? A feleletet abban kell keresnünk, hogy Prohászka mint író is Krisztus követe, aki lelkeket akar nyerni. Ő nem olyan éneket énekel, mely neki magának gyönyörűség, hanem amelynek hangjaira bűnös lelkek indulnak. Ez az akarása egész lényében, írásaiban is, mint hódításra kiinduló lendület, mint keltegető és hívogató elevenség, mint magával sodró báj és erő jelentkezik, mely körülzsongja, hullámozza, viharozza a lelket : valamely hullámába vagy örvénylésébe okvetlenül bele kell kerülnie. Ehhez a feladathoz nem igen áll a kötött mértékek koturnusa és zubbonya. Aki lelkeket akar fogni a magasabb életre, az nem lehet ugyan el ama hódító varázs nélkül, melyet csak a múzsák adhatnak, de nem engedheti magát láncba verni, ha az mindjárt rózsalánc volna is. Mindazonáltal az utókor egyoldalú képet rajzolna róla, ha őt csak mint írót akarná méltatni. Sokkal hatalmasabb és gazdagabb egyéniség, semhogy teljes tartalma maradék nélkül elfért volna az írói működés keretei közt. Ő maga sem így látta magát. Nincs kétség benne, hogy az írást ő eszköznek nézte az apostoli eszmény szolgálatában.» (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. Sajtó alá rendezte Schütz Antal. 25. köt. Budapest, 1929.) — Ravasz László szerint a püspök a modern Magyarország egyik legértékesebb írója volt, ízig-vérig művész. Munkáiban «a vallásos élményeknek olyan új és megragadó kifejezést adott, hogy ezzel a magyar írásművészet tárgykörét és formáit tetemesen meggazdagította, és a prózában elmondott vallásos líra terén irodalomtörténeti szempontból is maradandót alkotott. Lelkében az elvont

gondolatok lírai élményekké olvadnak fel, és ragyogó képáradatban költői szemléletekké válnak, s a legnemesebb emberi pátosz áthevült levegőjében világítanak. Egy nálunk elhanyagolt vagy el nem ismert műfajnak — a kötetlen formájú, himnikus meditációnak — egyik legkiválóbb képviselője. Egyéni és közvetlen inspirált-sága megteremtette a maga új stílusát.» (Prohászka Ottokár ajánlása a Kisfaludy-Társaságba. 1925.) —«Pázmány Péter óta ekkora papunk, ekkora lelkipásztorunk, ekkora hitszónokunk nem volt, s ki tudja mikor lesz megint! A magyar értelmiség általa kapott észbe, s tért vissza a könnyelműen elhagyott oltárokhoz. S ha ma nem szégyen többé imádkozni, ha ezrek és ezrek, férfiak, vezető értelmek, politikusok és kutatók büszkén vallják és gyakorolják hitüket, ebben a főérdem a diadalmas világnézet nagy hírnökéé, Prohászka Ottokáré.» (Bangha Béla. Nemzeti Újság. 1927. április 3.) — «A szónok. Pázmány Péter óta egyetlen és első, aki szónoki egyéniség és szónoki lángelme. Egész pályája csupa ragyogó, soha el nem halványodó szónoki dicsőség. Sem nálunk, sem a külföldön nincs senki, akiben a szónok egyszerre oly nagy költő, filozófus, tudós és orátor lett volna, mint ő. Szónoklatainak jellemző vonásai : a költői elgondolás eredetisége, a képzelet szinte ditirambikus heve, a temperamentum vonzó melegsége, a nyelv káprázta-tó eleganciája és gazdagsága, a tárgykiképzés irodalmi formája és a témakör mindíg erős életközelsége. Egészen új szónoki stílust és irányt teremtett, amellyel jó időre eldöntötte az egyházi beszéd jellegét. Hatása alól senki sem vonhatta ki magát, aki csak egyszer is hallotta. — A költő. Prohászka Ottokár legnagyobb költői alkotása a nyelve. Ezt a nyelvet a Diadalmas Világnézet kötete hozta meg a magyar irodalomnak. A modern magyar nyelv tulajdonképpen ezzel a munkával kezdődik. Ady ekkor még teljesen ismeretlen. Prohászka Ottokár az első, aki új költői nyelven szólalt meg. Nála találkozunk először a mondat-hangulat, a friss asszociációk, a hangpompa, az önálló képhatások, a merész jelentésátvitelek s a szimbolizmus egészen új elemeivel. A költőnek iskolája támadt. Modern magyar vallásos líránk az ő ihletéből született. Az életigenlésnek, a keresztény életérzés diadalmas

hevületének programmját ő adta meg az új katolikus líra számára.» (Brisits Frigyes. Új Nemzedék. 1927. április 5.)

PROHÁSZKA OTTOKÁR (szül. 1858. október 10. Nyitra; megh. 1927. április 2. Budapest) esztergomi teológiai tanár, utóbb a budapesti egyetem hittudományi karának tanára, székesfehérvári püspök, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Hatvankilenc éves korában halt meg. — Nemcsak papnak, szónoknak és írónak volt nagy, hanem magyar embernek is. Senki sem tudott ragyogóbb ékesszólással rámutatni a márványhíd szimbolumára, amelynek át kell hidalnia Pannonhalma és Debrecen négyszázéves szakadékát, ha a magyarság élni akar. A radikális-szocialista támadásokkal mit sem törődve küzdött a magyarság erkölcsi megújhodása érdekében: ezért becsülte felekezeti különbség nélkül minden honfitársa.

Adatok Prohászka Ottokár életéhez:

1858. — Október 10: Prohászka Ottokár születésének napja. Szülőhelye: Nyitra. (Elődei egyszerű polgárok. Följegyzése szerint «útkaparó- és péklegény-nemzetségből» származott. Atyja Prohászka Domonkos, a Bach-korszakban került Magyarországba, cseh anyanyelvű finánchiztos volt, németül jól tudott, magyarul nem. Anyja, Filbiger Anna, egy nyitrai pékmester leánya, német anyanyelvű. A szülők és gyermekeik otthon és ismerőseik körében németül és tótul társalogtak.)

1867. — Prohászka Ottokár a losonci református gimnázium első osztályában. Itt tanul meg magyarul. (Atyját a császár és királyi pénzügyi kormányzat előbb Rózsahegyre, innen Losoncra, utóbb Nyitrára, végül a vorarlbergi Feldkirchenbe helyezte. Magyar állami szolgálatba nem léphetett át, mert nem beszélt magyarul. Fia a harmadik osztálytól kezdve a nyitrai kegyesrendieknél, az ötödik osztálytól kezdve a kalocsai jezsuitáknál folytatta gimnáziumi tanulmányait. Mint hetedik osztályos tanulót 1873-ban fölvették az esztergomi kispapok közé. Az esztergomi benedekrendi gimnáziumban tett érettségi vizsgálatot 1875-ben.)

1875. — Érettségi vizsgálata után Simor János esztergomi

hercegprímás teológiai tanulmányokra Rómába küldi a jezsuiták vezetése alatt álló Collegium Germanico-Hungaricumba. Itt hét esztendőt tölt. (Római évei hitben erőssé, erényekben naggyá, tudásban gazdaggá teszik lelkét. Erős egyéniség és mégis engedelmes jellem, bírálgatás nélkül követi mesterei szavát, hálás az itt nyert szellemi hatásokért. Háromévi tanulás után filozófiai doktor, újabb négy év mulva a teológia doktora. Fényes elméjével tanárainak és papnövendék-társainak figyelmét nagy mértékben magára vonja. Aszkétikus célkitűzésű, misztikus hajlamú, áhítatos lélek. 1881. októberében pappá szentelik.)

1882. — Ez év nyarán mint fölszentelt áldozópap és római teológiai doktor visszatér hazájába. Huszonnégy éves. Káplán lesz az esztergom-belvárosi plébánián, röviddel utóbb az esztergomi szeminárium kispapjainak latin-görög tanára. (Bár vágyódással gondol vissza Rómára, és szeretne jezsuita lenni, nagy terveket ápol lelkében: küzdeni akar a hitetlenség ellen, el akarja mélyíteni a vallásos életet, terjeszteni szeretné a keresztény-szociális gondolkodást. Az esztergomi Magyar Sion folyóiratban megkezdi nagyhatású irodalmi működését. Irói neve — Pethő Ottokár — csakhamar ismert lesz a magyar katolikus papság előtt.)

1888. — A dogmatika tanára Esztergomban. Nagy hatása az esztergomi szeminárium kispapjaira. (A növendékpapok igazi lelki vezetője, eszménye az evangéliumi szellemű papság. A szemináriumból kikerült fiatal papok új szelleműek: fogékonyak a hitélet minden kérdésével szemben, lendület és önfeláldozás van bennük. Személyiségének varázsát — cikkein, beszédein, vígasztalásain, gyóntatásain és jótékonyságán keresztül — megérzik a szemináriumon kívül álló világi emberek is.)

1896. — A katolikus néppárt képviselőjelöltje a vágvecsei kerületben. A liberális kormánypárt választási terrorja megbuktatja. Többek társaságában megalapítja az Esztergom című politikai hetilapot. (A millénnium évében az egyházi körök már mindenfelé ismerik nevét, volt tanítványai magasztaló hangon szólnak emberi kiválóságáról és szellemi nagyságáról. «Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának

erejével kinőtt Esztergomból, és belenőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, melynek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltegetője. Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett.» Mondja róla életírója és összes munkáinak közrebocsátója, Schütz Antal.)

1901. — Mint esztergomi teológiai tanár megkezdi nagyhatású templomi tanításait a főváros művelt katolikus férfiai számára. (Az egyetemi templom férfi-konferenciái a magyar katolikus értelmiség hitébresztő és hiterősítő napjai. Hallgatósága évről-évre nagyobb lesz. A fővárosban működő esztergom-egyházmegyei papság ifjabb nemzedéke köréje sereglik, s az ő szellemében alapítja meg a Regnum Marianum társulást. Ezen keresztül a középiskolai ifjúság katolikus nevelése új irányt kap, az egyetemi ifjúságot a Szent Imre-körben tartott előadások töltik el új szellemmel. Az évről-évre megismétlődő katolikus nagygyűléseknek Prohászka Ottokár a legünnepeltebb szónoka. Szívesen megy előadónak bármelyik vidéki város katolikus ünnepségére, mert úgy gondolja, hogy az élő szó erejével több lelket tud megnyerni a hitnek, mint írásaival. Némelyik esztendőben száznál több előadást tart különféle egyesületekben, összejöveteleken, lelki gyakorlatokon.)

1904. — I. Ferenc József király a budapesti egyetem hittudományi karára a dogmatika tanárává nevezi ki. (Huszonkét évi esztergomi működés után negyvenhat éves korában lesz egyetemi tanár. Munkásságával új szellem vonul be a budapesti egyetem teológiai fakultására. Bár rövid ideig tanít, katedráját mégis virágzó erejűvé teszi. Nemcsak hallgatóságának lelkét ragadja magával, hanem a fővárosban és a vidéken is lelkesen dolgozik, sőt Amerikába is elmegy szentbeszédeket mondani az ottani magyaroknak.)

1905. — Ez év végén székesfehérvári püspök lesz. (A kormány valósággal a katolikus közvélemény nyomására terjeszti föl kinevezésre a királynak, a felsőbb egyházi körök nem támogatják. Ahhoz, hogy püspökké legyen, a régi főpapi nemzedék szemében nagyon is modern szellemű. Szinte félnek nagy tehetségétől,

újító szellemétől, félelmes szókimondásától. Anyagi javadalomban szegény püspökséget kap, de maga X. Pius pápa szenteli püspökké Rómában. Nem kívánja a püspökséget, méltatlannak tartja magát a fényes közjogi állásra. Szereti az emberekkel való közvetlen érintkezést, idegenkedik a tekintélytartástól, hivatalos teendőktől, jószágkormányzástól. «Mint püspök is elsősorban lelkipásztor akart lenni. Soká fogják emlegetni első bevonulását új rezidenciájába : egy szál fekete talárisban, gyalog, breviáriummal a hóna alatt és esernyővel a kezében. Ez nála nem volt keresettség vagy éppenséggel póz, — evangéliumi egyenességétől távol volt minden színeskedés — hanem az apostoli szegénység lelkének mélységes igénye volt. Az ünnepléseket az igazi nagyságnak természetes magától-értetődésével engedte elvonulni maga fölött, lelke azonban mindíg távol maradt tőlük.» Schütz Antal : Prohászka pályája.)

1908. — Megjelenik legnagyobb hatású könyve : Elmélkedések az evangéliumról. (Ez időtájt évenkint átlag száz beszédet mond az ország nagyobb városaiban. Az egyik liberális lap így ír róla : «Kihez lehet ezt a páratlan embert, ezt a nagy és hódító papot hasonlítani, hogy rendbe szedhessük azt a hatást, melyet miránk — távol szemlélőkre — tesz, hogy kifejezhessük azokat az érzéseket, melyekkel tiszta alakját nézzük? Senkihez sem lehet hasonlítani. A régi sablon ezzel az emberrel, ezzel a pappal szemben értéktelen, hatástalan és alkalmazhatatlan. Prohászka Ottokár nem hasonlít a renaissance nagy papjaihoz, nem hasonlít az európai politikát csináló nagy francia püspökökhöz, de nem hasonlít a selyemruhás kis francia abbékhoz sem, nem hasonlít a kultúrharc kemény német püspökeihez sem, és nem hasonlít ahhoz a nagy emberhez sem, akihez szeretik hasonlítani : Pázmány Péterhez. Mindegyikből van benne valami, de ő egyik sem. Egészen más, egészen új, egészen különös, példátlanul hódító papi ember és magával ragadó emberi jelenség. A legdemokratikusabb tartalom a legarisztokratikusabb formák között. Előtte nem volt még ilyen pap, de ha sok ilyen jön utána, akkor az egyház, különösen itt Magyarországon, olyan diadalokat fog megérni, amilyenekről bölcseségünk álmodni sem tudott.»)

1909. — A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. (Azért nem választják tiszteleti taggá, mert nem a páratlan tekintélyű püspököt, hanem a tudós vallásbölcselőt akarják kitüntetni a legfőbb magyar tudományos fórum koszorújával. Ez a kitüntetés elég későn jön, de még jobban elkésik a Kisfaludy-Társaság tagsága. Itt csak 1926-ban gondolnak rá: a felülmúlhatatlan hatású szónokra és ritka teremtő erejű stilisztára.)

1911. — A római index-kongregáció a tiltott könyvek jegyzékére helyezi három művét, ezek között az intellektualizmus túlhajtásairól szóló akadémiai székfoglaló értekezését. Nagy izgalom a magyar szellemi világban. (Hazulról jelentik föl, így kerül indexre: fölötte ritka eset a magyar katolicizmus történetében. A püspök mély fájdalommal, de habozás nélkül veti magát alá a szigorú dekrétumnak: «laudabiliter se subjecit». Hogy mennyi gyanakvás és ridegség veszi körül a katolikusok százezreitől magasztalt főpapot, mutatja Samassa József álláspontja: az egri érsek külön pásztorlevelében óvja híveit a székesfehérvári püspöknek nemcsak indexre tett munkáitól, hanem összes írásaitól is. A római szentszék ítéletének az az egyik következménye, hogy a szentéletű püspök nem nyeri el a kalocsai érsekséget, holott e dúsgazdag javadalmú főpapság jövedelmével rendkívül sokat használhatott volna egyházának és híveinek.)

1914. — Emberbaráti munkája a világháborúban. Megdöbbenve fordul el az öldöklőstől, mindent megtesz a testi-lelki nyomor enyhítésére. (A háborút Isten ítéletének, a modern európai kultúra vallástalanságának, a diplomácia hatalmi erőszakosságának és a kapitalizmus üzleti könyörtelenségének tulajdonítja. Korán számot vet a világkatasztrófa forradalmi következményeivel. Népszerűsíteni iparkodik a földbirtokreform gondolatát, egyre nyomatékosabban hívja föl a figyelmet a kereszténytársadalmi igazságokra. A maga püspöki birtokain örökbérleteket alakít, a háborúban elesett katonák gyermekei számára árváházat emel.)

1919. — A fővárosból leküldött terroristák és a székesfehérvári kommunisták kiszorítják püspöki székházából. A személyi durvaságokat, a szabad rablást neki is el kell szenvednie. Székesfehérvár lakossága szeretettel védi minden lépésében. A bolsevizmus bukása

után a keresztény nemzeti szervezkedés egyik szellemi vezére lesz. (Egyházi, társadalmi és politikai szónoklataira, sajtó útján közreadott nyilatkozataira, hírlapi cikkeire lelkesen figyel az egész magyarság. A következő év januárjában egyhangúlag megválasztják Székesfehérvár nemzetgyűlési képviselőjévé. Ő a vezetője annak a nemzetgyűlési bizottságnak, amely Horthy Miklós fővezért tudatja arról, hogy megválasztották Magyarország kormányzójává. Mint a keresztény nemzeti egyesülés pártjának országos elnöke, mindent megtesz azért, hogy a magyar élet helyes irányban haladjon. A közéletben szerzett tapasztalatai kiábrándítják a politikából. Örvend, amikor néhány év mulva otthagyhatja a parlamentet.)

1925. — Az első riasztó hírek betegségéről. Visszavonultan él Székesfehérvárt, egyházi teendőit és vallásos gyakorlatait a régi odaadással végzi, de apostoli buzgalmát és szónoki tevékenységét mérsékelnie kell. (Amilyen lehangoló híveire a szélütéséről suttogó mendemonda, olyan országos felháborodást kelt néhány zsidó lapnak útszéli hangú kárörvendő támadása. Életírója szerint: «A hírnek igazi forrása nem volt más, mint a tehetetlen talmudi gyűlölet, mely 1920. őszén gyáván meglapult, de 1922. óta, az észrevehetően liberális csillagzat felé eltolódott politikai konstellációban, előóvakodott, és a már haldoklónak kívánt és gondolt oroszlánon nemtelen elégtételt akart venni. Az egész ügy, mely végre is az újságírásnak szégyene, őt egyáltalában nem érintette.» A zsidó-kérdésben a keresztény erkölcstan álláspontja irányította a püspököt. Antiszemitizmusa nem zsidóellenes támadás volt, hanem a keresztény magyarság védelme, véreinek segítése, a társadalmi fölfordulás veszedelmének előrelátása. Meghúzta a vészharangot, s joggal várt támogatást a zsidóság belátóbb elemeitől is. «A zsidó mentalitásnak keresztény-ellenes vonásait világosan meglátta és megláttatta, keményen megbélyegezte azt a kegyetlen népnyúzó és népbolondító munkát, mellyel kis zsidó kapitalisták tönkretették a népet, és a nagyok az egész nemzetet; észrevette, hogy mit jelent a keresztény magyar nemzeti jövő szempontjából a liberalizmus védőszárnyai alatt a zsidó szellemnek uralomra jutása. Erre neki nem kellett a háború; már az 1890-es években

mindezt tisztán látta és bátran hirdette. De ha az iránnyal szemben kérlelhetetlen volt is, a személyekkel szemben a legteljesebb keresztény megértést és türelmet tanusította. Állítólagos antiszemitizmusa delelőjén (1918, nyarán) kimondhatta az egész ország színe előtt: „Én nem vagyok antiszemita. Elmondhatom, hogy jó barátaim közt sok zsidó van. Fehérvárott zsidó doktorokat tisztelek. Egyike legjobb lelki fiaimnak és barátaimnak egy kikeresztelkedett zsidó. Minden derék zsidót szívből tisztelek és szeretek. De vigyáznunk kell, nehogy az antiszemitizmus vádjától félve, behúnyjuk szemünket nemzeti veszedelmek elől.”» Schütz Antal: Prohászka pályája.)

1927. — Április 2-ikán meghal Budapesten. (Az egyetemi templomban prédikál napról-napra. Haláláról Némethy Ernő katolikus áldozópap, mint szemtanú, a következőket írja: «Megkapó látvány volt nap-nap után szemlélni azt a kegyeletes és komoly odaadást, amellyel az a férfivilág, mely harminc évvel ezelőtt valósággal kerülte a templomot, hogyan gyűlik Székesfehérvár püspökének szószéke alá, miniszterektől, grófoktól, kúriai bíráktól, egyetemi professzoroktól kezdve az egyszerű villamos kalauzig s egyetemi ifjúságig. Az ötödik napon, április 1-én este, a szónok mélyen szántó beszédtémáinak mintegy csúcspont járajutott: az erkölcsi felelősség, a bűn és bűnbocsátó isteni irgalomról szólott. Huszonöt percig tartott már a szónoklat; divinatórius szavak, képek, példázatok vibráltak csodálatos megnyilatkozásban, vezényszószerű felkiáltások. Most egyszerre abbahagyja villámgyors gesztusait. A kéz, mely egy pillanattal előbb lendületes mozdulattal kísérte az előadást, hirtelen lehanyatlott a fehér karingre, a hang, mely egy pillanattal előbb még tisztán és csengőn harangozott végig a templomon, hirtelen elhalkult, s a szavak tompán s érctelenül tolmácsolták a szárnyaló mondatokat. A hallgatóság ijedt meglepetéssel nézett a szószékre, ahol a püspök bal tenyerét ráveti a szószék peremére, és keményen, mintha lába földbe gyökereznék, mozdulatlanná merevedik. Senki sem tudta, mi történt a püspökkel, de ebben a teljesen szokatlan, szoborszerű magatartásban van valami megmagyarázhatatlan, félelmetes. Szava, mintha elvágták volna, egy másodperc alatt

összecsuklik, megáll. Megnyitja ajkát. Egy-két mondat. Sohasem hallott, rekedt, megtört hang akusztikája. Tompa, különös köhögés. A püspök zsebkendője után nyúl. Megtörli izzadó homlokát. A hallgatóságon tehetetlen, zsibbadt rémület lesz úrrá. Közben a püspök tovább beszél. Gondolatai már széttörve, ismétlés, befejezetlenül széthulló mondatok. Négyen kapják meg a félig eszméletlent, s a templommal egybeépített papnevelőintézetnek egy szobájába viszik, lefektetik.» Agyvérzése másnapra megöli.) Holttestét április 4-ikén indítják útnak püspöki székvárosába, olyan országos méretű gyásszal, aminőt Kossuth Lajos temetése óta nem látott Budapest. (Az egyetemi templomtól a Déli pályaudvarig megszámlálhatatlan tömeg mozog, koporsóját a nemzet kiválóságai kísérik. Egész emberáradat vonul Székesfehérvár felé. Temetése évében búcsújáró-hellyé lesz a város.)

1929. — A Szent István-Társulat megbízásából Schütz Antal egyetemi tanár közrebocsátja Összegyüjtött Munkáinak huszonötkötetes sorozatát. (E pompás kritikai kiadás XXV. kötetében megvan a sajtó alá rendező hittudósnak nagyértékű Prohászka-jellemrajza is. Ennek az elején találóan írja : «A következő nemzedékeknek elsősorban az Összegyűjtött Munkák mondják majd meg, ki volt Prohászka. Egyéniségét és működését — a kortársak bámulatának és elragadtatásának tárgyát — lassan belepi az idők pora. Irásainak azonban lesznek olvasói, míg a Duna—Tisza táján laknak, akik magyar nyelven keresik kifejezését az ember örök vívódásainak és vágyódásainak.»)

1934. — Fölállítják szobrát Budapesten. (A hatalmas ünnepségek között leleplezett szobor alkotója : Fülöp Elemér.)

1938. — Holttestét a székesfehérvári temetőből ünnepélyesen átviszik az új székesfehérvári templomba. (Prohászka-emléktemplom.)

Prohászka Ottokár megfigyelései és ítéletei a millénnium után következő évtizedek konzervatív világnézetének irányt jelölő megnyilatkozásai. — Szemlélődéseire néhány jellemző idézet :

A magyarságról. — «Az ázsiai felfogás beleavasodott a magyar nép százados passzivitásába és szellemi tétlenségébe, s kifejezést nyert a magyar dzsentriben, a nemzetnek szerepvivő osztályában,

mely kitartó, szívós munkáért sohasem lelkesült, de élvezni, mulatni annál jobban tudott, s mely az idők munkatársadalmában csak bomlásával, ritkuló tehetségeivel, tömeges pusztulásával s a hatalom eszközeinek kíméletlen s erkölcstelen kihasználásával tüntet.» — «Az a magyar falu! Szent Isten, ez az igazi Balkán és Turán! Emelni a falut, s megtartani erkölcsét! Eddig Budapestet emelték — a zsidók, a falut pedig zsebelték! A legszükségesebb probléma a falu emelése. A kultúrát a középosztály hordozza, de ezt a kultúrát lefelé kell megéreztetnie, s lefelé vezetnie, mert különben elszigetelődik a saját népétől s erejének forrásaitól. Eddig a tisztelt középosztály elszigetelve állt, alulról a paraszttal, fölülről a zsidóval garnírozva.»

A zsidóságról. — «Magyarországon most mázsálja a magyar népet a gazdasági fejlődés; a mérlegnek egyik serpenyőjében ülnek a magyarországi népek, a másikban a zsidóság. Ne vesse senki szememre a gyűlöletet, sem az egyenes szót. Nem szeretek zsákban macskát árulni, s a divat miatt az igazságról bölcsen hallgatni, azért kimondom, hogy Magyarországon jelenleg csendes honfoglalás folyik; gazdasági logikus folyamat megy végbe, melyről köznyelven azt mondják, hogy az erősebb legyőzi a gyöngét, vagy hogy a csuka megeszi a pontyot. A magyar nép a gyönge, de ízletes pontyocska, a zsidóság a csuka. A magyar nép értelmi ereje, értelmessége, faji ellenállása kisebb, bármit zengjenek is róla, kisebb, mint a szemita népeké; ennek a tényállásnak gazdasági kifejezése az, hogy üres a zsebe. Ez a zseb egyre ürül, a munka gyümölcse mindaddig másé lesz, míg az együgyű s jámbor nép raffinált élelmességgel áll szemben. Míg egymásra bízzuk őket, biztos, hogy a gyönge elvész, s az erős erősebbé válik.» — «Teljesen igaz, hogy vannak derék zsidók, de a zsidóság idegen, a kereszténységet leszorító, honfoglaló, minket kisajátító hatalom. Tény, hogy általános emberszerető s liberális elvek alapján a kétszer-kettő négy dialektikájával megesznek bennünket. Már most mit hirdessünk? Azt, hogy igazság, testvériség, munka, haladás? De hiszen ezen győz a raffinériájuk, más lelkiismeretük, talmudi világnézetük! Zengjük hát az etika elveit, kössük be szemünket selyemkendővel, üssük a dobot saját ki-

licitálásunkhoz, s induljunk a vágóhídra, s magunk fújjuk az indulót hozzá? Itt egy raffinált, romlott, hitetlen s erkölcstelen faj garázdálkodásáról van szó, poloska-inváziójról, patkány-hadjáratról, egy kérdés van : hogyan védekezzünk? Lehetséges-e a védekezés, vagy adjuk át az országot? Lehetséges-e az csak etikai újjászületés, munka által? Van-e jogunk kitiltani idegen elemeket, akik azt hirdetik, hogy új országot alapítanak a Duna—Tisza közt?» — «A zsidó szellemet szellemtelenségnek kell hívnom, mert tagadása az eszményinek, levigyorgása a fölségesnek. Mindenütt kinullázza azt, ami nem profit, haszon, érdek. Szellemtelen, mert lapos és piszkos. Számokkal dolgozik, s mást nem lát. Erre a művészeti vakságra példa néhány zsidó fiatal-óriás viselkedése az 1907. évi pécsi kongresszuson a szabad tanítás ügyében. A költészetre került a szó, nos hát nyilatkozott egy-két galileista jelölt : „Mi az — mondták — költészet? Rímek, táncoló szavak, nyelvpattogások, szókisülések! Nincs annak értelme, meg kell mondani, hogy az ember mit akar, s azzal schluss!" Mily kótyagos szótáncoltatók voltak tehát Dante, Arany, Petőfi, Vörösmarty.»

A háborúról. — «Esik az eső, s a bakák fölvonulnak, s ordítják : éljen a háború! Van-e rettenetesebb téboly s alávalóság? S ez mint hazafiság is fest. Egészen új mentalitás szállja meg az embereket ; óriási megfeszülés, erőkifejtés, bátorság, áldozatkészség, hűség! De ez mind a bestializmus szekerén, mely emberhullák fölött hempereg! No, hát erről én nem írok itt. Ezt nem dicsőítem. Tudom, hogy sok nagy érzés fakad a harcok s kínok között, de nem, nem, nincs közöm az öldöklő világhoz. Nem Istennek, nem Krisztusnak világa ez! Mi közöm hozzá?! E házakhoz s hazákhoz, melyeknek lakói egymást agyba-főbe verik, srapnelezik, gránátozzák! Ah, mily igaz, hogy odi profanum vulgus! Sokszor hallom, hogy ez kevély szó! Nem ; ez igaz, mély s felemelő szó! Ezt a bestye világot gyűlölöm, gyűlölöm!» — «Nincs kedvem írni. Körülöttem ugyan a lelkesedés kitörései fűtik a levegőt, s az embereket valami dühféle ragadja ; de ha mélyre nézek, s kérdem, hogy itt mi történik, hát megborzadok. Ilyen embermészárlást provokálni alávaló imperialista érdekekért : ez igazán ördögi. Az ujságolvasó közönség izgatottan várja a hí-

reket, mialatt a csontok törnek, s a testvérgyilkosság dühébe beleheccelt katonák kilehelik lelküket. Nem, ezt elgondolni is borzasztó. Hol van itt a krisztusi szellem? De minek a pokolban Krisztust emlegetni? S ez a szégyen, hogy ég a lelkem, melyben hit és érzés van! S ezek a mi hírlapjaink mint őrült dervisek ugrálják körül a hekatombákat! Ezeket kellene odaküldeni, de nem a főhadiszállásra, hanem a gödrökbe!» — «Háború! Voltaképen ez mind állatiasság, alávalóság, őrület s Isten átka. Mondják, hogy az ember imádkozni is megtanul. Hát hogyne kiáltana, mikor a vadállatiasság s kegyetlenség behemótjának a talpa alá kerül; de Isten ments, hogy a háborút a vallásosság iskolájának tartsam. A pokol nem az ima-tanítás helye; a háború pedig annak tornáca. Nem, nem, semmi köze Krisztusnak s az evangéliumnak a háborúhoz, a kartácsokhoz, a srapnelekhez s a nagy szomorú pusztításhoz.» — «Pesszimizmusomat, s megvetésemet a háború s minden iránt, ami katonai, nem úgy értem, mintha a háborúban semmi nagyot nem látnék; dehogy is nem; látom a nagy akarást, mely milliókat igazgat, s látok sok hős akarást, mely magára parancsolja másnak parancsát, s kitart hóban, fagyban, árokban, sárban hősiesen.» — «Én nem bírok szabadulni attól, hogy az ördög a hasát fogja, s úgy röhög a háborún és kultúrán és filantrópián s ami van még más divat. Legjobb volna, ha az egész hazug kultúrától tudnánk menekülni! Teljesen elfordult a lelkem az alávaló világtól. Utálattal s undorral van tele a lelkem, kivált, ha a hazug sajtó hadjáratát, ennek a zsidó kuli-tintahadnak a piszkát s agyváladékát nézem.»

Újságírás, parlament, demokrácia. — «A sajtószabadsághoz nagy lelkiismeretesség kell. A sajtó életet vagy halált, romlást vagy haladást olthat olvasóiba; erőssége lehet a szabadságnak s erkölcsnek, biztosítéka a haladásnak, mentsvára az emberjogoknak vagy átka mindennek. Itt lehet megvédeni a jogot s igazságot, az osztályokat s egyeseket a jogtalanság s elnyomás ellen; de itt lehet el is árulni a tisztesség s igazság ügyét, s akkor a sajtó nem a kulturális haladás zászlóvívője, hanem a jogfosztás alávaló zsoldosa és vérebe lesz?» — «Hiszen van sok fikció és misztifikáció, de olyan alig van még, mint amilyen a nép-szuverénitás s az

általános választójogból kikerülő demokrácia. Mikor ilyen jogászideológiát hallok, s nézem a szónokot, a fuvalkodó békát élvezem benne! A kemény nézésű szemek, a gőg szellemétől átjárt arc s a nagy szópuffancsok, melyek szájából gomolyognak.» — «Mennyi hazugság ebben az úgynevezett demokráciában! Csupa nagyhangú puffancs. A nép az úr. Hol? S ki az a nép? S milyen az uraság? Az-e, hogy szamarakat vesz a nyakába? A parlament is mily kritérium nélküli gyülekezet! Kik kerülnek oda be? Van-e arra kiválasztás? Ha valahol, hát itt kellene szelekció. Most a hazugság uralkodik! Az újságírás is csupa hazugság; a stílusa túlzás, szuperlativuszok s szenzációk torlasztása, lelkiismeretlen szószátyárság. Mi lesz a közönségből, melyet ily moslékon tartanak?» — «A modern világban a legfertőzőbb tényező a sajtó: egy-egy kiadóhivatal és nyomda valóságos mocsár, melyből a maláriás szunyogok rajai emelkednek ki, s szállnak szerteszéjjel. A jó, tisztességes sajtónak ezzel szemben szérumnak, oltóanyagnak kellene lennie.»

Emberszemlélet, vallomások, sóhajok. — «A dekadenciának egyik jellege az a blazírtság és cinizmus, mellyel minden nagy eszmét és eszményt és szellemi valóságot bepiszkítanak és profanizálnak. Van nálunk is egy bestiális káromkodó s a fölségessel szemben teljesen blazírt költő, Ady Endre, aki minden eszményt lehúzott s bemocskított: Istent, a Szentháromságot, a Szentlelket, Krisztus Urunkat, Szűz Máriát, a hazát, a nemzetet, a nőt. S nemcsak nősténységnak után iramodik, hanem valóságos szadizmus űzi mindennek, ami szent és nagy, bemocskolására.» — «Forradalom? Hát ki forrt itt? A vidék? Dehogyis, a subás és szűrös paraszt, az önző kisgazda, az ugyancsak nem forr. Hát Budapest? Az a sok szegény ördög, hivatalnok, éhenkórász vagy talán a Lipótváros? Istenem, azok úgy akarnak forradalmat, hogy mások forrjanak, s ők nézzenek s írjanak! Hát aki itt forrt, az néhány bőrébe nem fért zsidó volt, akik felbéreltek s előlegekkel szerződtettek zsiványokat, betyárokat, gyilkosokat! Lemaitre mondja: „Mióta az emberiség él, s a történelem folyik, a legnagyobb forradalmak úgy történnek, hogy az emberek 999 ezredrésze nem vesz részt bennük, nem kívánja, nincs haszna belőle,

s átlag nem is érti, hogy mi ez?"» — «Szellemet mindenbe! Szuverén, iniciatív szellemet! Kiindulást és lelkesülést, lángokat, tüzeket . . . szellemet!»

Kiadások. — Isten és a világ. Esztergom, 1891. (Ezt a hittudományi és természettudományi könyvét 1882-től kezdve számos tanulmánya és cikke előzi meg a katolikus folyóiratokban és hírlapokban, főkép az esztergomi Magyar Sion és az Esztergom hasábjain.) — A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat. Esztergom, 1894. (A budapesti tudományegyetem hittudományi karának jutalmával kitüntetett pályamű.) — Föld és ég. Esztergom, 1902. (Kutatások a geológia és teológia érintkező pontjai körül. A hitetlen természettudománnyal szemben a keresztény tudomány védelme. Ez a könyv — írja Schütz Antal — fölvillanyozta a régóta stagnáló teológiát és megmozgatta a laikus világot; természett dósaink sorába megtörtént az első betörés az előző emberöltő alatt szinte hivatalossá vált hitetlenkedésbe. Hatásának külső mértéke könyvészeti sikere: még megjelenése évében került a sor a második kiadásra, három évre rá a harmadikra: ilyen terjedelmes teológiai műnél példátlan eset az utolsó két században.) — A diadalmas világnézet. Esztergom, 1903. (A kereszténység ősi igazságainak átélése a modern ember lelkével, a jelenkor világnézeti problémáinak fejtegetése, a hit költői színezésű és egyéni hangú apológiája.) — Dominus Jesus. Esztergom, 1903. (A budapesti egyetemi templomban tartott nyolc konferenciája.) — Elmélkedések az evangéliumról. Budapest, 1908. (Krisztus követése a modern életben. Az élet értékeinek összeegyeztetése a kereszténység önmegtagadást kívánó parancsaival.) — Az intellektualizmus túlhajtásai. Budapest, 1911. — Magasságok felé. Budapest, 1911. — A túlvilág tornácaiban. Budapest, 1913. — A pünkösdi lélek. Budapest, 1914. — A háború lelke. Budapest, 1915. — A Jordán partjától a Tábor-hegyig. Budapest, 1915. — A Tábor-hegytől Bethániáig. Budapest, 1915. — Bethániától a Golgotáig. Budapest, 1915. — A szép szeretet anyja. Budapest, 1916. — Kultúra és terror. Budapest, 1918. — Konferencia-beszédek. Budapest, 1918—1925. — Elbeszélések és útirajzok. Budapest, 1923. — Prohászka-imakönyv.

Budapest, 1927. — Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. Huszonöt kötet. Budapest, 1928–1929. (A sajtó alá rendezés sok fáradsággal járt, mert a püspök sem beszédeit, sem kéziratait, sem nyomtatott munkáit nem tette félre, különféle helyeken szétszórt cikkeinek sorsával nem törődött, még címeiket sem jegyezte föl. A kritikai kiadást Schütz Antal rendkívüli gonddal bocsátotta közre. A sorozatban a püspök levelezésének kivételével minden Prohászka-írás benne van. A szövegeket körültekintő magyarázatok kísérik.)

Irodalom. — Sík Sándor : Prohászka mint költő. Élet. 1914. évf. — Brisits Frigyes : Az ifjú Prohászka. U. o. 1923. évf. — Strommer Viktorin : Prohászka Ottokár. Pannonhalmi Szemle. 1926. évf. — A Keresztény Nő folyóirat Prohászka-száma. 1927. évf. — Prohászka. Tanulmányok. Összegyűjtötte Brisits Frigyes. Budapest, 1927. (Apponyi Albert, Bangha Béla, Bárdos Remig, Czettler Jenő, Csernoch János, Glattfelder Gyula, Hanauer István, Horváth Sándor, Marcell Mihály, Mikes János, Némethy Ernő, Pitroff Pál, Rott Nándor, Schütz Antal, Sik Sándor, Túri Béla, Virág Ferenc, Wolff Károly és mások cikkeivel.) — Brisits Frigyes : Prohászka Ottokár, a szónok. Magyar Kultúra. 1927. évf. — Horváth Sándor : A Szentlélek hárfája. Budapest, 1927. — Sik Sándor : Prohászka Ottokár, a költő. Magyar Kultúra. 1927. évf. — Szabó Imre : Prohászka Ottokár. Protestáns Szemle. 1927. évf. — Némethy Ernő : Prohászka Ottokár életrajza. Budapest, 1928. — Schütz Antal : Prohászka Ottokár emlékezete. Katolikus Szemle. 1928. évf. — U. az : Prohászka pályája. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. 25 köt. Budapest, 1929. — Sik Sándor : Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1928. — Ravasz László : A lélek embere. Emlékezés Prohászka Ottokárra. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Áprily Lajos : Megemlékezés Prohászka Ottokárról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 58. köt. Budapest, 1932. — A Korunk Szava folyóirat Prohászka-száma. 1932. évf. (Kovrig Béla, Schütz Antal, Széchenyi György, Tiefenthaler József és Vértesi Frigyes cikkeivel.) — Jámbor Mike : Prohászka Ottokár természetszemlélete. Pannonhalma, 1932. — Zulawski Andor : A diadalmas

világnézet. Tanulmányok Prohászka Ottokárról. Budapest, 1932. — Bangha Béla szerkesztésében: Katolikus lexikon. 4. köt. Budapest, 1933. — Katona Jenő: Prohászka, a publicista. Élet. 1934. évf. — U. az: Prohászka Ottokár, az újságíró. A Sajtó. 1934. évf. — Tamás József: Prohászka Ottokár társadalomszemlélete. Budapest, 1934. — Papp Zoltán: Prohászka Ottokár hungarizmusa. A Cél. 1936. évf. — Schütz Antal: Prohászka mint akadémikus. Budapest, 1936. — Bosnyák Zoltán: Prohászka és a zsidókérdés. A Cél. 1938–1939. évf. — Hilbert Károly: Prohászka Ottokár és a nőnevelés. Katolikus Szemle. 1938. évf. — Námesy Medárd: Prohászka pedagógiája. Magyar Paedagogia. 1938. évf.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

RAVASZ LÁSZLÓ.

A REFORMÁTUS egyházi szónoklatnak a huszadik század első harmadában RAVASZ LÁSZLÓ a legnagyobb hatású művelője.

Beszédeiből az evangélium szelleme a gondolatok mélységével és a stílus ragyogásával sugárzik elő. Egy-egy beszédében a vallás megrázó igéi mellett több költészet van, mint sok ünnepelt lírikus széltére magasztalt köteteiben. Csodálatosan mély lélek, eredeti minden megszólalásában, legyenek azok akár alkalmi elmélkedések, akár ünnepekhez kapcsolódó prédikációk, akár kiváló emberek elhúnytakor tartott beszédek.

Ravasz László nemcsak újat mond, hanem másként is beszél, mint annyi más tehetséges szónok-kortársa és elmélkedő-előde. Elmélkedéseiben bölcselő és apostol. Magasságokból néz alá, lelke tele van részvéttel a vergődő ember sorsa iránt. Képeivel felgyujtja a fantáziát; történeti utalásaival, irodalmi kapcsolataival, nemes magyarságával megkap és tettre indít. *(Ez ama Jézus, Gondolatok, Az emberélet útjának felén, Ünnepnapok, Orgonazúgás, Százados énekek, Két beszéd, A halál árnyékában, Tudom, kinek hittem.)* Imádságai a régi protestáns poéta-igehirdetők munkásságának szerencsés továbbfejlesztői. Amint annak idején Tompa Mihály az Olajággal és Szász Károly

a Buzgóság Könyvével a nőkhöz fordult, úgy jelent meg az ő *Hazafelé* című kötetében a modern kor református asszonyainak imádságos könyve. Az áhítaton és költőiségen kívül ott van ebben a kötetben a filozófus lelke is, ott van minden lapján az Istent kereső lelkipásztor zsoltáros elragadtatása, ott vannak a hűséges vígasztaló lélek szárnyaló szavai. Beszédeinek és tanulmányainak legjellemzőbb két gyűjteménye — az *Alfa és Omega* s a *Legyen világosság* — a protestantizmus szellemének remek érzékeltetése, a nélkül, hogy a felekezetiség ráütné bélyegét a szerző diadalmasan zengő fejtegetéseire. A világ elvesztette egyensúlyát, támasztékot kell adni a szakadékok fölött tántorgó emberiségnek. Az Isten kegyelméből való igehirdető Jézus Krisztusban találja meg életfilozófiáját, a kereszténység bizonyosságával fogja össze az élet szertehulló szálait, a hit lángolásával szól az Úr és az ember egymáshoz való viszonyáról.

Akár a templomi szószékről beszél az igehirdető, akár más közönség előtt áll az előadói emelvényen, akár írószobájában mélyed bele tanulmányaiba, csodálatos biztonsággal vezeti hallgatóságát a nagy kérdések útvesztőin át. Tanításait megnyugvással fogadjuk: érezzük, hogy jobb emberek lettünk a jóság forrásai mellett. A színekben gazdag stílus a képzelet tűzijátékának fénye mellett bontakozik ki, a hit mélységét a gondolatok sokoldalúsága gazdagítja. Az élet nagy céljai — az Istennel való találkozás, a lelki ember formálása, a világ zűrzavarain felülemelkedő keresztény jóság — úgy lépnek elénk, mintha régi évszázadok klasszikus bölcsesége szólna hozzánk a modern íróművész ajkain keresztül.

Gondolatbőség, érzelemfutamok, képgazdagság, bölcs mondások buzognak elő minden munkájából. Bevilágít bensőnk minden vívódásába, nem torpan meg a mélységek előtt, meglebbenti a magasságok fátylát. Munkássága a maga egészében az emberi lélek legbensőbb találkozása Istennel. Emberöltőkig kell visszamennünk a magyar református egyházi beszéd történetében, hogy hozzá többé-kevésbbé hasonló — ha vele nem is egyenrangú — szónokot találjunk.

A nagy igehirdető gyökeresen erdélyi lélek, s éppen ezért törzsökösen magyar is. Szónoki előadása — akár a szószéken jelent meg, akár az előadóasztal előtt — Erdély legszebb magyar kiejtésével bontakozott ki hallgatósága előtt. Hangja nemesen símult témáihoz. Nem rögtönzött soha, mindíg átgondolta mondanivalóit, azért zendültek meg szónoklatai olyan megkapó irodalmi formában. «Beszédeim — írta egyik szónoki gyűjteményében — rendesen nem úgy hangzanak el, amint írásban olvashatók. A készülés során le szoktam diktálni mondanivalóimat, bár a beszélő emberre az előre elkészült kézirat nem mindíg segítség, hanem néha teher. Mikor azonban helyreáll az a titokzatos kapcsolat, mely a beszélőt és hallgatóságot élő egységgé teszi, igen sokszor egyebet mondok — ha nem is mást — mint amit terveztem. A beszéd elröppen, de a kézirat, mely a készület eredményeképpen született, megmarad számomra s más számára is, és maradandóvá teszi az elszállt gondolatokat. Bizonyságtételemnek két szárnya: az írás és a beszéd felemás színben, de egy ütemben repül a világosság felé.»

Ravasz Lászlót a magyar emlékbeszéd történetében is előkelő hely illeti meg. Emlékbeszédei géniusz-rajzok, hasonlatosak Kölcsey Ferenc két nevezetes akadémiai beszédéhez. Az életrajzi adatokat mellőzi, hősének szellemi alakját vizsgálja, a maradandót és nem a mulandót örökíti meg pályafutásából. Teszi ezt a költői látás színes képeivel, a szónoki elragadtatás művészi stílusával. A részletek visszahúzódnak, a pályakép mégis napsugaras világításban áll előttünk. Igazi megörökítő módszer ez, a szellemi nagyságok méltó emléke. A valóság égi mása fölött az óda szárnyalásai.

Irodalmi tanulmányai és esztétikai vizsgálódásai a tartalomnak és formának ugyanazokkal a nemes jellemvonásaival ékesek, mint szónoki beszédei. Ha írójuk az irodalomtudomány művelését tekintette volna szellemi pályafutása céljának, fejlődése során bizonyára odakerült volna lángelméjével Gyulai Pál és Beöthy Zsolt irodalomtörténeti jelentőségű egyéniségei mellé.

Ravasz László (szül. 1882. szeptember 29. Bánffyhunyad, Kolozs megye), kolozsvári teológiai tanár, utóbb a dunamelléki református egyházkerület püspöke, a Protestáns Szemle szerkesztője, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöke, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Lelkipásztori munkássága az eredményes építő munka ragyogó példaképe. Prédikációival a protestáns hitszónoklatnak új irányt mutatott.

Adatok Ravasz László életéhez:

1882. — Szeptember 29: Ravasz László születésének napja. Szülőhelye: a kolozsmegyei Bánffyhunyad. (Elődei székelyföldi birtokosok. Atyja, Ravasz György, a bánffyhunyadi polgári iskola tanára. Anyja, Gönczi Róza, református papi család gyermeke.)

1892. — Ravasz László a bánffyhunyadi polgári iskola első

osztályában. (Négy osztály elvégzése után a székelyudvarhelyi református gimnáziumban folytatja tanulmányait. Itt tesz érettségi vizsgálatot 1900-ban.)

1900. — Egyetemi hallgató és református teológus Kolozsvárt. (Böhm Károlynak, a filozófia tanárának, különösen kedves tanítványa. Főmunkatársa, majd szerkesztője az Egyetemi Lapoknak. Negyedéves teológus korában, s utána még egy évig, Bartók György erdélyi református püspök titkára.)

1905. — Ez év őszén kiutazik Németországba, s két félévet tölt a berlini egyetemen. (Hazatérve segédlelkész szülővárosában.)

1907. — A kolozsvári református teológiai akadémia tanára. (Tizennégy évet tölt tanári szolgálatban. Hatása rendkívüli nagy. Az ifjúság rajong érte, buzgón követi erkölcsi tanításait, az ő szellemében készül papi pályájára. Egyik kiváló tanítványa följegyezte róla, hogy a hallgatóság életének ő volt a középpontja, oktatott és nevelt egyszerre. Hatását méltán hasonlították a nap serkentő és érlelő fényéhez.)

1908. — Feleségül veszi az erdélyi református püspök leányát, Bartók Margitot. (Boldog házasságából négy gyermeke születik.)

1914. — A Protestáns Szemle szerkesztője. (Hogy őt, a kolozsvári tanárt, választják meg a Budapesten megjelenő folyóirat szerkesztőjévé, mindennél jobban mutatja tekintélyét. 1919-ig áll a Protestáns Szemle élén. Folyóiratát kitűnően irányítja. Cikkei hozzákapcsolódnak az időszerű kérdésekhez, nevezetes eseményekhez, vitás álláspontokhoz, s a református vallás tanításainak szellemében körültekintően tájékoztatják az olvasókat, mi a dolgok lényege, mit lássanak meg a hangzatos jelszavak mögött.)

1918. — Az erdélyi református egyházkerület főjegyzője. (A püspök helyettese, de azért tovább tanít a teológiai akadémián. Páratlan buzgalommal gondozza az erdélyi református gyülekezetet, tárgyal a bukaresti kormánnyal.)

1921. — A dunamelléki református egyházkerület püspöke. (Harminckilenc éves. Híre már régen átterjedt a Királyhágón. Magyarországi hittestvérei a dunamelléki egyházkerületben őt választják előljárójukká, egyben a budapesti Kálvin-téri egyház

lelkészévé. Erdélyben a román uralom alatt nagy szolgálatokat tett a magyarságnak, most Budapesten és a Duna vidékén építi újjá a református hitéletet.)

1923. — A Kisfaludy-Társaság tagja. (Gárdonyi Géza székébe kerül: a szépíró helyébe az egyházi szónok. «Köszönöm a Társaságnak azt, — mondotta Berzeviczy Albert elnök üdvözlő beszédére — hogy engem mint igehirdetőt választott tagjai közé. Nem tudom, ért-e magyar református prédikátort ezen a címen ilyen kitüntetés? Életem oltárok körül való forgolódásban telik el, s mikor megfáradok, átlépek önök közé, hogy mirrhámat a lángvödörbe vessem. Füstje úgy keveredjék el hivatott és áldott kezük gerjesztette illatok fényes felhőibe, amint a lelkem eggyé olvadt gyermekségem óta a magyar nemzeti géniusszal.»)

1925. — A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. (Ajánlói: Badics Ferenc, Négyesy László, Némethy Géza, Pintér Jenő, Szinnyei József, Vargha Gyula, Voinovich Géza. Az ajánlás szerint: «A magyar közönség felekezeti különbség nélkül úgy tekint reá, mint a nehéz megpróbáltatások terhe alatt roskadozó magyarság egyik erős oszlopára. Ravasz Lászlót nagy filozófiai és esztétikai képzettség, s az irodalom és történelem bámulatos ismerete mellett a költői képzeletnek szabadon csapongó szárnyalása s mindent átfogó ereje jellemzi. Ez az adománya teszi őt korunk egyik legnagyobb szónokává. Költői képei, melyek a szivárvány minden színében ragyognak, szinte elkápráztatják közönségét. Beszédei, melyekben az egész univerzum él, lehel, zeng, ragyog, sugárzik, megdobogtatják a szíveket, s felgyujtják a hallgatók képzeletét. De nemcsak az élő beszédnek, hanem az írott szónak is mestere. Nyomtatott művei tele vannak gondolattal, sziporkázó szellemmel s formaszépséggel.»)

1929. — Amerikai útja. (Az Egyesült Államok magyar református templomaiban rendkívüli hatással prédikál.)

Idézetek Ravasz László munkáiból:

Az élet értelme. — «Aki csak a Miatyánkot tudja, tud annyit az élet igazi értelmére nézve, mint száz doctor angelicus.»

Élet és Isten. — «Az élet a maga egészében becsületügy. Nem szabad megvetni, nem szabad elprédálni; nem szabad eladni vagy

eldobni; mert a mi életünk Istennek drága kincse, amit a mi becsületünkre bízott. Lehet, hogy nekünk nem drága, de drága Istennek; lehet, hogy nekünk teher, de Istennek ékkő; lehet, hogy nekünk szennyes rongy, de Istennek: királyi palástja ékes darabja. Reánk bízta Isten ezt az életet, hogy ez ajándékával kiválasszon, magához emeljen s az ő dicsőségének részesévé tegyen. Nem szabad tehát az életet kibányászatlanul, míveletlenül hagynunk.»

Isten embere. — «Lassú elégés, áldozatos eltékozlás az Isten emberének élete. Ez a kálvinista aszkézis mély jelentése, hogy kiválóbbjai égő áldozatként tékozolják el ifjúságukat, férfikoruk elejét, öregségük derűjét, családjuk örömeit, az élő Isten országa előtt a Kálvin címerszava szerint: Cor meum tamquam mactatum offero tibi Domine!»

Ember és egyház. — «Anyád az egyház: üsd meg, tagadd meg, gúnyold ki, — ó, nem magadat ütnéd-e meg, és magadat aláznád meg, tennéd nyomorúlttá, ha őt bántanád? A gyermekeknek egyetlen tudománya ez az ösztön: élj az anyai szeretettel! Nekünk ez a legfőbb életparancsunk: élj az anyaszentegyházzal! Engedd, hogy tékozolja rád gondját, szerelmét, törődéseit.»

A kálvinista lélek. — «A kálvinista ember emberi szemek előtt meg nem ijed, de feltétlen engedelmességgel hajol meg az Úrnak lelkiismeretében megszólaló parancsa előtt. Isten kezében eszköznek érzi magát, s ezért a legelszántabb a harcban és legalázatosabb a diadalkor.»

Ész és szív. — «Nem a nagy gondolatok teszik széppé a világot, hanem a nagy érzések; nem abban van az élet mértéke, hogy mekkorát tud kérdezni a szellem, hanem abban, hogy miket tud felelni a szív. Egyetlen jótettben több bölcseség van, mint a a legmélyebb filozófiában, s az őszinte jóakaratban nagyobb titok, felségesebb törvények és mélységek rejlenek, mint a csillagvilágok miriádjaiban.

Férfi és nő. — «A világot a férfiak kormányozzák, de a férfiakat az asszonyok ihletik. Minden nagy ember mellett ott van egy fényes árnyék: az anyja, a hitvese vagy a leánya. És minden elbukott férfi mellett ott sötétlik egy démoni árny: a rossz asszony.

A költészet varázsa. — «Amint a költő látja a tárgyakat : csillagot, leányszemet, lovat, szőlőhegyet, gyöngyvirágot, pálmafát, ezt a nagy ezerváltozatú mindenséget : mindegyikre ráhullat egy darabka lelket, s erre csoda történik a tárgyakkal. Egyik mosolyog, a másik sír ; nézd, ez eped, az meg háborog ; mennyire vár ez a kő, mennyire nem ez a hegyi patak ; itt ez a tavi rózsa, így még nem terült ki a vágy, mint ez a nap elé. Ébredez, támadoz, kél és megindul egy világ : minden dolog hoz egy darab lelket, egy érzést, gondolatfoszlányt, akaratot, s mindenik visszaadja a művésznek, mert tőle vette. Elindulnak a tárgyak, s mire lehullanak a művész lábai elé, már megannyi lélekdarab, mosolyok, könnyek, átkok, hahoták, lihegések és haragok.»

Művészet és erkölcs. — «A műalkotás ne legyen prédikáció, mert az felesleges ; de ne legyen kerítő beszéd sem, mert a hetedik parancsolat a Múzsák között is érvényes.»

Protestáns irodalom. — «Az író nem tud elszakadni attól a világtól, amelyből származott. A katolicizmus éppúgy megérzik Dante minden során, mint a kálvinizmus Miltonén. Csokonai Vitéz Mihályt, Petőfi Sándort, Arany Jánost, Jókai Mórt nem lehet leszakítani arról a protestáns művelődésről, amelyen születtek, és nagyra nőttek. Lehetséges, hogy egy ilyen író nem volt lélekben meggyőződött hitvalló, hiszen dogmatikai szigorúsággal véve a dolgot, nem volt az Petőfi sem, sőt Arany sem. De lelkükben hordoztak egy olyan világot, képviselnek egy olyan szellemiséget, amelyet a történelem ezen a földön a magyar protestantizmustól eredeztet és nevéről nevez. Ha valaki nagyenyedi diák volt, a keresztlevelére való tekintet nélkül, be van oltva az erdélyi protestantizmussal. Lehet, hogy sokszor birkózik vele, de a sorsközösség, az együvé tartozás le nem tagadható valóság lelkükben és műveikben.»

Magyar végzet. — «Nekünk egy ős emberi végzetet kell leküzdenünk, azt, hogy mi felejtünk, ahol emlékezni kellene, és emlékezünk, ahol felejtenünk kellene.»

Zsidókérdés. — «Mennyi zsidót bír el egy nemzet? Annyit, amennyi mellett meg tud maradni filoszemitának. Ki gondolná azt, hogy Palesztinában félannyi zsidó van, mint Budapesten?

Egész Ázsiában és Afrikában együtt nincs annyi, mint amennyi Nagymagyarországon élt. Egész Franciaországban félannyi a zsidó, mint Budapesten, tehát ott még nincs zsidókérdés. Varsóban annyi a zsidó, hogy ott nemsokára már csak keresztyénkérdés lesz. Azok a zsidók, akik áttérni nem tudnak, új hazába menni nem akarnak, éljenek jelenlegi országukban a keresztyén ethika törvényei szerint, e törvények erkölcsi fegyelme alatt. Hitükért senki sem fogja háborgatni őket, amint már századok óta nem háborgatja. Ne áltassák magukat azzal, hogy csak ostobaság vagy gonoszság termeli ki velük szemben az ellenérzést. Lássák meg, hogy ez évezredes történelmi érzés, amely útjukon végesvégig kíséri őket. Igaz, belevegyült ebbe a történelmi magatartásba sok ostobaság és gonoszság, de az érzés maga egyetemes visszahatás egy faj szellemiségével szemben. Meg kell tehát ismerniök azokat a vonásaikat, amelyek e reakciót felébresztik és táplálják, s meg kell kérdezniök: hogyan szabadulhatnak meg tőle. Akikben erősebb a faji összetartozandóság, mint a befogadó nemzet lelkiségével való egybeforradás; akik idegenül és átutazókként érzik magukat közöttünk, s akiket kiszakít a nemzet testéből, és corpus mysticummá fűz egy kifejezhetetlen faji öntudat: vegyék a vándorbotot kezükbe, s Ahasvér-útjukon menjenek egy kissé tovább, oda, ahol maguk között zárt és élő nemzettestté változnak, s kivirul minden történelem és műveltségképző erejük.»

Társadalmi kép. — «Az embereknek nincs idejük arra, hogy halhatatlan művek létrehozásán fáradjanak, de meg a halhatatlan művek unalmassá is váltak. Szabad idejükben nyers, hathatós és idegrázó örömök után szaladnak. Ezt megkapják olcsón a mozikban, mulatóhelyeken, rádióval és gramofonokkal sokszorosított és tömegnek szóló ipari termékekben. Ami még a szabad időből fennmarad, azt a sport izgalmas művelésére kell fordítani, ahol százezrek izgulnak, küzdenek, fogadásokkal, pártállásokkal súlyosítván helyzetüket és tökéletesítvén élvezetüket két világhírű birkózó vagy két válogatott futballcsapat mérkőzésének láttára. Dolgozni csak üzleti szempontból érdemes, tehát általános alapelv: bolond, aki többet dolgozik, mint amennyiért megfizetnek.

A pénz uralmával együtt jár az, hogy eladóvá válik minden érték, s minél inkább árulják, annál olcsóbbá lesz. Olcsó a becsület, a női erény, az igazság és az emberek hódolata. S ha egyszer csak a külső dolog, a látható, a felmérhető, a pénzben kifejezhető az érték : az életösztön azt javallja, hogy kezdjük el a látszatkeltés kétségbeejtő hajszáját. Mindenki mutasson többet, mint amennyit ér. Ez egyetemes hazugság-versenyre vezet, amelyben mindenki úgy vesz részt, hogy maga mindenkinek hazudik, de senkinek sem ad hitelt. Ezért kell gazdagabbnak, tekintélyesebbnek, becsületesebbnek, jobbnak, fiatalabbnak, méltóságosabbnak, tehetségesebbnek, kedvesebbnek látszani, mint amilyenek vagyunk, s ezért tart mindenki értéktelenebbnek, hitványabbnak, gonoszabbnak, öregebbnek, közönségesebbnek, ostobábbnak és utálatosabbnak, mint amilyenek vagyunk.»

Háború és kereszty énség. — «Nem a háború a borzasztó, az borzasztó, hogy ilyen a nemzetek erkölcsi színvonala ; nem a háború mond ellent a keresztyénségnek, hanem az, hogy kétezer év óta keresztyén államok ennyire keresztyének. Maga a háború csak borzalmas tükörképe annak, hogy mik vagyunk. Egy óriási leleplezés, amelyben Jézus arcába vágja az embernek : ime, ez vagy te!»

Ábránd és valóság. — «Mindíg arra vágytam, hogy „homo unius libri" legyek, szerzője egyetlen olyan műnek, mely az egész életen át készül. De ez nem adatott meg nekem. A helyett, hogy egyetlen téma világgá szétfutó szálait szőttem volna mindent egybefoglaló rendszerré, mindennap egy apró kérdésre kellett külön feleletet adnom, s tükörcserepekké széttördelnem nagy mondanivalómat : az „imago mundi"-t. Egyetlen óriási márvány faragása helyett ezer és ezer színes kavicsot kellett rakosgatnom. De ha te segítesz, kedves olvasó, a tarka kövekből kiveheted azt a dicsőséges Arcot, aki a pátmoszi agg látásán sugárzott át, mint a felkelő nap a völgyek ködén : „Én vagyok az Alfa és az Ómega, kezdet és vég, ezt mondja az Úr, aki van, és aki vala, és aki eljövendő, a Mindenható."»

Kiadások. — Aisthesis. Kolozsvár, 1903. — Schopenhauer esztétikája. Kolozsvár, 1907. — Bevezetés a gyakorlati teológiába.

Kolozsvár, 1907. — Ez ama Jézus. Kolozsvár, 1910. — A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa, 1915. — Látások könyve. Budapest, 1917. — Kicsoda az ember. Budapest, 1918. — Gondolatok. Budapest, 1921. — Orgonazúgás. Budapest, 1923. — Két beszéd. Budapest, 1924. — Százados énekek. Budapest, 1925. — Ünnepnapok. Budapest, 1925. — Hazafelé. Budapest, 1925. — A halál árnyékában. Budapest, 1927. — Tudom, kinek hittem. Budapest, 1927. — Ágenda. A magyar református egyház liturgiás könyve. Budapest, 1927. — A Táborhegy ormán. Budapest, 1928. — A lélek embere. Budapest, 1930. — Alfa és Ómega. Beszédek, tanulmányok, cikkek. Két kötet. Budapest, 1933. — Legyen világosság. Beszédek, tanulmányok, cikkek. Három kötet. Budapest, 1938.

Irodalom. — Vincze Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők. Budapest, 1926. — Máthé Elek: Ravasz László, az író és igehirdető. Magyar Szemle. 1933. évf. — Kerecsényi Dezső: Ravasz László, az író. U. o. 1938. évf.

A SZÓNOKLAT ÉS PUBLICISZTIKA.

Az egyházi szónoklat a huszadik században csodálatosan föllendült. A világháború megpróbáltatásai, a kommunista rémuralom és a trianoni béke után következő nehéz esztendők visszavezették a magyarságot a kereszténység eszmevilágához. Az 1900-as évek táján tele volt a világ a liberalizmus, radikalizmus, szocializmus eszméivel, az a korszellem gyűlölettel szemlélte a vallásos gondolkodást, de az 1910-es években már kiviláglott, hogy a papság nem hajlandó meghátrálni sem a progresszív politika, sem az internacionalizmus hadállásaival szemben. Kiváló egyházi emberek és bátor világi hívők sorakoztak egymás mellé a keresztény Magyarország vezérigéjének zászlaja alatt. Az 1920-as évektől kezdve a nemzeti hagyományokat tisztelő katolikus-protestáns irány egyre hatalmasabb lett, a kormány teljes erejéből támogatta az egyházi körök törek véseit, a szónokok és publicisták a keresztény-nemzeti gondolat védelmére siettek.

A katolikus egyházi szónokok és hitbuzgalmi írók közül Prohászka Ottokáron kívül számos kimagasló tehetséget lehetne megemlíteni. — Bangha Béla a szabadgondolkodók részéről elkeseredetten támadott vallásos elveket fényes elmével védelmezte. A modern gondolkodás érvei mind megvoltak szellemi fegyvertárában, annak igazolására,

hogy a hit és a tudás nem ellentétes fogalmak. Dinamikus szónoki ereje a leghíresebb polemikus hitvallók tüzére emlékeztette hallgatóságát, hitvédő tevékenysége elhatározóan hatott a magyar értelmiség gondolkodásának irányára. Szónoki sokoldalúsága kiegészítette Prohászka Ottokár apostoli munkáját, írói lendülete a katolikus gondolat szabadsághősévé avatta hívei szemében. Egyházi igehirdetésének hallgatói, társadalmi beszédeinek figyelői, harcias cikkeinek olvasói a katolikus öntudat újjáébresztőjét ünnepelték személyében. — Feszült érdeklődéssel hallgatta a katolikus közönség Tóth Tihamér prédikációit is. Ezekből a szentbeszédekből a fölemelő eszmék, vigasztaló meggyőzések, kiengesztelő tanítások gazdag bőséggel áradtak. A változhatatlan hittételeket Tóth Tihamér világító erejű példákkal magyarázta, az erkölcsi eszmék hirdetésébe lélekformáló erőt vitt. Szónoklatait a rádió útján az egész magyar katolikusság lelki épüléssel hallgathatta, könyveinek hatása túlterjedt az ország határain. — Brisits Frigyes kifejezőművészete is a legelőkelőbbek közé tartozik a magyar egyházi irodalomban. Bölcselő szellemének gondolati mélységei az egyéni stílus csillogó köntösében jelentek meg hallgatósága előtt. Képzeletének röpte a magasságokba szárnyalt, emberi együttérzésének evangéliumi hangja jobbá tette a szíveket.

A református egyházi szónoklatban Makkai Sándor a bölcselő tehetségek közül való. Igazságkereső lélek, töprengő és vigasztaló szellem. A hitvédelem és hitvita mesgyéit messze kerüli, apológia és polémia helyett hitet és szeretetet ültet hívei lelkébe. Embereszmény és nemzet-

nevelés: szónoki munkásságának és értekező prózájának ez a kettős vezércsillaga. — Révész Imrében a tudás tárgyilagossággal, a szónoki tehetség türelemmel és bölcseséggel párosul. «A magyar elmék meghódolása a Bibliában szóló Szentháromság egy Isten előtt nem vallásfelekezeti érdek, hanem emberi és magyar életügy. Nem arról van szó, hogy minden magyar ember ugyanegy templomban imádja az Istent; arról van szó, hogy, ha ez a nemzet élni akar, akkor minden magyar ember imádja az egy igaz Istent, fogadja el őt Megváltójának a Jézus Krisztusban, és bízza rá magát Szent Lelke vezetésére.» — Muraközy Gyula prédikációi és elmélkedései felölelik mindazokat a kérdéseket, amelyek legközelebbről érdeklik a mai kor magyarját. Nyelve gazdag eredeti képekben, hatásos hasonlatokban. Imádságoskönyve nemcsak az Igéből táplálkozó lelkipásztor elhivatottságának nemes terméke, hanem maradandó irodalmi érték is.

Az evangélikusok szellemi világát különösen Raffay Sándor és Kapi Béla gazdagította nemes stílusú egyházi szónoklatokkal. Beszédeiket a mélyen megalapozott tudáson kívül az evangélium hangulatvilágának visszatükrözése, az igazságra való bátor rávilágítás és a törhetetlen magyar akarat jellemzik. Társadalmi tanulmányaik az evangélikus világszemléletnek irodalmi szempontból is értékes megnyilvánulásai.

Az irodalmi szónoklatnak Berzeviczy Albert volt a legerősebb formaérzékű mestere. Választékosságát, elemző erejét, filozófiai szellemét átvitte történetírásába, emlékirataiba, útleírásaiba és művészettudományi tanulmányaiba

is. Született elnöknek bizonyult minden előkelőbb szellemű társaságban, megfontolt méltatója volt az irodalmi és tudományos érdemeknek. Beszédeiből a magyar elme fénye sugárzott.

A politikai élet és a velejáró szónoki dicsőség századok óta sok kiváló tehetséget vont magához. A fényes pályafutások példája, az érvényesülés gyorsasága, a hatalom szomjazása és a szereplés hiúsága a közélet világába sodorta mindazokat a becsvágyó lelkeket, akik megvetették a polgári élet egyhangúságát, s kicsinyelték vagy nehéznek találták a tudományos pálya elmélyedő munkáját. A szónoki művészet nem sokat nyert beszélő lázukkal. Az újabbkori magyar politikai szónoklatot az egyéni stílus elfakulása és a művészi érzék hiánya jellemezte : tömérdek szónok lépett föl, beszéltek sűrűn és hosszasan, de egyiknek beszéde olyan volt, mint a másiké. Az érdeklődés középpontjában álló kérdéseket nagyobbára szövevényes körmondatokkal világították meg. Mintha a jogi és közgazdasági témák minden mondatukra reányomták volna a maguk szürke bélyegét. A legkiválóbb szónokok hírében álló politikusok is jelentéktelenekké váltak irodalmi szempontból, ha beszédeiket a hírlapokban közölték.

Gróf Apponyi Albert szónoki pályája ebben a korban alakult ki véglegesen, régi sikerei mellé új diadalok sorakoztak, ékesszólását itthon és a külföldön egyformán megbecsülték. Szónoknak hatásosabb volt, mint írónak. Varázsos hangját hallani kellett, írásaiban a körmondatok megszokott stílusa alig különbözött más klasszikus államférfi szövegező módjától. — Gróf Andrássy Gyula politikai

szónoklatai a közéleti tapasztalatok és históriai tanulmányok leszűrődései. Az ifjabb Andrássyban megvolt a történetbölcselő helyes látása és az államtudományi műveltségű politikus higgadt érvelő ereje. — Gróf Tisza István szónoklatai a világháborús összeomlást megelőző negyedszázad magyar történelmének nélkülözhetetlen forrásai. Ezekből a beszédekből nemcsak a nagy államférfi alakja bontakozik ki, hanem a hazáját lángolóan szerető politikai vezér hatalmas egyénisége is. Tisza István lenézte a népszerűséget, nem ijedt meg az ellene bőszített tömeg fenyegetéseitől, rettenthetetlenül küzdött az indulatok és szenvedélyek viharzása ellen. Politikai súlyával, erkölcsi erejével, érveinek igazságával maga köré csoportosította a nemzet legjobbjait. Szónoklataiban a tárgyismeret és a vitatkozó erő volt a legfőbb érték: az elmélyedő fejtegetésekben és a fölényes visszavágásokban egyformán otthon volt. — Gróf Bethlen István beszédei is kortörténeti emlékek: Magyarország államéletének kútfőértékű bizonyítékai a legnehezebb időkből, amikor páratlan nehézségek között kellett újjáépíteni a földúlt országot.

Ezekben a nagyhírű vezérszónokokban a konzervatív-nacionalista szellem hol negyvennyolcas, hol hatvanhetes jellemvonásokkal párosult. Az Ausztriával való szoros szövetség vagy a császári törekvésekkel szemben tanúsított merev ellenállás szempontja irányította politikájukat, az arisztokrata-hegemónia és a dzsentri-uralom volt a legfőbb támasztékuk. Az előretörő városi polgárság jogaiért — a zsidó demokrácia szellemének erős érvényesítésével — Vázsonyi Vilmos küzdött legerélyesebben. Szónoklatait

nem mindennapi frisseség, egyéni fordulatosság s a szellem tűzijátékai jellemezték. Hírlapi cikkírónak is elsőrangú volt: ötletes, fölényes iróniájú, fordulatokban gazdag.

A radikális átalakulás szükségessége mellett a világháború előtt Jászi Oszkár foglalt állást legnyomatékosabban. Pályája kiáltóan bizonyítja, hogy a társadalmi helyzet megjavításának elméleti elképzelése nem sokat ér a való élet követelményeivel és az ösztönös józanság gyakorlati álláspontjával szemben. A jóhiszemű ember is csak akkor válik javára a köznek, ha törekvéseit nem kíséri kritikátlan elfogultság, tudományos gőg, világnézeti fanatizmus. Jászi Oszkárban a magyar rögtől elszakadt fiatal zsidó értelmiség világmegváltó gondolatai öltöttek testet, ábrándozó célkitűzéseiből hatalmas tanítványi gárda táplálkozott.

A politikusok vagy az élet hétköznapi nyelvén mondták el véleményüket az időszerű kérdésekről, vagy olcsó szellemeskedéssel, esetleg tajtékzó demagógiával szónokoltak. A művészi kifejező készség helyébe a bőbeszédűség meggátolhatatlan zuhataga lépett. Önteni a szavakat, jelentéktelen esetekből nagy dolgokat kovácsolni, a tetteket a közhelyek hínárjába fojtani: ehhez jól értett a kormánypárt is, az ellenzék is; de amikor a folyamatosan szavaló szónok beszéde nyomtatásban is megjelent, akkor egyszerre kiderült, hogy itt mindenről szó lehet, csak irodalmi formáról nem.

A beszédek szózuhataga időnkint valósággal elöntötte az országot. A miniszterektől kezdve a falusi kortesekig

mindenki beszélt. A politikusok megittasodtak saját mondataiktól, s komolyan vették a fűzfaretorikájukért kijáró tapsokat. Ha tettekre került a sor, majd minden alkalommal kiderült, hogy a nagyhangú ékesszólás az üres hordó kongása.

A publicisztikáról helyesen jegyezte meg az egyik 1900. évi akadémiai bírálói jelentés, hogy a közéleti témák magasabbrendű fejtegetéséhez az értelem ereje, a jellem szilárdsága, az egyéni meggyőződés bátorsága és a stílus művészi tökéletessége szükséges. «Csak a sajtó etikai legfőbb törvényének egy egész élet folyamán át tántoríthatatlan követése adja meg a hírlapírónak a méltóságot, teszi őt a közélet vezérembereivel egyenrangú tényezővé.» A publicisztika legfőbb erkölcsi törvénye : mit kíván a nemzet boldogulása, mi válik a becsületes társadalom javára? Ha a vezércikkíró olyan helyen vállal szerkesztőségi munkát, ahol nem követheti lelkiismerete sugallatát, ezzel az elhatározásával ki is szolgáltatja tehetségét különféle érdekszövetségek önkényének. Ahol a publicista — panaszkodik az említett akadémiai jelentés — nem a maga belső meggyőződésének tolmácsa, hanem mások érdekeinek szószólója, ott a toll hőséből fizetett gladiátor lesz. A politikai pártok, társadalmi csoportok, gazdasági érdekeltségek egyformán kihasználják a sajtó erejét, s a maguk önállótlan rabszolgájává teszik az újságírót. A publicista látszóan a gondolatszabadság zászlaja alatt küzd, és a cenzor erkölcsbírói hivatását gyakorolja, de valójában a hírlapi vállalatot fenntartó tőke parancsaitól függ, és a legnyomorúltabb kényszer bilincseiben vergődik. Tolla segítségével mások

irányítják a közvéleményt, írói tehetségével silány üzleti érdekeket juttat diadalra.

A szegénység a legnagyobb kerítő. A nyomorúságban vergődő magyar publicisták a megélhetés gondjaitól gyötörve sokszor lemondtak tolluk függetlenségéről. Mint a magánalkalmazottak általában, hírlapíróink sem menekülhettek meg a lelkeket kormányzó tőke hatalmától, a tőke pedig legnagyobb részt a keresztény-nemzeti hagyományokat gyűlölő csoportok kezében volt. Ha ezek az internacionalista szövetkezetek a maguk reformáló lendületében meg tudtak volna állni a megvalósítható tervek határain, értékes szolgálatokat tehettek volna az ország haladásának, de elvakult mohóságukkal még azokat a nemzeti reformpártiakat is elkedvetlenítették, akik a megcsontosodott maradiság ostorozói voltak. Minden haladás megállt, amikor a radikális reformok sürgetése mögül egyre jobban kivigyorgott az új osztályérdekek kapzsi ábrázata.

A politikai kérdések nemes szempontú bírálata, a társadalmi kritika előkelő hangja és a közérdekű fejtegetések egyéni stílusa csak kevés publicistánkban jelentkezett feltűnőbb erővel. — Rákosi Jenő ebben a korszakban is ott állt az élen világos beszédével, nemzeti szellemével, életbölcseséget sugárzó fejtegetéseivel. A tizenkilencedik századi publicisztika legszebb hagyományait ültette át a huszadik századba, példaadásul a hírlapírói élethivatás választottjainak. — Herczeg Ferenc remek jellemző volt, a közirodalmi próza kivételes tehetségű művésze. Tollán a legelvontabb tárgy is eleven életet kapott. Fejtegetéseinek belső gazdagságát formai szépségekkel vitte

olvasói elé. Gondolatai, képei, hasonlatai különösen akkor áradtak gazdagon, amikor Nagy-Magyarország helyreállításáért emelte föl szavát.

A katolikus újságírás művelésében Túri Béla szerzett nem közönséges érdemeket. Minden szenvedélyességtől távol, csupán az érvek súlyával tájékoztatta olvasóközönségét a közügyekkel szemben követendő keresztény-nemzeti álláspont követelményeiről. — A magyar falu elhagyatottságához fűződtek Buday Barna mélabús megfigyelései. A gondokkal küzdő gazdatársadalom védője volt, ennek a gyökeresen magyar nemzetrétegnek sok baja és kevés reménysége jajdult föl férfias lendületű fejtegetéseiben. — A nemzeti lét fontos problémáinak megoldása foglalkoztatta egész pályáján keresztül Hegedüs Lorántot. Stílusa rendkívül eleven volt, ismereteinek bőségét az eredeti ötletek csillogásával adta olvasói elé. Még elvontabb témáira is szerencsésen alkalmazta az irodalmi tanulmány művészi formáját. — Az ismeretek bősége mellett a szempontok szokatlansága jellemezte Tápay-Szabó Lászlót. Sok illúziót oszlatott szét a valóság fényével, sok leverő igazságot enyhített iróniájának gazdag játékával. A hatáskeresésre legkevesebbet adó írók egyike volt az egész magyar publicisztikában, az egyszerűség és közvetlenség műélvezés. Metsző kritikájú fej, bátor gondolkodó. A tudatlanság és gőg méltán retteghetett tollától, az igazságtalanság elnyomottjai sokszor találtak enyhülést vígasztalásában.

Kóbor Tamás egyrészt Tisza István ellenfeleinek lefegyverzésében, másrészt a liberalizmus ellen irányuló

támadások védelmében küzdött közéleti elgondolásaiért. Néhány ügyes mondattal kivégezni a másik párt igazságát vagy hamisságát, jelentéktelennek látszó mozzanatok végzetes súlyára fordulatos erővel rámutatni, s a helytelenről is bebizonyítani azt, hogy vannak benne helyes szempontok: mindezekhez Kóbor Tamás jobban értett bárki másnál. — Feleky Géza cikkeiben a széleskörű világpolitikai tájékozottság önálló egyéni szemlélettel egyesült. Fejtegetésein át az események kohójától távolabb álló olvasók is belepillanthattak az okok és okozatok szerves kapcsolatába.

A művelődést irányító közirodalom vezéregyéniségei közül több értékes név kívánhatja az irodalomtörténetírás figyelmét. — Imre Sándor kultúrpolitikai nagyvonalúsága messze kinőtt a szakpedagógia tudományos kereteiből. A nemzeti hagyományokat kevesen egyesítették olyan sikeresen az önálló rendszerezés újszerűségével, mint ez a kimagasló szellemű nemzetnevelő. Kristálytiszta elmeél, nemes hév, mély tudás jellemezte munkáit. — Kornis Gyula a filozófus világszemléletével tárta föl az államférfiak belső alkatának, sikereinek és balsorsának válságait. A köznevelés fejlődéséhez kapcsolódó elméleti és gyakorlati kérdések elemzésében fölötte termékeny munkát végzett. Írói arcképei során klasszikusaink bölcselő szellemét mélyreható vizsgálódásokkal elemezte. Egyik mestere volt az akadémiai és politikai szónoklatnak.

A bolsevista uralom alatt szörnyű tapasztalatokat szerzett a nemzet; nem csodálható, ha az ellenforradalom győzelme után a keresztény-nemzeti szellemű újságírás

lángoló haraggal indította meg támadásait az ellenséges hadállások ellen. A vitázó publicisztikának kevés olyan mestere akadt hírlapirodalmunkban, mint KÁDÁR LEHEL. Kivédhetetlen pengével osztogatta metsző csapásait. Viharzó lelke ott lobogott a magyar faj naggyátételének gondolatkörében, a nemzeti eszméket védő szellemi rohamcsapat egyik legbátrabb tisztje volt. Szikrázó szellemmel, félelmes érveléssel, öldöklő szatirával írt cikkeit megdöbbenéssel olvasták. Kaján ötletesség, szenvedélyes lendület, könyörtelen láng fűtötte át valamennyi írását. Vérbeli vitázó volt a javából, a harcot nemcsak az eszmék diadaláért, hanem magáért a viaskodás lázáért is szerette. Antiszemitizmusából nem az embertársát gyűlölő köznapi lélek haragja lobogott elő, hanem a nemzetét féltő magyar öntudata, elszánt indulata, tiszta meggyőződése.

A kor mozgató eszméinek föltárása terén, s a magyarság és külföld vezéregyéniségeinek lélektani bemutatásában PETHŐ SÁNDOR tehetsége tündöklött legjobban. Politikai állásfoglalásai nem egyszer kivívták az olvasók ellenmondását, de még vitát támasztó cikkeiből is kitűnt nem közönséges lélekboncoló ereje. Ösztönösen megérezte a nagy összefüggéseket. A napi politika kicsinyeseknek tetsző eseményei nem egyszer valóságos korrajzzá szélesedtek tolla alatt. Akár a miniszteri állás fényében kérkedő tájékozatlanságot ostorozta, akár a fontolgatás nagyképűségébe burkolódzó tehetetlenség ellen emelt szót, akár egyes politikai csoportok nyegleségével szemben vívta harcait, mindenütt következetes világnézettel, kardforgató bátorsággal és a művészlélek ragyogó színezésével derített fényt

az eszmék és tettek rejtett indítékaira. Ragyogó dialektikája hol áradó hömpölygésű mondatok sodrában jelentkezett, hol impresszionista színezéssel vonta magához közönsége lelkét. A Habsburg-királypártiság ügyét kevesen szolgálták meggyőződésesebb okfejtéssel, mint a dinasztikus restaurációnak ez a fényes fölkészültségű publicistája. Történeti jellemrajzaiból, politikai arcképeiből, históriai visszapillantásaiból mindenütt kiérzett a tudományos iskolázottságú filozófus elme ítélő ereje, de egyben szembetűnt a stílusművész mondatépítő eredetisége is.

Milotay István az egyéni kifejező tehetség ritka erejével lehelt lelket fejtegetéseibe. A politikai eseményekhez és társadalmi jelenségekhez kapcsolódó gondolatok költői szépségekkel bontakoztak ki írásaiból. Vezércikkeinél művészibb szárnyalású szózatokat nem írt ebben a korban egyetlen más magyar publicista sem. A kormányzati rendszerek szánalmas hibáinak fölfejtésében a meg nem rettenő szív őszinteségével foglalt állást, a gyakorlati fontosságú észrevételeket az érzelem aranyszálaival szőtte át. Kossuth Lajos, Kemény Zsigmond, Rákosi Jenő és Bartha Miklós után újabb korszakot teremtett a magyar publicisztikában. A trianoni végzet, Habsburg-kérdés, zsidó veszedelem, szociális válság, kultúrfölény, bizantinizmus, demokrácia, parasztélet, hivatalnoknyomor, ipari kapitalizmus, külpolitikai bonyodalmak: mind helyet kaptak széles ívelésű vezércikkírásában. Egy-egy vasárnapi szózatát százezren olvasták, fajszerető vallomásain a nemzet széles rétegei lelkesedtek, eszmevilágából még az ellenséges sajtó is okult.

Szónokok és publicisták :

Apponyi Albert, Rákosi Jenő, Vészi József pályájának nagyobb fele a tizenkilencedik századra esik.

ANDRÁSSY GYULA gróf (szül. 1860. június 30. Tőketerebes, Zemplén megye ; megh. 1929. június 11. Budapest), földbirtokos, országgyűlési képviselő, 1894-ben és 1906-ban miniszter, 1918-ban közös külügyminiszter, a M. T. Akadémia tagja. — Nemcsak politikai szónok volt, hanem tevékeny publicista is : a vitás nemzeti kérdések megoldására állandóan felhasználta tolla erejét. Mint atyja, az idősebb gróf Andrássy Gyula miniszterelnök, ő is az 1867-es kiegyezés alapján állott, az Ausztriával való szövetség tiszteletben tartásával iparkodott megoldani a magyar kérdéseket, de politikai becsvágya végzetesen szembeállította gróf Tisza Istvánnal. A trianoni béke után a Habsburg-párti legitizmus egyik buzgó támasza volt, s így erősen szembekerült a szabad királyválasztás elvétől nem tágító nemzet nagy többségével. Hatvankilenc éves korában halt meg. — Munkái : Az 1867. kiegyezésről. Budapest, 1896. — A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Három kötet. Budapest, 1901—1911. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — Zrinyi Miklós, a költő. Budapest, 1909. — A száműzött Rákóczi. Budapest, 1914. — Kinek a bűne a háború? Budapest, 1915. — A világháború előzményei. Két kötet. Budapest, 1925—1926.

BALTAZÁR DEZSŐ (szül. 1871. november 15. Hajdúböszörmény ; megh. 1936. augusztus 25. Debrecen), a tiszántúli református egyházkerület püspöke. Nagyhatású egyházi szónok. Hatvanöt éves korában halt meg. — Munkái : A háború az evangélium világításában. Debrecen, 1918. — A megpróbáltatások idejéből. Debrecen, 1920. — Elég nekem az Isten kegyelme. Debrecen, 1923.

BANGHA BÉLA (szül. 1880. november 16. Nyitra ; megh. 1940. április 29. Budapest), a Jézus-Társaság és a Szent István Akadémia tagja. — Teológus, filozófus, történetíró, szónok és publicista volt egy személyben. Ritka sokoldalúság, rendkívüli elmeél, csupa lángolás. Alig szántott föl egy-egy parlagon heverő munkaterületet, máris új feladatok terheit vállalta, olykor egész országjárást rendezett hitébresztő céljai érdekében. Tudósnak, buzdítónak és

szervezőnek egyformán nagy volt. Baranyay Jusztin és Buttykay Antal társaságában folytatott sajtóalapító tevékenysége új lendületet adott a már haldokló keresztény hírlapírásnak. Amióta 1900-ban megtartották az első katolikus nagygyűlést, a világi emberek is évről-évre jobban érdeklődtek az egyház ügyei iránt, de azért a katolikus öntudat csak lassan bontakozott ki. Prohászka Ottokár mellett egy jézustársasági, egy ciszterciirendi és egy ferencrendi szerzetes hármas szövetsége tett legtöbbet arra, hogy a katolikus erő versenybíró modern sajtót teremtsen a vallásos gondolat védelmére. Az Alkotmánynak nem volt megfelelő ereje, bármilyen lelkesedéssel harcolt is a katolikus eszmékért, ezért hozták össze 1918-ban, páratlan sikerű országos gyűlésezések útján, a Központi Sajtóvállalatot : Bangha Béla, Baranyay Jusztin, Buttykay Antal alapítását. Nem volt okuk megbánni fáradozásaikat : a proletárdiktatúra után kiderült, milyen nagy a jelentősége az olyan sajtónak, amely támadások esetén harcos erővel utasítja vissza az ellenfél érveit, sőt maga is támad, ha erkölcsi szükségét érzi. «A sajtó — fejtegette Bangha Béla — az eszmeterjesztés legalkalmasabb tényezője. Szószék : mindennap sok ezer lakásban mindenről prédikál, ami csak történt vagy aminek történnie kellett volna. Néha nem kell mást tennie, mint kiemelnie egyes híreket, másokat viszont csekély jelentőségűnek tűntetni fel, s már maguk ezek az egyszerű megoldások harci eszközökké válnak a kezében. Azonban a hírszolgálat e technikai jellegű értékmérésén és értéktudatosításán túl még más feladatai is vannak a katolikus sajtónak. A közönség már hozzászokott a komoly keresztény világfelfogással ellentétes elvek és eszmék áttekinthetetlen tömegéhez. Még a katolikus közönség is igen nagy részben idegen világnézetek szempontjait fogadta el öntudatlanul is irányítójának. Ferde filozófiai és erkölcsi nézetek, hittani zűrzavar, történeti valótlanságok kritikátlan elfogadása úgyszólván hozzátartoznak már a mai műveltséghez. Az egyház katedrájával szemben hangban és szaporaságban azt tízszeresen túlharsogó ellenkatedrák bömbölik bele a köztudatba a maguk külön tudományát, s a közönség gyanútlanul és észrevétlenül tér át a szellemi hithagyás útjaira akkor, amikor az egyház hű gyermekének akarja

tudni magát. Egy óriási bábeli tornyot kell itt lehordani, a fogalomzavar Bábelét ; egy mindenre kiterjedő, mindent fertőző, mindent megmérgező eszmei gázháborút kell elhárítani azoktól a tömegektől, amelyek hisznek a kereszténység egyetemes művelődésirányító értékében. A tudatos félrevezetéssel éppen úgy szembe kell szállni, mint a jóhiszemű felületességgel. Oly óriási feladat, hogy szinte ijesztő és akaratbénító dolog csak áttekinteni is. Az embereknek felületesség kell, csengő-bongó szó, akár igazságot hord, akár az ellenkezőjét. Mégis meg kell oldani ezt az emberfölöttinek látszó feladatot. Meg kell gyógyítani a beteget, aki oly nehezen akar gyógyulni, s meg kell akadályozni az öngyilkost a rohanásban, amelynek végén az örvény tátong. Ez keresztényi és emberi kötelesség, de kiválóan nemzeti is. Homokra, valótlanságokra, belső képtelenségekre, téves és öngyilkos elvekre nem lehet nemzetéletet építeni. Legkevésbbé akkor, amikor elég serény kéz fúrja az aknákat nemzeti létünk egyedüli időt álló fundamentumai alá, akár cinikus Shylok-érdekből, akár megbódult álhumanizmusból, akár álhazafiságból.» — A nagytekintélyű jézustársasági atyát a Károlyi-forradalom és a proletárdiktatúra pribékjei halálra keresték, de híveinek rajongó szeretete lehetővé tette elmenekülését. Később Hollandiában és Északamerikában hatásos előadásokkal védte a magyar ügyet. Délamerikában is nagy utat tett, hogy az ottani magyar telepesek hitéletét és nemzeti öntudatát erősítse. Évekig működött Rómában. Szerkesztésében jelent meg a Magyar Kultúra című nagyhatású folyóirat (1913-tól) és a négykötetes Katolikus Lexikon (1931—1933.). — Munkái : Jellemrajzok a katolikus egyház életéből. Budapest, 1909. — Imakönyv a művelt katolikus közönség számára. Budapest, 1920. — Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Budapest, 1920. — Nagy kérdések útján. Budapest, 1922. — Istenhit és istentagadás. Budapest, 1923. — A Jezsuitarend és ellenségei. Budapest, 1928. — Katolicizmus és zsidóság. Budapest, 1933. — Dél keresztje alatt. Budapest, 1934. — Örök élet igéi. Két kötet. Budapest, 1934. — Róma lelke. Úti képek. Budapest, 1935. — Világhódító kereszténység. Budapest, 1940. — Világnézeti válaszok. Budapest, 1940.

BÁNYAI ELEMÉR (szül. 1875. augusztus 22. Szamosújvár, Szolnok-Doboka megye; megh. 1915. április 2. Orosz harctér), a Magyar Nemzeti Múzeum tiszviselője, utóbb hírlapíró. Zuboly álnéven írt tudományos tárcái az egész országban ismertté tették nevét. Mint honvédtiszt, a kárpáti harcokban negyven éves korában halt hősi halált. Holttestét a Budapesti Újságírók Egyesülete hazahozatta, s a Kerepesi-úti temetőben hantoltatta el. Kisebb írásainak egy részét a róla szóló megemlékezésekkel együtt Mikes Lajos rendezte sajtó alá: Zuboly-könyve. Budapest. 1916. (A kötet munkatársai többek között: Ady Endre, Krudy Gyula, Kunfi Zsigmond, Prohászka Ottokár, Révész Béla, Schöpflin Aladár, Szép Ernő.)

BERZEVICZY ALBERT (szül. 1853. június 7. Berzevice, Sáros megye; megh. 1936. március 22. Budapest), földbirtokos, eperjesi jogakadémiai tanár, 1881-ben országgyűlési képviselő, 1884-ben miniszteri tanácsos, 1903-ban vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1905-ben a M. T. Akadémia elnöke, 1910-ben a képviselőház elnöke, 1923-ban a Kisfaludy-Társaság elnöke, a Szent István Akadémia és Petőfi-Társaság tagja. Nyolcvanhároméves korában halt meg. Írói működésének félszázados emlékét őrzi az 1925-ben közreadott Berzeviczy-emlékkönyv. — A kivételes tehetségű férfiú a magyar tudomány és irodalom egyik legtekintélyesebb vezére volt három évtizeden át. Előkelő európaisága, kiegyensúlyozott lelke, széleskörű tudása nemes ízléssel, higgadt tárgyilagossággal és tekintélyt tartó bölcseséggel egyesült. Pályájának annyi a kimagasló állomása, munkásságának olyan nagyok voltak a hazai és külföldi sikerei, hogy méltatásuk külön tanulmány tárgya lehetne. Irányító szellemének különösen a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság köszönhetett sokat. — Munkái: Itália. Útirajzok és tanulmányok. Budapest, 1898. — Beszédek és tanulmányok. Budapest, 1905. — Régi emlékek. Budapest, 1907. — Beatrix királyné. Budapest, 1908. (Franciául és spanyolul is megjelent.) — A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. Budapest, 1909. — A tájképfestés a XVII. században. Budapest, 1910. — A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben. Budapest, 1910. — Görögországi útirajzok. Budapest,

1913. — Délen. Útirajzok és tanulmányok. Budapest, 1917. — Az abszolutizmus kora Magyarországon. Három kötet. Budapest, 1922—1926. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.)

Bethlen István gróf (szül. 1874. október 3. Gernyeszeg, Maros-Torda megye), földbirtokos, 1901-ben országgyűlési képviselő, 1919-ben a szegedi nemzeti kormány ellenforradalmi megbízottja Bécsben, 1921-től tíz éven át Magyarország miniszterelnöke, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Szónoklataiban nem kereste az irodalmi eszközöket, nem törekedett hallgatói képzeletének foglalkoztatására, hűvös és tárgyilagos volt. — Válogatott beszédei és írásai. Budapest, 1932. (A gyűjtemény előszavában ő maga vetette föl a kérdést: érdemes-e közreadni olyan szónoklatokat, amelyek nem tartanak igényt irodalmi értékelésre. A felelős miniszterelnöknek — úgymond — nincs ideje arra, hogy beszédeit megtervezze és csiszolgassa, még témáit sem többnyire maga választja ki, hanem ellenségei, akik állandóan kémlelik a politikai hadállásokat, és meglepetésszerűen törnek rá a hatalom legfőbb birtokosaira; mégis közreadja évtizedekre terjedő politikai pályájának emlékeit, mert bennük egy nemzeti alapon álló konzervatív politikus államkormányzati gondolatai vannak megrögzítve, s áttekintésükből egységes politikai rendszer képe rajzolódik az olvasó elé.)

Brisits Frigyes (1890). — Életéről és munkáiról: az irodalomtörténetírók és kritikusok között.

Buday Barna (szül. 1870. Ófehértó, Szabolcs megye; megh. 1936. október 1. Budapest), több politikai napilap és mezőgazdasági folyóirat szerkesztője, a Budapesti Hírlap munkatársa, egyidőben országgyűlési képviselő, utóbb felsőházi tag. Hatvanhat éves korában halt meg. — Munkaerejét a magyar föld szolgálatába állította. Az agrárgondolat hűséges támogatója volt egész pályáján, ezért díszítette íróasztalát a gazdatársadalom egyöntetű elismeréseként: az aranytoll. Cikkei nemcsak alapos szakképzettségre valló fejtegetések, hanem vonzó olvasmányok is, a mindennapi élet elmélkedő természetű és mégis gyakorlati látású megfigyelései. Szelíd humor, itt-ott élesebb szatira. Nem a pártpolitikus elfogultsága szólt ezekből a művészi hatású publicisz-

tikai cikkekből, hanem a földesurat és a parasztot egyformán becsülő hazafi fajszeretete. — Könyvei közül legjellemzőbbek: Derűs égbolt alatt. Budapest, 1907. — Időszerű kérdések. Budapest, 1909. — Magyar problémák, Budapest, 1917. — Falusi levelek. Budapest, 1923. — Titkok földje. Budapest, 1925. — Magyar fényképek. Budapest, 1927. — A rögöktől a csillagokig. Budapest, 1930. — Pihenő. Budapest, 1932.

Csajthay Ferenc (szül. 1862. március 13. Zirc, Veszprém megye), a Budapesti Hírlap szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Szerkesztői tisztségében Rákosi Jenő oldalán mindenkor céltudatos elvhűséggel harcolt a nemzet ügye mellett. A Budapesti Hírlap irodalmi színvonalának, erkölcsi komolyságának és nemes hagyományainak megőrzésében hatalmas része volt. Negyvenhat évig dolgozott ugyanabban a szerkesztőségben, a magyar közvéleményt mély felelősségérzettel irányította, keze alól egész sereg nagynevű újságíró került ki. Legerősebb politikai küzdelmei idején sem feledkezett meg a vitatkozás nemes hangjáról. Önleküzdő mértéktartását választékos ízléssel párosította. Szerkesztőtársai többnyire pártos elfogultsággal bírálták a közdolgokat, őbenne a magyar zsurnalisztika legszebb hagyományai éltek. A klasszikus újságírók mintaképe volt, mindig magyar és mindig korszerű.

Feleky Géza (szül. 1890. november 4. Budapest; megh. 1936. december 15. Budapest), a Pesti Napló vezércikkírója, 1920-tól a Világ szerkesztője, 1926-tól a Magyar Hírlap főmunkatársa. Negyvenhat éves korában halt meg. — Politikai cikkein és társadalmi elmélkedésein kívül számos értékes művészettudományi és gazdaságtörténeti tanulmányt is írt. — Munkái: Könyvek, képek, évek. Budapest, 1912. — Tanulmányok. Budapest, 1912. — Munkácsy. Budapest, 1914.

Garami Ernő (szül. 1876. december 13. Budapest, megh. 1935. május 28. Budapest), műszerész, az 1890-es évek végétől a szocialista párt vezetőségének tagja, a Népszava szerkesztője, az 1918-as októberi forradalom után a Károlyi-kormány kereskedelmi minisztere. Ötvenkilenc éves korában halt meg. — A világháborút követő veszedelmes időkben mindent megkísérelt arra nézve, hogy visszaszorítsa a proletármozgalmak szélsőségeit, de

próbálkozásai nem vezettek sikerre. A kommunizmus kitörésekor elhagyta az országot, Bécsben maradt az ellenforradalom győzelme után is, onnan intézte támadásait a «fehér» Magyarország ellen. Később a magyarországi szociáldemokrata párt közbenjárására sikerült hazatérnie. Mint szocialista szerkesztő és publicista, elvtársainak tanítómestere volt, komoly ember, csak kényszerűségből tűrte a politikai agitációk útszéli hangját. Egyszerű zsidó gyári munkásból tehetsége révén emelkedett a vezéri székbe, szívós tanulással képezte magát, körültekintő tanácsai sokat segítettek forradalmi pártján. Ő alakította át 1905-ben a Népszavát naponkint megjelenő hírlappá, ő indította meg a magyarországi marxizmus első tudományos folyóiratát, a Szocializmust. Mindíg számot vetett azzal, mit lehet megvalósítani a gyakorlati életben, a nélkül, hogy pártja elvesztené a csatát a polgári társadalommal szemben. Publicisztikai működése ennek az irányelvnek szolgálatában állott; igaz, hogy ez az elv nem egyszer súlyosan elszigetelte a többi szocialista vezér mereven harcias csoportjától.

Görcsöni Dénes (szül. 1878. november 11. Gernyeszeg, Maros-Torda megye; megh. 1914. március 1. Budapest), családi nevén Friedreich István, budapesti községi reáliskolai tanár. Harminchat éves korában halt meg. — Az Alkotmány hasábjain 1904-től közreadott közérdekű cikkei, a Katolikus Szemlében és egyéb folyóiratokban megjelent tanulmányai és kritikái rendkívüli feltűnést keltettek. Félelmes erővel támadta a tudományos életben jelentkező felületességet, üzletieskedést, szélhámosságot. Többször pörbe fogták, de a bíróság előtt mindig kitűnt, hogy nemes erkölcsi rugók indították el polémiáiban, s mindig alaposan megfontolta, igazat mond-e? Szeplőtelen jellem volt, éles elme, alapos tudós. Nem a személyeket gyűlölte, hanem az élelmes áltekintélyeket. Korai halála a katolikus publicisztika pótolhatatlan vesztesége volt. Pótolhatatlan azért, mert hozzá hasonló bátorszellemű utód hosszú ideig nem jelentkezett a katolikus irodalomban. — Főmunkája: Gróf Széchenyi István élete. Budapest, 1915. (Nem teljes Széchenyi-életrajz, de így is értékes mű.)

Hegedüs Loránt (szül. 1872. június 28. Budapest), pénzügy-

miniszteri tisztviselő, 1898-tól országgyűlési képviselő, 1904-től a pénzügytan egyetemi magántanára, 1905-től a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, 1912-től a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, 1920-tól pénzügyminiszter, később a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének elnöke, a Pesti Hírlap munkatársa, a M.T.Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja. — Egyéni álláspontjai miatt sokszor került ellentétes felfogások ütközőpontjába. A magyar világban teljesen szokatlan volt, hogy egy magasrangú úr minden mellékteкintet nélkül mondja ki véleményét a legkényesebb irodalmi és társadalmi dolgokról. Személye körül szenvedélyes viták zajlottak. Legtöbb megrovásban akkor volt része, amikor 1931-ben a hírlapok hasábjain elkeseredett harcot vívott Négyesy Lászlóval és a jobboldali irodalom védelmezőivel Ady Endre költői nagysága érdekében. Mint író a legunalmasabb témákat is átmelegítette képzeletével. Akár közgazdasági fejtegetést írt, akár politikai tanulmányt, akár irodalmi csevegést vagy nyelvészeti hozzászólást, az időszerű tárgyak megfűszerezésében mindig pompásan ötletes írónak bizonyult. Az 1930-as évek nyelvújító mozgalmát ő indította meg a Pesti Hírlap hasábjain közölt cikkeivel. Az a törekvése, hogy a magyar nyelvet megtisztítsa az idegen szavaktól és a pesti utca sarától, erős visszhangot keltett. Számos más kezdeményezésének is megvolt a maga üdvös hatása. — Szépirodalmi munkásságáról : az elbeszélők között. — Közirodalmi munkái : A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899. (A kivándorlás okainak nyomozásában bebizonyította, hogy a szörnyű vérveszteséget a hitbizományi rendszer és a nagybirtok önző gazdasági politikája okozza, ezért bujdosnak ki a legderekabb magyar földművesek az Újvilágba. Az országgyűlés szabadelvű tagjai helyeselték felfogását, de a mágnásokkal szemben tehetetlenek voltak.) — A magyar éjszaka. Budapest, 1920. (Tanulmány.) — A halhatatlanok útja. Budapest, 1926. (Tanulmányok.) — Harc a magyar igazságért, Budapest, 1928. (Hírlapi cikkek.) — Új világ felé. Budapest, 1929. (Hírlapi cikkek.) — A könyvek könyve. Budapest, 1930. (Emlékek.) — Uram, Jézus! Budapest, 1934. (Vallásos elmélkedések.)

HERCZEG FERENC (1863–). — Életéről és munkáiról : a pályájáról szóló részben.

HEVESI SIMON (szül. 1868. március 23. Aszód, Pest megye), a pesti izraelita hitközség vezető főrabbija, az Országos Rabbiegyesület elnöke, a Magyar Zsidó Szemle társszerkesztője, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület alapítója. Neves teológus és filozófus. Mint hitszónok a neológ-zsidóság egyházi beszédművészetének egyik kitűnősége.

HOCK JÁNOS (szül. 1859. december 31. Devecser, Veszprém megye ; megh. 1936. október 10. Budapest), katolikus pap, országgyűlési képviselő. Pályája elején falusi káplán volt, később kaposvári gimnáziumi hittanár, 1887-től a képviselőház tagja. Szónoki sikerei népszerű emberré tették, kortesútjain zajos hatással beszélt, prédikációira tódult a közönség. Tüntető szabadelvűségéért nemcsak a liberális keresztények, hanem a zsidók is ünnepelték. (A Bangha Béla szerkesztésében megjelent Katolikus Lexikon jellemzése szerint : «Kiváló szónok, akinek azonban egyházi szónoklatai éppúgy, mint érzelgős imakönyve, hittanilag erősen fogyatékosak voltak. A liberális paptípus szomorú megtestesítője.» Társadalmi mozgása kiáltó ellentétben állott papi hivatásával, szabadkőműves kapcsolatai kiadósan segítették boldogulását, a fővárosi zsidóság segítségével sikerült elnyernie a dúsjövedelmű budapest-józsefvárosi plébániát. A politikai hullámok egyre jobban balfelé sodorták. A Károlyi-forradalom idején elvállalta a Nemzeti Tanács elnökségét, az ellenforradalom győzelme után évekig külföldön tartózkodott, s csak 1933-ban tért haza. A budapesti büntetőtörvényszék s utóbb a magyar királyi Kúria nemzetárulásért egyévi börtönre ítélte, mert bujdosása idején mindent megtett arra nézve, hogy az ellenséges hatalmak elűzzék helyéről a magyar kormányt, s az októberi forradalom elmenekült vezéreit helyezzék az ország élére. Hock János is ott volt azok között — állapította meg a hivatalos vádirat — akik a külföldön gyűlöletet szítottak a létéért küzdő magyarság ellen, s egész Európát és Amerikát behálózó sajtóhadjárattal gyalázták a nemzetet. «Amióta azonban Csonka-Magyarország elszigeteltsége megszűnt, amióta az országban a közrend visszaállott, amióta a gyülölettel teli hada-

kozás már nem üzlet, az emigránsok letörve és kopottan visszatérnek az elhagyott országzászlóhoz, honvágyat hangoztatnak, megtérést mutatnak, pedig csak éhesek, állástalanok, reménytelen helyzetűek.» A megtört öreg pap hetvenhét éves korában halt meg. — Milotay István jellemzése szerint Hock János a jakobinizmussal kacérkodó forradalmi papi típus megtestesítője. «Az a szinte szabadkőműves katolicizmus volt az övé, mely a radikális hazafiságot, a népszuverénitást, a demokráciát a francia forradalom szellemében értelmezte, amelyben a hangsúly nem annyira a hiten, mint inkább a politikán fekszik. A rousseaui és krisztusi elvek és vonások sajátságos vegyüléke, amelyből a dogma és a hierarchia elzüllött lázadói vagy szökevényei kerülnek ki. Volt az arcában valami démoni, valami mefisztói, sokszor szinte két szarvat látott az ember a homlokán, majdnem a fejebúbjáig felnyúló kopasz halántékain. Nagy műveltségével, latin, francia klasszikusokból vett idézeteivel, fekete selyem reverendájában, a templomi szónoklat sajátságaival, felemás módon hatott a pirospozsgás falusi dzsentriből, az elegáns, széltoló ügyvédekből, nehézkes református papokból álló függetlenségi párton. Új jelenség volt a parlamenti szónoklatban a régi iskolával szemben. Amit mondott, és ahogyan mondta, az merőben másként hatott, mint Apponyi beszédei, másként, mint Eötvös anekdótái és aforizmái, vagy Ugron mindent elsodró szónoki lovasrohamai. Valamikor remek hangja volt, s tudott játszani vele. Dörgött, suttogott, recsegett és sistergett, s mindezt pompás, teátrális gesztusok kísérték, s valami csodálatosan eleven kifejező arcjáték, melyben a száj, a szemek, a homlok, az orr, mind résztvettek, úgyhogy beszédei tartalmát a szavak nélkül is, a puszta arcjátékból, le lehetett volna olvasni. Rendelkezett a gúny, a tragikus pátosz, a szellemesség, a lírai érzelmesség minden kifejező eszközével»). (Hock. Magyarság. 1933. évf.) — Tápay-Szabó László szerint: «Nála tehetségesebben magyar nyelven még nem szónokolt senki. Néha Ugron Gábor beszéde is mennyei magasságokban szárnyalt, de csak nagyon ritkán. János pap azonban mindig magával ragadott, és mindig eszményi magasságokba emelt bennünket. A politikai szónoklat primadonnái ó mily parányiak voltak mellette! Mily eszmeszegények! És mily

lélektelenek!» (János pap. Pesti Napló. 1936. évf.) — Munkái: Költemények. Kaposvár, 1882. — Hervadt levelek. Elbeszélések. Budapest, 1885. — Nagyböjti szentbeszédek. Budapest, 1891. — Imakönyv. Budapest, 1892. (Számos kiadást ért. Egy időben a legértékesebb katolikus imakönynek tartották. A szerző kitűnő francia hitbuzgalmi szövegek nyomán dolgozta ki imádságait.) — Szivárvány. Tárcák. Budapest, 1894. — Vigasztalások könyve. Budapest, 1895. — Összegyűjtött szentbeszédei. Budapest, 1900. — Jézus élete. Budapest, 1905. — Virágmesék felnőttek számára. Bécs, 1931. (Erkölcstanító elmélkedések érzelmes prózában.) — Börtönvirágok. Budapest, 1935. (A bűneit belátó lélek magábaszállása.) — Az élet könyve. Budapest, 1936. (Vallásbölcselő elmélkedések.) — Az ember könyve. Budapest, 1937. (Életbölcselő tanítások.)

Horánszky Lajos (szül. 1871. június 3. Szolnok), országgyűlési képviselő, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja. — Emelkedett szellemű írásaiból az államférfiúi megfontoltság éles ítélete és a klasszikus stílusú író választékos előadó módja sugárzik elő. Politikai vizsgálódásainak legtermékenyebb tere: Tisza István kora. Kortársaira való visszaemlékezéseiben a kegyelet melege éppen úgy megkapja az olvasót, mint az emlékek elmondásában megnyilvánuló történeti hangulat. — Irodalomtörténeti munkája: Bacsányi János és kora. Budapest, 1907.

Imre Sándor (szül. 1877. október 13. Hódmezővásárhely, Csongrád megye), a kolozsvári református gimnázium tanára, 1908-tól tanár a budapesti polgári iskolai tanárképző-intézet filozófiai és pedagógiai tanszékén, az ellenforradalom győzelme után ügyvivő kultuszminiszter, majd államtitkár a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, 1925-től a szegedi tudományegyetemen, 1935-től a budapesti műegyetemen a pedagógia tanára, egy időben a Magyar Paedagogia szerkesztője. — Munkái: A nevelés sorsa és a szocializmus. Budapest, 1909. — Nemzetnevelés. Budapest, 1912. — A magyar nevelés körvonalai. Budapest, 1920. — Neveléstan. Budapest, 1928. — A családi nevelés főkérdései. Budapest, 1931. — A neveléstudomány magyar feladatai. Budapest, 1935.

Jászi Oszkár (szül. 1875. március 2. Nagykároly, Szatmár-

megye), földmívelésügyi miniszteri tisztviselő, 1911-ben egyetemi magántanár, utóbb a radikális párt elnöke, a forradalmak idején miniszter. Mint a Társadalomtudományi Társaság folyóiratának, a Huszadik Századnak, szerkesztője és a Világ napilap vezércikkírója szociológiai és politikai kérdésekben másfél évtizedig irányította a progresszív mozgalmakat. 1919-ben külföldre menekült, 1925-ben egyetemi tanári széket kapott az Amerikai Egyesült Államokban. — Egyéniségét Milotay István így jellemzi: «Jászi Oszkár a zsidó doktrinér ideális megszemélyesítője volt. Tagja annak az új zsidó értelmiségnek, mellyel a Galíciából bevándorolt tömegek egyre növekvő arányban árasztották el a magyar főiskolákat. Ez a feltörekvő intellektuel zsidóság, telve a faj türelmetlenségével, nyers életerejével, mohó imperialista ambícióival, hamarosan szűkeknek találta azokat a kereteket, amelyeket a magyar glóbusz nyujtott érvényesülése számára. Jászi Oszkárban könyvtárakat átfogó olvasottság, rengeteg ismeret és műveltség, nagy nyelvtudás, pazar szóbőség, átlátszó, de csak a félművelt emberekre káprázt ató dialektika egyesült azzal a szívóssággal és orthodoxiával, amely a fiatal talmudtudósokat, a lengyel vagy a keleti zsidó iskolák jeles növendékeit és professzorait jellemzi. Csakugyan ő, a talmudista, első eminens, aki mindent jobban tud, mint mások vagy a többiek. Tudományát és meggyőződését ugyanazzal a gőgös, minden más véleményt megvető türelmetlenséggel képviseli, mint azoknak a zsidó vallásos szektáknak vezérei, amelyek Jeruzsálemben valamikor oly kegyetlen vérengzéssel gyilkolták egymást, s amelyek a galíciai zsidóság kebelében ma is olyan ádáz harcokat vívnak egy-egy eltérő betűmagyarázat miatt. Jászi Oszkárnál és társainál az egyedül biztos és üdvözítő hitnek ez a gőgje és türelmetlensége a tudomány és a szabad gondolat modern köpönyegében jelentkezett. Mint társadalmi és politikai újítóban benne élt a zsidóság nagy történelmi önhittsége a világot újra és újra megváltó elhivatástól. Ez a hivatásérzet benne is, mint a zsidó reformerekben általában, azzal a népek, országok és történelmek felett lebegő gyökértelenséggel társult, amely, miközben tele van egy évezredes faji, erkölcsi és szellemi zárkózottság minden terheltségével, szabadnak hiszi magát minden nemzeti elfogult-

ságtól. Ez a típus a nemzetközi ember fölénye alatt a legprimitívebb nacionalizmus és sovinizmus gyűlöletét őrzi minden más nemzeti vagy faji egyéniségekkel szemben. Ez a végzetes gyökértelenség, ez a földtől független, de annál erősebben fajhoz kötött lelkiség tette, hogy Jászi oly idegenül és értetlenül állott a történelmi magyarsággal és Magyarországgal szemben. Ő egyebek közt azt hitte magáról, mint ahogy minden művelt zsidó oly szívesen elhiszi ezt önmagáról, hogy neki az emberiség fáj, hogy benne minden elnyomottak szenvedése és sérelme ég, holott csak saját beteg faja szenved, eltelve olthatatlan uralmi vágyakkal és az örök nomádnak azzal a nyugtalanságával, mely minden történelmi adottsággal szemben jelentkezik. Jászi ennek a gyökértelen léleknek dühével gyűlölte a történelmi Magyarországot.» (Károlyi Mihály. Magyarság. 1924. évf. január 27.) — Ady Endre magasztalással írt «a mester» nagyságáról, eszményképét tisztelte az imponáló fellépésű szociológus személyében, mások is készséggel sorakoztak zászlója alá mindaddig, amíg a forradalom sikertelenségei ki nem józanították őket képzelgéseikből. Mikor Jászi a háborús összeomlás után tárgyalni kezd az annyira dédelgetett nemzetiségi vezérekkel, s «két napon át tartó elméleti vitában legyőzi Maniu Gyulát és társait, ezek a faj és a nemzet jogára és az erőre hivatkozva arcába nevetnek, s otthagyják a faképnél, a diplomáciai zöldasztal mellett. „Hogyan, hát önök nacionalisták?" kiált föl a tudós, a düh'ől és a csodálkozástól elképedve, s mindjárt hozzá is teszi: „Szégyeljék magukat. Én húsz éven át azt hittem, hogy demokraták s a pacifizmus, a testvériség és egy magasabb nemzetköziség hívei." Ekkora csalódás, a tények ilyen brutalitása egy ökröt kijózaníthatna, de a doktrinért semmi sem hozza zavarba. Sohase ő a hibás, hanem a tények és az emberek, amelyek nem alkalmazkodnak elméleteihez.» (Milotay István.) — Pethő Sándor jellemzése: «Vázsonyi után, de még az ő életében tolakodott fel az a zsidó ivadék, amelynél a radikális jelszó csak leplezése volt annak a heves, felforgató és antinacionálista irányzatnak, amelynek célját Jászi Oszkár a Dunamedence nemzetiségi és szociális erőcsoportjainak átszervezésében s a történelmi Magyarország lerombolásában határozta meg. Ennek az irányzatnak,

amely ösztönösen gyűlölt mindent, ami magyar, leglelkesebb hitvallói és legbuzgóbb harcosai azzal kezdték, hogy porbadöntöttek minden élő és holt magyar nagyságot, bálványt és tekintélyt. Valami szektárius lázzal, szinte örjöngő dühvel küzdöttek a nemzeti hagyományok ellen, és egész életük szívós és céltudatos feladatát látták abban, hogy az ismételten felújúló összeütközésben, amely egyrészt a magyarság, másrészt az uralkodóház és a nemzetiségek között folyt életre-halálra, erkölcsi és szellemi tőkéjük teljességét a magyarság történelmi eszményei ellen vessék nyomatékba. Internacionalizmusuk valójában zsidó-nacionalizmus volt. Munkájukat megkönnyítette a magyar vezetőosztályok maradisága, csökönyössége és elvakultsága, amellyel minden modern fejlődési erőt átutaltak hozzájuk. A történelmi magyar zsidóságra való hatásuk végzetesen nyilatkozott meg abban, hogy valóságos zsidó irredentát csináltak még abból a félig-meddig asszimilált zsidó értelmiségből is, amelynek megbízhatóságában és hűségében idáig senkinek sem jutott eszébe kételkedni. A szovjet-köztársaság egész értelmisége ebből a csoportból került ki. Ez a zsidóság teremtette meg a zsidókérdés lázas, viharhangulatos állapotát. A keresztény közönségnek annál könnyebb volt általánosítani, mert a sajtót teljesen átgyúrták és átitatták a maguk törekvéseinek szellemével.» (Viharos emberöltő. Budapest, 1929.) — Hogy milyen elkeseredéssel szemlélte a hazafias közvélemény a nemzetiségi kérdés hírhedt szakértőjének külföldi működését, arra jó példa az Új Magyarság egyik 1935. évi felszólalása: «Jászi Oszkárnak, akit árulásáért Masarykék amerikai egyetemi tanársággal jutalmaztak, még mindíg a magyar demokráciáért fáj a feje. Egy előadással kapcsolatban dühösen nekitámadt a magyar diktatúrának, s egekig magasztalta Masarykék demokráciáját. Nincs ebben semmi meglepő. Jászi Oszkár abból él, azért fizetik, hogy holta napjáig azt művelje, amit eddig is művelt. Hogy amíg csak lélekzik, igyekezzék ártani a magyarságnak, s igyekezzék használni halálos ellenségeinknek. Ez az elvetemedett ember a forradalom előtt évtizedeken át telekiabálta a világot a magyar nemzetiségi elnyomással, s mint az üldözött kisebbségek apostola jelentett fel bennünket Európa ítélőszéke előtt. A Károlyi-forra-

dalommal sikerült érvényt szereznie ezeknek az igazságoknak. Magyarország háromnegyed része azok kezére került, akikkel szövetségben Jászi Oszkár a magyar uralmat ostorozta. A bukaresti, prágai és belgrádi barátoknak Trianonban mód nyílott rá, hogy az uralmuk alá jutott magyarsággal szemben a nemzetiségi igazság, az egyenlőség, a szabadság és a demokrácia Jászi-féle elveit érvényesítsék. Hogy miképpen érvényesítették, bizonyság rá a három és félmilliónyi magyarság sorsa, a tótokéval, németekével, ruténekével és horvátokéval együtt. Ezek a kisebbségbe jutott népek többet szenvedtek tizenöt év alatt, mint előzőleg ezer év folyamán együttvéve. De Jászi Oszkárnak mégis tizenöt éven át egyetlen szava nem volt az ellenük irányuló üldözés égbekiáltó rendszereivel szemben. Egyetlen szóval nem tiltakozott soha, nem fölebbezett ugyanazon Európához, amelynek jóindulatába annakidején ezeket az új urakat annyira beajánlotta. Jászi Oszkárnak nem fájt többé a kisebbségi sors. Még kebelbarátja, az angol Scotus Viator is felhördült Középeurópa kisebbségeinek nyomorán, ő pedig pirulás nélkül, egy silány menedék-katedráért tovább magasztalta Masarykék és Titulescuék elveit. Most is siet újra és újra följelenteni bennünket. Milyen tragikomikus balszerencse ezé a nyomorúlt árulkodóé. A világ másik végére menekült, hogy onnan üvöltözzön egy nemlétező zsarnokság ellen.» — A jelentősebb Jászi-féle könyvek sorozata: A történelmi materializmus államböl cselete. Budapest, 1903. — Új Magyarország felé. Budapest, 1907. — Művészet és erkölcs. A M. T. Akadémiától jutalmazott pályamű. Budapest, 1908. — A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. — Magyar kálvária, magyar feltámadás. Bécs, 1920.

Kapi Béla (szül. 1879. augusztus 1. Sopron), szombathelyi lelkész, a dunántúli evangélikus egyházkerület püspöke. — Munkái: Hitünk igazságai. Budapest, 1909. — A boldogság könyve. Szentgotthárd, 1911. — Az én vallásom a Krisztus vallása. Budapest, 1913. — Új élet. Budapest, 1925. — Bizonyságtevés. Egyházi beszédek. Budapest, 1926. — Békesség. Imádságos könyv. Budapest, 1928.

Kádár Lehel (szül. 1884. január 18. Temesvár; megh. 1935.

április 8. Budapest), hírlapíró. — Eleinte vidéki újságokba írogatott. Rákosi Jenő fölfedezte tehetségét, szerződtette a Budapesti Hírlaphoz, itt megjelent cikkeivel szerzett országosan ismert nevet. Igazi ereje a kommunizmus után bontakozott ki. Amilyen lágyszívű ember volt az életben, olyan elszánt bajvívónak bizonyult a keresztény hírlapok hasábjain. Szélsőséges vérmérséklettel harcolt eszméiért, valósággal új stílust teremtett a magyar publicisztikában. Az újságírást nem kenyéradó mesterségnek, hanem erkölcsi hivatásnak tekintette. Küzdelmes életet élt, szegényen halt meg. Élete utolsó éveiben tüdőbaja egyre fájdalmasabban gyötörte, egyik kórházból a másikba vándorolt, sivár betegágyban teltek az évei. Ötvenegy éves korában halt meg. — Az ellenforradalmi korszakban kibontakozó publicisztikai jelentőségéről Pethő Sándor a következőket írja: «Mint a sirály keringett az örvénylő hullámok között, szilaj bátorságával, igazságérzetének példátlan erejű szókimondásával, szárnyalásának csodálatos könnyedségével, harcias lobogásának gyönyörű tűzijátékai közepette. Ezek a viszontagságos idők érlelték és emelték nevét szimbolummá. Ha a túlsó oldal embereivel kegyetlenül vagdalkozott is, bőven osztogatván a sebeket, sohasem sajnálta vásárra vinni a maga bőrét. Kökénylevű, hangyasavas iróniája mögött gyermekded lélek, szinte galambszív lappangott. Senki sem tudta néhány gyilkoserejű jelzővel ellenfeleinek emberi gyöngéit úgy kipellengérezni, s a nagyképű és fellengős középszerűségek és üres tekintélyek hólyagjait egy szúrással felpukkasztani s átadni azokat a közhahotának, mint ő. A magyar Rochefort volt Kádár Lehel, csakhogy minden gyűlölet, minden hiúság, minden féltékenység nélkül. Mert amikor a népszerűség hullámai a legmagasabbra emelték is, ő szerény maradt, s valami cyranói öngúnnyal csipkedte önmagát is saját udvaroncainak hízelgéseivel szemben.» (Kádár Lehel. Magyarság. 1935. évf. április 9.) — Újságíró-társainak meggyőződése szerint a világháború utáni magyar újságírásnak nem volt nála kirobbanóbb egyénisége. Még műhelyhulladékaiban is a stílus remekműveit szórta szét. «Külön klasszist jelentett, nem volt előde, nem akadt utóda. Ha három sort írt, abban benne volt egyéniségének sajátos íze, a tehetség, amely

áradt és sziporkázott minden szavából. Arannyá változott kezében a téma, minden cikke remekmű volt, amely túlélte az újság egynapos életét. Voltak kifejezései, amelyeket ő talált ki, és csak ő tudott használni. A zseni íze érzett mindenen, amit alkotott, ez tette hatalommá, közéleti tényezővé tollát. Mindig szegény maradt, a rajta levő ruháján és a betevő falatján kívül soha nem volt semmije. Lehetett volna gazdag, és élhette volna a meghúzódók kényelmes pocsolya-életét, de neki harc kellett. Hivatást érzett, hogy mindennap újra meg újra csatába szálljon nagy eszméi és rajongva szeretett magyarsága mellett.» (Nem maradhat jeltelen Kádár Lehel sírja! Új Nemzedék. 1937. évf.) — A hírneves publicista regényírónak és novellistának indult, de szerkesztőségi munkája korán elvonta az elbeszélő irodalom művelésétől. Első nagy zsurnalisztikai sikerei után mindenki érezte: egy született szépírói tehetség mond most búcsút költői pályájának a nyilvánosság előtt, hogy az ország érdekében a publicisztikába ültesse át belletrisztikus tehetségét. A Szózat, Új Nemzedék, Nemzeti Újság és Magyarság hasábjain megjelent cikkei súlyos ostorcsapásokat mértek a baloldal vezérembereire. Ha ezeknek a cikkeknek gyűjteménye önálló kötetekben is megjelent volna, a jobboldal nagyobb erősítést kap ezer agitációs szónoka pártszavalatánál. — Szépirodalmi munkáiban különösen budai hangulatromantikájával vonta magára a figyelmet: A három galamb. Regény. Budapest, 1918. — A bagdadi vasút. Regény. Budapest, 1919. — A máriás tallér. Regény. Budapest, 1920.

KLEBELSBERG KUNO gróf (szül. 1875. november 13. Magyarpécska, Arad megye; megh. 1932. október 11. Budapest), miniszterelnökségi politikai államtitkár és országgyűlési képviselő, 1922-től 1931-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, a M. T. Akadémia tagja. Ötvenhét éves korában halt meg. — Munkásságának értékéről különfélék a felfogások. Míg hatalmon volt és kegyeket osztogathatott, egekig magasztalták; mikor távoznia kellett miniszteri székéből, gúnyos mosollyal szóltak tevékenységéről. Sokat akart, nagyra törekedett, de szervező mohósága nem párosult biztos ítélő erővel. Vass Józseffel éveken keresztül folytatott torzsalkodása elkeserítette

mindazokat, akik a haza szent ügyét önzetlen puritánok és talpig férfiak kezében szerették volna látni. A kultuszminiszter fürgesége a reálpolitika hatását keltette. (Méhely Lajos megállapítása szerint: «Hiábavalóságokra és naív elgondolásokra valóságos művészettel szórta az ország pénzét, de a magyarság faji érdekeivel szemben a legteljesebb érzéketlenséggel viseltetett.» A Cél. 1933. évf.) — Politikai szónoknak a pártélet szempontjából igen használható volt, publicistának fölötte gyönge. Vezércikkeiben kínosan vergődő mondatok sorakoztak egymás mellé. — Milotay István helyes észrevétele szerint: «Úgy látszik, az újságcikkeknél nem mindíg elég, ha miniszter írja őket, ezenfelül az illetőnek csakugyan publicistának is kell lennie. A cikkírás még nem publicisztika, a dilettantizmus itt nem művészet, s az amatőr önbizalma még nem azonos a hivatottság önérzetével. Klebelsberg bizony igen rossz cikkíró. A magasabb értelemben vett publicisztikáról ne is beszéljünk, ahhoz végképpen semmi köze. De cikkeit így kötetben elolvasva, mindjárt megértjük, miért nem volt ezeknek semmi hatásuk. Klebelsberg tud írni, mint egy hivatalnok, mint egy akta-stiliszta, mint egy átlagos képviselő, de mint publicistának se tudata, se ösztöne nincs a mesterséghez. Nem ismeri a nyelvet, amelyen ír, illetve csak a kitaposott, agyonhasznált közhely-felületeit ismeri, dinamikai titkairól, árnyalatairól, rugalmasságáról, mélységéről, erejéről, kifejezőképességének határairól semmit sem tud. Mint írónak nincs se kedélye, se pátosza, nincs benne egy csipetnyi szellemesség, nincs szív, nincs gúny, nincs élesség, nincs ellágyulás. Mondatai lazán lötyögnek, nem ismeri a szavak helyét a mondatban, legjobb érvei vizenyősen füstölögnek el.» (Jöjjetek harmincas évek! Magyarság. 1930. évf. január 5.) — Szónoklatainak és hírlapi cikkeinek gyűjteményei: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. Budapest, 1927. — Neonacionalizmus. Hírlapi cikkek. Budapest, 1928. — Küzdelmek könyve. Hírlapi cikkek. Budapest, 1929. — Jöjjetek harmincas évek! Hírlapi cikkek. Budapest, 1930. — Világválságban. Előadások, cikkek. Budapest, 1931.

Kornis Gyula (szül. 1885. december 22. Vác, Pest megye), budapesti kegyesrendi gimnáziumi tanár, 1914-től a pozsonyi,

1920-tól a budapesti tudományegyetemen a filozófia tanára, egy időben közoktatásügyi államtitkár, a magyar országgyűlés képviselőházának elnöke, a M. T. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja. — Munkái: A lelki élet. Három kötet. Budapest, 1917—1919. — Bevezetés a tudományos gondolkodásba. Budapest, 1922. — Történetfilozófia. Budapest, 1924. — A magyar művelődés eszményei. Két kötet. Budapest, 1927. — Kultúra és politika. Budapest, 1927. — Kultúra és nemzet. Budapest, 1930. — Magyar filozófusok. Budapest, 1930. — Az államférfi. Két kötet. Budapest, 1933. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — Apponyi világnézete. Budapest, 1935. — Petőfi pesszimizmusa. Budapest, 1936. — Kölcsey Ferenc világnézete. Budapest, 1938.

KÓBOR TAMÁS (1867—). — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

KUNFI ZSIGMOND (szül. 1879. április 28. Nagykanizsa, Zala megye; megh. 1929. november 18. Bécs), állami reáliskolai tanár, 1907-től szocialista pártpolitikus, a Népszava munkatársa, a Szocializmus szerkesztője, a Károlyi-forradalom idején közoktatásügyi miniszter, a proletárdiktatúra alatt népbiztos, a vörösuralom bukása után a bécsi Arbeiter Zeitung munkatársa. Ötven éves korában halt meg. — A szocialistáknak Kunfi Zsigmond volt a legtehetségesebb szónokuk. Tanári műveltsége jelentékenyen kiemelte szellemét autodidakta elvtársai köréből. Hogy céljainak elérésére ő is fölhasználta az útszéli demagógia hangját, s nem mindennapi szónoki tehetségével ő is a kritikátlan tömegszédítés útjaira sodródott, ez a népvezérek közös végzete. — Önállóan nem sok munkája jelent meg. Megemlíthetők: Toldy Ferenc. Budapest, 1903. — Népoktatásunk bűnei. Budapest, 1908. — Az általános választójog. Budapest, 1911.

LŐW IMMÁNUEL (szül. 1854. január 20. Szeged), szegedi főrabbi, 1927-től kezdve a magyar felsőház tagja. Német nyelven közreadott zsidó teológiai és sémi filológiai munkáit a külföld is nagyra becsüli. Az ókor és középkor héber növényismeretének föltárásában bámulatos eredményeket ért el. (Die Flora der Juden. Három kötet. 1924.) — Magyarnyelvű hitszónoklatai és alkalmi

beszédei a kiváló szónok alkotásai. — Száz beszéd. Szeged, 1923. (Beszédeinek egy részében lelkes hazaszeretettel ünnepelte a magyarság nagyjait és a világháború hőseit.) — Kétszáz beszéd. Két kötet. Szeged, 1939. (Papi működésének hatvanadik évfordulója alkalmából.)

MAKKAI SÁNDOR (1890–). — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

MÁRKUS LÁSZLÓ (szül. 1881. november 19. Szentes, Csongrád megye), hírlapíró, képzőművészeti kritikus, színházi rendező, egy időben a Nemzeti Színház, utóbb a budapesti Opera igazgatója, a Petőfi-Társaság tagja. — Mint művészlélek, sokoldalú érdeklődésével és nagy tudásával az egyetemes tehetségek közé tartozott. Költői képzeletének álmait rányomta publicisztikai írásaira is. — Színdarabjai: Attila. Dráma. Nemzeti Színház: 1912. (A legnagyobb hún királyról írt tragédiája művészi ihletés terméke. A király személye nem lép előtérbe, de azért körülötte forog minden cselekvés.) — Ágis tragédiája. Dráma. Nemzeti Színház: 1936. (A spártai mesetárgy többé-kevésbbé jelképes feldolgozása a modern kor számára.)

MÁRKUS MIKSA (szül. 1868. június 17. Budapest), a Magyar Hírlap szerkesztője, utóbb a Pesti Hírlap főmunkatársa, az Otthon Írók Körének és a Budapesti Újságírók Egyesületének elnöke. — Mint vezércikkíró, művészi kritikus és irodalmi szónok egyformán kitűnt hírlapíró-kortársai közül. Munkásságának publicista-értékeit az állami kormányzat és az újságírói közvélemény ismételten elismerte és melegen méltányolta.

MÉHELY LAJOS (szül. 1862. augusztus 24. Kisfalud-Szögi, Zemplén megye), állami reáliskolai tanár, utóbb a Magyar Nemzeti Múzeum osztályigazgatója, 1915-től a budapesti tudományegyetemen a zoológia tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Mint tudós, az embertudományt és az állattant úttörő jelentőségű munkákkal gazdagította, ezekből az önálló megfigyelésekben gazdag monográfiákból a külföld szakirodalma rendkívül sok okulást merített. Mint publicista, a szerkesztésében megjelenő fajvédelmi folyóiratban, A Célban, nagyarányú tevékenységet fejtett ki, ezt a munkásságát lelkes hívei és elkeseredett ellenfelei állandó figye-

lemmel kísérték az egész országban. A tudományos fajbiológiának ő volt a megalapítója Magyarországon. Szívósan harcolt a zsidóság ellen. A magyarság legnagyobb veszedelmének fogta fel a magyar-szemita együttélés és fajkeveredés folyamatát. Lángoló hazafisággal küzdött a pángermán törekvések ellen is. Mivel kitűnően írt, hatása igen nagy volt. Minden leplezés nélkül vallott nézeteiért a filoszemita sajtó évtizedeken át hevesen támadta. Egy alkalommal a zsidóság megnyugtatására maga az ügyészség emelt ellene vádat hitfelekezeti izgatás miatt. A büntető törvényszék elítélte a tudóst, az ítélőtábla fölmentette, a kúria a törvényszék elmarasztalását emelte jogerőre azzal a megokolással, hogy a magyar törvények szerint a zsidóság nem faj, hanem vallásfelekezet, s ezt a tudós kétségbe merte vonni (1933). «A megdöbbenés erejével hatott rám — panaszolta a nyilvánosság előtt Méhely Lajos — a legfelsőbb bíróság ítélete, mivel én a magyarságért folytatott önzetlen munkásságom során jutottam el legtisztább meggyőződésemhez. A bíróság előtt minden állításomat a legmesszebb menő tudományossággal bizonyítottam. Az ítélőtábla méltányolta is álláspontomat, s megállapította, hogy cikkem tudományos megállapítások foglalata. Éppen ezért lesujtó reám nézve a kúria döntése.» Az ítélet széleskörű mozgolódást keltett, már csak azért is, mert mindenki zavarban volt, milyen mértékben avatkozhatik bele a bíróság a tudósok igazságaiba. — Méhely Lajos fajvédő munkái A Célban jelentek meg, a nagyobb terjedelműek önálló kiadásban is napvilágot láttak. (Többek között: A magyar fajvédelem irányelvei, Farizeusok, A németek Magyarországon, Az én antiszemitizmusom, A zsidók parazitasága, A magyar faj önvédelmi harca, Berzeviczy Albert fajszemlélete, Bleyer Jakab, Lassan páter a kereszttel.)

Milotay István (szül. 1883. május 3. Nyírbátor, Szabolcs megye), a Budapesti Hírlap munkatársa, 1913. óta az Új Nemzedék szerkesztője, országgyűlési képviselő, 1920-tól a Magyarság, 1934-től az Új Magyarság szerkesztője. — Mint vezércikkíró a legnagyobb hatású publicisták közé tartozott. Egyik-másik remekbe készült elmélkedéséről hetekig beszéltek az országban, nem egy mondása szállóige lett. Nacionalista eszmekörét fényes

írói értékek foglalatába ötvözte. A szenvedélyes hazafi hangján szólt a magyarság sorsdöntő kérdéseiről. Ha az igazság úgy kívánta, bátran szembefordult a főnemesség közönyével, megrótta a nemesi középosztály tehetetlenségét, rámutatott a polgári társadalom gyámoltalanságára, foglalkozott a nép nyomorával. A zsidóságban azt látta, hogy mint faj a nemzeti gondolat számára megközelíthetetlen. A zsidóság, úgymond, kíméletlenül tör az egyeduralomra, s nem hajlandó más versenytársat tűrni maga mellett sem a politikában, sem az irodalomban, sem a gazdasági életben. Érzéketlen minden történelmi érzés és nemzeti probléma iránt. — Publicisztikai működésének huszonöt esztendős fordulóján, kitűnő férfiak és nagytekintélyű egyesületek magasztalták személyében a keresztény magyar újságírás gondolatának megtestesítőjét (1934). A publicisták sorából Pethő Sándor mondta a legértékesebb vallomást : «Első lettél közöttünk, nemcsak tehetségednek magasabb mértékével, hanem ahhoz a hannibali esküdhöz való rendíthetetlen, heroikus hűségeddel is, amely nevedet eljegyezte egy nemzedék nemesebb lelkiismeretének és öntudatának céljával és eszméjével. Mert aki téged mond, az a magyarság ösztöni és faji világának el nem homályosítható tisztaságát, mélységét és gyökerességét mondja, s mondja egyúttal a te írásaidban újból feltámadt és újra formulázott Széchenyi-gondolatot a magyarság európaiságáról és világtörténelmi rendeltetéséről.» Huszonöt év előtt, válaszolt az ünnepelt, csakugyan nagy célra tettem fel a magam hitét, tudását, képességeit : a magyarság erkölcsi, szellemi, politikai fölemelkedésének nagy céljára. «Mondanom is fölösleges, hogy ennek a huszonöt esztendőnek sikereit nem adták ingyen, hogy voltak iszonyú órái, iszonyú napjai, iszonyú esztendei is ennek a negyedszázadnak. Voltak olyan percek, amelyek a kétségbeesésnek, már-már a lemondásnak mesgyéjére állítottak, arra a mesgyére, ahol azon kellett gondolkodnom, hogy ezt a küzdelmet feladjam, mert azok a célok, azok az ideálok, amelyeket magam elé tűztem, utópiák, elérhetetlen, megvalósíthatatlan fantazmagóriák.» — Milotay István politikai céljai abban csúcsosodtak ki, hogy az ország érje meg Szent István birodalmának régi fényében való visszaállítását, s az újjáéledt államban a

magyarság megkapja a multjához és jeleneéhez illő vezető szerepet. — Munkái: Tíz esztendő. Cikkek, kortörténeti jegyzetek. Budapest, 1924. (Válogatott írásainak gyüjteménye az 1914—1924. évkörből.) — A függetlenség árnyékában. Cikkek, kortörténeti jegyzetek. Budapest, 1930. (Ebben a gyüjteményben különösen a következő elmélkedések, fejtegetések, megfigyelések: Holt lelkek, Olaszliszka, Silbermann, Új utakon, Levél Gorkij Maximhoz, Mohács, Koppány a Tabánban, Stefán, Teherán, Építkezés.) — Az ismeretlen Magyarország. Hírlapi cikkek sorozata. Budapest, 1931. (A szerző utazása az alföldi és dunántúli vidékeken. Mély hazaszeretettel, ritka éleslátással, pompás magyar nyelven szól a könyv lapjain a magyar föld problémáiról, hangulatos tájairól, különös alakjairól.)

Muraközy Gyula (szül. 1892. Budapest), budapesti református lelkész, a Református Élet szerkesztője. — Nemcsak kiváló egyházi szónok és közíró, hanem költeményeivel és elbeszélő munkáival is magára vonta a figyelmet. — Munkái: Élet és halál. Vallásos elmélkedések. Budapest, 1915. — Szocializmus, zsidókérdés, katolicizmus és nemzeti jövendőnk. Evangéliumi tanulmányok. Budapest, 1923. — A prédikátor könyve. Budapest, 1929. — A láthatatlan templom. Rádió-prédikációk. Budapest, 1933. — A diadalmas élet. Budapest, 1933. — A Sionnak hegyein. Budapest, 1935.

Pethő Sándor (szül. 1885. március 1. Pásztori, Sopron megye; megh. 1940. augusztus 25. Balatonfüred), középiskolai tanár, utóbb hírlapíró, 1912-ben az Élet szerkesztője, 1920-tól a Magyarság főmunkatársa, utóbb szerkesztője, 1938-tól a Magyar Nemzet főszerkesztője, a Szent István Akadémia tagja. — Milotay István mellett Pethő Sándor volt a keresztény-nemzeti szellemű publicisztika egyik legnagyobb erőssége. Ha meg kellett bírálnia ellenfeleit, ha cáfolnia kellett a balvélekedéseket, ha érvelnie kellett a maga igazsága mellett, ebben a nehéz publicista-munkában a vezércikkírásnak éppen olyan acélos keménységével járt el, mint amilyen ünnepiesen művészi volt a stílusa akkor, amikor kortársaink kétségbevonhatatlan érdemeit méltatta. Előkelő magatartás az előtte vergődő ellenfél kiterítésében, éles elemzőképesség a szándékok és tet-

tek vizsgálatában. — Munkái : Politikai arcképek. Budapest, 1911. (Kiváló politikusok jellemrajzai.) — Sorsok. Budapest, 1913. (Államférfiak és politikusok.) — Világostól Trianonig. Budapest, 1925. (Magyarország kialakulásának története a legutóbbi emberöltők alatt.) — Viharos emberöltő. Budapest, 1929. (Hét kiváló magyar politikus arcképe.) — A magyar Capitoliumon. Budapest, 1932. (A Habsburg-eszme és a magyar királykérdés elemzése.) — A magyar nemzet története. Budapest, 1933. (Az őskortól az 1848-as szabadságharcig terjedő részt Asztalos Miklós írta meg Hóman Bálint és Szekfü Gyula munkája alapján, a szabadságharctól napjainkig tartó rész Pethő Sándor műve.) — Csillagos órák. Budapest, 1939. (Vezércikkek.)

Raffay Sándor (szül. 1866. június 12. Cegléd, Pest megye), a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia tanára, 1908-tól budapesti lelkész, 1918-tól a bányai evangélikus egyházkerület püspöke, a Petőfi-Társaság tagja. — Munkái : Világháború és Isten igéje. Budapest, 1916. — Kiáltás a viharban. Egyházi beszédek a kommunizmus idején. Budapest, 1919. — Imakönyv. Budapest, 1925. — Új Testámentom. Fordítás görögből. Budapest, 1929. — Ágenda. Az evangélikus lelkészi teendők vezérkönyve. Budapest, 1932.

Révész Imre (szül. 1889. június 30. Pápa, Veszprém megye), a debreceni egyetem hittudományi karán az egyháztörténelem tanára, utóbb a tiszántúli református egyházkerület püspöke, a M. T. Akadémia tagja. — Nemcsak tudós történetíró, hanem mélyenjáró egyházi szónok is. — Tudományos munkái közül kiemelkedik : Magyar református egyháztörténet. Budapest és Debrecen, 1938.

Réz Mihály (szül. 1878. szeptember 16. Maroscsapó, Kisküküllő megye ; megh. 1921. május 26. Genf), kolozsvári egyetemi jogtanár, a M. T. Akadémia tagja. Negyvenhárom éves korában halt meg. — Hírlapírói pályáján a magyar közélet legnehezebb problémáival foglalkozott. A kormányzás művészetének lélektanát éppen olyan éberen figyelte, mint a gyakorlati politika kérdéseit. Közírói munkásságát a M. T. Akadémia 1921-ben a publicisztikai érdemek elismerésére alapított Bródy-jutalommal tün-

tette ki. (Előtte ugyanebben a jutalomban részesültek : Beksics Gusztáv 1903-ban, Kass Ivor 1909-ben, Halász Imre 1912-ben, Rákosi Jenő 1915-ben, Moldován Gergely 1918-ban.)

SCHÜTZ ANTAL (szül. 1880. október 26. Kistószeg, Torontál megye), kegyesrendi áldozópap, a budapesti tudományegyetem hittudományi karán a dogmatika tanára, a M. T. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja. — A katolikus világnézethez fűződő tanításai, az emberi művelődés válságaihoz kapcsolódó fejtegetései, a hitrendszert és erkölcsiséget megvilágító tudományos könyvei és egyházi szónoklatai a katolikus irodalomnak stílus tekintetében is legjava terméséhez tartoznak. Sajtó alá rendezte Prohászka Ottokár összes munkáinak kritikai kiadását, Sik Sándorral együtt szerkesztette a katolikus ifjúság legnépszerűbb imádságos könyvét. — Munkái : Dogmatika. Két kötet. Budapest, 1923. — Az Ige szolgálatában. Budapest, 1928. — Eszmék és eszmények. Budapest, 1932. — Isten országa. Budapest, 1934. — Az örökkévalóság. Budapest, 1935.

SUPKA GÉZA (szül. 1883. április 8. Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának tisztviselője, hírlapíró, a Literatura szerkesztője. — Archeológiai értekezésein kívül számos történeti vonatkozású munkát írt. Folyóiratában, a Literaturában, az irodalomtudományi vonatkozású cikkek és kritikák százait adta közre ; itt és a Magyar Hírlap hasábjain ő alakította ki az irodalomtudományi riport ötletes típusát, a nagyközönséget fölötte érdeklő korszerű műfajt, a szaktudás és a népszerűsítés eleven termékét. Széleskörű tudásával, eredeti szempontjaival és egyéni stílusával minden írását érdekessé tette. — Munkái : A nagy dráma. Miskolc, 1924. (A világháborús események igazi háttere.) — Habsburg-krónika. Budapest, 1932. (Ismeretlen részletek.) — 1848. Budapest, 1938. (Új megvilágítás.)

TÁPAY-SZABÓ LÁSZLÓ (szül. 1874. június 20. Szeged), hírlapíró, művészettörténetíró, egyetemi címzetes rendkívüli tanár, egy időben az amerikai Columbia-egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. — Legnagyobb publicisztikai sikereit a Pesti Naplóban közreadott «csillagos» cikkeivel aratta. Ezekben a név nélkül megjelent cikkekben napról-napra hozzászólt egy-egy

különös eseményhez. A fölvetődő kérdéseket az életfilozófia magasabbrendű távlatába állította, a múlékony újságközleményből közvéleményt formáló műfajt teremtett. Elmélkedéseinek ritka közvetlenségével, hangulatának egyéni megrezdüléseivel, stílusának könnyed varázsával azok lelkét is megragadta, akik ellenkező felfogással tekintettek egy-egy társadalmi jelenségre. Kritikájának függetlenségében, az okok kutatásában, az összefüggések szemléletében mindíg tisztafejű volt, bátor és eszes. A világosságot terjesztette, a kölcsönös megértést szolgálta. Gazdag műveltségének kincsesházából mindíg volt értékes előadni valója a közönség okulására. Kétezredik csillagos cikke 1932-ben jelent meg. — Munkái: Jókai élete és művei. Budapest, 1904. — Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből. Budapest, 1918. — A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1919. — Az igazi Amerika. Budapest, 1925. — Szegény ember gazdag élete. Három kötet. Budapest, 1927.

Tisza István gróf (szül. 1861. április 22. Budapest; megh. 1918. október 31. Budapest) földbirtokos, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, országgyűlési képviselő, 1903-ban miniszterelnök, 1907-ben a dunántúli református egyházkerület főgondnoka, 1913-ban ismét miniszterelnök. A világháború idején 1917-ben ezredesi rangban a harctérre ment, 1918-ban a forradalom orgyilkosai megölték. Ötvenhét éves korában halt meg. — Tragikus sorsú államférfi volt: lángoló hazaszeretettel dolgozott nemzete jövőjéért, de az ellenvéleményt hasztalan igyekezett meggyőzni politikájának önzetlenségéről; az ország legjobbjait hiába csoportosította a maga táborába, ellenségei elgáncsolták. A nagyságára féltékeny arisztokraták között éppen annyi irígye volt, mint a nemesség, polgárság és munkásság vezérei között. Érdemeit nem feledték kortársai, halála után a Tisza-kultusz évről-évre erősödött, 1934-ben Budapesten szobrot emeltek emlékének. A Tisza István-Emlékbizottság megbízásából 1922-től kezdve évről-évre megjelent a Tisza-évkönyv, hogy számontartsa a nagy államférfi emlékével kapcsolatos eseményeket, s értékes tanulmányokat közöljön életéről, munkáiról, koráról. — A M. T. Akadémia 1923-ban indította meg: Gróf Tisza István összes munkái című válla-

latának köteteit. Tisza István tanulmányain és levelezésén kívül ebben a vállalatban jelentek meg Barabási Kun József bevezetésével és jegyzeteivel: Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. Négy kötet. Budapest, 1930—1937.

Tóth Tihamér (szül. 1889. január 14. Szolnok; megh. 1939. május 5. Budapest), a budapesti tudományegyetem hittudományi karának tanára, utóbb veszprémi püspök, a Szent István Akadémia tagja. Ötven éves korában halt meg. — Mint szónok, mint nevelő, mint ifjúsági író egyaránt nagy hatással munkálkodott a keresztény hitélet terén. Gondolatokban gazdag szónoki lelkesedéssel magyarázta híveinek a krisztusi igazságok igéit. A világi hivalkodású egyházi emberek ellenszenves alakjaival szemben rámutatott az igazi papi típus hiterősítő hatására: «Volt idő, amikor a modern lelkipásztorkodásnak azt gondolták, hogy a papság minél nagyobb számban vállaljon képviselői, várospolitikai, egyesületi és hasonló munkát, amire azonban papi teendőinek elhanyagolásával fizetett rá. Ma másfelé keressük a helyes utat: a pap ne törekedjék a parlamentbe, hanem neveljen papi munkájával olyan hitét bátran valló világi értelmiséget, amely mindenütt megbízható védelmezője lesz a krisztusi eszményeknek.» A világi pap és a szerzetes ne a közéletben keresse érvényesülését, ne hivatalok és kitüntetések után futkosson, ne hiúságát és kevélységét elégítse ki, hanem gondoljon pappá szenteléséből folyó élethivatására. «A modern pap kifejezés tehát nem a szereplés mesterét, az összejövetelek kedvelt tósztozóját és a kitűnő társalgót jelenti, hanem azt a papot, akiben Szent Pál apostoli tüze, a szentek alázatos egyszerűsége a kor problémáit meglátó nyílt szemmel, érző szívvel, a beteg lelkekhez nyúlni tudó fínom lélektani tapintattal, mindezek fölött pedig tündöklően tiszta papi élettel és imponáló papi karakterrel egyesül.» — Összegyűjtött munkái 1935-ben jelentek meg húsz kötetben. Könyveit ugyanezen időpontig tizennégy európai nyelvre fordították le. (Az angol, bolgár, francia, holland, horvát, lengyel, litván, német, olasz, orosz, portugál, román, spanyol, szlovén fordítások példányszáma meghaladta a négyszázezret.) — Mint ifjúsági író egyedülálló volt a maga műfajában. A pusztán gyönyörködtető

és szórakozva tanító könyvtermés határvonalán új utat tört jellemfejlesztésre irányuló munkásságával. Gyakorlati megfigyelései és életrevaló tanácsadásai a stílusnak olyan elevenségével jelentek meg, hogy nem lehet csodálni munkái nagy elterjedését. «Sikere példátlanul áll az egész irodalomban. Mert arra már volt példa, hogy fantasztikus és kalandos regényírók közel férkőzzenek az ifjúság szívéhez, és meghódítsák azt, de arra még nem, hogy valaki Isten kemény parancsainak és a neveléstudomány sokszor száraz és nem mindíg vonzó szabályainak fejtegetésével olyan hatalmas sikert könyveljen el. Nyilvánvaló, hogy a sikert Tóth Tihamér egyéni művészete és varázsa hozta meg. Az a mód, ahogy az élet nagy kérdéseit kezelni tudta, az a művészet, amibe gondolatainak vázát beleszőtte, az a mélységes lélektan, amellyel az ifjú lelket kezébe fogta, s az az új hang, amelyet a pedagógia kiégett mezői felett megszólaltatott.» (Nyisztor Zoltán : Egy friss sírkeresztre. Nemzeti Újság, 1939. május 7.) — Egyházi szónoklatai közül különösen rádió-beszédeivel aratott rendkívüli sikert. Ezeket a beszédeket hétről-hétre százezrek várták, s ő igazi mesternek bizonyult a lelkek vigasztalásában.

Túri Béla (szül. 1875. július 11. Esztergom ; megh. 1936. április 7. Fiume), esztergomi kanonok, országgyűlési képviselő, az Alkotmány és a Nemzeti Újság szerkesztője, a Szent István Akadémia tagja. Hatvanegy éves korában halt meg. — Ő volt az első modern szellemű katolikus lapvezér. Az Alkotmányt kiemelte régi szürkeségéből, jeles embereket nevelt szerkesztőségében. Ezernél több vezércikke és tanulmánya jelent meg a napi sajtó és a folyóiratok hasábjain. Cikkei az ország katolikus közvéleményében erős visszhangot keltettek.

Vass József (szül. 1877. április 25. Sárvár, Vas megye ; megh. 1930. szeptember 8. Budapest), székesfehérvári teológiai tanár, 1911-től a budapesti Szent Imre-kollégium igazgatója, 1919-től a budapesti egyetem hittudományi karának tanára, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő és miniszter, 1924-től kalocsai nagyprépost, a Szent István Akadémia tagja. — Ha tehetségét a vallás vagy a tudomány terén érvényesítette volna, fényes szolgálatokat tesz egyházának. De becsvágya belesodorta a földi élet hiúságaiba, nem volt

elég akaratereje ahhoz, hogy leküzdje a közéleti érvényesülés kísértéseit. Sokan keserű kedvetlenséggel állapították meg, milyen nagy baj a vallásra nézve, ha egyes egyházi férfiak versenyt futnak a világi emberekkel, a helyett, hogy papi tevékenységüknek szentelnék életüket. Ettől eltekintve, Vass József rendkívül munkás életet élt, és fölötte tehetséges politikai szónok volt. Keresztényszocialista gondolatai hatalmas tömegeket sorakoztattak pártjának zászlai alá. Az egymást sűrűn váltogató kormányok nagy súlyt vetettek arra, hogy személyén keresztül megnyerjék az ország katolikus szavazatait. — Munkái: Tábori levelek. Budapest, 1914–1915. — Politika és sajtó. Budapest, 1915. — Magyarok vigasztalása. Budapest, 1916. — Demokrácia. Budapest, 1917. — Szent Ágoston vallomásai. Fordítás. Budapest, 1917.

Vázsonyi Vilmos (szül. 1868. március 22. Sümeg, Zala megye; megh. 1926. május 29. Baden, Ausztria), ügyvéd, országgyűlési képviselő, 1917-ben igazságügyminiszter, utóbb valóságos belső titkos tanácsos. Ötvennyolc éves korában halt meg. — Ő volt az első zsidó magyar miniszter. A maga erejéből tört utat a politikai pártvezérségig és innen a parlamenti bársonyszékig. Mint a demokrata csoport vezére, a világháború koráig ő uralkodott a székesfőváros közgyűlési termeiben, tehetségét senki sem vonhatta kétségbe, becsületességéhez szó sem fért. Gyűlölte a romlottság minden fajtáját. A zsidóság segítségével iparkodott jogot szerezni a polgári társadalom érvényesülésének, szemben a parlament porondján és az egész országban uralkodó mágnásosztály és vármegyei nemesség uralmával. Pethő Sándor jellemzése szerint: «Az a zsidó generáció, amely kortársa volt 1848. és 1867. halhatatlan vezéreinek, és amely a maga bőrén érezte az emancipáció áldásait, háládatos és alázatos híve volt az átalakulás és kiegyezés vezérkarának. Az új ivadék példátlan irammal rohanta meg a fővárost és a vidék gócait; ez a zsidó nemzedék már nem ismerte a gettó erkölcsi és anyagi nyomorát. Ebből a zsidóságból nőtt fel Vázsonyi politikai egyénisége. Vázsonyi már nem akart elhelyezkedni a régi történelmi pártok egyikében sem. Egy új, polgári, de teljességgel hagyománytalan pártot teremtett ennek az új zsidó generációnak képére és hasonlatosságára. Talán senki-

nek a vérmérsékletében, egyéniségében és közéleti irányzatában nem tanulmányozhatjuk annyira a zsidó politikai psziché ellentéteinek kiütközését, mint benne. A jó zsidó kiváló ember, a világ legjobb embere — mondja Renan — a rossz zsidó utálatos démon. Nagy próféták és csodálatraméltó szentek éppúgy kerültek ki e faj termékenységéből, mint átkozódó, nyers és keserű néptribunok vagy szörnyű despoták, azért, mert a zsidónak legkevesebb érzéke van aziránt, amit egyensúlyérzéknek vagy a harmónia ösztönének neveznek. Ha a nacionalista irányhoz csatlakozik, akkor túlzó soviniszta ; ha szocialista, akkor szinte nem lát maga előtt más kiteljesedési pontot, mint a kommunizmus barbárságát. Vázsonyi új stílust és új formát vitt a magyar törvényhozás vitatkozási modorába. A régi birtokos nemességnek és a régi jó táblabíráknak agrárillatú szónoklatai után az ő ékesszólása városi és merkantilízű volt. A vérmérsékletnek valami olyan szertelensége és romboló heve áradt ki beszédeiből, a szellemességnek oly rakétatüzei közepette, amelyben sokszor azok is elgyönyörködtek, akiket különben egy világ választott el tőle. Benne találta meg igen gyakran szerencsés és vakító kifejezési formáját az az új városi elem, amely nem ismerte a humort, csak a viccet. Ezt a fegyvert kérlelhetetlenül megforgatta ellenfeleivel szemben, sőt gyakran szövetségestársait se kímélte meg egy hanyagul elejtett megjegyzésének gyilkos tördöfésétől. Azt mondták róla, hogy egy jó élc kedvéért meg tudta volna ölni a legjobb barátját is. Éppen azért, mert származásának hátránya dacára fényes sikereket ért el, és zsidó létére egészen kivételes pályát futott meg a történelmi Magyarországon, önérzete gyakran a neveletlenséggel volt határos, és hiúsága majdnem elviselhetetlennek látszott. A radikális és szociális értelmiségi zsidóság gyűlölte és gúnyolta Vázsonyi későbbi tradicionalizmusát, alkalmazkodását a történelmi akusztikához ; a keresztény társadalom viszont sohasem tudott iránta őszintén fölmelegedni, talán azért, mert benne látta a rombolás, a bálványdöntögetés kezdetét. A polgári politikusok közül a háború alatt Vázsonyi ismerte fel leghamarább az orosz szovjet-forradalom természetét és a Károlyi-féle izgatások veszedelmét. Ekkor viszont a forradalmi zsidóság vezérkara hördült fel ellene, és nem volt a szidalomnak,

a gúnynak, az ócsárlásnak, a lepocskondiázásnak és a rágalomnak olyan hang-klaviaturája, amelyet ne alkalmaztak volna ellene. Ezt a forradalmi baloldalt teljesen elvesztette, a nélkül, hogy a jobboldal közeledett volna hozzá. Bizonyos mértékben rajta is beteljesedett az a históriai nemezis, hogy nagy történelmi válságok idején a mérsékelt pártok semmit sem számítanak.» (Viharos emberöltő. Budapest, 1929.) — A kiváló szónok és publicista válogatott beszédeinek és hírlapi cikkeinek gyűjteményét Balassa József és Csergő Hugó rendezték sajtó alá: Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai. Két kötet. Budapest, 1926. (A kiadáshoz Apponyi Albert írt előszót. Kiemelte benne Vázsonyi Vilmos megalkuvást nem ismerő magyarságát, és azt a jellemvonását, hogy legkeserűbb politikai harcaiban sem nyúlt az útszéli demagógia nemtelen fegyvereihez.)

Wolff Károly (szül. 1874. október 1. Érsekújvár, Nyitra megye; megh. 1936. július 23. Csopak, Zala megye), a magyar királyi főudvarnagyi bíróság elnöke. Hatvankét éves korában halt meg. — Magas bírói méltóságában nem foglalkozott politikával, de amikor a bolsevizmus nyilvánvalóvá tette, hova süllyed az olyan ország, amelynek kormánya hitvány kezekbe kerül, kilépett elzárkózottságából, s nagy eréllyel szervezte egységes tömbbé a budapesti keresztény-nemzeti szellemű polgárságot. Kiváló politikusnak bizonyult, lelkes tömegek sorakoztak célkitűzései mellé. A fővárosi keresztény községi pártot az ő szónoki ereje alakította ki, erősítette meg és tartotta össze. Mint országgyűlési képviselő, a parlamentben is hajthatatlan meggyőződéssel emelt szót elvei mellett, neve a legádázabb torzsalkodásokban is tisztán ragyogott. Politikai pályáját, saját vallomása szerint, arra szentelte, hogy a szociáldemokrata és zsidó pártoktól visszafoglalja Budapestet a keresztény lakosság számára. Tömegmegmozgató pátosza, szívós küzdelmei megizmosították a nacionalista gondolatot a főváros területén, bár fél emberöltőre terjedő győzelmes harc után is kénytelen volt panaszkodni «az irányító tényezők gyáva meghunyászkodására a gettószellemmel szemben.» Többször hangoztatott vezérgondolata: «A gettószellem a maga vigyorgó szemtelenségében most is fölényeskedik, a gettószellem ma is páholy-

ban ül. Mi vallást sohasem bántunk, de küzdünk az ellen a gettószellem ellen, amely tolakodó módon kigúnyolja ezeréves hagyományainkat, beszennyezi irodalmunkat, megrontja családi életünket.» (1933.)

A szépírók között is számos kiváló publicista tűnt föl: Bíró Lajos, Ignotus Hugó, Kemény Simon, Lakatos László, Lendvai István, Márai Sándor, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Surányi Miklós, Tóth László, Zsolt Béla. — Életükről és munkáikról: a szépírók között.

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Beöthy Zsolt: Tisza István. Budapest, 1920. — Herczeg Ferenc: Két arckép. Budapest, 1920. — Balogh Jenő: Gróf Tisza István emlékezete. Budapest, 1921. — Tisza-versek. Szerk. Szász Károly. Budapest, 1921. — Tisza István emléke. A Kisfaludy-Társaságban tartott előadások. Budapest, 1921. — Tisza-évkönyv. Szerk. Angyal Dávid, az ötödik évfolyamtól kezdve Nagy Miklós. Budapest, 1922–1929. — Schmidt Henrik: Tisza István boldog évei. Budapest, 1923. — Kun József: Gróf Tisza István és a tudomány. Debrecen, 1924. — Ravasz László: Két beszéd. Budapest, 1924. — Berzeviczy-emlékkönyv. Budapest, 1925. — Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest, 1925. — Papp Ferenc: Rákosi Jenő, a hírlapíró. Budapest, 1925. — Rákosi-album. Sopron, 1925. — Apponyi-emlékkönyv. Budapest, 1926. — Lukinich Imre: A gróf Bethlen-család története. Budapest, 1927. — Sebess Dénes: Bethlen István gróf. Budapest, 1927. — Surányi Miklós: Bethlen. Budapest, 1927. — Nagy József: Kornis Gyula mint kultúrpolitikus. Minerva. 1928. évf. — Tisza-emlékkönyv. Írták a Tisza István tudományegyetem tanárai. Debrecen, 1928. — Jakabffy Elemér: Emlékezéseim Tisza István grófról. Lugos, 1929. — Pethő Sándor: Viharos emberöltő. Budapest, 1929. — Újvári Péter szerkesztésében: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Apponyi Albert: Gróf Andrássy Gyula emlékezete. Budapest, 1930. — Hegedüs Loránt: Rákosi Jenő emlékezete. Budapest, 1930. — Herczeg Ferenc: Arcképek. Budapest, 1930. — Klebelsberg Kunó: Tisza István emlékezete. Napkelet. 1930. évf. —

Pethő Sándor : Gróf Andrássy Gyula emlékezete. Budapest, 1930. — Sikabonyi Antal : Rákosi Jenő, a publicista. Budapest, 1930. — Süle Antal szerkesztésében : Rákosi Jenő élete és művei. Budapest, 1930. — Bangha Béla szerkesztésében : Katolikus lexikon. Négy kötet. Budapest, 1931—1933. — Gáspár János : Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon. Budapest, 1931. — Horánszky Lajos : A koreszmék hatása Tisza István fejlődésére. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Julier Ferenc : Tisza István befolyása a világháború hadvezetésére. Magyar Szemle. 1932. évf. — Kornis Gyula : Gróf Klebelsberg Kunó. Budapest, 1932. — Wünscher Frigyes szerkesztésében : Újságíró-arcképek. Budapest, 1932. — Albrecht Ferenc : Forrástanulmányok Tisza István román nemzetiségi politikájához. Lugos, 1933. — Neményi Imre : Apponyi Albert mint kultúrpolitikus. Budapest, 1933. — Pethő Sándor : Szekfü Gyula történetírása. Budapest, 1933. — Schiller József : Rákosi Jenő. Budapest, 1933. — Berzeviczy Albert : Apponyi mint szónok. Budapesti Szemle. 1934. évf. — Bethlen István : Gróf Apponyi Albert emlékezete. Budapest, 1934. — Nagy Miklós : Tisza István képviselőházi beszédei. Budapesti Szemle. 1934. évf. — A Magyar Zsidó Szemle Hevesi Simon-száma. 1935. évf. — Donáth Regina : A Tisza István elleni 1912-i merénylet a hírlapirodalom tükrében. Budapest, 1935. — Erényi Gusztáv : Graf Stefan Tisza. Bécs és Lipcse, 1935. — Halmi Bódog : Kóbor Tamás, az író és az ember. Budapest, 1935. — Kornis Gyula : Apponyi világnézete. Budapesti Szemle. 1935. évf. — Szendrői Miklós : A Méhely-Bleyer pör. A Cél. 1936. évf. — Török Pál : Apponyi Albert egyénisége. Budapesti Szemle. 1936. évf. — Hegedüs Loránt : Két Andrássy és két Tisza. Budapest, 1937. — A gróf Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések. Budapest, 1938. — Balogh Jenő : Berzeviczy Albert emlékezete. Budapesti Szemle. 1938. évf. — Gulyás Pál : Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1939-től. — Siklóssy László : Az országgyűlési beszéd útja. Budapest, 1939.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA.

A HUSZADIK század első évtizedében még ott álltak az irodalomtörténet művelőinek első sorában Alexander Bernát, Angyal Dávid, Badics Ferenc, Bayer József, Bánóczi József, Beöthy Zsolt, Bodnár Zsigmond, Ferenczi Zoltán, Haraszti Gyula, Heinrich Gusztáv, Horváth Cyrill, Riedl Frigyes, Széchy Károly, Szilády Áron, id. Szinnyei József, Váczy János, Zoltvány Irén, de az irodalomtudománynak ezek a tekintélyei már a tizenkilencedik század magyar tudománytörténetébe is bevésték a nevüket. A munka javarészét a huszadik században fiatalabb kortársaik vették át tőlük.

A magyar tudományosságnak alig van még egy olyan ága, amely tehetségekben és eredményekben annyira gazdagon bontakozott volna ki, mint az irodalomtudomány. A Toldy–Gyulai–Beöthy-korszak stílusteremtő munkássága után az irodalomtörténetírók kimagaslóan érdemes sora lép elénk a huszadik század első harmadában.

NÉGYESY LÁSZLÓ a legjelesebb tanulmányírók hagyományainak örököse. Klasszikus szellemével, nemes lendületével, mélyen járó fejtegetéseivel mesteri mintákat adott kortársainak. Az irodalmi alkotásokat a magyar lélek szemszögéből vizsgálta, a nemzeti gondolat ápolásán kívül súlyt vetett az erkölcsi tisztaságra is. A mult hagyományainak

ragaszkodó tiszteletében nőtt fel, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt szellemében írta előkelő ízlésű, tárgyilagos hangú, biztos ítéletű tanulmányait. Mint szépirodalmi kritikus ritkán szólalt meg, nem akart belenyúlni az élő irodalom darázsfészkébe, bár kétségtelenül a legnagyobb mértékben hivatott lett volna rá, hogy véleményt mondjon kortársainak szépirodalmi munkásságáról. Mégis emlékezetes az Ady-ügyben való nagyhatású fölszólalása élete alkonyán, amikor a hazafias szív és az erkölcsös lélek hevével tiltakozott az ellen, hogy Ady Endrét a nagy magyar klasszikusok háttérbe szorításával mint páratlan művészi nagyságot állítsák a közönség elé. Az esztétikai méltatáson kívül a szövegkritikának is mestere volt, amint azt legszebben Zrínyi-kiadása mutatja. Beható vizsgálódásokat végzett az irodalomelmélet terén. Ritmikai kutatásai újjáalakították a magyar verstan elméletét. *(A mértékes magyar verselés története, Arany.)*

A szellemi néprajznak és az összehasonlító irodalomtörténetnek Katona Lajos volt az első nagynevű művelője. Búvárlatai aránylag szűk körben mozogtak, de kutató területén belül annál meglepőbb eredményeket tárt a tudományos világ elé. Mint folklorista a népköltészet, népbabonák és népszokások elméletét egyforma elmélyedéssel vette vizsgálat alá, a néphagyományok elemzésében gazdag anyagra támaszkodott, ő maga azonban nem gyűjtötte a népköltészet termékeit, nem érintkezett a néppel, e nélkül is megállapította sarkigazságait a már közreadott magyar és külföldi etnológiai anyag alapján. A népek szellemi érintkezésének kutatása vezette át az összehasonlító iro-

dalomtörténet területeire. Ritka nyelvtudása, kutató szenvedélye, széleskörű világirodalmi ismeretei jól szolgálták filológiai hajlamát. A filológiai részletmunkában kevesen versenyezhettek tehetségével, a tárgytörténeti témák megoldását alig néhányan tudták kortársai közül hasonló módszerrel megkísérelni. Hogyan mennek át bizonyos történetek és mesemotívumok az egyik nemzet irodalmából a másikba s az egyik ország népköltészetéből a távolabbi fajok képzeletvilágába: az ilyen nyomozásokban Katona Lajos igazi mester volt. A középkori magyar kódexirodalom szövegeinek forrásait gazdag eredményekkel kutatta, a források távolabbi eredetéhez erős fejlődéstörténeti érzékkel mutatott irányt a tudomány munkásainak. Mint pozitívista tudós megbecsülte a legapróbb adatokat is, a föltevések szerepét szűkre szorította, a mérlegelé ben biztos ítélő erővel járt el. *(Katona Lajos irodalmi tanulmányai.)*

Az irodalmi ismeretek szokatlan gazdagsága jellemezte Dézsi Lajos munkáit. Az írói életrajzoknak ez a jeles érdemű mestere az irodalomtörténeti módszerek alkalmazására már pályája elején nagy gondot fordított. Kutatásaiban a legmegbízhatóbb szövegeket használta föl, apró adatokból értékes következtetéseket vont le. Érdeklődéséhez a tizenhatodik és tizenhetedik század világa állt legközelebb, a törökvilág korában élő írók közül Balassa Bálint, Tinódi Sebestyén, Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc pályáját rajzolta meg kegyeletes körültekintéssel. A könyvnyomtatás első két évszázadának prózai és verses szövegei dolgában olyan szakember volt, hogy alig néhányan közelítették meg kor-

társai közül. Az újabb írók közül Jósika Miklóssal foglalkozott legeredményesebben. Az első kiváló magyar regényíró legjobb életrajza az ő munkakészségének köszönhető. *(Tinódi Sebestyén, Szenczi Molnár Albert, Jósika Miklós.)*

Papp Ferenc az írói életrajzok egyik legszebb munkáját alkotta meg *Kemény Zsigmond*ról szóló munkájában. Gazdag anyagát elmélyedő esztétikai szellemmel öntötte formába. Évtizedes kutatások gyümölcse ez a mű, elbeszélő tartalmát fínom lélektani elemzések kísérik, a gondolati mélység az előadás művészetével egyesül lapjain. A kiváló tudós és stiliszta irodalomtörténeti búvárlatainak másik hőse: *Gyulai Pál.* Mestere emlékezetes alakjához fűződő életrajzi fejtegetéseit a tanítványi kegyelet melege fűti át, a nélkül azonban, hogy a hősimádás görögtüzébe burkolná a legnagyobb magyar kritikus pályáját. Bensőséges és valószerű, amint a meggyőződés hevétől áthatott és mégis reális volt Gyulai Pál is.

Anyaggyűjtésében körültekintő, földolgozásában szabatos, stílusában világos irodalomtörténetíró Szinnyei Ferenc. A tizenkilencedik századi magyar novellairodalom és regényirodalom történetét kútforrás-értékű kitűnő munkában tárta föl: nagyszabású monográfiái a magyar irodalomtudomány legkiemelkedőbb teljesítményei, soha el nem avulás ritka és büszke fogalmával ékes művek. Akár életrajzot írt Szinnyei Ferenc, akár értekezést, akár bírálatot, alapos tárgyismerete és biztos ítélete mindenütt szembetűnt. Mint esztétikus is megérdemelte kortársai nagyrabecsülését. A regény elméletét tárgyaló munkája esztétikai irodalmunk ritka termése: a szerző nem kül-

földi könyvekből táplálkozik, hanem a maga eredeti megfigyeléseivel és rendszerező erejével világítja meg témáját. *(Bacsányi János, Arany János, Jósika Miklós, Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig, A regény.)*

A fínom stílusérzék mellett széleskörű műveltség jellemezte Voinovich Gézát. Magyar nyelven ő adta közre az első angol irodalomtörténetet, művészi jellemrajzokat írt számos külföldi regényíróról. Madách Imréről szóló munkájában Az Ember Tragédiájához kapcsolódó problémákat igazi esztétikai elmélyedéssel fejtegette, Arany János életrajza a halhatatlan költő pályájának gazdagon részletezett fejlődéstörténete. Teljes és végleges életrajz ez a mű, fölötte élvezetes olvasmány, csakúgy, mint a Madách-életírás ; az életadatok sokasága mellett megvan benne a költői alkotások beható elemzése is. Eötvös József-életrajza szintén nagy nyereség ; a kiváló regényíró munkáinak kritikai kiadásával mint filológus is bevéste nevét a magyar szellemi tudományok történetébe. Magyarázatokkal ellátott Petőfi-kiadása és jegyzetes Arany-kiadása szerencsésen egyesítette az irodalomtörténet követelményeit a művelt közönség igényeivel. A tárgyi tudás és a formaérzék a szerző minden írásának jellemző sajátsága. *(Eötvös József, Madách Imre, Arany János életrajza, Regényírók, Az angol irodalom története.)*

Császár Elemér tudományos érdeklődését első sorban a tizenkilencedik század írói kötötték le. Életrajzaiban kegyeletes emléket emelt több magyar írónak, tanulmányaiban a hagyományokhoz való állhatatos ragaszkodással vizsgálta témáit. Mint a modern magyar szépirodalom

kritikusának igen nagy érdeme, hogy mindenkor őszintén, következetesen, félelmet nem ismerve mondta el véleményét a beteg szellemű irodalmi jelenségekről. A kontároknak nem kegyelmezett, a közvélemény ellenkező felfogása nem ingatta meg álláspontjában. Tömérdek könyvről számolt be a folyóiratok hasábjain. Hatásos bírálói tevékenységével párhuzamosan az összefoglaló és áttekintő irodalomtörténeti feldolgozás munkáját is szívesen vállalta. A magyar regény történetéről szóló munkája a műfaj fejlődésének igen gondos rajza. A magyar irodalmi kritika történetében a kitűnő tárgyismeret mellett az észrevételek sokoldalúsága tűnik fel. Elméleti esztétikai fejtegetéseiben Császár Elemér gazdag tapasztalatú, eleven szellemű, világosan magyarázó. A konzervatív felfogás következetes képviselője, de távolról sem ellensége minden újításnak. «Csakhogy az újítás valóban haladás legyen, az új legyen, értékesebb, mint a régi. Minden megnyeri tetszésemet, ami művészet. És mindent kifogásolok, amiben a művészeti elemet nem tudom megtalálni.» *(Verseghy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Ányos Pál, A magyar regény története, A magyar irodalmi kritika története.)*

Horváth János világította meg először tudományosan, hogy az impresszionizmus, szimbolizmus és dekadencia milyen formában kezdte meg hódításait a magyar költők között, s az új törekvéseknek mi a kapcsolatuk a francia forrásokhoz. Ady-tanulmányának megjelenéséig senki sem tudott tájékozódni a nyugatos-kérdésben, a tapogatódzásokat és sejtéseket ő oszlatta el. Hasonló feltűnést keltettek a Nyugat magyartalanságairól szóló fejtegetései: az idéze-

tek egész sokaságával bizonyította az új stílus romboló hatását, az ellenvetésekre hatásos érvekkel válaszolt. Írói jellemrajzai a legjelesebb magyar esszéírók sorába iktatták, emlékbeszédeiben kialakította az akadémiai szónoklat műfajának újabb típusát, bírálataiból a biztos ítéletű kritikus hangja csendült ki. Irodalom-pszichológiai módszerének leghatalmasabb megnyilvánulása: Petőfi-könyve. E nagy összefoglaló munkája számára még a filológiai nyomozás aprólékos munkáját is maga végezte el. Mind ez ideig ő a legkitűnőbb Petőfi-magyarázó irodalmunkban. A népies szellemnek a magyar irodalomban megnyilatkozó jelenségeit is mélyrehatóan nyomozta. Irodalomelméleti munkássága, valamint verstani búvárlatai új fejezeteket jelentenek a hazai irodalomtudomány történetében. Mindenütt szembetűnik fínom érzéke a fejlődési mozzanatokhoz, legyenek azok korszakokon keresztül húzódó jelenségek vagy egyes írói egyéniségeknek lelki kialakulásai. Széles ismeretanyaggal dolgozik, egy-egy ponton meg-megállva mélyre ás. Problémáinak megoldásait szinte véglegesen elintézettnek lehet tekinteni. A magyar irodalmi műveltség kezdeteiről szóló munkájában az eredeti megállapítások egész sorával derített fényt arra, hogyan sarjadt ki a magyar irodalom a középkori kolostorok világából. A magyar humanizmus korát tárgyaló könyvében irodalmunk sorsát a reformáció koráig kísérte végig. Filozófiai szelleme nem gátolta abban, hogy a részletismereteknek is megadja a maguk bőséges terét. Kötetei egyrészt a korok lelki életének történetévé, másrészt a jellemző irodalmi mozzanatok tárházává alakultak. Ezekből a munkákból a szellemtörté-

net levonhatta azt a tanulságot, hogy az irodalmi emlékek pontos ismerete nélkül nincs igazi irodalomtudomány, csak irodalomtörténeti publicisztika van. Külön kiemelést érdemel Horváth János stílusa. Ez a kovácsolt páncél hatását keltő stílus a legegyénibbek egyike a magyar irodalomtudományban. Arany János prózájára emlékeztet, de egyben két emberöltő minden modern nyelvi haladását egyesíti egy művészi adományú lélek mondatszövésében. *(Ady s a legújabb magyar líra, Petőfi Sándor, A magyar irodalmi népiesség, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Az irodalmi műveltség megoszlása.)*

Kéky Lajos pályájához az életrajzok, tanulmányok és bírálatok művészi sora fűződött. Az irodalomtörténeti hagyományokhoz való ragaszkodást kevesen tudták nála megfontoltabban összeegyeztetni a modern kritikai értékelés gondolatával. Tanulmányai nagyobbára a Petőfi Sándortól napjainkig terjedő kor keretében mozogtak, de irodalmi értékké vált tolla alatt a régibb kor költészetének méltatása is, ha érdeklődését megragadta egy-egy korábbi téma. Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Baksay Sándor, Gárdonyi Géza: ezek felé fordult legnagyobb szeretettel; s akihez a tanítványi hála kegyeletes szálai fűzték: Beöthy Zsolthoz. Mint méltató és mint értékelő egyformán kiváló tehetségnek bizonyult. Megindultság fátyolozta el hangját, ha nemes értékek mulandóságáról kellett megemlékeznie, de tudott kemény is lenni, ha az ízléstelenség, nyegleség, éretlenség megnyilvánulásaival került szembe. Esztétikai álláspontját nem ingatták meg az irodalmi divatok. Előkelő művészetszemlélete széles-

körű tudással, ösztönös ízlése nemes stílussal párosult : ez a szellemi fegyverzet képessé tette arra, hogy a lelkének idegen felfogásokkal szemben sikeresen képviselje irodalmi elveit. *(Tompa Mihály, Baksay Sándor, Beöthy Zsolt.)*

Széchenyi István életrajzi adatainak föltárásában, kéziratainak kiadásában, szövegeinek magyarázatában Viszota Gyula tett legtöbbet valamennyi Széchenyi-kutató közül. A legnagyobb magyarra vonatkozó irodalom fölötte kiterjedt, az eszméire vonatkozó tanulmányok száma igen nagy, de a Széchenyi-kérdéseknek csak az hatolhat egészen a gyökeréig, aki Viszota Gyula Széchenyi-köteteinek anyagát ismeri. Ezek a kötetek gazdag tartalmú forrásművek maradnak mindenkor a tizenkilencedik század első felének eszmevilágára. Viszota Gyula a Magyar Tudományos Akadémia történetírója is, abban az értelemben, hogy eddig ő foglalkozott legbehatóbban a legelső magyar tudományos testület multjának első félszázadával. Idevonatkozó értekezései az irodalom és tudomány sok jelentős és mégis méltatlanul feledett mozzanatát támasztották fel az utókor előtt.

Zsigmond Ferencben a választékos stílus mellett megvolt a mélyreható elemzés tehetsége is : gyökeréig belehatolt témáiba, mégsem vált fárasztóvá. Jókai Mór pályájáról ő írta a legszebb irodalmi méltatást. Nagyszabású monográfiája a históriai kegyelet szellemét nemes összhangban párosította az igazságos bírálat követelményeivel. Mikszáth Kálmánról szóló jellemrajzában sok olyan mozzanatra villantott rá, amelyekre addig nem gondoltak a méltatók. Eredeti szempontok szerint jellemezte a tizenkilencedik és huszadik század számos kiváló költőjét, elbeszélő-

jét és drámaíróját is. Méltató ereje a mikroszkópikus pontosságú részletmegfigyelésekből táplálkozott, feldolgozó módja a nagyvonalúság volt. Némi fínom kesernyésség vagy inkább töprengő mélabú a sorok mögött, vonzó ritmus a mondatok szövésében. *(Jókai, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc.)*

A Petőfi-irodalom Horváth János Petőfi-kötete mellett számos értékes tanulmánnyal gazdagodott. — Szigetvári Iván érdemes Petőfi-kutató volt. Irodalomelméleti kérdésekkel is hivatottan foglalkozott, a komikumról szóló műve a magyar esztétikai irodalom emlékezetes alkotása. — Keményfy János Petőfi-tanulmányai a rejtett szépségek művészi feltárásával tündököltek, minden részletükön ott ragyogott az esztétikailag kiművelt elme fénye. A kiváló Petőfi-méltató a szépirodalmi kritikusok élvonalában is előkelő helyet foglalt el. Főkép a Napkeletben és a Budapesti Szemlében megjelent bírálatai ébresztettek széleskörű érdeklődést.

Egyes írók, témák és korszakok szaktudósai közül sok érdemes kutatót lehetne megnevezni. — A középkori magyar irodalom latin forrásainak föltárásában jeles érdemeket szerzett Vargha Damján. A domonkosrendi emlékekre, a ferencrendi szövegekre, a Mária-siralmakra és a Szent Imre-problémákra vonatkozó búvárlatai különösen megérdemelték a hozzáértők elismerését. — Pap Károly a magyar népszínmű történetének egyik legfontosabb fejezetét írta meg, amikor közrebocsátotta Tóth Ede-életrajzát. Arany-tanulmányaiban a klasszikus hagyományokon felnőtt tudós elmélyedésével mutatott rá az Arany-

búvárlat több elhanyagolt pontjára. Előkelő ízlésű, fínom tollú író; gondosan megérlelt tanulmányaiban Beöthy Zsolt szellemének örököse. — Baros Gyula az irodalmi témák vándorlásának fölkutatásában ért el nagyértékű eredményeket. Rendkívüli tudása az értekező stílus nemes hajlékonyságával egyesült. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóiratát példaszerű gondossággal szerkesztette, a régi neves munkatársak megtartásában és a kezdő tehetségek fölkutatásában egyformán mester volt. Pályáját az éber kutatóösztön, a földolgozás ritka lelkiismeretessége és az előkelő irodalmi hang jellemezte. A magyar irodalomtörténeti termelés szakszerű megbírálásában kimagaslóan érdemes munkát végzett évtizedeken keresztül. — Kristóf György nemes hivatást töltött be Erdély szellemi életében: a kolozsvári egyetemen át kellett származtatnia az új nemzedék tagjai közé a magyar anyaország irodalomtörténeti hagyományait. A haladó eszmékkel egybekötött komoly tradíciók képviselője volt egész tudományos pályáján. Irodalomtörténetírásunkban különösen Petőfiről, Madáchról és Jókairól szóló tanulmányaival s az erdélyi vonatkozású irodalom jelenségeinek tárgyalásával véste be nevét. — Gálos Rezső a tizennyolcadik század irodalmi törekvéseinek földerítését tűzte ki tudományos pályája egyik céljául. Fáradozásai sikerrel jártak, az új anyag föltárásában és a régi szövegek magyarázatában egyformán szerencsés volt.

A magyar dráma fejlődésének kutatása eleven erővel vonzotta irodalomtörténetíróinkat. — Perényi József Dugonics Andrástól kezdve a modern színműírókig számos

drámaírói jellemképet rajzolt meg eleven vonásokkal. Több neves lírikusunk legjobb életrajzát az ő megfontolt ítéletű, meleg színezésű tollának köszönhetjük. — Vértesy Jenő Kölcsey Ferenc életrajza mellett megírta a magyar romantikus dráma történetét. Művészi munkára törekedett könyvében, esztétikai észrevételeit mindenkor érdemes lesz figyelembe venni. A költői lélek megérzésével fordult a tizenkilencedik század első felében virágzó magyar színműirodalom fejlődésének jellemzőbb mozzanatai felé. — A tizenkilencedik század második felének színműirodalmát Galamb Sándor méltatta tervszerű kutatással, gondos földolgozással, a tartalom súlya mellett a stílus hajlékonyságával. Sok elfeledett mozzanatra mutatott rá, nem egy régi tanítást módosított új felfogásával. Munkaerejének a novella és rajz fejlődésismerete is sokat köszön. A kisebb prózai elbeszélő műfajok kialakulását nemcsak nagy vonalakban vizsgálta, hanem alaposan behatolt egyes részletkérdések boncolásába is.

A legutóbbi félszázad irodalomtörténeti alakjaival sokan foglalkoztak. — Rubinyi Mózes a Mikszáth-kultusz szolgálatára szentelte ereje java részét, szép könyvet írt Kiss Józsefről, melegen méltatta Vajda Jánost. Mint nyelvész, ő ismertette meg kortársait az akkor még ismeretlen nyelvesztétika problémáival. — Világirodalmi tanulmányai mellett a magyar irodalom fejlődéséhez is számos önálló álláspontú észrevételt fűzött Benedek Marcell. Újabb íróinkról vallott felfogása többnyire erősen szembekerült az akadémikus értékelésekkel. Ez az impresszionista bírálat a legmodernebb nemzedék lelkének megnyilatkozása, de

egyben egy erősen egyéni szellemnek elszánt vallomása volt olyan írókról, akiket a jobboldal nagyoknak, a baloldal kicsinyeknek, vagy megfordítva, a nacionalista csoport érdemteleneknek, a progresszív oldal tehetségeseknek tartott. — Tanulmányírónak is, kritikusnak is a teljesen önálló egyéniségek közé sorozható Vajthó László is: előkelő lélek, modern szellem, a tehetségesen messze felülemelkedő ítélőerő. Nem kedvelte a kitaposott ösvényeket, de nem csatlakozott a mindennek ellentmondó temperamentumok táborához sem. Megfigyeléseinek közvetlen hatását nagyban növelte előadó művészete, ez a minden nagyzolástól ment és mégis az esztétikusi kiválóság hatását keltő stílus. Eredeti észrevételekkel villantott bele az írói lelkekbe, megértő érdeklődéssel kutatta a legifjabb nemzedék tehetségének szembetűnőbb jellemvonásait. — A rendkívül felvirágzó Ady-irodalomban kivételes helyet foglalt el Földessy Gyula. Ady Endre költészetének szövegrejtélyeit talán ő tudta legmegnyugtatóbban megoldani, hősének életútjaira az ő szeretete vetette a legmelegebb sugarakat. Nem egyszer szinte a vallásos rajongás lírizmusával közeledett az Ady-témákhoz, lelkének filozófiai feszültségét első sorban a nagy lírikus kultuszának szolgálatával enyhítette. Más költőkből is sok nemes értéket bányászott ki friss fogékonyságával és eredeti megfigyelő tehetségével, de legkedveltebb hőse mindvégig Ady Endre maradt.

A katolikus szellem az egyházi rend kebelén kívüleső irodalomtörténetírók és kritikusok között először Bartha Józsefben jelentkezett öntudatos erővel. Nem vallásos lelkesedés volt ez, még kevésbbé felekezeti elfogultság,

hanem akaratlan visszahatás a katolikus-ellenes irodalmi irányokra: a megtámadott fél védekezése, az erkölcsi hagyományokat féltő magyar lélek ellenállása a fölényesen gúnyolódó támadásokkal szemben. Bartha József nem kerülte a harcot, a Katolikus Szemle, A Cél és más konzervatív folyóiratok hasábjain hatalmas közönséggel érintkezett, ezek az olvasók az egész országban élénken figyeltek szavára. Az irodalomtörténetírás biztos fegyvereivel támadta a léha irodalmi divatcikkeket; nem félt attól, hogy esztétikáját reakciós ósdiságnak nyilvánítják. Szigorú szépirodalmi kritikus volt, de nemes világnézetű, szilárd jellemű, igazságszerető férfiú. *(Az új magyar irodalom kis tükre.)*

Hogy a katolikus világfelfogás milyen termékenyítő hatással lehet az igazságkeresés lelkiismeretességére és az ítélkezés megbízhatóságára, erre nézve a példák egész sorát lehetne felhozni. Várdai Béla irodalomtudományi munkássága az egyéni szeszély játékait űző impresszionista kritikának megnyugtató ellenképe. Irodalmunk züllött jelenségeit a fínom ízlésű, egyéni ítéletű, gazdag szempontú kritikus nézőpontjából elemezte. Modern írói arcképei között számos nagyértékű tanulmány foglal helyet. Színházi bírálatai a konzervatív szellemű kritika mesteri munkái. Kevés kortársának volt hasonló esztétikai képzettsége, kevesen szolgálták a szépirodalmi kritika ügyét hozzá fogható idealizmussal. Ítélkezései a meggyőződés erejétől és bátorságától áthatott értékelések, stílusa költői lendületű mondatszövés. Ez a kristálytiszta stílus Gyulai Pál előadó művészetére emlékezteti az olvasót. Egykori mesterének

nemes ízlésű tanítványa, később maga is példaadó mester. *(Mikszáth Kálmán, Katolicizmus és irodalom.)*

Alszeghy Zsolt a szaktudós alaposságával derített fényt a régi magyar irodalom számos problémájára, másrészt a kitűnő tanultságú esztétikus ízlésével értékelte modern irodalmunk termékeit. Katolikus világnézete értékes színekkel bontakozott ki munkásságából. Rendületlenül küzdött az irodalmi értékelések igazságáért. Emlékezetesen sokat tett azért, hogy a magyar katolikus szépirodalom magáévá tegye fejlődésében a magasabb művészi szempontokat. Modern írói arcképei eredeti felfogású munkák. Mint összefoglaló irodalomtörténetíró főkép a tizenhetedik és tizenkilencedik század irodalmának katolikus elviségű feldolgozásával vetett számos új szempontot, eszmét és megfigyelést a magyar irodalomtudomány kohójába. *(Magyar lírikusok, A tizenkilencedik század magyar irodalma, Vázlatok, A tizenhetedik század.)*

A művészetében ösztönös biztosságú szépíró értékes jellemvonásai bontakoztak ki Sik Sándor irodalomtudományi munkáiból. Amennyire költői lendületű volt az értekező stílusa, annyira tudományos szellemű maradt irodalomszemléletében, méltatásaiban, értékeléseiben. Tanulmányaiból és cikkeiből a módszerében biztos szaktudós szava hangzott ki, hangszerelése a szépíróé volt, a tárgyi tudás és az írásművészet mindig karöltve jelentkezett munkáiban. Kitűnő esztétikai képzettsége, világ irodalmi olvasottsága, előkelő művészi érzéke a legkényesebb feladatok megoldására is képessé tették. Modern szellemben, de az értékes hagyományok tiszteletbentartásával végezte vizs-

gálódásait, megfigyeléseiben elfogulatlannak bizonyult, gondolatai lelke legmélyéről fakadtak. Prohászka Ottokár, Ady Endre, Gárdonyi Géza és Pázmány Péter pályáját tárgyaló munkái a magyar irodalomtörténetírás nagy értékei: azzá teszi őket a lapjaikról sugárzó emelkedett szellem, az író jellemzésével kapcsolatos mesteri színezés, az előadás méltósága, kelleme, ragyogása. Más munkáiban is fínom megfigyelő, eleven jellemző, a friss színek kedvelője.

Irodalombölcselő jellemvonások bontakoznak ki Brisits Frigyes tanulmányaiból és bírálataiból. Kifejező módja egészen a magáé: színekben gazdag, magasan szárnyaló, filozófiai veretű. Ideális felfogással pillantott át hatalmas távlatokat, de szívesen szentelte idejét a türelmet kívánó filológiai részletmunkára is. A külföldi irodalomtudomány modern irányairól a legelsők között szerzett tudomást, a nevezetesebb elméleteket nemcsak ismertette, hanem önálló elgondolással bírálta is. Különös érdeklődéssel fordult a bölcselő szellemű írók felé. Katolikus világnézetének gyökeréből sarjadó irodalomszemlélete, világirodalmi tájékozottsága és esztétikai tudása Madách Imre, Vajda János, Prohászka Ottokár és mások méltatásában eredeti megokolású ítéleteket érlelt. Vörösmarty Mihály pályáját Gyulai Pál után ő vizsgálta legbehatóbban. *(Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei.)*

A magyar-német irodalmi kapcsolatok nyomozásában Heinrich Gusztáv méltó szellemi örököseként indult meg pályáján Bleyer Jakab, s szép eredményekkel haladt mindaddig, amíg a politika el nem csalogatta tudományos működésétől. Értekezéseinek módszeres kidolgozásával az

utánzók egész csoportját vonzotta maga után. Munkássága a tanítványaira tett egyetemi hatásában csúcsosodott ki. — Miként ő, GRAGGER RÓBERT is szoros összeköttetést tartott a német művelődéspolitika irányítóival. A magyar-német szellemi érintkezések szálait sikeresen szőtte berlini tanszéke köré. — THIENEMANN TIVADARnak nagy része volt abban, hogy a legmodernebb német irodalomtörténeti irányok kellő figyelmet ébresztettek Magyarországon, s a szellemtörténet szempontjai mégsem nyomták el a pozitív filológiai kutatások követelményeit. A Minerva szerkesztője az irodalomtudomány elméletének nagyszabású kiépítésével maradandó hatással irányította az új nemzedék felfogását. — KOSZÓ JÁNOS a hazai földből kisarjadzó német írók pályájának vizsgálatával érte el legértékesebb eredményeit. Az írókat belekapcsolta koruk lelkiségébe, kutatásait bölcselő szellemmel szőtte át. Módszerébe Fessler-búvárlatai révén pillanthatunk be a legközvetlenebbül. — PUKÁNSZKY BÉLA érdeme, hogy annyi meddő vágyakozás után végre megkaphatta a tudomány a magyarországi német irodalom történetének rendszeres feldolgozását. A példás körültekintéssel kidolgozott mű biztos alapul és szilárd kiindulópontul szolgál minden további részletkutatás számára.

A francia irodalom kutatói szintén belevonták érdeklődésük körébe a magyar irodalmat és az irodalomelméleti kérdéseket. — ECKHARDT SÁNDOR a szellemtörténet nyugati módszerei szerint dolgozta föl szorgalmas adatgyűjtését. Balassa Bálintról, Bessenyei Györgyről, a francia forradalom korának a magyar irodalomra tett hatásáról és

számos más témáról új szempontokban bővelkedő tanulmányokat adott közre. — Birkás Géza megírta a francia irodalom történetét, különös tekintettel mindarra, ami a magyar irodalmat közvetlenül is érdekelheti. A Toldi-monda problémáival kapcsolatos kutatásaiban érdekes gondolatokat vetett föl. — Hankiss Jánosnak a szoros szaktudomány zárt körén kívül eső munkái közül különös érdeklődésre tarthattak számot: modern stílusú írói arcképei, gondolatokban gazdag bírálatai, pompásan megírt Verne-monografiája és Tormay Cecil-életrajza. — Koltay-Kastner Jenő a magyar-olasz irodalom kapcsolatainak nyomozásában tűnt ki. Szellemtörténeti hajlammal, de pozitívista alapon tisztázta a magyar irodalomtörténet több vitás kérdését. — Huszti József számos új fölfedezéssel gazdagította a magyarországi renaissance és humanizmus történetének ismeretét. Janus Pannonius-életrajza a halhatatlan költő pályafutásának méltó emléke, gazdag szaktudással megírt tudományos könyv.

Némethy Géza irodalmi tanulmányaiból a klasszikus ókor műveltségének lángoló szeretete áradt. Akadémiai osztályelnöksége idején az új akadémikusokhoz intézett beszédei a tudományszemlélet és költői hangulat remekei. Ezek a művészi módon megformált miniatűr-esszék az irodalmi beszédeknek egészen új műfaj-változatát teremtették meg. Megvolt ezekben a tagavató szónoklatokban a tudomány méltósága, a stílus szépsége, a gondolatokban bővelkedő lélek szellemi csillogása, de megvolt — a megszokott értekező forma helyett — az előadásnak színfoltokban gazdag romantikája is.

Az összehasonlító irodalomtörténet problémáival igen eredményesen foglalkozott a magyar tudomány. — Sebestyén Gyula a néptudomány nemzetközi anyagának széleskörű ismeretével végezte népköltészeti kutatásait, ezekben a búvárlatokbn a néprajzi ismaeretek gazdagsága a történeti nyomozások sokoldalúságával egyesült. Érdeklődésének fontosabb körei: az árpádkori mondák, a pogány magyarok rovásírása, a mai magyar népköltészet. — Solymossy Sándor rendkívül fáradságos munka után egyrészt kijelölte, hogy népmese-készletünk anyagából melyik meséket mondhatjuk a magyarság ősi tulajdonának, és honnan vettük át többi népmesénket, másrészt az eredeti magyar népmesékről megállapította, mit köszönhetünk nekik a pogány ősvallás ismerete tekintetében. A magyar mitológia elkallódott anyagának föltámasztása, a hazai mondaköltészet új megvilágítása és a népmesék európai vándorlásának jelenségei nem közönséges tudományos tanulságokkal bontakoztak ki értekezéseiből. — Király György legszívesebben a tizenhatodik századi magyar irodalom összehasonlító irodalomtörténeti problémáival foglalkozott, de más korszakok kérdéseihez is avatott készültséggel szólt hozzá. Nem mindennapi filológiai érzékkel merült bele a széphistóriák európai kapcsolatú világába. Mikes Kelemen leveleskönyvének forrásismeretét újabb összefüggések kimutatásával bővítette. A magyar ősköltészetről írt munkájában olyan szempontokat vetett föl, amelyekre ennek a meglehetősen agyonírt témának értekezői nem is gondoltak. — György Lajos az összehasonlító tárgytörténet terén a régi magyar irodalom több termékét állította be

az európai szellemiség világába. Különösen nagy érdemeket szerzett a magyar anekdotakincs külföldi kapcsolatainak kimutatásával. Átkutatta az anekdota történetét a nyugati nemzeteknél, nyomról-nyomra követte a hazai anekdota fejlődését. Kivételes tudásra valló forrásnyomozó módszerének a magyar regényismeret is sokat köszönhetett. A Jósika Miklós fellépését megelőző emberöltők magyarnyelvű regénytermését ő vizsgálta át abból a szempontból, hogy ezek az idegenből átültetett elbeszélő munkák milyen külföldi regénykiadványok lapjairól csúsztak át a magyar földre. — Turóczi-Trostler József kettős jellemvonású tudományos író. A régi magyar irodalom jelenségeihez kapcsolódó tárgykörét a filológusok legszebb hagyományai szerint illesztette széles vonatkozású világirodalmi környezetbe, másrészt expresszionista stílusú méltató volt ott, ahol a legújabb irodalmi jelenségek kívánatossá tették az effajta előadású megvilágítást. Munkásságát a fölfedező tehetség adományán kívül európai távlat, a szempontok sokoldalúsága és a jellemző kapcsolatok lelemények kimutatása jellemezte.

A könyvtártudományban, nyomdatörténetben, életrajzi és könyvészeti adatok gyűjtésében és feldolgozásában Gulyás Pál állt a magyar bibliográfusok élén. A Magyar Tudományos Akadémia őt bízta meg Szinnyei József írói lexikonának folytatásával. A rendkívüli jelentőségű munka anyagát Gulyás Pál nagy körültekintéssel állította egybe, munkájának méretei elérték a Szinnyei-lexikon hatalmas terjedelmét. Ez az irodalmi lexikon a legutóbbi félszázad íróira és könyveire vonatkozó ismeretek monumentális

tárháza, nélküle levegőben lóg minden pozitív életrajzi és könyvészeti ismeret, hiánya megszázszorozza az irodalomtörténetírók munkájának nehézségeit. *(Magyar írók élete és munkái.)* Gulyás Pál mint könyvtártudományi író mintaszerű szakértelemmel működött, munkáiban föltárta a magyar könytári ügy fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Hatalmas monográfiában számolt be a hazai könyvnyomtatás tizenötödik és tizenhatodik századi történetéről. A szépirodalmi és tudományos könyvtermés számontartása mellett a kitűnő bibliográfusnak jutott elég ideje arra is, hogy a tanulmányírás terén is hatékonyan munkálkodjék. *(Könyvtári problémák, A könyvek és könyvtárak hajdan és most, A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.)*

A stílusjelenségek megvilágításának igazi mestere volt Zlinszky Aladár. Az irodalomtörténet alaptudományait a filológus elmélyedésével és az esztétikus szellemével művelte, új problémákat vetett föl és oldott meg, a hagyományos megállapításokat a lélektani megfigyelés alapul vételével gazdagította. A magyar líra remekeinek magyarázása terén és Arany János elbeszélő forrásainak megállapításában olyan alapos munkát végzett, hogy az ifjabb irodalomtörténetírói nemzedék példaképül állíthatta maga elé munkásságát. Zlinszky Aladár az európai eszmeáramlatok kialakulásáról, az irodalmi fordulatok jellemvonásairól és a szellemi irányok kihatásairól is a filozófus fő irodalomszemléletével értekezett. A fogalmak tisztázása, a fejlődés vonalának kicövekelése s a törekvések és megvalósulások helyes kritikája sokat köszönhet higgadt

mérlegelő tehetségének. *(Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből, Arany balladaforrásai.)*

Tolnai Vilmos nyelvész és irodalomtudós volt egy személyben. Éles elmével vizsgálta a magyar szólásmódok kérdését, megírta a magyar nyelvújító mozgalmak történetét, közreadta a nyelvünkbe furakodó idegen szavak ellen küzdő magyarító szótárát. A Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Szabályainak szerkesztésével is őt bízták meg, huzamos ideig ő állt az új Akadémiai Nagyszótár anyaggyűjtő bizottságának élén. A homályosabb költői szövegek magyarázatában ritka nyomozó képességgel rendelkezett. Megírta az irodalomtudomány elméletének első kézikönyvét, s ezzel olyan vezérfonalat adott az új nemzedék kezébe, amelynek segítségével bárki megindulhatott az irodalomtörténeti kutatások útján. *(Bevezetés az irodalomtudományba.)*

Az esztétika, mint a filozófia szakszerű része, a maga elvontságában kevéssé érdekli az irodalomtörténet kutatóját, de mindjárt közelebbfekvőnek látjuk a széptudományt az irodalom lelkéhez, ha az elmélet körvonalai a szépirodalmi szemlélet és a kritikai értékelés határaival érintkeznek. — Hevesi Sándor mint drámaelméleti és színi kritikai cikkek írója kezdte meg irodalmi működését, színpadi tanulmányaival egészen új ösvényeket vágott a modern színjátszás eszméjének megvalósítása felé, dramaturgiai fejtegetéseihez hozzácsatolta Shakespeare-tanulmányait és Bánk bán-kommentárját. Munkássága az ízlés nemesítésének jegyében folyt. Filozófiai jellemvonású, de azért az élet és irodalom gyakorlati ismeretétől duzzadó dolgozatai sokat

tettek az új nemzedék nevelésére. Bölcselő szelleme valamennyi nagyobb irodalmi tanulmányából kisugárzott. — Mitrovics Gyula minden elődénél szélesebb alapon művelte a rendszerező széptudományt és a történeti esztétikát. Az elmélet és a gyakorlat szorosan egybekapcsolódott munkásságában. Esztétikai kézikönyvéből évtizedekre terjedő szaktanulmányok leszűrődései léptek a közönség elé, a magyar esztétikai irodalom történetéből mindenki részletes tájékozást kaphatott széptudományi irodalmunk fejlődésének mozzanatairól. A szerző egyes vitás problémák megoldásában is kipróbálta erejét, és szerencsésen foglalkozott több nagy írónk esztétikai felfogásával.

A szellemtörténeti iránynak Lukács György volt a kezdeményezője. A későbbi bolsevista agitátor az európai dráma történetéről terjedelmes monografiát írt, munkájában átültette a németországi modern irodalomtudomány új frazeológiáját. A nyomában fellépő hazai szellemtörténészek eleinte szívesen alkalmazkodtak mesterük ködös mondatszövéséhez, de később iparkodtak megszabadulni a stílus hínárában tehetetlenül vergődő esztétikus borzalmas nyelvétől. A nagyolvasottságú irodalomfilozófus imponálóan kritikátlan elme volt, csodásan zavaros fő, úttörése azonban felhívta a figyelmet egy közelgő külföldi szellemi irány és új tudományos előadás meghonosításának lehetőségére. *(A modern dráma fejlődésének története.)*

A világháború lezajlása után a szellemtörténeti irány is megkezdte hódító munkáját. Egyesek úgy érezték, hogy az irodalomtörténetírás zsákutcába került, a pozitivizmus nem elégíti ki a lelki embert, a filológiát meg kell telíteni

bölcselő tartalommal. Válságban van az irodalomtörténet, mert nem elég, ha a tudós fölkutatja az életrajzi adatokat, egybegyüjti az irodalmi emlékeket, elvégzi a szövegkritikát, méltatja az írói alkotások értékét, keresi a szellemi kölcsönhatásokat, és rámutat a fejlődés szerves mozzanataira, hanem az a magasabbrangú tudományos munka, ha a szerző a részletekbe való elmélyedés helyett a maga egyéni szemléletét is beleviheti tanulmányaiba, s anyagát akként csoportosíthatja, hogy adatkiválogatásából különös tanulságok bontakoznak ki. A szellemtörténeti irány valahogyan úgy képzelte el a dolgot, hogy a pozitivista tudomány összeszedi számára az anyagot, földolgozza a legapróbb mozzanatokat is, formába önti az eredmények gazdag sorozatát, azután jön a szellemtörténész, felhasználja a kész eredményeket, publicisztikai jellegű filozofálással mutat új utakat a már ismert célok felé, bölcselő átfestésbe stilizálja át a régi formát. «Minek a dolgokat egyszerűen megcsinálni, amikor komplikáltan is lehet?» A szellemtörténet egyik csoportja joggal írhatta zászlajára a Metternich-korabeli osztrák uralomnak ezt a híres mondását.

A gyöngébbeknek a német cikkírók elvontságára emlékeztető eszmefuttatásait még csak el lehetett volna valamiképen viselni, de a tudományos nyelv súlyosan szenvedett az új divat járma alatt. A szellemtörténet örömét lelte az idegen szavakban, német-latin kifejezés-utánzatokban, komikusan nehézkes mondat-felépítésekben. Az *önkifejeződés, érvény-világ, dinamikus totalitas, diszpozicionális illuzió, fix-pont-motivum, genetikus szellem, aevum, attitüd, introspektiv, irrevelans, szublimált, virtuális:* csoportosan

hemzsegett egyes írásokban. A művelt olvasónak is állandóan filozófiai műszótárakhoz kellett kapkodnia, hogy megértse a magyar irodalomtudomány tiszta stílusába furakodó nagyképű frázistömeget.

A szellemtörténet másik csoportja kevesebb lelkendezéssel és több kritikával szolgálta a jelszó többé-kevésbbé homályos célkitűzéseit. Ez a csoport voltaképen nem tett mást, mint amit a modern szellemű irodalomtudósok már a szellemtudósok fellépése előtt is cselekedtek: nem a mások kész eredményeit használták fel megfelelő filozófiai körítéssel, hanem az anyaggyűjtő és felülbíráló munka után józan körültekintéssel öntötték áttekinthető formába mondanivalóikat a valóságos tényekről és a mögöttük meghúzódó szellemi rugók összefüggéséről.

A Lukács György nyomain induló expresszionista stílus Várkonyi Nándor munkájában, *A modern magyar irodalom*ban (1928), virágzott ki legjellegzetesebb vonásokkal. Várkonyi Nándor széleskörű anyaggyűjtés alapján kezdett a magyar irodalom legújabb korszakának, az Arany János halálától kezdődő négy évtizednek, irodalomtörténeti kidolgozásához. «Az itt következő tanulmány — írta munkájának előszavában — annyiban tér el az irodalmunkat tárgyaló művek szokott irányától, hogy bizonyos állandósággal az irodalom korszerűségét igyekszik kidomborítani. E szempont alapján nem csupán a bemutatás és az ismertetés a célja, hanem a magyarázat, a bírálat is... Olyan tárgyalási módszerhez voltam kénytelen folyamodni, mely a szóbanforgó irodalom általánosabb ismeretét s némi alapvető esztétikai jártasságot tesz fel az olvasóról. Egy össze-

foglalásra törekvő munka nem vállalhatja a részletező, a tartalmi ismertetés feladatát a nélkül, hogy anyagát túl ne terhelné, és terjedelmét kezelhetetlenné ne növelné. Ez legyen mentsége a tartalmi dokumentáció esetleges hiányainak.» Ez a monográfia ellentétes szellemű és szembenálló módszerű mindazzal, amit a pozitívista irodalomtörténetírás e tudomány követelményeiről vallott Toldy Ferenc óta. Először is föltételezi az olvasóról, hogy ismeri a tárgyalása körébe vont irodalmi munkákat ; másodszor megkívánja, hogy közönségének kitűnő jártassága legyen a filozófia gondolatvilágában ; harmadszor olyan műnyelven adja elő észrevételeit, amelyet csak az érthet meg, akinek rendszeres iskolázottsága van a bölcseleti alapokon nyugvó esztétika elvont stílusában. Köd ül a nagyműveltségű szerző szellemi birodalmán, lelkiismeretes vizsgálódásait expresszionista nyelven mondja el. Másképen él a kifejezés eszközeivel, mint ahogyan élnek a közönséges halandók. Gazdagon ömlő, bőséges magyarázatokat ad, de ezek a magyarázatok a nem szakemberek számára nem egyszer fárasztó talányok. Stílusában mindezek ellenére is sok értéket hozott a magyar esztétikai kifejezéskincs számára.

A biedermeier-kor fogalmának meghatározásával és jellemvonásainak vizsgálatával Zolnai Béla bővítette ki a magyar irodalomtörténetírást. A barokk, a rokokó, a preromantika és a romantika kora után a Metternich-korabeli biedermeier : a korfelosztásnak ez a Riedl Frigyes óta kialakult sorrendje Zolnai Béla kutatásaival egészült ki szerves egységgé. Ezek az elnevezések, fogalmak, időmeghatá-

rozások az igazi magyar irodalmi helyzet szempontjából joggal támadhatók, de a velük kapcsolatos anyagközlés és eszmefeltárás gazdagsága feledteti a jelszó-alkotás erőszakosságait. Mint filológus, Zolnai Béla a legmódszeresebb tudománnyal dolgozók közül való, irodalombölcselőnek is kiváló. Vitás ügyekben tanúsított kemény állásfoglalásai sok kedvetlen indulatot támasztottak ellene, de széleskörű tudását, érvelő erejét és stíluskészségét ellenfelei sem vonhatták kétségbe. Szellemtörténeti kutatásaiban mindig a pozitívista tudós lelkiismeretes anyaggyűjtő munkájával járt el ; így sikerült új világosságot vetnie egyrészt a Mikes-problémákra, másrészt a janzenizmus irodalmi jelenségeire. Nyelvesztétikai és stílusbúvárló nyomozásai egy eredeti szellem leleményes és gazdag megfigyelései. *(Mikes és a francia szellemi élet, Magyar janzenisták, Irodalom és biedermeier.)*

A Petersen-féle nemzedékelmélet és a Nadler-féle tájszemlélet alapján új szempontokat hozott irodalomtörténetírásunkba Farkas Gyula. A régi esztétikai értékelések keveset változtak munkáiban, annál elevenebbé tette fejtegetéseit a generációs gondolattal, a tájelmélettel és a faji-vallási erők irányító gondolatának kiemelésével. Az ifjabb és idősebb nemzedék szembekerüléséből eredő válságok kérdése, a tiszántúli és dunántúli lélek között mutatkozó különbség, a katolikus és protestáns ellentét megnyilvánulásai az irodalomban, s mindezek segítségével az irodalomtörténeti anyag átcsoportosítása : a szellemtörténész-szerző újításainak legkiemelkedőbb pontjai. A fölfrissítésben eleven érzéket mutatott az érdekes mozzanatok

iránt, az eszmetörténeti szakaszokban erős hangsúlyozással utalt az addig elhanyagolt tényezőkre. Egyesek túlzásokkal vádolták. Különösen ellentmondtak annak a felfogásának, hogy a tiszavidéki kálvinista írók a nyelvújítás korában a nyugati haladás mellé szegődtek, a dunántúli katolikusok a magyar hagyomány értékeit védték. Annyi bizonyos, hogy Farkas Gyula a nemzedékteória és tájelmélet megnyilvánulásait leleményesen illesztette be a faji arculat irodalmi megnyilvánulásainak tárgyalásába, s az addigi kutatások eredményeit sok hasznos anyaggal tette élvezetessé a művelt olvasók és a szakközönség számára. *(A magyar romantika, A Fiatal Magyarország kora, Az asszimiláció kora a magyar irodalomban.)*

Szerb Antalnak a művelt közönség számára írt magyar irodalomtörténetét vegyes érzelmekkel fogadták. A szellemtörténészek örültek a szerző új állásfoglalásainak, helyeselték az európai kapcsolatok fokozott hangsúlyozását, meg voltak elégedve az irodalomszociológia előtérbe helyezésével; a hagyományokat megbecsülő pozitívista irodalomtudósok azt vetették szemére, hogy mérlegeléseiből hiányzik a kellő tárgyilagosság, az írókat már eleve elmarasztalja szubjektív ítélkezésében, gondolkozását Ady Endre szelleméhez igazítja. Az erdélyi intellektuelek támogatásával közrebocsátott irodalomtörténetének számos jól megírt részlete van, kritikus elmék számára tanulságos olvasmány. A szerző a Nyugat esztétikai álláspontjáról figyeli a magyar irodalmat, s a szociológia korszerű eszméivel stilizálja irodalomszemléletét. *(Magyar irodalomtörténet.)*

Az irodalomtörténetírók egy része szívesen művelte a szépirodalmi kritikát is, bár ez a napi érdekességű műfaj inkább egy külön bírálói csoport szellemi kedvtelése volt. Sok új könyv jelességére, sok irodalmi hivalkodás botorságára hívta föl ebben a korban is a figyelmet Rákosi Jenő. Logikus érvelése, bátor szókimondása, erős nemzeti érzése az olvasók ezreinek lelkében ébresztett visszhangot. Ezek a bírálatok annál inkább növelték a Budapesti Hírlap tekintélyét, mert a nagyszerű szerkesztő gondoskodott arról, hogy lapjának többi kritikusa is hasonló felelősségérzettel tájékoztassa a közönséget az irodalom újabb eseményeiről.

Az irodalomtörténeti értékű kritikát filozófiai szellemmel gazdagította Sebestyén Károly: fínom elme, éles ítélőerő, eredeti szempontokban bővelkedő esztétikus. Irodalomtudós, műbíráló, műfordító és költő egy személyben; tanulmányai, tárcái, kritikái a mélyreható tudás, kiváltságos elemző tehetség és választékos stílus jegyében fogantak. Publicisztikai működésével nagy szolgálatokat tett a komoly irodalom ügyének, az olvasóközönség figyelmét a tudomány kérdései felé fordította, irodalmi ítélkezéseit a megfontolás és ízlés irányította. Kritikáiban megértés nyilvánult valamennyi irodalmi irány értékesebb szellemi termékeivel szemben, bár hajlama szerint inkább a klasszikus hagyományokat kedvelte. Széles távlatú tudományos tájékozottságával, egyetemes irodalmi fölfegyverzettségével, nagyarányú elméleti készültségével sehol sem vált olvasói terhére; eleven szelleme megóvta minden száraz pedantériától és elvont bölcselkedéstől. Mint emlékíró a legőszintébbek és legélvezetesebbek egyike. Érdekes

az önéletírása, a nélkül, hogy az író polgári sorsa rendkívüli eseményeket mutatna; erkölcsi tanulságokat is nyujt, a nélkül, hogy oktatni akarná közönségét. «Mi egy ilyen szürke élet summája? Keserves küzdelmek árán fölépítettem a magam egyéniségét.» *(Summa vitae.)*

A magyar drámairodalmi törekvések irodalomtörténeti távlatú megítélésében kiváló helyet foglalnak el Szász Károly bírálatai. Ezekben megvan mindaz, ami a bírálatot kiemeli a napi kritika könnyen múló életéből: a történeti szempont, a művészi fogékonyság, az igazságos ítélkezés, a meggyőző érvelés. Olyan időben, amikor a napisajtó kritikai rovatait nagyobbára az elnézés kegyessége és a részrehajlás szelleme tartotta megszállva, Szász Károly színibírálatai megnyugvást jelentettek az irodalmi ítélkezésben bízni óhajtó olvasók számára. Könyvismertetéseit a nemzeti hagyományok tisztelete, nemes magyar szellem, bátor szókimondás jellemezte, kapcsolatban az ízlés fínomságával, a stílus előkelőségével, a nyelv magyarosságával. Irodalmi értékelései közül Ady Endréről szóló tanulmánya keltett országos feltűnést. Az Ady-tanulmány hatása világosan megmutatta, hogy a magyar értelmiség nagy része még mindíg kedvetlenül tekint a híres lírikus pályájára, s nem hajlandó osztozni azok felfogásában, akik kritika nélkül dicsőítik a költőt. Mint tanulmányíró legszívesebben a magyar dráma multjával és a magyar színészet történetével foglalkozott. Ezekből a tanulmányaiból nőtt ki rendkívüli gonddal kidolgozott összefoglaló munkája: *A magyar dráma története.* Önéletrajzi visszapillantásaiban Szász Károly lebilincselő író. Emlékezéseiből kiérezni a nemes

szív dobbanásait, előadó módja átizzik lelke tüzétől. *(Várszínházi emlékek, Emlékezés a vörös uralomra.)*

Rédey Tivadar mint Péterfy Jenő és Riedl Frigyes követője indult el kritikusi pályáján ; mesterei emelkedett szellemétől nem távolodott el akkor sem, amikor már a maga útjait járta. Tanulmányai előkelő kidolgozású írásművek. Itt-ott szubjektív értékmegállapításokat szőtt belé-jük, megvoltak a kedvelt írói, de elismerését mindig alapos megokolással osztogatta. Kritikai érdeklődése sokoldalú volt, szárazabb tudományos tárgyak is esszészerű dolgozatok írására hangolták, minden fejtegetés választékos formába öltözött tollán. A Napkelet köréhez tartozó színi kritikusok között vezéri szerepre emelkedett. Színi bírálataiban különösen újszerűek voltak színészi szerepelemzései. A szerepelmélet és játékgyakorlat művészi követelményeit szigorúan vette, tanácsadásaival nem fukarkodott. A nézők és a színészek egyaránt sokat tanulhattak kritikáiból. Ezeket az írásait a magyar színészettörténet tanulmányozói mindig hálával forgathatják.

A magyar irodalmi hagyományok ellen A Hétben és később a Nyugatban Ignotus Hugó küzdött legkitartóbban. Az előzékenység és magasztalás hangján szólt kedveltjeiről, vállveregetve és csipkedve a konzervatív-nacionalista gondolkodás gyanújában álló írókról. Irónikus filozofálása, érzelmes fordulatai, merész ötletei különlegesen egyéni ízt adtak írásainak. Igen ügyes érvelő volt és talentumos rábeszélő. Olykor fárasztóan bölcselkedett, máskor az ellentétek csillogó játékával ragadta el olvasóit. Párhuzamok a gondolatokban, ellentétek a stílusfordulatok-

ban. A politikai, társadalmi, művészeti és irodalmi élet jelenségeit egyforma szellemi mozgékonysággal tárgyalta, szemes megfigyelőnek bizonyult, megvolt benne a lelemények vezér gyors támadó hajlama és szívós védő készsége. Tehetségének két súlyosan sebezhető pontja: kritikátlan zsidóimádása és lusza mondatszövése. Mondatszövése sok esetben valóságos merényletnek tűnt föl nemcsak a világos gondolatvezetés elemi törvénye, hanem az érthető magyar beszéd természetes követelménye ellen is. *(Olvasás közben, Kísérletek, Színházi dolgok.)*

Ignotushoz hasonlítható szellem, de higgadtabb, óvatosabb, tartózkodóbb mozgású: Ambrus Zoltán. A színházi kritikusok és drámaelemzők sorában kiváltságos hely illeti meg. Magyar darabokról elég ritkán írt, annál élesebb ítélettel elemezte a külföldi színműveket. Színi bírálatai olykor egész irodalmi tanulmányok. Tárgyszemlélete, elemzőmódja, világossága francia mestereié; nyugalma, igazságszeretete, formaérzéke veleszületett sajátja. Minden elfogultságtól mentesen vette boncoló kése alá az írót, hogy megértesse jelességeit és megmagyarázza tévedéseit. Óvakodott a modorosságtól, került minden stiláris feltűnést. Lelkiismeretes ítélő volt, szellemes fejtegető, a modern francia irodalomnak jeles ismerője. Világirodalmi tanulmányaiban sok európai híresség arcképét rajzolta meg mesteri vonásokkal. *(Vezető elmék, Színházi esték, Régi és új színművek, Költők és szerzők.)*

Schöpflin Aladár irodalmi tanulmányai, könyvismertetései és színi kritikái mellett az irodalomtudomány nem haladhat el az elismerés kifejezése nélkül. Írói arc-

képei a huszadik század első harmadában munkálkodó magyar írók egyéniségének megértését rendkívül értékes magyarázatokkal segítik elő. Az író arcvonásai mellé odaillesztette a kor jellemzését, nyomozta az író társadalmi gyökereit, kereste szociális kapcsolatait. Elismerni jobban szeretett, mint korholni; ezért inkább csak kedveltjeivel, a nyugatos írókkal foglalkozott, bár alkalomadtán méltányosan tárgyalta a konzervatív-nacionalista irodalom néhány kiválóságát is. Hősei: Ady Endre, Babits Mihály, Kaffka Margit, Móricz Zsigmond. Megérző képessége alkalmassá tette új értékelésekre, szellemének megvolt az a ritka fogékonysága, hogy kortársaiban is meglássa az irodalomtörténeti értéket. «Soha nem bírtam osztozni — vallotta — abban az aggodalomban, hogy bármi újság lerombolhat a meglevőből bármit, ami értékes, mert az energia megmaradása nemcsak a természetnek törvénye, hanem a szellemi életé is. Ady lírája rendkívüli értékének felismerése például sohasem akadályozott meg abban, hogy Aranyt éppoly mélyen élvezzem, mint azelőtt, s aki ilyesformát állít, az előttem abba a gyanúba esik, hogy egyáltalában nem tudja a költészetet élvezni.» Mint prózaíró valóban író volt. Nem az addigi mesterek utánzásával írta munkáit, hanem önálló csapáson haladt. Egyénien szólalt meg, választékosan, világosan, érdekesen. Nagy érdeme, hogy számos árnyalattal és új fordulattal — ma már nélkülözhetetlen esztétikai kifejezéssel — gazdagította a magyar kritika nyelvét. *(Magyar írók, Írók, könyvek, emlékek. A magyar irodalom története a XX. században.)*

Babits Mihály óvakodott a sablonoktól, s minden-

nél többre tartotta egyéni látását. Mikor hozzáfogott európai irodalomtörténetének megírásához, csak arról számolt be művében, ami lelkében élt: «Nem csinálok hozzá semmi új tanulmányt. Azt kérdezem magamtól: mi hatott, mi maradt meg bennem?» Az ilyen álláspont a tudományos igazságok szempontjából a legnagyobb veszedelmeket rejti magában, de az írót ebben az esetben esztétikai érzéke megóvta attól, hogy impresszionizmusával félrevezesse olvasóit vagy kevesebbet adjon szellemes csevegésnél. Különc stílusfordulatok, élesen hangsúlyozott kifejezések, ellenmondásra ingerlő állítások szép számmal akadtak tanulmányaiban, ezek mellett azonban volt sok újszerű magyarázata, tanulságos élménye, eredeti megoldása. Kissé mesterkélten filozofált. A nehezebb olvasmányokhoz szokott olvasók a bonyolult bölcselkedés mellett értékes hangulati elemeket találhattak értekező írásaiban. Elemző tehetsége *Az európai irodalom történeté*ben párosul legjobban gazdag műveltségével. A világirodalom fogalmát az európai irodalomra szűkítette, ennek keretein belül is csak az érdeklődését erősebben lekötő írói egyéniségekkel foglalkozott, de naplószerű följegyzései során sok fínom észrevétellel gazdagította az általános esztétikai felfogást.

Kosztolányi Dezső akár tanulmányt írt, akár könyvet bírált, akár színdarabról mondta el a véleményét, hibátlan veretű prózájával mindig megragadta olvasói érdeklődését. Fínom árnyalatokkal, villanó kifejezésekkel, csiszoltan írt. Tetszése szerint volt lelkes vagy fanyar, hűvös vagy gúnyolódó. A kellem, a hangulat, a feszítőerő ott bujkált minden mondatában. Cikkei mellett nem ásítozott

és nem vergődött az olvasó. A látás élességén kívül a megírás elsőrendű művészete jellemezte közölnivalóit. Különösen a színibírálatokban remekelt, ezekben volt legközvetlenebb, velük hatott legjobban a közönségre. Sugalló erővel szólt a színművekről, pompás mondatokban jellemezte a játszókat. Közhelyek nincsenek lírai hangulatú észrevételeiben. Új színeket vitt a magyar próza modern formájába, új látást, új dallamot.

A modern magyar kritikai írásművészet a hírlapirodalom munkásai között szembetűnő jelenségekkel nyilatkozott meg Kárpáti Aurél írásaiban. Akár a megjelent könyvekről, akár a régibb magyar írókról, akár a külföld klasszikusairól írt, elemzéseit a bírálói felelősség lelkiismeretességével végezte. Még így is meg kellett állapítania az örök igazságot: a kritikai pályán annyi az akaratlan tévedés, hogy az olvasó kételkedése sohasem jogosulatlan az értékelés igazságával szemben. Az írói jellemvonások megállapításában, különösen sajátságok észrevételében, összefüggések megkeresésében Kárpáti Aurél nem egyszer tündöklött, s ha írásaiból az igazságkeresés nyugtalan vallomásai csendültek is elő, ízlésében nyugodtan meg lehetett bízni. Színházi kritikái színességükkel tűntek ki. Megvolt bennük a gazdag műveltség, s hiányzott belőlük a gondolatoknak és kifejezéseknek az a mesterkéltségre valló üres törekvése, amely annyira jellemezte a kor lírizáló hírlapi kritikáját. *(A búsképű lovag, A menekülő lélek.)*

Kállay Miklós is a világirodalmi láthatárú hírlapi kritika művelője volt. Egyetemes irodalmi jártassága és esztétikai jellemvonásai hivatottá tették arra, hogy gazdagon

árnyalt írói arcképekben mutassa be a külföldi irodalmak hírességeit. Hogy nemcsak esztétikus, hanem szépíró is volt, ez szembetűnően meglátszik mondanivalóinak előkelő formáján. Irodalmi tanulmányaiból franciás szellem sugárzott, könyvismertetéseire a minden buzgó törekvést szívesen méltányló kritikus szíve nyomta rá jegyét. A hírlapi kritika általában szívesebben dícsérte az ítélete elé kerülő szerzőket, mint a tudományos folyóiratok bírálata, ez azonban mindenképen érthető, s nem jelent annyit, hogy a kiválóbb hírlapi kritikusok mérlegelő ereje kisebb lett volna a szorosan tudományos bírálók értékelő képzettségénél. Kállay Miklós szeretettől áthatott könyvismertetéseiből nem egyszer többet tanulhattak az írók és az olvasók, mint nem egy tudós szerző kérlelhetetlen támadó cikkéből.

Dóczy Jenő pályakezdő tanulmányaiban az olvasók még élénken érezték a történeti távlat hiányát, később inkább megnyugodhattak ítélkezéseiben. A modern irodalom jelenségeit eleven érzékkel figyelte, bátran ellentmondott a nyegle elbízottságnak, a művészietlen elcsuszamlásokról akkor is lerántotta a leplet, ha népszerű íróról volt szó. Nem volt hajlandó minden divatcikket elfogadni pusztán azért, mert jól megszervezett reklámszolgálat állt a serényen ügyeskedő tollforgatók háta mögött. Ha támadott, alapos megokolással tette ; ha valami igazság védelmére kelt, felszólalásának mindig megvolt az erkölcsi alapja.

Németh László egyik célja az volt, hogy a még be nem érkezett írókat megértéshez segítse. Az ilyen értékelő munka több-kevesebb elfogultsággal jár, a bíráló a maga lelkesedésében vagy kedvetlenségében hajlandó a magasz-

talásokra és túlzásokra, de az írók és közönség így is hasznát látják a fölfedező munkának, sőt az irodalomtudomány is tanulságokat meríthetett az eredeti szellemű méltatásokból. Az új stílus-sajátságok csillogtatása mellett Németh Lászlónak nagy előnye volt gyors munkakészsége. Mondanivalóinak lendületével, világirodalmi műveltségével, kevés esztétikus-társa versenyezhetett. Egyéni stílusa magasan kiemelte szürkén fogalmazó vagy unalmasan értekező kortásai közül. Nem volt sem pozitívista, sem szellemtörténész, — író volt.

A szellemtörténet kritikájára tanulságos néhány gondolatot idejegyezni Hornyánszky Gyulának a Magyar Társadalomtudományi Társaság 1931. évi közgyűlésén mondott elnöki megnyitó beszédéből. Kevés kifejezés futott be nálunk — panaszolta a tudós szerző — rövid idő alatt akkora karriért, mint a szellemtörténet. Ez a jelszó tetszetős hangzású, de bizonytalan értelmű ; gondolatot ébreszt, de teljes határozatlanságban is hagyja a gondolatot. Nemcsak a nagyközönség nem tudja, minő közelebbi értelmet fűzzön a szóhoz, hanem a szellemtörténetet emlegető szakemberek sem adnak a kérdés lényegéről kellő felvilágosítást. A jelszó hívei rajta vannak, hogy «átértékeléseikkel» újat teremtsenek, a régi történetet valami mással helyettesítsék. Látva az ifjú nemzedéknek azt a nagy igyekezetét, hogy új értékjegyeket nyomjon a régi érmekre, alkalomszerű dolog arra figyelmeztetni : az újszerű értékelés még nem jelent szükségképen tudós értéket is. Az olyan nagyigényű, de ködös kifejezés, aminő a «szellemtörténet», alkalmas arra, hogy eltérítse főiskolai hallgatóságunkat a nélkülözhetetlen előismeretek megszerzésétől, s azt a látszatot keltse fel bennük, mintha a módszeres tanultság fáradalmas útja nélkül azonnal hozzáláthatnának a legmagasabb tudományos kérdések megoldásához. A szóbanforgó kifejezés és a benne lappangó irány hamis képet közvetíthet az életről, áltudományos föltevésekre ragadhat, veszélyeztetheti a kritika tisztaságát, az érvelés bizton-

ságát. Félő, hogy ez az irány lebecsüli és elhanyagolja az eseménytörténetet, nem fordít kellő figyelmet az indítóokokra, túlontúl pszichologizál és kelleténél kevesebbet nyújt az elbeszélés anyagából; munkája bizonyos értelemben hasonlatos lesz ahhoz a modern regényirodalomhoz, melyben a reflexiók és analízisek mögött a mese végkép eltűnik. Ez a kissé irreális lelki alkat a tudományos megállapításokat nem támasztja alá kellő módon a tények ismeretével. «Divatos jelszóval állunk szemközt, amely hamarosan elmúlik, mint minden divat. Hazai földünkben nincsen gyökere; az a filozófia, amely hátteréül szolgál, a mi magyar gondolkozásunktól teljesen idegen. Mindenesetre van okunk tartani attól, hogy ez a szellemtörténeti láz majd csak azután múlik el, miután legifjabb tudós generációnkban már elvégezte a pusztításokat. Eduard Meyer, a nagy hisztorikus, mondja 1931-ben megjelent könyve egyik helyén: „Azon belső bomlással kapcsolatban, mely népünket emészti, lábra kapott most az az irányzat: félredobni mint terméketlent a szigorúan módszeres munkát, s helyette intuíció segítségével egy fantasztikus új épületet emelni, amelyet azután feldönthet és mással helyettesíthet mindenki, aki utána következik. Hogy ily körülmények között egészséges tudományos élet fönnmaradhat-e folytatólag is, vagy hogy ellenkezőleg a minden igaz kultúrát fenyegető pusztulásban az is a maga végéhez közeledik-e, az attól függ, hogy mennyire sikerül ama bizonyos irányzatot leküzdenünk"» (Mi is az a szellemtörténet? Elnöki megnyitó előadás a Magyar Társadalomtudományi Társaság közgyűlésén. Társadalomtudomány. 1931. évf.)

A művelt közfelfogás álláspontja szólalt meg Dóczy Jenőnek egyik feltűnést keltő cikkében: egy nagyratörő tudósjelölt-ifjúhoz intézett Parainezisében. «Ha tizenöt-húsz évvel azelőtt indultál volna, akkor azt mondtam volna: légy szociológus. Akkoriban az egész világ a szociológiáért izgult. Afféle gyógyítószernek tartották a társadalom minden bajára. A szociológus szinte kivételes lénynek tetszett, mint a régi samán, aki mindent jobban tudhatott, mint más. Manapság, ha a kor ütőerén akarod tartani a kezedet, nincs más választásod: légy szellemtörténész! Nézz körül. A tudományos ranglétra felső és alsó fokain mind több és több ifjú

szellemtörténészt láthatsz. Honnan jöttek? Ki tudná azt. Itt vannak és nyomulnak előre. Most még csak bimbózik az új tudomány, de nem adok neki pár évet, minden nadrágos ember erről fecseg. Úgy benne lesz a levegőben, mint májusban falusi utcákon az akácillat. Minden mást el fog nyomni. Már most is, ha tudományos életünkben valami kavarodás támad, az mindíg valami szellemtörténeti munka körül porzik. Már a szó is kitűnő: szellemtörténet! Mennyi misztikum árad belőle, akárcsak azokból a definiciókból és igazságokbó, melyektől az új tudósok munkái tarkálnak. Szellemtörténet! Első percben mindenki érti, sőt csodálkozik, hogy lehettünk el eddig nélküle, később azonban mintha némi enyhe ellentmondások gomolyognának, a szín elborul, a tárgyak elveszítik határozott körvonalaikat a bizonytalan világításban, minden kizökken tengelyéből. Tehát az első tanácsom: légy szellemtudós! A második és harmadik és negyedik: hangsúlyozd minél többször, hogy szellemtudós vagy! Ez nagyon fontos. Ez a legfontosabb. Minél többször mondod, annál inkább tudják rólad, és annál jobban elhiszik. Mikor aztán körülnéztél a tudomány világában, írj valami munkát a legszigorúbb konstruktív alapon, de a részletekben merész, könyörtelen, romboló szellemben. Zavarj vizet, minél több vizet. Támadj bátran évszázados hagyományokat, hogy a fölháborodás tengere zúduljon feléd. A konstruktív alap arra kell, hogy a hullámok megtörjenek annak kőszikláján, s hogy biztosan állhass. Ne félj! Minél zavarosabbak a hullámok, annál jobb. Annál nagyobb morajt csinálnak, amikor konstruktív szikládról visszazuhannak. Erre a zajra szükséged van. Mert ez mind a te nevedet zúgja. Igy terjed a habok hátán hírneved. Légy könyörtelen tudatában annak, hogy csak tekintélyek hulláin emelkedhetsz. Ne légy szentimentális, dorongold le őket. Ha komolyan akarod venni a dolgot, kegyetlen kíméletlenséggel tartozol támadni mindenkit, aki nem mondta vagy mondja magát szellemtörténésznek, hatolt bár légyen legmélyebben a szellem világába, hívták bár Platónnak vagy Aristotelesnek. A halottakkal szemben époly könyörtelen légy, mint az élőkkel. Annál is inkább, mert a halottak számosabbak, de türelmesebbek is. Ne ismerj kíméletet, mert különben neked sem kegyelmeznek. Mielőtt tudományos

publikációiddal a nyilvánosság elé lépsz, végezz előbb rendszeres stílusgyakorlatokat. Úgy keverd a szavakat, hogy ne hagyd magadat egészen megérteni, ne engedd, hogy határozott, végleges véleményt formálhassanak rólad, hogy elintézhessenek, elkönyveljenek. Az ember misztikus hajlamú állat, mondotta egy kiváló francia kritikus, s ösztönösen visszautasít minden olyan tant, amely nagyon is megengedi magát érteni. E figyelmeztetésben mély bölcseség rejlik. Nem lehet eléggé megszívlelni. Egyébként a tudomány csak úgy haladhat, csak úgy tarthat lépést az örökös változással, ha maga is változtatja nézeteit, ha régi álláspontjait szüntelenül megújítja, ha folytonosan átértékel. Átértékelés! Ezt a szót legutoljára hagytam, hogy a legerősebben benyomuljon elmédbe. Törülj le emlékezeted lapjáról minden léha jegyzeted, és vésd be ezt ércbetűkkel: átértékelni! Nulla dies sine linea! Ne múljék el egy nap átértékelés nélkül! Vérbeli szellemtörténészt erről lehet megismerni. Aki itt kompromisszumot köt, aki elismer valamit a régi értékekből, az méltó és megérett arra, hogy őt magát is átértékeld.» (Légy szellemtudós. Parainezis egy tudósjelöltifjúhoz. Magyarság. 1931. évf. június 21.)

Még a baloldali hírlapok egy része is elégedetlenül szemlélte az új irányt. Az elmélyedő és áldozatos tudományos kutatásra — panaszolta az egyik hírlapi szemlélő — egyre kevesebben vállalkoznak, csak a lírizáló irodalomtörténetet kedvelik. Az újdonsült esszéisták, ezek a híg lírikusok, alanyi ömlengéseket közölgetnek prózában, s szövegüket megtüzdelik minél elképesztőbb áltudományos okoskodással. Nem tudósok és nem költők, hanem «esszéisták». A legújabb magyar irodalomban egyre több ilyen író ontja a haszontalan prózát. Hiányos adataikban, felületes állításaikban vakmerő önkény bukdácsol. A tudományos kutatást megvetik, mert ők eredeti nagy szellemek, de a tiszta költői képzeletet is kárhoztatják, mert ők áll tólag szakemberek. Vagyis, ha költők vonják számadásra őket, akkor szakemberi szakállt ragasztanak, ha tudósok, cáfolják tévedéseiket, lantjukat mutogatják. Az esszé e korcs változatát az abbamaradt költők egész serege avatta elsőrendű műfajjá. Vakard meg a korcs esszéírót, s kibúvik a korcs költő! (Esti Kurir. 1938. évf. október 2.)

Az irodalomtörténet «válsága» mellett a kritika «haldoklása» is erősen foglalkoztatta a figyelő elméket. A hírlapi bírálat színvonala a világháború után emelkedni kezdett, az újságírók között néhány kiváló esztétikai műveltségű kritikus méltán magára vonta a figyelmet, de azért Négyesy László az 1925. évi Gregussjutalomról szóló jelentésében kénytelen volt szóvá tenni az elkedvetlenítő jelenségeket is. «Nem tagadhatni, hogy ma is vannak készületlen s felelősséget nem érző elemek a napisajtó ítéletmondói közt, akik annál bátrabban garázdálkodnak, minél kevésbbé ismerik a kritika feladatát és módszereit. Gyakori eset a részrehajlás, mégpedig a nem is művészeti alapú részrehajlás. Az olyan állásfoglalás esztétikai és művészeti kérdésekben, melyet esztétikán és művészeten kívül eső okok határoznak meg. Ez mindenesetre visszaesés, kritikai barbarizmus jele. Ilyen visszaesés jelét látom abban is, hogy tudományos és szépirodalmi intézeteink működését a napisajtó nem kíséri azzal a figyelemmel, mint régen. Megszűnt az a régi jó szokás, hogy az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és más társaságok üléseire a lapok elküldték, tudósítóikat s az új tudományos és irodalmi eseményekről siettek tájékoztatni közönségünket. Ma a legtöbb nagy lap a kőnyomatosból vesz tudomást a legfontosabb ülésekről; s megesik, hogy mikor az ország első szellemi fóruma, az Akadémia, a magyar nemzet világköltőjét, Petőfit, ünnepli, egyik-másik napilapunk az ülésről csak a napihírek közt néhány soros, apróbetűs közleményben emlékszik meg. Sokszor épen olyan lapok járnak el így, amelyek a fajmagyarságot hirdetik programmjukul. Hogy fogják céljukat érni, ha épen a magyar műveltséget nem közvetítik? Ide tartozik az is, hogy a hírlapok egy része vagy bizonyos divatáramlatoknak vagy a tömeg kedvének hízeleg, a feltűnőt, a különöst vagy épen a borzalmast keresi, a komoly értékeket sokszor nem veszi észre. Feledi azt, hogy olvasóink jelentékeny része szívesen látna az újságban egyebet is, mint veszekedések, botrányok, bűnesetek túlzó leírását, és hogy ki kellene szolgálni a közönség komolyabb részének művelődési szükségleteit is. Mennyi értékes probléma vetődik fel és eredmény kerül nyilvánosságra tudós és szépirodalmi társaságunk ülésein, amelyekkel foglalkoztatni le-

hetne a közérdeklődést, amelyekből a magyar közműveltséget gyarapítani lehetne; ismertetésükkel intenzív és széleskörű érdeklődést támasztani művelődésünk kérdései iránt, nemzeti kultúrközvéleményt teremteni! Minő nagy és szép, és azt hiszem, hálás feladat a napi sajtó számára!» (Jelentés a Greguss-jutalomról. Harmadik műkritikai évkör. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 57. köt. Budapest, 1928.)

A napilapokban, de egyes folyóiratokban is, 1900. óta egyre jobban terjedt az impresszionista kritika: a bírálók nem óhajtották magukat «befolyásoltatni» a megbírált könyvtől, hanem a könyv alapos áttanulmányozása nélkül mondták el véleményüket a szerzőről és önmagukról. Nem az volt a főcél, hogy az olvasó világos képet kapjon az újonnan megjelent mű tartalmáról és értékéről, hanem az, hogy a kritikus könnyedén szellemeskedjék, nagyképűen filozofáljon vagy egyes külföldi szerzőktől eltanult esztétikai tolvajnyelven bújják ki a bírálat felelőssége alól. A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus a szépirodalmi kritika terén is kénytelen volt többé-kevésbbé meghátrálni az impresszionista modor nagyzoló divata előtt. Magasztalások és ledorongolások, tömjénezések és vállveregetések, ömlengések és gúnyolódások töltötték meg a kritikai rovatok hasábjait, a szerint, hogy milyen politikai pártállású, milyen társadalmi rangú, milyen vallásfelekezetű volt az ítélkező kritikus és a megbírált szerző.

Ebben a korban — 1920 előtt — a kritikusok egy részének ítélőszéke előtt tehetségtelen volt a legkitűnőbb magyar ember is, ha konzervatív szellemben írt vagy ha liberális létére óvást mert emelni a türelmetlen internacionalista szellem fölforgató törekvései ellen; tehetséges volt minden tollforgató, aki egy irányban haladt a nacionalizmus ellenségeivel, vagy legalább is óvatosan hallgatott, amikor föl kellett volna jajdulnia.

Az irodalom világát betöltötte a reklám hangja. Nemcsak a színdarabok értékével állt tanácstalanul szemben a közönség, hanem a legtöbb szépirodalmi munka súlyáról sem volt tájékozottsága. A legelőkelőbb könyvkiadó vállalatok sem riadtak vissza attól, hogy ilyenfajta hirdetéseket közöljenek egyik-másik íróról: «N. N. írásait nem lehet sem hangra, sem műfajra, sem iskolára

ide vagy amoda elskatulyázni. A magyar irodalom legmagányosabb egyénisége az az író, aki barokk pompájú szavait, minuciózus és mégis grekóian torz emberlátását, sasként váratlan lecsapó és szinte húsunkba vágódó képeit, líraian forró belső hevületét egészen magából teremtette, és ritka tisztaságban őrizte meg a maga számára. De ha őt nagyszerű magányosságából nem is lehet kilendíteni, el lehet zarándokolni az ő különös, bódító ízű írásaihoz, oda lehet seregleni az ő írástudó széke köré.» A hírlapi kritikának valóságos stílus-válfaja volt az újonnan megjelent könyveknek egekig-magasztalása : «Ez a könyv igazi művészi csúcspont. Halhatatlan frisseség és örök mondanivaló van benne. Csak úgy foszforeszkál a szerelemtől, az egész olyan, mint egy kigyulladt, mámoros tavasz. Tökéletes írás, született sikerkönyv, amelyet tízezer és tízezer példányban fognak megvásárolni. Megragadó és elragadó munka.» Az ilyen stílussal elvakított közönséget bajosan lehetett kijózanítani abból a meggyőződéséből, hogy rosszhiszemű és korlátolt minden irodalomtörténetíró és kritikus, aki nem nyilatkozik hasonló tömegszédítő lelkendezéssel a kiadók által agyonmagasztalt nagyságokról.

A kiadók kiadványaikhoz gépírásos ismertetést csatoltak, s a hírlapok bírálati rovataiban ezek a magasztaló üzleti híradások jelentek meg kritikák gyanánt. A közönség sohasem tudhatta, hogy egyéni véleményt olvas-e megszokott újságjában, vagy fizetett reklámot. Ha saját lapja volt a könyvkiadó-vállalatnak, akkor a többi kiadó könyvét elzárták a nyilvánosság érdeklődése elől, a legtöbb szerző nevét soha le nem írták, még ott is némán haladtak el igen fontos művek mellett, ahol erkölcsi kötelesség lett volna a dícséret vagy a feddés. A hírlapi sajtóvállalatok újságíróinak viszont úgy kellett írniok az újonnan megjelent munkákról, ahogyan a kebelbeli kiadóhivatal megszabta írásuk hangját. Valóságos szellemi bozót volt ez. Himnuszos hangú félrevezetés az egyik oldalon, konok agyonhallgatás a másikon.

Még a függetlenebb lapok is a szerint mérték elismerésüket vagy ontották tajtékjukat, — ha már nem térhettek ki a közönség tájékoztatása elől — hogy baloldali volt-e az író, vagy jobboldali. A baloldali kritikusok egyik eljárása az volt, hogy állandóan

foglalkoztak a maguk embereivel, s egekig magasztalták minden írásukat; másik fogásuk: a jobboldali írók neveinek teljes elhallgatása, esetleg munkásságuk gúnyos kicsinylése. Az egyik oldalon a folytonos tömjénezés, a másik oldal érdemeivel szemben a tüntető némaság vagy a nyers ledorongolás.

Az írók keservesen panaszkodtak a hírlapi kritika miatt. — Kosztolányi Dezső: «Kritikánk nincsen. Néha napvilágot lát egy-egy magaszt ló könyvismertetés. Ezt mosolyogva lapozza tovább a beavatott és be nem avatott, mert elképzeli azt az épületes jelenetet, amint az író térden állva kikunyorálta. Néha napvilágot lát valami ledorongoló förmedvény. Ezt szintén mosolyogva lapozza tovább mindenki, m rt sejti, milyen indító okból született. Vérengző pártok rémuralmában élünk. A gondolatszabadság ebek harmincadjára jutott. Senki sem mer nyikkanni. Ez a pártcenzúra, mely műveletlenségével, ingerlékenységével, kölcsönös büntető hadjárataival egymást támogatja és táplálja, rettenetesebb minden hivatalos, nyílt cenzúránál. Ennek esik áldozatul az irodalom közös ügye.» — Hegedüs Loránt: «Magyar író vagy? Írásba tetted lelked legjavát? Magyar tudós vagy? Évtizedeken át kutattál levéltárt, gyűjtöttél adatokat, s végül a történet valamely nagy kérdését meg tudtad oldani? És ha író, tudós, kész voltál mindezzel, akkor kinyomtatott könyved elküldted szakfolyóiratodnak vagy az összes napilapoknak, és akkor vársz. Várod, hogy dícsérjenek vagy szidjanak, és vársz hiába, vársz hasztalanul, vársz évekig, mert a sajtóban ott lappanganak a kisemmizők. Ezek azok, akik sem nem szidnak, sem nem dícsérnek, nem bátorítanak és nem dorongolnak, hanem nevedet soha le nem írják, és könyvedről az ő folyóiratuk és az ő lapjuk soha tudomást nem vesz. Óriási szakadékok vannak itt, mert kisemmizési eljárás folyik egyik vagy másik tábor részéről, egyik vagy másik csoport ellen. Kisemmizés! Hiába írsz, hiába kutatsz, akadnak olyanok, akik nem veszik nevedet tollukra, akik sohasem idéznek, és hiába küldöd be könyvedet, neved ott meg nem jelenik. Ha ez így marad, ez a magyar irodalom halála. Az irodalmi kisemmizésnek oly folyamata jelentkezik ezekkel az elhallgatásokkal, hogy irodalmi életünk mindíg több és több egymást

meg nem értő csoportra szakad, s veszélyezteti az írók kifejlődését. A megjelenését észre sem veszik, az író kitaszítottnak érzi magát az irodalomból.»

A kor szelleme hozta magával, hogy a közönség idegesen tekintett az élesebbhangú kritikusokra. Az emberek egyre érzékenyebbek lettek a kritikával szemben, s fölháborodásukban az igazságszolgáltatás védelmébe ajánlották ügyüket. Néhany jellemző eset nagy port vert föl. — Sebestyén Gyula, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója, bepörölte Szekfü Gyulát, mert Szekfü a Napkeletben szokatlanul erős hangon bírálta akadémikustársa verses elbeszélő munkáját. A magyar királyi kúria megállapította a sajtó útján elkövetett becsületsértést, s a vádlottra súlyos pénzbüntetést rótt. A kúriai megokolás szerint Szekfü átlépte a jogos kritika határvonalát, amikor tudóstársa könyvéről mint ponyvairodalomról emlékezett meg, s ezzel Sebestyén Gyulát becsületében megsértette. (1928.) — Mikor Mészöly Gedeon szegedi egyetemi tanár vígjátékot írt a politizáló kisgazdák típusairól, az országgyűlés gazda-képviselői a parlamentben hevesen megtámadták a szerzőt, s a közoktatásügyi kormányzattól megtorlást követeltek szatirájáért. A hírlapi sajtó nyugalomra intette a mozgalom ingerült vezetőit. «Se császári palást, — írta Rákosi Jenő a Pesti Hírlapban, — se papi ornátus, se bírói szék, se semmi dísz és hatalom nem mentesít ma senkit a bírálat semmi formájától, ahova a gúny és a kifigurázás is tartozik. A sértés ellen pedig a bírónál és nem a közigazgatási hatalomnál van a védelem. Aki ezt nem akarja tűrni, az ne vállalkozzék országos szereplésre.» (1927.)

Kortársakról még a tapasztaltabb esztétikusnak is nehéz ítéletet mondani. Schöpflin Aladár negyven esztendeig gyüjtötte megfigyeléseit az irodalmi életről, mégis, amikor megpróbálkozott kritikájának irodalomtörténetre való átváltásával, maga ellen zúdította méltatlankodó kortársait. Szemére vetették, hogy minden jellemzésére rányomja bélyegét lelkes baloldalisága, a jobboldali írókat képtelen élvezni, az októbristákat, kommunistákat, emigránsokat dédelgeti. Lelkendezik, ha egy-egy jó barátjáról van szó. Kaffka Margitnál külömb asszonyíró nincsen az egész

világon, Osvát Ernő a legkiválóbb magyar kritikus. Fölsorakoztatták azokat az írókat, akiket kihagyott könyvéből: Prohászka Ottokárt, a katolikus írókat, a hazafias költőket. Megállapították, milyen bántóan használja az idegen szavakat, mennyire nem törődik magyar nyelve tisztaságával. — Ha így járt az ítélkezésre hivatott, kiválóan tehetséges kritikus, mi várhatott azokra, akik tapasztalat nélkül, csekély tudással, bizonytalan ízléssel próbálták megrajzolni koruk irodalmi képét?

A zsidóság sokkal türelmetlenebbül figyelte a vele kapcsolatos kritikákat, mint bármelyik más vallásfelekezet vagy társadalmi réteg. Saját hitfeleiktől sem tűrték a zsidó értékek bírálatát. Amikor az egyik budapesti izraelita középiskola tanára, Komlós Aladár, nem volt hajlandó Bródy Sándornak kritikátlan tömjénezésére, hanem az elismerés kifejezése mellett megírta a valóságot is, ezért a merészségéért a zsidó hitközség Bródy-tisztelői meg akarták fosztani állásától. Az üldözőbe vett tanárt a közoktatásügyi hatóságoknak és a hírlapoknak kellett megvédeniök. (1934.)

Ha keresztény író kötött a zsidóba, hírnevét csúfosan megtépázták. Erdélyi József a baloldali sajtó ünnepelt költője volt mindaddig, amíg egyszer Solymosi Eszter vérét nem emlegette egyik versében. Ettől kezdve utolsó tollforgatóvá lett. «1937 augusztus 2-án — írta róla az Est-lapok bírálója — meghalt egy magyar költő. Ugyanezen a napon meghalt néhány száz vagy ezer kínai és spanyol is, s hogy épen ez az egy halál nem vált ki belőlünk részvétet és megilletődést, azért van, mert csak az az egy, a költő, távozott dicstelen halállal közülünk. Temessük el mégis ezeken a hasábokon, melyeken megszületett; koporsóját hadd folyja körül még egyszer, utoljára, nehéz, tüzes és nemes folyadékunk: ugyanaz az olvadt ólom, melyből első verseit ennek a lapnak hasábjaira szedték. És mondjuk ki itt, ahol ennek a szónak ezerszeres és halálos súlya van: Erdélyi József, a magyar költő, ijesztően csúfos halállal múlt ki a magyar költők sorából, melyben hosszú éveken át sikerült elvegyülnie. Egy költő meghalt, s csak negyvenegy éves korában, halála napján, derült ki végképen, hogy voltaképen meg sem született: soha nem volt

költő. Soha nem volt költő, s ha lett volna is, ha ő írta volna akár a legszebb magyar verseket, sürgősen le kéne tagadnunk emlékezetünkből, kitörülnünk ezt a hátborzongató irodalmi Pitaval-esetet, amelyhez hasonló a magyar irodalom történetének lapjain soha foltot nem ejtett. Ha ez a költő valóban költő volt, akkor le kéne tagadnunk, el kéne felejtenünk, félrenéznünk, másról beszélnünk, mert a világirodalom egyik legszebb remekére, európai rangunk legbiztosabb tanúságára, a világraszóló magyar lírára olyan szégyent hozott, mint még soha magyar költő. Ha ez a költő valóban költő lett volna, ezzel a legutóbbi egyetlen versével retrospektíve is tönkretette volna mindazt a nagyot is, amit alkotott. De nem volt mit tönkretennie — soha nem volt költő. Aki ilyet írt, ilyen szégyenre képes vagy akár csak kapható volt, annak lelkében soha egy költői redő meg nem lebbenhetett.» (Rónai Mihály András: Egy költő halálára. Pesti Napló. 1937. évf.) — A higgadtabb baloldaliak a következő védelemmel enyhítették az esetet. Antiszemitáskodó verse miatt nem lehet kitörülni az írót sem a költők közül, sem az élők sorából. Ha Erdélyi József a zsidózó szekta harsonásául szegődött, ez csak pillanatnyi meghibbanásával magyarázható. Egyébiránt nemcsak a demagógok, hanem igen nagy alkotók is követtek már el aljas dolgokat. (Villon rabolt és gyilkolt, Ariosto és Tasso aljas zsarnokdicsőítő volt, Bacon a világ egyik legnagyobb gazembere, Balassa Bálint a kriminológia minden esetét kimerítette.) Ha Erdélyi József közzé is tette az egyik horogkeresztes lapban a maga gyalázatos, vérvádas versét, azért még megmaradt költőnek. S hogy meghalt volna? Dehogy halt meg! Karriert fog csinálni. (A Pesti Napló további cikkei.) — A jobboldali sajtó természetesen nem késett azzal, hogy rá ne pirítson a baloldaliakra. Ime a zsidó fajvédelem! A körúti lapvállalat reggel, délben, este évekig verte a költő mellett a reklámot, a leghízelgőbb jelzőket rakta neve mellé minden alkalommal, de amikor kitűnt, hogy az ellenkező világnézet szolgálatába állt, egyszerre tehetségtelen alakká nyilvánították. A baloldali lapok dédelgetett kedvencéből érdemtelen kontár lett. Ámde «vagy költő volt akkor is, amikor fölfedezték és korunk egyik legnagyobb költőjeként magasztalták lapjaikban,

vagy nem. Ha költő volt, akkor bizonyára az maradt ma is ; ha nem volt költő, akkor irodalmi csalás történt körülötte, a közönség félrevezetése. Ez az eset is mutatja, hogy írókat a szerint emelnek fel vagy ejtenek el, amint kenyéradó gazdáik világnézeti elveit szolgálni vagy nem szolgálni hajlandók. Rabszolgatartókként bérelik ki a tehetségeket, s ha az író egyszer fel mer lázadni, ellenvéleményt hallat, az addig magasztaló tollak boldogabb végével dorongolják agyon. Náluk csak egy bizonyos körön belül van irodalom, vagy csak addig, ameddig ők akarják, és kegyesen eltűrik. Azon túl jön a halál, vagy a még annál is rosszabb semmibevevés, lenézés és agyonhallgatás.» (Gáspár Jenő : A költő halála. Koszorú. 1938. évf.)

Egy névtelen szerző az egyik nemzeti szellemű folyóirat hasábjain a következőkben foglalta össze a keresztény írók panaszait a hírlapok és folyóiratok zsidó kritikája ellen : «Ha nem is kereszténykedés, de legalább is csendes keresztényelnyomás folyt az irodalomban. Ha feltűnt a legszerényebb zsidó származású tehetség, egyszerre rázendített a titkos szálak önkéntelen összetartásával megszervezett sajtó-kardal. Herczeg Ferencről a teljes lekicsinylés hangján írtak, Gárdonyi Géza mindig kapott egy-két fanyalgó, csípős megjegyzést kritikájuktól. Olyan magyar írókat, akiknél sokkal jelentéktelenebb zsidókat a leghangzatosabb dicsérő jelzőkkel halmoztak el, igyekeztek elriasztani az irodalomból. A színház gondosan körülbástyázott hadállásaiba csak a legnagyobb nehézségek árán sikerült betörnie a nemzsidó íróknak. Ezen a téren titkos szövetség erejével uralkodtak. A magyar írók közül csak azok élvezték ennek a sajtónak és kritikának a támogatását, akiknek döntő sikere vagy lenyügöző súlya ellen amúgyis esztelenség lett volna hadakozni. De még az ilyeneknél is fontos volt a behódolás. Ady annak köszönhette föltétlen elismerését, hogy teljesen az ő szekerük rúdja mellé szegődött. Érdekes, hogy csaknem valamennyi magyar vérségű vagy legalább is nemzsidó származású írónál, akik a sajtó és a kritikai elismerés napos oldalára kerültek, mindig megtalálunk valami titkos szálat, akár házassági összeköttetések, akár más kapcsolatok révén. Tény, hogy adatokkal mutatható ki ennek a törpe kisebb-

ségnek ráterpeszkedése az egész magyar irodalomra. Egy azonban soha nem sikerült nekik, hiába dolgozott a sajtó a legnagyobb erőfeszítéssel : szervesen bekapcsolódni a magyar irodalomba. Amit írtak, azon mindig rajta volt a zsidóság jellegzetessége. Sohasem sikerült asszimilálódniok. Éppen legtehetségesebb és legjellegzetesebb íróik maradtak meg mindig zsidónak. Soha egy épkézláb magyar alakot megrajzolni nem tudtak. A regényeikben, színdarabjaikban mozgatott együttesekről mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy magyar.» (Akikből nem kér a magyar irodalom. Napkelet. 1939. évf.)

Irodalomtörténetírók és kritikusok :

Alexander Bernát, Angyal Dávid, Badics Ferenc, Bayer József, Bánóczi József, Beöthy Zsolt, Bodnár Zsigmond, Ferenczi Zoltán, Haraszti Gyula, Heinrich Gusztáv, Horváth Cyrill, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Széchy Károly, Szilády Áron, id. Szinnyei József, Váczy János, Zoltvány Irén pályájának nagyobb fele a tizenkilencedik századra esik.

Alszeghy Zsolt (szül. 1888. február 12. Nagyszombat, Pozsony megye) budapesti állami gimnáziumi igazgató, a Pázmány Péter tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet magántanára, az Élet és az Irodalomtörténet folyóirat szerkesztője, a M. T. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja. — Munkái : Illei János élete és írói működése. Nagyszombat, 1908. — Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Szövegkiadás magyarázatokkal. Budapest, 1914. — Magyar lírikusok. Budapest, 1921. — A tizenkilencedik század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Vázlatok. Írói arcképek. Budapest, 1925. — A magyar irodalom története. Szerk. Alszeghy Zsolt. 3. köt. A tizenhetedik század. Budapest, 1935. (A katolikus elviségű Magyar Irodalomtörténet egyik kötete.)

Ambrus Zoltán (1861–1932). — Életéről és munkáiról : az elbeszélők között. — Irodalomtudományi vonatkozású munkáinak gyűjteményei : Vezető elmék. Budapest, 1913. (A Klasszikus Regénytár kötetei élén megjelent írói arcképei több más tanulmánnyal.) — Színházi esték. Budapest, 1914. (Dramaturgiai tanulmányai.) — Régi és új színművek. Két füzet. Budapest,

1914—1917. (Színi bírálatai.) — Költők és szerzők. Budapest, 1923. (Irodalmi karcolatai.)

BABITS MIHÁLY (1883). Életéről és munkáiról: a pályájáról szóló részben. — Irodalmi tanulmányait stílusuk filozófiai jellemvonásai miatt nem könnyű élvezni. Amennyire világos szépirodalmi munkáiban, annyira elvont és bonyolúltan elmélkedő akkor, amikor értekező prózát ír. — Négyesy László annak idején elismeréssel szólt tudásáról, de kelletlenül látta nehézkes stilizálását, témáihoz való hosszadalmas hozzákészülődését, összetett gondolatszövevényeiben a főfonal elvesztését, s azt a jelenséget, hogy «ez a versben ritka virtuozi ásra termett tol a értekező prózában annyira dö ög, s oly kevéssé engedelmeskedik a próza ritmusának, melyet Kölcsey, Kossuth, Jókai, Gyulai és Mikszáth mégis csak kifejlesztettek már valamennyire.» Négyesy László szerint félig átgondolt állításainak felületességei és tudományos fejtegetéseiből kiütköző «hamis általánosításai» cáfolást kívánnak. (Jelentés az 1919. évi Greguss-jutalom tárgyában. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 52. köt. Budapest, 1920.) — A másik véleménytípus a Babits-rajongóké. Itt a hódolat hangja szólalt meg. (Példák bővével a Nyugat évfolyamaiban, de szórványosan egyebütt is.) — Irodalmi tanulmányainak gyűjteményei: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Gondolat és írás. Budapest, 1922. — Élet és irodalom. Budapest, 1929. — Az európai irodalom története. Két kötet. Budapest, 1934—1935.

BAJZA JÓZSEF (szül. 1885. január 31. Fugyivásárhely, Bihar megye; megh. 1938. január 8. Budapest), írói nevén Szücsi József, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselője, 1923-tól a budapesti tudományegyetemen a horvát nyelv és irodalomtörténet tanára, a M. T. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja. Ötvenhárom éves korában halt meg. — Mint publicista, főkép a Magyarság hasábjain megjelent vezércikkeivel vonta magára a figyelmet. A délszláv kérdések szakértője volt. — Irodalomtörténeti munkái közül kimagaslik Bajza-életrajza: Bajza József. Budapest, 1914. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett pályamű.)

BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ (szül. 1897. december 2. Újpest),

székesfővárosi felső kereskedelmi iskolai tanár, egyetemi magántanár. — Széptudományi munkásságának főcélja olyan esztétika kialakítása, amely nem áll meg az elméleti megalapozottságnál, hanem a művészi alkotás megértéséhez és értékeléséhez is megbízható támaszul szolgálhat. — Munkái: Bevezetés az esztétikába. Budapest, 1935. — A magyar szépprózа története szemelvényekben. Budapest, 1937.

Baros Gyula (szül. 1876. január 22. Budapest; megh. 1936. október 17. Budapest), a budapesti Veres Pálné-leánygimnázium igazgatója, az Irodalomtörténet szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Hatvanéves korában halt meg.—A Magyar Irodalomtörténeti Társaságot 1911-ben ő alapította meg Horváth János és Pintér Jenő társaságában. Mint a legtöbb tudós, a szakfolyóiratok hasábjain közölte tudományos kutatásainak eredményeit, s csak néhány munkáját bocsátotta közre önálló kiadásban. (Petőfi a magyar költők lantján; Arany János és Tisza Domokos; Arany, Petőfi és a ponyvairodalom; Madách nyomai szépirodalmunkban; Boldog Margit legendájának magyarázatos kiadása.)

Bartha József (szül. 1866. december 1. Sáta, Borsod megye), budapesti kir. kat. gimnáziumi igazgató, c. tankerületi főigazgató, a Szent István Akadémia tagja. — Munkái: A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Budapest, 1900. (Harmadik kiadása két kötetben: 1911—1914.) — Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. (Irodalmunk az 1875—1925. évkörben.) — Az új magyar irodalom kis tükre. Budapest 1937. (A kötetet a baloldali sajtó hevesen támadta, mert a szerző erélyesen rámutatott egyes írók erkölcsromboló munkájára, s nem leplezte a zsidókérdésre vonatkozó felfogását sem.)

Bánhegyi Jób (szül. 1897. Győrsövényház, Győr megye), benedekrendi áldozópap, a pannonhalmi bencés főiskolán a magyar irodalomtörténet tanára, a Szent István Akadémia tagja. — Munkái: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1929—1930. — A magyar nőírók. Budapest, 1939.

Benedek Marcell (szül. 1885. szeptember 22. Budapest), budapesti állami gimnáziumi igazgató, a Magyar Könyvkiadók Egyesületének főtitkára. — Szépirodalmi működéséről: az elbe-

szélők között. — Tudományos munkái: Victor Hugo. Budapest, 1912. — A világirodalom története. Wiegler nyomán. Budapest, 1921. — A francia regény a XIX. században. Budapest, 1921. — Bevezetés az olvasás művészetébe. Budapest, 1923. — Adybreviárium. Két kötet. Budapest, 1924. — Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Délsziget avagy a magyar irodalom története. Budapest, 1928. — A francia irodalom. Budapest, 1928. — Magyar író tragédiája 1929-ben. Budapest, 1929. — Irodalomesztétika. Budapest, 1936. — A magyar irodalom története. Budapest, 1938.

Berzeviczy Albert (1853—1936). — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között. — Elnöki megnyitó beszédeiben az alkalmi megemlékezések megszokott formáit messze túlszárnyaló szellemmel rajzolt meg egy-egy írói arcképet. A tudóspályák jellemzésének mestere volt.

Birkás Géza (szül. 1879. augusztus 1. Köveskál, Zala megye), budapesti székesfővárosi reáliskolai tanár, 1923-tól a pécsi egyetemen a francia nyelv és irodalomtörténet tanára, a Szent István Akadémia tagja. — Francia irodalmi tanulmányain kívül a magyar-francia szellemi kapcsolatokról számos értekezést tett közzé. — Főmunkája: A francia irodalom története. Budapest, 1927.

Bisztray Gyula (szül. 1903. január 18. Fogaras), közoktatásügyi miniszteri tisztviselő. — Egyoldalú ízlése ellenére is az értékesebb kritikusok közé küzdötte föl magát. A Magyar Szemle színi bírálója volt, szorgalmas számontartó, konzervatív szellemű elemző.

Bitay Árpád (szül. 1896. augusztus 20. Budapest; megh. 1937. november 30. Gyulafehérvár), gyulafehérvári, utóbb kolozsvári katolikus gimnáziumi tanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkára. Negyvenegy éves korában halt meg. — Számos történeti és irodalmi tanulmányt írt, s magyarból románra és románból magyarra több munkát fordított. Sikeresen kutatta a magyar-román irodalmi és történeti kapcsolatokat, megírta a román irodalom történetét.

Bleyer Jakab (szül. 1874. január 25. Dunacséb, Bács-Bodrog megye; megh. 1933. december 5. Budapest), budapesti állami

gimnáziumi tanár, 1908-tól a kolozsvári, 1911-től a budapesti egyetemen a német nyelv és irodalomtörténet tanára, 1919-ben nemzetiségi miniszter, később országgyűlési képviselő, az Egyetemes Philologiai Közlöny szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Ötvenkilenc éves korában halt meg. — Tudományos pályájának zavartalanságából a forradalmi mozgalmak vetették ki. Mikor a világháborús összeomlás után a népek önrendelkezési jogának eszméje előtérbe lépett, és a magyarországi német kisebbség is követelni kezdte nyelvi jogait, Bleyer Jakab a svábság élére állt. Kisebbségi politikáját össze akarta hangolni a magyar haza iránt érzett ragaszkodással. Az volt az álláspontja, hogy ha a hazai svábság ragaszkodik is németországi fajtestvéreihez, kisebbségi kívánságainak teljesítése esetén nincs oka szembekerülni a magyarsággal, mert a magyarországi németséget több évszázados sorsközösség köti a magyarok mellé. Hívei csakhamar túlozni kezdték követeléseiket, nyugtalankodásukkal sok gondot okoztak a magyar kormánynak. Bleyer Jakab Magyarország hű fiának vallotta magát, de politikai tevékenységével akaratlanul is hozzájárult ahhoz, hogy a trianoni béke után Csonka-Magyarország magyarsága és németsége között éledezni kezdett a nemzetiségi visszavonás tüze. A volt nemzetiségi miniszter személyén keresztül Méhely Lajos a következőkben világította meg a magyar-német problémát. «Bleyer Jakab úgy viselkedett, mintha a németek honalapítók, a magyarok pedig csak afféle kellékesek volnának Magyarországon. Ez a viselkedése méltán fölháborított bennünket, mert ha valakinek, úgy egy magyar egyetem tanárának eskü szerint való, szent kötelessége lett volna a magyar nemzet, vagyis a honalapító magyarság érdekeit ápolni, a magyarságot erősíteni és terjeszteni, az idegenajkúak magyarosodását előmozdítani, s a testvériesülés munkájában buzgólkodni. Ennyit egy magyar egyetem minden egyes tanárától joggal megkövetelhet, nemkülönben az az ország is, amely idegenvérű honpolgárainak rangot, fényes társadalmi állást, jólétet s anyagi és szellemi függetlenséget biztosít. Bleyer Jakab abban a rögeszmében élt, hogy a germán faj a legkiválóbb az egész világon, s e hitében nem akarta meglátni, hogy a magyart nem szellemi arravalóság, s nem is a műve-

lődési ösztön hiánya, hanem mindíg történelmi lenyügözöttségének tragikuma akadályozta meg abban, hogy a szellemi élet egyes területein nem tudott a nagynémetség színvonaláig vagy azon felülemelkedni. Neki, mint egy magyar egyetem tanárának, tudnia kellett volna, hogy a magyar mind intellektus, mind szorgalom tekintetében bármely nemzettel kiállja a versenyt, s ha a rendi alkotmány megdőlte után minden téren a magyarul beszélő németek nyomultak előtérbe, ennek korántsem a németség szellemi fölénye vagy különleges hivatottsága, hanem csupán a vérbeli magyarság elhagyatottsága s dinamikai erejének a mostoha körülmények szülte elmorzsolódása volt az oka. Az uralkodóház, főnemesség és főpapság idegenvérűsége, a faji eszmények erőszakos gyöngítése, a patriarhális életmódnak az élet új ütemével való aránytalansága, a pénzgazdaság ellenséges irányzata s bomlasztó hatása, a régi foglalkozási ágak átidomulása : egytől-egyig a bevándorlott németség boldogulását mozdították elő, s a magyar úri társadalom végzetes megrendülését vonták maguk után. Ilyen atmoszférában már nem ütközött nagy nehézségbe, hogy a falusi sváb földmíves ivadéka a háborút követő felfordulás napjaiban miniszterré lehetett, ami ellen senkinek sem volna kifogása, ha erre a fényes karriérre nem vetődnének olyan árnyak, melyek a magyar nemzet csillagtalan éjszakáját még sötétebbé tették. Máskor is megtörtént, hogy németajkú földmíves-szülők gyermeke fényes polcra emelkedett a magyar közéletben, azonban az ilyenek tüzes magyar hazafiakká lettek. Bleyer Jakabból hiányzott a hála magasztos érzete, az a nemes érzés, melytől minden igaz hazafinak oly melegség támad a szíve tájékán. Neki, aki oly sokat köszönhetett a magyar hazának, nem a honalapító magyarság elleni harccal, hanem naponta megismétlődő, térdrehulló imával kellett volna hálát adnia a Gondviselésnek és a nemzetnek, mely őt annyira fölemelte. Ennek átérzéséhez azonban az övéinél magasabb lelki adottságok kellettek volna.» (Bleyer Jakab. A Cél. 1933. évf.) — Bleyer Jakab munkái közül kiemelhetők. Magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig. Budapest, 1897. — Gottsched hazánkban. Budapest, 1909. — Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. Budapest, 1910.

BORBÉLY ISTVÁN (szül. 1886. november 23. Torockó, Torda-Aranyos megye ; megh. 1932. március 20. Kolozsvár), unitárius gimnáziumi tanár, utóbb az unitárius teológiai akadémia tanára Kolozsvárt, az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztője. Negyvenhat éves korában halt meg. — Munkái : Heltai Gáspár. Budapest, 1909. — Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században. Kolozsvár, 1909. — Dávid Ferenc és kora. Kolozsvár, 1910. — A magyar irodalom története, a legrégibb időktől Arany János haláláig. Két kötet. Kolozsvár, 1924—1925.

BRISITS FRIGYES (szül. 1890. március 4. Mája, Tolna megye), a budapesti cisztercitarendi gimnázium igazgatója, a M. T. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja. — Mint irodalomtörténetíró, az irodalombölcselő irány egyik stílusművésze ; mint egyházi szónok, a prohászkai értelemben vett kiválóságok közé tartozik. — Munkái : Szent Ágoston és II. Rákóczi Ferenc vallomásai. Pécs, 1913. — Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Budapest, 1926. — Prohászka-breviárium. Budapest, 1927. — Temesvári Pelbárt műveiből. Budapest, 1931. — Pázmány világa. Budapest, 1932. — Vörösmarty és az Akadémia. Budapest, 1936. — A magyar irodalom története. Szerk. Alszeghy Zsolt. 5. köt. A tizenkilencedik század első fele. Budapest, 1939.

CSÁSZÁR ELEMÉR (szül. 1874. augusztus 27. Budapest ; megh. 1940. július 3. Budapest), budapesti állami gimnáziumi tanár, 1918-tól a pozsonyi tudományegyetemen, 1923-tól a budapesti tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, az Egyetemes Philologiai Közlöny és az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője, a Petőfi-Társaság elnöke, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. Tanítványai 1934-b n emlékkönyvet adtak ki hatvanadik születésnapjára. Hatvanhat éves korában halt meg. — Munkái : Verseghy Ferenc élete és művei. Budapest, 1903. — Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. — Ányos Pál. Budapest, 1912. — Deákos költők. Szövegkiadás magyarázatokkal. Budapest, 1914. — Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — A magyar regény története Budapest, 1922. (Átdolgozott kiadása : 1939.) — Az irodalmi kritika. Budapest, 1923.

— A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Arany János. Budapest, 1939.

Dézsi Lajos (szül. 1868. augusztus 23. Debrecen ; megh. 1932. szeptember 17. Budapest), budapesti egyetemi könyvtártiszt, 1906-tól Széchy Károly utóda a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén, utóbb szegedi egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. Hatvannégy éves korában halt meg. — Nemcsak a magyar irodalomtörténetnek, hanem a bibliografiának is elsőrangú művelője volt. Számos régi magyar munkát adott ki újból. Szerkesztésében jelentek meg hosszú ideig a Magyar Történeti Életrajzok. — Munkái : Szenczi Molnár Albert. Budapest, 1897. — Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Budapest, 1899. — Bevezetés az irodalomtörténetbe. Az irodalomtörténet módszerei. Budapest, 1901. — Tinódi Sebestyén. Budapest, 1913. — Báró Jósika Miklós. Budapest, 1916. — Balassa Bálint minden munkái. Kritikai kiadás. Budapest, 1923. — Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Világirodalmi lexikon. Három kötet. Budapest, 1930–1934. (Az értékes enciklopédia harmadik kötetét a szerkesztő halála után Mészöly Gedeon fejezte be.)

Dóczy Jenő (szül. 1881. szeptember 16. Nagykőrös ; megh. 1937. március 8. Budapest), földmívelésügyi miniszteri osztálytanácsos. — A Nyugatban, Napkeletben és Magyarságban számos tanulmánya és kritikája jelent meg. 1921-ben sajtó alá rendezte Ady Endre válogatott verseinek gyűjteményét, 1924-ben Földessy Gyulával együtt megindította az Ady-Múzeumot. Ötvenhat éves korában halt meg. — Munkái : Egy nap Arany János életéből. Budapest, 1928. (Novella.) — Arany János. Budapest, 1930. (Életképek.) — Dédácsi idill. Budapest, 1937. (Kazinczy Ferenc képzelt naplója. A szerző a széphalmi mester stílusában írta meg a nagy nyelvújító erdélyi utazásának költött szerelmi epizódját.)

Eckhardt Sándor (szül. 1890. december 29. Arad), Eötvös-kollégiumi tanár, utóbb a budapesti tudományegyetemen a francia nyelv és irodalomtörténet tanára, az Egyetemes Philologiai Közlöny és a Magyar Szemle szerkesztője, a Szent István Akadémia tagja. — Munkái : Balassi Bálint irodalmi mintái. Budapest,

1914. — Bessenyei és a francia gondolat. Budapest, 1921. — A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1924. — Új francia leíró nyelvtan. Budapest, 1929. — A francia szellem. Budapest, 1938.

Elek Oszkár (szül. 1880. február 4. Szolnok), budapesti állami gimnáziumi igazgató. — Irodalomtörténeti tanulmányaiban főkép a külföldi íróknak a magyar írókra tett hatását kutatta sikerrel. (Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet. 1912. évf.)

Farkas Gyula (szül. 1894. szeptember 27. Kismarton, Sopron megye), székesfehérvári állami reáliskolai tanár, utóbb az Eötvös-kollégium tanára, Gragger Róbert halála után a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalomtörténet tanára. — Munkái: Petőfi nagyobb elbeszélő költeményeinek forrásai. Budapest, 1922. — Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. Budapest, 1927. — A magyar romantika. Budapest, 1930. — A fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — A magyar irodalom története. Budapest, 1934. — Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. Budapest, 1938.

Fenyő Miksa (szül. 1877. december 8. Mélykút, Bács-Bodrog megye), ügyvéd, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, a Magyar Gyáripar és a Nyugat szerkesztője. — A Nyugat megalapítása és fönntartása érdekében rendkívül buzgó munkát végzett. Nemcsak egyik tevékeny irányítója, hanem áldozatra kész mecénása is volt folyóiratának. Mint szépirodalmi kritikus, elszánt indulattal küzdött minden ellen, ami abba a gyanúba került, hogy konzervatív magyar irányú irodalmi termék. A Nyugat összes munkatársai között ő volt a legkihívóbb hangú. Ez annál sajnálatosabb, mert tehetségesen írt. Fokozta az ellenérzést munkásságával szemben az is, hogy írásait telehintette a tudományos tájékozatlanság csodálatos baklövéseivel. Hogy progresszív irodalompolitikája érdekében szándékosan tette-e furcsa kijelentéseit vagy csakugyan tájékozatlan volt elemi dolgokban is: rejtély. Egészen nyugodtan informálta például olvasóit arról, hogy Ady Endrének Petőfi-tanulmánya Babits Mihály Petőfi-esszéjével együtt «körülbelül egyedül képviseli a Petőfi-

irodalmat». (Nyugat. 1911. évf.) Alkalomadtán a zsidó tekintélyeknek is nekitámadt. Mikor egy alkalommal Alexander Bernát fölhívta a figyelmet arra, hogy a Nyugat a művészetet erotikum és perverzitás nélkül el sem tudja képzelni, Fenyő elvadult támadást intézett a kíváló tudós ellen. Fogait csikorgató filozófusnak, meggyőződés nélkül író tanárnak, sunyi módon rágalmazó embernek nevezte Alexandert, akinek semmi köze sem lehet a művészethez, mert nem ért hozzá, s ízlése és tudása sincs az irodalmi jelenségek megbírálásához! (Nyugat. 1910. évf.) Igazságtalanul becsmérlő modorát még a trianoni idők után is megtartotta, amikor pedig már azt várták volna tőle, hogy mint a kapitalista nagyipar vezérkari főnöke, úgy beszéljen, ahogyan egy előkelő állású gazdasági tekintélyhez illik. (Országos felzúdulást keltő esete Berzeviczy Alberttel, akit egy irodalmi kérdésben durván megtámadott.)

Fest Sándor (szül. 1883. november 21. Szepesváralja, Szepes megye), a debreceni egyetemen az angol irodalomtörténet tanára, a M. T. Akadémia tagja. — A magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatok köréből sok értékes tanulmánya jelent meg. — Munkái: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Angolok Magyarországon a reform-korszakban. Budapest, 1920.

Földessy Gyula (szül. 1874. október 18. Nyíregyháza, Szabolcs megye), budapesti állami gimnáziumi tanár. — Mint Ady Endre írói pályájának kitűnő ismerője és összes munkáinak sajtó alá rendezője, 1924-ben Dóczy Jenővel együtt megindította az Ady-Múzeumot. — Munkái: Petőfi. Budapest, 1911. — Arany János. Budapest, 1917. — Ady Endre. Budapest, 1919. — Ady-tanulmányok. Budapest, 1921. — Újabb Ady-tanulmányok. Budapest, 1927. — Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. Budapest, 1934.

Galamb Sándor (szül. 1886. március 21. Gyöngyös, Heves megye), budapesti állami reáliskolai tanár, utóbb a szegedi állami polgári iskolai tanárképző-főiskola igazgatója, majd a budapesti Színművészeti Akadémia tanára, a Petőfi-Társaság tagja. — Mint szépírónak különös érdeme az a kegyeletes munka, amellyel

számos régi magyar színművet új életre támasztott. Hatásukat vesztett vígjátékokból ízléses módosításokkal hatásos darabokat alkotott, a nélkül, hogy bármit is változtatott volna a régi színművek lényegén. (Gaal József, Kisfaludy Károly, Nagy Ignác, Szigligeti Ede, Tóth Kálmán vígjátékai.) — Mátyás király korában játszódó történeti színműve: Első diadal. Nemzeti Színház: 1940. — Tudományos munkái közül kiemelkedik: A magyar dráma története 1867–1896-ig. Első kötet. Budapest, 1937.

GÁLOS REZSŐ (szül. 1885. december 17. Budapest), temesvári felsőkereskedelmi iskolai tanár, utóbb győri felsőkereskedelmi iskolai igazgató, c. egyetemi rendkívüli tanár. — Munkái: Szentjóbi Szabó László költeményei. Kritikai kiadás életrajzzal. Budapest, 1911. — A magyar irodalom története. Felső kereskedelmi iskolák számára. Budapest, 1922. (Császár Elemér közreműködésével.) — Legrégibb bibliafordításunk. Budapest, 1926. — A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931. — Báró Amade László. Pécs, 1937.

GRAGGER RÓBERT (szül. 1887. november 7. Aranyosmarót, Barsmegye; megh. 1926. november 10. Berlin), budapesti községi reáliskolai tanár, 1916-tól a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalomtörténet tanára. Berlinben magyar tudományos intézetet szervezett, s Ungarische Jahrbücher címmel folyóiratot alapított. Szerkesztésében jelent meg a Heinrich-emlékkönyv. Harminckilenc éves korában halt meg. — Munkái: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Budapest, 1913–1916. — Ómagyar Mária-siralom. Budapest, 1921.

GULYÁS JÓZSEF (szül. 1885. december 11. Debrecen), a sárospataki református gimnázium tanára, egyetemi magántanár. — Munkái közül kiemelhetők: Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. — A kuruc balladák hitelessége. Sárospatak, 1914. (Harsányi Istvánnal és Simonfi Jánossal.) — Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Kritikai kiadás. Budapest, 1922. (Harsányi Istvánnal.) — Dolgozatok. Sárospatak, 1926.

GULYÁS PÁL (szül. 1881. május 5. Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója, c. egyetemi rendkívüli

tanár, a Magyar Könyvszemle szerkesztője, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — A magyar könyvtárügy rendkívül sokat köszönhet tettrekész szakértelmének. A hazai népkönyvtárak szervezése terén a világháború előtt ő dolgozott legtevékenyebben. Az ország egész területét bejárta, népkönyvtári címjegyzékei és kezelési utasításai kitűnő irányítást adtak az érdeklődőknek. — Munkái: Könyvtári problémák. Budapest, 1917. — Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917—1920. — Kommunista könyvtárpolitika. Budapest, 1921. — A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Budapest, 1924. — Magyar életrajzi lexikon. 1925-től. (A Lantos-cég kiadásában meginduló vállalat a könyvkiadó-cég anyagi erőtlensége miatt az első kötettel megakadt.) — A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Budapest, 1931. — Magyar írók élete és munkái. Megindította id. Szinnyei József. Új sorozat. Irja és szerkeszti Gulyás Pál. Budapest, 1939-től. (A nagyszabású írói lexikon a közoktatásügyi minisztérium, a M. T. Akadémia, a M. N. Múzeum Széchenyi-könyvtára s a Magyar Könyvtárosok És Levéltárosok Egyesületének támogatásával indult meg. Méreteire jellemző, hogy a szerző csak a napilapokból 11,000 kötetet nézett át, a napilapok egy-egy hónapját egy-egy kötetnek számítva; ehhez járult a hetilapok és folyóiratok 3000 kötetének átvizsgálása az 1890-es évek elejétől kezdve félszázadon át; mindezt kiegészítette a naptárak, évi könyvek, iskolai értesítők, hivatalos jelentések, címtárak, lexikonok, bibliográfiák, repertóriumok, könyvtári adattárak, önéletrajzi kérdőlapok földolgozása.)

GYALUI FARKAS (szül. 1866. november 24. Gyalu, Kolozs megye), hírlapíró, utóbb a kolozsvári egyetem könyvtárának igazgatója, egyetemi rendkívüli tanár, a Petőfi-Társaság tagja. — Elbeszélő kötetein és színművein kívül számos tanulmánya jelent meg a magyar irodalomtörténet köréből. — Munkái: Mézeshetek után. Vígjáték. Budapest, 1890. (Megjelent német, angol, finn és román fordításban is. Színrekerült Budapesten, Kolozsvárt és több külföldi színpadon.) — Apáczai Csere János életrajzához. Kolozsvár, 1892. — Tótfalusi Kis Miklós Siralmas

Panasza. Kolozsvár, 1902. — A szabadító. Történeti regény. Budapest, 1896. — Tótfalusi Kis Miklós Mentsége. Kolozsvár, 1902. — Látomány az éjszakában. Elbeszélések, Budapest. 1904. — Legkedvesebb könyveim. Budapest, 1904. (Harmincnégy magyar író vallomása legkedvesebb olvasmányairól.) — Petelei Istvánról. Kolozsvár, 1912. — A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán. Kolozsvár, 1931. — Letűnt világ. Újfalvy Sándor életének regénye. Kolozsvár, 1940. — Gróf Teleki Sándor regényes élete. Budapest, 1940.

GYERGYAI ALBERT (szül. 1893. január 20. Nagybajom, Somogy megye), családi nevén Szegő Albert, budapesti székesfővárosi felső kereskedelmi iskolai tanár. — Irodalmi tanulmányai a Nyugatban jelentek meg. A bölcselő szellemű elemző tehetség a francia esszéstílus erényeivel egyesül bennük. — Főmunkája : A mai francia regény. Budapest, 1937.

GYÖRGY LAJOS (szül. 1890. április 3. Marosvásárhely), középiskolai tanár, a kolozsvári katolikus Marianum-főiskola igazgatója, egyetemi magántanár, az Erdélyi Katolikus Akadémia főtitkára, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia és a Petőfi-Társaság tagja. — Az erdélyi tudományos élet sokat köszönhetett irányító szellemének. Azóta, hogy a románok elbocsátották állásából, még fokozottabb erővel művelte a tudományt. Szerkesztésében jelent meg a Pásztortűz, utóbb az Erdélyi Irodalmi Szemle és az Erdélyi Iskola. — Munkái : Szép Magelona. Kritikai kiadás. Kolozsvár, 1911. — Magyar elemek a világirodalomban. Kolozsvár, 1924. — Az erdélyi magyarság szellemi élete. Budapest, 1926. — A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Budapest, 1934. — Világjáró anekdoták. Budapest, 1938.

GYULAI ÁGOST (szül. 1868. február 14. Budapest), a budapesti állami polgári iskolai tanárképző-főiskola tanára, majd igazgatója, polgári iskolai főigazgató, egyetemi magántanár, a Szent István Akadémia tagja. — A szakfolyóiratokban számos tanulmánya és bírálata jelent meg. — Munkái : A magyar Shakespeare-irodalomról. Budapest, 1902. — Shakespeare Magyarországon. Budapest, 1908. — Háborús antológia. Budapest, 1916.

HALÁSZ GÁBOR (szül. 1901. július 4. Budapest), a Magyar

Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselője. — Franciás szellemű modern esszéista: szépíró és tudós egy személyben. Megállapításaiban sok igaz érték van. — Irodalmi tanulmányainak gyűjteménye: Az értelem keresése. Budapest, 1938.

HALMI BÓDOG (szül. 1879. április 6. Pápa, Veszprém megye), budapesti kir. járásbíró. — Nagyobb irodalmi tanulmányai és kisebb írói arcképei egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a legújabb kor szépíróiról helyes közvélemény alakuljon ki. Egészséges ízlése és őszinte szókimondása különösen erős támasza volt jellemző és értékelő munkáiban. — Munkái: Molnár Ferenc, az író és az ember. Budapest, 1931. — Móricz Zsigmond, az író és az ember. Budapest, 1932. — Herczeg Ferenc, az író és az ember. Budapest, 1933. — Írói arcképek. Budapest, 1934. — Kóbor Tamás, az író és az ember. Budapest, 1935. — Fejek. Budapest, 1937.

HANKISS JÁNOS (szül. 1893. szeptember 21. Budapest) budapesti állami reáliskolai tanár, utóbb a debreceni tudományegyetemen a francia nyelv és irodalomtörténet tanára, a Debreceni Szemle szerkesztője. — Irodalomtörténeti értekezései magyar és francia nyelven jelentek meg. A szakirodalom zárt körén kívül eső dolgozatai közül különös érdeklődésre tarthattak számot: írói jellemképei és az irodalomlátás különféle kérdéseiről írt szellemes tanulmányai. — Munkái: Tormay Cecil. Budapest, 1928. — Jules Verne. Budapest, 1930. — Panorama de la littérature hongroise contemporaine. Páris, 1930. (Juhász Géza társaságában írt könyv: a modern magyar irodalom ismertetése. Az elevenszellemű összefoglalás nagy zajt keltett, mert azok az írók, akiket a két szerző nem említett, vagy akikről szigorúbb hangon szólt, sértődötten tiltakoztak értékelésük ellen. Harminchárom baloldali író óvása még egy francia folyóiratban is megjelent. A folyóirat, a Nouvelles Littéraires, közölte a két szerző válaszát is: visszautasítják azt a vádat, hogy politikai szempontból fogalmazták meg ítéleteiket; ellenkezőleg, teljes tárgyilagossággal és a megértés szellemében írtak: a magyarországi felszólalás oka a kihagyott írók személyi neheztelése.) — Irodalomszemlélet. Debrecen, 1934. — Tormay Cecil. Budapest, 1939.

HARSÁNYI ISTVÁN (szül. 1873. február 1. Abaújszántó, Abaúj-Torna megye; megh. 1928. május 10. Sárospatak, Zemplén megye), a sárospataki református teológiai akadémia tanára. Ötvenöt éves korában halt meg. — Munkái: Bessenyei György: Az embernek próbája. Kritikai kiadás. Budapest, 1912. — A kuruc balladák hitelessége. Sárospatak, 1914. (Gulyás Józseffel és Simonfi Jánossal.) — Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Kritikai kiadás. Budapest, 1922. (Gulyás Józseffel.) — Kazinczy Ferenc levelei. Huszonkettedik kötet. Budapest, 1928.

HELLER BERNÁT (szül. 1871. március 16. Nagybittse, Trencsén megye), budapesti állami reáliskolai tanár, utóbb az izraelita gimnázium igazgatója, majd az országos rabbiképző-intézet tanára. — Héber szövegtanulmányain kívül több összehasonlító irodalomtörténeti munkát és magyar irodalomtörténeti tanulmányt is írt. — Munkái: Az arab Antar-regény. Budapest, 1918. — A héber mese. Két kötet. Budapest, 1923–1924. — A biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben. Budapest, 1925.

HEVESI SÁNDOR (1873–1939.) — Szépirodalmi működéséről: a színműírók között. — Irodalomtudományi vonatkozású munkái közül kiemelhetők: A színjátszás művészete. Budapest, 1909. — Az igazi Shakespeare. Budapest, 1920. — Színház. Budapest, 1938.

HORVÁTH JÁNOS (szül. 1878. június 24. Margitta, Bihar megye), budapesti állami reáliskolai tanár, utóbb az Eötvös-kollégium tanára, 1923-tól a budapesti tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Baros Gyulával és Pintér Jenővel együtt 1911-ben megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, szerkesztette a Napkelet folyóiratot. — Munkái: Ady s a legújabb magyar líra. Budapest, 1910. — Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Magyar ritmus, jövevény versidom. Budapest, 1922. — Petőfi Sándor. Budapest, 1922. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — Herczeg Ferenc. Budapest, 1925. — A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — A középkori magyar vers ritmusa. Budapest, 1928. — Riedl Frigyes emlékezete. Emlékbeszéd. Budapest, 1928. — A magyar irodalmi mű-

veltség kezdetei. Budapest, 1931. — Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1935. (Akadémiai jutalommal kitüntetett mű.) — Horváth János egyetemi előadásai. Öt füzet. Budapest, 1936. (Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Katona József, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Károly köre.)

Huszti József (szül. 1887. október 10. Zalabér, Zala megye), budapesti katolikus gimnáziumi tanár, később a szegedi, majd a budapesti tudományegyetemen a klasszika-filológia tanára, az Egyetemes Philologiai Közlöny szerkesztője, a M. T. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Pécs, 1925. — Janus Pannonius. Pécs, 1931.

Ignotus Hugó (szül. 1869. november 2. Pest), hírlapíró, szerkesztő. Veigelsberg Leónak, a Pester Lloyd kiváló munkatársának volt a fia, tanulmányait a budapesti evangélikus gimnáziumban végezte, a budapesti egyetemen jogot hallgatott. A Magyar Hírlap szerkesztőségében végzett zsurnaliszta-munkáján kívül az 1890-es évek elejétől kezdve eleven sokoldalúsággal irányította A Hét írói körét, 1908. óta a Nyugatot. A világháborút követő forradalmak bukása után külföldre költözött. A Nyugat szerkesztősége 1924-ben külön Ignotus-számot adott ki tiszteletére. — Szépíró, kritikus, társadalombölcselő és politikus volt egy személyben. Mint publicista éveken keresztül Andrássy Gyula gróf oldalán dolgozott, bár ő maga csak a radikális politika törekvéseit tartotta jogosultnak Magyarországon. A szabadgondolkodó irány érvényesüléséért nagyon sokat tett, Ady Endre útját sikeresen egyengette. Barátai dícsérték filozofáló elméjét, különös vonzású stílusát, ellenfelei azt vetették szemére, hogy írásai meglehetősen száraz okoskodások, hiányzik belőlük a szemlélet tárgyilagossága, tele vannak irányzatos irodalompolitikával. — Tanulmányairól egyik lelkes párthíve, Szilágyi Géza, kiemelte, hogy az Ignotus-esszékben az elmeél és a zsidó faji zamat bravúros jellemvonásokkal nyilatkozik meg: «szinte gyilkolóan boncoló analizis, talán a rabbinus-ősök talmudista vitáiból leszármazott örökség, és teremtően fel- és egybeépítő szintézis; a dogmáknak, a tekintélyeknek, a jelszavaknak zsigereit kifordító kérlelhetetlen kritika és az

új szépségek ismeretlen narkotikumaitól való boldog megmámorosodás; mindent megmarkoló tudás és mindent körülsímogató intuició; jégkristályos tárgyilagosság és szemita izzású líra; tradicióknak könnyekig meghatott megbecsülése és dinamitos forradalmiság; magyarság és nyugatiság. Ennek az esszéistának döntő szerep jutott abban a szabadságharcban, amelyet a modern magyar irodalom a legutóbbi tizenöt esztendő során a makacs konzervativizmus, fekélyes kulturátlanság, babonás előítélet, vak értetlenség és süket közöny ellen diadalmasan megvívott.» (Ignotus. Mult és Jövő. 1914. évf.) — Öntudatos zsidóságára néhány jellemző idézet: «A németnél perfidebb népet kerek e világon nem találhatsz. Szerencséje ez Heinének és szerencséje a világnak! Ha a német nem a legperfidebb náció, a luteránus hitre tért Heine egy egyetemi professzura, egy ügyvédi iroda vagy a hamburgi városi tanácsosság gályamunkájában fecsérelte volna el páratlan erejét. De a német talaj égett a lába alatt. A nagy és nemes francia nép köréből, a francia polgárosultság magaslatáról és a francia kultúra szabadlégéből küldhette világgá legfényesebb és legértékesebb műveit.» (A Hét. 1892. évf.) — «Elvégre nekem is vannak őseim, s ahogy képzeletem elszáll végig a Dunán, a Rajna mentén, a Provánszon túl le Spanyolországba, galambősz rabbinusok szomorúan billegetik felém hófehér szakállukat.»(A Hét. 1893. évf.) — «Kétezer esztendő óta a zsidó az az üldözött vad, amelynek odúja sincsen. Egy egész világ dühe és gyűlölsége közepette már ezer esztendő óta majdnem mindig a magyarság volt az a boldogság szigete, ahol a szegény üldözött meghúzhatta magát.» (A Hét. 1894. évf.). — «A zsidóság ellen világszerte van valami hidegség és idegenkedés. Ez olyan általános dolog, hogy valami oknak kell lenni, tehát, mondjuk, valami rejtett igazságfélének kell benne lenni. De viszont egyes zsidóember, egyénenként, erre a gyűlölségre nem szolgál rá.» (A Hét. 1900. évf.) — Világszemléletére, irodalmi álláspontjára nézve: «Hogy a költő a szeretőjét szereti-e vagy a feleségét, hogy magasztalója-e fajának vagy gyalázója: ez semmit sem jelent mellette vagy ellene, mint művész mellett vagy ellene.» (Magyar Hírlap. 1909. évf.) — «A sajtó vezérlőtekintélyben áll az irodalom és a közönség előtt, az egyetem s az Aka-

démia azonban intézményes és törvényes tolakodással sem éri el, hogy egyáltalában tudjanak róla máskor, mintha valamely újság vagy újságíró úgy rúgja oldalba könyörületből, mint a juhász a kivénült komondort, hogy hadd érezze a nyavalyás, hogy még a világon van.» (Nyugat. 1911. évf.) — Az íróra nézve rettenetes volna, ha a nyelvtani szabályok kedvéért a régi rossz-csengésű mondatokkal kellene bajlódnia. Azzal nem törődhetik az író, hogy a grammatika szűkkeblű és cenzori hajlamú. «Annál rosszabb a grammatikára nézve. Az írók nem fogják főbelőni magukat, inkább a grammatika akassza fel magát.» Minden embernek joga van úgy beszélni, ahogy akar, a később jött művészt semmivel sem kötelezi az előtte élő, a művésznek mindenben igaza van, ami sikerül neki. Nem baj, hogy Szomory Dezső nem ír magyarul, fő dolog, hogy tud szomoryul. (Nyugat. 1911. évf.) — Írásmódjában Ignotus kétségtelenül stílusújító volt. Gyulai Pál világos mondatszövése után az olvasóközönségnek évtizedek kellettek, míg hozzászokott az új idők stílusához. Ignotus írásaiból olyan kínos összevisszasággal megfogalmazott részletek bukkantak elő, hogy értelmi kibogozásukhoz türelem kellett. — Egyik tanulmányában Kiss Józsefről azt írja, hogy nagy tanító volt, «ki nélkül, ezt megfontoltan írom, az utána jött irodalomnak irodalmisága elképzelhetetlen. Mert ha valami sajátos a, hogy egy szóval mondjam, Nyugat-idők irodalmában, s teszi a Berzsenyitől Jókaiig tartotthoz képest is nagy irodalommá, úgy az a mesterségi lélekzet, mely legmellékesebb sorából is kicsap. Az írás iránt való azt az áhítatot, mely a huszadik századeleji irodalmat belengi, e hazában alig ismerték, nem még a legnagyobbak sem, kikben a magyar szó művészete először hágott világirodalmi magasba. Remekírói azelőtt is voltak a magyarnak, de írni a magyar író, úgy, hogy aki írószámba ment, az mind tudott írni, csak 1905. körül tanult meg.» (Kiss József s az ő kerekasztala. Budapest, 1933.) — Máshol:

«Mióta, ahol udvari nép voltak, a zsidók Rómából s a mór Spanyolországból elkerültek, többre a zsidók sehol sem vitték, többről tehát nem is igen álmodhatnak, mindíg zavaró körülmény lesznek, emiatt idegesek s a többieket is idegesítők, amit nem enyhít, csak nevel a mindkét felé arcpirító szégyen, hogy amely

zsidónak pénze van és hatalma, hogy el ne vehessék tőle, annak megbocsáttatik, hogy zsidó. A zsidóknak akkor is rajta kellene lenniök, hogy úgy magukról, mint, ahogy a németek a szép szót megformálták : gazdanépeikről levegyék, amennyire tehetik, ez átkot, ha s mikor nem is úgy kénytelenek vele, mint most, úgy látszik, a német zsidók s voltak a mult század végén az orosz s a román zsidók.» (Megérett idő. Magyar Hírlap. 1933. évf. június 4.) — Vagy : «Az Arany-hagyaték s a kegyelet továbbszállt Arany László özvegyére s ennek második urára, Voinovich Gézára, kinek Arany-életrajza amily páratlan becses adatokban, s amily méltó Arany- és Gyulai-utód ítéleteiben s boncolásaiban, annyira nem, még mindig, az a leplezés, ami nélkül egy nagy művészethez nem találni meg a kulcsot (innen, mivel Shakespeare-ről semmit nem tudunk, a tanácstalanság költészetével szemben) s amire, ötven évvel a művész halála után, az embereknek annál inkább joguk van, minél inkább akkor látjuk igazán nagynak a nagy embert, ha minden fogyatkozásával, akár bűnével eleven s megérthető embernek látjuk. Wagner halálának is most múlt ötven esztendeje, s ez ötven év alatt minden napja, minden érzése s minden története köztudomású lett, igaz, hogy ő nemcsak nem volt szemérmetes és rejtőzködő természet, hanem valósággal exhibicionista volt.» (Arany János körül. Magyar Hírlap. 1933. évf. március 12.) — Az Ignotus-rajongók remeknek tartották ezt a stílust : a zsidók úgyszólván kivétel nélkül, a keresztények kivételesen. Szász Zoltán 1932-ben nem talált elég magasztaló kifejezést a nyilvánosság előtt, hogy rámutasson az új stílus atyjának nagyságára : «Ignotus elevenebb, korszerűbb s egyben korfölöttibb, mint bármikor volt. Mert ez ebben a hatvan év körüli íróban a legcsodálatosabb : bár egész gondolkodás- és kifejezésmódja évtizedek alatt lényegében nem változott, mégis, nemhogy a fáradtság vagy pláne az elavultság legenyhébb nyoma volna érezhetőbb írásain, de sőt ellenkezőleg, egyre értékesebb és pezsdítőbb cikkek kerülnek ki igazán mesteri tolla alól. Ez a német nyelven is magasrendűt alkotó író írásaiban a modern magyar műpróza egyik megalkotója. Ezt is már a Hétnél kezdte. Az egész mai újságírás és publicisztika, de aztán a regény- és novellairodalom is innen, a

Héttől, kapta nyelvének bizonyos ízlésmintáit, szótárának, fordulatainak és mondatszerkezeteinek egy csomó mintatípusát, melyeket aztán az egyes írók kiegészítettek és fejlesztettek. Tehát a sok esztétikai élvezet és szellemi épülés mellett ezt is köszönhetjük Ignotusnak! Valami olyasmit, amit kevesen tudnak még az írók közül is, de aminek megállapítása és részletes kifejtése megint csak egy magasabb minősítésű irodalomtörténészre vár. Az, amit Ignotus a Nyugatban és a Nyugat körül tett, ez is egy egész hatalmas külön fejezet. Aztán itt van a legutóbbi években produkált publicisztikája is. Ő azoknak a kevés, nagyon kevés magyaroknak egyike, akik körül én a szellemi nagyság fuvallatát érzem. A mai élet ködös, viharos láthatárának egyik világító tornya ő.» (Ignotus. Társadalmunk. 1932. évf. július 30.) — Tanulmányai, cikkei, bírálatai főkép a következő helyeken : a régi Magyar Hírlap, A Hét, Nyugat, az új Magyar Hírlap. — Esztétikai és kritikai munkái : Olvasás közben. Elmélkedések. Budapest, 1906. — Kísérletek. Tanulmányok. Budapest, 1910. — Színházi dolgok. Bírálatok. Budapest, 1912. — Olvasás közben. Második rész. Bécs, 1926. — A Nyugat útja. Budapest, 1929.

Illés Endre (szül. 1902. június 10. Csütörtökhely, Szepes megye), hírlapíró. — Kritikai munkásságát az esztétikai fínomságok ösztönös megérzése, széles látókör és nagy olvasottság jellemzi. Stílusa egyéni színezésű.

Juhász Géza (szül. 1894. december 20. Debrecen), debreceni leánygimnáziumi tanár. — A világosan író szellemtörténészek egyike. Irodalomlátása vitára készteti a szakembert, de észrevételeiben mindig van mag, költői szellemű stilizálása komoly tanulmányok kísérője. — Munkái : Testvérgályák. Versek. Nyíregyháza, 1923. (Gulyás Pállal.) — Bevezetés az új magyar irodalomba. Budapest és Debrecen, 1928. — Babits Mihály. Budapest, 1928. — Móricz Zsigmond. Budapest, 1928. — Háború. Versek. Debrecen, 1937. — Panorama de la littérature hongroise contemporaine. Páris, 1930. (Hankiss János társaságában írt könyv : a modern magyar irodalom ismertetése. Az irodalmi baloldal elégedetlenül fogadta a két szerző munkáját, a nyugatos írók megbírálását szigorúnak érezték, a zsidó írókat mellőzöttek-

nek látták. A támadó bírálatok közül Kardos László és Kardos Pál részletes kritikája önállóan is megjelent : Az új magyar irodalom története francia nyelven. Debrecen, 1930.) — A magyar szellem vándorútja. Debrecen, 1938. (A magyar irodalom története tanulmányszerű földolgozásban.)

KAPOSY JÓZSEF (szül. 1863. február 25. Zalaapáti, Zala megye ; megh. 1922. november 7. Budapest), katolikus áldozópap, a Szent István Társulat igazgatója, utóbb a budapesti egyetemi könyvtár tisztviselője. Ötvenkilencéves korában halt meg. — A keresztény szellemű Magyar Szemle szerkesztésével az 1890-es évektől kezdve kiváló szolgálatokat tett az irodalom ügyének. Hetilapjában sok tehetséges fiatal író kezdte meg irodalmi pályáját. A magyar-olasz kapcsolatoknak kitűnő ismerője volt. Mélyen belehatolt Dante szellemébe, hivatott tehetséggel magyarázta műveit. — Főmunkája : Dante Magyarországon. Budapest, 1911.

KARÁCSONY SÁNDOR (szül. 1891. január 10. Földes, Hajdú megye) budapesti állami gimnáziumi tanár, egyetemi magántanár. — Irói jellemképei, szépirodalmi bírálatai az impresszionista kritika értékes megnyilatkozásai. Romantikus hajlamú művelező, tele csapongó ötletekkel, különös megállapításokkal, nagyon is egyéni észjárással. Egyéb írásai is az ötletes eredetiség jegyében fogantak. Nagy érdemeket szerzett az ifjúsági irodalom irányításában. Az Erő című református ifjúsági folyóiratot leleményesen szerkesztette. — Főmunkája : A magyar észjárás. Budapest, 1939.

KATONA LAJOS (szül. 1862. június 2. Vác, Pest megye ; megh. 1910. augusztus 3. Budapest), budapesti kir. kat. gimnáziumi tanár, 1908-tól a budapesti tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, az Ethnographia és Egyetemes Philologiai Közlöny szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Tudományos szervező erejét a Magyar Néprajzi Társaság munkájának megindításával mutatta meg 1889-ben. Folklorisztikai munkásságában legmélyebbek a népmesékről szóló tanulmányai. — Munkái : Völund kovács és rokonai az árja regevilágban. Esztergom, 1884. — Mitológiai irányok és módszerek. Budapest, 1896. — Az összehasonlító irodalomtörténet feladatai. Budapest, 1900. — Gesta

Romanorum. Haller János munkájának új kiadása bevezetéssel és jegyzetekkel. Budapest, 1900. — Temesvári Pelbárt példái. Budapest, 1902. — Alexandriai Szent Katalin legendája. Budapest, 1903. — Petrarca. Budapest, 1907. — Katona Lajos irodalmi tanulmányai. Sajtó alá rendezte Császár Elemér. Két kötet. Budapest, 1912.

KÁLLAY MIKLOS (1885–). — Szépirodalmi munkásságáról: az elbeszélők és színműírók között. — Hírlapokban és folyóiratokban megjelent értékes tanulmányai közül főkép azok keltettek figyelmet, amelyekben a modern külföldi irodalom jelenségeivel foglalkozott.

KÁRPÁTI AURÉL (1884–). — Szépirodalmi munkásságáról: az elbeszélők között. — Színi bírálatain és könyvkritikáin kívül a kritika elméleti alapvetésével is behatóan foglalkozott. A műbírálat problémáit fínom elmeéllel boncolta. — Munkái: A búsképű lovag. Tanulmányok. Budapest, 1920. — A kételkedő kritikus. Tanulmányok. Budapest, 1928. — A menekülő lélek. Tanulmányok. Budapest, 1935.

KEMÉNYFY JÁNOS (szül. 1875. október 23. Újsóvé, Bács-Bodrog megye), budapesti állami reáliskolai igazgató, a Napkelet szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Értékes kritikái és gazdagszellemű tanulmányai szétszórva jelentek meg a folyóiratokban. — Önállóan: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. (Új kiadása 1926-ban.)

KERECSÉNYI DEZSŐ (szül. 1898. június 19. Szentgotthárd, Vas megye), a budapesti állami gyakorló gimnázium tanára, a Protestáns Szemle szerkesztője. — Tanulmányaiban és kritikáiban bölcselő szellemmel tárgyalta a vizsgálata alá vont témákat. Szempontjai és stílusfordulatai a helyes hagyományt meggyőzően egyeztették össze a tudományos haladás modern követelményeivel.

KÉKY LAJOS (szül. 1879. december 21. Hajdúnánás, Hajdú megye), budapesti állami gimnáziumi tanár, utóbb az Országos Színművészeti Akadémia tanára, c. egyetemi rendkívüli tanár, a Kisfaludy-Társaság titkára, a M. T. Akadémia és a Petőfi-Társaság tagja. — Munkái: Tompa Mihály. Budapest, 1912. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett pályamű.) — Baksay Sán-

dor. Budapest, 1917. — Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917. — Petőfi. Budapest, 1922. — Beöthy Zsolt. Budapest, 1924. — Gárdonyi Géza. Budapest, 1926. — A százéves Kisfaludy-Társaság, Budapest, 1936.

KIRÁLY GYÖRGY (szül. 1887. Oravicabánya, Krassó-Szörény megye; megh. 1922. Budapest), budapesti községi reáliskolai tanár. Harmincötéves korában halt meg. A Nyugat 1922-ben emlékszámmal tisztelte meg nevét. — Munkái: A Törökországi Levelek forrásaihoz. Budapest, 1909. — A magyar ősköltészet. Budapest, 1921.

KOLTAY-KASTNER JENŐ (szül. 1892. február 15. Diószeg, Pozsony megye) budapesti állami reáliskolai tanár, 1924-től a pécsi egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanára, utóbb egyetemi tanár Rómában, a Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Csokonai lírája és az olasz költők. Budapest, 1922. — Együgyű lelkek tüköre. Pécs, 1929.

KOMLÓS ALADÁR (szül. 1892. december 10. Alsósztregova, Nógrád megye) a budapesti izraelita leánygimnázium tanára. — Költő, elbeszélő és ifjúsági író. (A néma őrült arca, Római kaland.) — Tudományos munkái: Dömötör János. Budapest, 1918. — A modern magyar líra. Budapest, 1928. — Irók és elvek. Budapest, 1937.

KORNIS GYULA (1885–). — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

KOSZÓ JÁNOS (szül. 1892. április 25. Lippa, Temes megye), a budapesti állami polgári iskolai tanárképző főiskola, majd az Eötvös-kollégium tanára, 1934-től a pécsi egyetemen a német nyelv és irodalom tanára, az Egyetemes Philologiai Közlöny szerkesztője, a Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. Budapest, 1915. — Fessler, a regény- és történetíró. Budapest, 1923.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1885–1936). — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

KOZOCSA SÁNDOR (szül. 1904. szeptember 25. Dicsőszentmárton Kisküküllő megye), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárnoka. — A könyvtártudományi és könyvészeti szakban méltó

utóda a legérdemesebb magyar bibliográfusoknak. Tanulmányai közül különösen azok keltettek figyelmet, amelyekben a kritika elméletével és modern magyar írók bírálatával foglalkozott. Kiadta Vörösmarty Mihálynak több ismeretlen kéziratos szövegét, Kölcsey Antónia naplóját, Riedl Frigyes Kölcsey-kéziratát. — Munkái: Az 1932-ik év irodalomtörténeti munkássága. Budapest, 1933. (Ettől kezdve, az Irodalomtörténeti Közlemények különnyomataként, évről-évre a szépirodalmi és irodalomtörténeti vonatkozású könyvek és cikkek teljes összeállítása.) — Erdély irodalomtörténete. Budapest, 1936. — A Zalán Futásának első kidolgozása. Budapest, 1937. — Bevezetés a bibliográfiába. Budapest, 1939.

Kristóf György (szül. 1878. október 2. Tófalva, Maros-Torda megye), szászvárosi református kollégiumi tanár, 1922-től a kolozsvári román egyetemen a magyar nyelv- és irodalomtörténet tanára. Tisztelői 1939-ben emlékkönyvet adtak ki hatvanadik születésnapjára. — Munkái: Petőfi- és Madách-tanulmányok. Kolozsvár, 1923. — Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. Kolozsvár, 1924. — Jókai élete és művei. Kolozsvár, 1925. — Bethlen Gábor a magyar irodalomban. Budapest, 1930. — Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben. Kolozsvár, 1931.

Lázár Béla (szül. 1869. február 8. Nagyvárad), középiskolai tanár, az Ernst-Múzeum igazgatója, a Petőfi-Társaság tagja. — Irodalomtörténeti és kritikai munkásságának irodalomtudományi szempontból súlyosabb fele a tizenkilencedik századra esik. A huszadik század művészettörténeti termésének gazdag időszaka. Független gondolkodásával, gazdag szellemével, fölfedező és meglátó tehetségével értékessé tette valamennyi írását. Esztétikai munkásságáért a Petőfi-Társaság tagjai 1936-ban a Gyulai-nagydíjjal tüntették ki.

Lukács György (szül. 1885. április 13. Budapest), filozófiai doktor, a proletárdiktatúra idején közoktatásügyi népbiztos-helyettes. A szovjetköztársaság bukása után külföldre menekült, s németül folytatta írói munkásságát. — Magyarnyelvű esztétikai fejtegetéseiben a külföldi német-zsidó irodalomtudósok gondolatait ültette át a pesti esztétika talajába. Olyan homályosan írt, hogy

ezzel arculcsapott minden józanságot. Ennek az ítéleteiben megbízhatatlan, hanghordozásában nagyképű, nyelvében tehetetlen esztétizáló iránynak mindjárt akadt néhány követője. A Lukács-tanulmányok zsúfolva voltak komikus mondatszörnyetegekkel. Lássunk példaként egy mondatot a magyarországi szellemtörténet atyjának stílusából: «A klasszicistikus dráma sorsprioritásának eltűntével egyfelől az egyes charakterek szélesebbek és gazdagabbak lesznek, mint az őket átfogó cselekmény, a sors objektív testet öltése, másfelől pedig egymáshoz kapcsoltságuk elveszti kompozicionális magától értetődöttségét, ami a klassicistikus drámában megvolt, mert ott az egymáshoz való viszony a sorsviszonnyal egyszerűen identikus lévén, az alakoknak csak positionalis értékük lehetett: csak az a tulajdonságuk nyilvánulhatott meg, melyre a sorsnak mint vehiculumnak szüksége volt, és érintkezésük egymással nem lehetett több, mint vezetékül szolgálni egy nem belőlük indult és nem bennük végződő áram számára.» — Mindezek ellenére a Kisfaludy-Társaság pályadíjjal jutalmazta a világos magyar elmét megcsúfoló zagyva, egyébként igen nagy olvasottságra és filozófiai szellemre valló Lukács-féle főmunkát: A modern dráma fejlődésének története. Két kötet. Budapest, 1912.

Merényi Oszkár (szül. 1895. június 28. Tótsóvár, Sáros megye), kaposvári felső kereskedelmi iskolai tanár, egyetemi magántanár. — Berzsenyi Dániel emlékének tudományos szolgálatával kiváló érdemeket szerzett. Berzsenyi-kiadásai és Berzsenyi-méltatásai közül kiemelkednek: Berzsenyi Dániel költői művei. Budapest, 1936. — Berzsenyi Dániel. Kaposvár, 1938. — Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Budapest, 1938.

Mitrovics Gyula (szül. 1871. június 29. Sárospatak, Zemplén megye), református gimnáziumi tanár, utóbb a debreceni egyetemen a pedagógia tanára, a Magyar Esztétikai Társaság elnöke, a M. T. Akadémia tagja. — Tisztelői 1939-ben emlékkönyvet adtak ki tudományos működésének ötvenedik évfordulójára. — Munkái: Arany János esztétikája. Debrecen, 1925. — Gyulai Pál esztétikája. Budapest, 1926. — A magyar esztétikai

irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — A neveléstudomány alapvonalai. Debrecen és Budapest, 1933.

MORVAY GYŐZŐ (szül. 1863. december 29. Pest ; megh. 1938. november 20. Budapest), budapesti állami gimnáziumi igazgató, c. tankerületi főigazgató. — Munkái : Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Nagybánya, 1896. (A drámai költemény első nagy kommentárja.) — Galánthai gróf Fekete János. Budapest, 1903. (Az elfeledett író részletes életrajza.) — Byron Magyarországon. (Megjelent a Koeppel-könyv függelékében : Koeppel Emil : Byron. Fordította Esty Jánosné. Budapest, 1913.)

NAGY SÁNDOR (szül. 1877. november 15. Vác, Pest megye), a szászvárosi református gimnázium igazgatója, utóbb budapesti állami gimnáziumi tanár. — A Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre irodalmi alkotásaihoz fűződő kérdések kutatásában igen értékes munkát végzett.

NÉGYESY LÁSZLÓ (szül. 1861. március 6. Szentes, Csongrád megye ; megh. 1933. január 7. Budapest), szolnoki, utóbb budapesti állami középiskolai tanár, 1911-től a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, 1920-ban nemzetgyűlési képviselő, az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöke, Beöthy Zsolt után a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, a M. T. Akadémia, a Szent István Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja. Irodalomtörténeti tanszékét Beöthy Zsolt halála után, 1923-ban, az esztétikai tanszékkel cserélte föl. Tisztelői 1931-ben emlékkönyvet adtak ki hetvenedik születésnapjára. Hetvenkét éves korában halt meg. — Nagyértékű tanulmányai, emlékbeszédei és bírálatai folyóiratokban és gyűjteményes kiadványokban jelentek meg. (A Pallas Nagy Lexikonának stilisztikai, retorikai, poétikai és irodalomtörténeti cikkei ; a Beöthy—Badics-féle Képes Magyar Irodalomtörténet több fejezete ; a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban számos közlemény.) Több nagyhatású középiskolai tankönyvet írt. (Stilisztika, Retorika, Poétika.) Általában széles térségeken dolgozott, épen sokféle munkavállalása miatt nem valósíthatta meg kedves tervét : a magyar irodalom történetének megírását. Tanári munkássága sok időt vont el munkaerejéből. A magyar középiskolai tanárság erkölcsi és anyagi

javaiért senki sem dolgozott többet nála, az Országos Közoktatási Tanácsban évtizedekig viselte előadói tisztségének terheit. — Munkái: Magyar verstan. Budapest, 1886. — Ráday Pál munkái. Kritikai kiadás. Budapest, 1889. — A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett mű.) — Amade László versei. Kritikai kiadás. Budapest, 1892. — Faludi Ferenc versei. Kritikai kiadás. Budapest, 1896. — Zrínyi Miklós művei. Kritikai kiadás. Budapest, 1914. — Arany. Budapest, 1917. — Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthely, 1925. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett tanulmány.) — Irodalmi valutarontás. Reális és túlcsapongó Ady-kultusz. Budapest, 1927. — Kazinczy pályája. Budapest, 1931.

NÉMETH ANTAL (szül. 1900. május 19. Budapest), a Nemzeti Színház igazgatója, egyetemi magántanár. — A színművészet elméletével és történetével foglalkozó munkáiból az irodalomtörténet is bőven okulhat. — Munkái: Színészeti lexikon. Szerkesztette Németh Antal. Két kötet. Budapest, 1930. — Az Ember Tragédiája a színpadon. Budapest, 1934. — Bánk Bán száz éve a színpadon. Budapest, 1935.

NÉMETH LÁSZLÓ (szül. 1901. Nagybánya, Szatmár megye), budapesti orvos. — Tanulmányaival, cikkeivel, bírálataival a Protestáns Szemlében, Napkeletben és Nyugatban tűnt fel. Tanú című esztétikai folyóiratának egyik érdekessége az volt, hogy minden cikkét ő maga írta. Barátai a legifjabb írói nemzedék vezérének szánták, sikerült is szellemi serénységet támasztania maga körül, később elkedvetlenedett. Bátran és őszintén mondta el véleményét az emberekről és könyvekről, ugyanúgy bírálták őt is, szépítgetés és engedékenység nélkül. Hívei kitűnő embernek, az újszellemű tanulmányírók legértékesebb egyéniségének tartották. Hivatottságát csak az ingerültség vonhatta kétségbe. Gondolatbősége előtt ellenfeleinek is elismeréssel kellett megállniok. Hiába gúnyolták — amint őmaga keserű szívvel emlegette — zöld polihisztornak, nagyon sokban igaza volt, különösen abban, amikor rámutatott, hogy Magyarországon a rang és állás tekintélye nélkül alig van érvényesülés. «Itt, akinek nincs hatalma, egyszerűen

nincs is.» — Munkái: Ember és szerep. Kecskemét, 1934. (Önéletrajz.) — Magyarság és kultúra. Budapest, 1936. (Művelődéspolitikai tanulmány.) — Berzsenyi. Budapest, 1938. (Tanulmány a költőről.) — Kisebbségben. Budapest, 1939. (A tanulmány szerint az értékes igazi magyarok elől százötven év óta egy értéktelenebb szellemi réteg foglalta el a jó helyeket, a mély-magyarok vereséget szenvedtek a híg-magyarokkal és jött-magyarokkal szemben. Bírálói a kis könyv kapcsán feltűnést hajszoló, felelőtlen elemnek kiáltották ki a szerzőt, akinek adatai hamisak, föltevései légből kapottak, következtetései naív tájékozatlanságok.)

Némethy Géza (1865–1937). — Életéről és munkáiról: a költők között.

Oláh Gábor (1881–). — Szépirodalmi működéséről: a költők között. — Tudományos munkái: Petőfi képzelete. Budapest, 1909. — Írói arcképek. Budapest, 1910. (Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Vajda János, Kiss József, Szabolcska Mihály, Ady Endre.) — Petőfi Sándor. Debrecen, 1923. — Költők és írók. Debrecen, 1932. (Shakespeare, Goethe, Ibsen és több magyar klasszikus jellemrajzai mellett modern költőink írói arcképei.)

Osvát Ernő (szül. 1877. Nagyvárad; megh. 1929. október 28. Budapest), a Nyugat szerkesztője. — Fanatikusan szerette az irodalmat, ő maga azonban nagyon ritkán írt egy-két kisebb kritikát. Huszonöt éves korában átvette a Magyar Géniusz szerkesztését, később megalapította Figyelő című szemléjét, de folyóiratai megbuktak. Szerkesztői tehetsége és kéziratbírálói kiválósága a Nyugat megindulásával, 1908-tól kezdve, bontakozott ki. A folyóirat irányítója kezdettől fogva ő volt, ő olvasta el a beküldött kéziratokat, ő állította egybe a Nyugat számait. Új tehetségek után is ő kutatott. Az elkedvetlenedett régibb írók közül többeket ismét megszólalásra bírt, a reményt ígérő kezdőket készséggel támogatta, friss erőket kutatott föl az irodalom javára. Az írók fölfedezése valóságos szenvedélyévé vált. Ösztönösen megérezte, hogy egy-egy kézirat milyen ígéreteket rejt magában, kávéházi asztalánál behatóan tárgyalt a szerzőkkel, a még nem teljesen sikerült munkákat átdolgoztatta. Természetesen csak

azok az írók juthattak be folyóiratába, akik a Nyugat gondolatvilágát szolgálták, de ebben az irányzatos munkában fölötte tevékeny és gazdagsikerű volt. Működését szerkesztőtársai teljes elismeréssel szemlélték. Ignotus Hugó későbbi vallomása szerint: «Ahogy Osvát Ernő egy közömbös, majd nevetgélő ország közepett a Nyugatot kierőszakolta, s együtt tartotta, ahogy aztán a Nyugat révén néhány falubolondjából és országcsúfjából öt, tíz, tizenöt év alatt nemzeti irodalom lett: az nem kisebb cselekedet s nem kevesebb erő, lelemény és világismeret kellett hozzá, mint ha, mondjuk, egy jegybankot alapít.» Pályatársai hálájának szép megnyilvánulása volt az az Osvát-emlékszám, amelyet a Nyugat szerkesztősége bocsátott közre irodalmi munkásságának huszonötödik évfordulója alkalmából, 1923-ban. — A keresztény-nemzeti irodalmi közvéleménynek nem volt jó véleménye Osvátról. «Mint ahogy a kősziklából nem lehet vizet fakasztani, csak csodával, úgy nem csörgedezett egyetlen termékenyítő, tenyészetet sarjasztó csepp sem Osvát Ernő szelleméből, amelyből egyetlen épkézláb írói sor sem került ki. Az még nem irodalmi működés, hogy valaki költők és írók műveit utasításokkal látja el. Osvátnak az volt a szerencséje, hogy kiadói működésének körébe olyan kiváló magyar szellemek kerültek, mint Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád. A zsidó sajtó szeretné most az ő alkotóerejüket is Osvát gyámkodásának tulajdonítani. Osvát az a kakas volt, aki néha megszólalt a szerkesztőségi asztalnál vagy a kávéházban, amikor ezek a napok már fölkeltek. De még így is utánkukorékoló és igen gyengeszavú kakas volt.» (Névtelen szerző: Akikből nem kér a magyar irodalom. Napkelet. 1939. évf.) Ez a fölfogás éppen olyan túlzó, mint a másik, a komikusan tömjénező. Amilyen együgyű és tudatlan álláspont Osvát Ernő kéziratolvasó működésének egybehasonlítása Kazinczy Ferenc munkásságával, éppen annyira föl kell jegyezni jelentőségét, hogy szerencsés ösztönével és nem mindennapi szívósságával értékes szerkesztői munkát végzett a baloldali irodalom javára. Ezt a munkát esetleg más is megtehette volna, de a régi magyar szellem lényege ellen törő világnézet hasonló tervszerűségével alig állhatott volna bárki más is a nyugatos eszmék szolgálatába. — Osvát

Ernő emberi pályája tragikusan végződött. Rajongással szeretett folyóirata mellől a forradalmak után lassankint félre kellett állnia, később felesége öngyilkos lett, egyetlen gyermekét elvesztette, lelki összetörtségében ő is megölte magát. Ötvenkét éves korában halt meg. — Halála után egy évvel jelent meg, régi barátainak kegyeletes elhatározásából, aforizmáinak gyűjteménye: Az elégedetlenség könyve. Budapest, 1930.

Pap Károly (szül. 1872. április 6. Beregrákos, Bereg megye), budapesti leánygimnáziumi tanár, utóbb a debreceni bölcsészeti akadémia tanára, 1914-től a debreceni egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, a Petőfi-Társaság tagja. — Tisztelői 1939-ben emlékkönyvet adtak ki főiskolai tanári működésének harmincadik évfordulójára. — Munkái: Tóth Ede élete és művei. Kolozsvár, 1894. — Arany János magyar irodalomtörténete. Budapest, 1911. — Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben. Debrecen, 1911. — Arany széptani jegyzetei. Budapest, 1934. — Horvát István magyar irodalomtörténete. Budapest, 1934.

Papp Ferenc (szül. 1871. december 12. Kemenesmagasi, Vas megye), budapesti állami gimnáziumi igazgató, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Munkái: Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Szövegkiadás tanulmánnyal. 1914. — Báró Kemény Zsigmond. 1922–1923. — Rákosi Jenő, a hírlapíró. 1924. — Gyulai Pál. Első kötet. Budapest, 1935.

Papp Jenő (szül. 1891. március 30. Csujafalva, Bihar megye), hírlapíró. — Színi bírálatai erősen kiemelkedtek a napisajtó kritikai termésből. Éles látása, ötletessége, érdekes szempontjai értékessé tették kritikusi pályáját.

Perényi József (szül. 1871. augusztus 25. Budapest; megh. 1938. február 15. Budapest), a budapesti piarista gimnázium tanára, a Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Szemere Miklós életrajza. Sátoraljaujhely, 1897. — Irodalomtörténetírásunk első munkásai. Nagykanizsa, 1902. — Dugonics András színművei. Sátoraljaújhely, 1903. — Szász Béla élete és költészete. Kolozsvár, 1903. — Boruth Elemér. Sátoraljaújhely, 1905. — Kemenes Ferenc. Veszprém, 1909. — Jánosi Gusztáv. Veszprém, 1912.

PINTÉR JENŐ (szül. 1881. január 25. Cegléd, Pest megye; megh. 1940. november 7. Budapest), jászberényi állami gimnáziumi, utóbb budapesti állami reáliskolai tanár, a budapesti tankerület főigazgatója, címzetes egyetemi tanár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Baros Gyulával és Horváth Jánossal együtt 1911-ben megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, 1912-ben megindította és húsz évig szerkesztette az Irodalomtörténet folyóiratot. — Főbb munkái: A magyar irodalom története a legrégibb időktől Kazinczy Ferenc haláláig. Négy kötet. Budapest, 1909—1913. (A M. T. Akadémia Semsey-jutalmával kitüntetett pályamű.) — A magyar irodalom története. Középiskolák számára. Két kötet. Budapest, 1911—1912. (Hetedik kiadása 1935-ben.) — A magyar irodalom történetének kézikönyve. Tudományos rendszerezés. Két kötet. Budapest, 1921. (A Petőfi-Társaság Gyulai-nagydíjával kitüntetett mű.) — Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Képes kiadás. Budapest, 1928. (A művelt közönség számára.) — Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Hét kötet. Budapest, 1930—1934. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával és Budapest székesfőváros Kazinczy-emlékérmével kitüntetett mű.) — A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1938. (Egyetemek számára.)

PITROFF PÁL (szül. 1884. július 16. Gölle, Somogy megye), budapesti állami gimnáziumi igazgató, a Szent István Akadémia tagja. — Szépirodalmi munkásságáról Pál Ödön néven: a katolikus irány írói között. — Munkái: Kemény Zsigmond esztétikája. Budapest, 1914. — A győri sajtó története. Győr, 1915. — Bevezetés az esztétikába. Budapest, 1929. — A szépirodalom esztétikája. Budapest, 1933.

PRÓNAI ANTAL (szül. 1871. december 29. Lissó, Hont megye; megh. 1914. május 29. Budapest), a budapesti piarista gimnázium tanára, a Magyar Középiskola szerkesztője. — Legbuzgóbban rendjének irodalmi munkásságával foglalkozott. Különösen az iskolai drámák kialakulását kutatta lelkiismeretes tudományos

elmélyedéssel. Negyvenhárom éves korában halt meg. — Munkái: Dugonics András életrajza. Szeged, 1903. (A szegedi Dugonics-Társaság pályadíjával kitüntetett mű.) — Futó csillagok. Budapest, 1903. (Ifjan elhúnyt magyar írók jellemrajzai.) — A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1910—1911. (Középiskolai tankönyv.)

PUKÁNSZKY BÉLA (szül. 1895. december 22. Pozsony), a budapesti tudományegyetemen a német irodalomtörténet tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Munkái: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. — A német irodalom kis tükre. Budapest, 1930. — A mai osztrák irodalom. Budapest, 1938.

PÜNKÖSTI ANDOR (szül. 1892. október 31. Kassa), hírlapíró, egy időben a Magyar Színház igazgatója. — Mint az Újság színházi kritikai rovatának vezetője, értékes bírálatokat írt. Eredeti szempontokban bővelkedő, élénken színező kritikus. — Szépirodalmi munkái: Bús Péter csodálatos kardja. Regény. Budapest, 1921. — Bárczay Bella a szeretőm. Regény. Budapest, 1928. — Isten elzüllött gyermeke. Versek. Budapest, 1933.

RASS KÁROLY (szül. 1872. április 12. Aranyosgyéres, Torda-Aranyos megye), világi pap, a gyulafehérvári katolikus gimnázium tanára. — Irodalmi tanulmányai és szépirodalmi bírálatai az erdélyi folyóiratokban jelentek meg. Különösen Makkai Sándor Ady-könyvéről írt mélyreható kritikája keltett nagy föltűnést. (1927.)

RAVASZ LÁSZLÓ (1882—). — Életéről és munkáiról: a szónoki pályáját méltató részben.

RÉDEY TIVADAR (szül. 1885. június 18. Budapest), magyar nemzeti múzeumi igazgató, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Ifjú éveiben költeményeivel is magára vonta a figyelmet. Bölcselő szellemű, fínom formaérzékű lírikus. — Munkái: Péterfy Jenő. Budapest, 1909. — Prizma. Versek. Budapest, 1912. — Kritikai dolgozatok és vázlatok. Budapest, 1931. — A Nemzeti Színház története. Budapest, 1937.

RUBINYI MÓZES (szül. 1881. április 1. Debrecen), budapesti községi felső kereskedelmi iskolai igazgató. — Révai Miklós

mondattanának elfeledett kéziratára ő hívta föl a figyelmet, Mikszáth Kálmán összes műveit ő rendezte sajtó alá. — Munkái: Nyelvesztétika. Budapest, 1908. — Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. Budapest, 1912. — Mikszáth Kálmán élete és művei. Budapest, 1917. — Ibsen Henrik. Budapest, 1918. — Vajda János. Budapest, 1922. — Kiss József élete és munkássága. Budapest, 1926.

SCHÖPFLIN ALADÁR (szül. 1872. október 4. Maniga, Nyitra megye), pozsonyi evangélikus teológus, a budapesti egyetem filozófiai karának hallgatója, utóbb a Vasárnapi Újság segédszerkesztője, a Franklin-Társulat irodalmi titkára, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Tanulmányírói és bírálói tevékenységének két tűzhelye: a Vasárnapi Újság és a Nyugat. Nevét jó ideig csak nagyon kevesen ismerték, mert a nyilvánosság elől visszahúzódott a Vasárnapi Újság kritikai rovatának névtelenségébe, de a Nyugatban közölt tanulmányai reáirányították a közfigyelmet, s csakhamar megértő és tehetségét melegen méltányló közönsége támadt. Gondolkodásának világosságával, fejtegetéseinek közvetlenségével, stílusának tisztaságával messze kimagaslott a Nyugat kritikusai közül. Higgadt bíráló volt, kellemes magyarázó, találó észrevételekben gazdag. A régibb magyar irodalmat nem az ádáz ellenség kémlelő pillantásával szemlélte, mint annyi más baloldali kortársa, nem a felületes műkedvelő tájékozatlanságával szólt hozzá a tudományos kérdésekhez, mint annyian a Nyugat munkatársai közül: ő a lelkétől távolabb eső irodalmi és tudományos alkotásokban is élvezte a szépet, méltányolta az értékest. Mikor a Kisfaludy-Társaság megjutalmazta az 1931. évi Greguss-díjjal, Négyesy László így írt róla bíráló jelentésében: «Bárkiről nyilatkozott Schöpflin, mindíg voltak saját mondanivalói, melyek súlyosan estek latba. Ritka nagy olvasottsága van, az egyetemes irodalomban otthon érzi magát; teóriája is van, de inkább szerzett, mint készen átvett, s éppen ezért élő, fejlődő elmélet. Nem teóriából nézi az irodalmi életet, hanem a gyakorlatból tud teóriákhoz emelkedni és elveket alkotni.» (A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 58. köt. Budapest, 1932.) — Szépírói munkásságáról: az elbeszélők kö-

zött. — Tudományos munkái: Magyar írók. Budapest, 1917. — Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1937. (Nem annyira rendszeres áttekintés, inkább csak emlékiratszerű mű, a Nyugat írói körének méltatása. Álláspontja nagy zajt támasztott. A szerzőt még a baloldali sajtó egy része is keményen támadta. Fejtegetéseit egyoldalú, pártoskodó, felületes kritikaként bélyegezték meg, nyugatos elfogultságot vetettek szemére, tiltakoztak irányzatossága ellen. Helytelenítették, hogy barátait melegen méltatja, kiváló írókról meg sem emlékezik. Könyve, az egyik kritikus szerint, a Nyugat családi képtára: függenek benne más képek is, de ezek többnyire rossz világításban, csodálkozva merednek a látogatóra, vagy talán nem is a látogatót csodálják meg, hanem a társaságot, amelybe kerültek.)

Sebestyén Gyula (szül. 1864. március 7. Szentantalfa, Zala megye), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója, az Etnographia szerkesztője, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. Munkái: Ki volt Anonymus? Budapest, 1898. — Regös énekek. Budapest, 1902. — A regösök. Budapest, 1902. — A magyar honfoglalás mondái. Budapest, 1904—1905. — Magyar népköltési gyüjtemény: Dunántúli gyűjtés. Budapest, 1906. — Kriza: Vadrózsák. Kritikai kiadás. Budapest, 1911. — A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915. — A M. T. Akadémia szózata a művelt világ összes akadémiáihoz. Budapest, 1919. — Gesta Hungarorum. Eposz. Budapest, 1926.

Sebestyén Károly (szül. 1872. július 10. Gödre, Baranya megye), budapesti állami gimnáziumi tanár, utóbb az Országos Színművészeti Akadémia tanára, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Munkái: A görög gondolkodás kezdetei. Budapest, 1897. — A cinikusok. Budapest, 1902. — Ibsen: Peer Gynt. Verses tragédia. Fordítás. Budapest, 1903. — Dramaturgia. Budapest, 1919. — Emlékek, tanulmányok. Budapest, 1921. — A római irodalom kistükre. Budapest, 1923. — Summa vitae. Önéletrajz és tanulmányok. Budapest, 1927. — Alexander Bernát. Budapest, 1934. — Shakespeare kora, élete, művei. Budapest, 1936.

Sik Sándor (szül. 1889. január 20. Budapest), budapesti

piarista gimnáziumi tanár, 1930-tól a szegedi egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, a Szent István Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Szépirodalmi működéséről : a költők között. — Tudományos munkái : Mindszenty Gedeon élete és költészete. Budapest, 1910. — Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929. — Pázmány. Budapest, 1939.

Solymossy Sándor (szül. 1864. augusztus 29. Budapest), az Erzsébet-nőiskola polgári iskolai tanárképző-intézetének tanára, utóbb a szegedi egyetemen a magyar néptudomány tanára, az Ethnographia szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Tisztelői 1939-ben emlékkönyvet adtak ki hetvenötödik születésnapjára. — Tudományos munkái közül kiemelhetők az Ethnographia és a Budapesti Szemle évfolyamaiban megjelent folklorisztikai értekezései. — A magyarság néprajza. Négy kötet. Budapest, 1933–1938. (Ebben igen értékes összefoglaló tanulmányok a magyar népköltészettel kapcsolatosan.)

Szász Károly (szül. 1865. november 11. Szabadszállás, Pest megye), közoktatásügyi miniszteri tanácsos, utóbb országgyűlési képviselő, a képviselőház elnöke, az Uránia és a Budapesti Közlöny szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Szépirodalmi munkásságáról : a költők között. — Tudományos munkái : Tisza István. Jellemrajz. Budapest, 1920. — Emlékezés a vörös uralomra. Budapest, 1922. — Várszínházi emlékek. Budapest, 1921. — Színésznők. Budapest, 1926. — Magyar fa sorsa. Makkai Sándor püspök Ady-könyvének bírálata. Budapest, 1927. — A magyar dráma története. Budapest, 1939.

Szerb Antal (szül. 1901. május 1. Budapest), budapesti községi felső kereskedelmi iskolai tanár, egyetemi magántanár. — Magyar irodalomtörténetében gondosan értékesítette mindazokat a modern eszméket, amelyek a külföldi irodalomtörténészek és esztétikusok munkáiban Diltheytől kezdve fölbukkannak. Irodalomtörténeti korszak-beosztása társadalomtudományi alapú : szociológiai szempontból osztja be anyagát a fejlődés sorrendjében egyházi, főúri, nemesi és polgári irodalomra. Nem azt kutatja, miben különbözik a magyar irodalom minden más

irodalomtól, ellenkezőleg, hogyan kapcsolódik az európai szellem egységes áramlásába. — Munkái: Magyar irodalomtörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1934. (Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelent könyv pályadíjat nyert. Ezt a pályadíjat az Erdélyi Helikon folyóirat írta ki olyan magyar irodalomtörténet megírására, amely első sorban a kisebbségi sorsban élő magyarsághoz szól. A szerző irodalompolitikai felfogása és esztétikai átértékelései ellen a Budapesti Szemle, Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny és más folyóiratok hasábjain heves tiltakozások hangzottak el.) — A Pendragon-legenda. Regény. Budapest, 1934. (Egy régi angol várkastély titkai. Misztikus színezésű detektívregény.) — Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. (A szerző a fővárosba érkező idegen világtest polgárát végigvezeti a magyar fővároson.) — Hétköznapok és csodák. Budapest, 1936. (A modern német, francia, angol és amerikai regényírók munkásságának elemzése.) — Utas és holdvilág. Regény. Budapest, 1937. (Egy fiatal férj lelki válságai Olaszországban.)

Szigetvári Iván (szül. 1858. február 27. Kiskunfélegyháza, Pest megye; megh. 1932. november 9. Budapest), budapesti állami gimnáziumi tanár. Hetvennégy éves korában halt meg. — Munkái: Az irodalomtörténet elméletéről. Budapest, 1905. — A komikum elmélete. Budapest, 1911. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett pályaműű.) — A százéves Petőfi. Budapest, 1922. — Kisebb munkák. Budapest, 1927.

Szinnyei Ferenc (szül. 1875. április 2. Budapest), budapesti állami felsőipariskolai igazgató, c. egyetemi rendkívüli tanár, a M. T. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Munkái: Nagy Ignác. Budapest, 1902. — Bacsányi János. Budapest, 1904. — Arany János. Budapest, 1909. — Jósika Miklós. Budapest, 1915. — Kármán József és az Uránia névtelenjei. Budapest, 1924. — Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — A regény. Budapest, 1926. — Kisfaludy Károly. Budapest, 1927. — Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. Két kötet. Budapest, 1939–1940.

Thienemann Tivadar (szül. 1890. május 1. Budapest),

középiskolai tanár, utóbb a pécsi, majd a budapesti tudományegyetemen a német nyelv és irodalomtörténet tanára, az Egyetemes Philologiai Közlöny szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Pécsett 1920-ban megindította a Minerva folyóiratot a szellemtörténeti irány támogatására. — Munkái: Mohács és Erasmus. Budapest, 1926. — Irodalomtörténeti alapfogalmak. Budapest, 1930.

Timár Kálmán (szül. 1884. január 31. Gádor, Bács-Bodrog megye), kalocsai katolikus tanítóképző-intézeti tanár, egyetemi magántanár, a Szent István Akadémia tagja. — Eleinte az összehasonlító irodalomtörténet tárgytörténeti problémáival foglalkozott, utóbb a magyar kódexirodalom tanulmányozására szentelte munkaerejét. Vidéki elszigeteltségében is számos értékes tudományos tanulságot aknázott ki a középkori magyar irodalom szövegeiből.

Tolnai Vilmos (szül. 1870. július 24. Pozsony; megh. 1937. július 29. Sopron), a budapesti evangélikus gimnázium, utóbb az állami Erzsébet-nőiskola tanára, 1925-től a pécsi tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, a M. T. Akadémia tagja. Hatvanhét éves korában halt meg. — Tanulmányai sorából magasan kiemelkedik 1920-ban írt nagyhatású nyelvvédelme: Halhatatlan magyar nyelv. (Magyar nyelv. 1924. évf.) — Munkái: Magyarító szótár. Budapest, 1909. (A kitűnő könyv második kiadása 1928-ban jelent meg.) — Bevezetés az irodalomtudományba. Budapest, 1922. (Kalauz az irodalomtörténelem kutatói számára.) — Madách Imre: Az ember tragédiája. Budapest, 1923. (Kritikai kiadás.) — Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka: Blick és kisebb döblingi iratok. Budapest, 1925. (Magyarázatos kiadás.) — A nyelvújítás. Budapest, 1929. (Oknyomozó módszer, gazdag anyag.)

Turóczi-Trostler József (szül. 1888. október 1. Moskóc, Turóc megye), állami reáliskolai tanár, utóbb a budapesti izraelita leánygimnázium tanára. — Az európai irodalmak érintkező pontjait nem mindennapi éleslátással nyomozta. Hatásokat és összefüggéseket mutatott ki olyan területeken, amelyeken régebben könnyedén átsuhant a kutatás. A költői eszmék, írói jellemvoná-

sok, ritka mesetárgyak vándorútján kívül termékeny érdeklődéssel fordult más kérdések felé is. — Munkái: Vajda Péter és a német romanticizmus. Budapest, 1913. — A magyar Szimplicisszimusz. Budapest, 1924. — Magyar Robinzonok. Budapest, 1924. — A német irodalom története. Megjelent a Benedek Marcell által szerkesztett Irodalmi Lexikonban. Budapest, 1927. — A magyar nyelv felfedezése. Budapest, 1933.

VAJTHÓ LÁSZLÓ (szül. 1887. június 21. Nagymajtény, Szatmár megye), budapesti állami gimnáziumi tanár, egyetemi magántanár. — Ifjabb éveiben szépirodalmi munkáival és műfordításaival is magára vonta a figyelmet. Kitűnő érdemeket szerzett azzal, hogy a magyar irodalom elfeledett emlékeinek új kiadására szövetséget szervezett a hazai iskolák tanárai és ifjúsága körében. Sorozatos füzetei egy időben valósággal pótolták a pénzügyi nehézségekkel küzdő Akadémia irodalomtörténeti kiadói tevékenységét. (Magyar Irodalmi Ritkaságok.) — Munkái: Én, Ady Endre. Szeged, 1928. — Magyar költők. Szemelvények hétszáz esztendő dalterméséből. Két kötet. Budapest, 1928. (Zlinszky Aladárral.) — Mai magyar Múzsa. Antológia. Budapest, 1930. — Két költői nemzedék arca. Budapest, 1935.

VARGHA DAMJÁN (szül. 1873. április 6. Mosonszentmiklós, Moson megye), ciszterciendi áldozópap, budapesti ciszterciendi Szent Imre-gimnáziumi tanár, 1925-től a pécsi egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, a M. T. Akadémia és Szent István-Akadémia tagja. — Imádságos könyveivel a vallásos irodalom történetébe is beleírta nevét. Az ifjúság számára írt Kis Jézusom Örömöm című hitbuzgalmi munkája százötvenezer példányban kelt el, egy másik imakönyvét német, tót és holland nyelven is kiadták. Kiváló érdemeket szerzett a főiskolai ifjúság szociális irányú támogatásában. Pécsett ő alapította a Szent Mór-kollégiumot, ebben az egyetemi hallgatók százainak adott hajlékot, ellátást, erkölcsi és tanulmányi irányítást. — Munkái: Kódexeink Mária-siralmai. Budapest, 1899. — Seuse H. Amand a magyar kódexirodalomban. Budapest, 1912. — Domonkos-szerzők a magyar kódexirodalomban. Budapest, 1916. — Clairvauxi Szent Bernát a magyar kódexirodalomban. Budapest, 1920. — Szent

Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban. Budapest, 1926. — Szent Imre-problémák. Budapest, 1932.

VÁRADY IMRE (szül. 1892. július 3. Nagybecskerek, Torontál megye), szombathelyi állami reáliskolai tanár, utóbb a szegedi egyetemen az olasz nyelv és irodalomtörténet tanára. — Évekig működött Rómában, a magyar—olasz szellemi kapcsolatokat sikeresen erősítette. — Munkái: Gellert hazánkban. Budapest, 1917. — A legújabb olasz irodalom. Budapest, 1925. — Az olasz irodalom kis tükre. Budapest, 1931. — La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. Két kötet. Róma, 1933—1934. (Az olasz irodalom hatásáról Magyarország művelődésére.)

VÁRDAI BÉLA (szül. 1879. július 1. Németszentmihály, Temes megye), budapesti állami gimnáziumi igazgató, a Katolikus Szemle szerkesztője, a Szent István Akadémia tagja. — Munkaerejét hosszú időn át a Katolikus Szemle szerkesztésének áldozta. Hivatottan irányította folyóiratát, értékes bírálatokat írt évfolyamaiba, kritikai elvszerűséggel nevelte munkatársait és olvasóközönségét. Bíráló megjegyzései sohasem ütköztek más vallások érzékenységébe, katolikus életszemlélete csak javára vált igazságszeretetének. Ízlése, ítélőereje, stílusa a korabeli esztétikusok legkiválóbbjai közé avatták. — Munkái: Vida Jeromos poetikája. Verses fordítás magyarázatokkal. Budapest, 1900. — Salamon Ferenc dramaturgiai dolgozatai. Szövegkiadás tanulmánnyal. Budapest, 1907. — Esztétikai és művészettörténeti irodalmunk. Budapest, 1907. — Mikszáth Kálmán. Budapest, 1910. — Benedetto Croce esztétikája és legújabb irodalmunk. Budapest, 1911. — Katolicizmus és irodalom. Budapest, 1921. — Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1924.

VÁRKONYI NÁNDOR (szül. 1896. Pécs), a pécsi egyetemi könyvtár tisztviselője, egyetemi magántanár. — Főmunkája: A modern magyar irodalom. Pécs, 1928.

VÉRTESY JENŐ (szül. 1877. június 30. Budapest; megh. 1916. június 18. Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője, egyetemi magántanár. Harminckilenc éves korában halt meg. — Nemcsak irodalomtörténetíró volt, hanem költő és műfordító is. Homeros két eposzát rímtelen tizenkettősökben fordította

magyarra. — Munkái: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1906. — A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.

VISZOTA GYULA (szül. 1871. február 5. Ercsi, Fejér megye), budapesti állami gimnáziumi igazgató, tankerületi főigazgató, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. Budapest, 1900. — A Stadium megjelenésének és eltiltásának története. Budapest, 1905. — Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei. Budapest, 1909. — Széchenyi Politikai Programmtöredékeinek keletkezése és hatása. Budapest, 1916. — Gróf Széchenyi István naplói. Hat kötet. Budapest, 1925—1939. — Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Két kötet. Budapest, 1927—1930.

VOINOVICH GÉZA (szül. 1877. március 14. Debrecen), a Budapesti Szemle szerkesztője, a M. T. Akadémia főtitkára, a Kisfaludy-Társaság elnöke, a Szent István Akadémia és Petőfi-Társaság tagja. — Szépirodalmi munkásságáról: a színműírók között. — Tudományos munkái: Báró Eötvös József összes munkái. Kritikai kiadás. Budapest, 1901—1903. — Báró Eötvös József. Budapest, 1903. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett pályamű.) — Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Életrajz. Budapest, 1914. — Regényírók. Budapest, 1921. — Petőfi Sándor költeményeinek magyarázatos kiadása. Budapest, 1921. — Arany János költeményeinek magyarázatos kiadása. Budapest, 1923. — Az angol irodalom története. Budapest, 1926. — Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929—1938.

WALDAPFEL JÓZSEF (szül. 1904. október 28. Budapest), a budapesti rabbiképző-intézeti gimnázium tanára. — A régi magyar írók forrásainak nyomozásában s a magyar—külföldi irodalmi kapcsolatok föltárásában igen értékes eredményekre jutott. Különösen Katona József-tanulmányai keltettek figyemet. — Munkái: Idézetek a Bánk Bánban. Budapest, 193 (Különlenyomat a Császár-emlékkönyvből.) — Ötven év Bud és Pest irodalmi életéből. 1780—1830. Budapest, 1935. (Akadémiai pályadíjjal kitüntetett mű.)

ZLINSZKY ALADÁR (szül. 1864. június 5. Cegléd, Pest megye),

budapesti állami gimnáziumi igazgató, c. egyetemi rendkívüli tanár, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Magyarázatos szövegkiadás. Budapest, 1893. — Arany balladaforrásai. Budapest, 1900. — Arany kisebb történeti költeményei. Budapest, 1901. — Stilisztika. Budapest, 1914. — Klasszicizmus és romanticizmus. Budapest, 1924. — Magyar költők. Szemelvények hétszáz esztendő daltermésből. Két kötet. Budapest, 1928. (Vajthó Lászlóval.) — Bánóczi József emlékezete. Budapest, 1931.

ZOLNAI BÉLA (szül. 1890. március 10. Székesfehérvár), budapesti községi reáliskolai tanár, 1925-től a szegedi egyetemen a francia nyelv és irodalomtörténet tanára, a Széphalom szerkesztője. — Munkái: Szigligeti Szökött Katonájának külföldi elemei. Budapest, 1914. — Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez. Budapest, 1915. — Esztétikai szempontok a nyelvtudományban. Budapest, 1920. — Nyelvtudomány és szellemtörténet. Budapest, 1922. — Mikes és a francia szellemi élet. Budapest, 1922. — Magyar janzenisták. Budapest, 1924. — Modern irodalmunk és az irodalomtudomány. Szeged, 1927. — A janzenista Rákóczi. Szeged, 1927. — Irodalom és biedermeier. Szeged, 1935. — Rákóczi, az író. Budapest, 1935. — Mikes eszményei. Budapest, 1937. — Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeged, 1939.

ZOVÁNYI JENŐ (szül. 1865. szeptember 11. Zovány, Szilágy megye), református lelkész, sárospataki teológiai tanár, utóbb a debreceni egyetem hittudományi karának tanára. — Mélyreható munkákban foglalkozott a reformáció és ellenreformáció korának vallásos íróival. Anyaggyűjtése igen értékes, ítéletei nagyon egyéniek. Amilyen szigorúsággal vizsgálta felül mások álláspontját, olyan tárgyilagos mérlegelésre szorulnak az ő tételei is. — Munkái: Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Sárospatak, 1887. — Theologiai ismeretek tára. Három kötet. Mezőtúr, 1894–1901. — Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. — Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Budapest, 1911. — A reformáció Magyarországon 1865-ig. Budapest, 1922.

ZSIGMOND FERENC (szül. 1883. március 6. Kúnhegyes, Jász-

Nagykun-Szolnok megye), karcagi, utóbb debreceni református gimnáziumi tanár, a debreceni egyetemen a magyar irodalomtörténet c. rendkívüli tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Munkái: Vas Gereben. Budapest, 1919. — Jókai. Budapest, 1924. — Mikszáth Kálmán. Budapest, 1927. — Herczeg Ferenc. Budapest, 1928. — A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Két kötet. Debrecen, 1932—1933.

A szépírók között is számos eredeti tehetségű kritikus és tanulmányíró tűnt föl: Andor József, Áprily Lajos, Bodor Aladár, Dánielné Lengyel Laura, Földi Mihály, Gáspár Jenő, Harsányi Kálmán, Hatvany Lajos, Havas István, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kemény Simon, Kodolányi János, Kozma Andor, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Marconnay Tibor, Radó Antal, Reményik Sándor, Surányi Miklós, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Szegedi István, Szentimrei Jenő, Szilágyi Géza, Szini Gyula, Tarczai György, Tersánszky Jenő, Tóth Árpád. — Neves színi bírálók: Bálint Lajos, Bisztray Gyula, Papp Jenő, Porzsolt Kálmán, Pünkösti Andor, Relle Pál, Salgó Ernő, Szira Béla.

Irodalom. — Solymossy Sándor: Katona Lajos. Ethnographia. 1910. évf. — Elek Oszkár: Katona Lajos. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1911. évf. — Riedl Frigyes: Katona Lajos. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Sebestyén Gyula: Emlékezés Katona Lajosról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 45. köt. Budapest, 1911. — Császár Elemér: Katona Lajos. Budapest, 1912. — U. az: Emlékbeszéd Katona Lajos felett. Budapest, 1912. — Angyal Dávid: Jelentés a Greguss-jutalomról. Első műkritikai évkör. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 47. köt. Budapest, 1913. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Alszeghy Zsolt: Katona Lajos. Magyar Kultúra. 1914. évf. — Császár Elemér: Vértesy Jenő. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Négyesy László: Jelentés a Greguss-jutalomról. Második műkritikai évkör. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 52. köt. Budapest, 1920. — Kosztolányi Dezső: Schöpflin. Nyugat. 1921. évf. — Patai József: Sebestyén Károly. Mult És Jövő. 1921. évf. — Király György-

emlékszám. Nyugat. 1922. évf. (Babits Mihály, Benedek Marcell, Ignotus Hugó, Schöpflin Aladár, Trócsányi Zoltán, Trostler József és mások cikkeivel.) — Lehel István: Megemlékezés Király Györgyről, a tanárról. Nyugat. 1922. évf. — Trostler József: Király György emléke. Budapest, 1922. — Üdvözlő beszédek Pintér Jenő magyar irodalomtörténeti kézikönyvének megjelenése alkalmából. Budapest, 1922. — Jelentés az 1923. évi Akadémiai-nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1923. évf. (Az 1915—1922. évi időkörben megjelent irodalomtudományi munkák bírálata.) — Alszeghy Zsolt összefoglaló könyvszemléi. Irodalomtörténet. 1923—1928. évf. — Osvát-emlékszám. Nyugat. 1923. évf. (Babits Mihály, Fenyő Miksa, Ignotus Hugó, Krudy Gyula, Kuncz Aladár, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár és mások cikkeivel.) — Ignotus-emlékszám. Nyugat. 1924. évf. (Babits Mihály, Dóczy Jenő, Feleky Géza, Fenyő Miksa, Földi Mihály, Schöpflin Aladár és mások cikkeivel.) — Dóczy Jenő: Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége. Nyugat. 1924. évf. — Gyergyai Albert: Schöpflin Aladár. Nyugat. 1924. évf. — Négyesy László: Kritika és irodalomtörténet. Pintér Jenő nagy irodalomtörténeti kézikönyvének értékelése. Budapest, 1924. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Alszeghy Zsolt: Dézsi Lajos tudományos pályája. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Becker O. H.: Gragger Róbert emlékezete. Minerva, 1927. évf. — Szekfü Gyula: Gragger Róbert művelődésünk történetében. U. o. 1927. évf. — Brisits Frigyes: Pintér Jenő irodalomtörténetírása. Élet. 1928. évf. — Karácsony Sándor: Horváth János. Protestáns Szemle. 1928. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Budapest és Debrecen, 1928. — Négyesy László: Jelentés a Greguss-jutalomról. Harmadik műkritikai évkör. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 57. köt. Budapest, 1928. — Pintér Jenő szerkesztésében: Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. Budapest, 1931. (Alszeghy Zsolt, Badics Ferenc, Baros Gyula, Borbély István, Brisits Frigyes, Császár Elemér, Császár Ernő, Dézsi Lajos, Farkas Gyula, Gálos Rezső, Gulyás Pál, Hankiss János, Horváth Cyrill, Horváth János, Kéky

Lajos, Kristóf György, Morvay Győző, Pap Károly, Pintér Jenő, Pitroff Pál, Sajó Sándor, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Várdai Béla, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és Zoltvány Irén cikkeivel.) — Hankiss János: Az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Jaeger Imre: Négyesy László és a szentesi középiskola. Szentesi áll. reálgimnázium értesítője. 1931. — Németh László: Osvát Ernő. Nyugat. 1931. évf. — Váczy Péter: Szellemtörténet. Magyar Szemle. 1931. évf. — Jelentés az 1932. évi Akadémiai nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1932. évf. (Az 1923—1931. évi időkörben megjelent irodalomtudományi munkák bírálata.) — Császár Ernő: Papp Ferenc nyugalomban. Budapesti áll. gyakorló középiskola értesítője. 1932. — Gulyás Pál: Németh László. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Négyesy László: Jelentés a Greguss-jutalomról. Negyedik műkritikai évkör. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 58. köt. Budapest, 1932. — Baros Gyula: Négyesy László. Irodalomtörténet. 1933. évf. — Brisits Frigyes: Négyesy László. Napkelet. 1933. évf. — Gyalui Farkas: Irodalmi munkásságom. Kolozsvár, 1933. — Méhely Lajos: Bleyer Jakab. A Cél. 1933. évf. — Sajó Sándor: Négyesy László. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1933. évf. — Szász Károly: Elnöki megnyitó Négyesy Lászlóról. Irodalomtörténet. 1933. évf. — Az Ungarische Jahrbücher Bleyer-emlékszáma. 1934. évf. (Farkas Gyula, Gratz Gusztáv, Koszó János, Thienemann Tivadar és Török Árpád cikkeivel.) — Gálos Rezső szerkesztésében: Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1934. (Bánrévy György, Belohorszky Ferenc, Berczik Árpád, Bory István, Ember Gyula, Gálos Rezső, Haraszthy Gyula, Hegedüs Zoltán, Jeney Ferenc, Kenyeres Imre, Kozocsa Sándor, Magyar Bálint, Major Ervin, Romhányi Gyula, Solt Andor, Szabó Richárd és Waldapfel József cikkeivel.) — Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. Erdélyi Múzeum. 1934. évf. — Kozocsa Sándor: Esztétikai szempontok a mai magyar irodalmi kritikában. Esztétikai Füzetek. 1934. évf. — Kardeván Károly: Pintér Jenő nagy magyar irodalomtörténete.

Budapest, 1934. — Keményfy János : Pintér Jenő, az irodalomtörténetíró. Budapest, 1934. — Perényi József : Pintér Jenő. Budapest, 1934. — Pétergál Henrik : Pintér Jenő, az irodalomtörténetíró. Budapest, 1934. — Szabó Ferenc : Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Budapest, 1934. — Szira Béla : Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Budapest, 1934. — Turóczi-Trostler József : A magyar irodalomtörténetírás és Pintér Jenő Budapest, 1934. — Újvári Pál : Pintér Jenő irodalomtörténete. Budapest, 1934. — Várdai Béla : A magyar irodalomtörténetírás örömünnepére. Budapest, 1934. — U. az : Pintér Jenő irodalomtörténetírása. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1934. — Füst Milán : Emlékbeszéd Osvát Ernőről. Nyugat. 1935. évf. — Alszeghy Zsolt : Baros Gyula. Irodalomtörténet. 1936. évf. — Hajdu Zoltán : Irodalmunk torzított képe egy pályanyertes munkában. Szerb Antal könyve. Budapesti Szemle. 1935. évf. — Koszó János : Bleyer Jakab emlékezete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1935. évf. — Ongrádi József : A piaristák irodalomtörténeti munkássága. Budapest, 1935. — Lázár Béla : Egy magyar obeliszk. Pintér Jenő irodalomtörténete. Koszorú. 1936. évf. — Rubinyi Mózes : Pintér Jenő. Literatura. 1936. évf. — Vajthó László : Hankiss János. Napkelet. 1936. évf. — Zolnai Béla : Pintér Jenő a szegedi egyetemen. Irodalomtörténet. 1936. évf. — U. az : Az irodalomtudomány változásai. Szellem És Élet. 1936. évf. — Bréver Lajos : Négyesy László. Budapest, 1937. — Keményfy János : Horváth János irodalomtörténetírása. Budapesti Szemle. 1937. évf. — U. az : A Nyugat irodalomtörténete. U. o. 1937. évf. — Kéky Lajos : Négyesy László emlékezete. Budapest, 1937. — Sági István : Tolnai Vilmos. Magyar Nyelv. 1937. évf. — Birkás Géza : Tolnai Vilmos. Pannonia. 1938. évf. — Lázár Béla : Szerecsenmosdatás. Schöpflin Aladár könyve. Koszorú. 1938. évf. — Az Ethnographia Solymossy Sándor emlékfüzete. 1939. évf. — Gulyás Pál : Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1939-től. — Happ József : Várdai Béla. Budapesti áll. Széchenyi István gimnázium évkönyve. 1939. — Keményfy János : Az asszimiláció a magyar irodalomban. Farkas Gyula könyve. Budapesti Szemle. 1939. évf.

TÖRTÉNELMI ÉS NYELVÉSZETI IRÁNYOK.

Történetíróinknak a huszadik század első harmadában nem volt egyéni fényű stílusuk. Feladataikat többnyire az anyaggyűjtő tudós száraz előadásával oldották meg, vagy a jogtörténet szürke írásmódját vették át stílusukba. A bonyodalmas mondatszövés, a sok *aki*-s és *amely*-es közbevetett mondat untatóbb volt, mint a régi magyar történetírók latinos stílusa. Ott azután, ahol a szellemtörténet túlzásaiként a filozófiai nagyképűség kellemetlenkedései is fölléptek, végkép kiveszett a szellem a történetből. Ködössé lett a stílus, publicisztikai szappanbuborékokká változott a pragmatikus história.

A világháború korában az lett a tudományos jelszó, hogy a szellemtörténeti módszer segítségével gyökeresen át kell értékelni a magyar történetírás addigi tanításait. Az 1900-as évektől kezdve a Huszadik Század radikális szociológusai forradalmi-materialista irányban hangoztatták az átértékelés elvét, az 1920-as évek hitvalló tudósai a teológiai-filozófiai történetszemlélet vezérigéje köré csoportosultak. A régibb liberális-protestáns szellemű történetírást jórészt a konzervatív-katolikus irány váltotta fel, a hagyományos függetlenségi szellem helyébe a Habsburgokat méltányló királyhű érzelem lépett.

Az átértékelés gondolata inkább csak a fiatalság körében vált népszerűvé. A tapasztaltabb idősebb nemzedék nem tudta megérteni, miért emlegetik egyesek az új jelszót, amikor a tudomány eddig is átértékelt minden elavult dolgot. Berzeviczy Albert egyik nagyjelentőségű fölszólalása világosságot vetett a pozitívista történetírói iskola felfogására.

Mikor 1931-ben Hóman Bálint vezetésével tizenegy tudós egy gyűjteményes munkában közölte véleményét a magyar történetírás új útjairól, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a következőket írta a feltűnést keltő tanulmány kötetről: «Közös uralkodó szempont végig az egész könyvön a szellemtörténeti irány és módszer érvényre emelése történetírásunkban. Hóman Bálint a bevezető cikkben s a többi cikkíró közül is egyesek elmondják e fogalom keletkezésének történetét, a szakítást a pozitívizmus anyagias szemléletével, a metafizikai idealizmus felülkerekedését, a szellemi áramlatoknak mint szintetizáló tényezőknek felismerését. Nálunk, mint írják, tíz év előtt ébredt öntudatra ez az irány. A könyv sok magyarázata azután annyira kiszélesíti a fogalmat, hogy a régi művelődéstörténetre ismerünk benne. Hitvallói maguk is beismerik, hogy tulajdonképen semmi új dologról nincs szó, csak régi bevált módszerek szélesebbkörű alkalmazásáról. Oly irányról, mely már régebben megvolt, s csak újabban kapott nevet. Így nézve a dolgot, a nagy felbuzdulás mind az egyik, mind a másik oldalon fölöslegesnek látszik. Hómannak és társainak abban igazuk van, hogy nálunk az utóbbi időben kissé túltengett a merő forrás- és adatközlés a történelmi fel-

dolgozás rovására, ami a közönség elhidegülését eredményezte a történelmi olvasmányok iránt. Az is kétségtelen, hogy a szellemtörténeti irány európai előretörése jogosult volt a történelmi materializmus egyoldalúságával szemben. Csakhogy a történelmi materializmus nálunk oly szűk talajra talált, s oly hatástalannak bizonyult, hogy annak leküzdésére egész irodalmi szervezkedésre valóban nincs szükség. Másrészt meg kell állapítani, hogy a szellemtörténeti módszernek általános és kizárólagos alkalmazása történetismeretünk nagy hátrányával járna. Ha a közönséget kizárólag a szellemtörténet módszereivel akarjuk történelmünk ismeretébe bevezetni, nagyon kétes értékű eredményekhez jutunk. Történetünk korszakos eseményei el fognak homályosulni a szellemi áramlatok ködében, s az egyéni felfogások egyoldalú világításában fognak az olvasó emlékezetébe vésődni. Egy-két szigorúan szakszerű cikktől eltekintve, sűrűn találkozunk a gyűjteményben támadásokkal és vádakkal a liberális történelmi irány, a történetirodalom liberalizmusa, sőt itt-ott a történetírásban megnyilatkozó protestáns felekezeti irányzat ellen is. A liberalizmus megvádolása, azt hiszem, főkép a hangulatkeltés céljait szolgálja. Nálunk az összeomlást kísérő forradalmak óta a liberalizmus minden megvádolója föltétlen tapsokra számíthat. Meggyökerezett a közvéleményben az a felfogás, hogy az őszirózsás forradalmat és az azt követő vörös uralmat a megelőző liberális kormányzatok termelték ki. A liberalizmus ellen a történeti irodalom terén harcolók csalódnak számításukban, mikor ezzel a kis hangulatkeltéssel akarnak híveket szerezni oly tanítások számára,

amelyek sértik a nemzeti érzést. A könyvben sűrűn találkozunk az elfogadott történelmi fogalmak és ítéletek átértékelésének, revíziójának hangoztatásával. Megtudjuk, hogy a szellemtörténeti módszer alkalmazása az eszmények és jelenségek, intézmények és alakulatok, elvek és eszmeáramlatok, egész korszakok és egyes történeti személyek fejlődésbeli szerepét tisztázó, történeti jelentőségüket megállapító átértékelések láncolata. Senki sem akar semmi téren megállj-t parancsolni a történelmi kutatásnak, s ami új igazság általa napfényre kerül, annak legyen nyitva az út, még ha tetszetős és elterjedt felfogások átértékelését idézi is elő. De szűnjék meg ez az átértékelés öncél lenni, egy tekintélyes iskola bevallott programmja, melynél a kisebbítés, a leszállítás szándéka előljár, s a kutatás úgyszólván csak az adatokat keresi hozzá. Meginog a történetírás komolyságába vetett bizalmunk, ha azt látjuk, hogy a történelmi igazság szinte évről-évre változik, mert egy szervezett propaganda dolgozik folytonos felforgatásán. Az új könyv írói azzal a követelménnyel zárják fejtegetéseiket: több szellemtörténetet! Legyen szabad nekünk ezzel azt a követelményt állítani szembe: valamivel több tiszteletet kérünk annak a történelmi felfogásnak, amelyet évszázadok munkája és hite alkotott meg, s amelyhez a nemzet nagy emlékeinek szeretete s jövőjében bizakodó reménye van hozzákapcsolva.»

Hóman Bálint az Árpádok és Anjouk évszázadainak búvárlatában a magyar társadalomtörténet és gazdaságtörténet szempontjából termékeny munkát végzett. Az analízis mellett a szintézis feladatait is elvégezte, a részlet-

kutatások szétszórtságából fölemelkedett az összefoglalás magaslatáig. Világosan látta, hogy történetíró-elődeinek érdeklődési köréből több értékes problémakör kimaradt, ezeknek pótlását tűzte ki céljául. Több más ifjabb történetíróval együtt az volt a véleménye, hogy az addigi magyar történetszemlélet gyökeres revízióra szorul. Minden jelenség hátterében szellemi mozgatóerők lappanganak, s a modern történésznek kötelessége a fejlődést irányító eszméket gondosan kinyomozni.

Az új iskolának Szekfü Gyula volt a vezérszelleme. Szerette az elmélkedő modort, helyenkint erősen hajlott a vezércikkíráshoz. A szigorú kritikára való törekvés jellemezte, de a történeti tárgyilagosság dolgában meglehetősen kételkedő álláspontra helyezkedett. A történetírásban — írta — nincs olyan tiszta történetszemlélet, mint aminőt szeretnénk. Vegyük a külföld neves történettudósait, vagy akár az ókori görög-római történetírókat: «Hiába keresnők bármelyiknél is azt az objektivitást, melyet a közönség a régi korokat tárgyaló történészeknél oly szívesen tételez fel, és legtöbbnyire meg is talál némi önámítás árán. Ha a nemzeti történetírás alatt nem a pártpolitikától függő, nem egy országrészben gyökerező történetszemléletet, hanem azt értjük, mely kezdettől fogva tudatában van egyrészt minden magyar egységének, másrészt az egész magyar mult, minden tegnap és minden ma állandó összefüggésének: akkor a történetírás nem is igen lehet más, mint személyes élmény úgy az író, mint a közönség számára. Sokkal szebb ezt bevallani, mint a liberális vagy szocialista irodalom mintájára szigorú arccal objektivitást

szenvelegni, aminek a valóságban legkisebb nyoma sem található. A nemzeti történetírás mindenkor alá volt vetve a nemzeti közösség hatásának.» Ez az önmagában és másokban nem-hivés végigvonul egész történetírói pályáján.

Hóman Bálint, Szekfü Gyula és Bartoniek Emma *Magyar története* (1928–1933) a Dilthey-féle német szellemtörténeti iskola egyik jellemző terméke. A három szerző az új idők szellemében mérte le a históriai kútfők adatait, a katolikus szempontok szerint adott számot a Milleniumi Történelem megjelenése óta letelt harminc esztendő részletkutatásainak értékesebb eredményeiről. Abból a felfogásból indultak ki, hogy minden emberöltő a maga felfogása szerint rendezi át a régi anyagot, és kapcsol a megszokott tanításokba új szempontokat; az irányváltozás a régi szemlélet romjain terebélyesedik ki, a szép nemzeti ábrándokat szigorúbb realitások váltják fel, a nemzet új élete csakis így, a mult helyes átfestésével, kapja meg a maga helyes megvilágítását. A hét kötetre terjedő összefoglalás, mivel többen írták, nem egységes mű, bizonyos azonban, hogy sok új anyagot adott eredeti szempontokkal. Az elbeszélő részek eléggé háttérbe szorultak a munkában, annál többet kapott az olvasó mindabból, ami a tágabb értelemben vett művelődéstörténelem körébe tartozik.

A Hóman—Szekfü—Bartoniek-féle feldolgozás sem históriai anyagbőségben, sem elbeszélő stílusban nem vetekedhetett a Milleniumi Történelem sikerültebb köteteivel, annál kevésbbé érte el Pauler Gyula árpádkori történetének tudományos színvonalát és korfeltámasztó erejét. Ennek ellenére is hézagot töltött be, mert a szerzők el-

fogadhatóan oldották meg céljukat: «Ez új feldolgozással a művelt olvasóközönség szélesebb rétegeinek érdeklődését és igényeit óhajtottuk kielégíteni.».

A történelem szaktudósainak tekintélyes táborából mások is kiléptek a nagy közönség elé, s a művelt olvasókat közelebb vitték a nemzeti história megbecsüléséhez. Az ilyen szélesebbkörű figyelemkeltéshez első sorban stílusművészet és eredeti szempontok kellettek. Takáts Sándorban mind a kettő megvolt: egyéni színezésű, zamattal írt, s új világításban mutatta be a négy évszázadra terjedő Habsburg-uralmat. Az ausztriai uralkodóház császári kormányzatával szemben rámutatott a nemzeti politika erkölcsi értékeire, az elnyomó idegenek mesterkedéseivel szemben a dicsőség fénykörébe vonta a magyar hősiséget. Nincs még egy magyar történetíró, akiben a nemzeti szellem hasonló erővel élne. A született elbeszélő emberábrázoló erejével állítja elénk történeti személyeit, remekbe kovácsolt magyar nyelven szól a török idők nemzeti szelleméről, hazafias mélabúval ismerteti az osztrák rendőrvilág szerepét a reformországgyűlések korában. A fölemelő és lehangoló epizódokból a magyar faj leküzdhetetlen életereje lángol az utókor elé. Ezért olyan nagy Takáts Sándor munkáinak nemzeti nevelő értéke.

Hasonló erővel él a kor lelke Károlyi Árpád munkáiban. Az okleveles forrásanyag összeszedése, a különféle kútfők adatainak kritikája, az eseményösszefüggések rejtélyeinek kiderítése Károlyi Árpád monográfiáinak példaadó erénye. Különösen gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök utolsó éveiről írt nagy munkája tárta fel

klasszikus történetírói jellemvonásokkal az 1848-as szabadságharc belső világának képét. A kitűnő tudós pályájáról az 1934. évi akadémiai nagyjutalom bíráló jelentése így nyilatkozik: «Nincs történetírónk, aki Károlyi Árpádnál maradandó értékekben gazdagabb történetírói munkásságra tekinthetne vissza. Munkásságának hatása alatt mint időkszülte nagy jelenségre tekintünk fel rá, akiben az ősi magyar géniusz alkotó és teremtő képességei jutnak kifejezésre.»

A nyelvtudomány eredményeinek méltatása nem tartozik az irodalomtörténetbe. Csak a nyelvészet zárt falain áttörő, általános érdekű nyelvművelő munkáról szükséges nagy általánosságban tudomást vennünk.

A nyelvtudósok pozitívista kutató módszere a huszadik század első két évtizedében változatlanul erős volt, a szigorú pozitívizmushoz a világháború lezajlása után élénk nyelvfilozófiai törekvés járult. A magyar nyelv szóanyagának magyarázatában nem egyszer túlságosan ábrándos hajlamok érvényesültek.

Simonyi Zsigmond és Balassa József a Magyar Nyelvőr írói körével, Szinnyei József a Nyelvtudományi Közlemények munkatársaival a tizenkilencedik század nyelvészeti hagyományait folytatták; a kutatások és földolgozások munkaterületeire Szily Kálmán hozott új személyi fölfrissülést. Munkatársainak csoportja, a Magyar Nyelvfudományi Társaság és folyóirata, a Magyar Nyelv, 1905-től kezdve egyre nagyobb hatással ragadta magához a nyelvészeti kutatás szervezésének munkáját. Szily Kálmán a természettudományi műnyelv fejlesztése terén már az

1870-es években kiváló érdemeket szerzett : egyrészt megindította a harcot a nyelvújítás korcs szavai ellen, másrészt gyűjteni kezdte a régi magyar szótárak és az újabb szógyűjtemények használható anyagát. A szótörténet mindvégig kedves tanulmánya volt. Nyomozásaiban a természettudós pozitívista ítéletével és a nyelvbúvár módszerességével járt el. Az újabb keletű szavak írásában mérsékeltebb szelleműnek mutatkozott Szarvas Gábornál. Az új akadémiai nagy szótár előkészületei az ő vezetése alatt indultak meg és folytak serényen évtizedeken át.

Nyelvtudományunk fejlettségének nagyjelentőségű erőpróbája volt a *Magyar etimológiai szótár* megindulása. Ezzel a szótárral Gombocz Zoltán és Melich János megalkották a magyar szavaknak legtudományosabb anyakönyvét. A részletkutatásokból most alakult ki a fölépítés, most tudták meg az érdeklődők teljes bizonyossággal, mikor bukkantak fel és hogyan alakultak ki a legkülönfélébb magyar szavak. A szótáron kívül Gombocz Zoltán főkép a külföldi nyelvészet modern alapelveinek átültetésével, a magyar nyelv török eredetű szókincsének vizsgálatával és a nyelvészethez kapcsolódó őstörténeti kérdések nyomozásával érdemelte ki kortársai elismerését. Melich János szélesebb területeken dolgozott, a magyar nyelv német és szláv jövevényszavainak kinyomozásában különösen nagyok az érdemei. Mint nyelvtörténész és szómagyarázó éles ítélettel vetette rendkívüli tudása fényét a régi magyar nyelv bemohosodott emlékei közé.

A művelt közönséget is foglalkoztató nyelvtudományi mozgalmak közül a nyelvtisztítás ügye vonta magára leg-

jobban az érdeklődést. A nyelv védelme elég bágyadtan folyt, mert nyelvtudósaink jártasak voltak ugyan a nemzetközi nyelvészeti problémákban, nyelvőrző érzékük azonban nagyon elkorcsosult ahhoz a szóalkotó és stílusvédő szenvedélyhez képest, amely Kazinczy Ferenc korát vagy Szarvas Gábor emberöltőjét olyan előnyösen jellemezte. A közvélemény óhajtására a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő bizottságot alakított, s 1932-ben megindította nyelvjavító folyóiratát: a *Magyarosan*-t.

A szaktudomány körén is túlható történeti és nyelvészeti munkák szerzői:

Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Lehr Albert, Marczali Henrik, Márki Sándor, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Thallóczy Lajos pályájának nagyobb fele a tizenkilencedik századra esik.

Balassa József (szül. 1864. február 11. Baja), budapesti állami gimnáziumi tanár, a Magyar Nyelvőr szerkesztője. — Nyelvtudományi munkáiban a tárgyába való alapos elmélyedés és az előadás világossága egyaránt feltűnik. Hangtani kérdésekkel a magyar tudósok közül először ő foglalkozott mélyrehatóbban, a külföld fonétikai módszereit ő ültette át a magyar nyelvtudományba. Másik kedvelt kutató területe a nyelvjárástan volt. Tisztelői 1934-ben emlékkönyvet adtak ki hetvenedik születése napjára. — Munkái: A fonetika elemei. Budapest, 1886. — A magyar nyelvjárások osztályozása. Budapest, 1891. — Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon. Balassa József közreműködésével írta Simonyi Zsigmond. I. köt. Budapest, 1896. — A magyar nyelv. Budapest, 1900. — Magyar hangtan. Budapest, 1904. — Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai. Budapest, 1929. — A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1937. — A nyelvek élete. Budapest, 1938.

Berzeviczy Albert (1853–1936). — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között. — Történeti munkái közül

kimagaslik akadémiai nagyjutalommal koszorúzott monográfiája: Az abszolutizmus kora Magyarországon. Három kötet. Budapest, 1922–1926. (Nemcsak forrásmunkának, de olvasmánynak is a klasszikus értékek közé tartozik. Megvan benne az államférfi széles látóköre, a tudós alaposssága, az író művészi érzéke.)

Csűry Bálint (szül. 1886. február 13. Egri, Szatmár megye), a debreceni egyetemen a magyar nyelvészet tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Szakszerű tudományos munkásságán kívül különös érdeme a magyar nyelvjárások rendszeres kutatásának szervezése.

Dengl János (szül. 1882. január 11. Orczyfalva, Temes megye; megh. 1940. február 2. Budapest), a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem tanára. Ötvennyolc éves korában halt meg. — Amit a magyar nyelvtudomány Szarvas Gábor óta a nyelvművelés terén alkotott, s amire a külföldi nyelvtisztító törekvések a legutóbbi emberöltők alatt fölhívták a figyelmet, mindezeknek gondos áttanulmányozásával írta meg nagy művét: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. Budapest, 1937. (A hatalmas összefoglaló mű kimerítően tájékoztatja az olvasókat a helyes magyarság minden kérdéséről. Tartalma rendkívül gazdag, fejtegetései éles ítéletre vallók.)

Domanovszky Sándor (szül. 1877. május 27. Nagyszeben), a budapesti tudományegyetemen a magyar művelődéstörténet tanára, a Századok szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Tudományos munkásságának eredményekben gazdag területei: a középkori krónikák és a hazai gazdaságtörténelem. Mint szövegkritikus, forráskiadó és monográfus mintaszerű gondossággal járt el a történeti kérdések vizsgálatában. — Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937.

Gombocz Zoltán (szül. 1877. június 18. Sopron; megh. 1935. május 1. Budapest), kolozsvári egyetemi tanár, utóbb a budapesti tudományegyetemen a magyar nyelvészet tanára, a M. T. Akadémia tagja. Ötvennyolc éves korában halt meg. — Mint egyetemi tanár lebilincselő szellemmel adta elő tudományát, a nyelvészet száraz fejezeteibe lelket lehelt. Könyvek írásához

ritkán volt kedve, de egy-egy kisebb tanulmánya gazdag értékeket zárt magába. — Munkái: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. — Magyar etimológiai szótár. Budapest, 1914-től. (Melich Jánossal.) — Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. — A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Budapest, 1923. — A magyar történeti nyelvtan vázlata. Jelenéstan. Pécs, 1926. — Gombocz Zoltán összegyűjtött művei. 1. köt. Budapest, 1938. (Zsirai Miklós kiadása.)

HÓMAN BÁLINT (szül. 1885. december 29. Budapest), egyetemi könyvtártiszt, 1923-tól a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, 1925-től a Pázmány Péter-egyetemen a középkori magyar történelem tanára, 1932-től vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — Mint részletkutató, a históriai forrásokból sok új értéket bányászott ki; mint összefoglaló az alkotmánytörténelem mellé szervesen bekapcsolta a társadalmi fejlődés és a gazdasági élet kialakulásának mozzanatait is. — Munkái: Magyar pénztörténet. 1000—1325. Budapest, 1916. (Éremtani s egyben gazdaságtörténeti monográfia.) — A magyar történetírás új útjai. Szerkesztette Hóman Bálint. Budapest, 1931. (A szerkesztő így határozza meg előszavában az új mozgalom törekvéseit: «Az új szellemtörténeti irány, szakítva a pozitív-iskola merőben materiális szemléletével, metafizikaellenes álláspontjával és hasznossági elvével, az emberi történetben az emberi léleknek, illetőleg e lélek megnyilvánulásainak történetét vizsgálja s az emberi szellemben, az egyének, közösségek és korok lelkiségében látja a primaer, sőt egyedül jelentős történetalkotó tényezőt. Ehhez képest minden történeti jelenség és folyamat vizsgálatánál első sorban a szellemi mozgatóerőket kutatja, s az eszmei lényeg megragadása után ennek szintétikus reliefjében helyezi el a vizsgált jelenség és folyamat analitikus úton megismert jellemző vonásait. Módszerében az egyén, jelenség vagy kor lényeges ismertető jegyeinek, lelkének megismerése, az egységes szintétikus meglátás, ha időrendben nem is, de jelentőségben mindenesetre megelőzi a részleteket tisztázó analízist. Az indukció mellett tehát nagy szerep jut módszerében az alapvető és átfogó tények ismeretén alapuló, de mégis

egyéni és szubjektív természetű intuíciónak, azaz a pozitív irány által háttérbe szorított történetírói interpretációnak és kombinációnak, mert a szellemiség csak beleélés és átérzés által fogható meg, az empírikus indukció eszközeivel legfeljebb megközelíthető.» A magyar szellemtörténeti törekvéseket 1921-ben a Minerva-Társaság indította meg. Ebben a baráti körben Gombocz Zoltán elnöksége és Hóman Bálint alelnöksége mellett több neves filozófus, nyelvész, történetíró, művészettörténész és irodalomtudós szerepelt: így Horváth János, Thienemann Tivadar, Zolnai Béla és mások. A kezdeményezők megállapították, hogy az új életre kelt filozófiai idealizmus nyomán gyökeres módszerváltoztatásra és a történetszemlélet revíziójára van szükség. Irányuk támogatására megalapították a Minerva című folyóiratot.) — Magyar történet. Hét kötet. Budapest, 1928–1933. (Az ősidőktől a mohácsi csatáig terjedő kor megírását Hóman Bálint vállalta el három kötetben, a rákövetkező négy évszázadét Szekfü Gyula négy kötetben. Utolsónak a középkor végét tárgyaló harmadik kötet jelent meg, mert Hóman Bálintot kultuszminiszteri kinevezése elvonta a tudományos munkától, a Hunyadiak korának történetét Bartoniek Emma közreműködésével írta meg, Mátyás király és a két Jagelló-király uralkodásának feldolgozása pedig Szekfü Gyulára maradt. A hét kötetes sorozat három szerzőjéhez még egy új munkatárs is csatlakozott: Waldapfel Eszter, a tárgymutatót tartalmazó nyolcadik füzet készítője. A képekkel és térképekkel díszített munkát a közönség szokatlan érdeklődéssel fogadta. Az első kiadás ötezer példánya néhány éven belül elkelt, a második kiadást 1935-ben rendezték sajtó alá öt kötetben. A harmadik kiadás is ötkötetes volt.) — Hóman Bálint összegyűjtött munkái. Három kötet. Budapest, 1938. (Történelmi tanulmányok, művelődéspolitikai értekezések, alkalmi beszédek.) — Szent István. Budapest, 1938. (Életrajz.)

Horger Antal (szül. 1872. május 8. Lugos, Krassó-Szörény-megye), a szegedi egyetemen a magyar nyelvészet tanára, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — Munkái: Hétfalusi csángó népmesék. Budapest, 1908. (A Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyűjteményének egyik kötete.) — A nyelv-

tudomány alapelvei. Budapest, 1914. (Az első rendszeres vezérkönyv a nyelvtudománnyal foglalkozó ifjabb tudósnemzedék számára.) — Magyar szavak története. Budapest, 1924. (Etimológiai szótár.) — Általános fonetika. Budapest, 1929. (Modern hangtan.) — A magyar nyelvjárások. Budapest, 1934. (Az eddigi eredmények összefoglalása.)

JAKUBOVICH EMIL (szül. 1883. január 8. Asszonyfa, Győr megye; megh. 1935. december 27. Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának igazgatója, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. Ötvenkét éves korában halt meg. — Mint a középkori magyar kéziratok egyik legalaposabb ismerője, számos értékes fölfedezéssel gazdagította és eredeti fejtegetésekkel magyarázta régi szövegemlékeinket. (Tihanyi Alapítólevél, Löweni Töredékek.) A magyarországi latin irodalom ismerete is sokat köszönhet szaktudásának. Új elméletet állított föl Béla király névtelen jegyzőjének és a Bécsi Képes Krónika írójának személyére nézve. Értekezéseinek javarésze a Magyar Nyelv évfolyamaiban jelent meg. — Pais Dezső társaságában írt munkája: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929. (Az Árpádkori magyar nyelvemlékek szövegközlése és magyarázata.)

JÓZSEF főherceg (szül. 1872. augusztus 9. Alcsút, Fejér megye), tábornagy, a M. T. Akadémia elnöke, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Atyja, az idősebb József királyi herceg, az 1867-es kiegyezés után a honvédség egyik újjászervezője és az első magyar író a Habsburg-családból (Cigány nyelvtan); nagyatyja, István nádor, az utolsó magyar palatínus. — Háborús memoárjai a világháború kitörésétől az összeomlásig ismertetik az Osztrák-Magyar Monarchia harctéri eseményeit, közvetlen bepillantást adnak a legmagasabb katonai körök gondolkodásába, és sok olyan dologról emlékeznek meg, amelyeket csak ebből a nagyértékű naplóból vehet tudomásul az utókor. A főherceg följegyzései egyrészt gazdag források a történetírók számára, másrészt a művelt közönséget is fölötte érdeklő események sorozatai. Milyen lesujtó alárendeltségben mutatja a magyarság helyzetét a Monarchiában többek között az a főhercegi naplórészlet, amelyben a hazaszeretettől áthatott naplóírónak, mint magasrangú hadvezér-

nek, föl kell jegyeznie 1914. július 30-ikáról: «Mit fog Bécs ahhoz mondani, hogy magyarul merészeltem beszélni a kivonuló csapathoz? Ha békében lett volna, úgy kitekerték volna a nyakamat.» Mikor a magyarság a legszörnyűbb véráldozatokat hozza a Monarchiáért, s ennek hatása alatt IV. Károly király nem zárkózhatik el többé az önálló magyar hadsereg fölállításának gondolatától, az egész haditanácsban nem akad a főhercegen kívül egyetlen tábornok sem, aki hozzájárulna a magyar vezényleti nyelvnek a magyar legénységű közös ezredekben való engedélyezéséhez. Conrad fővezérnek és a vezérkar valamennyi tagjának az a véleménye, hogy semmit sem kell adni a magyaroknak, fölösleges a honvédség is, vissza kell venni valamennyi régibb engedményt. Magyarországnak csak egy joga lehet: fizesse a területéről besorozott katonaság eltartásának költségeit, s nyugodjék bele a német centralizálás gondolatába. Lehet-e csodálni a gyűlöletnek ilyen elvakult áradatával szemben, hogy a háború után a magyar földön annyira elvesztette talaját a legitimista gondolat, hogy még az új nemzedék is olyan elkeseredetten ragaszkodott a szabadkirályválasztás eszméjéhez. A nemzet idegennek érezte a dinasztiát, ellenségeit látta a császári udvar embereiben. A tömegsírok megteltek a magyar katonák holttesteivel, s az ország feje fölött jutalomképpen ott lebegett a germanizálás veszedelme. Maga József főherceg az igaz szív egyenességével jellemezte tisztjeit és legénységét, amikor így írt róluk: «A magyar katona fegyelmezett, de mélyen érző kedélyű. A bánásmódnak vele szemben szeretetteljesnek kell lenni. Mindenekfelett hűséges, megbízható, a végsőkig hősies, ha lelkesíteni tudják. Mindennel meg van elégedve, ha szeretettel bánnak vele, ragaszkodását megbecsülik, sorsát vele megosztják.» — Az emlékirat a M. T. Akadémia kiadásában jelent meg: A világháború, amilyennek én láttam. Hét kötet. Budapest, 1934. (A mű aktaszerű anyagát Rubinthy Dezső altábornagy állította össze.)

Károlyi Árpád (szül. 1853. október 7. Pest), a bécsi udvari titkos levéltár igazgatója, a M. T. Akadémia tagja. Tisztelői 1933-ban emlékkönyvet adtak ki nyolcvanadik születése napjára. — A reformáció és ellenreformáció korának magyar politikai

történetét gondosan írt tanulmányokkal világította meg. (Buda és Pest visszavívása 1686-ban, Bocskay és a bécsi béke.) — Nagyszabású anyaggyűjteményei nem puszta adattári közlések voltak. Az oknyomozó történetíró mélyreható kutató szelleme nyilatkozott meg bennük. (Országgyűlési Emlékek.) — Élete alkonyán megjelent nagy munkái: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Két kötet. Budapest, 1921—1922. — Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Két kötet. Budapest, 1932. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — Az 1848-i pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest, 1936. (Tanulmány és okiratok.)

KERTÉSZ MANÓ (szül. 1881. október 15. Orosztorony, Zala megye), budapesti községi gimnáziumi tanár, több akadémiai pályadíj nyertese. — Tudományos kutatásai nemcsak a nyelvészetnek, hanem a magyar művelődéstörténelemnek is értékes szolgálatokat tettek. — Munkái: Szokásmondások. Budapest, 1922. (Tóth Béla gyűjteményeire emlékeztető, de azoknál jóval tudományosabb, sok tekintetben egészen új utakon járó mű.) — Szállok az Úrnak. Budapest, 1932. (Az udvarias magyar beszéd története kéziratos emlékek és nyomtatott szövegforrások alapján.)

KLEMM ANTAL (szül. 1883. szeptember 1. Léka, Vas megye), szentbenedekrendi áldozópap, a pécsi egyetemen a magyar nyelvészet tanára, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — Finnugor összehasonlító tanulmányain kívül különösen a magyar mondattan kérdéseivel foglalkozott behatóan.

LUKINICH IMRE (szül. 1880. április 4. Varjas, Temes megye), a pozsonyi, utóbb a budapesti tudományegyetem tanára, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — Mint szaktudós különösen Erdély történetének s a keleteurópai és balkáni magyarkülföldi kapcsolatoknak búvárlatában szerzett nagy érdemeket. Szerkesztésében több gyűjteményes munka látott napvilágot. (Nagyenyedi album, Klebelsberg-emlékkönyv, Mohácsi emlékkönyv, Rákóczi-emlékkönyv.) — Munkái: Erdély területi változásai 1540—1711. Budapest, 1914. (Nemcsak nagyértékű feldolgozás, hanem valóságos forrásmű Erdély multjának két évszázadára.) — A Magyar Történelmi Társulat története 1867–

1917. (Mint a Társulat egyik irányító tisztviselője írta meg a mintaszerű monográfiát.) — A szatmári béke története és okiratt ára. Budapest, 1925. (Széleskörű levéltári kutatások alapján új megvilágítás.) — A gróf Bethlen-család története. Budapest, 1927. (A család bethleni ágának multja értékes művelődéstörténeti anyaggal.)

MÁLYUSZ ELEMÉR (szül. 1898. augusztus 22. Makó, Csanád megye), a szegedi, utóbb a budapesti tudományegyetem tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Az anyagközlés gondosságában, a feldolgozás módszerében egyaránt kiváló tudós. — Munkái közül az irodalomtörténeti kapcsolatu: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. (A mű a történettudomány szakkörein kívül is méltán ébresztett figyelmet. A Martinovics-összeesküvés társadalomtörténeti háttere új részletek ismeretével gazdagította a tudományt. — A vörös emigráció. Napkelet. 1931. évf. (A magyarországi bolsevista szökevények hazaáruló mozgalmairól ez a történeti rajz ad legtökéletesebb képet.)

MELICH JÁNOS (szül. 1872. szeptember 16. Szarvas, Békés megye), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója, utóbb budapesti tudományegyetemi tanár, a Magyar Nyelv szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — A legkimagaslóbb érdemű tudósok egyike a magyar nyelvészet négyszázéves történetében. — Munkái: Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1903—1905. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — A magyar szótárirodalom története. Budapest, 1907. — Révai Miklós nyelvtudománya. Budapest, 1908. — A két legrégibb magyarnyelvű nyomtatvány. Budapest, 1912. — Magyar etimológiai szótár. Budapest, 1914-től. (Gombocz Zoltánnal. A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1926. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.)

MÉSZÖLY GEDEON (szül. 1880. június 10. Tabajd, Fejér megye), kunszentmiklósi református gimnáziumi tanár, utóbb a M. T. Akadémia könyvtári tisztviselője, szegedi egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. — Sokoldalú tehetség: nyelvész, irodalomtudós, költő, elbeszélő, műfordító. Megírta Tinódi Sebestyén életrajzát,

sajtó alá rendezte a Bánk Bán és Az Ember Tragédiája szövegét, modern verseléssel újraírta a Szigeti Veszedelmet. Középkori szövegmagyarázatai jelentős munkák a régi magyar nyelvemlékek ismeretére.

NÉMETH GYULA (szül. 1890. november 2. Karcag, Jász-Nagykun-Szolnok megye), budapesti egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. — Nyelvtudományi munkásságából az ősi magyar műveltséggel kapcsolatos kutatásai érdeklik az irodalomtörténetet. A honfoglaló magyarság eredetéről, a magyar nyelv török jövevényszavairól és a székely írásról szóló munkái új világosságot vetettek számos homályos kérdésre. — Munkái: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest. 1930. — A magyar rovásírás. Budapest, 1934.

PAIS DEZSŐ (szül. 1886. március 20. Zalaegerszeg, Zala megye), állami gimnáziumi tanár, utóbb az Eötvös-kollégium tanára, budapesti egyetemi tanár, a Magyar Nyelv szerkesztője, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. — A régi magyar nyelv magyarázatában sok értékes megállapítással gazdagította a tudományt. Anonymus-fordítása igen gondos filológiai munka eredménye. — Jakubovich Emil társaságában kiadott könyve: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929. (A Jókai-kódex előtti kor magyar szövegeinek gyűjteménye magyarázatokkal.)

SZEKFŰ GYULA (szül. 1883. május 23. Székesfehérvár), középiskolai tanár, a bécsi udvari levéltár tisztviselője, 1925-től a budapesti tudományegyetemen a magyar történelem tanára, a Magyar Szemle szerkesztője, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Munkái: A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913. (A M. T. Akadémia kiadásában megjelent kötet nyomán országos fölzúdulás támadt, hiába védték a szerző jóhiszeműségét a legtekintélyesebb tudósok. A minden oldalról szidalmazott történetíró izgatottan utasította vissza azt a vádat, hogy munkája «hazaáruló Rákóczi-gyalázás». A közvélemény hosszú ideig nem bocsátotta meg neki, hogy más Rákóczit rajzolt, mint amilyen Thaly Kálmán és Márki Sándor Rákóczija volt. Ballagi Aladár a történettudomány nevében tiltakozott a Szekfű-modor ellen, cáfolta a könyv adatait. Szekfű, úgymond, állandóan

szemben van II. Rákóczi Ferenccel, mint a vádat emelő ügyész a bűntelen vádlottal, holott a halottnak is van becsülete, kivált ha azt Rákóczinak hívják. A letűnt embereket tárgyilagosan kell szemlélni, és részrehajlatlanul kell megítélni, az irónia a maga szubjektivizmusával a történelem értéktelen szerszáma. «Szerzőnk legfőbb ismertetőjegye éppen a gúny, mindenféle változatában. A gúny magában véve minden képességek legtörpébbje. Tápláléka legtöbbször illetéktelen önérzet; lényege mindig a tagadás, mely csak a felszínen mozog. Szerzőnk szembeszökő gúnyoros egyénisége vezetett az ő pszichológiai analízisének igazi forrására. Nem a nagy történetírók iskolájában kell keresni szerzőnk történetfilozófiájának és módszerének kútfejét, hanem a legmodernebb materialista és szkeptikus szépirodalom dűlőin. Nietzsche, szokott őszinteségével, nyíltan bevallja, hogy Wagner Richárdról írt régebbi műve nem Wagner Richárdnak képét tükrözi vissza, hanem az önmagáét. Igy vagyunk A Száműzött Rákóczival is. A szkeptikus és materialista szerző személyileg soha át nem élt ideák prizmáján keresztül csak a maga lelkét vetítette az idealista Rákócziba. Az ő élethű arcképe ez az egész munka. Látjuk olvasmányait, egész gondolkodását és legszemélyibb indulatait; a nevek elé tett jelzőkről pontosan megmondhatjuk, minő viszonyban van az általa idézett, most is élő írókkal; csak Rákócziból nem találunk művében, a külső vonatkozásokon kívül, egyetlen egy igaz vonást sem.») — A magyar állam életrajza. Budapest, 1918. (A magyar állam fejlődésének áttekintése a honfoglalástól az 1867-es kiegyezésig.) — Három nemzedék. Budapest, 1920. (A magyarság történetének áttekintése a tizenkilencedik században. A kötet nagy zajt keltett, mert a szerzőnek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontja a történetírás első nyílt szava volt a zsidó-témához. A tizenkilencedik század egész történetét, s még inkább a huszadik századot teljes egészében átszőtte a zsidó-kérdés, de ezt a kényes dolgot senki sem merte bolygatni, olyan sajtóterror alatt állt minden történetíró. A liberális közvélemény még a zsidóbarát szerzőktől sem tűrte el a zsidósággal összefüggő történeti jelenségek tárgyalását; a zsidó vonatkozásokat minden tudósnak ki kellett közösítenie kutatásaiból, ha

még olyan sorsdöntő jelentőségűnek tűnt is föl a zsidóság hódító ereje. Ez a tényeket elhallgató, idegesen félénk történetírás a maga óvatos palástolgatásaival voltaképen meghamisította az egész legújabbkori magyar történelmet; azért kellett Szekfű Gyulának külön is kiemelnie, hogy a zsidó kapcsolatú tények nyomozásában ne lásson senki antiszemitizmust.) — Bethlen Gábor. Budapest, 1929. (Életrajz a nagy fejedelem halálának háromszázadik évfordulója alkalmából. A könyvet a magyarság egy része visszatetszéssel fogadta, Rugonfalvi Kiss István debreceni egyetemi tanár a Protestáns Szemlében fölszólalt a szerző történetírói módja ellen. Szekfű Gula a jézustársasági Bangha Béla által alapított Magyar Kultúrában élesen válaszolt, erre következett Kiss István felelete külön könyv alakjában: «Vádolom Szekfű Gyulát azzal, hogy történelmi irodalmunkban soha elő nem fordult páratlan könnyelműséggel és lelkiismeretlenséggel Bethlen Gábor emlékével szemben durva kegyeletsértést követett el, fontos történelmi események elhallgatása, adatok elferdítése, a kritika mellőzése árán, a történelmi igazsággal ellenkező hamis képet adott róla, és ezzel a nemzeti kegyeletet megsértette.» Az elmérgesedett hangú vitához a történettudósok közül többen hozzászóltak. Marczali Henrik szerint: «Szekfű könyvében szellemes felfogás nyilvánul meg, ez a szellemesség azonban históriailag nem igaz. A szakdolgokban Rugonfalvi Kiss Istvánnak van igaza. A két felfogás között nagy a különbség. Szekfű ausztriai és katolikus szempontból nézi Bethlen Gábort, Rugonfalvi Kiss pedig protestáns és erdélyi szempontból. Az ügyesebb felfogás Szekfűé, a históriailag helytállóbb Rugonfalvi Kissé.» Az átértékelt Bethlen Gábor ügyéhez a napisajtó is hozzászólt, a katolikusok általában Szekfű Gyulát pártolták, a protestánsok inkább Rugonfalvi Kiss István álláspontjához csatlakoztak. Az egyik irónikus sajtónyilatkozat szerint: «Eljutottunk újból odáig, hogy a kálvinista történetírás hadakozik a jezsuita történetírással.») — Magyar történet. Hét kötet. Budapest, 1928—1933. (Az első két kötet Hóman Bálint munkája, s övé a harmadik kötetnek Zsigmond király haláláig terjedő része; ugyanebben a kötetben Albert, Hunyadi János és V. László korszakát Bartoniek Emma társaságában írta

meg Hóman; Mátyás király, I. Ulászló és II. Lajos korszaka Szekfű Gyula feldolgozása. A negyedik kötettől, azaz a mohácsi csatától a huszadik századig tartó rész Szekfű Gyula munkája. Az Egyetemi Nyomda, mint kiadó, nagy sikerrel terjesztette mind a hétkötetes első kiadást, mind a javított szövegű ötkötetes második kiadást. A szakkörök bírálata általában kedvező volt, bár egyes kötetek megjelenésekor tekintélyes helyekről súlyos kifogások hangzottak el a szerzők történeti álláspontja ellen.)

Szily Kálmán (szül. 1838. június 29. Izsák, Pest megye; megh. 1924. július 24. Budapest), budapesti műegyetemi tanár, a Természettudományi Közlöny, az Akadémiai Értesítő és a Magyar Nyelv szerkesztője, a M. T. Akadémia főtitkára, majd főkönyvtárnoka. Nyolcvanhat éves korában halt meg. — Munkássága a magyar szellemi élet fejlődésére jelentékenyen hatott. A Természettudományi Társulat fölvirágoztatásával és a Természettudományi Közlöny elterjesztésével méltán megérdemelte kortársai nagyrabecsülését. Mikor megválasztották a M. T. Akadémia főtitkárának, példás rendet teremtett az Akadémia ügykezelésében és pénzügyeiben. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapításával csak tetézte bokros érdemeit. — Munkái: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898. — A magyar nyelvújítás szótára. Két kötet. Budapest, 1902–1908. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.)

Takáts Sándor (szül. 1860. december 7. Komárom; megh. 1932. december 21. Budapest), kegyesrendi áldozópap, gimnáziumi tanár, utóbb a képviselőház főlevéltárosa, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Hetvenkét éves korában halt meg. — Új életre támasztotta és remekbe faragta a magyar mult méltatlanul elfeledett alakjait. Szenvedélyes érdeklődéssel fordult a török hódoltság évszázadai felé, az addiginál kedvezőbb színben mutatta be az ozmán uralmat. Nem húnyt szemet a nemzet hibái előtt, de azért mégis abban volt igazi öröme, amikor az ősi magyar erények dicsőségét énekelhette meg, szemben azokkal, akik belegázoltak a nemzet eszményeibe. — Munkái: Rajzok a török világból. Három kötet. Budapest, 1918. — A régi Magyarország jókedve. Budapest, 1921. — Régi idők, régi emberek.

Budapest, 1922. — Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1923. — Magyar nagyasszonyok. Budapest, 1926. — Szegény magyarok. Budapest, 1926. — A magyar mult tarlójáról. Budapest, 1926. — A török hódoltság korából. Budapest, 1928. — Emlékezzünk régiekről. Budapest, 1929. — Hangok a multból. Budapest, 1930.

ZOLNAI GYULA (szül. 1862. december 3. Nagysomkút, Szatmár megye), budapesti állami gimnáziumi tanár, utóbb a kolozsvári, majd a pécsi egyetemen a magyar nyelvészet tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Irodalomtörténeti szempontból is igen értékes nyelvtudományi munkái: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. (Középkori magyarnyelvű szövegek magyarázatokkal.) — Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902–1904. (A középkori magyar nyelvkincs magyarázatos adattára Szamota István okleveles gyűjtése alapján.)

ZSIRAI MIKLÓS (szül. 1892. október 10. Mihályi, Sopron megye), a budapesti tudományegyetemen a finn-ugor összehasonlító nyelvészet tanára, a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Szakszerű tudományos munkásságán kívül a művelt közönség is érdeklődéssel forgathatja nem egy munkáját, így különösen nyelvrokonainkról írt könyvét: Finn-ugor rokonságunk. Budapest, 1937.

Irodalom. — Jelentés az 1907. évi Akadémiai nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. (Az 1900–1906. évi időkörben megjelent nyelvtudományi munkák bírálata.) — Jelentés az 1909. évi Akadémiai nagyjutalomról. U. o. 1909. évf. (Az 1902–1908. évi időkörben megjelent történettudományi munkák bírálata.) — Ballagi Aladár: A száműzött Rákóczi. Akadémiai Értesítő. 1913. évf. — Szekfü Gyula: Felelet A Száműzött Rákóczi dolgában. U. o. 1913. évf. — U. az: Mit vétettem én? Budapest, 1915. — Ballagi Aladár: Az igazi Rákóczi. Budapest, 1916. — Jelentés az 1914. évi Akadémiai nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. (Az 1907–1913. évi időkörben megjelent nyelvtudományi munkák bírálata.) — Jelentés az 1916. évi Akadémiai nagyjutalomról. U. o. 1916. évf. (Az 1909–1915. évi időkörben megjelent történettudományi munkák bírálata.) — Jelentés az 1922.

évi. Akadémiai nagyjutalomról. U. o. 1922. évf. (Az 1914–1921. évi időkörben megjelent nyelvtudományi munkák bírálata.) — Jelentés az 1925. évi Akadémiai nagyjutalomról. U. o. 1925. évf. (Az 1916–1924. évi időkörben megjelent történettudományi munkák bírálata.) — Gombocz Zoltán: Szily Kálmán mint nyelvész. Magyar Nyelv. 1925. évf. — Jelentés az 1931. évi Akadémiai nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1931. évf. (Az 1922–1930. évi időkörben megjelent nyelvtudományi munkák bírálata.) — Berzeviczy Albert: A magyar történetírás új útjai. Budapesti Hírlap. 1931. évf. június 14. — Hóman Bálint szerkesztésében: A magyar történetírás új útjai. Budapest, 1931. — Id. Szily Kálmán emlékezete. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1933. — Ilosvay Lajos: Emlékbeszéd Szily Kálmánról; Tolnai Vilmos: Szily Kálmán mint nyelvtudós. — Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. — Szekfü Gyula: Károlyi Árpád, a történetíró. — Méhely Lajos: Berzeviczy Albert fajszemlélete. A Cél. 1933. évf. — Jelentés az 1934. évi Akadémiai nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1934. évf. (Az 1925–1933. évi időkörben megjelent történettudományi munkák bírálata.) — Emlékkönyv Balassa József hetvenedik születése napjára. Budapest, 1934. (Benedek Marcell Balassa-jellemzésével.) — Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából. Budapest, 1934. (Huszonöt akadémikus egy-egy dolgozatával.) — Rédey Tivadar: Megemlékezés Takáts Sándorról. Budapesti Szemle. 1934. évf. — Melich János: Gombocz Zoltán emlékezete. Magyar Nyelv. 1936. évf. — Nagy Miklós: Takáts Sándor emlékezete. Budapest, 1937. — Tóth László: Hóman Bálint, a történetíró. Pannonia. 1938–1939. évf. — Zoványi Jenő: Szekfü és társai történetírása. Budapest, 1938. — Dengl János emléke. Kereskedelmi Szakoktatás. 1940. évf.

HERCZEG FERENC.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Herczeg Ferenc élete.
Herczeg Ferenc, az elbeszélő.
Herczeg Ferenc, a színműíró.
A Herczeg-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

HERCZEG FERENC ÉLETE.

«A FÖLDNEK itt varázsereje van.» Herczeg Ferenc elődei német eredetűek voltak, s a nagy íróban mégis elemi erővel bontakozott ki nemzetünk szelleme. A Délvidék szülötte a történeti magyarság megszemélyesítőjévé fejlődött. Jókai Mór és Mikszáth Kálmán után a magyar regényírásban ő vette át a vezéri kardot, Szigligeti Ede és Csiky Gergely nyomában ő teremtette meg az európai színvonalú magyar drámát. Munkáiban a millenium korának előkelő társadalma és a huszadik század első harmadának széles elágazódású magyar világa merész íveléssel bontakozott ki. Szellemének csillogása, meseszövő fantáziája, alakrajzoló biztossága, egyéni stílusa az elsőrangú íróművészé.

Herczeg Ferenc 1863. szeptember 22-én született Versecen, Temes megyében. Atyja Versec város polgármestere volt. Középiskoláit Temesvárt, Szegeden és Fehértemplomban végezte, a jogot a budapesti egyetemen. Az ügyvédi pályára készült, de írói sikerei új irányba vitték. Rákosi Jenő 1891-ben meghívta a Budapesti Hírlap szépirodalmi munkatársának, neve ettől kezdve országosan ismert lett, tárcáit nagy érdeklődéssel olvasták, színdarabjai fényes sikereket arattak. Szépirodalmi hetilapja, az Új Idők, a közönség körében rendkívül elterjedt. 1893-ban a Kisfaludy-Társaság tagja, 1896-ban szülővárosának ország-

gyűlési képviselője, 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1904-ben a Petőfi-Társaság elnöke. 1911-től kezdve Tisza Istvánnal együtt több éven át szerkesztette a Magyar Figyelőt. A világháború után visszavonult a politikától, de a nemzeti törekvések tüzét továbbra is nagy hatással táplálta. A békevilágban sokat utazott a külföldön, hajózott az Adrián, járt Oroszországban, a világháború óta ritkábban hagyta el az ország határait. Hűvösvölgyi házából szívesen járt le pihenni badacsonyi kúriájába. A népszerűsködést megvetette, a legnehezebb körülmények között is talpig férfi maradt. Igazi előkelő magyar úr módjára élte le életét, s néma megvetéssel nézett el azok feje fölött, akik időközönkint irígykedve csipdesték személyét. Ötvenéves írói jubileuma, 1936-ban, az egész magyarság ünnepe volt.

«Beszéljünk az emberről, aki egy nem túlságosan nagy, de kényelmes és tágas villában lakik, fenn a város felett, ahonnan mégis be tud szaladni gépkocsiján Budapest szívébe, a mikor és ahányszor csak akar. Nagy jövedelme és józan mértékletes úri életmódja lehetővé teszi, hogy nemcsak kényes igényeit, de luxusvágyait és szeszélyeit is kielégíthesse. Lakása jóval felette van a polgári kényelemnek, minden szoba tele komoly, értékes, művészi becsű bútorral. És ahol nem lóg a falakon kép, ott mindent beborítanak a roskadásig megtelt könyvespolcok. A székelykapus, pirosfedelű, magyar stílű házban sokszor reggeltől estig dolgozik a munka szent hevületével és a dolgos ember roppant munkabírásával. Arra a kérdésre, hogy a nap melyik szakában szeret leginkább dolgozni, így felelt: „Azelőtt inkább éjtszaka dolgoztam. Ez akkor volt, amikor napközben nagyon igénybe vett a társadalom, a politika, a kaszinói vagy a magánélet. Most sohasem éjtszaka, hanem mindíg nappal, délelőtt vagy délután, sokszor egész nap, a szerint, hogy mennyire kötnek le a gondolataim, vagy hogy

mennyire érdekel egy téma kidolgozása. Maga az írás sokszor nagyon kifáraszt, és mert minden írásomat legalább kétszer írom le sajátkezűleg, néha valóságos írógörcs fogja el a kezemet. A kéziratokon olykor még változtatok, és csak azután gépelem le. Ebben a formában aztán végleges a szöveg. Egy-egy regény megírására egy-egy hónapra van szükségem, de akkor naponta tizennégy órát is dolgozom." — Háromszor írja le a kéziratait! Ez is klasszikus módszer, a műgond és az írói lelkiismeret módszere, és csak így válik lehetővé, hogy az írás igazán végleges legyen. És pedig a halhatatlanság értelmében végleges. Azaz örökkévaló.» (Surányi Miklós : Herczeg Ferenc. Budapest, 1925.)

Adatok Herczeg Ferenc életéhez :

1863. — Herczeg Ferenc születésének éve. Szeptember 22-én születik a temesmegyei Versecen. (Ősei Mária Terézia királynő uralkodásának elején Sziléziából vándoroltak a délvidéki Bánságba. Apai és anyai ágon egyaránt német eredetű. Erre nézve a következőket írja Emlékezéseiben : «Nacionalista német lapok néha renegátnak neveztek. Hidegen hagyott. Az én családom kétszáz esztendővel ezelőtt jött ki Németországból, egy német fejedelem elől menekült, olyan időben, mikor az őshazában a nemzeti érzés még ismeretlen fogalom volt. Ezt az érzést itt ismerték meg Magyarországon, alattvalókból itt lettek polgárokká. Nekem különben az a meggyőződésem, hogy a kapásember lehet sváb vagy tót, kultúrember azonban Magyarországon csak magyar lehet. Ha ezért renegát vagyok : annyi baj legyen. Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságában vagyok az.» Apja : Herzog Ferenc gyógyszerész, utóbbi verseci polgármester ; anyja : Hoffmann Lujza, tehetős építész-család gyermeke ; mindketten katolikus vallásúak. Az író testvérbátyjával és testvérnénjével együtt gondtalan anyagi jólétben nevelkedik. Eszes, bátor, erős fiú. Környezete német. Versecen ekkor még nincs magyar tanintézet. Az iskolákban németül vagy szerbül tanítanak.)

1874–1876. — Herczeg Ferenc a temesvári kegyesrendi gimnáziumban. («Temesváron úgy tanultuk akkor a magyar nyelvet, mint a latint : iskolában és könyvből, de a gimnáziumon kívül mindenütt németül karatyoltunk.» A szülők elhatározták, hogy

Temesvárról igazi magyar helyre küldik két fiukat: Szegedre. «Odalenn a Bánságban 1848. óta regényes nimbusz ragyogta körül a magyarságot, amelyet szemtől-szembe nem igen láttak, de amelynek érezték vonzóerejét, én meg épenséggel olyasmit képzeltem, hogy a szegedi gimnáziumban a vörössapkások és a Hunyadi-huszárok fiaival fogok egy padban ülni, és velük közösen hőstetteket elkövetni.»)

1876–1878. — A szegedi kegyesrendi gimnáziumban. («Temesváron még németül szerettem olvasni, de Szegeden már rákaptam a magyar könyvekre. Azt hiszem, gondolkozni is ott kezdtem magyarul. Eleinte az akkor kapós ifjúsági ponyvairodalmat faltam, de mikor fölkelt előttem Jókai Mór csillaga, nem kellett többé Tatár Péter füstös faggyúgyertyája. Egy Magyar Nábob volt az első Jókai-könyvem. Szent részegséggel, mint a bachans Dionysos ligetében, úgy botorkáltam Jókai csodakertjében. Életem egyszerre forró és színes lett.»)

1878–1881. — A fehértemplomi állami gimnáziumban. (Az ifjúsági önképzőkör üléseinek buzgó látogatója. Humoreszket, tankölteményt, verses elbeszélést ír. Irodalmi kísérletei között van egy víg éposz másfélezer hexameteres verssorral.) Tizennyolc éves korában érettségi vizsgálatot tesz, s a Versecen töltött boldog vakáció után, 1881. őszén, beiratkozik a budapesti egyetem jogi karára. («A jogtudomány eleinte közömbösen hagyott, később elriasztott könyörtelen szárazságával és meghatározásainak kihegyezett szabatosságával. Nekimentem azonban azzal a titkos fenntartással, hogyha egyszer a magam ura leszek, akkor majd megtalálom azt az írótollat és azt az ív papírt, amelyre szükségem lesz.») Hónapos szobában lakik, anyagi gondjai nincsenek, vágyódva gondol a katonai pályára. (Özvegy édesanyja nem egyezik bele, hogy katona legyen. Családjának az a terve, hogy az éleseszű fiatalember később majd átveszi a verseci takarékpénztár ügyészi állását. A részvények többsége a rokonok és jóbarátok kezén van.)

1881–1884. — Budapesti jogász. («A jogi fakultáson nagyobbrészt olyan ifjakat találtam együtt, akik semmiféle tudomány iránt nem érdeklődtek, hanem csak érvényesülni akartak az életben.

A fakultáson hihetetlen állapotokba cseppentem bele. A jogászok még mindig azt hitték, hogy időközönkint lármás utcai tüntetésekkel kell megmenteniök a magyar hazát. Az ellenzéki politikusok pedig lelkesen pártolták ezt a pedagógiai rendszert. A Borsszem Jankóban Ágai Adolf Bukovay Abszenciusz alakjával gúnyolta az egyetemi ifjúság léhaságát, ezek azonban hízelgőnek találták a szatirát, és a torzképből ideál lett, amelynek sületlenségeit terjesztették és utánozták. A tanáraink semmiféle közösséget nem tartottak velünk. Fényes elmék, tudós emberek voltak, de nem tanítók. A fiúk teljesen magukra voltak hagyatva. Sem az egyetem tanácsa, sem a főváros, sem az állam nem törődött a magánéletükkel. Odukban laktak, kurta korcsmákban vagy kifőzőhelyeken ettek, drágán és rosszul. Mivel szállásaik kietlenek és télen többnyire fűtetlenek voltak, az idejük javát kávéházban töltötték. Rákaptak a billiárdra és a kártyára, mind a két szórakozásból hazárdjátékot csináltak. És valamennyi szenvedélyes újságfaló lett.») A jogász-ifjúság üres élete nem tudja kielégíteni. Budapestet nem szereti, sokat időzik Versecen. (Résztvesz a helyi mulatságokban, föllép mint működvelő színész a verseci úri társaság jótékonycélú előadásaiban, barátkozik a honvédtisztekkel.)

1885. — Ügyvédjelölt Budapesten, utóbb Versecen és Temesvárt. (Kötelességét megteszi, de semmi kedve sincs az ügyvédi pályához.)

1886. — Huszonhárom éves. Irói fellépése a Pesti Hírlapban. A napilap szerkesztője, Kenedy Géza, közli néhány cikkét és novelláját. Ügyvédjelölti gyakorlatát egy ideig Kenedy Géza irodájában folytatja. (Főnöke megelégedéssel szemléli működését, tehetséges jogásznak tartja, de fölismeri benne az igazi írót is ; biztatja, nem volna-e jó számot vetnie azzal, hogy ügyvédi tervei megvalósítása helyett író legyen.)

1887. — Versecen kardpárbajt vív egy katonatiszttel, ellenfele a párbaj színhelyén meghal. (A lovagias ügyet a katonatiszt kihívó magatartása idézi elő, a halálos kimenetelű párbaj a verseci honvédkaszárnyában megy végbe. «Ma, amikor már semmiféle közösséget nem érzek azzal a fiatalemberrel, aki huszonhárom éves koromban voltam, mikor óceánok választanak el az izgága lova-

giaskodás világától, amelyben akkor minden kortársammal együtt éltem : ma is úgy látom, nem tehettem másképp.») Párbajvétsége miatt a fehértemplomi törvényszék egy esztendei államfogságra ítéli, az ítélőtábla helybenhagyja az ítéletet, a kúria négy hónapra szállítja le büntetését. (A kúria megokolása szerint a vádlott kényszerhelyzetben volt, mert meg kellett oltalmaznia egy védtelen úrileányt a tiszt «galádul» sértő fellépése ellen.)

1889. — A váci államfogházban belekezd Fenn És Lenn című regényének megírásába. («Olvastam a lapokban, hogy az Egyetemes Regénytár kiadója, a Singer és Wolfner-cég, pályázatot hirdet társadalmi regényre. A díj : ezer arany frank. Elhatároztam, hogy pályázni fogok. A pásziánszjáték egy neme lesz ez, amellyel próbára teszem magamat és az isteneket. Ha megnyerem, akkor író leszek ; ha elesem tőle, akkor mindenkorra hátat fordítok az irodalomnak.») Háromhavi fogság után szabadlábra helyezik. Lakást bérel Budán, befejezi regényét. (Kéziratát elküldi a Singer és Wolfner-céghez. «A díjat nem kaptam meg, nem adták ki egyik pályaműnek sem, de lanyhán megdícsérték a Fenn és lenn-t, amelynek, a jelentés szerint, a díj azért nem volt kiadható, mert a terjedelme nem felelt meg a pályázati feltételeknek.» Wolfner József könyvkiadó fölkeresi lakásán, ezer forintért megveszi kéziratát, kiadói előzékenységével új kedvet önt lelkébe.)

1890. — Huszonhét éves. Megjelenik első könyve : a Fenn és lenn. (A regény nagy föltűnést kelt. Az érdeklődést még jobban fokozzák a hirtelen előbukkanó író tárcanovellái.)

1891. — Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjának. A Budapesti Hírlap belső munkatársa lesz. (A szerkesztőség tárcaírói szobájában együtt dolgozik Rákosi Viktorral s Tóth Bélával. Vasárnapról-vasárnapra megjelenő elbeszéléseit Rákosi Jenő szerkesztő ötven forintjával fizeti : fényes tiszteletdíj egy-egy tárcáért. Mikor a Magyar Hírlap szerkesztősége még előnyösebb ajánlatot tesz az írónak, a Budapesti Hírlap száz forintra emeli egy-egy Herczeg-elbeszélés honoráriumát. Jókai Mór és Mikszáth Kálmán mellett hirtelenében Herczeg Ferenc lesz a legnépszerűbb magyar elbeszélő.)

1892. — Megjelenik második könyve : a Mutamur. («Azokból az elbeszélésekből, melyeket a Hétnek és a Budapesti Hírlapnak írtam, Singer és Wolfner összegyűjtött egy kötetre valót, és kiadta Mutamur címen. A kötetnek meglepő nagy visszhangja lett, összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a Fenn és lenn-nek.» Gyulai Pál Budapesti Szemléje is elismerően foglalkozott a kötettel. A folyóiratnak «olyan nagy és általános volt a tekintélye, hogy én a cikk hatását rögtön megéreztem írótársaim megváltozott modorán. Tudomásul kellett vennem, hogy már Valaki vagyok a kollégák szemében.»)

1893. — A Kisfaludy-Társaság tagja. («A Kisfaludy-Társaság is tagjává választott, Vadnay Károly ajánlatára. Vadnay előzetesen levelet küldött nekem, hogy a választásig ne keressem fel, hadd mondhassa, csak az írásaim után ismer. A Kisfaludy-Társaság szépirodalmi kérdésekben királyi Kúria módjára ítélkezett : nem lehetett ellene fellebbezni. Gyulai, az elnök, az én szememben imponáló mintaképe volt a férfinak. Nagytudású, bátor és becsületes író volt.») Erre az évre esik A Gyurkovics leányok és A dolovai nábob leánya nagy sikere. (Az író egyrészt nagyvilági életet él, másrészt az újságírók köztársaságában tölti napjait. «Akkor még kötelező volt a Murger-féle bohémtípus, és egy fiatal író, aki reggel kilovagol, délután zsúrokra jár : szükségképen nyegle és nagyzoló benyomást tett. Nekem azonban a budapesti bohémélet csakugyan ellenszenves volt, mert kietlen módon üresnek találtam. Átaludt nappalaival és a kávéházban átdisputált éjszakáival a pincében való vegetálás egy neme volt ez, amely kikapcsolta az írókat a való életből. Azt hiszem, elsősorban ez a képtelen életmód, nem pedig a sokat emlegetett szerkesztőségi robot volt oka annak, hogy annyi jólinduló tehetség idő előtt kiszáradt és elkallódott.»)

1894. — Az év vége felé a Singer és Wolfner-cég kiadásában megindítja az Új Időket. (Képes hetilapja háttérbe szorítja a többi szépirodalmi folyóiratot, annyira eleven a szerkesztése. Még a Vasárnapi Újság és A Hét is súlyosan megérzi az új hetilap versenyét. A fővárosi és vidéki úri családok rajonganak az Új Időkért. A hetilap legnépszerűbb munkatársa maga a

szerkesztő. Regényei itt jelennek meg először, legsikerültebb novelláit itt adja közre.) Az Új Idők megalapítása után megválik a Budapesti Hírlap szerkesztőségétől. («Békében és barátságban. A lapnál mindig igen jól bántak velem, nevemet a Budapesti Hírlap tette országosan ismertté. De utam most már elvált az övéktől, és ezen nem lehetett változtatnom. A szerkesztőségben azt mondtam, azért megyek, mert nem akarok többé újságírói munkát végezni, az igazi ok azonban más volt. Rákosi Jenő olyan erős és parancsoló egyéniség volt, hogy aki közelébe jutott, az vagy kegyelemre megadta magát neki, azaz az ő fejével gondolkozott, és az ő szívével érzett, vagy pedig fellázadt ellene. Én csak úgy tudtam védekezni mindent átható, mindent magához formáló és magával sodró befolyása ellen, hogy elszakadtam tőle.») A három testőr című bohózata miatt magára zúdítja a zsidó kritikusok haragját. («A darab hősét Pollacseknek kereszteltem, nevét egy vén Bach-huszártól vettem kölcsön, aki valaha Temesváron lakott és keresztény volt. Budapesten azonban azt hitték, hogy ezzel az alakkal a zsidókat akarom kigúnyolni. Pedig akkor az volt a törvény, hogy a zsidót csak zsidó író figurázhatja ki, az Goldstein Számi című bohózatot is írhat, amelyben a zsidó torzképét mutatja be, a kereszténynek ilyenektől óvakodnia kell, nehogy reakcionárius és antiszemita hírébe keveredjen. Keszler József, akkor a Nemzet nagytekintélyű műbírálója, a főpróbán föl is röpített egy baljóslatú szállóigét: „Wenn einer ein Antisemit ist, muss er bei mir mehr cselekmény haben!"»)

1896. — Az ezredévi ünnepségek éve. («Valamennyien úgy éreztük, rövid ideig kell csak türelemmel lennünk, akkor a gyorsan erősödő és növekvő magyar élet betölti ismét az Árpádok birodalmának kereteit, Magyarország nagy, erős és független nemzeti királyság lesz. A felfogásbeli különbség a jobb- és baloldali pártok között csak annyi volt, hogy az ellenzékiekben kevesebb volt a türelem, mint a kormánypártiakban, ők haladéktalanul követelték a nemzeti nagyságot, nem akartak holnapig várni.») Szülővárosa megválasztja országgyűlési képviselőnek. (Ettől kezdve huzamos időn át a parlament tagja. Mint politikus a kormányt tá-

mogatja, ezért a negyvennyolcas ellenzék neheztelve pillant rá. Lassankint az egész országot aláássa az elvakult pártharcok sok súlyos következménye. «Az obstrukcióval együtt olyan elvadult hang kapott lábra a politikában, hogy művelt ember a polgári élet semmiféle körében nem élt olyan izgalmak és lealázó veszedelmek közt, mint a magyar képviselőházban. Nem egyszer kétségeim támadtak aziránt, hogy tisztességes ember lehet-e egyáltalában tagja ennek a háznak?»)

1899. — Harminchat éves. Megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának. Rendes tag 1910-ben, tiszteleti tag 1914-ben. («Ami címet, kitüntetést, jutalmat a Tudományos Akadémia adhat, azt megadta nekem. Én ezért mindig a liberális sajtóban oly sokat szidott Akadémiát tekintettem igazi szellemi otthonomnak, az akadémikusokat igazi társaimnak. A legnagyobb kitüntetés akkor ért, mikor megbíztak, hogy emlékbeszédet mondjak Jókai Mór felett. Tíz évvel a költőkirály halála után, az 1914. évi nagygyűlésen olvastam fel beszédemet.»)

1901. — Az Ocskay brigadéros rendkívüli hatása a Vígszínházban. (A következő év regénysikere : a Pogányok.)

1904. — Jókai Mór halála után megválasztják a Petőfi-Társaság elnökévé. (A Nemzeti Színházban ez év tavaszán kerül színre a Bizánc.)

1905. — Vitorláshajóval az Adriai-tengeren. (Jachtján évről-évre nagy utat tesz meg a dalmát partvidéken. Itt piheni ki a politikai élet fáradalmait. A politikában Tisza István rendíthetetlen híve. Nemcsak a nemzeti eszmények fűzik a miniszterelnökhöz, hanem az igazi barátság kötelékei is. Kölcsönösen nagyrabecsülik egymást, férfias jellemek mind a ketten, céljuk is egy : a magyar haza nagyságának emelése.)

1906. — Feleségül veszi Grill Júliát. (Házasságuk eleinte boldog, a világháború idején elválnak egymástól.) Mint házasember elköltözik Budapestről, Vácra megy lakni, innen jár be a fővárosba. Hat évvel később visszaköltözik Budapestre. (A Hűvösvölgyben építtet házat, itt rendezkedik be.)

1911. — Tisza István nemzeti politikájának védelmére megindítja a Magyar Figyelőt. (Havi szemléje pompás cikkekkel har-

col a radikális-szocialista törekvések ellen, de a korszellem nem kedvez a konzervatív-nacionalista felfogásnak.)

1914. — Ötvenegy éves. A világháború kitörésének éve. Tisza István miniszterelnök reá bízza a Hadsegélyző Hivatal vezetését. (A háború első hónapjaiban a hadbavonulás rendkívüli méretei miatt szinte megáll a polgári élet, mindenki a katonák számára dolgozik, az itthonmaradottak pótolni akarják a bevonulók millióinak munkáját. Herczeg Ferenc is önkéntesen vállalt hivatalában tölti minden idejét, segítséget nyujt az arra rászorultaknak, lelkesítő cikkeket ír.)

1915. — Mélységes bánata unokaöccse halála miatt. (Testvérbátyjának, Herzog József verseci gyógyszerésznek, katona-fia hősi halált hal az orosz csatamezőkön. «1915-ben szeptember 24-én csattant el a puskalövés Volhyniában, és egy símaképű, nyúlánk zászlós halk jajszóval térdre roskadt. Tíz perccel később, amikor a honvédek már szuronyrohammal nyomták vissza a támadó ellenséget, egy fényes szempár örökre lecsukódott, egy forró gyermekszív megszűnt dobogni.»)

1916. — Az Aranyhegedű megjelenése. (A következő évben: Árva László király.) Hűvösvölgyi házában a régi zajos társasági élettől visszavonulva él. (Nejétől való elválása után édesanyja veszi át háztartása vezetését.)

1919. — A proletárdiktatúra levéteti nevét az Új Idők éléről, folyóiratát szocializálják, azaz a munkások közös tulajdonába veszik. (Az internacionalista direktórium vezércikke szerint: «Új szerkesztőség ült a régi helyébe, s az bejelenti, hogy Magyarországon a kormányzást bátor, elszánt és tettrekész szocialista kezek vették át, és minden hatalom a munkás-, katona- és parasztanácsoké. Kalapácsa a vörös gárda, prófétikus erejű mozgatója Lenin, eszköze a proletárdiktatúra ennek az új világrendnek.») Áprilisban a kommunisták börtönbe hurcolják. (Hűvösvölgyi házából éjnek idején viszik el a Markó-utcai fogházba. A fegyveres munkások, durva vörösőrök, elvetemült terroristák vele sem bánnak jobban, mint a többi védtelen polgárral. «Olyan nagyszabású fegyveres erőt mozgósítottak tiszteletünkre, mintha nem is békés és gyáva burzsujok, hanem vérengző oroszlánok csapatai

lettünk volna.» A vörös uralom bukása után újra átveszi folyóiratát. A román cenzúra nem támaszt nagyobb nehézségeket a szerkesztés elé. Most jelenik meg : Az élet kapuja ; most arat nagy sikert : A fekete lovas. (A szocialista-kommunista népköztársaság idején Lukács György közoktatásügyi népbiztos megtiltotta a színdarab előadását, és ráírta a kéziratra : «Nacionalista tendenciája miatt nem előadható.»)

1925. — Széchenyi-drámájának, A hídnak országos sikere. A Magyar Tudományos Akadémia előterjeszti a Nobel-díjra. (Ezzel a jogával először él most az Akadémia, mindenki reméli a világhírű nemzetközi jutalom megérkezését, de a svéd bizottság mást tüntet ki az irodalmi díjjal. Az ajánlás közvetlen alapjául szolgáló Herczeg-regény : Az élet kapuja.)

1926. — Irói munkásságának negyvenéves fordulója. (A nemzeti hála jeléül közrebocsátják munkáinak jubileumi gyűjteményét, a Nemzeti Színház sorozatosan felújítja színdarabjait, a budapesti egyetem filozófiai kara tiszteletbeli doktorrá avatja, Debrecen városa díszpolgársággal tünteti ki, Szeged városa aranytollat küld számára. Bár elhárít magától minden ünneplést, az egész országban megemlékeznek érdemeiről.)

1932. — Mint a magyar revíziós mozgalom vezére, október 6-ikán Budapesten felavatja Lord Rothermere-nek a nemzet számára küldött ajándékát : A Magyar Fájdalom Szobrát. (Nagy angol barátunk neve, úgymond, élni fog a magyarok között örökké. «Nem felejtjük el, hogy ő volt az, aki világító fáklyával jelent meg közöttünk, mikor legsötétebb volt a mi éjtszakánk. Köszönjük neki, hogy visszaadta az emberiségbe, a jövőbe és az életbe vetett hitünket. Köszönjük, hogy rettegéssel töltötte el hóhéraink szívét, és barátokat támasztott nekünk mind a négy világtájon. És köszönjük a szobor fejedelmi ajándékát. Ércvonásairól leolvassuk a Lord gondolatát : Jöjjön el az idő, mikor ez lesz az egyetlen arc az országban, amely Trianonért szenved. Viszonzásul a nemzet egykor a szabaddá tett Kárpátok ormán fog Lord Rothermere-nek emléket állítani. Ezt megfogadjuk, és lesz, aki beváltja fogadalmunkat.»)

1933. — Hetven éves. Bár kitér minden társadalmi tisztelet-

adás elől, a nemzet hódolattal ünnepli. Horthy Miklós kormányzó az I. osztályú magyar érdemkeresztet adományozza számára, Budapest főváros megválasztja díszpolgárának, a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmával tünteti ki, a napilapok vezércikkekben emlékeznek meg munkásságáról, a közélet kitűnőségei magasztaló levelekkel keresik föl. (Résztvesz ünneplésében az olasz sajtó is. Osztrák és angol tisztelői melegen méltatják érdemeit.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 4. köt. Budapest, 1896. — Surányi Miklós: Herczeg Ferenc. Budapest, 1925. — Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc. Budapest, 1926. — Supka Géza: A földnek itt varázsereje van. Literatura. 1926. évf. — Futó Jenő: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Halmi Bódog: Herczeg Ferenc, az író és az ember. Budapest, 1931. — A Pesti Hírlap Herczeg-emlékszáma. 1933. évf. 38. szám. — Az Új Idők Herczeg-emlékszáma. 1933. évf. 39. szám. — Herczeg Ferenc emlékezései. Két kötet. Budapest, 1933—1939.

HERCZEG FERENC, AZ ELBESZÉLŐ.

HERCZEG FERENC már 1886-ban figyelmet keltett a Pesti Hírlapban megjelent két tárca-elbeszélésével *(Sphinx, A daruvári híd)*, de évekig nem tudott tehetségéhez mérten érvényesülni. Első próbálkozásaiban már benne rejtőztek írásművészetének későbbi jellemvonásai: a mese eleven haladása, a megfigyelés élessége, a jellemzés egyéni ereje, az előadás lüktető gyorsasága. Két katona-története közül az egyik tragikus végződésű: a daliás katonatiszt megöli felesége silány csábítóját; a másik derűs humorú: a hadgyakorlaton kötelességükről megfeledkezett huszárok pompásan kivágják magukat nehéz helyzetükből, s dorgálás helyett dícséretet kapnak táborszernagyuktól. Még nem teljesen kiforrott író egyik elbeszélésében sem, de tárgyválasztása leleményességre mutat, mert ennek a kornak az elbeszélői nem törődtek a katonai témákkal.

Valójában csak *Fenn és lenn* (1890) című regényével tűnt föl. Hőse, Kun Attila mérnök, meglehetősen emlékeztet Jókai Mór regényalakjaira: nevét egész Európában ismerik, szülővárosába is azért tér vissza, hogy afrikai fölfedező útjáról könyvet írjon, s a tudósvilágot megismertesse kutatásainak eredményeivel. Szerelmei meggátolják komoly munkásságában, de e nélkül is fényes karriért csinál. Bejut a főrangú társaságokba, tekintélyes képviselő lesz, lapot szerkeszt, csak amikor már a miniszteri székről ábrándozik,

akkor törik ketté pályája. Leszorul a közéleti szereplés színpadáról, szerelmes női elfordulnak tőle, örökös ingadozása miatt teljesen magára marad. — A regény tele van egyéni élményekkel. A mese színtere Herczeg Ferenc szülőföldje, egyes mozzanatai az író életének költői alakba való átöltöztetései. Az arisztokrata-kastélyok, dzsentri-famíliák, politikai körök, kaszinói urak s általában a nagy vagyonukból gondtalanul élő előkelőségek világa a szerelem tükrében lép az olvasó elé. «Vajjon mi történnék, ha megcsókolná a leány ingerlően fehér nyakát?» — tünődik a regény hőse még egyéb gondjai között is. Kun Attilának minden sikerül; vetélytársai, a fennhéjázó modorú párbaj-ficsúrok, mindaddig vereséget szenvednek vele szemben, míg végre az író jónak nem látja, hogy másirányú fordulatot adjon életének. A mese szálainak a hős alakja köré fonása, az elbeszélés ütemes menete s a társalgás könnyedsége a dolgában biztos író meglepően friss munkája.

Novelláinak már legelső gyűjteményeiben is feltűnik írói kiforrottsága. Nem vegyül bele rokonérzésével vagy ellenségeskedésével hősei életébe, érdekes történeteiket tartózkodó tárgyilagossággal mondja el. A szerelemnek majd mindegyikben döntő szerep jut. A *Mutamur* (1892) és a *Napnyugati mesék* (1894) novellái a meseszövésben, a lelki átváltozások festésében és a kompozícióban egyformán leleményes író jeles próbái. Szereti a kemény embereket, a földbirtokosokat, a katonákat, a mágnásokat, a kifürkészhetetlen lelkű leányokat és az öntudatos asszonyokat. Szerencsés órákban fogant novellái az ihletett író alkotásai, *(Lószőr-vitéz, A láp virága, Sziriusz.)*

Gyurkovics-történeteivel rendkívüli sikert aratott. *A Gyurkovics leányok*ban (1893) hét házasság vidám históriáját beszélte el, s bár valamennyinek egy a vége — a sikerülten nyélbeütött esküvő — mégis mulattató a regény elejétől végig. Az olvasó előre tudja, hogy a hét leány történetének azonos a vége: a szerencsés férjhez-adás; mégis kíváncsi az író találékonyságára, vajjon tud-e változatosságot teremteni a «Beszéljen a mamával» jelmondat körül. Az élelmes mama, Gyurkovicsné, biztos kézzel irányítja gyermekei sorsát, győzhetetlenül sürög-forog a háttérben, fáradhatatlanul szövi házassági terveit, ki nem fog az eszén egyetlen udvarló sem. Az ő lányos házának nincsen problémája, ha arról van szó, hogy kiszemeljen egy alkalmas kérőt valamelyik leánya számára. Az édesanyjukkal pompásan egybehangolt leányok egyéniségüknek megfelelő módon csavarják el a férfiak fejét, mindegyik férjvadászat a jól kiszámított eljegyzéssel végződik. — *A Gyurkovics-fiúk* (1895) a család aranyifjaival ismerteti meg az olvasót: merő vidámság az életük, csupa könnyelmű kaland. Az 1890-es évek nagyúri receptje szerint: kártya, vadászat, ivás, pénzhiány, párbaj, szerelem, asszonyszöktetés és más efféle. Léha társadalom, a munkát nem ismeri, nemes becsvágya nincs, az érdemen gúnyosan mosolyog, de az élet minden előnyét letarolja magának. A délvidéki magyaroknak és a bácskai szerbeknek ez a kereszteződése nem győz hova lenni a nagy életkedvtől, eleven eszű és virtuskodó, csak éppen az országnak nincs semmi haszna életükből. A földbirtokos, a képviselő, a huszártiszt egyformán léha figura. — Nem más a Gyurkovics-trilógia harmadik részé-

ben, a *Gyurka és Sándor*-kötetben (1899), fellépő két «kölyök» sem. A befejező rész is tele van tarka-barka képekkel, könnyelmű csínytevésekkel, kacagtató sorsfordulatokkal. A komikum nem annyira a semmivel sem törődő víg legények jellemeből, mint inkább a bohó helyzetekből áll elő. Az olvasó mulat a szerző korképén, azután úgyis elég oka van az elkedvetlenedésre, hogy ilyen társadalom élt az országban, ez a fajta uralkodott a közéletben, ez élvezte a nemzet munkájának gyümölcseit.

A regényírásban egyre erősödött az író fajsúlya. Tartózkodott minden moralizálástól, bár erre elég alkalma nyílt volna, mert regénymeséi többnyire kényes témák körül forogtak. — A *Simon Zsuzsa* (1894) hőse, az elcsábított úrilány, később férjhez megy, és sok lelki gyötrelmet szenved leánykori ballépéséért. — *Szabolcs házassága* (1896) egy előkelő gavallér szerelmi és családi életének története kettős házasságtöréssel és tragikus megoldásssal. — Az *Idegenek között* (1900) hősnője, a szilárd jellemű nevelőnő, nehéz pályája során megismerkedik az előkelő emberek aljasságával. — *A honszerző*ben (1904) egy gazdag földbirtokos elkártyázza ősi örökségét, hosszú éveket tölt nehéz munkában, végre újra övé lesz régi vagyona. — A *Lélekrablás*nak (1906) az a tárgya, hogy a feleségével lelki közösséget nem kereső férj hogyan veszti el nejét.

A *Huszti Huszt* (1909) irodalmi értékű kalandortörténet, ennek a méltatlanul lenézett műfajnak kitűnő magyar terméke. A rendkívül érdekes mesét éles társadalomkritika kíséri. — *A fehér páva* (1910) egy vidéki polgárcsalád balsorsának története. A modern kor üzleti élelmessége meg-

buktatja a multbanéző hagyományokat, a régi ház lakói eltűnnek a kisváros életéből. — *Az Álomország* (1912) a gyönyörhajhászó nagyvárosi asszonytípus és egy dúsgazdag amerikai pénzember szerelmi története a Földközi-tengeren. — *Magdaléna két élete* (1916) kettős elbeszélés annak bemutatására, hogy a nyomor és elhagyottság a bűnök anyja ; ugyanaz a nő tiszta és boldog marad, ha jómódban nő föl.

Az arany hegedű (1916) háttere a világháború. Arató István orvostanár a harctéri járványkórházban dolgozik, felesége, Katalin, itthon vállal ápolónői munkát. Szeretik egymást, de az asszony üreslelkű teremtés, méltatlan kiváló férjéhez, szerelmi viszonyba keveredik egy jelentéktelen katonatiszttel. Arató István félreáll neje útjából, az asszonyt a maga ösvényére engedi, s feldúlt családi boldogsága után ő is megtalálja a maga lelki békéjét. A női gyarlóságot ebben a regényében kegyetlen szarkazmussal jellemezte az író. Az asszony, akit könnyelmű vére az igazi férfi oldaláról könnyedén áthajt a véletlenül előbukkanó udvarló karjába, éppen olyan pompásan megrajzolt személy, mint a hetyke kapitány, akinek hatalmas testében egy ijedt törpe lelke lakik.

Az *Északi fény* (1930) a bolsevizmus világába vezet, a világháborút követő forradalmak idejét és a kommunizmus magyargyűlölő mocsarát mutatja be. Nemcsak érdekes történet, hanem eleven korrajz is. Az író belevilágít az ország lelkébe, s biztos lélekismerettel lépteti elénk a fölfordult társadalom álnok embertípusait. Hőse, Gál Sándor, csatlakozik a bolsevistákhoz, az egyik forradalmi törvény-

szék elnöke lesz, s az ellenforradalom diadalra jutásakor silány kalandortársaival együtt súlyosan meglakol.

Történeti regényei közül a *Pogányok* (1902) meséje az árpádkori magyarok világába vezet. A nemzet egy része Szent István király halála után fölkel a keresztény papok és a német jövevények ellen, ezeknek a küzdelmeknek hőse Alpár besenyő vezér. Alpárt keresztény papnak nevelték, a besenyő ifjúból Márton kanonok lett, de a magyar puszta később magához ragadja. A pogány fölkelők élére áll, s amikor nehéz küzdelem után legyőzik, híveivel együtt kivonul Magyarországból. Fájdalmas emlékek kísérik. Annak idején beleszeretett Ajtony vezér leányába, Zenóbiába, de a besenyők úrnője, Seruzád asszony, megölette Zenóbiát. A szerelmes Alpár ezzel a mély sebbel távozik a havasalföldi besenyőkhöz. A regény a szerencsés ihletésű elbeszélő munkák közé tartozik. Az író gondos forrástanulmányokat végzett a történeti kutatások eredményeit lelkiismeretesen felhasználta, s szívvel-lélekkel beleélte magát a Szent István-korabeli pogány magyarság életébe. Pusztai képei, harci leírásai, nyelvének régies vonásai művészi erejűek. Különösen megkapó az a lélekfestő részlet, amikor feltárja, hogyan változik Alpár keresztény papból pogány vezérré.

A királyné futárja (1909) a nagy francia forradalom korába helyezett történet. A Szentgály András édesbús szerelmi történetéhez fűzött mese bővelkedik érdekes jelenetekben. A francia udvari életet és a lázadó néptömeg vadságát egyforma színező erővel mutatja be az író.

A hét sváb (1916) hősei — a délvidéki németek — az

1848-as szabadságharc idején vérük hullásával csatolják sorsukat a magyarsághoz. Elhatározásukban fajuk hálája nyilvánul meg azért, hogy száz esztendővel azelőtt letelepülhettek gazdag földjükre. Az élet tapasztalataiban megöregedett sváb polgár így fejezi ki a germán hűséget: «Mi németek vagyunk, és úgy fogunk viselkedni, ahogyan a német becsület kívánja. A becsület azt kívánja: ha békességben együtt éltünk a magyarokkal, hát álljunk mellékük a veszedelemben is. Ha elhagynók őket a bajban, akkor nem volnánk becsületes németek, hanem szedett-vedett csürhe.» A regényen nemes pátosz vonul végig. Az író megindultan tekint a hazájukért vérző magyarokra, s nemes emléket emel a Magyarország mellé sorakozó svábságnak. A délvidéki nemzetiségek jellemzése mesteri árnyalású. A magyarok, a németek, a szerbek más-más faji vonásokkal jelennek meg a színen. Akár gondolkodnak, akár beszélnek, akár cselekszenek, felfogásuk, elhatározásuk, cselekvésük más-más jellegű.

Az élet kapuja (1919) mély történeti gondolatot fűz Bakócz Tamás esztergomi érsek alakja köré. A Mátyás király halálát követő országos zűllésben Bakócz Tamás észreveszi, hogy a török hódítást csak a pápaság szervező erejének segítségével lehet megakadályozni; ezért minden erejét latba veti, hogy Rómában elnyerje a pápai széket. Terve nem sikerül, Magyarország magára marad, a magyarság előtt bezáródik az élet kapuja. A magyar sors egész tragikuma benne van ebben a regényben: nagyratörő remények, utána a zuhanás. Az erőtől duzzadó korszak a hirtelen sorsfordulat katasztrófájával. A mély történeti el-

gondolásba belekapcsolódik egy szerelmi történet is : Vértesi Tamás kalandja Rómában. A kiváló ifjút, az érsek unokaöccsét, egy római nő magához csábítja, visszaél Vértesi Tamás naív bizalmával, politikai cselszövények eszközévé teszi szerelmesét, de végül megbűnhödik jellemtelenségéért. A magyarok búsan távoznak Rómából, nincs mit keresniök nyugat világában, távolról a török seregek fenyegető moraja hallik, a keresztény világ nem fogja őket megvédeni a barbár ellenségtől. A végzet ott dörömböl a kapuban. «A halál iskolájába fognak járni. És hetedíziglen el fognak vadulni. És meg fognak halni. Mert meghalni, azt tudnak a magyarok.»

A fogyó hold (1922) a törökvilág korából meríti tárgyát. Egy török rabságba kerülő magyar vitéz történetét olvassuk itt számos jellemző jelenet kíséretében. Megjelennek az olvasó előtt Balassa Bálint, Nádasdy Ferenc, Báthory Erzsébet és más nevezetes urak és úrnők alakjai, a jellemzőbb török típusok, az akkori magyar lelkek a hazafias borongás fátyolában, a humor tükrében.

Pro libertate (1936) II. Rákóczi Ferenc korának föltámasztása. A búsemlékű szabadságharc tragikus szabadsághősét a hű magyar szív áhítatával énekli meg az író. Lírai erő árad soraiból, történeti igazság jellemfestéséből. Életrajz és korrajz a könyve, de egyben regény is : megkapó erejű, kristályos alkotás. Az olvasó igazat ad az író vallomásának, és azonosítja véleményét a művész ítéletével : «Minél többet foglalkoztam a fejedelemmel, annál nagyobbra nőtt előttem. Bár élete a balsikerek és kudarcok tragikus lánca volt, én az emberiség legnagyobb hősei tár-

saságában látom. És bizonyos, hogy sem előtte, sem utána nem élt magyar ember, aki annyit áldozott volna nemzetéért, mint ő.»

E regények mellett változatos tárgyú és hangulatú novellák százai. Az író érdeklődésének középpontja a nő, képzeletének tengelye a szerelem. A modern asszony alakja végigkíséri egész pályáját, de egyre módosuló beállításban, egyre mélyebb erkölcsi vonatkozásokkal, egyre több filozófiával és költészettel. A nők körül előkelő úriemberek vonulnak föl: dúsgazdag mágnások, gavallér földbirtokosok, mulatós katonák; mellettük a művelt középosztály egyéb alakjai is: politikusok, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, mérnökök. Sok komoly férfi az egyik oldalon, sok betyáros tempójú, élvhajhász fickó másfelől. A felső tízezernek és a középső százezernek ezek a hol férfias, hol nyegle hősei nem sokat törődnek a világot mozgató eszmékkel, nem izgatják őket a szociális küzdelmek, munkaterük csak a társasági élet és a szerelem. A magyar dzsentri válságának problémája ott kísért az író lelkében; sajnos, kevés jót tud mondani a földbirtokos-nemesurak társadalmának tagjairól. Hősei és hősnői diszkrét eleganciával kergetik egymást a szalonok, zsúrok, kaszinók, tenniszversenyek, jachtkirándulások, vadászatok, lovaglások, kéjutazások szórakozásain keresztül. Az udvarlások, nőcsábítások, hozományvadászatok színes sorozatát az arisztokrata-hetykeség, dzsentri-arrogancia, kispolgári kapaszkodás és zsidó-impertinencia változatos helyzetképei szövik át: igazi kaszt-korkép és társadalmi erkölcsrajz a századforduló évtizedeiről. A tucat-dzsentlmenek és cinikus

világfiak szembekerülnek a különös természetű, bátor és büszke hölgyekkel, ezekből a találkozásokból sajátságos ballépések támadnak, a szerelem és csalódás témáit mesteri módon elemzi az író. Nincsen benne romatikus pátosz és érzelmes melegség, mégis meg tudja fogni olvasói lelkét. Meséit leleményesen szövi, alakjait lelkük mélyéig átvilágítja. Néhány könnyedén odavetett vonással pompásan rávillant egy-egy helyzetre. Az élet jelenségeinek fölényes megfigyelője. Egyrészt kitűnő szem, fínom hallás, biztos ítélet; másrészt nyugalom, logika, ízlés; nem utolsó sorban előkelő hang, életszerű nyelv, remek ötletesség. Mindenütt feltűnik erős önkritikája. Munkáiban sohasem akadunk olyan naív valószínűtlenségekre és kirívóan gyönge részekre, mint egyes nagynevű elbeszélők regényeiben.

Herczeg Ferenc föllépése idején Jókai Mór és Mikszáth Kálmán uralkodtak a magyar regényirodalomban. Jókai napja hanyatlóban volt, Mikszáthé még egyre emelkedett. Mind a két nagy író kitüntető előzékenységgel nyilatkozott gyorsan előretörő versenytársáról. «Ez a Herczeg! Ez — kiáltott fel Mikszáth — minden teóriát agyongázol, amit fölépítettünk arról, hogy a nyelvet az anyatejjel kell beszívni.» Mikszáth a maga éles szatirájával drámai módon éreztette a nemesség erkölcsi romlását és rohamos hanyatlását, Herczeg engedékenyebbnek bizonyult. A demagógiától mindíg megvetéssel fordult el, a népszerűséget nem hajhászta. A naturalista divat nem szédítette meg, a nyugatos stílusforradalom nem érintette, sértetlenül megmaradt a saját maga által tört úton. Ellenfelei és irígyei azt szerették volna rábizonyítani pályája első felében, hogy

sikereit nem annyira művészi hivatottságának, mint inkább hibátlan mesterségbeli tudásának, az írói eszközök biztos kezelésének, a divatos témák eleven megérzésének köszönheti; később ők is belátták, hogy a nagy elbeszélőt nem mérhetik hamis mérlegen.

Hogy az életképnek, korábrázolásnak, útleírásnak milyen mestere volt, azt nemcsak regényeinek számos ragyogó részletével bizonyította be, hanem önálló köteteivel és számos cikkével is. — *Horkayné a Kaszinóban* címmel az Új Idők hasábjain egész külön párbeszédes műfajt alkotott, hogy elmondhassa véleményét a magyar társadalmi élet furcsaságairól. — *Andor és András* (1903) szatirikus történetében hasonló szellemességgel leplezte le a fővárosi szédelgés természetrajzát. Gombos Andor izraelita zsurnaliszta megmutatja Kapuváry András keresztény hírlapírónak, hogyan kell érvényesülnie a budapesti élet szövevényeiben. Eseteik kapcsán megismerkedünk a jellemző fővárosi típusokkal, belelátunk a pesti dzsungel rejtelmeibe, lehull az álarc minden arcról. A lipótvárosi zsidó zsúr-alakok mellett különösen a ripacs-újságírók figurái keltenek figyelmet. Ezeket a kávéházi «kócosokat» fölötte ötletes fordulatokkal jellemzi az író. Szembeállítja a semmit komolyan nem vevő, szemfüles zsidót a jóhiszemű, naív, élhetetlen kereszténnyel. Nincs benne rosszindulat a zsidóság iránt, csak nem tudja elnyomni irónikus mosolyát a duzzadó önérzetű cinizmus láttára. — A magyar főváros szatirikusa egyben a magyar tenger legnagyobb költője a prózai útleírás műfajában. *Szelek szárnyán* (1905) az Adria szépségeinek megéneklése, a dalmát partvidék festői

világának ragyogó ábrázolása. A jellemző tájképek, humoros helyzetek, eredeti jelenetek mellett néhány pompás alak a jacht fedélzetén : az író keresztfia, az eleven serdülő fiú ; meg a matrózlegény, az életrevaló dalmát fickó. Hangulatkeltés dolgában alig veheti föl a versenyt még egy másik magyar útleírás ezzel a művészi adriai emlékkel.

Herczeg Ferenc írói kitűnősége nemcsak szépirodalmi munkáiban mutatkozott meg, hanem elmés hírlapi cikkeiben is. Politikai fejtegetései és társadalmi elmefuttatásai az éles ítélőerő és választékos hang fényes példái. — *Arcképei* (1930) között igazi remekművek vannak. Ezekben az írókról és politikusokról szóló jellemrajzokban annyi az elmésség, fordulatosság, igazság, hogy az esszéíró Herczeg Ferenc külön méltatást érdemel. Mesteri jellemző ereje főkép Tisza István, Károlyi Mihály, Petőfi Sándor, Jókai Mór és Mikszáth Kálmán arcképeiben megkapó. Szellemessége nem csillogó külsőség. Éles megfigyelések, értékes megállapítások, megdönthetetlen igazságok húzódnak meg színes prózája mélyén. — *Napkelte előtt* (1937) című kötetében Magyarország területi épségének visszaállításáért küzdő hírlapi cikkeit foglalta össze. A Pesti Hírlap hasábjain és egyebütt szívós erővel küzdött a revízióért : irányított, érvelt, lelkesített. Izzó hazaszeretet, szenvedélyes igazságérzet, előkelő írásművészet jellemezte minden írásos felszólalását. Cikkei közül nem egy angol, francia és olasz nyelven is megjelent, érvelései nagy hatást tettek a külföld politikusaira, mert a verhetetlen logikán kívül minden szemlélődésében ott volt az európai szemhatár, a jellemző erő és a költői képzelet. Egy-egy epigrammaszerű

mondata nem egyszer sokkal jobban belevilágított a helyzet valóságába, mint a tudományos munkák legkörültekintőbben megfontolt prózája.

Emlékezéseinek (1933-tól) lapjain fensőbbséges szellem csillog. Önmaga bemutatásában nincs semmi hízelgő árnyalás vagy önelégült tetszelgés. Nem visel álarcot, leleplezi gyöngeségeit, hiteles képsorozatban vezeti végig olvasóit pályáján. Környezetrajzai, jellemfestései, anekdotái gazdag szellem költői kisugárzásai. Sok nevezetes dolog történt vele, de még a jelentéktelenebb eseteket is érdekesekké teszi, amikor beléjük villantja a derűs emberszemlélet bűvös lámpáját. Humora fiatal éveinek frisseségét is felülmúló elevenséggel nyilatkozik meg emlékiratainak lapjain. Első kötetében nemcsak a maga ifjúságát mutatja be szépítgetés nélkül, hanem szülővárosának is fényes emléket emel: Versec úgy fog élni a magyarság tudatában, ahogyan ő írt róla. Második kötete az 1890-es évektől 1914-ig virágzó Magyarország társadalmának mesteri keresztmetszete. Visszaemlékezéseiben kerüli az önvallomásoknak azt a fajtáját, amelyben a multjára visszapillantó szerző gáttalan nyíltsággal önti élete titkait olvasói elé. E nélkül is közvetlen, keresetlen és őszinte. Sehol sem mentegeti cselekedeteit. Nem keres semmire sem önigazolást, nem hivalkodik politikai éleslátásával, bár az események neki adtak igazat. Gyorsan mozgó képekben pörgeti le élményeinek gazdag sorozatát. Följegyzéseivel jobban bevilágít a kor mozgalmas világába, mint sok történetíró.

Herczeg Ferenc a metszően éles értelem, kifínomult

ízlés és művészi forma egyik legfőbb képviselője irodalmunkban. Csalhatatlan ítélő ereje, szikrázó szelleme, európai magyarsága a stílus eredetiségével egyesül. Előadóművészetében nincs semmi keresettség, mégis rá lehet ismerni munkáira neve nélkül is, annyira egyéni minden megnyilatkozása. Nemcsak magyar szavakkal ír, hanem magyar észjárással, magyar széphangzással, magyar színekkel.

Kiadások. — Herczeg Ferenc pályakezdő elbeszélései a Pesti Hírlap 1886. évfolyamában nem keltettek nagyobb figyelmet, de amikor első regénye 1890-ben megjelent, s a következő évben Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap állandó tárcaírójának szerződtette, máról holnapra hírneves író lett. — Fenn és lenn. Regény. Két kötet. Budapest, 1890. (A Singer és Wolfner könyvkiadóvállalat Egyetemes Regénytárában. A Herczeg Ferenc Emlékezéseiben olvasható vallomás szerint: «A Fenn és lenn-ben benne van az én külön kis világom, aminőnek a verseci Várhegy tetejéről láttam. Vagy inkább: látni szerettem volna. Az én ifjúságom, amelyet azonban ünneplő ruhába öltöztettem. Valami olyanfélét csináltam a multam emlékeivel, mint a délibáb a legelő gulyával: fölemeltem, a feje tetejére állítottam, gyöngykagylófénnyel bevontam. A hősök az én személyes barátaim és ellenségeim, délvidéki kis kúriák, polgárházak és tiszti szállások lakói. A hősnők pedig asszonyok és leányok, akiknek mosolya édes és ártatlan pezsgésbe hozta fiatal véremet.») — Mutamur. Novellák. Budapest, 1892. (Az általános meglepetést keltő kötetet a Budapesti Szemlében maga Gyulai Pál ismertette. Különös elismeréssel szólt a Lószőrvitézről.) — A Gyurkovics-leányok Regény. Budapest, 1893. (Ez a regény tette a szerzőt a magyar közönség egyik legnépszerűbb regényírójává, ezt fordították legszívesebben idegen nyelvekre. A Gyurkovics-család olyan fogalom volt, mint vele egyidőben Gárdonyi Géza Göre-csoportja. Néhány év alatt tízezer példánynál többet adtak el a kötetből. Dramatizálását a Magyar Színházban 1897-től kezdve ezrekre menő közönség nézte végig.) — Nap-

nyugati mesék. Novellák. Budapest, 1894. (A láp virága: egy züllésnek induló gavallér fölemelkedése a teljes elesettségből a becsületes munka segítségével. Szíriusz: egy huszártiszt csodálatos repülőútja az időgépen. Az előbbi novellában az erkölcsi célzat szerencsés tapintatú, az utóbbiban a fantasztikus álomkép sikeresen olvad össze a XVIII. század magyar főúri világának rokokó-jeleneteivel.) — Simon Zsuzsa. Regény. Budapest, 1894. (Az író azt a gondolatot fejti ki meséjében, hogy bizonyos körülmények között a legjobb érzésű nő is elbukhatik, de a bukott leány nem egyszer ártatlanabb sok tisztességére büszke asszonynál. Vajjon számot tarthat-e a családi boldogságra olyan nő, aki leánykorában másé volt? A férj megbocsát feleségének, a nő érdemes ura bizalmára, a szerző a szívvel-lélekkel megtért asszony javára dönti el a kérdést.) — A Gyurkovics-fiúk. Regény. Budapest, 1895. (A mese szálait itt is összetartja néhány nő, de nem annyira, mint Gyurkovicsné a leányok történetében.) — Szabolcs házassága. Regény. Budapest, 1896. (A M. T. Akadémia Péczely-jutalmával kitüntetett mű. Meséje abból indul ki, hogy Szabolcs Sándor földbirtokos érdekházasságot köt, feleségül veszi egy gazdag polgárcsalád gyermekét, de nem törődik nejével, viszonyt köt egy hercegnővel, neje viszont egy gróf szeretője lesz. Önvád marja mind a két házasfelet, mert mind a ketten szeretik egymást, s mindketten csalódnak balkezes viszonyukban. A titok kiderültével Szabolcs párbajban megöli a grófot, de lelke háborgását nem tudja lecsillapítani, feleségének forró szerelme nem feledteti el vele a multat, férfias önérzete halálosan meg van sebezve, végre agyonlövi magát. A mese könnyed vezetése, az előkelő társasélet rajza, a kidolgozás símasága a biztoskezű írót mutatja.) — Az első fecske és egyéb elbeszélések. Budapest, 1896. (A sok sikerült elbeszélés között néhány klasszikus novella. A női lélek rejtelmei különösen érdeklik az írót.) — Gyurka és Sándor. Elbeszélés. Budapest, 1899. (A Gyurkovics-esetek befejezése.) — Egy leány története. Regény. Budapest, 1899. (Egy színésznő mint testi-lelki tisztességét megőrző, erős jellemű úrilány.) — Idegenek között. Regény. Budapest, 1900. (Paulát árvasága a

kenyérkereső pályára kényszeríti, előkelő családokban kap állást, de hol a ház úrnőjének féltékenysége űzi el, hol a férfiak szerelmi ajánlata. Egy grófi sarjadék házassággal hitegeti, azután továbbáll. A maga erejére büszke leány végre is férjhez megy egy hivatalnokhoz, s fásultan nyugszik bele sorsába. Az író irónikus emberszemlélete mély erkölcsi felháborodást takar, a nevelőnő lelki rajzában sok fínomság van, története sem az avultan unalmas csábítási és házasságtörési sablon.) — Arianna. Novellák. Budapest, 1900. (Nő-témák, szerelmi esetek, házassági rajzok meglepő megoldásokkal.) — Pogányok. Regény. Budapest, 1902. (A M. T. Akadémia Péczely-jutalmával kitüntetett mű. Riedl Frigyes az Akadémiai Értesítőben melegen méltatta, de Gyulai Pál a Budapesti Szemlében súlyos kifogásokat emelt ellene. «A cselekvény bonyodalma, a jellemrajz ereje kárpótolja-e, feledteti-e a korrajz hiányát? Sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy nem igen.» A regény meséje inkább események tarka sorozata, mint költői cselekvény. «Alpár jellemrajza, a rája épített cselekvény teljesen elhibázott; sikerültebbek a regény mellékalakjai s néhány érdekesen megírt epizód, de egy-két részlet nem kárpótlás az egészért.» A regény később bevonult a középiskolai ifjúság kötelező olvasmányai közé. Nyolcadik kiadása 1924-ben jelent meg.) — Andor és András. Budapesti történet. Budapest, 1903. (A nagyzolás és szemtelenség jellemző eseteinek, a naplopás és pénzuralom századvégi jelenségeinek ez az ötletes példatára a legsikerültebb humoros könyvek közül való. Herczeg Ferencben nem gyakori a derűs humor, alaptermészete a kiábrándultság, de azért akkor is biztos a dolgában, amikor vídáman humorizál.) — Az új nevelő. Novellák. Budapest, 1903. (A gyűjtemény nem keltett feltűnést.) — Elbeszélések. Budapest, 1904. (Ennek sem volt nagyobb visszhangja.) — A honszerző. Regény. Budapest, 1904. (A regény lélektani történet, bár a kalandos elemek itt-ott kiforgatják a mesét helyes medréből.) — Böske, Erzsi, Erzsébet. Elbeszélés. Budapest, 1905. (Ezt a novelláját Rákosi Jenő különösen szerette.) — Szelek szárnyán. Útirajzok. Budapest, 1905. (A kötetet a sajtó elragadtatással fogadta. Mikszáth Kálmán magasztaló ismer-

tetést írt róla az Az Újság hasábjain.) — Lélekrablás. Regény. Budapest, 1906. (A regény hőse, Sárkány József mérnök, azért lélekrabló, mert nem élettársává, hanem rabjává tette nejét. Amit az asszony tett, az rablázadás volt: a lelki tömlöcben tartott rabnő hitvestárs akart lenni. A lélektanilag jól megalapozott mese tanulsága: a férj foglalkozzék feleségével, a nő ne legyen rablélek, értsék meg egymást mind a ketten. A M. T. Akadémia Péczely-díjával kitüntetett mű a jutalomdíjat mintegy harminc nyomtatásban megjelent regény között nyerte, olyan munkákkal szemben, mint Mikszáth Kálmán Vén Gazembere és Gárdonyi Géza Öreg Tekintetese.) — Kaland és egyéb elbeszélések. Budapest, 1908. (A kötet egyik romantikus novellájából írta meg később az Éva boszorkányt.) — Szerelmesek. Két novella. Budapest, 1909. (A kötet egyik kis regénye: a Huszti Huszt.) — A királyné futárja. Regény. Budapest, 1909. (A világtörténeti témát hősének magyar egyéniségével hatásosan hozza közelünkbe az író.) — A fehér páva. Regény. Budapest, 1910. (A kisváros képe jellemző alakokkal.) — Álomország. Regény. Budapest, 1912. (Ladányi Edit budapesti úrnő és az amerikai Belizár szerelmi játéka inkább csak alkalom arra, hogy az író elmondhassa elmés megjegyzéseit a Földközi-tenger kikötővárosairól, a balkániak faji tulajdonságairól, az ókori görögök művészetéről és sok más témáról. Meséjének dramatizálása a Tillában.) — Napváros. Novellák. Budapest, 1912. (Van a kötetben kalóz-história, középkori dalmát-normann történet, honfoglaláskori mese; van azután találó jellemkép a kávéház bölcséről, a mesterről, aki átfecsegi éjtszakáit, de sohasem alkot semmit.) — Az arany hegedű. Regény. Budapest, 1916. (Az irodalomtörténeti közvélemény ezt az elbeszélő munkát tartja Herczeg Ferenc legjobb társadalmi regényének. Az író a jellemzés művésze. A férj, a feleség, az udvarló alakját biztos kézzel formálta meg, lelki életüket izgalmas mesemondás keretében elemezte. Elbeszélésében sok az élményi elem, a nélkül, hogy könyve kulcsregénnyé változott volna. A világháborús hangulatot is hatásosan támasztja föl néhány mesteri vonással.) — A hét sváb. Regény. Budapest,

1916. (A Gráf-család önfeláldozó hűsége, s ezzel együtt a délvidéki svábság lelkes ragaszkodása a magyar állameszméhez az 1848-as szabadságharc idején. A szerb lázadás és a sváb honvédelem jelenetei drámai erővel bontakoznak ki a nemzeti szellemtől izzó regényből. A regény dramatizálása: A fekete lovas.) — Magdaléna két élete. Regény. Budapest, 1916. (Későbbi dramatizálása: Az aranyborjú.) — Tűz a pusztában. Novellák. Budapest, 1917. (Az író legkitűnőbb novellásköteteinek egyike. A vezérnovella remekmű: a boszorkánypörök világának fantasztikus lélekrajza.) — Az élet kapuja. Novella. Budapest, 1919. (A kis regényt az irodalomtörténeti közvélemény a legkitűnőbb magyar történeti elbeszélő munkák közé sorozza. A M. T. Akadémia 1925-ben ezt a Herczeg-könyvet küldte ki Stockholmba a Nobeldíj kiadásáról döntő bizottsághoz. A nemzetközi jutalmat másnak ítélték oda, ez azonban érthető, mert nemzeti történelmünk ismerete és a magyar fájdalmak mélységei annyira távol esnek a külföldi műértők esztétikai hangulatától, hogy történeti regény csak kivételesen arathat osztatlan sikert más népek körében.) — A fogyó hold. Regény. Budapest, 1922. (Voltaképpen korrajz: Magyarország belső világa a török hódítás korában, a XVI. század végén. A főrangúak udvara, a nemesség házatája, a végvárak élete, a magyar-török viszony sorra feltárul az elevenen megírt fejezetekben.) — A Lánszky-motor. Regény. Budapest, 1927. (Az elkényeztetett feleség a gazdagság léha unalmában és a szegénység tisztítótüzében.) — A milói Vénusz karja. Regény. Budapest, 1928. (A silány társaságtól megrontott modern nő lelkiismeretének válságai.) — Északi fény. Regény. Budapest, 1930. (Férfias állásfoglalás a forradalmak dédelgetőivel szemben. Nem a gyűlölet, hanem a megvetés és igazságosztás könyve. A halálra ítélt magyarság ott vergődik a rémuralom orosz-zsidó ügynökeinek talpa alatt; a társadalom banditái ráteszik rohamkéseiket a védtelen áldozatok torkára.) — Emberek, urak és nagyurak. Novellák. Budapest, 1930. (Néhány újabb vonás az író elbeszélő művészetében.) — Arcképek. Budapest, 1903. (Legszebb jellemrajzainak gyűjteménye.) — A nap fia. Regény. Budapest, 1931.

(Miképpen tudta megsemmisíteni a kereszténység a római civilizációt, hogyan haldoklott az ókori pogány szellem, milyen ösvényen keresztül talált rá a hitet szomjazó lélek a megtérés útjára: ezek a kérdések sugallták a színes képekben gazdag regény meséjét.) — Herczeg-breviárium. Budapest, 1932. (Az író mélyenjáró gondolatainak, elmés ötleteinek, életbölcselő megjegyzéseinek gyűjteménye.) — Herczeg Ferenc emlékezései. Első kötet. A Várhegy. Budapest, 1933. (Az író élete születésétől első regényének megírásáig.) — Ádám, hol vagy? Regény. Budapest, 1934. (Egy német leány a honfoglalás korában a magyarok rabságába esik, s urában megtalálja az igazi férfit.) — Mink és ők. Novellák. Budapest, 1935. (Emberi sorsok a szerelem tükrében.) — Harcok és harcosok. Budapest, 1935. (Tanulmányok, elmélkedések, rajzok válogatott gyűjteménye.) — Pro libertate. Regény. Budapest, 1936. (Könyvét badacsonyi szőlejében írta, II. Rákóczi Ferenc fejedelem halálának kétszázadik évfordulóján.) — Napkelte előtt. Budapest, 1937. (Hírlapi cikkek gyűjteménye. A kötetet a M. T. Akadémia a Kónyi-jutalommal tüntette ki.) — Herczeg Ferenc emlékezései. Második kötet. A gótikus ház. Budapest, 1939. (Az író élete első regényének megjelenésétől a világháború kitöréséig.)

Irodalom. — Lázár Béla: A tegnap, a ma, a holnap. Két kötet. Budapest, 1896—1900. — Madarász Flóris: Herczeg Ferenc. Katolikus Szemle. 1904. évf. — Podhorszky Lajos: Modern magyar realisták. Budapest, 1904. — Réger Béla: Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Szentgotthárd, 1908. — Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1909. — Hamvai Erzsébet: Herczeg Ferenc stílusa és nyelve. Huszt, 1911. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története. Budapest, 1913. — Gyulai István: Herczeg Ferenc. Huszadik Század. 1914. évf. — Kéky Lajos: Herczeg Ferenc. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Váradi Ibolya: Társadalmi problémák Herczeg Ferenc műveiben. Budapest, 1919. — Csá-

szár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Szinnyei Ferenc: Fejezetek újabb regényirodalmunk történetéből. Akadémiai Értesítő. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Rom. emlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Galamb Sándor: Herczeg Ferencről. Napkelet. 1923. évf. — Alszeghy Zsolt: Herczeg Ferenc. Élet. 1925. évf. — U. az: Vázlatok. Budapest, 1925. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Horváth János: Herczeg Ferenc. Budapest, 1925. — Surányi Miklós: Herczeg Ferenc. Budapest, 1925. — A XX. század magyar irodalma kritikákban. Irodalomtörténeti Füzetek. Szerk. Császár Elemér. 5. szám. Budapest, 1926. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Keller Imre: Irodalmi mozaikok. Kassa, 1926. — Móra Ferenc: Aranytoll. Literatura. 1926. évf. — Pekár Gyula: Herczeg Ferenc helye a magyar Parnasszuson. Új Idők. 1926. évf. — Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc. Budapest, 1926. — Surányi Miklós: Herczeg Ferenc. Budapesti Szemle. 1926.évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1297. — Forgács Ferenc: Herczeg Ferenc költészete. Gyöngyösi áll. reálgimnázium értesítője. 1927. — Futó Jenő: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Budapest, 1927. — Surányi Miklós: Herczeg Ferenc. Magyar Szemle. 1927. évf. — U. az: Herczeg Ferenc és a modern regénystílus. Napkelet. 1927. évf. — Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc pályakezdése. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1928. — Zsigmond Ferenc: Herczeg Ferenc. Debrecen. 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. 2. köt. Budapest, 1930. — Halmi Bódog: Herczeg Ferenc, az író és az ember. Budapest, 1931. — Possonyi László: Magyar prózaírók. Korunk Szava. 1932. évf. — Jelentés az 1933. évi akadémiai nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1933. évf. — Berzeviczy Albert: Negyven esztendő. Budapesti Szemle. 1933. évf. — Kornis Gyula: A költő és a lélekbúvár. Budapesti Szemle.

1933. évf. — Nagy Miklós: Herczeg Ferenc. Magyar Kultúra. 1933. évf. — Spectator: Herczeg Ferenc. Erdélyi Helikon. 1933. évf. — Várdai Béla: Herczeg Ferenc. Katolikus Szemle. 1933. évf. — Kerecsényi Dezső: Herczeg Ferenc negyven év kritikájában. Magyar Szemle. 1934. évf. — Agárdi László: Az iskola az irodalomban. Herczeg Ferenc. Magyar Középiskola. 1935–1936. évf. — U. az: Herczeg Ferenc, a nemzetnevelő. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1936. — Péterffy. László: Babérlevelek. Pallas Debrecina. Szerk. Zsigmond Ferenc. Debrecen, 1936. — Lovrich Gizella: A tárca a magyar irodalomban. Budapest, 1937. — Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1937.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

HERCZEG FERENC, A SZÍNMŰÍRÓ.

IRODALMI ritkaság, hogy valaki elbeszélőnek is, színműírónak is egyformán kimagasló művész legyen. Herczeg Ferenc, a színműíró, semmivel sem kisebb az elbeszélőnél.

Első nagyhatású színműve, *A dolovai nábob leánya* (1893), bácskai szerelmi történet eleven huszáralakokkal. Bonyodalmának az a középpontja, hogyan küzd Tarján főhadnagy egy tönkrejutott földbirtokos leányának, Jób Vilmának, kezéért. A szerelmi félreértéseken kívül legsúlyosabb baj a tiszti óvadék hiánya, de végül ez a kérdés is megoldódik, mert Jób Vilma nagynénje gondoskodik a házassági biztosítékról. — A mai olvasók talán ellenszenveseknek találják az érzelmes katonatörténet egyes alakjait, üreslelkűeknek a huszártiszteket; s talán azt is a kezdő drámaíró hibájául rójják föl, hogy már a második felvonás elején tudjuk, mi fog történni az ötödik felvonás végén; nem szabad azonban felednünk, hogy a színmű eleven korképet nyujtott a millenium korának úri világáról, s ettől eltekintve olyan értéket jelentett a maga korában, amelytől még a szerző ellenségei sem tagadhatták meg elismerésüket. Csiky Gergely elhúnyta után nem volt a magyar drámának feltűnőbb tehetségű művelője, s most mindjárt első kísérletével beérkezett a méltó utód. A Nemzeti Színház erkölcsi sikere annál nagyobb volt, mert a műsort ebben az időben csupán a francia darabok állandó

előadásával tudták színvonalon tartani. Az új szerző a legjobbkor jelent meg : nem közönséges színpadi érzékével, hatásos alakjaival s a katonatisztek gondolkodásának a nézőtér elé vetítésével zajos tapsokra ragadta az ország színházlátogató közönségét. Különösen a harmadik felvonás cigányozó jelenetsora keltett nagy lelkesedést. Legjobban meglepte a műértőket a társalgás frissesége, a Csiky Gergely dialógusait messze túlszárnyaló természetes nyelv, a stílus közvetlen könnyedsége.

A nagysikerű színművet zajoshatású bohózat követte : *A három testőr.* (1895.) Pollacsek budai borkereskedőnek lovagias ügye támad egy okvetetlenkedő krakélerrel, de Rátky lapszerkesztő segítségére siet, és elhireszteli, hogy Pollacsek egyik külföldi párbajában két orosz testőrt agyonlőtt, egyet pedig bocsánatkérésre kényszerített. A krakéler megriad, visszavonul, a borkereskedőnek azonban fejébe száll a dicsősége, maga is hinni kezd hősiességében. Különféle családi bonyodalmak után helyreáll a nyugalom, Pollacsek izgalma lecsillapodik, Rátky nőül veszi a borkereskedő unokahúgát. — A jókedvtől pezsgő színdarab a lovagiaskodás mániájának kigúnyolása és az újságírás lelkiismeretlenségének ostorozása. Szatirája éles, de nem durva. A gyáva üzletemberből félelmes párbajhőssé idomult új magyar nemes — «budavölgyi» Pollacsek — meg a sajtó rettegett hatalmát élelmesen kihasználó intrikus-hírlapíró s a Pollacsek körül forgolódó kereskedelmi alkalmazottak szolgálat-kész hada : találó fővárosi korkép-csoport. A színházlátogató közönségnek az volt a felfogása, hogy ez a bohózat külömb minden addig előadott magyar vígjátéknál.

Így indult meg Herczeg Ferenc színműírói pályája. Első két darabjának színpadi sikerét messze felülmulta *Ocskay brigadérosával*. (1901.) A tragédia a híres kuruc vezér árulásának feldolgozása. Ocskay Lászlót megsértik II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari emberei, a felindult brigadéros elpártol a nemzeti ügytől, átmegy a császárpárti labancok közé, bánatos lélekkel harcol régi bajtársai ellen, a kurucok elfogják és kivégzik. — A tragédia hőse a magyar történelemben nem olyan elfogadható jellem, mint amilyennek Herczeg Ferenc rajzolta hatásos korképében. Ezt a kegyetlen természetű kalandor-típust az író kénytelen volt megnemesíteni, csakúgy, mint annak idején Jókai Mór is érdekes Ocskay-regényében. Ocskay László a Herczeg-drámában sértett önérzete miatt és az ellene szőtt udvari cselszövény következtében árulja el a kuruc szabadságharc ügyét. Esküszegése elviselhetetlen súllyal nehezedik lelkére, halálával kiengeszteli élete legnagyobb tévedését. Az önmagával meghasonlott dalia belső harca drámai erővel fokozódik jelenetről-jelenetre, a lelki megokolás hézagait a históriai levegő, a költői fordulatok és a hazafias hangulat lázas kitörései hidalják át. Az eszményített főhős mellett mások is megragadják figyelmünket: Tisza Ilona, a brigadéros neje, a család néhány tagja, az ármányos udvari emberek s a kuruc és labanc mellékszemélyeknek mesteri vonásokkal ábrázolt alakjai. A szerző érdekes fogása, hogy II. Rákóczi Ferenc nem jelenik meg a színen, de azért a történet az ő személye körül forog. Fejedelmi udvarának fényében és árnyékában gyűlölik és rontják egymást a magyarok. Nem a nemzeti erőtlenség pecsételi meg sor-

sukat, hanem a kárhozatos torzsalkodás. A szabadság ügye elvész az ellenség fegyelmezettebb önuralmával szemben.

A *Bizánc* (1904) kitűnő történeti tragédia Konstantinápoly utolsó óráit éli, a város falain kívül Mohamed szultán ostromló hada, belül az elbukásába gyáván belenyugvó görög nép; csak Konstantin császár védi még a várost genovai zsoldosaival, de hősi halála nem akadályozhatja meg a törökök diadalát. — A cselekvény egy helyen és egy napon történik: a város bevételének napján. A haldokló birodalom az erkölcs romhalmazán vergődik, az elaljasodott bizánciak alakjai megrázó erővel bontakoznak ki a tragédiából, minden jelenet fölött ott lebeg egy pusztulásra érdemes nép végzete. Hőse, az utolsó görög császár, hiába küzd nemzetéért: az elkorcsosult fajon nem segíthet többé semmi önfeláldozás. A császárt gaz környezet veszi körül, hitvány hazaárulók raja nyüzsög udvarában: a féleszű nagyherceg, a szemérmetlenül érzéki nagyhercegnő, az alávaló főpap, a megvesztegetett tisztviselő, a félénk katona, a méregkeverő udvarhölgy, az alattomos élősdi, az arcátlan demagóg. Még Iréne császárné is elárulja férjét. Konstantin tragikuma nagy, az emberekben való szörnyű csalódása villámcsapásként sujt lelkébe. Csak egy fiatal leány marad mellette haláláig, s a genovai zsoldosvezér az egyetlen férfi a velejéig romlott környezetben. A drámaíró költői módon szólaltatta meg személyeit, a kompozícióban és jellemrajzban egyaránt kiválót alkotott, jelenetei a lélekbe markolnak. Nagy erkölcsi tanulság hangzik ki tragédiájából. Hőseiben a pusztuló nemzetek elkorcsosult sar-

jadékai örök emberi tanulságokkal jelennek meg : «Minden nemzet akkor hal meg, ha megásta a maga sírját.»

Éva boszorkány (1912) középkori mesejáték, annak a lélektani rejtélynek megoldásával, hogyan fejlődik ki egy nőben a körülmények szerencsétlen kényszere alatt a démoni típus. A goriciai gróf legyőzi Éva hercegnő csapatait, elfoglalja országát, s a római szentszék parancsára házasságot ajánl Évának. A hercegnő kénytelen elfogadni a gyűlölt frigyet, de mielőtt várát átadná leendő férjének, egy éjtszakát tölt együtt egy kóbor deákkal. A gróf őrjöng dühében, a várba nyomul, törvényt tart a bűnös asszony fölött. A hercegnő elháríthatatlan női ravaszsággal védi magát, meggyőzi ártatlanságáról a bíráskodó lovagokat, szerelemre gyujtja a grófot. Miközben a boldogtalan deák a mélységbe veti magát, ő szilaj jókedvet tetetve ül le a nászlakomához. — A dráma valóságos ballada színjáték alakjában. Hősnője a középkor elszánt durvaságának áldozata, de vérszomjas környezetétől megrontott lényében egyúttal a középkor babonás világának fölényes kihasználója is ; vakmerő a szerelemben, ravasz az önvédelemben, boszorkány a női lelket barbárul gázoló férfiakkal szemben. Ösztönszerűen keresi az eszményi szerelmet, és szívesen feláldozná életét a maga választotta férfiért, de az erőszak elrabolja ábrándjait, a kényszer gonosszá alakítja. Néhány óra leforgása alatt boszorkány-típussá alakul, lelkében nagyra nőnek a démoni vonások. Gyűlölni és félrevezetni a férfit : ezt a leckét megtanulta. A misztikus színen különös emberek mozognak : a dühöngő gróf, az ábrándos deák, a véreskezű lovagok és a hercegnő gyáva zsoldosai.

Az ököljog félelmes világa művészi módon elevenedik meg a meseszerű drámában. Színes csoportjeleneteken, megrázó hangulatváltozásokon, az ellentétes lelki vonások viharain keresztül érkezünk el odáig, ahol a tündérnek induló nőt a körülötte zúgó véres világ könyörtelen aszszonnyá teszi. A párbeszédek ritmusa költői lobogású. A szerző prózában ír, de prózai beszéde művészibb hatású minden rímes tűzijátéknál.

Árva László király (1917) új világításban mutatja be Hunyadi László lefejezésének tragédiáját. Hatalmas történeti igazságú, megkapóan költői szellemű drámai alkotás. Hunyadi László a magyar nemzeti eszme zászlóvivője, hatalmas egyénisége mellett mindenki háttérbe szorul, V. László királyi fénye is elhalványodik az ő vezéri ragyogása mellett. Azzal, hogy Nándorfehérváron leszúrja a király nagybátyját, Cillei Ulrikot, végzetes útra sodródik ; párbaja ugyan szükségszerű védekezés, de a kiontott vért nem tudják feledni ; a Hunyadiakat gyűlölő udvari párt előkészíti kivégzése útját, a koronájához lázasan ragaszkodó király aláírja halálos ítéletét. — A király alakja nem ellenszenves, a gyönge uralkodó inkább csak sajnálatunk tárgya, gyöngesége sodorja a természetével ellenkező lépésre. Félelmes ellenfeléhez mérten valóságos gyermek, de azért kicsinységében is érdekes. A tragédiában nemes erkölcsi eszmék vannak, a nélkül, hogy a szerző kiélezné a normális tanulságokat. Az idegen álnokság, a magyar pártharcok, az egyéni gyűlölködés nemzetrontó csapásai szörnyű sebeket vágnak a hazán ; senki sem akar engedni gőgjéből, hatalmából, önzéséből. Vörösmarty Mihály tör-

téneti drámája mellett ez a legszebb Hunyadi-tragédia, a sok kísérlet között a legsikerültebb megoldás. Hogy milyen mérföldes iramban fejlődött a magyar irodalmi stílus és a magyar drámaírói művészet Bessenyei György Hunyadi-drámája óta, ez a színmű mutatja legszembeszökőbben.

A fekete lovas (1919) az 1848-as szabadságharc nemes pátoszú megjelenítése. A színműnek nincs vezéralakja, hőse a délvidéki sváb nép. Az egyik bánsági német városban a szabadságharc idején osztrák csapatok állomásoznak, s a város lakói azt hiszik, hogy a császár katonái meg fogják védeni őket a támadásra készülő szerb felkelők ellen. A bécsi udvar cserben hagyja hű alattvalóit. A sváb nép nem akar a balkáni martalócok zsákmánya lenni, vezérül választják Hoffer Bálintot, egyesülnek a honvédsereggel, s ez a szövetség örökre összeforrasztja a svábokat a magyarsággal. Hiába veszik később birtokukba a várost a császári katonák és a szerbek, olthatatlan gyűlölet fogadja őket. — Hogy a magyar nemzeti eszményekkel szemben idegenül álló délvidéki német nép hogyan lesz a magyar nemzeti eszme tántoríthatatlan híve: ez a lelki megfordulás művészi lendülettel bontakozik ki a darabból. Mikor a hősiesen harcoló magyarság kénytelen a maga sorsára hagyni a Bánságot, a svábság vérző szívvel siratja a kivonulókat. Az egyik öreg sváb azt mondja búcsúzóul: «Én mostanában sokat olvasgattam a magyar történelemben, és azt láttam, hogy a magyarság élete olyan, mint némely hegyi folyóé. A folyó egyszerre csak eltűnik a sziklahasadékok közt, nyoma vész, és az együgyűek azt mondják: vége van, nincs többé! De egy-két mérfölddel odébb megnyílnak a

kövek, a folyó újból napfényre tör, és megifjodva, megtisztulva, megnövekedve küldi habjait az örökkévaló tenger felé!» Mikor a magyarok nyomában feltűnik a betolakodó ellenség, a svábok úgy érzik, hogy erőben és öntudatban újjászülettek: «Minket nem ajánlatos fölfalni — mondja a bölcs öreg — mert fölfalni ugyan lehet minket, de megemészteni nem. Egy népet, amely gondolkozni tud, nem lehet megemészteni. Ha millió ember azt gondolta magában, hogy: Nem! — akkor kővé keményednek, gránitkővé; és aki lenyelte, az belehal.»

A híd (1925) Széchenyi István és Kossuth Lajos küzdelmének rajza, a tizenkilencedik század magyar lelkiségének jelképes megvilágítása. Széchenyi István tragikumában benne van a konzervatív törekvések tragédiája is. Nem egyéni tragikum ez, hanem nemzeti tanulság a kecsegtető álmok és elszánt szélsőségek iránt fogékony nemzet számára. A színmű Széchenyi István pályáját négy képben mutatja be: a gróf a maga nagy terveivel József nádor dolgozószobájában; eszmecseréje Kossuth Lajossal a Zugliget egyik tisztásán; a közhangulat megnyilatkozása egy főúri estély keretében; minisztertanács Széchenyi István lakásán a szabadságharc kitörésekor. — A legnagyobb magyar lehangoló sorsából az ország végzetszerű tragédiájának képe lélekbemarkoló mozgalmassággal tárul elénk. Az ezeréves rontás meg-megismétlődő átka: a nemzet két részre szakad, az óvatosság szembekerül a vérmes hazafisággal, a kibékíthetetlen szenvedélyek egymásra rontanak. Kossuth Lajos a függetlenségéért lángoló nemzet megtestesítője, Széchenyi István a polgárháború rém-

ségeit előrelátó jóslélek. A konzervatív vezérférfiú katasztrófája belekapcsolódik a hazájáért vívott küzdelem minden mozzanatába. A színmű egyik értéke a politikai gondolatokban való gazdagság. Néhány találó mondása: «A népet nem azok vezetik, akik dolgoznak érte, hanem akik beszélni tudnak a nyelvén»; «Az igazság mindenütt trónolhat, csak éppen az utcán nem»; «Ezt az országot a hétvezérek nem szótöbbséggel szerezték, hanem ésszel és magyar vitézséggel. Ha már most az ész és vitézség helyébe a matézist, vagyis a többségi principiumot teszik, akkor Árpád fiai ki fognak kopni az uraságból, mert az oroszlánok mindig minoritásban vannak a szamarakkal szemben.»

Egyéb színművei közül a *Balatoni rege* (1902) mitológia a Balatonról. A földi emberek sorsának intézésébe beleavatkoznak a Dunántúl vízi lakói. Mátyás király hevesen udvarol Benigna asszonynak, de a Balaton vásott szelleme, Sió úrfi, úgy bogozza a helyzet szálait, hogy a szép özvegy kicsúszik a király kezéből, és Kinizsi Pál neje lesz. Az író játékos képzelettel szövi meséjét, hősei fordulatos beszédekben kötekednek egymással. — A *Kéz kezet mos* (1903) sziporkázóan szellemes vígjáték. Éle a protekciós társadalmi rend ellen irányul. Alapgondolata: minden ember annyit ér, amilyen nagy úr a protektora. A tehetségre és munkára nem ad senki semmit; ha valakinek állás kell, az uraságí inas pártfogása többet jelent, mint a legfényesebb diploma. A főherceg pártfogoltját a miniszter mindjárt tegezi, de a tanárral, akinek öt diplomája és kilenc akadémiai jutalma van, szóba sem áll senki. — *Déryné ifjasszony* (1907) a magyar színészet legküzdelmesebb kor-

szakából veszi tárgyát. Déryné, a híres énekesnő, szerelmes egy grófba, de azért mégis elhagyja imádóját, mert nem akarja elhódítani jólelkű nejétől. Derűs levegőjű korkép ez, az akkori világot jellemző típusokkal. — *A kék róka* (1917) szatirikus színjáték: témájában és alakjaiban egyaránt hatásos modern darab. Meséjét már a benne játszó személyek puszta fölsorolása is elég jól sejteti: szerepel benne a tudós férj, a hűtlen feleség, a szerelmes házibarát és még néhány eleven alak. Az asszonyi ravaszság és hitvestársi hűtlenség cselszövényei körül forog minden jelenet. — Az *Aranyborjú* (1922) fantasztikus színmű: ugyanazok a szereplők kétszer élik le életüket, még pedig fordított helyzetben, egyszer mint vagyonos emberek, másszor mint szűkölködők. Más a gazdag ember pályájának kialakulása, ha mindjárt hitvány is; más a szegény ember sorsa, ha jellemének és jóságának nincs meg az anyagi tápláléka. A színmű mélyenjáró költői alkotás. Hősnője, Magda, az író legszebb leányalakjainak egyike. — A *Majomszínház*ból (1926) az a gondolat tűnik elő, hogy az emberek egy része jóérzés és becsület dolgában rosszabb az állatnál, az ember a maga nagyobb értelmi erejét mások megrontására használja föl. A játék helye az őserdő, a játszók részint emberek, részint majmok. Az író a dekadens társadalom korcsembereit kegyetlen szatirával bélyegzi meg, s igen elmés párbeszédekkel bizonyítja, hogy a majmok jogosan nézik le az embert. — *Szendrey Júliá*ban (1930) a lélekrajzot és a korrajzot, a hősnő és a mellékszemélyek jellemzését, az örök asszonyi természet bemutatását és a históriai levegő éreztetését a lírai érzelmektől áthatott író mesterien oldotta

meg. Még a kényesebb részleteket is ritka tapintattal, szinte sugallatszerűen viszi a színpadra. Petőfi Sándor özvegyének vergődéséből eszményített nőalak lép elénk, a szerző a lovagias lélek gyöngédségével veszi védelmébe személyét. — Az *Utolsó tánc* (1938) a mai társadalom erkölcsrajza, a mese középpontjában az öregedő pesti szépasszonnyal. Így élnek, az élvezetvágy csillapíthatatlan szomjúságával, azok, akik csak a szerelmet kergetik, s nincsen lelkükben semmi tisztesebb vonás. Kissé keserű színmű, de minden jelenete tele frisseséggel, szellemmel, a párbeszédek gyorsiramú sodrával.

Herczeg Ferenc, a színműíró, élesen lát, érdekesen jellemez, hősei lelkét fínoman elemzi. Ritkán van benne romantikus pátosz és érzelmes melegség, mégis megfogja olvasói lelkét. Meséit elevenen szövi, alakjait eredeti egyénekké teremti, helyzeteit leleményesen sorakoztatja egymás mellé. Munkáinak leggyakoribb központi problémája a szerelem láza vagy a házasélet válsága. Tárgyilagos író, nem pártolja hőseit, nem lelkesedik értük, nem ítéli el ballépéseiket. Úgy mutatja be az életet, amilyen valójában. Nem erkölcsi közömbösség ez nála, hanem írói természet, a líraiság elfojtása, a bíráló elme megfigyelő álláspontja.

Társadalmi színművei a szellemes társalgás pompás példái. Tragikus levegőjűek ott, ahol a hősök sorsa balra fordul; éles szatirájúak, amikor az író kifejezést ad életszemléletének; jókedvtől pezsgők, ha komikus alakok jelennek meg a színen. Történeti színművei nemcsak a színi hatás, hanem a költői emelkedettség dolgában is iro-

dalomtörténeti értékű alkotások. Prózában és nem jambusokban írt színdarabok ezek, de így is szerencsés továbbfejlesztői a magyar történeti drámának. Még kisebb drámai munkáiban is egybeolvad a színi hatás az irodalmisággal, a stílus előkelősége a hangulat fegyelmezettségével. *(Kilenc egyfelvonásos.)*

Színdarabjaiban a fölényes gúny mellől elénk lép az író éles emberkritikája is. Húsbavágóan szellemes, találóan örök emberi. Erkölcsi felháborodása kivillan a legmulatságosabb jelenetek mögül is. Bátor a leleplezésben, nem takargatja a társadalom sebeit. Egyik-másik csípős vígjátéka néhány évtized leforgása alatt valóságos korrajzzá érett, nem egy közülük ma is időszerű szatiraként hat. Bizonyos, hogy alakjait az eleven életből vitte át munkáiba, de realitásával senkit sem bántott meg. A belsőt figyelte mindenkiben ; óvakodott attól, hogy emberi külsőségek leírásával rávezesse olvasóit a mintául szolgáló igazi személyre. Az életbe nyúlt, s nem pellengérezett ki senkit kulcsszerű drámákkal. Az áruló jelek eltüntetése végett az életnek egészen más területeire emelte ki hőseit.

Abban is erős volt, amiben színműíró-kortársai a leggyöngébbek voltak : a színdarab tervszerű fölépítésében, a mese szerves jelenetezésében, az egységes kompozícióban. Mindíg ízléssel dolgozott : színezve, könnyedén, biztos mozgással. Alakgazdagságához fínom részletmegfigyelések járultak. Magasan szárnyalt a fővárosi színpadi mesteremberek fölött, nem óhajtotta kiszolgálni a közönség alantas ízlését, a külföld kedvéért sem tett engedményeket a művészet kárára. Még csekélyebb fajsúlyú drámai mun-

káiban is több volt az elmés mulattatónál. A drámaírás mesterségszerű munkája mellé a költő sugallatát is hozzácsatolta. Gondolkodó és érző író. A magyar dráma fejlődésének Szigligeti Ede és Csiky Gergely után a legnagyobb érdemű fáklyahordozója.

Kiadások. — A dolovai nábob leánya. Színmű öt felvonásban. (Nemzeti Színház: 1893. A darab első kidolgozását még Versecen írta a szerző, az érettségi vizsgálatát követő szünidőben. A később gyökeresen átdolgozott színművet Paulay Ede színigazgató fölkérésére nyujtotta be a Nemzeti Színházhoz.) — A három testőr. Bohózat három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1894. A darabnak a bemutató előadáson csak félsikere volt, azután estéről-estére nőtt a hatása. A színészek hirtelenében nem találták el a bohózat igazi hangját, párbajdivat kigúnyolása idegenszerűen hatott a kaszinói felfogáshoz igazodó színházlátogatókra, hiányzott a szerelmi bonyodalom is, e helyett elegáns szatirát kapott a közönség. A legfőbb baj mégis az volt, hogy a zsidóság megsértődött Polacsek figuráján, hiába hangsúlyozta a szerző, hogy a darabnak nem lehet antiszemita irányzata, mert hőse éppen úgy lehet keresztény, mint zsidó, s végeredményben azzal sem követett volna el szentségtörést, ha véletlenül zsidó alakra gondol emberformálásában. A napisajtó kritikája ettől kezdve éber figyelemmel kísérte az írót. Az ellene irányuló későbbi támadásoknak egyik legerősebb rugója az volt, hogy írásaiban nemcsak a keresztény jellemhibákat leplezte le, hanem itt-ott a zsidó érzékenységet is merészkedett érinteni. Antiszemitának nem mondhatták, annyi jót tett a zsidó írókkal, de tárgyilagos emberszemléletéért lehetően kisebbítették írói érdemeit.) — Honthy háza. Színmű három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1896. Szerelmi történet és családi harc egy püspöki örökség körül. Elég sötét levegőjű darab, a végén a szerelmespár becsületessége diadalt arat a pénzéhes püspöki atyafiság mesterkedéseivel szemben.) — Nászúton. Énekes vígjáték három felvonásban. (Népszínház: 1896. Konti József zenéjével.) — A Gyurkovics-leányok. Életkép négy felvonásban,

(Magyar Színház : 1899. A nagysikerű vígjátékot később átvitték a Vígszínházba, majd a Nemzeti Színházba is. Bécsben 1900-ban, Newyorkban 1911-ben, Londonban 1913-ban, Stockholmban és Madridban 1925-ben játszották először.) — Első vihar. Színmű négy felvonásban. (Magyar Színház : 1899. Középfajú dráma békés megoldással, közepén a szerelmi viharral. Egyes személyei a Herczeg-elbeszélések hőseinek ismétlődései.) — Ocskay brigadéros. Színmű négy felvonásban. (Vígszínház : 1901. A nagysikerű darab bemutatása után elkeseredett hírlapi harc tört ki a szerző hazafisága körül. Az ellenzéki lapok, élükön a Magyarországgal, azzal vádolták az írót, hogy kisebbíti II. Rákóczi Ferenc fejedelem alakját, s dicsőíti a hazaárulót. A függetlenségi politika néhány vezérembere azt követelte, hogy a darabot vegyék le a játékrendről, Herczeg Ferenc barátai viszont tüntető szeretettel ünnepelték a szerzőt. Rákosi Jenő rámutatott arra, hogy a tragédia a kuruc szabadságharc tüzében égő szabadságszeretet dicsőítése. A katolikusok azért nehezteltek a szerzőre, mert nem tartották tapintatos dolognak, hogy a történet intrikusául katolikus papot választott. Ismét mások melodramatikus ellágyulásokat és jelmezes parádét vetettek a szerző szemére. A siker rendkívüli volt. A színmű egy év alatt száznál több előadást ért. Utóbb átkerült a Nemzeti Színházba is.) — Balatoni rege. Regényes vígjáték négy felvonásban. (Vígszínház : 1902. A szerző ebben a történeti vígjátékában humorista, szatirikus, mesemondó és költő egy személyben. Mintha egy új Szentivánéji álmot írna. Tündéri elemekkel átszőtt fantázia-csapongásának középpontjában Mátyás király úgy áll, mint egy magyar Dionysos.) — Kéz kezet mos. Vígjáték három felvonásban. (Vígszínház : 1903. Amint a Három testőrrel kigúnyolta a párbajmániát, úgy figurázta ki ebben a szarkasztikus darabjában a protekció rákfenéjét. Ha valaki nagy úr lesz Magyarországon, lehet akármilyen tökfilkó, mindenki bálványozza a hasznot hajtó pártfogás reményében : ez az alapgondolata vígjátékának. Az ország a tehetségtelen stréberség posványa. Az udvari tanácsos titkára nem veheti nőül főnökének leányát, mert homályos a származása, de amikor később az a gyanú merül föl, hogy egy főherceg a törvénytelen apja, övé az

egész világ. «Az akkori ízléshez mérten a szatirám kissé paprikás volt, egyes hőseimben szereplő politikusokat akartak ismerni, ez némileg feszélyezetté tette a premier hangulatát. Mondanom sem kell, hogy én nem akartam élő emberek torzképét megrajzolni, hanem azt akartam, amit minden vígjátékíró: mulatságos darabot írni. Azóta különben Shaw és a berliniek erősebb pálinkához szoktatták a színházba járó emberiséget.») — Bizánc. Tragédia három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1904. A tragédiában az egykorúak jelképes jövendölést láttak. Úgy tűnt föl, mintha a szerző a bizánci birodalom bukásán keresztül a magyarság sorsát ábrázolná, vagy legalább is följajdulna hazaszeretetében a lehangoló közéleti jelenségek miatt. A függetlenségi ellenzék élet-halálharcban állt a kormánypárttal, a magyarok egymást tépték, az ország ellenségei kárörvendően mosolyogtak. Kétségbeesés fogta el mindazok szívét, akik hinni akartak a haza jövőjében.) — Bujdosók. Színmű egy felvonásban. (Vígszínház: 1906. Az értékes történeti drámát II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmából adták elő.) — Déryné ifjasszony. Színjáték három felvonásban. (Vígszínház: 1907. A történeti vígjáték költői elgondolással kelti életre a magyar színészet hőskorát. A vándorszínészek reális megvilágításban jelennek meg a színen, a hősnő eszményi nőalak.) — A kivándorló. Színmű négy felvonásban. (Vígszínház: 1909. A darab az író egyik novellájának, A láp virágának, dramatizálása.) — Rébusz báró. Operett három felvonásban. (Király Színház: 1909. Huszka Jenő zenéjével.) — Éva boszorkány. Színjáték három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1912. A szerző nem kötötte történeti drámáját históriai valósághoz vagy meghatározott korhoz, mert csak így éreztethette szabadon az ököljog szellemét, csak így követhette bátran képzeletének szárnyalását. Kortársai többnyire érzékcsiklandó darabokkal hajszolták a közönség kegyeit, ő pusztán íróművészetével óhajtott hatást kelteni. Ez teljes mértékben sikerült neki. Színművét a M. T. Akadémia 1913-ban a Vojnits-jutalommal tüntette ki.) — Az ezredes. Vígjáték három felvonásban. (Magyar Színház: 1914. Bohózat alakjában írt keserű szatira az előkelő világ jellembeli gyarlóságairól. Későbbi címe: A nevadai ezredes. Forrása: az

írónak Huszti Huszt című regénye.) — A kék róka. Színjáték három felvonásban. (Vígszínház: 1917. A ragyogóan elmés színdarabot Bécsben, Berlinben, Rómában, Párizsban és egyebütt is nagy sikerrel játszották. A férfi-barátság és asszonyi hűség problémáját fanyar iróniával, de egyben mesteri lélekfeltárással ábrázolta a szerző. Az ingatag jellemekben a modern világ embertípusai jelennek meg korképszerű megvilágítással. Erkölcsi intés nincsen a darabban, érezhetőbb magyar levegője sincs, teljesen nemzetközi termék, ezért is volt olyan nagy sikere a külföldön. A legszellemesebb társadalmi vígjátékok egyike. A mulattatás mellett ott van az író keserű emberszemlélete és szkeptikus életfilozófiája. A vígjáték fölújítása az 1937—1938. színházi évad legfényesebb sikere volt: a darab kétszázszor került színre a Nemzeti Színház Kamaraszínházában, s még azután is megvolt a lelkes nézőközönsége.) — Árva László király. Tragédia négy felvonásban. (Nemzeti Színház: 1917. Egyik-másik hírlap annak idején fölvetette azt a gondolatot, hogy Hunyadi László alakjával Tisza Istvánt akarta magasztalni a szerző. A magyar miniszterelnököt a bécsi udvari emberek éppen úgy elgáncsolták a nemzet kárára, mint ahogyan annak idején Hunyadi Lászlónak is nyakát szegte az idegen uralommal cimboráló magyar irígység. Herczeg Ferenc cáfolta ezt a föltevést. Hőse, úgymond, nem szimbolikus alak, bár az is igaz, hogy az igazi magyar erő megtestesítője, amelynek kibontakozását a pártoskodás mindig elgáncsolja. A tragédia 1918-ban elnyerte a M. T. Akadémia Vojnits-jutalmát.) — Tilla. Színmű hét képben. (Belvárosi Színház: 1918. Tilla grófnő kedvére cserélgeti szeretőit, végül egy elszánt kalandor féltékenységből leszúrja. A pompás technikájú tragédia a külföldi színpadokon is nagy sikert aratott. Meséje az Álomországból ered.) — A fekete lovas. Színmű három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1919. A hét sváb meséjének ez a kiválóan sikerült színpadi átdolgozása egyrészt a szülőföld szeretetének nemes emléke, másrészt tiltakozás a területi földarabolás ellen. A színházi közönség zajos tetszéssel fogadta a darabot, a délvidéki svábság plakettet készíttetett a szerző tiszteletére, a M. T. Akadémia az 1920. évi Vojnits-jutalommal fejezte ki elismerését.) — A költő és a

halál. Színjáték egy felvonásban. (Nemzeti Színház : 1922. Hőse : Petőfi Sándor.) — Aranyborjú. Színmű két részben. (Vígszínház : 1922. A Magdaléna két életének költői szellemű dramatizálása.) — Sirokkó. Színmű három felvonásban. (Vígszínház : 1923. Eléggé csiklandós témájú társadalmi színmű.) — Kilenc egyfelvonásos. Budapest, 1924. (Ezeket a kisebb darabokat is sokszor játszották a fővárosi és vidéki színpadokon. Kiemelhetők : A bujdosók, Karolina, Baba-hu, Két ember a bányában, A holicsi Cupidó.) — A híd. Színjáték négy felvonásban. (Nemzeti Színház : 1925. A nagysikerű történeti drámában az író a nemzeti lélek sajátosságait mesteri módon elemezte. Széchenyi István és Kossuth Lajos alakjainak történeti beállításáról élénk vita folyt a napisajtóban. Berzeviczy Albert szerint az író művészi remeket alkotott, a nélkül, hogy a történeti igazságtól lényegesen eltért volna ; így elérte kettős célját : művészetileg gyönyörködtetett, történelmileg tanított. Ferenczi Zoltán szerint a színmű Széchenyi István felé hajlik ugyan, de Kossuth Lajos alakját sem kisebbíti, tehát nem bántja a nemzeti érzékenységet, amely ma sem enged a függetlenségi és negyvennyolcas eszmékből. Viszota Gyula szerint a főszereplők jellemzése történeti hűség dolgában megfelel az akkori valóságos állapotoknak, a környezetrajz is nagy mértékben találó, az író természetesen úgy csoportosítja az eseményeket, ahogyan művészi céljai megkövetelik. A színművet a M. T. Akadémia 1926-ban a Vojnits-jutalommal tüntette ki.) — Majomszínház. Komédia három felvonásban. (Vígszínház : 1926. A vídám évődéstől a véres szarkazmusig a gúny minden változata megvan a darabban. Az emberek elvakult önzése akkora, hogy a teremtés koronáival még a jószándékú állatnak is kár szóba állnia. Az emberek és a majmok összekeveredése sok eredeti jelenetre ad alkalmat, a fantasztikus elképzelés reális megfigyelésekkel vegyül, a keserű társadalombírálatból irodalmi értékű szatira lesz. Ötlet és elmésség bővével van a komédiában.) — Szendrey Júlia. Színmű három felvonásban. (Vígszínház : 1930. A szerző a megértés és megbocsátás szellemében írta meg Júlia-drámáját, állást foglalt a közvélemény marasztaló ítéletével szemben.) — Utolsó tánc. Színjáték négy felvonásban. (Nemzeti Kamaraszínház;

1938. A vígjátékszerű színművet a M. T. Akadémia 1939-ben a Vojnits-jutalommal tüntette ki.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetben felsorolt munkákon kívül a napilapok és folyóiratok színikritikái a Herczeg-darabok bemutatói alkalmából, továbbá az akadémiai Vojnits-jutalommal kapcsolatos drámabírálatok az Akadémiai Értesítő évfolyamaiban. (Jegyzékük Horváth János tanulmányában: Herczeg Ferenc. Budapest, 1925.) — Madarász Flóris: Herczeg Ferenc drámái. Egri ciszterci rendi gimnázium értesítője. 1913. — Brisits Frigyes: Kilenc egyfelvonásos. Katolikus Szemle. 1925. évf. — Hevesi Sándor: Herczeg Ferenc és a Nemzeti Színház. Új Idők. 1926. évf. — Radványi Kálmán: A színpad Herczeg Ference. Élet. 1926. évf. — Czebe Gyula: Herczeg Ferenc Bizánca és a görög közvélemény. Láthatár. 1927. évf. — Harsányi Kálmán: Színháziesték. Budapest, 1928. — Zsigmond Ferenc: Történeti tárgyú színdarabjaink a huszadik században. Debreceni Szemle. 1929. évf. — U. az: Huszadik századi társadalmi drámáink a középfajúság szempontjából. U. o. 1930. évf. — Péntek Irma: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag, 1931. — Lukács Gáspár: A magyar társadalmi dráma fejlődése. Budapest, 1934. — Radványi Kálmán: Rákóczi a magyar irodalomban. Budapest, 1935. — Szabó József: Herczeg Ferenc, a drámaíró. Debrecen, 1938. — Szász Károly: A magyar dráma története. Budapest, 1939.

A HERCZEG-IRODALOM.

HERCZEG FERENC 1890-ben tűnt fel a magyar irodalomban Fenn és lenn című nagy érdeklődést keltő regényével, s néhány év leforgása alatt már ott volt a beérkezett írók között. Mutamur című novelláskötetének megjelenése után már mindenfelé elismerték tehetségét. Pályája gyorsan ívelt tovább. A huszadik század első évtizedében a még élő Mikszáth Kálmán legméltóbb utódát látták benne. Az 1910-es és 1920-as években elbeszélőköteteivel és színdarabjaival számos művészi sikert aratott. Összes munkáinak egyöntetű sorozatát születésének hatvanadik évfordulója alkalmából a Singer és Wolfner könyvkiadó-vállalat bocsátotta közre negyven kötetben. A jubileumi gyűjteményes kiadás megjelenése után is változatlan munkakedvvel dolgozott. Hetven éves korában megkezdett Emlékiratai további emelkedést jelentettek írói pályáján.

A Mutamur megjelenése alkalmából Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1892. évfolyamában beható bírálatot írt a novelláskönyvről, s ezzel kapcsolatosan Herczeg Ferenc írói tehetségéről. «Herczeg nem igen fordul elkoptatott tárgyakhoz, hogy ismert eszméket ismételjen, vagy pedig a másokénál nagyobb sikerrel újjászüljön. Kedveli az új vagy elhanyagolt tárgyakat, különösen a katonaélet rajzát, mellyel nálunk nem igen foglalkoznak az el-

beszélők. A népélet rajzához kevés érzéke van, csak elvétve veszi tárgyul, legszívesebben a fensőbb körök és a középosztály szalonjaiban mulat, s örömest rajzolja a szerelmi viszonyok és házas élet fordulatait.» Novelláskönyvében legkitűnőbb a Lószőrvitéz című elbeszélés. Ezzel a gyermekkori visszaemlékezésével és néhány más sikerült novellájával méltán rászolgál az elismerésre. «Jó tanáccsal is szolgálunk, bár az ilyesmit nem igen szokták jó néven venni a fiatal írók, az idősebbek még talán kevésbbé. A robotba dolgozás — a hírlapi tárcaírás — megrontja a költőt, még ha nagy tehetségű is. Minden héten néhány ily elbeszélő tárcát nem fog kibírni Herczeg ; tíz közül egy-kettő sikerül, mint e gyűjtemény is mutatja, de végre akarva — nem akarva modorossá fog válni.» (Bírálatok. Budapest, 1912.) — Herczeg Ferencnek, mondja Horváth János, a magyar irodalom történetében az az egyik legnagyobb jelentősége, hogy kiváló elbeszélő művészetével a naturalista irány térfoglalása idején is meg tudta tartani a magyar olvasóközönséget egy nemesebb és költőibb irány oldalán. «Az erkölcsi józanság frappáns ítéletével nem egyszer lépett föl nyíltan is a dekadens irány ellen. Az élő magyar írók közt nem is támad senkit oly gyűlölettel az említett irány tábora, mint Herczeg Ferencet. «Iróművészetének egyik legegyénibb jellemvonása a tartózkodó tárgyilagosság. Került minden lírai személyességet. Ez a higgadtsága újdonság volt a magyar szubjektív elbeszélő stílus korábbi hagyományai után ; szokatlannak tűnt föl, hogy az író nem támogatja személyeit, nem mutatja meg magát, nem ítél, nem korhol. Némelyek hidegséget, mások erkölcsi közömbösséget vetettek szemére, de mindkét vád felszínes és alaptalan volt. Látszólagos hidegsége csak banális túlzásoktól való tartózkodását jelenti, erkölcsi közömbösségének látszata művészi modorának személytelenségéből ered. (Herczeg Ferenc. Budapest, 1925.) — Drámaíróink közül, állapítja meg Zsigmond Ferenc, kevesen versenyezhetnek Herczeg Ferenc ösztönszerű műízlésével. A történeti tárgyú drámairodalomnak a tizenkilencedik században ő a reprezentatív művelője. Talán senkinek drámaköltői ihletét nem foglalkoztatta oly hévvel és sikerrel a honfiúi aggodalom, mint a törzsökös magyaroknál is

históriaibban magyar lelkűvé vált íróét. Konzervatív politikai világnézetű színműíró. Az államéleti fölfordultság elrettentő példái megtanították arra, hogy a könnyelmű kockázattal járó törekvéseket kritikával szemlélje. (Történeti tárgyú színdarabjaink a XX. században. Debreceni Szemle. 1929. évf.) — Herczeg Ferenc, írja Várdai Béla, ott van legnagyobb nemzetnevelő íróink között. A német nyelv tökéletes birtokában lehetett volna kétnyelvű író, de ő fényes ajánlatokat utasított vissza, s nem írt németül, mert ezt a magyar író hivatásához való hűtlenségnek tartotta. Ha munkáinak egy részébe belevegyült is az a felfogás, amelyet Prohászka Ottokár olyan találóan úri divatmorálnak nevezett, fejlődését és egész életművét tekintve sokkal több katolikum van benne, mint amennyi nemkatolikumot találunk akárhány fémjelzetten katolikus írónkban. «A Jókai utáni elbeszélők közt ő a leggazdagabb mesemondó; kitűnő jellemző mind az elemzés, mind az ábrázolás eszközeivel; kompozícióra feltétlenül ő a legkiválóbb egész elbeszélő prózánkban.» (Herczeg Ferenc. Katolikus Szemle. 1933. évf.) — A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság felfogásának Berzeviczy Albert a következőkben adott kifejezést: «Herczeg Ferenc ma ellentmondás nélkül elismert vezére szépirodalmunknak. Egyaránt mester a regényben, a drámában és kisebb tárcaelbeszélésben. Nem tudjuk, stílusának előkelőségét, a lélekelemzésnek mélységét és fínomságát, romantikájának, pátoszának újszerű hatását vagy humorának földerítő mosolyát csodáljuk-e inkább? Különlegesen előkelő jelleget ad írói egyéniségének az a gondosság, mellyel mindent, amit közrebocsát, lehetőleg tökéletes formába önt, nem siet el semmit, nem csábíttatja el magát a mértéktelen szaporaság kísértéseitől, hanem következetesen arra törekszik, hogy a közönség ne olvasson semmit Herczeg Ferenctől, ami nem volna méltó Herczeg Ferenchez.» (Negyven esztendő. Budapesti Szemle. 1933. évf.) — Szász Károly rámutatott arra, hogy Herczeg Ferenc, bár mint elbeszélő is a legnagyobbak közé tartozik irodalmunkban, első sorban drámaírói tehetség. Színdarabjai nemcsak a színházi közönség előtt hatásosak, hanem olvasásuk is élvezetes. Munkássága ragyogó új fejezet a magyar dráma történetében.

Nagy tragikus alkotásai, a Bizánc, az Árva László király és A híd, esztétikai értékben a Bánk bán mellé emelkednek. (A magyar dráma története. Budapest, 1939.)

Kiadások. — Herczeg Ferenc legjellemzőbb munkái megjelenésük időrendjében : Fenn és lenn, Mutamur, A Gyurkovics-leányok, A dolovai nábob leánya, Három testőr, Napnyugati mesék, Idegenek között, Ocskay brigadéros, Balatoni rege, Pogányok, Kéz kezet mos, Andor és András, Bizánc, Szelek szárnyán, Lélekrablás, Álomország, Éva boszorkány, Az aranyhegedű, A hét sváb, Magdaléna két élete, Tűz a pusztában, A kék róka, Árva László király, A fekete lovas, Az élet kapuja, Az aranyborjú, Kilenc egyfelvonásos, A híd, Majomszínház, Északi fény, Arcképek, Emlékezések, Utolsó tánc. — Összes munkáinak sorozata a Singer és Wolfner jubileumi kiadásában : Herczeg Ferenc munkái. Gyűjteményes díszkiadás. Negyven kötet. Budapest, 1925–1930. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett sorozat.)

Fordítások. — Herczeg Ferenc munkái korán eljutottak a külföldre. Első sikerei után néhány évvel már lefordították több népszerű elbeszélő kötetét német, szerb, cseh és dán nyelvre. 1933-ig 16 német, 13 svéd, 9 finn, 7 olasz, 5 spanyol, 5 cseh, 4 lengyel és 4 észt Herczeg-kötet jelent meg a külföldön, de francia, holland, román, horvát, szerb, bolgár nyelven is sikert arattak az író regényei és novellái. 1933. után különösen Olaszországban foglalkoztak behatóan munkásságának méltatásával. Egyik fordítója, Silvino Gigante, a Nuova Antologia folyóirat lapjain rámutatott arra is, hogy a legnagyobb élő magyar író szülővárosában és első regényeinek színhelyén, a Bánságban és a Bácskában, a világháború lezajlása óta a román és a szerb uralom lépett az ezeréves magyarság helyébe. A Herczeg-színművek közül külföldön a Gyurkovics-leányok és A kék róka aratott legnagyobb sikert.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Gyulai Pál : Bírálatok. Budapest, 1912. — Kéky Lajos : Herczeg Ferenc. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Beöthy Zsolt : Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Alszeghy Zsolt : Vázlatok. Budapest, 1925. — Horváth János :

Herczeg Ferenc. Budapest, 1925. — Surányi Miklós : Herczeg Ferenc. Budapest, 1925. — Futó Jenő : Herczeg Ferenc. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Zsigmond Ferenc : Herczeg Ferenc. Budapest, 1928. — Halmi Bódog : Herczeg Ferenc, az író és az ember. Budapest, 1931. — Várdai Béla : Herczeg Ferenc. Katolikus Szemle. 1933. évf. — Szász Károly : A magyar dráma története. Budapest, 1939.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GÁRDONYI GÉZA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Gárdonyi Géza élete.
Gárdonyi Géza, az elbeszélő.
Gárdonyi Géza, a színműíró.
A Gárdonyi-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GÁRDONYI GÉZA ÉLETE.

FENKŐLT gondolkodású, emberszerető, bölcselő író : a magyar irodalom egyik klasszikusa. Írásmódja nem rokon sem Jókai Mór, sem Mikszáth Kálmán, sem Herczeg Ferenc stílusával ; egészen máskép ír, mint bárki a koráig föllépő elbeszélők és színműírók közül. Munkáiból mélabús költőiség árad, hangulata és bája van minden írásának, eredeti zenéje prózájának. Társtalan író volt, magános fa kortársai között. Szellemének gyökerei a magyarság ezeréves földjéből táplálkoztak, őserejű művészetét nem rontotta meg semmi idegenszerűség,

Gárdonyi Géza 1863. augusztus 3-án született Agárdon, Fejér megyében. Atyja szegénysorsú iparos volt, különféle uradalmakban vállalt gépészmunkát, gyermekeit nem neveltethette kedve szerint. A vallásos katolikus ifjú fiatalkorát nehéz anyagi küzdelmek tették borússá. Gimnáziumba Sárospatakon és Budapesten járt, tanítói oklevelét Egerben szerezte meg. 1881-től kezdve kisebb dunántúli falvak katolikus elemi iskoláiban tanított, 1885-ben győri hírlapíró lett, 1888-ban az egyik szegedi újság hívta meg szerkesztőségébe. Három évet töltött Szegeden, innen Aradra ment át újságírónak, 1891-ben Budapestre került a Magyar Hírlap szerkesztőségébe. Termékenyen dolgozott, de elégedetlen volt helyzetével ; úgy érezte, hogy a

fővárosi élet zajában nem tudja valóra váltani irodalmi terveit. Hat évi budapesti munkája után visszavonult a hírlapírástól, 1897-ben Egerbe költözött, ettől kezdve egészen az irodalomnak szentelte életét. Az egriek megbecsülték, nem vesztette el kapcsolatait a fővárosi írókkal sem. Időnkint fölrándult a fővárosba, találkozott barátaival, fölkereste kiadóit, tárgyalt a színigazgatókkal. Évről-évre kevesebb kapcsolat fűzte Budapesthez, Egerben is teljesen visszavonulva élt, csak írásaiból tudták, hogy állandó munkában telnek napjai. Átélte a világháborút, a forradalmakat. Csöndes egri házából az élettől már semmit sem kívánó meghiggadt ember nyugalmával szemlélte a világ folyását. Ötvenkilenc éves korában — 1922. október 30-án — halt meg Egerben.

Gárdonyi Géza élete az akaraterő ritka példája. Pályája szomorúan indult meg, fiatal korában sok csapás érte, írói ismeretlenségéből nehezen tudta magát kiverekedni. — Megpróbáltatásai elriasztották az emberektől, szótlan természete használhatatlanná tette a társaságokban, különc szokásait irónikus mosollyal szemlélték. «Már húsz éves koromban észrevettem, hogy engem ott szeretnek legjobban, ahol nem vagyok; ahol jelen vagyok, ott rendesen én vagyok a tizennegyedik.» Lelki alkata és testi szervezete egyformán érzékeny volt, az emberektől egyre jobban eltávolodott, csak írószobájában és kertjében érezte jól magát. Nem kellett neki sem a derűs baráti kör, sem a szerkesztőség, sem a színház. Ha időnkint rászánta magát, hogy körülnézzen a pesti életben, vagy kiutazzék a külföldre, csakhamar hazamenekült egri otthonába. Vidéki elszigeteltsége nehézzé tette helyzetét a fővárossal szemben. Ahol csak lehetett, visszaszorították. Annál is inkább nehezteltek rá, mert olykor zsidóellenes megjegyzéseket tett. A zsidókérdést nem a vallással vagy fajjal kapcsolatban emlegette, hanem azért, mert fájt neki néhány zsidó-

csoport nemzetietlen szelleme. Magáévá tette Ravasz Lászlónak a világháború idején kifejtett felfogását: «Mi a magyar szellemi életnek az etikai idealizmus alapján való szervezését követeljük. Tehát háborút viselünk minden léhaság, ideáltalanság és erkölcstelenség ellen. Nem csinálunk belőle titkot, hogy utálatosnak és magyar emberhez méltatlannak tartjuk azt a pökhendi, konfidens, bizalmaskodó és cinikus modort, amely eleink szemérmes és tisztességtudó érintkezési formáját kiszorítással fenyegeti. Őszintén megvalljuk, hogy a magyar nemzeti művelődés szempontjából nem tartjuk kívánatos elemnek sem a galíciai bevándorlót, aki pálinkával és hangyasavval kezdi, sem fiát, a vigécet, aki hadseregszállító és milliomos lesz, sem unokáját, a szociológust, aki „egy meglátásos és kéjszagú" filozófiát ír szét az ujságokba. Egyiket sem vallása miatt ítéljük el. Minden vallás olyan nagy, erős és szent dolog, hogy ha igazán komollyá válik, meg tud szentelni egy embert, és tömörré tud tenni egy férfi-jellemet. Mi azt mondjuk: bélyegezd meg a hitványt, még ha zsidó is!» Az ilyen álláspont a Galilei-kör fanatikus zsidó fiatalsága és türelmetlen pártfogóik szemében megtorlást érdemlő lázadás volt, s az egri remetének éreznie kellett a hírlapi bírálatokban elhelyezett tőrszúrásokat. De ő nem sokat gondolt a kicsinylésekkel, nem törődött a támadásokkal.

Adatok Gárdonyi Géza életéhez:

1863. — Gárdonyi Géza születésének éve. Augusztus 3-án születik a fejérmegyei Agárd pusztán, egy nádtetős gazdasági cselédházban. (Apai részről megmagyarosodott evangélikus német családból, anyai részről katolikus magyar családból származik. Apai nagyatyja Németországból költözött Nyugat-Magyarországba. Apja, Ziegler Sándor géplakatos, résztvett az 1848-as szabadságharcban, s 1860-ban vette nőül a nála húsz évvel fiatalabb Nagy Teréziát, egy somogymegyei földművelő árváját. Házasságukból hét gyermekük született. Ziegler Sándor erősen ragaszkodott elődei luteránus vallásához, de amikor katolikus nejét Somogy megyében oltárhoz vezette, kényszerűségből kötelezvényt adott az esketŏ szőllősgyöröki plébánosnak, hogy gyermekeit katolikusoknak kereszteltetni. Erős értelmű nyugtalan em-

ber volt, helyét állandóan változtatta, nem akart nagyobb urat ismerni magánál, vándorlásaival sok bajt okozott magának és családjának. Fia születésekor uradalmi kovács volt az egyik agárdi uradalomban.)

1870. — Gárdonyi Géza, akkor még Ziegler Géza, megkezdi elemi iskolai tanulását a borsodmegyei Sály faluban. (Atyja uradalmi gépész a falu mellett fekvő földbirtokon. A kis iparosfiú megszereti a parasztgyerekeket, a falusi emberek közt sok jó lelket talál.)

1874. — Ez év szeptemberétől kezdve a sárospataki református kollégium első gimnáziumi osztályának tanulója. (Elég gyöngén tanul, írása feltűnően rossz. Az egyik kollégiumi alkalmazott lakásán van szálláson. Az első osztályban hetvenkilencen vannak ; a latint 8, a magyart 4, a számtant 4, a földrajzot 2 órában tanulják : a négy tárgynak egy tanára van. Tanulnak még hittant, rajzot, szépírást, éneket, tornát.)

1875. — Februárban kimarad a sárospataki iskolából és a budapesti református gimnázium tanulója lesz. (Atyja megkapja a budai Országos Tébolyda főgépészi állását, ezért megy a fiú Sárospatakról Budapestre. A negyedik gimnáziumi osztályt is a Kálvin-téri református gimnáziumban végzi. Elég gyönge tanuló. Atyja utóbb az óbudai hajógyárban, majd a hevesmegyei Kál községben vállal alkalmazást. A fiúnak is távoznia kell a fővárosból.)

1878. — Gárdonyi Géza szeptemberben beiratkozik az egri érseki katolikus tanítóképző-intézetbe. (Szüleinek nincs annyi pénzük, hogy továbbra is gimnáziumban taníttathassák. Új iskolájában sokat kell nélkülöznie, bár paptanárai számos jótéteményben részesítik. Édesapja meghal, édesanyja kétségbeejtő körülmények között él, a szegény képezdész-tanuló alig tudja magát fenntartani. Sokat olvas, apró történeteket írogat, gyöngén tanul. Egyik tanára, Répássy János katolikus pap, egy alkalommal megbuktatja magyarból, másrészt jó útbaigazításokat ad neki irodalmi törekvéseiben. Nem haragszik tanárára, később is tisztelettel emlegeti nevét, s amikor már híres író, a nyugalmazott plébánosnak hálás ajánló sorokkal küldi meg könyveit.)

1881. — Június folyamán befejezi tanulmányait az egri érseki

tanítóképzőben. A somogymegyei Karád község katolikus népiskolájában segédtanítói és segédkántori állást kap. (A főtanítókántor mellett az egyházi szertartásokon is buzgón segédkezik. A született pedagógus lelkiismeretességével és gyermekszeretetével oktatja a gondjaira bízott elemi iskolásokat. A plébános, a bíró és a falu népe elégedetten figyeli működését, ez azonban kevés a megélhetésre. A fiatal segédtanítónak néhány forint havi fizetéssel kell beérnie. Siralmas fizetését elkölti élelmezésére, fűtetlen szobában lakik, még mosdótála sincs. Megkönnyebbülés számára, hogy váratlan mellékjövedelemhez jut : egy iparoslegényt havi egy forint díjazásért írni és olvasni tanít.)

1882. — Mint karádi kántortanító-segéd május végén Egerben képesítő vizsgálatot tesz, és megszerzi népiskolai tanítói oklevelét. (A vizsgálóbizottság tagjai «elégségesen» képesítik, ezen nagyon bosszankodik. Tantárgyai : hittan, magyar, német, számtan, mértan, történelem, alkotmánytan, földrajz, természetrajz, fizika, kémia, neveléstan, tanítási gyakorlat, gazdasági gyakorlat, ének, orgona, rajz, szépírás, torna.) Távozik Karádról. (Helyzete olyan reménytelen a faluban, hogy nem bírja ki tovább az ottlétet. Egyszer meghívják egy parasztlakodalomra, de nem fogadhatja el a megtiszteltetést, mert a rajta levő szürke ruhán kívül nincs másik öltözete. Minden gazdaembernek van fekete vagy sötétkék ünneplő ruhája, csak a néptanító szégyenkezik a maga egyetlen elnyűtt mesterlegényes kabátjában és nadrágjában.) Szeptembertől kezdve a veszprémmegyei Devecser község katolikus népiskolájában tanít. (Segédtanító most is. Magához veszi édesanyját. Nagy szegénységben élnek. Szabad idejét olvasással, írogatással és nyelvtanulással tölti. Belefog egy regény írásába. Novelláit hiába küldi a budapesti újságok és folyóiratok szerkesztőségébe, az ismeretlen kezdőt válaszra sem méltatják.)

1883. — Devecseri segédtanító. (Másfél évi működése után ezt a tanúsítványt kapja a devecseri iskolaszéktől : «Bizonyítvány arról, hogy Ziegler Géza róm. kat. vallású képesített tanító a devecseri róm. kat. néptanodánál 1882. szeptember 1-től 1884. január 5-ig hivataloskodott. Egy osztályt önállóan vezetett. A vezetése alatt álló növendékekkel jeles eredményre jutott. Józan er-

kölcsű és kiválóan vallásos magaviselet által tükör gyanánt állt növendékei előtt.») Segédtanítói állásában annyit nyomorog, és elszigetelt helyzetében annyira megutálja a világot, hogy be akar lépni a ferencrendi szerzetesek közé. Kérelmét nem teljesítik. (A devecseri plébános meleghangú ajánló sorokat ír érdekében Pozsonyba a ferencrendi tartományfőnökhöz, s kiemeli levelében, hogy a húszéves ifjú búcsút akar venni a világtól, és Istennek akarja szentelni életét. «Elhatározta, a szentferenciek rendjében egyelőre mint orgonista felvétetéséért esedezni. Minthogy Főtisztelendő Úr a kérelmező ifjút nem ismeri, engedje meg, hogy őt, úgy, miként én ismerem, híven leírhassam. Ziegler Géza szép sikerrel képzett, hivatásos katolikus tanító, jeles orgonista és éneklész, ritka becsületességgel és nem köznapi lelki tehetséggel megáldott, komoly, mondhatnám magába vonuló ifjú, ki eddigi magaviseletével is bármelyik szerzetnek becsületére válnék, Őt, mint mondani szoktuk, az Isten is szerzetesnek teremtette. Ő nem akar csupán az orgona mellett maradni, melyhez mesterileg ért, hanem nagyon óhajtana a felsőbb szerzetesrendekbe is beavattatni, hogy az Úr oltáránál is szolgálatot tehessen, és a hívek lelki üdve eszközlésében is részt vehessen. Nemcsak hiszem, hanem biztosan állíthatom, hogy a theologiai tanulmányokat is, ha arra neki alkalom nyujtatik, szép sikerrel és rövid idő alatt be fogja fejezni.» A ferencrendi provinciális rövid, elutasító válasza : «A szerzetespapi pályáról elkésett, de ha hivatást érez magában, laicus fraternek beveszem, és pedig orgonista minőségben.» E szerint szolga-barátnak beállhatott volna, de szerzetes-miséspapságra nem találták alkalmasnak,)

1884. — Januártól kezdve a vasmegyei Sárvár község katolikus elemi iskolájának segédtanítója. (Itt is derekasan megteszi kötelességét a főtanító-kántor mellett. Néhány cikket ír a dunántúli helyi lapokba és a budapesti Néptanítók Lapjába.) Szeptemberben rendes kántortanítói állást kap a veszprémmegyei Dabrony község katolikus elemi iskolájában. (Háztartását édesanyja vezeti. Magához veszi egyik testvéröccsét is. Szűkösen élnek, sokszor nincs egy fillérjük sem.)

1885. — Huszonkét éves. Dabronyban tanít. Még ebben az

évben győri hírlapíró lesz. (Dabronyból küldött cikkei feltűnnek a győri Hazánk szerkesztőjének, Pereszlényi János református lelkésznek, a dabronyi katolikus tanítót lapja főmunkatársául alkalmazza, s három hónapig családja körében látja vendégül.) Az író októberben megnősül. (Neje tizenhat éves árvalány : Molnár Mária, más néven Csányi Mária. Hamar kiábrándulnak egymásból.)

1886. — A Győri Közlöny munkatársa. (Regényt ír a lapba : Álmodozó szerelem.) Győrben megindítja iskolaügyi havi közlönyét : a Tanítóbarátot. Föl akarja hívni a közvélemény figyelmét a falusi tanítók elviselhetetlen nyomorúságára és megvetett társadalmi helyzetére. (A falusi iskolaszék — panaszolja — fizetett cselédnek tartja az iskolamestert ; úgy tekinti, mint a kanászt, csőszt, baktert. Az állami tanító az adóhivatalból kapja a fizetését, a községi és vallásfelekezeti kántortanítót a falu díjazza nagy zsörtölődéssel. Ezen a megalázó helyzeten segíteni kell. «Nem akarunk a társadalom nyomorultjai lenni.») Egyik népies színdarabját benyujtja a budapesti Népszínházhoz, de kéziratát visszautasítják. (Viszont a Budapesti Hírlap helyet ad három tárcájának.) Szeptemberben beiratkozik a polgári iskolai tanítóképző-intézetbe, a budai Pedagógiumba, de kellemetlensége támad egyik tanárával, s visszamegy Győrbe. Családi élete boldogtalan. (Ez év nyarán többek között a következőket jegyzi föl naplójában : «Mért nem kezdhetem elölről az életet, születnék bár koldusrongyok közé. A szívfájdalom ellen legjobb orvosság az ólom. Vajjon mért félnék a haláltól, hiszen a sírban csak nyugalom lehet. Ennek a házasságnak vagy válás vagy gyilkosság lesz a vége.»)

1887. — A Győri Hírlap, utóbb a Hazánk munkatársa. Folytatja a győri Tanítóbarát szerkesztését. (Tanítói szakközlönyében keményhangú cikkeket ír Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter ellen. Mindenre van pénz — jajdul föl — csak a népnevelőkkel nem törődik senki. Még a tanfelügyelőket sem a tanítók közül válogatják, hanem a jogvégzett dzsentri-atyafiság közül. A közvélemény nyugodtan tűri, hogy Trefort Ágoston miniszter egy bukott színigazgatót nevez ki tanfelügyelőnek. «Fel komédiások! Fel mezítlábas apostolai Thaliának! Tanfelügyelői állás van

üresedésben, és Trefort nem talál rá embert huszonnégyezer tanító között.») Ponyvafüzeteket ad ki «Dr. Yang, a török szultán nyugalmazott háremorvosa» álnévvel. (Szerelem titkai, Szépség titkai, A hárem titkai, A családi élet titkai, A nászéj.)

1888. — A győri színtársulattal előadatja Divatgróf című bohózatát. (Színdarabja botrányosan megbukik.) Szerkeszti a Garabonciás Diák című győri élclapot. (Ebben már feltűnnek a Göre Gáborhoz hasonló tréfás alakok.) Győrből Szegedre megy hírlapírónak. Belép a kormánypárti Szegedi Híradó szerkesztőségébe. (Három emberből áll a szerkesztőség, az új munkatársnak vállalnia kell a vezércikkírást, a napi hírek egybeállítását, a bűnügyi csarnokot, a szerkesztői üzeneteket, a tárcarovatról való gondoskodást, szóval minden dolgot az újság egybeállításának munkájában. A fővárosi és vidéki lapokból való hír-kiollózásnak természetesen nagy a szerepe. Ilyen elfoglaltság mellett nehéz komoly írói munkát végeznie, viszont mint riporter nagy tapasztalatokat szerez a városházán, a rendőrségen és a törvényszéken.)

1889. — A Szegedi Híradó munkatársa. (A lap kiadója, Burger Gusztáv nyomdász, vele szerkeszteti a Szegedi Paprika című élclapot is. A megélhetés nehézségei arra késztetik, hogy ponyvatermékek írását is elvállalja. Így jelennek meg olyan névtelen füzetei, mint a : Hogyan élhetünk száz esztendeig? Magános élete, zárkózottsága, kedvetlensége feltűnik szegedi ismerőseinek. Bútorozott szobában lakik, szabad idejét otthon tölti olvasgatással, pipázással, festéssel, furulyázással. Inkább csak kényszerűségből megy el olykor hírlapíró-társai közé a kávéházba vagy kocsmába. Bár szelíd ember, hivatásával kapcsolatosan többször kerül a bíróság elé. Egyszer egy szegedi zsidó üzletemberrel van baja, mert a Szegedi Paprikában gúnyvers jelenik meg az illetőről, máskor párbajoznia kell egy ügyvédjelölttel, akit a Szegedi Híradó egyik cikkében komikus színben tüntetett föl.)

1890. — Május elején kilép a Szegedi Híradó szerkesztőségéből és átmegy a Szegedi Naplóhoz. (Júliusban súlyos kimenetelű párbajt vív a Szegedi Híradó munkatársával, Újlaki Antallal. Hírlapíró-kollégája sértőnek találja egyik cikkét, a párbajsegédek elmérgesítik a helyzetet, a fegyveres elégtételadás az egyik szállodá-

ban történik. Egyik fél sem tud vívni, Gárdonyi azonban olyan elszántan vagdalkozik, hogy még a segédeket is megsebesíti, Újlakit eszméletlen állapotban szállítják a kórházba. A szegedi törvényszék ezért a párbajért egy hónapi államfogházra ítéli. Büntetését a következő évben tölti ki.)

1891. — Nyár közepén távozik Szegedről, s az Arad És Vidéke belső munkatársa lesz. Az év végén már Budapesten van mint Feszty Árpád festőművész történeti körkép-vállalatának titkára. (Feszty Árpád figyelmét Bródy Sándor hívja föl a vidéki hírlapíró személyére. Bródy Sándorral kötött barátsága közös egri emlékeiken alapul.)

1892. — A Magyar Hírlap belső munkatársa. Nevét most kezdik szélesebb körökben megismerni. Legjobban a Göre-levelekkel nyeri meg a közönség tetszését. (Elismerésül kiosztják számára a parlamenti tudósító tisztségét. Politikai riporter lesz, naponkint eljár az országgyűlés üléseire, humoros karcolatokban számol be tapasztalatairól.)

1893. — Napjai a parlamentben, a szerkesztőségben, a kávéházi asztaloknál és mások elől gondosan elzárt otthonában. (Együtt lakik édesanyjával, felesége Győrben él. A válás gondolata egyre jobban gyötri, de a katolikus egyház nem ismeri el a válás jogosultságát, a polgári házasságról szóló törvény pedig még nincs meg. Szabolcska Mihálynak a következőket írja: «Poétaember nem lehet boldog házas, mert a házasélet próza. Magam túl vagyok rajta, s csak azóta tudok dolgozni, mióta magam vagyok. Én 22 éves fejjel ugrottam a házasságba, és 7 évig búslakodtam. Kedélyemen örökre ott a kegyetlen forradás, és víg ember nem leszek soha, kivéve ha írok.») Boldogabb órákat csak Feszty Árpád és neje, Jókai Róza irodalmi estéin tölt. A Feszty-ház nagy hatással van szellemi látókörének tágulására. (Az írók, művészek és politikusok között minden európai téma fölmerül, belemélyed a buddhizmusba, megismerkedik a spiritizmussal, kedvet kap a külföldi utazásokra. A vidám bohém-összejöveteleken ott van Jókai Mór is: reá különös áhítattal néz.)

1894. — Új szerződést köt a Magyar Hírlappal. Fölmentik a szerkesztőségi megbízatásoktól, mindössze négy tárcát és két Göre-

apróságot kell írnia havonkint, ezért száz forint havi fizetést kap. (Ezenkívül Pósa Lajos gyermeklapja havi negyven forinttal díjazza.) A válása körül támadt nehézségek mély keserűséggel töltik el. Haragszik a katolikus papokra, könyörtelennek látja az egyházat, egész lelkével belemélyed Büchner német természetfilozófus materialista munkáiba. Életének ebben az ateista korszakában ideges izgalommal tárgyalja a vallási kérdéseket. (Még református pap-barátjának, Szabolcska Mihálynak, hitbeli érzékenységét sem kíméli leveleiben. Isten «ártatlanokat öl, megfojtja a gyermekeket, a boldogokat, a védteleneket, büntet a másvilágon, könyörtelen.» Ne haragudjál rám, úgymond, a magyar poétához írok s nem a paphoz. «Hogyan disputálnád belém azt, hogy Ő van, Ő jó és igazságos, Ő gondot visel reánk? Ha ő volna, akkor volna igazság a földön. Ha azonban pap volnék, ezeket tudva is pap maradnék, mert amit az Isten elmulasztott, hogy jóságot teremtett volna minden szívbe, az a pap kötelessége Isten nélkül is.» Az életnek nincsen semmi értelme, a vallás tanításai részint nevetséges, részint bosszantó dolgok. «Én pápistának keresztelt istentelen pogány vagyok.» Néhány évvel később már módosítja régibb leveleiben igen erősen kiélezett nihilista nézeteit. «Mikor azt mondjuk: nincs Gondviselés, az csak azt jelenti, hogy a világegyetem rendjét és törvényét emberi ésszel ítéljük. A felfoghatatlanul nagy erő tudja mit, miért foglalt a világrend kapcsába, s mert a meglevő célt nem ismerjük és nem értjük: meg kell benne nyugodnunk. Lehetetlen az is, hogy az élet célja a halál legyen.» Más alkalommal egyik barátja előtt így nyilatkozik: «Ha Isten valóban az a bosszúálló lény lenne, mint ahogy egyesek lefestik: gyermekeket öl, anyákat gyermeküktől megfoszt, hetedíziglen büntet, akkor az ilyen Isten előtt nem borulnék le. Nem lehet az a világ igazi rendje, hogy a harcsa csak azért éljen, hogy felfalja a halastóban a kisebb halakat. Kell, hogy az életnek legyenek magasabbrendű céljai is. Hogy ezek mik, azt én nem tudom.» Később, még ha ismeretlen pappal találkozott is, mindíg levette a kalapját. Ezt a tiszteletadását azzal magyarázta, hogy köszönése nem a vele egyformán gyarló embernek szól, hanem Isten szolgájának. A legnemesebb eszmék hirdetőit tisztelte a papokban.)

1896. — Az ezredévi ünnepségek esztendeje. Felbuzdul Feszty Árpád millenáris körképének sikerén, szövetkezik Molnár Árpád festővel, s megcsinálják Dante vallásos eposza alapján a Pokol-körképet. A vállalat megbukik. (Ebből az időből való Dante-fordítása : A pokol. Ezért a prózában készült fordításáért két olaszországi tudományos társaság megválasztja tagjai közé.) Egyre kedvetlenebbül jár-kel a pesti írók között. (Legjobb barátai a fővárosi és a vidéki írók között : Szávay Gyula, Pósa Lajos, Szana Tamás, Szabolcska Mihály, Dankó Pista. Szávay Gyulához a hálás szeretet szálai fűzik még győri hírlapíró korából, Pósa Lajos gyermeklapjába számos ifjúsági cikket ír, Szana Tamással együtt utazik a külföldön, Szabolcska Mihállyal bizalmas levelezést folytat, Dankó Pistában a zeneszerző-cigányt és a ragaszkodó embert szereti. Fájlalja, hogy a hírlapírás elszigeteli a klasszikus értékű irodalmi munkától. (Szerinte az író és újságíró között az a különbség, hogy az újságíró előbb mártja meg a tollát, és csak azután gondolkozik, ezzel szemben az író előbb gondolkozik, és csak azután nyúl a tollhoz. Ő gondolkozni akar : menekülni robotmunkájától a vidék magányába. Egerre azért esik a választása, mert diákemlékei ide kötik, s innen van legközelebb édesapja sírjához.)

1897. — Harmincnégyéves. Budapestről Egerbe költözködik. (Érzi, hogy témái bőségét csak egy csöndes vidéki helyen tudja művészi módon földolgozni, másrészt egyre nagyobb kedvetlenséggel tekint a nagyváros rohanó életére. Egerben vesz egy kisebb parasztházat, átalakíttatja a maga igényei szerint, beleköltözik édesanyjával. A város szélén csöndesen éldegél. Ha vendége akad, szívesen fogadja, ő maga alig érintkezik valakivel. Budapesti ismerősei elnevezik egri remetének, láthatatlan embernek, magyar Tolsztojnak. Telkén később egy újabb házat is építtet. Dolgozószobája különös hely. Nincsen ablaka, a szoba a tető felől kapja világítását egy üvegmennyezeten keresztül. Köröskörül a falak mellett több ezer könyv, magyar és idegennyelvű szépirodalmi és tudományos munkák gyűjteménye : Pázmány, Zrínyi, Shakespeare, Voltaire, Maupassant, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Gorkij. Sok pipa, hangszer, festmény a szobában, hogyha az író kifárad az írásban és olvasásban, festhessen vagy hegedűljön. Édesanyját

nagyon szereti. Vallomása szerint : annak idején «valahányszor az öngyilkosság vágya rohanta meg, mindíg az ő kétségbeesett arcára gondolt» és erőt vett sötét gondolatain.)

1898. — Az én falum megjelenése. (Már készül az Egri csillagok megírására, s a törökök megismerése céljából ebben az évben Konstantinápolyba utazik.) A lapok szívesen fogadják, és szépen díjazzák elbeszélő munkáit. (Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Magyar Hírlap, Új Idők.) Ez év végén a Petőfi-Társaság tagja lesz. (A választással kapcsolatosan lelkesedve írja Tóth Béla, hogy a magyar irodalomban Petőfi óta nincs nagyobb tehetség, s egyben nincs becsületesebb ember és művész, mint Gárdonyi. «Hiszek Gárdonyi Gézában.»)

1899. — Egyik elbeszélése első díjat nyer a párisi Journal irodalmi pályázatán. (A pályanyertes elbeszélés : Mari néni meg a Pista bácsi. A siker váratlanul éri, mert a jutalomért nem ő pályázik, hanem egy plagizátor, s csak a dicsőség kivívása után derül ki, hogy a franciára fordított novella az ő műve.). Eger városa a házával szomszédos közterület egy részét neki adományozza. (A városvégi Gárdonyi-ház környéke anyira zajlik a gyakorlatozó katonák, játszadozó gyerekek, éjtszakai részeg emberek és egyéb járókelők lármájától, hogy az író megfelelő összeg fejében a kellemetlen teleksáv átengedését kéri a várostól. A városi közgyűlésen a földművesek szószólója tiltakozik az ismeretlen pesti ember kérelmének teljesítése ellen : «Tisztelt közgyűlés! Ha Gárdonyi írnok kérését teljesítjük, akkor követelem, hogy az én fiamnak is juttasson a város telekbővítést. Az én fiam is van olyan írnok, mint ez a Pestről ideszakadt. Az én fiam legalább Eger városának dolgozik, nem Budapestnek, és még sem jutott eszébe, hogy telket merjen kérni a szülőföldjéből.» Az egri értelmiségnek más az álláspontja. A város tanácsurai kieszközlik, hogy Eger ingyen adja át a közterület megfelelő részét, a hetvenkét négyszögölet, a kiváló írónak. «Tisztelet, hála és szeretet — írja nemes föllángolással Tóth Béla — szép Eger városának! Az ő csendes, visszavonult, idegen lakójában igaz művész-érzéssel fölismerte az Istentől megajándékozott nagy tehetséget, a nagy magyar írót. Nem tudom, mennyit ér az a kis kertnek való föld. Csak azt mon-

dom, hogy az én rendszerint sötéten néző szemem most könnybe lábad az örömtől, hogy látni adatott ez a gyönyörű, megható, fölséges példa, mikor egy dicsőmultú városunk dicsően cselekszik a jelenben, és babért ad a mi kedves költőnknek. Babért, mert babér lesz abban a kis kertben minden fa, akár meggy, akár alma, akár akác. Üdvözlégy nemes, szép Eger!»)

1900. — A Pesti Hírlapban befejezi az Egri csillagokat. Párisba megy. (Megismétlődő külföldi útjain sok anyagot gyüjt munkái számára. Hallgatja az utasok beszélgetéseit, figyeli az embereket. A következő években megfordul Olaszországban, Svájcban, Ausztriában. Különösen szereti Münchent.)

1901. — A Nemzeti Színházban március 29-én színre kerül A bor. (Gróf Keglevich István, az állami színházak főigazgatója, eleinte hallani sem akar róla, hogy az ország első színpadán «gatyás» darabot adjanak elő, de Beöthy László igazgató nagynehezen engedékenységre bírja a grófot. Mivel a szerzőnek antiszemita híre van a hírlapírói körökben, a napisajtó a bemutatóelőadás után kegyetlenül elbánik a «Göre-történettel». A zsidó színikritikusok minden erejüket megfeszítik, hogy lenéző, kicsinylő, gúnyos megjegyzéseikkel elriasszák a nézőket a színházból, de fáradozásuk hiábavaló : a közönség egyre jobban tódul A borelőadásokra. A Nemzeti Színház történetében mindaddig páratlan eset volt, hogy egy darabot egy esztendőn belül ötvenszer adjanak elő. Az újstílusú népszínmű háttérbe szorította a szalondarabokat ; a szerző megmutatta, hogy paraszti életképe a maga költői üdeségével minden szenzáció nélkül is diadalt aratott, s Beöthy Lászlónak igaza volt, amikor az Otthon-körben rábeszélte a novellistát, hogy próbálkozzék meg a színműírással. A darab a főpróbán, a kritikusok jóvoltából, bukásra állt, az első előadásokon is csak mérsékelten indult meg, azután megkezdte hatalmas tömegsikerét.)

1902. — A Láthatatlan ember megjelenése. (Az író végkép elhatározza, hogy sohasem költözik el Egerből. Háztartását anyja gondozza, ő maga nagy szeretettel neveli két fiát. Leánya egyelőre Győrben él az édesanyjánál, később az egri elmekórházba kerül. A három gyermek is, anyjuk is túléli az írót.)

1903. — Negyven éves. Megválaszják a Kisfaludy-Társaság tagjává. (Már az előző évben jelölték, de Fiók Károly műfordítóval szemben kisebbségben maradt. Bukása általános bosszankodást keltett. 1903-ban vele együtt kerül be a Kisfaludy-Társaságba Ferenczi Zoltán és Fraknói Vilmos.)

1908. — Az Isten rabjai megjelenése. (Ez időtájt végre sikerül törvényesen is elválnia Győrben élő feleségétől. Házasságával kapcsolatosan különös mendemondák járnak szájról-szájra. Titkait nem mondja el senkinek, válóperes iratait elrejti a kíváncsi szemek elől. «Ha lelkében és írásaiban — írja igen helyesen Tordai Ányos — nem hagyott volna véres nyomokat ez a házasság, igazán nem érdemelné figyelmét az esztétikusnak. De mert hagyott, senkit sem az egyszerű kíváncsiság ösztönöz a kutatásra. Bizonyos: Gárdonyi lelkét házassága megmérgezte, egy évtizedre papgyűlölővé, vallástagadóvá tette, és haláláig keserűséggel telitette.» Későbbi fejlődésében «alig van Isten-hívőbb, Mária-tisztelőbb, másvilágban bizakodóbb, tisztábbtollú és erkölcsösebb írónk Gárdonyinál, bár azt sem tagadhatjuk, hogy a tételes katolikus vallás abban a korban, mikor már öntudatossá és életirányítóvá kellett volna válnia, távol állott tőle. Pedig keresett-kutatott szíve utolsó dobbanásáig.»)

1910. — Megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. (Ajánlója: Szabolcska Mihály.)

1912. — Eger városa az egyik egri utcát Gárdonyi Géza-utcának nevezi el. (Az író meleghangú levelet ír az egri képviselőtestülethez: «Köszönöm önöknek azt a szíves és mélyen megható figyelmet, hogy még életemben átnyujtották nekem azokat a rózsákat, amelyeket csak halotti szemfödelemre várhattam volna.»)

1914. — Ötvenegy éves. A világháború kitörésének éve. (Részlet naplójából: «A katonák milliószámra marsolnak. Lovasok elől és oldalt és hátul. Ágyúk közbül és szuronyerdő. Dalolnak. Harmatcsepp nem hull annyi egy éjjel a földre, mint amennyi könnycsepp az otthonmaradtak szeméből. És az éjnek nincs annyi feketesége, mint amennyi feketeség lesz látható egy év múlva az özvegyeken és árvákon.»)

1919. — Szenvedései a proletárdiktatúra idején. (A tanács-

köztársaság kommunista agitátorai Egerben is megkezdik munkájukat, a köznép egy része úrgyűlölő lesz, a vörös jelszavakat fenyegető megmozdulások kísérik.)

1920. — Megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává. (Ajánlói: Pintér Jenő, Szinnyei Ferenc, Viszota Gyula.)

1921. — Pörösködése kiadójával, a Singer és Wolfner-céggel. (Azt hiszi, hogy írói tiszteletdíjainak elszámolásában félrevezetik, s a szerződésileg kikötött példányszámnál jóval többet nyomnak könyveiből. Súlyos sérelemnek tartja azt is, hogy az új kiadások közrebocsátásában nem veszik figyelembe szövegjavításait. Fiának, Gárdonyi Józsefnek észrevétele szerint: «A per oka: Gárdonyi bizalmatlan természete. E bizalmatlanság előtt a kiadója sem lehetett kivétel.» A pörösködés izgalmai erősen megviselték a betegeskedő írót. A következő évben végre sikerül felbontatnia szerződését.)

1922. — Ötvenkilenc éves. Az ősz beálltával egyre betegebb lesz. (A cisztercirendi gimnázium tanári testületéből Werner Adolf és Torday Ányos többször meglátogatják. Édesanyja és két fia is ott vannak körülötte. Egyik paptisztelője elő akarja készíteni utolsó útjára, fél óráig időzik szobájában, s megindulva jön ki a haldokló betegágyától: «Nagyon melegen, nagyon bizalmasan beszélgettünk. Folyton vallási kérdésekről. Ritka nyugodt lélek, Istenben bízó, szebb életet váró. De gyónni most nem akart. Ha szükségét érezném, meggyónnék, volt a válasza. Majd akkor hivatom.») Halála október 30-án következik be. (Az egri csillagok halhatatlan íróját Eger városa a maga halottjának tekinti. Torday Ányos indítványára elhatározzák, hogy a nagy halottat nem a temetőbe hantolják el, hanem az egri vár földjébe. Az egri érsek hozzájárul az elhatározáshoz, hivatalos szertartással megáldatja és temetővé avatja a sír helyét. November 1-én a város főterén a koporsó érseki beszentelése után a Budapestről és egyebünnen érkező küldöttségek elbúcsúznak az írótól.)

1923. — Budapesten megalakul a tanító- és tanárírókat egyesítő Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság, Egerben megkezdi működését a hevesmegyei írókat és művészeket szervező

Gárdonyi-Társaság. (Az előbbinek Simon Lajos, az utóbbinak Werner Adolf az első elnöke.)

1926. — Összes munkái egységes sorozatának megindulása. (A sorozatot nem régi kiadója, a Singer és Wolfner-cég, bocsátja közre, hanem fia és a budapesti Gárdonyi Géza-Társaság bekapcsolódásával a Dante könyvkiadó vállalat.)

1931. — Gárdonyi Gézáné Csányi Mária halála. (A hatvanegy éves elvált asszony teljes visszavonultságban élt a győri külváros egyik magányos lakásában.)

1933. — Gárdonyi Géza szobrának fölállítása Budapesten. (A szobor költségeinek egybegyűjtésében az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság szerez legnagyobb érdemeket. A leleplezés ünnepségét a Társaság elnöke, Simon Lajos nyitja meg, Kiss Menyhért ódában magasztalja az írót, Herczeg Ferenc a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság, Pekár Gyula a Petőfi-Társaság nevében mond ünnepi beszédet. Az országgyűlés, a székesfőváros, a Szent István Akadémia, a Nemzeti Színház, a Pesti Hírlap koszorúit s számos más budapesti és vidéki testület és küldöttség koszorúját sorra elhelyezik a budai szobor talapzatára. Az ünnepi lakomán Móra Ferenc felavatja a Gárdonyi-emlékserleget.)

Irodalom. — Szinnyei József : Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Budapest, 1894. — Rákosi Viktor : Az egri remete. Budapesti Hírlap. 1901. évf. 89. sz. — Csóor Gáspár : A magyar Tolsztojnál. Új Idők. 1911. évf. — Rácz Lajos : Gárdonyi Géza tanulása Sárospatakon. Sárospataki Református Lapok. 1916. évf. — A Nép, Az Est, Az Újság, Budapesti Hírlap, Magyar Hírlap, Magyarország, Magyarság, Nemzeti Újság, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Szózat, Új Nemzedék, Világ és más lapok 1922. évfolyamának cikkei az író halála alkalmából. — Boros Ferenc : Apróságok Gárdonyi Gézáról. Élet. 1922. évf. — Tordai Ányos : Gárdonyi Géza utolsó napjaiból. U. o. 1922. évf. — Gopcsa László : Gárdonyi Géza élete és első írásai. Budapest, 1923. — Tóth Kálmán : A Gárdonyi-kúria. Élet. 1923. évf. — U. az : Gárdonyi Géza szülőföldje. Képes Krónika. 1923. évf. — U. az : Gárdonyi Géza édesanyja. Ország-Világ. 1923. évf. — Vértesy Gyula : A naptárcsináló Gárdonyi Géza. Szózat. 1923. évf.

67. sz. — Gopcsa László: Gárdonyi Géza tanítói munkássága. Katolikus Szemle. 1924. évf. — A Gárdonyi-Társaság első évkönyve. Eger, 1924. — Avar Gyula, Benkóczy Emil, Csermely Gyula, Dénes Szilárd, Gárdonyi József, Gopcsa László, Klobusiczky Kálmán, Kőrösi Henrik, Labancz Ida, Matlák József, Simon Lajos, Tóth Kálmán, Váth János és mások életrajzi és jellemrajzi adalékai az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság folyóiratának, a Magyar Családnak, 1—3 kötetében. 1924—1926. évf. — Feszty Árpádné: A tegnap. Budapest, 1924. — Kéky Lajos: Gárdonyi Géza könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Lendvai István: Gárdonyi-emlékek. Szózat. 1925. évf. 51. sz. — Supka Géza: A láthatatlan ember hagyatéka. Világ. 1925. évf. május 10. — Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Temesvár, 1925. — Csoór Gáspár: Gárdonyi-relikviák. Pesti Hírlap. 1926. évf. 76. és 243. sz. — Földes Géza, Hegyaljai Kiss Géza, Köveskuti Jenő, Matlák József, Móra Ferenc, Pintér Jenő, Simon Lajos és mások megemlékezései az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Évkönyvének 1—2. kötetében. Budapest, 1926. és 1929. — Gopcsa László: Gárdonyi mint gyorsíró. Néptanítók Lapja. 1927. évf. — Gulyás József, Hodossy Béla és Rácz László: Gárdonyi és Sárospatak. Sárospataki Hírlap. 1927. évf. — Kelemen Ferenc: Gárdonyi Géza szülei. Makói községi polgári leányiskola értesítője. 1927. — Bárány László: Gárdonyi Géza botanikai hagyatéka. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Erdősi József: Mozaik. Budapest és Törökszentmiklós. 1928. — Molnár Jenő: Hol ismerte meg Gárdonyi Géza a magyar parasztot? Budapesti Hírlap. 1928. évf. 76. sz. — Móra Ferenc: A szegedi Gárdonyi. A Literatura almanachja. Budapest, 1928. — Gopcsa László: Gárdonyi-emléktáblák. Néptanítók Lapja. 1929. évf. — Juhász Gyula: Holmi. Budapest, 1929. — Kelemen Ferenc: Az úszó sziget lakói. Makói községi polgári leányiskola értesítője. 1929. — Váth János: Gárdonyi Géza életrajza. Szombathely, 1929. — Futó Jenő: Gárdonyi Géza. Hódmezővásárhely, 1930. — Gárdonyi József: Hogyan tanult meg Gárdonyi Géza székelyül? Magyar Nyelvőr. 1931. évf. — Hofbauer László: Adalék Gárdonyi Géza élet-

történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Tordai Ányos: Gárdonyi Géza útja az egri vár földjébe. Budapesti Hírlap. 1931. évf. április 5. sz. — Hofbauer László: Gárdonyi Géza szegedi újságíróskodásának története. Debreceni Szemle. 1932. évf. — Avar Gyula, Berzeviczy Albert, Földes Géza, Havas István, Herczeg Ferenc, Móra Ferenc, Móra László, Pekár Gyula, Ravasz László, Simon Lajos és mások személyes emlékei és általános méltatásai Az egri remete című műben. Szerk. Simon Lajos. Budapest, 1932. — Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler-család Sopronban és Nemeskéren. Az evangélikus Zieglerek és Gárdonyi vallásos lelkülete. Sopron, 1933. — Ifj. Gárdonyi Géza: Az élő Gárdonyi halott hitvese. Pesti Hírlap. 1934. évf. október 31. és november 3. sz. — Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Két kötet. Budapest, 1934. — Császár Elemér: Szabolcska Mihály levelesládájából. Irodalomtörténeti Közlemények. 1935. évf. — Gárdonyi József: Dankó Pista. Budapest, 1935. — Lendl Adolf: Gárdonyi és a mikroszkóp. Búvár. 1935. évf. — Tordai Ányos: Amit nem tudtunk Gárdonyiról. Magyar Kultúra. 1935. évf. — Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok. Budapest, 1936. — Nagy József Béla: Gárdonyi a magyar nyelvről és a németről. Magyar Nyelv. 1936. évf. — Somos Lajos: Gárdonyi egri öröksége. Egri érseki tanítóképző-intézet értesítője. 1936.

GÁRDONYI GÉZA, AZ ELBESZÉLŐ.

LEGMAGYARABB lelkű regényíróink egyike ő, a tiszta magyar beszéd klasszikus művésze. Lebilincselő módon szövi meséit, remek jelenetei vannak, hangja utánozhatatlan kedvességű. Egyszerű, igaz, közvetlen író, merengő szellem, a költői és mégis reális emberábrázolás mestere.

Írói hírnevét az 1890-es évek elején alapozta meg egy irodalmi szempontból jelentéktelen ötlet hatásos kiaknázásával: *Göre Gábor leveleivel*. Humoros levelei a Magyar Hírlapban jelentek meg, később könyvalakban is napvilágot láttak, az egész ország mulatott rajtuk. A különféle kalandokba bonyolódó falusi bíró személyében a régimódi parasztembert szembehelyezte a modern kor új embereivel és intézményeivel, a naív maradiságot szembeállította a kultúra haladásával, a falu elmaradt gondolkodását összehasonlította a nagyváros gúnyt érdemlő szokásaival. Ezekben a jóízű históriákban sok volt a túlzás, a tekintélytartó falusi bíró elmélkedései nem egyszer hihetetlenül együgyűnek tüntették föl a magyar gazdát, de az eleven helyzetkomikum annyi kacajt váltott ki az olvasókból, a parasztalakok gondolkodása, beszéde, mozgása olyan derűt keltett, hogy a Göre-esetek népszerűsége versenyzett a Gyurkovics-lányok történeteinek sikereivel. Az író később nem szívesen emlékezett vissza pályájának Göre-korszakára, pedig nem volt semmi röstelni valója azért, hogy egyszerre három

híres alakot teremtett: Göre Gábor bíró urat, Durbints sógort és a Kátsa cigányt. Nyelvében annyi volt az eredeti kifejezés, stílusában annyi a népies magyarság, *ő*-ző tájbeszédében annyi a tréfás fordulat, hogy az évtizedes siker nem érdemetlen munkát ért. Az új hangért bízvást el lehetett nézni a levelek kisebb-nagyobb ízléstelenségeit. A Göre Gábor-féle tudákos parasztok egyébiránt megérdemelték az író szatirikus humorát, mert kinőtteknek hitték magukat a falu világából, s úrhatnám viselkedésükben benne volt igénytelen falusi társaik lenézése. Az író bosszankodott a nagyképű új paraszt-típuson, s a primitív gondolkodás balfogásait ötletesen fölhasználta a maga céljaira.

Művészi kibontakozása a *Novellák* (1894) és *Tárcák* (1894) köteteiben indult meg. Több feltűnő jellemvonásával vonta egyszerre magára a figyelmet: a természet költői festésével, a naív lelkek világának ábrázolásával, humorának mosolytkeltő megnyilatkozásával, szellemének és stílusának eredetiségével. Mintha valami halk dallam járt volna történetei nyomában. — Újabb novellás kötete, *A Pöhölyék életéből* (1895), a magyar néplélek kitűnő ismerőjének mutatta. Nemcsak humoros paraszt van — látjuk a kis regényből — nemcsak léleknyugtató idill a falu élete, az egyszerű emberek sorsába is belesujtanak a végzet villámai. Pöhöly János urat nevel fiából, de reményei megcsalják, fia elzüllik, s később lerongyolódva kerül vissza Amerikából szülőfalujába. «Apám, apám, miért szakítottál el ettől a földtől, miért akartad, hogy én úrrá legyek. Az úr csak mostoha gyermeke a földnek, vándor ördögszekér. Ó mi-

lyen boldog lehettem volna az én kis falum jámbor világában. Az én lelkem abban a levegőben nőtt fel, abban is kellett volna élnem és meghalnom.» Az elhagyott anyaföld bosszút áll az apán is, a fiún is. «A föld nem csal meg senkit. Aki a földön jár, jó helyen jár.»

A magyar föld rajongó szeretete tündöklik az író falusi rajzgyűjteményéből: *Az én falum*ból (1898) is. Két kötetében a dunántúli katolikus magyar népet olyan hangulatosan, a mellett annyira a maga természetes valóságában mutatta be, hogy a műértők bámulattal látták, mennyi újat lehet mondani a magyar falu gazdaembereiről, még Jókai Mór és Mikszáth Kálmán után is. A rajzgyűjtemény egy néptanító följegyzéseit foglalja magában egy év tartama alatt, s e följegyzések során megelevenedik a falu egész világa. A változatos élményanyagban természeti megfigyelések, leíró részek, emberi jellemzések, állati alakrajzok, megható jelenetek, gondolkodásra késztető elbeszélések vegyesen vannak; az író körülbelül úgy tesz, mint annak idején Mikes Kelemen a Törökországi Levelekben: megörökíti környezetének életét, s novellisztikus részleteivel szerencsésen táplálja érdeklődésünket. Annyi a poézis ebben az ihletett szellemű munkában, hogy szerzője méltán nevezhető a magyar falu egyik legnagyobb költőjének. Életszemlélete, egyéni látása, bölcselő mélysége, nemes hangja, természetérzéke, emberábrázolása, előadó művészete s magyarosságában is fínoman hajlékony nyelve a tehetségére immár teljes mértékben rátalált művész alkotó nagyságának megnyilatkozása. Egyes fejezetei soha el nem avuló kortörténeti jellemvonások őrzőhelyei. *(Gólyák,*

méhek, kislibák, Virágok, bogarak, Petykó, András meg a kutyája, Ebéd a körtefa alatt, A mesgyekő, Minek a pénz, A táltos ember, A barboncás, A bor, A kék pille, Tanácskérés, Kevi Pál halála.)

Gárdonyi Géza rajzaiban, novelláiban, regényeiben megvan az, ami a modern írónak olyan nagy hiányossága : a mélyen érző szív, a részvét és megindultság az üldözöttek és szerencsétlenek keservei iránt. Az emberi lelket minden rejtekében ismeri, a szenvedők fájdalmát költői ihlettel mutatja be. Föltámasztó ereje a régi idők megelevenítésében nem egyszer szinte látomásszerű.

*Az egri csillagok*ban (1901) a tizenhatodik század hősi szelleme egy magyar vitéz kalandos élete során nagyszabású korképpel bontakozik ki. Bornemissza Gergely, a szegény dunántúli kovácsmester fia, Török Bálint udvarában nő fel, eszességével és hősiességével minden veszélyből kivágja magát, megmenekül a pogány ellenség fogságából, ott van Budán, amikor Szolimán szultán megszállja a várat, később Izabella királyné udvarából megszökteti szerelmesét, Cecey Évát, résztvesz a Török Bálint kiszabadítására Konstantinápolyba induló vitézi csoport titkos vállalkozásában, elszántan vezérkedik Dobó István várkapitány mellett Eger ostromakor, nagy része van abban, hogy az ozmán hadak megszégyenülve vonulnak vissza a híres vár falai alól. — Eger ostromának leírása olyan a regényben, mint egy modern eposz. Csataképei páratlanul mozgalmasak. A regénynek ez a második része valóságos magyar Iliász prózában. A történetírók holt anyaga elevenné lesz, az elevenség színpompával párosul,

a folyton változó harci képekben annyi találékonyságot mutat az író, hogy hozzáfogható érdekességű és pezsgőbb leleményű csatafestő nincs a magyar irodalomban. Az ostrom kápráztató leírását büszke hazafias szellem lengi át, a várvédők diadala a nemzet halhatatlan dicsőségévé magasztosul. A regény első részében erős a romantikus elem, Bornemissza Gergely kalandjai a hős ifjú életrajzának fonalán mozaikszerűen sorakoznak egymás mellé, de az író itt is az érdekfeszítő mesemondás művésze. Beható kortörténelmi tanulmányai teljesen beleolvadnak elbeszélésének változatos jeleneteibe.

A láthatatlan ember (1902) egy Zéta nevű művelt görög rabszolga önéletrajza. Zéta Bizáncból Attila hún király birodalmába kerül, ott beleszeret egy előkelő hún úr leányába, Emőkébe ; arról álmodozik, hogy kitünteti magát, s hitvestársává teszi Emőkét. Megismeri a hún világot, harcol a katalaunumi csatában, sokat szenved, de Emőke mégsem lesz az övé. A szép leány Attilába szerelmes, és szánalommal nézi a görög ifjú vergődését. Attila temetésén Emőke is megöleti magát a hún király vitézeivel, Zéta pedig hazatér Bizáncba, nőül veszi a vele együtt menekülő rabszolgalányt, Dsidsiát, a császár könyvtárosa lesz, s megírja szerelmének történetét. — Az író az egykorú krónikák szakadozott szövegeire érdekfeszítő történetet épített, a hún-magyar népet a naív eposzok bájával és erejével jellemezte. Ezt a munkáját a mesemondás elevenségében, az elbeszélő hang természetességében és a korrajz igazságában nem múlja fölül egyetlen magyar történeti regény sem. A kortörténet hangulatos elemei a lélekelemzés bölcselő

szellemével vegyülnek, az író bensőséges lírát visz a leküzdhetetlen szerelmi szenvedély festésébe. Más az arc, más a lélek, kiismerhetetlen az emberi cselekedetek hajtóereje, az ismert külső mögött rejtélyes életet él az ismeretlen belső: a láthatatlan ember.

Az *Isten rabjai*ban (1908) elénk tárul a középkori szerzeteskolostorok és apácazárdák világa. Két hőse van a regénynek: egy Jancsi nevű domonkosrendi fráter és Árpádházi Boldog Margit, a magyar király apácaleánya. A szerzetes szerelmes a királyleányba, de ez a szerelem csak eszményi rajongás, a királyleány nem tud róla. Kolostoraik a Duna szigetén vannak, olykor hallanak egymásról, néha látják egymást. Így folyik életük Margit haláláig. — Bámulatos, hogy ebbe az egyszerű keretbe milyen gazdag díszítéssel hímezte bele az író sok érdekes mondanivalóját. Az árpádkori magyar élet bemutatásában és a középkori emberek ábrázolásában egyformán remekelt. Áhítatos hívők, jámbor apácák, vezeklő barátok, egyszerű cseléd-nép, szilaj nemesurak, a királyi udvar előkelőségei vonulnak föl az olvasó előtt, megelevenedik a mult szelleme, örök emberi tanulságok bontakoznak ki a könyvből. Imádkoznak, dolgoznak, szenvednek, mulatoznak, háborúskodnak az ország lakói, olykor félnek az idegen támadásoktól, máskor ők rettegtetik az ellenséget, ha pedig nincs háborús veszedelem, akkor egymást kínozzák. A regény hősében, Jancsi fráterben, megvan a magyar jellem minden vonása, a Domonkos-rend szigorú kolostori szabályai belőle sem tudják teljesen kiirtani az egyéni és faji őstulajdonságokat: derék katolikus pap és tudós férfiú ő, de ember és magyar.

Margit egyénisége az aszkétaság glóriájával ékes, elérhetetlen magasságban áll a parasztsorból származó domonkosrendi szerzetes fölött, az egész ország áhítattal pillant átszellemült alakjára. A regény bonyodalma a szerzetes-hős lelke mélyén játszódik le. Ez a belső cselekvés eleven és sokrétű, mint ahogy a színtéren mozgó egyházi és világi embereknek is vérből és húsból táplálkozik az élete.

Gárdonyi Géza történeti regényei a régi századok szellemének ritka átérzéséről tanúskodnak. Nem históriai adatokkal terhelt és régészeti díszletekkel cifrázott korrajzok ezek, hanem a mult idők lelkének művészi életrekeltései egy nagy elbeszélő mesemondásának tükrében. Az író érdeklődése kiterjed a hajdani világ minden nemzetrétegére. Nem elégszik meg a királyok, főrangúak, nemesurak bemutatásával, hanem olvasói elé vezeti az egyszerűbb társadalmi osztályok tagjait is. A kisemberek sokszor jobban érdeklik, mint a történeti személyiségek és az országos események.

Társadalmi regényei is a született íróművész költői alkotásai. — *Az a hatalmas harmadik* (1903) mély emberszeretettel megírt könyv az igazi szerelem leküzdhetetlen erejének bizonyítására. Hiába harcolunk értelmünkkel a szerelem ellen, mégis hatalmába ejt bennünket a férfin és nőn kívül álló ismeretlen : a hatalmas harmadik, aki nincs, de lenni akar. Ez sodorja egybe az embereket. A bölcs elfelejti bölcseségét, az együgyű lélek eszessé válik, a gyáva bátorrá lesz, ha megjelenik lelkében a leküzdhetetlen vágyódás : a gyermek akaratlan sejtése és kívánása. A regény hőse, Miska, a feleségétől elváltan élő földbirtokos, maga

mondja el élete történetét. Házassága szerencsétlen volt, felesége nem szerette, ő is meggyűlölte az asszonyt. Élete sorsában akkor köszöntött be a fordulat, amikor megismeri kedett Mariskával, s a tisztalelkű leányban megtalálta nőeszményképét. Ez ellen a szerelem ellen hiába küzdött, Mariska annyi bizonyságát adta odaadó szerelmének, hogy életük végül is összefonódott. Nem vehette ugyan nőül új élettársát, mert az első asszony nem egyezett bele a válásba, de a házasságkötés állami és egyházi szentesítése nélkül is boldogan éltek egy faluban. — Ez az igen érdekes irányregény a házassági törvény kérlelhetetlen intézkedései ellen foglal állást. A jobb sorsra érdemes, nemes gondolkodású, becsületes férfi válni akar a szeretetére és becsülésére méltatlan nőtől, de nem lehet, mert a törvény betűi tiltják. «Hogy kell az embernek lappangnia, rejtőzködnie, lábujjhegyen járnia, mikor arra a gonoszságra vetemedik, hogy boldog akar lenni a főtisztelendő Egyház és a tekintetes Állam beleegyezése nélkül!» A házassági törvény ellen tiltakozó témát nyomon kíséri a másik kérlelhetetlen tétel: a szerelem ellen nincs védelem, ha a megszületendő gyermek keresi a neki megfelelő szülőket. A szerelem okának ez a magyarázata Schopenhauer egyik híres gondolatában gyökerezik, felfogását Gárdonyi Géza elfogadja, a teozófusok elméletével továbbfejleszti, és misztikus filozófiával támasztja alá. A szerelem ébredését, fokozódását, diadalát a reálisan figyelő író művészi mesemondása bontja ki az olvasó előtt, a mese hajtóerejének bölcselő megvilágítását a teozófus végzi.

Az öreg tekintetes (1905) egy régivágású földbirtokos

tragikus története. Csurgó Károly eladja birtokát, Budapestre költözik leányához és orvosvejéhez, de nem tud elhelyezkedni a főváros rideg világában. Eleinte jól érzi magát, később egyre több összeütközése támad környezetével. Bajt bajra halmoz, csalódik mindenkiben. Búskomor lesz. Látja, hogy senki sem érti meg; érzi, hogy leánya sem szereti igazán; odajut, hogy veje durván megsérti; a boldogtalan öregúr végső kétségbeesésében beleöli magát a Dunába. — A regény hőse, az egykori falusi világ jólelkű nemesura, kilép egy régi kép keretéből, és leül a modern emberek közé társalogni. Nem való neki a nagyvárosi világ, akarata ellenére is nyugtalanítja hozzátartozóit, végül megrokkan. Gyermeki bizalmát rideg fölénnyel szemlélik, nyíltszívűségét gyanakodással viszonozzák, koldusbotrajutását cinikus vállvonogatással intézik el. Övé minden rokonérzésünk, szánalmunk, meghatottságunk. Körülötte közömbös lelkek, szívtelen pénzlesők, alattomos számítók; elszigetelten áll velük szemben, hiába igyekszik magába fojtani megbotránkozását, keserűségét, lelki összeomlását. Történetében a puritán erkölcs összeütközik a hálátlansággal, a falu a várossal, a fajmagyarság a nemzetietlenséggel. Azt a lélektani folyamatot, hogy a pesti utca és a nyirkos bérház hogyan öli meg a szabad természetért epedő lelket, mesteri módon ágyazza be meséjébe az író. Nincs a regényben semmi szerelmi történet, mégis érdekfeszítő elejétől végig. A tragikus fejlemények lelki megokolása, a jellemalkotás biztossága, a cselekvény drámai menete, a kompozíció szoros egysége sugárzó fényt vet az író alkotó művészetére. Előadó varázsa lebilincseli figyelmünket

humora mélyen gyönyörködtet. A köznapi dolgokra is az ihletett költő tündérpalástját borítja.

Ábel és Eszter (1907) két szív vergődésének megható rajza. Nyéky Ábel könyvkereskedő-segéd beleszeret egy pesti özvegyasszony leányába, Kardos Eszterbe, de nem veheti nőül szerelmesét, mert Esztert az édesanyja egy orvoshoz erőlteti feleségül. A barátság az esküvő után sem szakad meg a fiatalok között, titokban sokszor találkoznak. Eszter ugyan nem csalja meg az urát, de Ábeltől nem tud elszakadni. A szegénysorsú ifjú végre vagyonhoz jut, válásra kéri az asszonyt, Eszter azonban nem hagyhatja el férjét, mert gyermeket vár. Ábel elkeseredésében külföldre utazik, tudományos pályára készül, később kinevezik tanárrá. Még akkor is szereti ideálját, amikor feleségül veszi szállásadójának leányát, Bertát. Fia születik. Ekkor hal meg Eszter férje. A szép özvegy reméli, hogy most már Ábelé lehet, óhajtása azonban nem válik valóra ; fellobbanásában újra egy olyan emberhez megy nőül, akit nem szeret, s ezzel útjai nagy időre elválnak Ábel útjaitól. Évtizedek mulva a fővárosban egy öreg úr találkozik egy öreg hölggyel : Ábel Eszterrel. Mindkettőjük mellől elhalt a családjuk, kart karba fűzve mennek tovább, s mint régi benső barátok újítják meg szívükben élő emlékeiket. — Ez a regény is ihletett toll munkája. A szerelmes szívek vergődésének rajzában a legfínomabb vonalak és leggyöngédebb árnyalatok váltakoznak, a két passzív lélek sorsa a hangulat líráján át fejlődik. Hogy ismeri ez az író az emberi lelket, a szerelem édesbús játékait, a házasélet lélektanát! Ha az ajak nem forr is össze az egyesülés lázában, a szerelmes

lelkek egymás mellett maradnak mindvégig. A fínom lélek-elemzés a regény egyik nagy erőssége, s egyben az elhitetés munkájának is hatalmas támasza. Nem mindennapi tehetség kell ahhoz, hogy a vágyódó szerelem és asszonyi kötelesség harcában a mesemondás meggyőző ereje elfogadtassa az olvasóval a hitvestársi hűség valóságát.

Szunyoghy miatyánkja (1916) a tragikus szerelmes és törhetetlen életerő regénye. Szunyoghy Dániel megízleli két házasságában a szerelem mennyországát és poklát; első felesége, Hedvig, boldoggá teszi; második neje, Margit, rútul megcsalja. Nem először rázza meg hányatott életét a vihar, de most, a legnagyobb orkán után is, fölemelt fővel indul új életre Amerika felé. — A változatos mozzanatokban bővelkedő elbeszélést egy rövidebb detektív-történet keretébe foglalta az író, a két mesét többszörösen összefonta, s a rendes regénykompozíciótól elütő egyéb fogásokkal is segített különös szerkezetűvé tenni a tetterős hős életrajzának menetét. A földbirtokost éles értelme átvezeti az élet minden baján, erkölcsi érzéke rendíthetetlen, a rajtunk kívül álló felsőbb világrendbe vetett hite megingathatatlan. Földi életünk vágyak, botlások, vereségek sorozata, de csalódásainkban is vállalnunk kell balsorsunk terheit. Értelmünk és fantáziánk küzdelmében csak az boldogul, aki képzelődését béklyóba tudja verni, s fejében az ésszel, szívében a szeretettel, egész lelki alkatában az akaraterő szívósságával mérlegeli élete megpróbáltatásait. Az életet nem szabad eldobnunk magunktól, mert a földönúli hatalmak úgyis újra visszakényszerítenek bennünket

a földi lét igájába. Zúduljon bármi balvégzet életünkre, hitünk ne ernyedjen el.

Az író halála után egész sor regénye került elő hagyatékából. — *Ki-ki a párjával* (1923): egy haldokló emberpár szomorú története. A fiatal ember is, a fiatal leány is tüdőbeteg, életük kínosan őrlődik egy falu csöndjében. — *Ida regénye* (1924) az érdekházasság kényszerűségének szerencsésen megoldott esete. Ő Idát édesatyja arra kényszeríti, hogy férjhez menjen Balogh Csabához, a jegyespár nem szereti egymást, de azért házasságuk boldog lesz, mert mind a két házasfél kiváló egyéniség, és örül egymás megtalálásának. Sorsunkat láthatatlan kéz irányítja, rejtélyes, de jótékony kéz. — *Aggy' Isten Biri* (1925): két falusi család harca és kibékülése. Az ellenségeskedést a szerelem oldja meg. Háttérben a világháború kitörése, szemünk előtt a falusi élet egyéni örömei és szociális bajai. — *A kapitány* (1926): egy szegény paraszt-házaspár sorsa a felvidéki orosz betörés forgatagában. A béke nyugalma után a világháború pusztítása, a szörnyű szerencsétlenségben a jószerencse segítsége. — *Bibi* (1928) lapjain egy falusi pap és egy árva leány lép az olvasó elé a világháború és a forradalmak gyászos korszakában. A leheletszerű szerelmi történet kölcsönös lemondással végződik. — Ezek a témajelzések csak éppen rávillantanak a mesék középpontjára, annak is csak egy kis részére, de nem adhatnak még halvány tájékozást sem a mesemozzanatok különlegességeiről, a személyek eredetiségéről, s arról az utánozhatatlan hangulatról, amely a Gárdonyi-könyvek legfőbb sajátsága. Ez a hangulat már az első lapokon megfogja az

olvasót, s egyre jobban növekvő költői hatással kíséri végig.

Novelláinak gyüjteményei értékesebbnél értékesebb kötetekben jelentek meg. *(Két katicabogár, Átkozott józanság, Mi erősebb a halálnál, Hosszúhajú veszedelem, Messze van odáig, Hallatlan kíváncsiság, Krisztus bankója, Boldog halál szekerén.)* Azonkívül számos kisregény; helyesebben: nagy gonddal kidolgozott terjedelmesebb novella. *(Leánynézőben, Julcsa kútja, A kürt, Te Berkenye, Vallomás, Zivatar pékéknél.)* Az egyéniségek és embertípusok, férfiak és nők, urak és parasztok, szerelemtelen optimisták és boldogtalan szerelmesek megkapó szoborszerűséggel emelkednek ki ennek a novellatermésnek gazdag tárházából. Teljes realizmus és mégis igazi költőiség, csodálatosan egyszerű és mégis fínoman színező elbeszélő technika : ez Gárdonyi Géza hatásának egyik titka. Olykor még a legkisebb megjegyzése is világosságot gyujt és melegít. Az élet arcának sötét redőit a megnyugvás életfilozófiájával simítja el. Fájdalmas és gyöngéd, a nélkül, hogy felindult vagy érzelgő volna. Érezni, hogy nagy sebeket hordoz lelkén, de életsiratását a jóság és megbocsátás fátyola mögé rejti.

A pátosz éppen annyira távol áll lelkétől, mint a hideg hang. Benső együttérzésbe olvad meséivel, alaphangja az elégia és idill közt hullámzik. Líraisága besugározza hőseit, közömbösen még a természet életmegnyilvánulásait sem tudja szemlélni. Óvakodik a lelki elemzés aprólékosságától, nem növeli meg elbeszéléseinek terjedelmét hosszadalmas leírásokkal. Hősei elénk lépnek és cselekednek.

«Legyen nektek bátorságotok egyszer úgy írni az életről, amint van, nem pedig görögtűznél mutogatni a sirajomvölgyét, amint szoktátok.» Ezt a jelmondatát — attól kezdve, hogy szakított kezdő romanticizmusával és ifjúkori élcelődésével — haláláig híven követte. Távol a naturalisták túlzásaitól, realista maradt mindvégig. Megfigyelte az életet, s a történéseket a valósághoz híven mutatta be, de az életigazságok köré olyan hangulati varázst szőtt, hogy költészetével nemcsak a valót, hanem annak égi mását is előbűvölte. Ha szüksége volt idealizálásra, csodálatos valóságérzékkel tudott eszményíteni. Mint lélekelemző a legkitűnőbb analitikus regényírók közé tartozik, mint emberábrázoló kísérteties élethűséggel kelti életre hőseit, mint meseszövő nem untat egy pillanatra sem, mint előadó művész páratlan a maga nemében. Tehetségének külön szerencséje, hogy nem szorult az aprólékos lélekelemzés modern unalmára, csakúgy, mint ahogyan leírásaiban is jobban feltámasztotta hősei világát néhány mondatával, mint mások a leghosszadalmasabb ábrázoló részletességgel.

A szerelem nemesirányú költészetében a nagy magyar írók közül talán Petőfi Sándorhoz hasonlítható legjobban, annyira kerüli a szerelmi történetek érzéki mozzanatainak kiemelését. Gyöngéd és szemérmes író ő a házasságtörési esetek sivár korszakában. Emőke, Dsidsia, Margit, Éva, Mariska, Eszter, Hedvig, Ida, Bibi eszményi alakjai mellett a feledhetetlen női lelkek egész sorát keltette életre. Annál meglepőbb ez, mert másrészről szinte a nőgyűlölettel határos gyanakodást érzett a nők iránt, az élet szerencsétlen-

ségeinek egy részét a szerelemnek tulajdonította, a boldogtalan házaséletek bemutatásában párját ritkító művész volt. De hasonló művészettel festette az ébredő szerelmet, az ifjú párok sóvárgásainak leküzdhetetlen izzását, a vágyak és szenvedélyek tragikus végét. A léha szerelem nem érdekelte, az ábrándozás világát a költői átélés lírájával támasztotta föl.

Nőalakjainak bemutatásában egész életre szóló erővel hatott reá szerencsétlen házassága. Amilyen gyöngéd lelkek leányalakjai, többnyire éppen olyan kiszámíthatatlanul szeszélyesek asszonyai. A leány virágszál, az asszony tüskebokor, a házasság boldogtalan szerződés.

A házasságról való gondolkodását elég néhány idézetben bemutatni. Az egyik: «A két galamb tehát összeházasodik. Mindent meggondolt, mindent megfontolt, csak azt az egyet nem, hogy mi a házasság. Mi a házasság? Még ez is kérdés? Mondaná a két galamb. Hát: turbékolás, csókolódzás, kerengés a boldogság szárnyain a mennyország rózsás felhői között. Itt a hiba! A házasság nem csupán boldogsági társasvállalat. Szenvedések is vannak az életben. Tehát az egybekelők azokra a szenvedésekre is vállalkoznak. Csakhogy addig ki-ki a maga baját szenvedte, az egybekelés után már a másik baját is. Nem minden hónap május. Vállaljuk, hogy együtt éljük át májust, vállalnunk kell, hogy együtt éljük át a későbbi viharokat, rossz terméseket, fagyokat, sovány éveket.» A másik: «Az égi törvények azt mondják: A házasság addig tart, ameddig a kettő egynek érzi magát. A földi törvények azonban ezt mondják: Együtt kell maradnotok, ha nem is vagytok

egyek. Boldogtalanul is, szeretetlenül is. Bizony nem bölcseség velejével áll a házasságnak ezen a kérdésén az az egyházi paragrafus, amelyik nem engedi elválni azokat, akik csalódtak egymásban, s ha véletlenül valamelyik később találja meg a párját, sem ő nem csatolhatja magához, sem az nem csatlakozhatik. Pedig még a gyermekeknek is jobb volna, ha nem a pokol levegőjében érlelődnének emberekké.» A harmadik: «A nőtlen embernek csak lakása van. A családosnak otthona. Ha nincs is gyermeke, akkor is otthona. És aki megtalálta az igazi párját, az ugyan nem gondol olyanokat, hogy a férfi a nőnek az életét szolgálja a maga életével. Mert a nő élete az ő élete. Tehát a maga életét szolgálja, mikor a nőnek az életét szolgálja is; valaminthogy a nő is, mikor a férfit szolgálja a maga életével, a maga életét szolgálja. Az ilyen házaspárnak a szívében mindig zeng az angyalok zenéje, a szeretetnek minden muzsikánál szebb harmóniája.»

Bár az ábrándos szerelem lelki válságai és a csalódott szerelmes kétségbeesett napjai középponti helyet foglalnak el regényírásában, szerelem nélkül is van elég meséje, másfajta tárgyaival is magához bilincseli olvasói érdeklődését. Jól tudja, hogy a férfi és a nő kölcsönös vonzódása vagy hidegsége az élet megpróbáltatásainak csak részleges képe; az élet másik részében egyéb bajokkal küszködik az ember, más kérdések gyötrik, sorsába egyéb erők nyúlnak bele végzetszerűen.

Minél több, minél változatosabb, minél egyénibb emberalakokat akart teremteni, s ez nem került nagy fáradságába. Érezte, hogy a képzelet gazdagsága nemcsak az

érdekfeszítő mesék bőségében nyilatkozik meg, hanem abban is, hány igaz emberalakot tud az író alkotni. Érdeklődése sokoldalú volt, képzelete pilleként csapongott,hőseinek és mellékszemélyeinek képtárát évről-évre gazdagította.

A falu a maga eredeti egyéniségeivel és megszokott típusaival kedves otthona maradt pályája végéig. Sok mindent fölfedezett, amit más is látott, de mégsem vett észre ; és sokat észrevett, amit más sohasem látott. A mezők és kertek, a házak és csőszkunyhók, az öregek és gyermekek, az állatok és virágok egészen mások az ő költészetében, mint elődei és kortársai rajzaiban. Gyökeréig ismeri és megragadó művészettel mutatja be a világháború előtti magyar falut. Idegenkedve néz a rosszindulatú parasztra, rokonérzéssel szemléli a jólelkű gazdát és környezetét. Férfialakjai romlatlan parasztemberek, nőalakjain és gyermekhősein a mezők harmata reszket.

Szemügyre veszi a silány falusi embert is, de amikor beállítja egy-egy kis történetének középpontjába, nem turkál a szennyben, e nélkül is megvilágítja a lélek mélységeit. Akadnak önző, durva, szívtelen, fukar, kapzsi, verekedő, állatkínzó, iszákos, káromkodó, hálátlan, hitvány parasztjai szép számmal, van azonban védőgondolata az ő számukra is. «Az egyszerű parasztot fel kell emelni műveletlenségéből. Tanítani kell őket onnan kezdve, ahol a tanító abbahagyta. Embertársainkban mindíg magunkat kell éreznünk. Ami neki baj, nekem is bajom. Ami neki érdeke, nekem is érdekem. De hol az az úr, aki egynek tudja magát érezni a szegénnyel? Hát bizony lelkileg és

testileg tisztasághoz szokott embernek a nép között élni: mindennap való keresztrefeszítés. A nép elmaradott legalább ötszáz évvel. Lelkileg nem rossz faj, de nevelésével eddig nem foglalkozott senki. Durva. Nem gonosz.»

A földművelőben éppen úgy benne vannak az örök emberi vonások, mint az úrfélében, de az élet küzdelmei az egyszerű tűzhely sorsához idomítják a gazdaembert. Szorgosan fáradozik a megélhetésért, s ebben a nehéz kenyérkeresetben mindennél fontosabb számára a jó hitvestárs: «Az élet legnagyobb kérdése. Mert neki az asszony nem lukszus, nem is szoknyás cimbora, hanem az élet terhének hűséges megosztója. Igavonó-társ. A nép fia már gyermekkorában kiválasztja a többi közül, és úgy áll rajta a szeme, gondolata, érzése, mint legnagyobb kincsén.» Ezt a derék népet nem kell szánalommal nézni, nem kell a nagyvárosi ember szempontjai szerint boldogítani. «A természet kebelén nincs szegény ember. A szegénységet a civilizáció nevelte. Parasztjaink nem is tudják, hogy milyen boldogok. Mert hiszen mindegyik a maga kenyerén élhet. Ha dolgozik: Isten szabad ege alatt, s akkor is magának. Ha pihen: a maga fájának árnyékában nyáron, a maga fájának melegénél télen. Szabad. Minek hát felszabadítani? Nem szolgálja a legnagyobb tirannust, a Pénzt. A város játszhat forradalmasdit. Ott a multimilliomostól az útkaparóig mindenki a Pénz körül táncol.»

Szolgaságról beszélnek, rabszolgaságról. «Rabszolgaság mindig volt és lesz a földön. Csak a neve más. A népek milliói rabszolgák a királytól lefelé a cselédkanászig. Mindenki rabszolga, akinek az óra napról-napra olyat parancsol,

amit máskülönben nem cselekedne. És ennek az az oka, hogy nem tudjuk elképzelni az életet pecsenye nélkül és divat szerint szabott ruha nélkül. Selyem-nyakkendő nélkül. És más efféle nem éppen szükséges kellékek nélkül. Hát mindholtig azért raboskodunk. Teljes életünk a másé vagy a másoké. Ha megszoktuk volna már gyermekkorunkban, hogy a kenyér, gomba, gyümölcs, tök, paszuly, borsó, krumpli mind igen jó táplálék, és kevésbe kerül, a ruhát meg ne mások szemének szabassuk, hanem csak a testünk védelmére, életünk nagyobb része vagy talán teljesen is a magunké maradna.» A nagyváros: emeletes kőrengetegben szaladozó emberek! «Én is éltem nagy városban eleget. Elnéztem az embereket: mindenkinek hiányzik valami. Mindíg hiányzik valami. Azok az emberek mindíg ezt a valamit keresik. Hát én idején ráeszméltem, ott hagytam a nyugtalanságot. Ide jöttem. A lélek nyugalmát megtaláltam. A városi ember ritkán néz fel az égre. Nem is igen nézhet az emeletes házak között. A falusi előtt azonban szinte mindennaposan kitárul a csillaglámpásokkal megvilágított végtelenség. Mindennaposan érzi, hogy ez a földi világ része annak a rejtelemnek. Az élete is azért nyugodtabb, a munkája meg a járása is. A városi ember gondolkodásának nincs kapcsolata a végtelenséggel. Az élete csupa sietés, kapkodás, száguldozás pénz és pénz után. Vén fejjel is. A falusi ember, ha halálos ágyán a végtelenségnek érte nyúló kezét érzi, meghal, mint ahogyan az anya kebelén elalszik a gyermek. A városi ember futtában hal meg, mint a fiakkeres ló. A pénz, amely után teljes életén át törtetett, kihull a markából, s ha még a koporsó-

ban is van gondolat, bizonyára ez: voltaképen hát miért is éltem?»

Hová meneküljön az ember az élet zűrzavarai elől? A természetbe és a jósághoz. A halhatatlan író természetszeretete lassankint valóságos panteizmussá fejlődött. Nem hiába volt herbáriuma, laboratóriuma, tudományos könyvtára: a növények és állatok rejtelmes világában a bölcselkedő tudós otthonosságával mozgott. A teremtmények világának megfigyelése csodálatos gondolatokat sugallt elméjébe, lelke fölfohászkodott a végeláthatatlan mindenséghez: «Hol a határ az életek kicsiségében, s hol a másik határ az életek nagyságaiban? Hol végződik a valami és hol kezdődik a semmi?» És fölfohászkodott Istenhez: «Ki tudhatta más beleépíteni abba a partatlan, széletlen, határtalan, feneketlen semmibe, fundamentum nélkül is, azt a hangtalanul járó, fényes, nagy örökmozgót, amelynek a neve: Mindenség?»

Alig van még egy magyar regényíró, aki annyira gyönyörködnék a virágokban és fákban, mint ő. «Mindíg megállok, mikor az első tulipánt meglátom. A szemem leányt keres, akinek odanyujtsam, és aki dalolva menjen útjára vele. Földillatot érzek; és ha még nincs itt a fecske, reá gondolok. Ó tulipán, kedves virágunk nekünk! Ha ez a virág dalolna, magyar nótát dalolna.» Növényismerete mély költészettel és ábrándozó bölcselkedéssel párosul: «Hátha a virágok tökéletesebb teremtések, mint mi vagyunk? Talán éreznek, gondolkoznak és beszélgetnek. Talán arról is beszélgetnek, hogy milyen együgyű lótó-futók és gondokkal barázdált arcúak vagyunk.

Talán arról beszélnek, hogy nincs szebb és jobb állapot a világon, mint nézni az eget, szeretni és elmélkedni, gyümölcsözni és elmúlni, és megint újraszületni harmatban, csöndességben, boldogságban.» A virágok titokzatos alkotások, Isten lehelletéből az ő számukra is jutott valami, nemcsak az emberek számára. «Ha mi elpusztulnánk a föld színéről, a virágok világa maradna ez a föld, és szebb lenne nélkülünk. Én titkos életű, bájos virágaim, hadd heverjek le közétek, hadd csókoljam meg a ti üde orcátokat. A ti lelketek valami ismeretlen világba mámorít, ami nem hasonlít sem a keresztény, sem a pogány túlvilághoz, de ezeknél bizonyára szebb és igazibb.» A jegenyefa olyan, mint a hallgató ember. «Soha nem susog, ha susog is, csak úgy magának, mintha magában beszélne. És soha nem hajlik. És soha nem néz alá, csak mindíg föl az égre. Mit néz mindíg az égen? Nappal a felhőket a levegő tiszta óceánján ; éjjel a holdat, a csillagokat, a fényes mindenséget a sötétkék végtelenségben. Én valamennyi fa között a jegenyefát szeretem legjobban. Sem árnyéka, sem gyümölcse, tudom, de van valami az ő egyedülvalóságában, hajthatatlanságában, fölemelkedettségében, ami tetszik nekem. Ha meghalok, azt szeretném, ha egy jegenyefát ültetnének a síromra. Nekem kedves az a gondolat, hogy egykor jegenyefa leszek, és állok, amint éltem: magányosan, hallgató lombokkal, folyton az eget nézve : nappal a felhőket, éjjel a holdat, csillagokat.»

Nemcsak természetleírásaiban van mély költészet, nemcsak virágrajzai gyönyörködtetnek csodálatos fínomságaikkal. Állatképeiben is benne van a megfigyelés élessége ‚a

szív jósága, a leíró művészet bája. Természetbúvár-kortársai meglepetve látták, milyen jellemzők az észrevételei, igazi vadász-szemre vallók a pillantásai, szinte lélekrajzszerűek az állattörténetei. A legismertebb állatokról a legnehezebb újat mondani, ő új és eredeti maradt akkor is, amikor a kutya, macska, ló, szamár, aprójószág, fecske, gólya, lepke, bogár életéről mondta el meséit. A Himalája világából Európába ültetett teozófia ihletése végigvonul állatszemléletén: lélek él az állatokban is, testvéreink ők, csak jóval lejjebb vannak a tökéletesedés fokain. Velünk együtt ők is tudattalanul készülnek az újabb megtestesülésekre, s a földi élet tisztítótüzein keresztül egykor vissza fognak térni Istenhez. Kell-e nagyobb erkölcsi sarkalás, hogy együtt érezzünk lélektestvéreinkkel, akár állatok, akár emberek?

Az együttérzés a boldogtalan emberekkel! Nincs még egy magyar elbeszélő, aki hozzá hasonló módon tudná fölkelteni a részvétet a lelki elesettek, testi szenvedők, ártatlan sorsüldözöttek iránt. Teszi ezt a nélkül, hogy az érzelgés húrjain játszanék. Nem olcsó siránkozással vonja ő maga mellé olvasói szívét, hanem költészetének mélyzengésű hangjaival. Valami különös sóvárgás vonja a nem mindennapi emberek felé. A testi bajjal sujtottakat és a kissé megzavart lelkűeket egyforma érdeklődéssel figyeli. A néma ember lelkének vizsgálatában, a vak ember belső világának feltárásában, a dadogás lélektanában valósággal remekel. Nem kívülről pillant bele ezeknek a nehézsorsúaknak belső világába, hanem azonosítja érzését szánalomraméltó hőseivel, ezért olyan nagyértékűek és művészi szempontból is szeplőtelenek vak-történetei, néma-rajzai.

A gyermek alakja a Gárdonyi-művészet külön értéke. «A gyermek az öröm, a reménység. Gyönge testében van valami a virágból ; ártatlan lelkében van valami égi, egész kedves valója olyan, mint a tavaszi vetés : ígéret és gyönyörűség. Az apa magamagát látja újra fejlődni benne. Az anya is a saját életét látja új életre váltva. Nagy és szép csoda a gyermek!» Végtelen szeretettel mélyed a kicsinyek világába, nagy jelentőségre juttatja a gyermekeket munkái lapjain, a fejlődő lélek biztos ismeretével festi a kisfiút, kisleányt, serdülő diákot. Az ártatlanság, naívság, csínytevő hajlam derűs jelenetei humorának gazdag forrásai, de tréfálkozásának sugaraiban megjelennek az élet nagy tanulságai is.

Gárdonyi Géza írásai tele vannak ábrándos életfilozófiával. Egyrészt őskeresztény, másrészt olyan, mintha Buddha és Tolsztoj gondolkodását egyesítené a teozófusok tanításaival és a maga könnyező szeretetével. Kereszténysége idegenkedik a hittételektől, Istent szívével közelíti meg, olykor különös szeszélyt vegyít életbölcseségébe. Éles megfigyelő képessége ellenére is misztikus hajlamú író. Mélabús együttérzés vonja a védtelen emberhez, szenvedő állathoz, tépett virághoz : szorosan egymáshoz tartozó teremtmények ők, kössük össze sorsukat a legmagasztosabb értéknek, a szeretetnek, szálaival. Különösen gyöngéd ott, ahol a gyermekekről szól. Szívét összeszorítja a keserűség, ha szenvedő csöppséget lát : «Istenem, a te sok szomorúságod közt nincs a világon semmi se szomorúbb, mint a beteg gyermek arca.»

Világnézetének középpontjában ott áll az Isten. «A

semmi nem szülhet mást, csak semmit. A valami valamiből lett. Ez a valami az Isten. A világot erő kormányozza. Az erőnek valahol középpontja van. Ez a középpont az Isten. A földön levő életek valami nagy értelem alkotásai. Ez az értelem az Isten.» Létünk megmagyarázásában Jézus, Buddha, India bölcsei és a modern teozófusok jönnek segítségünkre, az ember elvesztett hitét ők adják vissza, az elmélkedésre hajló szellem az ő bölcseségük ösvényén találja meg az igazság felé vezető utat. Nem a test a fő az emberi életben, hanem a lélek, ez az örökkévaló isteni származék, ez a folytonos vándorlás és újjászületés útján egyre tökéletesedő halhatatlan valami. A földi szenvedések csak a reinkarnáció, azaz a többszöri testet-öltés tanával magyarázhatók. A lélek érzékelhető formában törekszik mindaddig, amíg meg nem tisztul, s érdemeket nem szerez magának az Istennel való egyesülés boldogságára. Ha a lélek testet akar ölteni, ha megtalálja a nekivaló érzékelhető formát, s ha vágyódását a túlvilági erők is támogatják, akkor megtörténik az emberi, állati vagy növényi testbe való költözés. «Mielőtt ember voltál volna — hirdeti a hún főpap A láthatatlan emberben — voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, oroszlán, minden, minden. Nem érzed magadban hol az egyik állatot, hol a másikat? Mi egyéb ez, ha nem maradvány az előbbi életnek a természetéből. De mire jó a léleknek ez a minden testen való átutazása? Tudja az, aki elindított. Én csak azt gondolom, hogy erőérésre jó. Az értelmünk erősödik, mint a növekvő csillag fénye. Minden halál vedlés. Vedlés után megújult testben, megújult erőben élünk a következő

vedlésig. Aztán megint egy fokkal előbbre. És ha emberek is voltunk? Megint egy fokkal feljebb : még tökéletesebb testformába jutunk.» Mikor a lélek betölti földi hivatását, kiszabadul testi börtönéből, a test visszatér a földbe és megsemmisül, a lélek tovább él. Nem szerencsétlenség a halál, csak a lélek alakváltoztatása, távozás a földről, s újabb visszatérés az élők világába. Fegyház a föld a még nem tökéletes lelkek számára, ebben a fegyházban erkölcsösen kell viselkedni, ebből a fegyházból nem tanácsos öngyilkossággal megszökni, mert visszahoznak bennünket még nehezebb bilincsre. «Hát mikép lehetne máskép megérteni azt a sok ínséges t, a sok nyomorékot, púpost, vakot, földöncsúszó koldust, éktelen arcúakat?» Ezek mind visszaparancsolt lelkek. Bármiként játszanak velünk az ismeretlen erők, Istenbe vetett bizalommal kell haladnunk az élet országútján. Van úgy néha, hogy nem nézünk az égre ; azt mondjuk, hazugság az élet, az ég is hazugság ; csak az bizonyos, hogy most vagyunk, s ha meghalunk, nem leszünk. De ha közeledik életünk alkonya, föltekintünk a megtagadott ég felé, gondolkodásunkba belefénylik az a gondolat : hátha mégis! Hátha van mégis célja az életnek, csakhogy az emberiség hajóját nem ember kormányozza. Hátha van mégis egy más világ a sötétség óceánján túl? «És akkor vesszük észre, hogy betűk csillognak az égen, ragyogó kézjegyek. A nap minden reggel feljön, és a csillagok minden este feltündökölnek. Mi rejlik a nap és a csillagok mögött, ha nem az az értelmes erő, amely kormányozza a látható és a láthatatlan ég világait. Mert nemcsak az valóság, amit látunk. A föld középpont-

ját nem látta soha senki. De van. A világ középpontját nem látta soha senki. De van. Nem kell teleszkóp, hogy meglássuk az égi világ szédítő alkonyát, a mikroszkóp is mutatja az Isten végtelen nagyságát. Az ég és föld egyaránt csodákkal behintett, de meg kell ismernem, hogy az én kis lámpásom csak földi használatra adódott e mostani életre nekem. Egy Kant is hiába csavarja feljebb a maga lángját, a mindenség titkába nem világíthat. Az Alkotó sötétséggel bástyázta körül a maga birodalmát. Hát minek erőlködik az emberi elme? Minek akarunk mi behatolni az Örökkévaló titokvilágába, mikor a mi mulandó részünk földi birodalmának a rendjét sem ismerjük. Pedig ahogyan a kút visszatükrözi az ég csillagait, a mi földi életünk is visszatükrözi a földön túl való élet fényességét.»

Ezek a vallomások — jórészt egyes novellahősök ajakára adva — teljességgel ellenkeznek a pozitív vallások tanításaival. Nem a katolicizmus és a protestantizmus hitrendszere ez, hanem a teozófia világnézete. Az egyik Gárdonyi-regényben így elmélkedik az író öreg bölcselkedője: «Nem vagyok luteránus, se kálvinista, mert ez a vallás is voltaképpen csak az, ami a római katolikus, csakhogy Luther és Kálvin kiszedte tollát a pávának. Ha páva, legyen tollas. Zsidó se vagyok. Mert azt, hogy Jézus egy magas világból közénk szállott lélek volt, lehetetlen megtagadnom. A vallásoknak az a hibájuk, hogy határoltak: a dogmák lélektelkek. Körül van kerítve minden telek. Az én vallásom azonban határtalan, és így senkit sem háborgatok vele.» Körülbelül Gárdonyi Gézának is ez az álláspontja a vallás kérdésében: az evangéliumok alapján állt, az újszövetségi

Szentíráshoz igazította erkölcsi elveit, de a keresztény vallásfelekezetek dogmáiért nem lelkesedett. A katolicizmusban szerette a sok költői vonást, a kálvinizmusban az istentisztelet magyarságát: «Micsoda szerencsés felekezet, hogy azon az erőtől duzzadó régi szép magyar nyelven beszélhet az éghez. Én pápista embernek születtem, és szeretem is az én minden művészettel ékes pompás vallásomat. Csak a latin szó ne volna már benne. A kálvinista templomban magyarnak érzem az Istent is.»

A kereszténység dogmáitól független, de a krisztusi tanításokat rendületlenül valló teozófus-lélek a háború nagy ellensége. Látja, hogy az emberiség harci indulata kiirthatatlan, de szíve mély bánattal telik meg, amikor a világégés észbontó jeleneteit szemléli. Teljes mértékben azonosítja magát nemzete élet-halálharcával, lelkesedni azonban nem tud a tömeggyilkosságért, emberszeretete nem engedi meg, hogy a biztos háttérből harcra tüzelje az arcvonalban küzdőket. Teozófiai világnézete testvért lát az ellenségben. Vígasztalása nem is lehet más, mint a túlvilági erő kifürkészhetetlen akaratában való kényszerű megnyugvás. De belenyugodhatik-e az érző ember a halál aratásába? «Ha fölfelé nézek, mikor a gépsárkány száll valamely város fölé, én bizony nemcsak a sárkányt látom, hanem lent azt a házat is, amelyikben talán éppen akkor nők, gyermekek, aggok imádkoznak, amikor a bomba átrobban a háztetőn szobájukba.»

A bánatosan szemlélődő írónak a komikum iránt is igen erős volt az érzéke. Első irodalmi próbálkozásai jórészt tréfás dolgok. A torzításban nagy örömét lelte,

mosolyt keltő alakjai szokatlan furcsaságaikkal vonták magukra a figyelmet. A komikus lelemény elevensége és a humor egyéni megnyilatkozása végigkísérte pályáját, írói művészete ebben is egyre mélyült, későbbi írásait össze sem lehet hasonlítani megindulásának korai termésével. Maga is elégedetlenül pillantott vissza ifjúkorának kezdő humorizálására. «Fiatal koromban a humorban láttam a legfőbb irodalmi kvalitást, és írtam burleszk históriákat. Ma nem ismerem el őket. Aztán az ellenkező végletbe estem: a realizmus ejtett meg, és rémhistóriákat írtam. Hála Istennek, sikerült megsemmisíteni mind a két tévedésem valamennyi emlékét. Most már megtaláltam magamat a természet imádatában és az emberek szeretetében.» Derűs fordulatokkal ragyogtatja humorát, a naívságot szembeállítja az élet valóságával, a tapasztalatlan emberek nehéz helyzeteit a megértő szeretet nyájasságán keresztül szemléli. Ez a nyájasság borús pillantássá válik, mihelyt a jó és a rossz harcában az utóbbi kerekedik felül, s a derék ember félszeg helyzete méltán tölti el részvéttel lelkünket. Humora *Az öreg tekintetes* lapjain a legmélyebb, ez a regény a mosoly és fájdalom könyve, eleinte inkább a mosolyé, később az egyre fokozódó fájdalomé. A falu erkölcsei összeütköznek a főváros szokásaival, a jóérzés ellentétbe jut a szívtelenséggel: így fordul a humor a tragédiába.

Előadó művészete külön fejezet a magyar stílus történetében. Nincs még egy prózaírónk, aki az egyszerűséget a lehelletszerűséggel, a magyarosságot a közvetlenséggel, a minden mondatában megfontolt prózát az ösztönös

költészettel varázsosabban egyeztette volna össze. Mesemondásának elevensége nem egyszer drámai hatású, lírai helyeit mintha Petőfi Sándor írta volna. Csupa bensőség, világosság, hangulat. Kitűnő nyelvérzék és ritka nyelvművészet sugallja mondatait; színek, hangok, illatok válnak élőkké tollán. A rövid mondatszerkesztésben iskolát teremtett, kevésbeszédűségével hatásosan fokozta mondanivalóinak súlyát. A legtöbb író terjengő, színtelen, lapos még ott is, ahol az elemi stílusösztön is azt kívánná, hogy balladaibb menetű, egyénibb színű, frissebben színező legyen; Gárdonyi Gézában méltán csodálhatjuk, hogyan tudja egész gondolatsorok erejét belesűríteni néhány mondatba, hogyan árnyal tömörsége ellenére is, hogyan visz egyéni üdeséget írásaiba. Előadását úgy tagolja, a szavakat olyan különös érzékkel válogatja ki és helyezi el mondataiban, hogy azok nála egészen másképpen bontakoznak ki, mint kortársai munkáiban. Az ilyen írásművészethez nem elég a született tehetség, ehhez tudatos fejlesztés is kell, azonkívül magába mélyedő, nem elsietett, felelősségérzettől mélyen áthatott céltudatos munka. Meg lehet figyelni, hogy a világ zajától teljesen félrevonuló író évről-évre mikép halad kifejező művészetében, ösztönszerű stilizálását hogyan teszi tudatossá, hogyan mélyíti, hogyan fínomítja. Szókincsének gazdagsága kötetről-kötetre bővül, kifejezéskészletének változatossága állandóan gyarapszik. Nem hiába forgatta állandóan a régi magyar írókat, a népköltési gyűjteményeket, a nyelvtörténeti és tájszótárakat; nyelvi gondossága csakúgy meglátszott stílusának eredetiségén, mint ahogy a Magyar Nyelvőr és a Magyar Nyelv

köteteinek állandó tanulmányzása is nagyban segített szeplőtelen magyarságúvá alakítani prózáját.

Nyelvi különcködései kétségtelenül voltak, helyesírásában is helyet engedett egyéni felfogásának, de újító kedve nem a felelőtlen reformvágy akaratosságából eredt, hanem komoly nyelvi búvárlat tanulságaiból szedte érveit. Gyűlölte «a pesti nyelvjárás bacillusos levegőjét», megvetette «a fővárosi német-zsidó-magyar habarékot», annál nagyobb rajongással szólt a hamisítatlan magyar nyelv szépségeiről. Nézeteit többnyire regényeinek egyes alakjai tolmácsolták, máskor azonban őmaga is beszámolt nyelvi felfogásáról. «A kilencvenes években még alkalmazkodnom kellett a budapesti nyelvhez. Ha olyan szót vagy mondatot írtam le, amely elkülönbözött a fővárosi hírlapi beszédtől, a szerkesztők törölték.» Holott — felfogása szerint — az igazi magyar nyelv a maga egyedülálló jellemvonásaival még a nyugati kultúrnyelveknek is fölötte áll. Ilyen többek között az igeképzésben való tökéletessége. «A nyelv gazdagsága az igékben ragyog s nem a nevekben. Elnevezni könnyű akármit is, de igét csinálni nem. Mert az ige a nemzet lelkének gyökérhajtása.» A németben annyi az oktalan teher, hogy ezzel szemben a magyar maga a tökéletesség. «A német mondat abban különbözik a magyartól, hogy olyan, mint a hosszú sötét folyosó, amelynek hátul a lámpása, az ige. Odáig csak tapogatódzva botorkálsz. A magyar mondatban mindjárt az elején ott a lámpás, a kezedbe veheted, s nincs előtted homály. Mert a magyar mondat rövid is.» A Gárdonyi-mondatok csakugyan rövidek, olykor szinte kalapácsütésszerűen hatnak, de

kopogásukban zengés van, kurtaságukban jellemző erő. Más író nem boldogult volna az ilyen sajátságosan szaggatott gondolati egységekkel, az ő munkáiban belső izzással gördültek tovább a világító és melegítő mondatok. Ha itt-ott mesterkéltnek látszik ez a vagdalt stílus, máshol drámai a hatása. A mesteri tőmondatok mellett a mellérendelő mondatalkotás uralkodik prózájában: itt is újító volt, példaadó reformátor. Kortársai többnyire hosszadalmasan szerkesztették mondataikat, bonyodalmasan zsúfolták egymás alá a többszörösen közbevetett kifejezéseket; ő világos észjárással, lakonikusan írt. Az analizálók és filozofálók nem tudtak egy oldalnyi szöveget papírosra vetni a hínárosan egybefűződő *amely*-es mondatok nehézkes unalma nélkül, Gárdonyi Géza rövidségében élet lihegett, dallam hangzott föl, fény ontotta sugarait. Különös érzéke volt ahhoz, hogy kiválassza a hangulatos szókat, szemléletes képeket, festői kifejezéseket. Számos új szóárnyalatot és szólamfordulatot alkotott a nélkül, hogy az olvasóra idegenszerűen hatott volna újításaival.

Kiadások. — Gárdonyi Géza első dolgozata tizennyolc éves korában jelent meg a Füllentő című egri élclap hasábjain. (Egy kínos perc. Humoreszk. 1881.). Igazán csak akkor indult útnak, amikor 1885-ben dabronyi tanítóból a győri Hazánk belső munkatársa lett. Ezután is még vagy tíz esztendőnek kellett következnie, hogy művészibb tehetséggé forrjon ki. Nehéz pályakezdéséről utóbb helyesen állapította meg őmaga: «Kövek alatt nőtt fű vagyok. Sok idő kellett, míg ki tudtam bújni a levegőre. Körülményeim olyanok voltak, hogy el kellett vesztenem hivatásomnak ösztönszerű tudatát is. Hajós voltam, akinek iránytű nélkül kellett haladnia. Csak hányódtam, süllyedeztem, ide-oda terelődtem a folytonos ködben, nem tudva, hová jutok. De azért mentem,

haladtam, irányozgattam magamat ösztönszerűleg, mint a madár, mikor hazaindul térkép nélkül Afrikából.» Ifjúkori munkáit később megtagadta, tudni sem akart régibb köteteiről, az összevásárolt példányokat megsemmisítette. — Álmodozó szerelem. Regény. Győri Közlöny. 1886. évf. (Első regénye nem jelent meg könyvalakban. A Jókai Mór hatása alatt írt romantikus szerelmi történet hőse egy boldogtalan ember : maga az író. Többi alakját is élő emberekről mintázta.) — Szerelmes történetek. Győr, 1886. (Első önállóan megjelent kötete a névtelen kezdő szerény kísérletezése. Ifjúkori elbeszéléseit gyűjtötte össze a kötetben. A novellasorozatot később kiközösítette szellemi hagyatékából. Jogutódai számára adott utasítása : «Első kísérletek. Nem szabad kiadni belőlük egy sort se!») — Száz novella. Két füzet. Győr, 1888. (A száz elbeszélésből csak húsz jelent meg. A rémregényes elemek humoros tárgyakkal vegyülnek bennük.) — A félkerekű apostol. Regény. Szegedi Híradó. 1889. évf. (Tréfás história párizsi alakokkal. A kisebb műveltségű olvasók számára írt folytatásos regényért havi öt forint különdíjazást kapott a lap kiadójától.) — Figurák. Furcsa emberekről furcsa históriák. Szeged, 1890. (A humoros rajzokat tartalmazó kötethez a Szegedi Híradó szerkesztőségének unszolására Mikszáth Kálmán írt előszót.) — A legfeketébb Afrikában. Humoros regény. Szegedi Napló. 1890. évf. (Stanley fölfedező utazásainak paródiája Mummery Róbert álnéven. Később könyvalakban is megjelent : A világjáró angol. Budapest, 1894. Ez a tréfás afrikai történet volt az író első nagyobb közönség-sikere. A könyvnek tizennégy kiadása jelent meg. Gárdonyi később ezt a kötetét is kizárta munkái közül, gondoskodott az örök áron eladott tulajdonjog visszavásárlásáról, az összeszedett példányokat elégettette.) — A bronz-hercegnő. Humoros regény. Szegedi Napló. 1890. évf. (Az előbbi regény folytatása Mummery Róbert álnéven.) — A báró lelke. Regény. Magyar Szalon. 1893. évf. (Két szerelmes pár házasságának vídám története. A regény önállóan 1894-ben jelent meg néhány novellával együtt.) — A lámpás. Nemzeti Iskola. 1894. évf. (Egy néptanító kesernyéshangú önéletrajza. Az író a maga életéből sokat beleszőtt a szomorú történetbe. Itt közeledett legjobban a naturalizmus felé.

Meghasonlott lélekkel tárta föl hősének házassági tragédiáját. Egyházellenes felfogásának irányzatos liberalizmussal adott kifejezést. Később ezt a regényét is kitagadott munkái sorába iktatta : «Szeretném mind elégetni fiatalkori torz dolgaimat, mert azok nagy eltévelyedések voltak.») — Novellák. Két kötet. Budapest, 1894. (Elbeszélései nagy haladást mutatnak régibb novelláihoz mérten. A gyűjtemény a kritika figyelmét erősen fölkeltette az író tehetsége iránt.) — Tárcák. Budapest, 1894. (A kötetből a falusi rajzok gyűjteménye válik ki legjobban. Az író komolyan veszi a földmívelő-népet, nem úgy, mint Göre-históriáiban.«Bámulom ezeket az egyszerű parasztokat, hogy milyen bölcsen és jól tudnak élni ; nem úgy rohanva, sietve, lázasan, mint mi, városiak, ezerféle leskelődő betegség s a vágyaknak és reményeknek embernyűvő gépei között.») — A Pöhölyék életéből. Falusi történet. Budapest, 1895. (A kis regény mellett néhány novella.) — Göre Gábor bíró úr könyvei. Nyolc kötet. Budapest, 1895—1899. (A kötetek címei : Göre Gábor bíró úr könyve, A pesti úr, A Kátsa, Veszödelmek, Durbints sógor, Göre Martsa lakodalma, Tapasztalatok a nagy kiállításrul, Bojgás a világba. Később, 1924-ben, még két posthumus kötet : No még öggyet, Vakarts. Hogy a parasztok alakjait, milyen vidékről, melyik faluból, honnan mintázta az író : vitás kérdés. Legvalószínűbb, hogy Göre Gábor, Durbints sógor és Kátsa cigány figurái a somogymegyei Karád faluból kerültek ki. Az író szerint : «Az alakjaim összetett alakok. Úgy, ahogyan megírtam őket, valóban sohasem éltek, csak az én fejemben vannak meg.» A kötetek közül a Göre Martsa lakodalmáról szóló érdemli meg legjobban a figyelmet. Ez a rész a falusi lakodalmi szokások forrásértékű gyűjteménye.) — Két menyasszony és egyéb elbeszélések. Budapest, 1897. (A kötet címét viselő novella két fiatal asszony beszámolója mézes heteik történetéről.) — Az én falum. Rajzok. Két kötet. Budapest, 1898. (Nyolcadik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban 1927-ben jelent meg. Megjelenésekor életének harmincötödik évében járt az író. A rajzgyűjtemény egyik hatásos elbeszéléséből, A bor-ból, írta két évvel később legnagyobb sikerű színművét.) — Dávidkáné. Regény. Budapest, 1899. (Először az Új Idők 1898. évfolyamá-

ban jelent meg. Meseanyagát Salamon Ferenc nagyértékű monografiája, Galgóczy Károly Nagykőrös-története és a M. T. Akadémiától kiadott Török-magyarkori történelmi emlékek segítségével dolgozta fel. Tárgya: Kis Andor nagykőrösi legény beleszeret Dávidka Ferenc nagykőrösi gazda feleségébe, és sok szenvedés után biztos helyre menekül a házasságba belekényszerített asszonnyal. A regény XVII. századi alföldi magyar világa itt-ott emlékeztet Jókai Mór és Mikszáth Kálmán romantikus török világára.) — Tizenket novella. Budapest, 1901. (Régibb elbeszélések gyűjteménye.) — Az egri csillagok. Regény. Budapest, 1901. (Először a Pesti Hírlap 1899—1900. évfolyamában jelent meg. A M. T. Akadémia a Péczely-díjjal tüntette ki. Beöthy Zsolt előadói jelentése szerint a regény hatásának főforrása a szerző képzeletének teleményessége, elevensége, szemléletessége. A harci jelenetekben kiapadhatatlan változatosság lüktet. «Nem utolsó érdeme, hogy egész világánál, szelleménél, előadása módjánál fogva legkiválóbb ifjúsági olvasmányaink közé sorakozik.» A regény tizedik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban.) — A láthatatlan ember. Regény. Budapest, 1902. (Először a Budapesti Hírlap 1900—1901. évfolyamában jelent meg. Forrásai: Priszkosz rétor, Jordanes krónikás és Thierry Amadé francia történetíró munkáinak magyar fordításai. A regény színpadi feldolgozását Zéta címmel 1905-ben játszották a Nemzeti Színház művészei, de a dramatizálás nem aratott sikert.) — Az a hatalmas harmadik. Regény. Budapest, 1903. (Hatodik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban. A regényben számos élményi elem van. Meséjét annyira végiggondolta az író, hogy amikor leült íróasztalához, egy napon több nyomtatott ívet is megírt munkájából.) — Az öreg tekintetes. Regény. Budapest, 1905. (Először az Új Idők 1904. évfolyamában jelent meg Az utolsó tekintetes úr címmel. Ötödik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban. A regényből Balázs Sándor a Nemzeti Színház számára 1933-ban sikerült színművet írt, s a tragikus mesét derűs hatásúvá enyhítette. A regényben a város levegője megöli a falusi öregurat, a színműben az öregúr megmenekül a boldogtalan környezetből.) — Két katicabogár. Novellák. Budapest, 1906. (Változatos tárgyú és hangú elbeszélések

értékes gyűjteménye. Hetedik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban.) — Átkozott józanság! Budapest, 1907. (Különös történetek sajátságos hősökkel.) — Ábel és Eszter. Regény. Budapest, 1907. (Először az Új Idők 1905. évfolyamában jelent meg. A könyvalakú kiadást egy fejezettel megtoldotta az író.) — Isten rabjai. Regény. Budapest, 1908. (Nyolcadik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban. Forrásai a Margit-legendán kívül Rupp Jakab történet-földrajzi munkája, Pauler Gyula árpádkori története és számos más históriai mű.) — Mi erősebb a halálnál? Novellák. Budapest, 1909. (Humoros és komoly elbeszélések falusi és városi kisemberekről.) — Hosszúhajú veszedelem. Novellák. Budapest, 1912. (Keretes elbeszélő munka: tizenöt agglegény karácsony estéjén azzal tölti idejét, hogy elmondja egymásnak, miért nem házasodott meg? A keret-történetben tizenöt elbeszélés foglal helyet. Egyik-másik a legszigorúbb mértékkel mérve is művészi remek.) — Messze van odáig. Novellák. Budapest, 1913. (Tizenhárom nagyobb elbeszélés kitűnően megfigyelt és művészien megrajzolt paraszt-alakokkal és úriember-hősökkel.) — Szunyoghy miatyánkja. Regény. Budapest, 1916. (Először a Pesti Hírlap 1913–1914. évfolyamában jelent meg. Ötödik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozatban. Mesejében sok rejtett mozzanat van az író élettörténetéből. Hősének világszemlélete egészen az övé.) — Ki-ki a párjával. Regény. Budapest, 1923. (Hét évig nem jelent meg az írónak egyetlen kötete sem. A világháború zavarai és kiadójával a munkái tulajdonjogáért folytatott pörösködése arra késztették, hogy inkább csak íróasztalának dolgozzék. A világ azt hitte, hogy szellemi termőereje megfogyatkozott; halála után kiderült, milyen gazdag kéziratos örökséget hagyott maga után.) — Ida regénye. Budapest, 1924. (Először a Pesti Hírlap 1921. évfolyamában jelent meg. Önálló kötetben halála után adták közre. A regényből Emőd Tamás és Török Rezső a Magyar Színház számára 1928-ban vígjátékot írt. Meséjét filmre is feldolgozták.) — Arany, tömjén, mirha. Legendák. Budapest, 1924. (Jézusról, Máriáról, Assisi Szent Ferencről és más szentekről szóló vallásos elbeszélések. A nemes szellemmel ékes kötet a dogma nélkül való általános Krisztus-hit alapján áll. Nem katolikus könyv, de nem

is protestáns jellegű.) — Mai csodák. Budapest, 1925. (Megfigyelések az állatok és növények világából novellisztikus feldolgozással.) — Leánynézőben. Julcsa kútja. Két regényke. Budapest, 1925. (Az egyik novella világháborús hátterű, a másik tragikus szerelmi történet.) — A kürt. Regény. Budapest, 1925. (Kispolgári történet a világháború korából. Alakjai: a kofa, a kofa kisasszony-leánya, a tüzoltó, a szabó és mások. Meséje a szerelem leküzdhetetlen hatalmát tükrözi: a szerelem erősebb a családnál, társadalomnál, törvénynél, egyháznál.) — Aggy' Isten Biri. Regény. Budapest, 1925. (A magyar falu a világháború kitörésekor. Jól végződő szerelmi történet.) — Te, Berkenye! Regény. Budapest, 1925. (Családi történet a Bach-korszakból.) — A kapitány. Regény. Budapest, 1926. (A világháborús regény mellett még három novella.) — Zivatar pékéknél. Regény. Budapest, 1926. (Elbeszélés két leánytestvér szerelméről.) — Vallomás. Regény. Budapest, 1926. (Humoros részletekben bővelkedő keretes novella: egy fiatalasszony elmondja a maga és férje élettörténetét. Ugyanebben a kötetben jelent meg az író egyik ifjúkori regénye: Cyprian. Ezt a kis Jókai-utánzatot Gárdonyi régen elfeledett Száz novellájának második füzete hozta 1888-ban.) — Hallatlan kíváncsiság. Novellák. Budapest, 1927. (A kötet elbeszélései közül kiválóan sikerültek a gyermektörténetek.) — Krisztus bankója. Novellák. Budapest, 1927. (Az istenkereső teozófus-író bölcselő szellemű elbeszélései.) — Boldog halál szekerén. Novellák. Budapest, 1927. (Háborús elbeszélések és egyéb történetek.) — Amiket az útleíró elhallgat. Úti emlékek. Budapest, 1927. (Az író utazási élményei mellett néhány rajz és elbeszélés.) — Bibi. Regény. Budapest, 1928. (Először a Pesti Hírlap 1926—1927. évfolyamában jelent meg.) — Földrenéző szem. Intelmek fiaimhoz. Budapest, 1929. (A bölcselő Gárdonyi írásai.) — Gárdonyi Géza munkái. Negyvenegy kötet. Budapest, 1926—1929. (Elbeszélő munkáinak, színműveinek és költeményeinek gyüjteménye.) — Aranymorzsák. Apró történetek. Budapest, 1934. (Anekdotikus följegyzések gyüjteménye.) — Én magam. Budapest, 1935. (Apró följegyzések sorozata.) — Magyarul így! Budapest, 1938. (Nyelvtisztító észrevételek, nyelvjavító ötletek. Az író kéziratos hagyatékából

egész kötetre való nyelvi hozzászólás került ki: komoly helyreigazítások és gúnyos megjegyzések gyüjteménye.)

Irodalom. — Sebestyén Károly: Magyaros tárcaírók. Magyar Nyelvőr. 1897. évf. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. 2. köt. Budapest, 1900. — Vincze József: Népies elbeszélők. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1901. — Madarász Flóris: Gárdonyi Géza. Katolikus Szemle. 1909. évf. — Oláh Gábor: Irói arcképek. Budapest, 1910. — Vértesi Aranka: Gárdonyi Géza nyelvéről. Budapest, 1910. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története. Budapest, 1913. — Kéky Lajos: Gárdonyi Géza. Budapesti Szemle. 1915. évf. — Kovács Dezső: Gárdonyi Géza elbeszélő művészete. Magyar Kultúra. 1918. évf. — Kárpáti Aurél: A búsképű lovag. Budapest, 1920. — Zsigmond Ferenc: Gárdonyi Géza. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Brisits Frigyes: Gárdonyi Géza világnézete. Élet. 1922. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Finászy Ernő: Gárdonyi Géza. Magyar Paedagogia. 1922. évf. — Szinnyei Ferenc: Fejezetek újabb regényirodalmunk történetéből. Akadémiai Értesítő. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Dobai János: Gárdonyi Géza. Új Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony, 1923. — Gopcsa László: Gárdonyi Géza élete és legelső írásai. Budapest, 1923. — Rezek Román: Ismeretlen Gárdonyi-regény. Nemzeti Újság. 1923. évf. 249. sz. — Voinovich Géza: Gárdonyi Géza. Budapesti Szemle. 1923. évf. — A Gárdonyi-Társaság első évkönyve. Eger, 1924. — A Magyar Család folyóirat Gárdonyi-emlékszáma. 1924. évf. — Gopcsa László: Gárdonyi Géza tanítói cikkeiről. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Ravasz László: A láthatatlan ember. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 56. köt. Budapest, 1924. — Alszeghy Zsolt: Gárdonyi Géza hagyatéka. Élet. 1925. évf. — U. az: Összefoglaló könyvszemle. Irodalomtörténet. 1925. évf. — Bilkei Ferenc: Gárdonyi Géza és a buddhizmus. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1925. évf. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf.

— Kéky Lajos bírálatai Gárdonyi Géza hátrahagyott munkáiról. Protestáns Szemle. 1925–1926. évf. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — U. az: A posthumus Gárdonyi. Nyugat. 1925. évf. — Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Temesvár, 1925. — Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Évkönyve. 1–2. köt. Budapest, 1926. és 1929. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Gopcsa László: Gárdonyi és Brassai. Néptanítók Lapja. 1926. évf. — U. az: Gárdonyi és Mikszáth. Magyar Család. 1926. évf. — Kéky Lajos: Gárdonyi Géza. Budapest, 1926. — Várdai Béla: Gárdonyi Géza hátrahagyott művei. Katolikus Szemle. 1926–1927. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gárdonyi József: Gárdonyi Géza lapszéli jegyzetei. Magyar Nyelvőr. 1927. évf. — Gopcsa László: Vallásosság Gárdonyi írásaiban. Eger, 1927. — Futó Jenő: Gárdonyi Géza két török-magyar tárgyú művének forrása. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Kelemen Ferenc: Gárdonyi természetszemlélete Az én falum tükrében. Makói községi polgári leányiskola értesítője. 1928. — Radványi Kálmán: Gárdonyi Géza. Katolikus Tanítónők és Tanárnők Lapja. 1928. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Budapest, 1928. — Balassa Brunó: Gárdonyi Géza nevelő lelke. Magyar Középiskola. 1929. évf. — Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929. — Váth János: Gárdonyi Géza életrajza. Szombathely, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. 2. köt. Budapest, 1930. — Futó Jenő: Gárdonyi Géza. Hódmezővásárhely, 1930. — Schvertsig Antal: Gárdonyi Géza regényköltészete. Budapest, 1930. — Radványi Kálmán: A Szentföld az irodalomban. Szentföld. Szerk. Zadravecz István. Budapest, 1931. — Az egri remete. Szerk. Simon Lajos. Budapest, 1932. (Baloghné Hajós Terézia: Gárdonyi természetszeretete, Hegyaljai Kiss Géza: Gárdonyi népiessége, Kabók Győző: Gárdonyi Göréje, Kosáryné Réz Lola: Gárdonyi nőalakjai, Köveskuti Jenő: Gárdonyi, a korfestő, Simon Lajos: Gárdonyi mint tanügyi író és szerkesztő, Trencsény Károly: Gárdonyi nyelve, stílusa.) — Moesz Gusztáv:

Gárdonyi virágai és fái. Természettudományi Közlöny. 1932. évf. — Olasz Péter : A serdülő fiú a magyar regényben. Szeged, 1932. — Gaál István : A természetrajongó Gárdonyi. Debreceni Szemle. 1933. évf. — Herczeg Ferenc : Gárdonyi Géza. Pesti Hírlap. 1933. évf. május 13. — Payr Sándor : Gárdonyi apja és a Ziegler-család Sopronban és Nemeskéren. Az evangélikus Zieglerek és Gárdonyi vallásos lelkülete. Sopron, 1933. — Gárdonyi József : Az élő Gárdonyi. Két kötet. Budapest, 1934. — U. az : Gárdonyi Géza Ábécéje. Néptanítók Lapja. 1935. évf. — Tordai Ányos : Amit nem tudtunk Gárdonyiról. Magyar Kultúra. 1935. évf. — Lovrich Gizella : A tárca a magyar irodalomban. Budapest, 1937. — Schöpflin Aladár : A magyar irodalom a XX. században. Budapest, 1937. — Divinyi Mihály : Eger a magyar költészetben. Budapest, 1938.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GÁRDONYI GÉZA, A SZÍNMŰÍRÓ.

A MAGYAR népszínmű korszerű reformja Gárdonyi Géza nevéhez fűződik. Az évtizedeken át annyira virágzó drámai műfaj 1900. táján teljesen megállt, alá-hanyatlott, népszerűségét elvesztette. A népszínműírók közös minta szerint dolgoztak, a külsőségekre vetették a súlyt, de semmi újat sem tudtak hozni közönségüknek. Mintha egymás másolói lettek volna. Ugyanazok a régen megunt szerelmi történetek, ugyanaz az egyformaság a hősökben és epizódalakokban. Romantika és operett minden lelemény és frisseség nélkül.

Gárdonyi Géza először is félredobta a népszínmű megszokott meséjét : a legény és leány szerelmi epekedését az elkerülhetetlen házassági megoldással. Elvetette a sem költészetet, sem igazságot nem adó papíros-romantikát, az operettszerű díszletezést, a folytonos dalolást, a helyzetekbe beleerőltetett táncot, a bosszantó keresettséggel népieskedő beszédet. Mindezek helyébe megalkotta az új úton haladó népies drámát : a pátosz és szentimentalizmus nélkül, igazi magyar jellemekkel, valóságos falusi nyelven megszólaló parasztszínművet. Idilli kedvességet, eredeti komikumot, drámai összeütközést vitt jeleneteibe. A néplélek reális ábrázolását hamisítatlan magyar észjárással és rendkívül fínoman kirajzolt lelki vonásokkal tette vonzóvá.

A bor (1901) emlékezetes jelentőségű színdarab a magyar dráma fejlődésében és a Nemzeti Színház történetében. A bornak ebben a falusi történetben az a szerepe, hogy földúlja Baracs Imre családi boldogságát. A derék gazdaember évekig nem nyúl a pohárhoz, mert tudja, hogy az ital elveszi az eszét, de felesége egy vendégség alkalmával addig unszolja, amíg végre megszegi fogadalmát. Részeg lesz, garázdálkodni kezd, megüti feleségét, az asszony elköltözik házából kisfiával együtt. A Baracs-porta pusztulásnak indul, a nekibúsult gazda restelli megkérlelni feleségét, bár szereti az asszonyt; Juli is búslakodik ura után. Lassan mégis csak egymásra találnak, Baracs Imre elmegy kisfia meglátogatására, s kibékül feleségével. — A régibb népszínművek fő vonzóereje az ének volt, ebben a falusi történetben a mese drámai feldolgozásán van a hangsúly. Itt jelenik meg először a magyar népélet reális színpadi ábrázolása, itt lépnek az énekes-zenés színdarabok irodalmi parasztjai helyébe a magyar falu igazi parasztjai. Hogy nem az agyonunt szerelmi históriát — a sóhajtásokkal kezdődő, szülői zsarnokságon vagy irígy cselszövéseken keresztül folytatódó és esküvel végződő népszínműi sablont — kapjuk, ez is erős értéke a pompás falusi történetnek. Az író az egyszerű lelkek mélységeiből költői hatásokat varázsol elő, bár története magán viseli a való élet minden jellemvonását. Igazságával meggyőz, természetességével gyönyörködtet, humorával megkacagtat, drámai fordulataival egyre fokozza érdeklődésünket. Hőse tipikus fajmagyar, személyei a magyar falu igazi fiai és leányai. Különösen eredeti csoport a bíró és kör-

nyezete : Göre Gábor, Durbints és Kátsa. A fiatal parasztlegény és parasztleány alakjában, Matyiban és Roziban, a naív lelkek ébredő vonzalmát kiváló sikerrel mutatja be az író. A jellemrajzban, kompozícióban és párbeszédekben egyformán szerencsés színpadi alkotás iskolát teremtett, s Móricz Zsigmondon és az újabb parasztdrámák íróin át évtizedekig éreztette példaadó hatását.

A *Karácsonyi álom* (1901) a falusi bethlehemes játék művészi továbbképzése drámairodalmi értéké. A három királyok útnak-indulását, csodálatos történetüket, hódolatukat az isteni gyermek előtt mély költőiséggel mutatja be az író. A népköltészet szellemében, a nép vallásos áhítatával, a nép ősi zengzetű nyelvén szólal meg, minden szépséget átvesz a falu lelkéből, de egyben meg is nemesíti és a művészet magasságába emeli az egyszerű poézist. Bibliai ihlet, evangéliumi hangulat, álmodozó líra fuvall keresztül jelenetein, mesemondó fantáziája nemesen símul az Újszövetség elbeszéléséhez, új leleményei nem zavarják a vallásos érzelmeket. Ilyennek képzeli a nép a szent családot, ilyen a költőnek a Megváltó születéséhez és a Gáspár-Menyhért-Boldizsár küldetéséhez fűződő képzeletvilága. «Hát igen, ez csak falusi darab, És olyan ócska, mint az egri vár, De van benn, ami mindíg megragad, Valami tiszta égből szállt sugár :» mondja az egyik személy az előjátékban, és szín-igazság, amit mond.

Annuska (1903) meséje egyszerű : egy zárdában nevelt kedves fiatal leány apáca akar lenni, szülei nagy nehezen belenyugosznak szándékába, ekkor Annuskában szerelem ébred udvarlója, Balogh Miklós földbirtokos iránt, s

tiszta szerelme leküzdi ábrándos elhatározását. A vígjátékban a falusi értelmiség vonzó alakban mutatkozik be, csakúgy, mint A borban a parasztnép. Mint a nagyhírű parasztszínműnek, éppen olyan hamisítatlan magyar levegője van az urak dolgairól szóló vígjátéknak is. Hangulat, derű, elevenség van minden jelenetében, cselekvényének fejlesztése csupa természetesség, jellemalkotása csaknem minden személyében sikerült. Komikuma is tökéletes. Nem pusztán a mulattató helyzetekből fakad ez a komikum, hanem a hősnő jellemében és környezetének lelkiségéből is : Annuska tudni sem akar a házasságról, kosarat ad kérőjének, szívvel-lélekkel be akar lépni az apácák közé, de egy jól megokolt lelki fordulat után ő akadályozza meg, hogy elkeseredett udvarlója ne csapjon föl szerzetesnek, ő riad meg legjobban az érte jövő apácáktól, ő karolja át hirtelen elszánással boldog szerelmesét : «Nem eresztem el, Miklós!» Az író egy-két különösségét és néhány epizód fölösleges beállítását szívesen elnézzük, annyira üde hatású az egész vígjáték.

Fehér Anna (1905) : betyártörténet, egy alföldi népballada feldolgozása. Fehér László parasztlegény titokban haramiaéletet él, de végre rajtaveszt mesterségén, elfogják, halálra ítélik. Testvérhúga, Fehér Anna, odadobja magát a szolgabírónak, csakhogy megmentse a siralomházban ülő legényt, a szolgabíró azonban megszegi ígéretét, Fehér Lászlót felakasztják, Fehér Anna megöli hazug csábítóját. Az érzelmes parasztdráma egyes személyeit már ismerjük a régibb népszínművekből, néhány mellékalak rajza figyelmet érdemel. Új a történetben a testvéri szeretetnek

az a megokolása, amely Fehér Lászlót a rablásra, s testvérhúgát a maga ártatlanságának feláldozására bírja.

A *Falusi verebek*ben (1909) a torzító komikumú megfigyelés ötletesen váltakozik az elevenen pezsgő érzelmes jelenetekkel. A félig tréfás, félig komoly színműben parasztok és urak vegyesen szerepelnek. Erzsi, a bíró húga, Budapestre szökik, beáll cselédnek, csakhogy itt lehessen katona-kedvese közelében ; a család végre rátalál, s az újabb bonyodalmak megoldása után beleegyezik a házasságba. A darab meseszálai és alakjai visszahajlanak a régi népszínmű felé, a hangulatos jelenetek közé itt-ott eléggé ízléstelen részletek furakodnak, a drámai lendület elevenségét az alakrajzolás élethűsége pótolja. A jellemfestés találó még ott is, ahol az írónak a humoros hatás fokozása végett szüksége van némi groteszk árnyalásra.

A vers áhítatos szeretete végigkísérte Gárdonyi Géza egész életét. «Azt mondod-e, hogy versnél szebb a próza? A próza : fű. A vers közötte rózsa.» Vallja egyik költeményében. «A próza mállik, szertehull, ha régi. A vers örök, mint minden, ami égi.» *(Tolsztojnak.)* Gárdonyi Géza költőnek született, s az maradt prózai munkáiban is. Pályája elején egy ideig mást sem írt, csak verset, de kezdő próbálkozásait később mind megsemmisítette. Öreg koráig megmaradt a vers elsőbbségének álláspontján, s még utolsó éveiben is megzendítette lantját, ha valami nagy esemény megihlette. «Egy négysoros vers — írja Szabolcska Mihálynak 1908-ban — többet ér, mint a világ minden prózája. Dehát mit csináljon a magamfajta szegény ember? Nincs semmi egyéb jövedelmem, csak a betű. Ha vagyonos ember volnék : sohse írnék egyéb

prózát, csak mikor neked írok levelet.» Munkái közül verses köteteit becsülte legtöbbre.

Április (1894), *Fűzfalevél, nyárfalevél* (1904), *December* (1926): ezekben a kötetekben gyűjtötte össze lírai termését és néhány balladaszerű képét. Megkapóan szép hangulatképei a népies irányú költészet értékes darabjai. Vallásos érzések, családi élet, szerelmi emlékek, természetszeretet, szelíd bölcselkedés, kedves évődések, néhány hazafias sóhaj: mindezek bámulatosan egyszerű és mégis bensőséges hatású kifejezésekkel. A népköltészet szelleme lengi át líráját, a népdal üdeségével formálja strófáit, meleg és közvetlen minden vallomásában. Szerelmi költeményei somogymegyei eszményképéhez, az annyiszor siratott karádi erdészleányhoz, Vilmához fűződnek: ott él emlékeiben a kedves leány alakja még évtizedek mulva is; ha rágondol, a májusi nap orgonaillata leng körülötte. Többi nőismerőséhez inkább csak játékos derűvel közeledik; benne van ez a derű idilli képeiben és leíró verseiben is. Hozzátartozóit — ifjúkorának múló vallástalansága után — a túlvilági életbe vetett remény igéivel vigasztalja: nézzenek az égre, s érezni fogják Isten irányító kezét. A bölcs nem fél a haláltól, itt hagyja elporladó testét, a lelke él, és jobb hazába száll. «Ne félj, csak higgyj.» Kevés magyar költő tudta hozzá hasonló módon összeegyeztetni a szűkszavúságot a művésziséggel, kevesen tudtak néhány kis kötetből annyi hatást kihozni, mint amennyit ő adott költeményeiben. *(A falu reggel, A falu este, Bölcseség a hullámokon, Mi a boldogság, Mikor a gyermek, Ha meghalok, Te kis hegyi rózsa, Annuska lelkem, Ez a világ mi vóna, Bús a magyarnak élete, Kanász-nóta.)*

Kiadások. — Gárdonyi Géza kora ifjúságától kezdve írogatott verseket és kisebb színműveket. Első színpadi kísérlete Győrött került színre 1888-ban. (Divatgróf. Bohózat három felvonásban.) — Két évvel később a budapesti Műbarátok Körének színműpályázatán Árgirus királyfi című egyfelvonásos tündéries dalművével jutalomdíjat nyert. — Szegeden 1893-ban adták elő a Paradicsom című egyfelvonásos víg operettjét: az első emberpár bibliai történetének a modern viszonyok közé helyezését. Fz a színdarabja eléggé kiforratlan ízlésű, Ádámot és Évát komikus cselekedetekkel szerepelteti, a vallás kegyeletes hagyományaival szemben tiszteletlen. — Április. Költemények. Budapest, 1894. (Ötödik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozat első kötetében, 1926.) — Ygazság a földön. Legenda. Szeged, 1896. (Ezt a szarkasztikus költeményét életének ateista korszakában írta. Olyan elkeseredett hangon támadt neki a vallásnak, papoknak s általában az egész társadalmi rendnek, hogy a Budapesti Szemle rendreutasította izgató hangjáért. Nem igazság, hanem égbekiáltó gazság uralkodik a földön és az égben: ezt bizonyítja verses elbeszélésében. Később a «legendát» törülte munkáinak sorozatából.) — Az erdő élete. Álomkép három változatban. Budapest, 1896. (Balletszerű jelenetek a természet ébredéséről, virágzásáról, haláláról.) — A bor. Falusi történet három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1901.) — Karácsonyi álom. Betlehemes játék három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1901.) — Annuska. Vígjáték három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1903.) — Fűzfalevél, nyárfalevél. Költemények. Budapest, 1904. (Ötödik kiadása a teljes Gárdonyi-sorozat első kötetében.) — Fehér Anna. Betyártörténet három felvonásban. (Király Színház: 1905.) — Zéta. Színpadra tett regény három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1905.) — Fekete nap. Történet a szabadságharcból három felvonásban. (Fővárosi Nyári Színház: 1906.) — Falusi verebek. Köznapi történet három felvonásban. (Nemzeti Színház: 1909.) — Szentjánosbogárkák. Tíz kisebb színmű. Budapest, 1924. (Az új lámpás, Művészbimbó, Sekszpir költözése, Koszorúkötés, Betlehemes játék, Előjáték az egri színháznak, Paradicsom, Színészek érkezése, Árgirus királyfi, Az erdő élete.) — December. Költemények.

Budapest, 1926. (A teljes Gárdonyi-sorozat első kötetében jelent meg. A világháború néhány lelkes költemény írására buzdította, az ellenforradalom idején versben üdvözölte Horthy Miklós fővezér Egerbe bevonuló vitézeit. Költői pályája ilyen módon haláláig terjed. Mint költő csak Göre-nótáival aratott nagyobb sikert. Megzenésített népies szövegeit az egész országban énekelték. Más verseihez is írtak dallamokat, ezek azonban nem terjedtek el annyira, mint a rendkívül népszerű Kanász-nóta, Bús a magyarnak élete, Ez a világ mi vóna.)

Irodalom. — Az alábbi tanulmányokon kívül érdekes megjegyzések találhatók még azokban a kritikákban is, amelyek a Gárdonyi-színdarabok bemutató előadásai után jelentek meg. — Kosztolányi Dezső: Április-Fűzfalevél. Nyugat. 1914. évf. — Szira Béla: Gárdonyi Géza mint költő. Élet. 1922. évf. — Feszty Árpádné: A tegnap. Budapest, 1924. — Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Temesvár, 1925. — Kéky Lajos: Gárdonyi Géza. Budapest, 1926. — Molnár Jenő: A bor megszületésének és Gárdonyi Géza 400 forintos előlegének hiteles története. Magyar Hírlap. 1928. március 29. — Perényi József: Gárdonyi Géza színművei. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929. — Futó Jenő: Gárdonyi Géza. Hódmezővásárhely, 1930. — Kabók Győző: Gárdonyi Göréje. (Az egri remete. Szerk. Simon Lajos. Budapest, 1932.) — Pataki József: Gárdonyi mint színműíró. U. o. 1932. — Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Két kötet. Budapest, 1934.

A GÁRDONYI-IRODALOM.

GÁRDONYI Géza írói pályáján az 1894. év jelenti a döntő fordulatot. Megelőzően írt munkái csak kísérletezések, ettől az évtől kezdve egyszerre kibontakozik, s évről-évre művészibb lesz. Hogy nyugodt elmélyedéssel dolgozhatott, ebben két kiadóvállalatnak volt jelentős érdeme: a Singer és Wolfner-cégnek és a Légrády-Testvérek Pesti Hírlapjának. Az előbbi a Gárdonyi-könyvek közrebocsátásával és terjesztésével tett szolgálatot az író népszerűsítésének, az utóbbi állandóan közölte napilapja hasábjain az újabb Gárdonyi-regényeket és novellákat. 1926-tól kezdve a Dante-cég költségén megindult az első teljes Gárdonyi-kiadás is. Ez a sorozat az író életében megjelent és halála után kéziratban maradt Gárdonyi-köteteket mind felölelte, kivéve a kisebb jelentőségű tárcákat és cikkeket, a végső simításokat nélkülöző kéziratokat s azokat az ifjúkori munkákat, amelyeket az író annak idején kitagadott szellemi szülöttei sorából.

Gárdonyi írásai, állapítja meg Zsigmond Ferenc, tele vannak bölcseleti reflexiókkal. Valami olyan különleges közvetlenséggel szólal meg bölcselkedése, hogy ez ritkaságszámba megy regényirodalmunkban. Szívéből mélabús és misztikus metafizika sarjad ki. «Sehol ki nem csúszik a száján egyetlenegy bölcsészeti műkifejezés sem, csak a szív szótára segíti a nagy kérdéseken való tünődésében. Magának a népléleknek ősi világszemléleti módja

ez, a föltétlen végzethivésnek olyan nyomaival, melyek Ázsiába vezetnek vissza.» A mély bölcseleti távlaton kívül rendkívül varázsos hangulati háttere is van műveinek. «Alakjai közül csak az apróságok, a falusi életből elkapott pillanatfölvételek állanak éles körvonalakban előttünk, nagyszabású műveinek személyei hamar elmosódnak lelkünkben, de valami sajátságosan erős és maradandó hangulati megtermékenyülés jelzi nyomukat bennünk. Margit? Emőke? Attila? Igazában meg sem ismerjük őket, egy-egy titokzatos világ marad számunkra mindegyikőjük, de nevükből a megejtő hangulati emlék mámorító illata árad évek mulva is.» (Gárdonyi Géza. Irodalomtörténet. 1921. évf.) — Könyvei, mondja Finászy Ernő, mintha csak a magyar ifjúságnak lettek volna szánva. «Gondolok itt korfestő történeti regényeire, melyekből az ifjú olvasó sok tudós magyarázatnál jobban érzi meg a nagy idők érverését. Van-e könyv, mely a felnövekvő magyar ifjút közelebb hozhatná a török-magyar küzdelmek legregényesebb korszakához, melyből jobban értené meg a magyar haza földjének őseinkben élő mélységes szeretetét s a hazáért tanusított halálmegvető bátorságát, mint az Egri csillagokból, a magyar hősiességnek ebből a fényes apoteozisából? Van-e regény, mely több alakító és jellemző erővel éreztetné meg olvasójával a középkor misztikus rajongását, vallásos áhítatát, a túlvilági boldogságba vetett minden reménykedését, az érzékiség ellen folytatott küzdelem áldozatosságát, mint az Isten rabjai? Ítéletem szerint a magyar pedagógus szemében mégis a Láthatatlan embert illeti meg az elsőség. Kevés könyv van szépirodalmunkban, melyből a serdültebb magyar ifjú annyi történeti érdeklődést meríthet, mint ebből. Ezeken a regényeken is bebizonyosodott az, hogy a történeti anyag valóban költői tehetség feldolgozásában még akkor is hívebb és igazabb képet adhat valamely korról a szakszerű leírásoknál, ha a részletekben netán nem egészen korszerű vonások elegyednek. Az a sejtelemszerű meglátás és divináló erő, mely az Isten kegyelméből való író tollát a nagy körvonalak megrajzolásában vezeti, sokszor a legpragmatikusabb történetírásnál is élesebben domborítja ki a távoli idők szemléleti síkjában vajmi könnyen elhalványuló eseményeket. Ha egyebet nem írt volna

Gárdonyi, mint e három regényét, akkor is drága örökséget hagyott volna nemzetének.» (Gárdonyi Géza. Magyar Paedagogia. 1922. évf.) — Nincs még egy másik írónk, olvassuk Ravasz László megemlékezésében, aki a lelkiség nagy realitását annyira megragadta volna, mint Gárdonyi. Lélek melegíti minden sorát. Ő a leghangulatosabb magyar író. «Költészete olyan, mint a drága kenetek illata : belekap a hajunkba, ruhánkba, betölti a szobát, kicsap az utcára ; milyen láthatatlan s mégis milyen erős, milyen testetlen és mégis milyen hű.» Lelkisége ősi és egészséges, szereti a nagy egyszerűségeket. A városból menekül a faluba, a faluból a szabad természethez, a természettől a természetfelettihez. Mindíg úgy érez, mintha pár órával elébb Assisi Ferenccel találkozott volna. Benső katolicizmusát belevitte az irodalomba, hite azonban kinőtt a hagyományos vallásos keretekből, s valami érdekes metafizikává ágazott. «Volt neki bizonyos társalkodása a világ titokzatos létalapjával, azzal, aki a Minden és az Egy.» (A láthatatlan ember. Emlékezés Gárdonyi Gézára. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924.) — A vele egyívásúak között, mondja Schöpflin Aladár, ő volt a legerősebb lírikus, elbeszélő létére líraibb, mint majd minden versíró kortársa. «Az ő pszichológiája hatolt legmélyebbre. Néha egy-egy lapján a legnagyobb mélységeket is merte és tudta érinteni. Formát alkotott magának a maga képére, amely sajátja volt, elbeszélő hangot fejlesztett ki magának, amely mint az emberi beszédhang, utánozhatatlan, egyszeri és megkülönbözteti őt minden mástól a világon.» A népélet ábrázolásában a népdal líráját szélesítette ki dúsabb érzelmű epikává. Erős ritmusú rövid mondatai, a lehetőségig leegyszerűsített kifejező formái is a nép ősi költői nyelvanyagán alapultak. Életfelfogásának magva, mindenütt és mindíg kibukkanó ős-motívuma : a szerelmi szenvedély kikerülhetetlen végzetességéről valló felfogás. Valami ingerültséget érez a nőkkel szemben, nagyon sok szava és színe van a női önzés, kíméletlenség, csalfaság, férfiakat befonó mesterkedés ostorozására. Kevés írónak van olyan kedvezőtlen ítélete a nőkről, mint neki. Nő-ellenes, tehát házasság-ellenes is. Boldog házasságról ritkán ír, annál gyakrabban olyanról, amelyben a férfi szenved

a nő miatt. (Irók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925.) — Sík Sándor szerint Gárdonyi Géza írói arca hamvasabb, egészségesebb és magyarabb élű, mint — az egyetlen Mikszáthot kivéve — bárkié a magyar szépprózában. Ha írói érdemeit az előttejáró fejlődés vonalában szemléljük, mindjárt szembetűnik, milyen előkelő hely illeti meg a magyar irodalomtörténetben. Klasszikus novellái, idilljei, parasztszínműve, regényei irodalmunk legszebb alkotásai közé tartoznak. A modern regénynek ahhoz a formájához, amelyet speciálisan magyar regénynek nevezhetnénk, aligha jutott valaki közelebb őnála. Váteszi küldetésűnek, a lélek papjának, az emberek útmutatójának érezte magát; impozáns erővel hirdette a lélek szuverénitását, a halhatatlanság hitét, a szeretet evangéliumát; tanításait beleépítette írásaival a jövendő magyar generációk lelkébe. Az ő «remeteforrásából mindíg a tiszta felfrissülés vizét meríthetjük.» (Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929.) — Herczeg Ferenc: «Az én falum, Az egri csillagok, A bor, Karácsonyi álom, A láthatatlan ember, Isten rabjai: egy megkapóan eredeti és ellenállhatatlan sugalló erejű költő alkotásai. Írásait átlengi a szabad természet fűszeres illata. Magyarsága a hazai föld televényébe, a népiességbe bocsátja gyökereit. Az élet külső eseményei nemigen érdeklik, ő főleg arra kíváncsi, ami a lelkekben történik. Az embereket nem nagyságuk, hanem mélységük szerint értékeli. Rang és mód neki csak semmitmondó külsőség. Ő az igazi demokrata, bár talán sohasem írta le ezt a szót. A nyelvében, ebben a pompás, szófukar, a szöget mindíg a fején találó magyar nyelvben, nemes zenei ritmus lüktet. Ez természetes is, mert körülötte föld és ég, fű és fa, az egész mindenség állandóan muzsikál. Alkalmasint ő a magyarság legtisztább erkölcsű, de mindenesetre legszemérmesebb költője. Egész erkölcsi felfogása emelkedett és előkelő. Hatást csak művészi eszközökkel kíván elérni.» (Gárdonyi Géza. Pesti Hírlap. 1933. évf. május 13.)

Kiadások. — Gárdonyi Géza legjellemzőbb munkái megjelenésük időrendjében: Az én falum, Tizenkét novella, A bor, Karácsonyi álom, Az egri csillagok, A láthatatlan ember, Az a hatalmas harmadik, Az öreg tekintetes, Két katicabogár, Átkozott józanság, Ábel és Eszter, Isten rabjai, Hosszúhajú veszedelem,

Messze van odáig, Szunyoghy miatyánkja, Ida regénye, A kapitány. — Összes munkáinak gyűjteményes kiadása: Gárdonyi Géza munkái. Negyvenegy kötet. Budapest, 1926–1928.

Fordítások. — Elbeszélő munkáinak egy részét több nyelvre lefordították, franciául már a világháború előtt megjelent két regénye (Az öreg tekintetes, Az a hatalmas harmadik), A bor németül és szerbül is színre került.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők: Madarász Flóris: Gárdonyi Géza. Katolikus Szemle. 1909. évf. — Zsigmond Ferenc: Gárdonyi Géza. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Voinovich Géza: Gárdonyi Géza. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Ravasz László: A láthatatlan ember. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 56. köt. Budapest, 1924. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Temesvár, 1925. — Kéky Lajos: Gárdonyi Géza. Budapest, 1926. — Várdai Béla: Gárdonyi Géza hátrahagyott művei. Katolikus Szemle. 1926. évf. — Perényi József: Gárdonyi Géza színműve. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929. — Váth János: Gárdonyi Géza életrajza. Szombathely, 1929. — Futó Jenő: Gárdonyi Géza. Hódmezővásárhely, 1930. — Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Két kötet. Budapest, 1934.

ADY ENDRE.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Ady Endre élete.
Ady Endre írói fejlődése.
Ady Endre, a költő.
Ady Endre, a prózaíró.
Az Ady-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ADY ENDRE ÉLETE.

A HONFOGLALÁS ezeréves emlékünnepének idején — 1896-ban — a vidék még messze esett a modern szellemtől, de Budapesten már izzani kezdett az új korszak parazsa. A milleniumtól a világháború koráig lezajló évek szellemi vajúdásainak, erkölcsi válságának, riasztó ellentétekkel való viaskodásának Ady Endre a legnagyobb hatású költője. Szerelme más volt, mint az addigi költőké ; filozófiája a pesszimista életszemlélet marcangolása volt ; politikájában az úri hagyományok ellen támadó proletárosztályharcos elkeseredése lobbant lángra. Petőfi Sándor óta egyetlen magyar lírikus sem keltett akkora hatást, mint az Új Versek költője. A figyelemre már alig méltatott lírát ő helyezte ismét az irodalmi érdeklődés középpontjába.

Ady Endre 1877. november 22-én született Érmindszenten, Szilágy megyében, református kisbirtokos-családból. Középiskoláit a nagykárolyi kegyesrendi gimnáziumban és a zilahi református kollégiumban végezte. 1896. őszén beiratkozott a debreceni jogakadémiára, de néhány év mulva abbahagyta főiskolai tanulmányait. Mint újságíró eleinte az egyik debreceni hírlap szerkesztőségében dolgozott, 1900-tól kezdve Nagyváradon folytatta működését. Szerkesztőségi barátaival együtt lelkesedett a francia demokráciáért, velük együtt gyűlölte a vármegyei urak, katolikus

papok, császári huszártisztek zárkózott konzervatívizmusát. Mikor a Nagyváradi Napló élére került, lapját szabadgondolkodó szellemben irányította. Életszemléletének kialakulására erősen hatott Párizsban lakó barátnője, a magyarországi származású Léda asszony is. 1904. elején Párizsba utazott, különös élményekkel termékenyítette meg költészetét, azután hazatért, s belépett a Budapesti Napló szerkesztőségébe. Verseiről 1906. óta az egész országban beszéltek, máról-holnapra híres ember lett. Sokat utazott külföldön, sokat betegeskedett; később abbahagyta a szerkesztőségi munkát, csak az irodalomnak élt. 1915-ben nőül vette Boncza Bertát. Ettől kezdve felesége csucsai birtokán és Budapesten töltötte napjait. A harctéri összeomlás után a forradalom vezérei lelkesen ünnepelték, de ekkor már nagyon beteg volt. Az egyre fokozódó zavarok idején, 1919. január 27-én halt meg az egyik budapesti szanatóriumban.

Költészetének értékéről szenvedélyes harc folyt haláláig, ez a harc később is újra meg újra föllángolt. Egyedülálló költői stílusáért, heves érzékiségéért, forradalmi szelleméért már életében sokat támadták. Halála után ismét fölhangzott egyrészt mértéktelen dicsőítése, másrészt az erkölcsrombolás és nemzetárulás vádja.

Ady Endre érdekes megjelenésű férfi volt. Nagy szemei, különös mozdulatai, egyéni jellemvonásai föltűntek kortársainak. — Révész Béla: «Nem lehet elfelejteni a szemeit, ha a maga lángját még fölhajszolta az alkoholmámor fáklyáival; ilyenkor úgy látszott, hogy a két szem körül van az arca; homloka, feje csak azért vannak; a szemek uralkodnak, a többi csak keret. Más skálát mutattak a szemei, ha kötekedő, gúnyos kedvében volt,

szemhéjait szélül egy kicsit összevonta, a szemgolyói idegeskedve megmozdultak, és a szavak jól célzott töviseivel együtt csúfondáros, kárörvendő, vagy jókedvű, szapora fény-nyilak villantak szemszögleteiben. Rövidlátóak voltak a szemei. Szemüveget nem használt. Ha lapot olvasott, egészen az arcához emelte ; ha írt, kisdiákosan a papiros fölé hajolt. Ez a rövidlátása azonban csak az olvasni-írnivalóknál volt meg ; érintkezésben nem lehetett ezt a tulajdonságát észrevenni ; távolságnál újra megnyilatkozott rövidlátása, és messziről nem is ismerte meg ismerőseit. Homloka, szeme volt a legpregnánsabb arcán; az orr, a száj már bizonytalanabb. A homlok nagyszerű vonalára eszményinek elgondolt költőhaj borult. Lábainak erőtlensége miatt a léptei megbicsaklóak, félre-félrehibázók voltak, és a járásmódja ezért különösen jellegzetessé vált.» (Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Budapest, 1925.) — Schöpflin Aladár : «Beszéd közben folyton változott arcának karaktere, férfin még ilyen éles arcjátékot nem láttam, minden, amit mondott, és minden, amit neki mondtak, mint egy tükörben reflektálódott az arcán. Teste erőteljes és hajlékony volt, kissé hanyagul hordotta magát, előrehajolva, a járása lassú és energia nélküli volt, mint az olyan emberé, ki igen keveset jár gyalog, és általában keveset foglalkozik fizikumának edzésével. Intelligenciája példátlanul fogékony volt, mindennek azonnal meg tudta ragadni a lényegét ; amihez másnak hoszszas tanulmány kellett, azt ő könnyen, úgyszólván magától felfogta. Könyvműveltsége nem volt sem széles, sem mély, és mégis tisztában volt minden forgalomban levő kultúreszmével, mert az ő fogékonysága egy felületes újságcikkből jobban meg tudta konstruálni valaminek a képét, mint mások alapos tudományos könyvből. Nem volt az az ember, akire azt szokták mondani, hogy nagy irodalmi műveltsége van, és mégis úgy értett az irodalomhoz, mint kevesen mások. Ösztöne volt hozzá, aminthogy nála minden ösztön volt. Ő a legkifejlettebben és legteljesebben ösztönlény, akit valaha ismertem. Sokszor olyan volt, mint egy fizikailag és értelmileg túlfejlődött gyerek, csupa szubjektivitás, szeszély, mohóság, egocentrizmus ; életmódjának mértéktelenségeit is ebből származtatom: éppoly kevéssé tudta mérsékelni és korlátok közé

szorítani magát, mint egy gyerek ; amit megkívánt, azt minden körülmények között megtette. A lemondás erénye az ő etikájából hiányzott. Önmagáról, tehetségéről, küldetéséről meg volt győződve. Az a királyi gesztus, amely nyilvános föllépéséből néha kihangzik, nála egészen őszinte volt, tudta magáról, hogy nagy költő, hogy megilleti a hódolat, s ezt el is várta az emberektől. Szívesen élt azokkal az előjogokkal, melyek presztizséből származtak, s elmaradásukat bárki részéről sérelemnek érezte. Felháborodását a magyar uralkodó osztályok ellen, amely politikai költészetében oly nagy szerepet játszik, erősen színezte az a sértődöttség is, hogy a magyar úri osztályok nem akarták őt megérteni és megismerni. Magyarságának sajátságos erdélyi zamata volt, a keleti magyarságot tartotta a magyarság színe-virágának. Sokat tartózkodott otthon Szilágyban ; Budapestre inkább csak följárt, nem érezte itt soha odahaza magát. Nem szerette Budapestet, a budapesti típusú embereket ; alig egy-kettővel volt közűlük tartós és zavartalan barátságban, jobban szerette a vidékről jött embereket maga körül, akikben volt még valami vidéki, lokális originalitás. Neki magának is lényének legalsó, alapvető rétege vidéki volt. Nagyváradon födözte föl a várost, Párizsban a nagyvárost, Budapest ezután már nem sok újat és értékeset tudott neki adni. Vidékről mindíg megifjodva tért vissza, a pesti élet mindenféle csábításaival mindíg megrontotta egészségét. Az emberekhez való viszonya egészen különleges volt : elfogadta meghódolásukat, természetesen, mint tartozó adót, felhasználta őket a maga kényelmére, magától értetődőnek találta, hogy szolgálatára vannak, de bizalmába vagy éppen szeretetébe csak keveseket fogadott be. Másokkal szemben szeretett rossznyelvűsködni, s a barátkozása könnyen átcsapott az ingerült haragba. Társalgása nagyképűség és komolykodás nélkül való volt. Nagyon szeretett kötekedni az emberekkel, ilyenkor elmés, találékony, fordulatos volt a beszéde, pontosan megtalálta céltáblájának sebezhető pontjait, s mulatott rajta, ha az illető zavarba jött. Elmessége volt csak, humor csak a lelki harmóniából fakad, s ő benne ez nem volt meg.» (Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925.) — Hatvany Lajos szembeszökő ellentétekből összerakottnak látta a költő

egyéniségét : démonian kaján, zsarnokian gonosz, idegesen gyáva ember volt, olykor hízelgő és óvatoskodó ravasz, máskor fejedelmien jó és fanatikusan merész harcos. A bántalmak, szitkok, mellőzések megsebezték szívét ; lelke tele volt mohó bosszúállással ; versenytársait és ellenségeit kegyetlen strófákkal iparkodott megfojtani. Haragjában nem ismert semmi igazságot. S ha az élet megalkuvásra kényszerítette, amikor nyíltan nem támadhatott neki ellenfeleinek, akkor baráti körében tépte, szúrta, gúnyolta kaján szavaival kortársait. A háborús összeomlás után már «kínos volt hallgatni beszédét. Most már nemcsak a nyelve forgott nehezen, hanem az ajakát kellett eltorzítania, hogy egy szótagot kinyögjön. Amikor újra meglátogattam : ez kínos, ez rettenetes látogatás volt. Az történt ugyanis, hogy a megtépázott idegű, szerencsétlen beteg, fölhasználva feleségének kis sétáját, italt hozatott magának a cseléddel. Le kellett fektetni, nem lehetett vele beszélni. Förtelem és iszonyat volt.» A Nemzeti Tanács díszoklevelének átvételekor már alig törődött valamivel ; az alkoholizmus és vérbaj elvégezte borzalmas munkáját ; erőtlenül, soványan, kínlódva feküdt ágyában. «A lámpa, épp ágya fölött, szétroncsolt orcáira sütött. Közbe-közbe, mintha ott se volnék, egy-egy újságlapot fogott és olvasgatott. Egyik szemét lehúnyta, de látszott, hogy nem érti, amit olvas, nem olvas igazán. Adynétól megtudtam, hogy telefonjuk van, akartam a számot tudni. Ady föltápászkodott ágyában, és az éjjeli szekrényre föl akarta írni a számot. Suta, kényszeredett mozdulattal könyökölt föl, forgatta a ceruzát, rángatta száját, kínosan hunyorgott, de az írás nem sikerült. Akkor visszahanyatlott ismét, s kért, hogy segítsünk rajta. Közben folyton ürítgette a vízzel elegy, szinte rózsaszín limonádészerű vörösborokat.» (Ady a kortársak között. Budapest, 1927.)

Hogy fajmagyar volt-e Ady Endre vagy nem : meddő kérdés. Az idők folyamán a legtörzsökösebb magyar famíliák is összeházasodtak — apai vagy anyai ágon — német, szláv és egyéb eredetű családokkal. Gyakori eset, hogy egy idegen nevű férfiben vagy nőben több a magyar vér, mint egy ősi nemesi név viselőjében. Nemzedékrendet egyébiránt nem lehet összeállítani a költő

leszármazásáról, mert a család iratai elpusztultak vagy lappanganak. Maga Ady Endre, bár büszke volt régi magyarságára, egyik anyai elődének keleti vérében kereste a maga költői különösségeinek magyarázatát. «Jöttem a Gangesz partjairól.» A költő arca nem volt magyar típusú. Akik nem ismerték személyesen, azoknak is csak rá kell pillantani a testvéröccse Ady-könyvében közölt fényképekre, hogy megállapíthassák a keleti fajt. A nagyváradi származású, de világot járt Léda asszonynak ez az idegen rassz ötlött legelőször is a szemébe, az érdekes kreol-arc, a cigányos külső, a szemek fekete lobogása.

Legbensőbb barátja testvéröccse, Ady Lajos volt. A jó testvér sokkal többet tett a költőért, mint amennyire a vérség kapcsolatai kötelezték volna ; ott állt bátyja mellett élete legnehezebb óráiban, kitartóan támogatta, és óvta őt akkor is, amikor nyilvánvaló volt, hogy erőfeszítései hiábavalók. — Vészi Józsefhez és Kabos Edéhez a hála szálai fűzték a költőt : két szíves pártfogója tette lehetővé, hogy a Budapesti Napló hasábjain az egész ország közönsége előtt megszólalhatott. Mind a két szerkesztő szívesen látta családi körében ; gondoskodtak arról, hogy zavartalanul dolgozhassék. Kabos Ede egy időben, amikor még csak kevesen ismerték el a költő tehetségét, ingyenes ellátást adott számára. — Ignotus Hugó, Fenyő Miksa és Osvát Ernő még a Nyugat megindulása előtt lelkesen egyengették útjait, minden sor írását nagy értéknek tartották, anyagi helyzetén lehetően könnyítettek. Főkép Fenyő Miksa tett meg mindent arra nézve, hogy a Nyugat minél bőkezűbb legyen a költővel szemben. — Hatvany Lajosban nemcsak barátját, hanem mecénását is becsülte a költő. Ha pénze elfogyott, Hatvany szívesen kisegítette szorult helyzetéből. (Ady egyik távirata Párisból Berlinbe 1909-ben : «Lajosom, hacsak emberileg lehető, kölcsönözz táviratilag négyszáz koronát pokoli helyzetből hazautazásra.») Néha eltávolodtak egymástól, máskor, ha a mecénás kedves volt pártfogoltjához, hízelegve írta a költő : «Te vagy a legfölényesebb, legbölcsebb, legszebb ember.» («Aki Adyt, jegyzi meg később erre a lelkendezésre Hatvany Lajos, valaha borközi állapotában hallotta, az kihallja ebből a visszásan, szinte groteszkül is megható áradozásá-

ból az ő rekedtes hangját. Őt ilyenkor a szeretetnek vagy gyűlöletnek egy-egy hirtelen rohama szállta meg. Ebből a lelkiállapotból magyarázható ez a szertelen baráti rajongás.») Volt oka, hogy szeresse pártfogóját. Hatvany Lajos nemcsak kölcsönöket és adományokat juttatott számára ritka bőkezűséggel, hanem többször kifizette adósságait, a maga költségén szanatóriumban ápoltatta, időnkint rendezte írói díjainak és könyvei kiadásainak dolgait. Sok pénzt juttatott Adynak, de még többet tett fáradhatatlan buzgóságával arra nézve, hogy a költőt minél szélesebb körökben méltányolják. — Legjobb barátai közé tartozott Révész Béla. Újságíró-társa és meghittje volt, éjjeli poharazásának hűséges kísérője, alig titkolt bármit is előtte. — Hasonló baráti vonzalom fűzte Bölöni Györgyhöz. — Barátainak népes csoportjából sokszor megfordultak társaságában : Bányai Elemér, Biró Lajos, Bródy Sándor, Dénes Zsófia, Emőd Tamás, Földessy Gyula, Jászi Oszkár, Kaffka Margit, Krudy Gyula, Kunfi Zsigmond, Mikes Lajos, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Papp Viktor, Reinitz Béla, Schöpflin Aladár és mások. — Barátaihoz és írótársaihoz való kapcsolatáról Schöpflin Aladár a következőket írja : «Emberi lénye a legnagyobb ellentétekből volt összeszőve. Tudott nagyon jó lenni, és tudott gonosz lenni. Gyanakvó volt, a legtöbb emberről rosszat mondott, de volt öt-hat hű embere, akikkel mindíg jó volt, s másoktól sem tűrte, hogy rosszat mondjanak róluk. Kötődni szeretett velük is, különösen Móricz Zsigmonddal, aki ki volt neki szolgáltatva, mert nem volt elég lélekjelenléte, hogy visszavágjon neki. De éppen ő róla nagy véleménnyel volt, mint íróról. Féltékeny volt költői hírnevére és vezérségére, a legcsekélyebb kritikai megjegyzés tüske volt a lelkében, más lírikusok sikerét nem nézte mindíg jó szemmel, de volt benne becsületesség, hogy tehetségüket ne vonja kétségbe. Babits Mihályban eleinte riválist látott, hűvös volt iránta, csak később melegedtek össze. Megvolt benne a művészembereknél nagyon gyakori érzékenység : fájt neki, ha más valami nagyon jót csinált az ő területén. Ilyenkor már-már azon képzelődött, hogy lemarad a versenyben, s meg kellett őt győzni, hogy még teljes birtokában van tehetségének. Fiatal kezdőkkel,

akik gyakran felkeresték, hódolattal, tanácsért, biztatásért, vagy pártfogásért, jóindulatú és kedves igyekezett lenni. De volt a lényében bizonyos kajánság, ami egyre ritkább normális állapotában inkább csak gonoszkodásban nyilvánult. Az alkohol romboló hatással volt rá, felszabadította rossz ösztöneit, ilyenkor veszekedős, sértődő és sértő volt, felelőtlenül, sokszor démoni gonoszság szállta meg.» (Ady Endre. Budapest, 1934.)

Az életén keresztülvonuló sok nő közül kettővel volt bizalmasabb lelki kapcsolata : Brüll Adéllal és Boncza Bertával. Brüll Adél, a költeményeiben halhatatlanná tett Léda, valóságos szenvedéllyel karolta föl a kis vidéki újságírót, iparkodott kigyógyítani züllésre hajlamos lelki fogyatkozásaiból, tanította és nevelte. Ady őnélküle is kiváló lírikus lett volna, de pályája azért mégis máskép alakul, lírája nem fejlődik olyan jellegzetes szépségekkel, mint így, a nagyváradi asszony párizsi kézfogása mellett. Amilyen előny volt a költőre, hogy Vészi József védőszárnyai alatt a Budapesti Napló hasábjai megnyíltak számára, olyan szerencse volt pályáján a Lédával való találkozás. Testvéröccse is rámutatott erre Ady-életrajzában : «Párizs nem egymagában, hanem csak Léda segítségével formálhatta ki a vidéki verselgető újságíróból az Új versek poétáját. Az Új versek beköszöntő előszava („E versek mind-mind a Léda asszony zsoltárai, aki kedvelte és akarta őket") nem szenvelgő gesztus vagy gáláns hódolat, hanem maga a teljes szín-igazság. Léda több volt, mint Múzsa. Első párizsi tartózkodása alatt a nyelvi nehézségek szakadékain a Léda asszony segítő, gyöngéd és mégis biztos keze vitte át Bandit a francia impresszionista és szimbolista költőkhöz. S tudok arról is, hogy az Új versek hat műfordítása akként készült, hogy Léda asszony, aki született stiliszta volt, előbb magyar prózára tette őket át s a verses átültetésnél is ott volt ellenőrző gondosságával az az asszony, aki egymagában többet jelentett a költőre és az emberre egyaránt, mint az összes többi asszonyok, az előtte és utána érkezők együttesen.» (Ady Endre. Budapest, 1923.) Hogy a költő csúnyán viselkedett jótevő-asszonyával szemben, ez már az ő külön természetrajza. Néha bűnbánó szavakkal fordult szerelmeséhez : «Kék látásod, mely mindíg épít, Mindíg irgalmaz,

mindig szépít»; máskor durva rávillantással örökítette meg arcvonásait: «Szemed szomorú és gonosz, Két mély gyehennafészek.» Szakításuk után írt búcsúzó verse nem mindennapi adalék ahhoz, hogy a zseni maga az örök hálátlanság. (Elbocsátó, szép üzenet. 1912.)

Boncza Berta a maga évekig tartó rajongásának győzelmét ünnepelte akkor, amikor feleségül ment a költőhöz. Ady akkor már testi-lelki rom volt, voltaképpen nem is kívánta a házasságot, úgy ment bele, mint élete legtöbb dolgába: makacsul, kíváncsian, végzetszerűen. Házasságában ő volt a szerencsésebb, mert ragaszkodó asszonyt és hűséges betegápolót kapott neje személyében. A testi-lelki betegségekkel küszködő költő mellett kitartani: nem közönséges akaraterőre vallott. Ady időnkint mégis elégedetlenkedett helyzetével. Testvéröccse azt írja Ady-életrajzában, hogy a házastársak kölcsönös békétlensége a nagy korkülönbségen kívül főkép abban gyökerezett, hogy a költő már nem talált örömet semmiféle társasági életben, a fiatal asszony pedig szeretett volna némi szórakozáshoz is hozzájutni. «Bandi már közel 41 éves volt akkoriban, egy nemcsak írt, hanem élt élettel a háta mögött, melyből tizenöt esztendőt egy iramban áthajszolt. Bertuka ezzel szemben alig 24 éves ifjú nő, akinek leányévei részben az Erzsébet-intézet s a svájci leány-penzió, részben pedig a csucsai kastély örömtelen internáltságában teltek el. Egy romantikus házasság révén a rigorózus atyai hatalom alól kiszabadul ugyan, ám akkor meg anyagi okok, a szegénység miatt nem lehet éveken át szabadabban mozognia. Mikor aztán édesatyja meghal, s a tekintélyes örökség reászáll, érthető, hogy végre, annyi várakozás után, egy új, mozgalmas életet tűz ki maga és maguk elé programmul. Ki csodálkozhatik rajta, és ki ítélhetné el érette, ha — aki eddigelé csak a terheit érezte az Ady Endrével való életközösségnek: a nyűgölődéseket, idegességeket, panaszokat, egy beteg emberrel való bajlódás mindennemű gondjait — most élvezni, kiélni akarja a velejáró előnyöket, kellemességeket is. Ezekhez pedig csak állandó pesti tartózkodás, saját berendezett lakás, társasági élet, jövés-menés során juthatott. Csak az volt a baj, hogy mindezekben Bandi már nem talált gyönyörűséget. Alap-

természete szerint sem ; fáradt, kedvetlen, beteg állapotában meg éppenséggel teher, gyötrelem volt számára mindaz, ami feleségére nézve örömöt és életcélt jelentett. A társaságot ugyan, ha hangulata volt hozzá, Bandi is szerette valamikor, de nem az úgynevezett társasági életet. A színház is csak vidéki újságíró korában volt szerelme, de Párizs óta már nem bírt egy előadást nyugodtan végignézni. A korzón s fényes éttermekben való megjelenés meg éppen kínos gyötrelem volt számára. S most ifjú felesége kedvéért fáradtan, rossz egészségi állapotban, kedvetlenül is mutatkoznia kellett volna társaságban, színházban, korzón, étteremben. A házi béke érdekében olykor rá is szánta erre magát.» (Ady Endre. Budapest, 1923.) Más baj is volt. A pesti háztartás egyre rohamosabban nyelte el a fiatal asszony örökségét, s a költő attól tartott, hogy őt fogják vádolni a vagyon elköltéséért. Való, hogy a költő lelkében fölmerült a válás gondolata, bár olyan beteg volt, hogy alig tudott mozogni.

Hogyan dolgozott fiatal korában? Olykor könnyedén megírt egy-egy költeményt, többnyire azonban nehezen öntötte strófákba vallomásait. Szebb verseit többször is átdolgozta. Leggyöngébb költeményei azok, amelyeket szerkesztőségi kényszerből egyik napról a másikra volt kénytelen papirosra vetni. A bor izgató hatásának nagy szerepe volt költői munkájában. — Révész Béla följegyzése szerint : «Verset, kéziratot a Három Hollóban vagy Párizsban csak akkor írt, ha bor volt előtte ; munka közben vigyázatosabban ivott, és ha mégis megtörtént, hogy az ital megzavarta, abbahagyta a munkát.» (Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Gyoma, 1922.) — Földessy Gyula magától a költőtől hallotta, milyen fáradságosan születnek meg versei. Az Ős Kaján két évig hordta magában, míg meg tudta csinálni. Nagy erőfeszítések között írta számos más versét is. «Meggyőződésem, hogy Ady verseinek legnagyobb része az éjtszakai, hajnali vagy kora reggeli órákban fogamzott meg. Utalhatok e tekintetben több Ady-tanúságra is. Ady életének legszörnyűbb csapása volt, hogy nem tudott aludni. Egyszer rezignált, fájó hangon szólt, hogy annyi veronált szed be egy-egy este, amennyitől más, ehhez az altatóporhoz nem szokott ember, végkép elaludnék. 1912-től

kezdve elégszer kerestem fel Adyt a délelőtti órákban, és jól emlékszem a hálószekrényén heverő befirkált papírlapokra. Ezek voltak az első fogalmazások, amelyekből több napi, heti, sőt hónapokig tartó gondolat- és hangulat-elmélyedések után rendszerint az ebédutáni vagy koraesti lassú és óvatos poharazgatás közben alakult ki a vers. Adynak nem egy barátja tud róla, hány meg hány átíráson ment keresztül egy-egy Ady-költemény, míg végső formáját megkapta.» (Ady-élmények. Nyugat. 1923. évf.) — Egyik közeli ismerősének, Bölöni Györgynének, párizsi megfigyelése szerint verseit jobbára véres verítékkel, keserves kínnal írta ; írás közben egyik cigarettáról a másikra gyujtott rá, szaporán ürítgette a boros poharakat. Ha nem látta rosszakaratú szem, legszívesebben mindjárt magából az üvegből ivott jó hosszúkat. «Bugyborékolva, hihetetlen gyorsasággal szaladt le a torkán az ital. Nem törődött az ízével, csak a mámorát akarta. Néha azt hittem, nem is iszik, csak magába önti a bort.» A versírással nem egyszer hiába kínlódott, hasztalan álltak mellette a boros üvegek, kénytelen volt abbahagyni munkáját. (Kémeri Sándor : Ady Párizsban. Ady-könyv. Szerk. Reiter László. Budapest, 1924.) — Ady Lajos szerint vers-témái sohasem voltak friss fölvillanásúak ; néha napokon, heteken, sőt hónapokon keresztül érlelt magában egy-egy témát. «Éveken át a Nyugat megjelenési terminusai (elseje és tizenhatodika) határozták meg munkaidejét is. Egész biztos volt, hogy csak az utolsó nap legutolsó órájára készül el penzumával, de akkorra, ha tört, ha szakadt, mégis csak elkészült. A terminusok előtt már két-három nappal kedvetlen, szótlan és ideges volt. Ilyenkor nem is igen mozdult ki, hanem felváltva vagy ődöngött a szobájában, vagy a pamlagon hevert. Az utolsó nap előtt való este, a szokott mennyiségű bort bekészíttetvén, mindjárt vacsora után szobájába vonult, s rendszerint éjfélig, éjfélutánig fenn volt. Sokszor megtörtént, hogy ez este még egyetlen sort sem készített el. Ilyenkor másnap nagyon ideges volt. Ha azonban csak egy vagy két sort is papírra tudott vetni, reggel jókedvűen ébredt. Az volt a hite, hogy ha egyszer pár sorral megindult a vers, akkor már csak időkérdés az egésznek megcsinálása.» (Ady Endre. Budapest, 1923.)

A költőt mértéktelen italozása és testét felőrlő szeretkezése korán tönkretette. Már joghallgató korában annyira italos volt, hogy ha borhoz jutott, elvesztette minden erkölcsi mértékét. Szívesen itta a legsavanyúbb vinkót is, valósággal betege volt a bornak. Ha egyebütt nem, ágya alatt többnyire meghúzódott néhány borosüveg. Versírása közben ott állt mellette a bor. Az évek teltével akaratereje egyre csökkent, iszákossága folyton nőtt, végül megrögzött alkoholista lett. Ha elvonták tőle az italt, valósággal önkívületbe jött. — Mikor egyik fiatal rajongója, Zsolt Béla nagyváradi író, 1918-ban meglátogatta, eléggé «mámoros» fogadtatásban volt része, bár a költő meghívására ment Csucsára. «Nagy rajongásomban, zavaromban és csalódottságomban sehogysem tudtam elkezdeni a beszélgetést. Ady most teljes arccal felém fordult, s kaján vigyorgás közben, szinte kihívóan azt kérdezte : Zsidó vagy? Őszintén szólva arra voltam legkevésbbé elkészülve, hogy Adynak ez lesz az első hozzám intézett kérdése. Ezt a kérdést nem szokták így az ember mellének szegezni, s hogy éppen Ady kérdi ezt tőlem!» A költő nehézkesen forgó nyelvvel vitatkozott a háborúról, örült a franciák győzelmeinek, dühösen szidta egyik nagyváradi ismerősét. A vacsorához annyi bort ivott, hogy neje egyre nagyobb aggodalommal figyelte, s föllélekzett, mikor az ital már elfogyott. De Ady indulatosan követelte az újabb palackokat : ha késő este van is, kerítsenek neki italt a kocsmából. Hiába védekezett Csinszka. «Pillanatok alatt elfogja Adyt a kábítószerek rabjának fékezhetetlen szomjúsága, s ez a szomjúság végül szinte eszelős követelődzésben robban ki, majd reprodukálhatatlan szidalmakban. Mi szótlanul lesütjük szemünket. Csinszka zöld szemében rémület, szégyen, részvét, tanácstalanság. Egy darabig állja a rekedt és durva szavak záporát, aztán feláll, és lassan elindul a Körös völgyére és a kolozsvári vasútra nyíló terrasz felé.» (Csucsa. Újság. 1934. október 28.)

Betegségeit senki előtt sem titkolta, s így az utókor sem érezheti azt a kötelezettséget, hogy testi-lelki fogyatkozásaival szemben hallgatag legyen. Mikor hazájából Párizsba ment, már megvolt a vérbaja. «Csodálatos — mondja Ady Lajos — hogy a kór több mint egy esztendeig lappangó természetű volt, s csak Párizs-

ban tört ki konstatálhatóan. Hosszú és lelkiismeretes kúra alá vetette magát, azonban bizonyos, hogy egész életére végzetesen kiható volt a dolog. Előttem többször hangoztatta komoly beszélgetések során : „Más, egészen más lett volna az életem, ha nem csap bele a lues bombája."» (Ady Endre. Budapest, 1923.) — A katasztrófa korábban is bekövetkezett volna, ha barátai nem támogatják Párizsban. «Léda és férje emberi szívének köszönhette, hogy el nem pusztult. Az összetört, kétségbeesett költőben ők tartották a lelket. Adynak sohasem lett volna akaratereje, hogy orvosi vizitekre járjon. Pezsgőre szórta volna az orvosságok árát és az orvosi vizitek honoráriumát. De Adynak pénze sem volt. A pénztelen Ady gondozását és gyógyíttatását Léda férje vállalta. Ady a férj felügyelete alatt kezdte járni az orvosi rendelőket.» (Bölöni György : Az igazi Ady. Budapest, 1934.) — Orvosi kezelését később elhanyagolta. Élete végén bekövetkező agylágyulása, a rosszul gyógyult bujakórnak volt a következménye, megterhelve még az alkoholos bénulás tüneteivel. A dementia paralytica és a dementia alcoholica a világháború vége felé rettentő rombolást végzett a költő szervezetében : gyomorbaja, bőrbetegsége, fogsormeglazulása, fejfájásai, görcsös fetrengései, kimerültsége, munkaiszonya, szókihagyásai mind a hűdéses elmezavar és az alkoholos elmegyöngülés lesujtó végzetét mutatták. A költőt utolsó hónapjaiban az őrültek házától való rettegés rémképei gyötörték. A betegágyához hívott orvosok az idegrendszer felbomlását az alkoholmérgezésre és luesre vezették vissza. Minden további gyógyítás reménytelennek látszott, a kezeléssel inkább csak a külső tüneteket hárították el. (Révész Béla : Ady Endre tragédiája. Budapest, 1924.) — Az orvostudomány megállapítása szerint Ady verseiben megvannak mindazok a tulajdonságok, amelyek bizonyos elmebetegségekkel terhelt személyekben külön-külön jelentkeznek. Itt főkép a schizofrenia jöhet tekintetbe. (Schizofrenia, más néven dementia praecox : az elmezavarnak az a fajtája, amikor a beteg lelki személyisége meghasad, beszédét és cselekedeteit nem a megfontolás irányítja, hanem hirtelen ötletek mozgatják, az egészen értelmes társalgás mellett felbukkannak a képtelenül badar megjegyzések ; a beteg úgy tűnik föl, mintha két agya volna, egy

rendes és egy kóros agy; olykor kifogástalanul viselkedik, máskor összefüggéstelen a gondolatmenete, szerfölött hajlik a mesterkéltségre és bizarrságra, tettei kiszámíthatatlanok, erkölcsi érzéke teljesen eltompul, a szeméremérzet kihal lelkéből, hajlandó az alkoholos és nemi kihágásokra, jövőjével nem törődik, a rendszeres munkát kerüli, minden szégyenérzet nélkül veszi igénybe mások anyagi áldozatkészségét.) Ady egyénisége gazdag a schizofreniás vonásokban. Költészetéhez az erőt és anyagot főkép azokból a lelki rétegekből merítette, amelyek a schizofreniás elmebetegek lelki tüneteinek is a szülőhelyei. Néhány más régibb költőnkben is föltűnnek itt-ott a schizoid vonások, de a schizoid lelki réteg gazdagsága csak Adyban szembeszökő. Ezért volt annyira új és meglepő a költészete, ezért keltett annyi ellenmondást a lelkisége. A schizofreniás lelki megbetegedések minden jellemző tünete felbukkant lírájában: így a személyiség hasadása (fejlett kultúrember, egyúttal primitív ősember, több lélek egy testben), a nehezen megfejthető gondolatkapcsolás és a rendestől nagyon eltérő szimbolikus beszéd (sajátos szófűzések, jelképes stílus, új nyelv kialakítása); az én szerepeltetésének feltűnően jellemző kóros tünetei (az én sajátos kapcsolata a szerelemmel, vallással, emberszemlélettel, társadalombírálattal). Ady költészete egy a schizofreniások lelkével. (Nyírő Gyula: Ady, a schizoid költő. Magyar Szemle. 1933. évf.)

A keresztény-nacionalista körökben Ady Endrét jó ideig a zsidók zsoldosának, Hatvany Lajos kitartottjának, nemzetáruló magyarnak tartották. Súlyos tévedés volt zsidó-bérencet látni személyében. Ő csakugyan hitt a zsidóság beolvadásának lehetőségében; a nemzetre nézve hasznosnak gondolta, ha az eleven szemita vér belevegyül a lassúbb mozgású magyar fajtába; erkölcsi felfogása és politikai nézetei is megegyeztek az ultramodern zsidóság erkölcsével és politikájával. Minden lehető alkalommal hevesen tiltakozott az antiszemitizmus ellen; az ország kovászának mondotta a zsidóságot, amely a kereszténység tésztáját megkelésre ösztönzi; csak éppen a kovász túlságos mennyiségét nem óhajtotta, mert attól tartott, hogy a tészta megromlik, s a rossz keverékből a legjobb gazdasszony sem süthet ehető kenyeret.

Élete végéig megmaradt lelkes filoszemitának. Hite, reménye, dacos meggyőződése volt a zsidó-barátság, azonkívül érezte, hogy zsidó barátaira életbevágóan szüksége van, támogatásuk nélkül nem tud boldogulni. Néha természetesen — amikor megbosszantották — minden óvatossága mellett is tett antiszemita kijelentéseket. (Egyik 1910. évi levelében hirtelen fellobbanással azt írja, hogy nyílt felszólalást szándékozik küldeni a Budapesti Hírlapnak. «Régibb teóriáimat fejteném ki benne bővebben, az átmenet nélkül Budapestre, egy nagyvárosra s egy szegény országra szabadult, vad, éhes, antiszociális, barbár zsidó ellen való védekezés ruszájjait. Ezek a Gábor Andorok lebunkózni való brigantik.») Mindez csak múló hangulat volt lelkében, a zsidókat alapjában véve kevesen szerették nála jobban a keresztény magyarok között; nagyon utolsó embernek is kellett volna lennie, ha megtagadja azokat, akiknek annyit köszönhetett. Mondhatjuk: mindent köszönhetett. Debreceni újságírásától kezdve Nagyváradon át Budapestig a zsidók adtak számára kenyeret, ők fedezték föl költői nagyságát, ők álltak ki mellé irodalmi harcaiban, ők tartották benne a lelket, amikor az egész ország ellene támadt. Tehetsége a sajátja volt, érvényesülését a zsidóságnak köszönhette. A keresztény-nemzeti köztudat kész dolgokat vett át, amikor később foglalkozni kezdett a költővel, s lassankint arra az elhatározásra jutott, hogy Ady voltaképpen a magyarságé: nagy hazafi és vallásos költő! «A kultúrált és asszimilált zsidóságról — írja Ady Lajos — csak a legjobbakat tapasztalhatta a saját szempontjából is. Olvasóinak, híveinek háromnegyed része a zsidóság köréből került ki; s a legnehezebb időkben, amikor fajmagyar vérei csak csúfolódások és kabaré-szellemességek nyomán ismerték, s a nélkül, hogy egyetlen versét elolvasták volna, törtek felette pálcát, a zsidó hívek és olvasók tartották benne a lelket. Nagyszámú zsidó barátai meg is maradtak mellette rendületlenül egészen halottas ágyáig, s reájuk életének legnehezebb, legkritikusabb pontjain mindig számíthatott. Sokat betegeskedett élete utolsó nyolc évében, keresetforrásai pedig végig igen mérsékeltek voltak: a gyógyulás, üdülés lehetőségét tehát igen sokszor csak barátai segítségével biztosíthatta. Közülük többször is készséggel állott

rendelkezésére minden ilyen alkalommal : Hatvany Lajos, Fenyő Miksa, Nagy Endre, Sándor Pál és legutolsó betegsége idején báró Kornfeld Móric.» (Ady Endre. Budapest, 1923.) — Feleky Géza egyik vezércikke megvilágítja, kit ünnepelt a hálás zsidóság Ady Endre személyében. Az élő költő a balfelé-tolódás forradalmi áramlatának irányítója volt, a halott költő visszatartotta a bolvevizmus ellen támadó ellenforradalom keresztény ifjúságát a vészesebb zsidóüldözésektől. Ady töltötte be a fék szerepét, ő állított tilalomfákat a zsidóellenes fiatalság kilengései elé. Halott kezének érintése nem egyszer lefogta az ellenforradalom kezét, költői hagyatéka lemérhetetlen hatást tett a szabadgondolkodó világnézet és a filoszemita politika javára. «Több volt, több ma is, mint nagy költői tehetség. Geológiai esemény a magyar föld történetében Ady Endre. És éppen ezért egyik oka annak, hogy a magyar földet csak félig lehetett ellenforradalmi ösvényekre zökkenteni.» (Ady Endre tizenöt éve. Magyar Hírlap. 1934. évf. január 27.)

Adatok Ady Endre életéhez :

1874. — Ady Lőrinc szilágysági gazdálkodó feleségül veszi Pásztor Máriát, egy református lelkipásztor árváját. Ebből a házasságból születik a költő. (Ady Lőrinc kálvinista kisnemescsaládból ered, rendkívül serény gazda, hajnaltól estig fáradhatatlanul dolgozik. Esküvőjekor 23 éves, neje 16 éves. Vagyona, az érmelléki ötven hold föld, nem Ady-birtok, hanem Pásztor Mária hozománya. Az Ady-család szegény famílía, s távol esik attól, hogy a vármegyei dzsentri a maga soraiba számítsa. Ady Lőrinc atyafiságának társadalmi helyzetéről a költő benső barátja, a szintén szilágymegyei Bölöni György, a következőket mondja : A kurtanemes, csaknem bocskoros Adyakat semmiképpen sem lehet az uralkodó úri osztály reprezentánsává tenni ; Hatvany Lajos nagyon téved, amikor úgy emlegeti a költőt, mint az urat, a dzsentrit, aki a saját osztálya ellen, a hatalmon levő nemesi társadalom ellen fordult. Ady Endre nem lehetett a feudális osztály árulója, mert a földes-szobás szülőház és a különféle kötelezettségekkel megterhelt negyven-ötven hold föld vajmi szerény vagyon volt az érmelléki tájakon. Az Adyaknak sohasem jutott hely a vármegyei urak hatalmi osztozkodásában. Ha évszázadokra vissza-

menően végignézzük a számottevő nemesek névsorát, az alispánok, a szolgabírák, sőt a megyei esküdtek között egyetlen Adyt sem találunk. Az élet napi gondjaival harcoló Adyakat «semmiképpen sem lehet az uralkodó osztály tulajdonságaival teleaggatni. Hiszen ők csiszárkodó szántóvetők, kupec kisbirtokosok, akiknek életfelfogása és észjárása nem sokkal távolodik el a módosabb földtúró parasztétól.» A költő későbbi politikai dühét és úrhatnám dölyfét — Bölöni György szerint — ez a hatalmat áhítozó szegényes helyzet szította az uralmon levő, vagyonosabb és tekintélyesebb úri nemesosztály ellen.)

1877. — Ady Endre születésének éve. November 22-én születik a szilágymegyei Érmindszenten, a régi Erdély északnyugati határterületén. (Szülőfalujában és a közeli szatmármegyei tájakon a magyarokon kívül románok és németek laknak : a magyarok kálvinisták, a románok görögkatolikusok, a németek római katolikusok. A költő Érmindszenten végzi elemi osztályait. Sem posta, sem vasút nincs a falujában, a földet túró magyarok és románok békésen éldegélnek egymás mellett, a gazdálkodáson kívül nem törődnek semmi más dologgal.)

1888—1892. — Ady Endre a kegyesrendi szerzetesek nagykárolyi gimnáziumában. (Az érmindszenti kis nádfedeles parasztházból beviszik a 18 kilométernyire fekvő Nagykárolyba. Itt végzi a gimnázium négy alsó osztályát. Kosztos diák különféle helyeken.)

1892—1896. — Négy évig a zilahi református kollégium tanulója. (Kitűnő emlékezőtehetsége van, jeles diák, tanárai szeretik. Testi ügyetlensége feltűnő, a leggyöngébb tornászok egyike, társai mulatnak esetlen mozdulatain. Kosztos helyein együtt lakik testvéröccsével. Ötödik osztályos korában néhány diáktársával szépirodalmi lapot indít, a kis kőnyomatos újságba verseket ír. Mint hatodik osztályos diák az önképzőkörben dícséretet nyer Márkó királyról szóló balladájával. Hetedik osztályos korában már megszokja a bor mámorát, néhány osztálytársával együtt kocsmákba jár, szállásadó helyein nem sokat törődnek korhelykedéseivel. Legbizalmasabb pajtásai zsidó diáktársai. Ezek egyikének testvérhúgába szerelmes lesz. Mint nyolcadik osztályos

diák ő a házitanítója annak a Kun Béla nevű alsóosztályos zsidó gimnazistának, aki később, a proletárdiktatúra idején, megalázza és romlásba dönti Magyarországot.)

1896. — Júniusban érettségi vizsgálatot tesz. (Görögből és matematikából jó osztályzatot kap, a többiből jelest. Ez az év több okból nevezetes életében. Nyomtatásban ez év tavaszán jelenik meg első verse a Szilágy hetilap hasábjain, s ettől kezdve sokat dolgozik a zilahi újságba. Budapestre is most jut föl először : diáktársaival megnézi az ezredévi országos kiállítást.) Szeptemberben beiratkozik a debreceni református jogakadémiára. (A jogi előadásokra eljár ugyan, de a tanuláshoz nincsen kedve, esténkint a kocsmákban mulat diákcimboráival. Egyik jogászbarátjának és lakótársának vallomása szerint : «Ady Bandi pompásan ivott. Kedvenc produkciója volt, amelyet minduntalan be is mutatott, hogy a bort egyetlen hajtásra itta ki a pohárból vagy az üvegből, a nélkül, hogy közben csak egyszer is kortyintott volna. Nemcsak a kocsmában ivott. Gyakorta hozatott a házhoz innivalót, olykor édes pálinkát is, amelyből aztán az italt hozó szolgálónak is jót kellett húznia.» Az első alapvizsgálatra való készülés helyett érdekes könyveket hord diákszállására, hírlapokat olvas az ifjúsági társaskörben, verseket ír.)

1897. — Debreceni jogakadémiai indexének tanúsága szerint szeptemberben : «Ady Endre úr az első alapvizsgálaton szótöbbséggel képesítettnek ítéltetett.» (A nyári szünidőben Érmindszenten készült alapvizsgálatára, bár akkor is inkább Byron Don Juanját olvasta Ábrányi Emil fordításában.) Szeptemberben a budapesti egyetemre iratkozik be másodéves joghallgatónak. (Alig érkezik föl a fővárosba, elmulatja tandíját ; kénytelen egyik fővárosi rokonától kölcsönt kérni, ezt a második tandíjat is elkölti mulatótársaival ; harmadszor úgy szerez pénzt, hogy táviratot küld Érmindszentre, s az egyik kávéházba kéri az összeget.) Beiratkozása után elmegy díjnoknak Temesvárra. (Egyik rokona segíti be a temesvári ítélőtáblához napidíjasnak. A diurnista-munkához semmi kedve, nem készül második jogi alapvizsgálatára sem. Kishivatalnokok társaságában tölti szabad idejét, sokat mulat a temesvári kiskocsmákban.)

1898. — Januárban otthagyja temesvári állását, hazamegy szüleihez. Apja fölküldi Budapestre, hogy iratkozzék be a negyedik jogi félévre. (Tandíját elkölti, a táviratiban küldött második tandíjnak is a nyakára hág, a kölcsön fölvett újabb pénzt szintén elveri, végül beiratkozik ugyan az egyetemre, de az előadásokat nem hallgatja, tankönyveiből nem készül, vizsgát nem tesz. Nincs akaratereje a tanuláshoz.) Ez év tavaszán beáll írnoknak az egyik zilahi ügyvéd irodájába, vídám hónapokat tölt Zilahon, júliusban hazamegy Érmindszentre. (Mint ügyvédi írnok résztvesz egy műkedvelői előadáson. A zilahi úri társaság tagjai előadják Herczeg Ferenc Három testőrjét, ebben a bohózatban ő alakítja a költő szerepét.) Szülőfalujából előfizetést hirdet első verses kötetére. (A gyűjtőíveket megküldi szilágysági ismerőseinek, az előfizetők elég szép számban jelentkeznek, de a versek kinyomatása a következő évre marad.) Szeptemberben beiratkozik a debreceni jogakadémiára, szerepelni kezd a főiskola Magyar Irodalmi Önképző Társulatában, kritikákat és verseket ír a Debreceni Főiskolai Lapokba, a főiskola Csokonai-ünnepélyén fölolvassa pályanyertes humoreszkjét. (Ugyanekkor kardpárbajt vív egyik joghallgatótársával, a főiskoláról hivatalosan tudatják apját, hogy az előadásokat hanyagul látogatja.) Decemberben belép riporternek a Debreceni Hírlap szerkesztőségébe. (Jogi tanulmányait abbahagyja, a következő félévben már eb sem iratkozik az akadémiára.)

1899. — Huszonkét éves. A debreceni Csokonai-Kör áprilisi ülésén fölolvassa néhány versét. Ugyanekkor a kormánypárti Debreceni Hírlaptól átmegy a negyvennyolcas Debrecenhez. (Fizetése havi húsz forintról lassankint harminc forintra emelkedik: ebből a kis összegből tartja fenn magát, bérel bútorozott szobát, fizeti ellátásának és ruházkodásának költségeit. Kellemetlen adósságai egyre növekednek. Jobb társaságokba nem jár, idejét a szerkesztőségi szobában, a színház környékén, kocsmában és kávéházban tölti. Kardpárbajt vív egy debreceni földbirtokossal, megsebesül. Szülei hiába kérlelik, nem folytatja tanulmányait, nem hagyja abba az újságírást.) Ebben az évben már Debrecenen kívül is sikerül néhány versét elhelyeznie a napisajtóban. (Inkább csak előzékenységből közlik egy-két költeményét. A vidéki hírlapíró-

kollégát látják személyében. Igy jelennek meg versei az Aradi Közlöny, a Győri Hírlap és a Nagyvárad hasábjain. A fővárosi Auróra és A Hét is helyet ad egy-egy költeményének.) Nyár elején megjelenik első verses kötete. (A kötetet a Debreceni Hírlap kiadója nyomatja ki a költő költségére. A vers-gyűjteménynek van némi visszhangja a fővárosi sajtóban. A Szilágyság július 16-iki száma Fóris Miklós zilahi tanár igen elismerő, terjedelmes kritikáját közli a költőről.) Őszkor nagy öröme van : az egyik nagyváradi napilap meghívja belső munkatársának. (Nagyváradon öt politikai napilap jelenik meg ebben az időben : a Szabadság, a vármegye és a kormánypárt lapja ; a Nagyváradi Napló, a szabadkőművesek és a zsidóság lapja ; a Tiszántúl, a püspöki udvar és a katolikusok lapja ; a Nagyvárad és a Nagyváradi Friss Ujság, az eleven hírszolgálat két liberális szellemű lapja.)

1900. — Ez év elejétől a nagyváradi Szabadság belső munkatársa. (Örül, hogy otthagyhatja addigi helyét. Debrecenben már annyi az adóssága, hogy Nagyvárad valóságos menedékhely számára. Új szerkesztőségében havi száz korona fizetéssel alkalmazzák . Társadalmi cikkeket, színházi tudósításokat, prózai és verses apróságokat vegyesen ír, csak az nem tetszik neki, hogy lapja kormánypárti újság, a Tisza-politika támogatója. Barátságot köt a lap segédszerkesztőivel, Nagy Endrével és Bíró Lajossal. Tőlük hall először mámorító dolgokat Párizsról, velük együtt lelkesedik a nyugat kultúrájáért.) Kávéházi és kocsmai asztaltársasága főkép zsidó hírlapírókból áll, ezektől sok olyan dolgokról értesül, amelyekről Debrecenben nagyon keveset tudott. (Benedek Marcell környezetrajza Ady-breviáriumában : «A zsidók közé került keresztény fiatalember határozottan úgy érzi magát, mint egy Wilhelm Meister, akit látható és láthatatlan tanítómesterek titkos szövetsége nevel, tanít és vezet. Kényszerítik, hogy tanuljon. Azt hitte, nagy olvasottsággal került ki az iskolából, és észreveszi, hogy egy nevet sem ismer azokból, amelyeket fiatalemberek zsonglőrügyességgel hajigálnak, forgatnak körülötte. Az ő mesterségéről, irodalomról, költészetről van szó, és mindenki, de mindenki többet tud nála. Szeretné Zilahon szerzett fölényét megtartani, és hallgatnia kell. Új olvasási korszak következik az újságírói munka,

kávéház, kocsma, színház közben. Wilde, Anatole France, Carducci. Filozófia, társadalomtudomány. Herbert Spencerről elragadtatással beszél öccsének. Olvassa Voltairet, Rousseaut, Schopenhauert, Nietzschét. Hogyan? Spencert bizonyosan csak kivonatban. A többit is, ahol fordítás nem kerül kezébe. Most már talán észreveszi, hogy váradi mesterei sem olvastak végig mindent az utolsó betűig. Ő talán nem beszél ezután sem ezekről az írókról, filozófusokról olyan virtuozitással, mint azok, de : kiragadja belőlük, ami neki kell. Ez már a zseni ösztöne. Egész hátralevő életében aránylag kevés könyvet olvasott : az újságokat búj ta folyvást, s ezekből is tökéletesen világos képet tudott szerezni mindenről. De az irodalmi oktatás csak kisebbik része a nevelésnek. Van egy másik, fontosabb. A váradi nagy-zsidók lehettek Tisza-pártiak politikai opportunitásból, de lelkük mélyén ők maguk is, fiaik, leányaik, szegényebb lógósaik pedig nyíltan radikális eszmékkel voltak tele. Az, hogy Ady Endre a nemzetiségi kérdésben, az általános választójog kérdésében meggyőződéses radikalizmust szívott magába : ez sokkal nehezebben érthető diadala nagyváradi nevelőinek, mint az, hogy Nietzschétől megtanulta az Übermensch és a „túl jón és rosszon" fogalmát.») Világfelfogása néhány hónap alatt gyökeresen módosul. (Március végén még megrója egyik cikkében Szilágyi Géza költőt, hogy az érzéki gyönyörök énekese s «egy rongy rima» testéről mond regéket, de június elején már Nietzsche-tanítvány, s így ír a Szabadságban : «Viaskodik bennem két hatalmas érzés. Az egyik ugyan már emlék. Jó szülők és lelkes tanárok szurdalták a szívembe, s minden egyes szúrásnak nevet is adtak : szabadság, haza, függetlenség, áldozat, hősiesség. A másik érzés az erősebb s talán igazabb is. Aki él, éljen! Lakmározzék az élő, pihenjen a halott. Éljen az erős, vesszen a gyönge! Minden élőnek egy élet adatott. Ezt az egyet ne áldozza fel másért.»)

1901. — Szereplése a nagyváradi Szigligeti-Társaság márciusi ülésén. (A Rádl Ödön elnöklete alatt tartott ülésen fölolvassa néhány versét.) A kormánypárti Szabadság szerkesztőségéből május végén átlép a szabadgondolkodó-radikális Nagyváradi Napló szerkesztőségébe. (Elég csúnyán válik meg régi lapjától. A Nagy-

váradi Naplóban közölt nyílt levele szerint másfél éven át csak megalkuvó szellemben írhatott, holott a magyar világ tele van háborgással, s a küzdelem viharágyúját ideje ráirányozni a butaság és sötétség felhőire. «Ezt másfél éven keresztül alig-alig tehettem. Én hát megúntam másféléves iskoláját a megalkuvásnak. De ugyane másfél év alatt ismertem és szerettem meg nagyon ezt a csodálatos levegőjű, merész, hódító várost, melyet elhagyni még nincs erőm, hajlandóságom.» Lapjának előfizetői nagyobbára a zsidóság köréből kerülnek ki, ezek szája íze szerint kell dolgoznia, de ez semmi nehézségébe sem kerül, mert világfelfogása és nézetei teljesen megegyeznek olvasóközönsége álláspontjával.)

1902. — A Nagyváradi Napló szerkesztője. (Háromszáz korona havi fizetéséből nyugodtan élhetne, ha éjjeli élete nem kerülne annyi pénzbe. Hírlapíró-társai közül Bíró Lajos és Nagy Endre a feltűnőbb tehetségek, velük együtt és mások társaságában sokat vitatkozik a politika és irodalom kérdéseiről. Nagy Endre följegyzése szerint a nagyváradi belső város lakossága ebben az időben döntő módon zsidó volt, s ez a zsidóság világvárosiabbnak érzi magát a londoni és párisi lakosságnál. «Mintha ez a város volna a világ eszméinek laboratóriuma. Sehol e nagyvilágon annyiszor ki nem ejtik ezt a szót, hogy : progresszió, mint Váradon. Jászi Oszkáréknak, akik Budapesten most kezdenek pártba összeállni, Nagyvárad a rezervoárja. Itt sürög-forog, izgul, lelkesedik egy lobogó szemű, cigányképű fiú : Ady Endre. Kamaszosan bájos kis kroki-verseket ír a korzóról, de azonkívül furcsa, kurta, lihegő vezércikkeket is, amelyekben Jásziék gondolatvilága talál zamatos, mélytűzű szavakra.») Megpróbálkozik a színműírással. (A Műhelyben című egyfelvonásosát két másik nagyváradi író kis darabjaival együtt ez év őszén mutatja be a Szigligeti-Színház.) Egyik szerelmi kalandja feltűnést kelt Nagyváradon. (Viszonya van egy orfeumi énekesnővel, művészi néven Rienzi Marcsával. A viharosmultú zsidó leányt menyasszonyának tekinti, feleségül akarja venni. Újságírótársai nagynehezen eltérítik szándékától, az artistanő visszamegy a budapesti éjjeli mulatóhelyekre.)

1903. — Barátsága Léda asszonnyal. (Léda : Adél. A költő

a nevet megfordította, Adélból így lett Léda.) A művelt zsidó családból származó asszony, Diósi Ödönné Brüll Adél, Párisban élt gazdag férjével. 1903. nyarán látogatóba jött Nagyváradra, ekkor szerette meg Adyt. Biztatására elhatározza a költő, hogy kiutazik Párisba, s új életet kezd. Második verses kötetének kinyomatása után ősszel hazamegy Érmindszentre, készül franciaországi útjára. (Mivel csak magyarul beszél, egy nyelvtanból buzgón tanul franciául. Párisban élő barátnőjétől állandóan megkapja az egyik francia lap kiolvasott példányait.) Sokat töpreng azon, hogyan fog külföldön megélni? Szilágy megye őszi közgyűlése hatszáz koronát szavaz meg «vármegyénk szülöttének, a tehetséges fiatal újságírónak, Ady Endrének»; szülei száz koronával támogatják havonkint; a Budapesti Napló és Pesti Napló szerkesztői megígérik, hogy Párisból küldendő kéziratait díjazni fogják. Tisza Istvánnál is jelentkezik kihallgatásra, hogy állami ösztöndíjat kérjen, de a miniszterelnök visszautasítja kérését. («Nyugodtan állíthatjuk, hogy ennek a személyes sértődésnek minden politikai ellentétnél nagyobb része volt abban a dühös acsarkodásban, amellyel Ady versei a válogatott, sértő jelzők egész halmazát zúdítják Tiszára:» olvassuk Benedek Marcell Adybreviáriumában.) A Budapesti Hírlap szerkesztőségében Rákosi Jenő barátságosan fogadja, s fölhatalmazza, hogy cikkeket küldjön Párisból. («Egyszer csak egy verset kapok tőle. Úgy látszik, akkor kanyarodott be a francia dekadensek berkeibe. Nekem sehogy se tetszett a vers, nem is adtam ki: Ady ezentúl nem is írt a Budapesti Hírlapnak.»)

1904. — Február elején Érmindszentről Párisba utazik, s közel egy évig marad a francia fővárosban. Abban a házban bérel lakást, ahol Brüll Adélék laknak. A férj, a jól kereső bizományos, nem sokat törődik a viszonnyal, barátságába fogadja, s nejével együtt anyagilag is támogatja a költőt. (Benedek Marcell észrevétele Adybreviáriumában: «Ady emberileg sokkal inkább benne gyökerezett az úri morálban, semhogy ne szégyelte volna a dolgot. Hogyne: hónapszámra ebédet-vacsorát és kölcsönöket elfogadni egy férjtől, aki mindent tud. Bármennyire meg volt győződve a maga zseni-voltáról, s bármennyit emlegette is szóban-írásban a

Nietzsche-i Jenseits-et : mint úr úgy érezte, hogy szégyelnivalója van. Hát volt is, mint úrnak. S a legreményteljesebb zsenisarjadéknak sem mondom, hogy kövesse példáját, csak egyszerűen minden erkölcsi ítélet nélkül megállapítom : Ady ösztönösen a zseni útjain járt, amikor eltűrte, hogy, durván szólva, kitartsák. A művész mindíg prostituálja magát. Hogy Ady Párisban tölthessen egy esztendőt, hogy Montekarlóban áldozhasson szent Hazárd oltára előtt, ahhoz a mai társadalmi viszonyok között mecénásra volt szükség. Ady zsenijének fejlődése pedig megkövetelte ezt az esztendőt, s ez a belső, titokzatos hatalom nem kérdezősködött Adynál, hogy : hogyan, miből? Mi se kérdezősködjünk, hanem, ha már megírták ezeket a részleteket, vegyük tudomásul gáncs és mentegetés nélkül, de idealizálás nélkül is : Jenseits von Gut und Böse.») Nemsokára Párisba való megérkezése után kiújul a költőn súlyos vérbaja. (Révész Béla Léda-könyvében olvassuk, hogy a költő luesét már a nagyváradi orvosok megállapították, de Ady könnyedén vette a dolgot. Annál jobban megijedt Párisban, amikor a bujakór tünetei teljes erővel jelentkeztek kezén, karjain, nyakán, szájában, orrában. Léda férje elvitte egy francia specialistához, ugyanő tolmácsolta magyarul házibarátjának az orvos megbotránkozását : «Nem értem, intelligens ember hogyan hagyhatta ennyire elfajulni ezt a betegséget.» A vérbajos kiütésektől ellepett beteget Léda és férje gondosan ápolják, néhány hónap mulva javul a költő állapota, életkedve visszatér, bár lelkét fenekestül fölforgatja az a gondolat, hogy végzetesen elhanyagolt baja gyógyíthatatlan. Néhány hónappal később nagyobb utazásokat tesz Léda társaságában. Hetekig együtt vannak a délfrancia tengerparton, Monakóban, Montekarlóban. Léda nagy becsvággyal műveli a költőt, a modern francia verseket ő fordítja le magyarra Adynak, mert barátja csak gyöngén tud franciául. (Külső magatartásában is rászorul a női kéz figyelmes irányítására. Túlságosan hangosbeszédű, hányaveti modorú, rosszul szabott ruhákat hord, öltözetéhez nem illő vörös nyakkendő és sárga cipő van a lábán. «Olyan, mint egy cigányprímás» : állapítja meg róla egyik ismerőse, akivel sokszor van együtt Párisban.) A költő egyébként keveset lát Páris belső világából, fran-

ciákkal nem köt barátságot, nem kedveli a múzeumokat, tárlatokat, színházakat. Lédáék lakása, a maga kis szobája, néhány kávéház és mulatóhely : ebből áll érdeklődésének köre. A délelőttöket alvással és újságolvasással tölti, délutánonkint verseket vagy cikkeket ír a budapesti lapok számára. Sokat időzik hírlapíró-társa és jó barátja, Bölöni György társaságában. (Bölöni György szerint : «Az 1904-es Léda nem volt nagyvilági hölgy, és az 1904-es Ady nem világfi. Ahol a nagy párisi életet élték, oda Ady bele nem kóstolt, mintahogy az igazi párisi világ aromáját nem ízlelte meg valójában sohasem. Ady Párisban még később sem járt társaságba. Egy úgynevezett szalon ajtaját át nem lépte, irodalmi vagy művészeti kitűnőséggel alig beszélt. Lédának egyáltalában nincsenek társaságbeli összeköttetései. Nem vágyik erre, és ezt sohasem kereste. Csak azokkal érintkezik kelletlenül és unottan, akikkel férje üzleti érdeke megkívánja.»)

1905. — Párisból január közepén Budapestre utazik, s a Budapesti Napló belső munkatársa lesz. (A lap főszerkesztő-tulajdonosa, Vészi József, havi négyszáz korona fizetéssel alkalmazza, azonkívül helyet juttat neki a Fejérváry-kormány sajtóirodájában is. A hazafias közvélemény a császári akarat szolgálatában álló politika támogatását nemzetárulásnak fogja föl, s amikor a Wekerle-kormány megalakul, a «megbélyegzett darabontokat» eltávolítják az állami sajtóirodából.) Életmódja most még elég rendes. (Közös szobát bérel Biró Lajossal, a szerkesztőségben megbízhatóan dolgozik, verseiért és novelláiért külön tiszteletdíjat kap rendes havi fizetésén kívül, mindez egyelőre visszatartja a túlságos korhelykedésektől. Így is naponkint csak hajnaltájt kerül haza, mert a szerkesztőségből való távozása után még kocsmába vagy kávéházba megy hírlapíró-barátaival. Egyik szerkesztőségi társa a következő megfigyeléseket jegyezte föl napi munkájáról : Valamennyi munkatárs közül ő érkezett be legkésőbb a szerkesztőségbe, de egy korsó sör lehajtása után rendkívül gyorsan dolgozott. Ital nélkül nem mozdult meg kezében a ceruza. Mindegy volt neki, mit irattak vele, a vezércikk égett a keze alatt, a hírfejcikket minden hosszasabb gondolkodás nélkül megírta, egy-két óra leforgásán belül készen volt szerkesztőségi munkájával. Akár-

hányszor a szerkesztőségben írta meg vasárnapi verseit is. A vele együtt dolgozó belső munkatársak között volt Kun Béla is, a későbbi bolsevista népbiztos.)

1906. — Huszonnyolc éves. Ez év februárjában jelenik meg Új verseinek kötete. A versgyüjteményt éppen olyan idegenkedéssel fogadják, mint a Budapesti Naplóban addig megjelent költeményeit. (Földessy Gyula helyesen jegyzi föl egyik visszaemlékezésében: «Az élőszóval lefolyt vitákban, legalább is négy-öt évig az Új Versek megjelenése után, nagyon sokszor hallhattuk, hogy Ady minden tehetség nélkül való, csak föltűnési mániában szenvedő, rosszhiszemű verselő, züllött, perverz individuum, aki maga se hisz abban, amit ír, s hívei félrevezetett vagy szintén megbízhatatlan alakok. Én a magam nem kellemes átéléseiből tudom, hogy ezekben az időkben egyenesen az erkölcsi vagy intellektuális megbélyegezettség ódiumát kellett vállalni annak, aki Adyról még egy félénkebb elismerő szót is mert ejteni.») A boszszankodó költő júniusban Párisba utazik, s újra megkezdi közös életét Lédával. (Pénze kevés van, de Léda kisegíti. Együtt járnak Olaszországban és a francia Rivierán. A montekarlói játékházban most is nagy szenvedéllyel játszik. Állandó levelezést folytat budapesti író-barátaival. A Budapesti Naplón kívül is igyekszik elhelyezni verseit és prózai írásait.) Párisi élete különös élet. Furcsa személyi elszigeteltségben élvezi a világváros zaját. («Itt is magyar újságokat olvasott, néha egy-egy francia lapba belenézett, egy-egy magyarral találkozott, mert francia ismerősei alig voltak. Ha bámult, nem az architekturát, nem a művészetet, nem a színházat, nem az embereket, nem a környéket, nem a képeket, nem a szobrokat, nem a nőket, általában nem a tényleges Párist bámulta, hiszen sohasem nézte meg, semmi köze se volt hozzá. A benne szunnyadó Páris erősebb volt, valóbb, rugalmasabb és elevenebb, mely körülötte másoknak harsogott s melyről tudomást se vett. Észrevettem, hogy alig két-három utcáját ismeri Párisnak ; franciául bár értett, de beszélni alig tudott.» Hatvany Lajos : Ady a kortársak közt. Budapest, 1927.)

1907. — Szeptemberben hazatér Párisból. Szeretne valamelyik szerkesztőségben elhelyezkedni, de egyelőre csak a Népszavától

kap szerény havi díjazást kéziratairt. A Budapesti Napló már más kezekbe került, egyéb lapok félnek attól, hogy elvesztik előfizetőiket, ha teret adnak a még csak nagyon szűk körben elismert költő verseinek. (Heteket tölt szüleinél. Érmindszenten meglátogatja őt a Párisból Nagyváradra érkező Léda is. Pesti élete a kávéházi és vendéglői asztalok mellett folyik. Kedvelt helye az Operaház szomszédságában levő Három Holló-kocsma. Az egyik harmadrangú szálloda szűk szobájában lakik, olykor csak néhány órára kel föl ágyából, körülötte boros üvegek és altatószerek.)

1908. — A Nyugat megindulása. (Az új folyóiratnak ő a fő vonzóereje. Nagy súlyt vet arra, hogy minden számban szerepeljen verseivel. Szomjazza a nyilvánosságot, az elismertetés dicsőségét vagy legalább azt, hogy beszéljenek róla.) Az év elején megjelenik a Vér és arany, az év végén Az Illés szekerén. (Költői értékükről erősen vitáznak, a költő állandó támadások középpontjában áll, tehetségét csak kevesen hajlandók elismerni.) Közel fél évet tölt ismét külföldön. (Harmadik párisi tartózkodása már hanyatlóban mutatja szerelmi viszonyát Lédával. A költő olcsó szeretkezésekkel fűszerezi éjjeli mulatozásait, barátnője féltékeny és ideges. Még vendégeik előtt sem mérséklik hangjukat. Bölöni György följegyzi naplójában: «Alig tudtam mindnyájukat békíteni és csöndesíteni. Türelmetlenek és ingerlékenyek, Adyval néha egyenesen nyersek. Ebéd közben igen éles összekoccanás történt. Ady orrolt valamiért, és nem beszélt. „Szemtelen, neveletlen paraszt", zúdultak Lédából fékevesztett haragjában a legbántóbb szavak. Szikrázó szemekkel, lávaként tört ki belőle az indulat. Férje pedig csak kárörömmel dörmögött hozzá. Adynak rángatódzott az ajka. Mégis túltette magát, ha nehezen is. Három napig durcásan duzzogott. Feljött, evett, ivott, dolgozott, egy-két szót váltott. Csak nekem panaszkodott.») A budapesti írók közül egyesek szeretnék megválasztani a Petőfi-Társaságba, de a tagválasztás megkockáztatása nem ígér sikert, s Ady maga sem kíván résztvenni a harcban. (Zempléni Árpádhoz írt sorai szerint: «Én akaratlanul jobban exponáltam magam bizonyos irányban, mint szabad lett volna, s pár száz ember jobban exponálta magát értem, mint szerettem volna. Most hűtlenség látszata nélkül nem

tehetem, hogy az ő kínos-víg hahotájuk mellett irodalmi legitimitással válaszoljak nekik. Végtelenül jól esik, hogy ön s talán még páran reám gondoltak a Petőfisták közül, de képzelje el, mi lenne, ha Ady Endre elbuknék? Mint ahogyan beletörődtem abba, hogy saját gyerkőceim megtagadnak, bele kell abba is törődnöm, hogy ne lehessek soha általánosan elismert írótársaim között.»)

1909. — Negyedik párisi útja. Öt hónapi távollét után a Földközi-tengeren át érkezik haza. Betegsége miatt kénytelen befeküdni a kolozsvári idegklinikára. (Augusztusban már ismét együtt van Lédával Svájcban, azután hazatér, decemberben kiutazik Párisba, s fél évet tölt barátnője mellett.) A Nyugat külön Ady-számmal ünnepli költői nagyságát. Ősszel résztvesz a Nyugat nyilvános irodalmi estjein, verseket olvas föl Budapesten és a vidéken. Ebben az évben nyeri meg a főváros kétezer koronás Ferenc József irodalmi díját. (Ez az első és haláláig egyetlen hivatalos elismerése. Budapest főváros ügyeit ez időtájt a zsidóság irányítja, támogatásukkal sikerül számára odaítéltetni a jelentékeny jutalmat. A közhangulat most még az egész országban Ady-ellenes, csak a nyugatos írók, a szabadgondolkodók, a demokraták és a szocialisták lelkesednek a költőért. A főváros döntése nyugtalanságot kelt a nacionalista irodalmi és politikai körökben.) A költő másik öröme ebben az évben : testvéröccsét, Ady Lajos zilahi református gimnáziumi tanárt, sikerül fölhelyeztetnie a budapesti Markó-utcai állami gimnáziumba. (Az államhoz való átvétel és a Budapestre való kinevezés nem kis dolog : a kedvező elintézés gróf Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter rendeletére történik. A költő levelet ír ebben az ügyben a grófhoz, s a gróf sajátkezűleg írt levélben válaszol : «Tisztelt Uram! Legyen meggyőződve, hogy egy nagytehetségű írónak az az iránya, melyet én eltévelyedettségnek tartok, és amely bennem inkább sajnálkozást, mint ellenszenvet ébreszt magának az írónak személye iránt is, semmiképp sem állhatja útját azok boldogulásának, akik ehhez az íróhoz közel állanak.») Barátkozása a Galilei-Körrel. (Ez a diákegyesület ateista és forradalmi zsidó egyetemi hallgatókból áll, a szélsőbaloldali szabadgondolkodó mozgalmakban nagy sze-

repet visz, tagjai lelkes adysták. A költő 1915-ig minden évben buzdító verset küld az egyesület márciusi összejövetelére, s egy alkalommal maga is elmegy a galileisták közé, bár egyébként irtózik minden nyilvános szerepléstől.)

1910. — Párisban, Érmindszenten, Budapesten. (Sokat betegeskedik, egyre feszültebb a viszonya barátnőjével is. Anyagi helyzete valamivel rendezettebb, mert a Nyugat részvénytársaság és könyvkiadóhivatal havi négyszáz korona tiszteletdíjat ad számára.) Két hónapig üdül Tátrafüreden. (A szanatórium igazgató-főorvosának sok baja van vele. Súlyos tüdőbaj gyötri, mégsem alkalmazkodik a gyógyító-intézet rendjéhez. Éjtszakánkint megszökik szobájából, cigányokkal mulat. Roncs szervezete csak nehezen javul, de augusztusban mégis gyógyultan hagyja el a Tátrát.) Budapesten vídáman éli világát, a vidéket nem szereti. A főváros zsidósága lelkesedik verseiért, a vidék gúnyolódva beszél költészetéről. (Még szűkebb hazájában, a Szilágyságban is ellenséges szemmel pillantanak rá, mert nem tartják becsületes magyarnak azt az embert, aki «a vörös napot, a dübörgő ezreket, Dózsa György kaszás parasztjait» küldi verseiben a magyar középosztály ellen. Bölöni György otthoni megfigyelése szerint: «Hiába jön az országos hírnév, különcnek tartják, nem értik, kinevetik. Az urak, akik ellen ostorozó verseit írja, alig látják ezeket a verseket, s ha olvassák őket, csak sajnálják, hogy nincs deres, ahová írójukat lekaphassák. Hiába még minden! Az az osztály, melynek alsó száraiból eredőnek vallja magát verseiben Ady, de amelyben tulajdonképpen soha bent sem élt, megtagadja, és nem tartja vele a közösséget.»)

1911. — Párisban, itthon, újra Párisban, Olaszországban, Érmindszenten, Budapesten. (Fogfájás, álmatlanság, lelki szorongás gyötri, mértéktelenül használja a csillapító szereket, sokat iszik, néha napokig mámoros. Időnkint szüleihez menekül, ilyenkor magához tér testi-lelki levertségéből.) Ha Budapesten van, szívesen időzik Brüll Berta belvárosi kalapszalonjában. (Léda asszony testvérhúga a költő egyik bizalmasa. A francia fővárosban ismerkednek meg. Mikor Léda Párisból Pestre jön vagy Nagyváradra utazik, többnyire testvérhúga lakásán találkozik a költővel.)

1912. — Az egyik budapesti szanatóriumban gyógyítják. Szakít Lédával. (Ady Lajos Ady-életrajza szerint : «Bandi örömmel dobja magát bele a szabad életbe, melyet kilenc esztendeje már, hogy nem élvezett teljes zavartalansággal. A nyár derekán ugyan megjelenik Pesten még egyszer Léda asszony, s néhány keserű, fájdalmas és hiába való összecsapásban marcangolják egymást. Ez összecsapások közül is a legkeserűbb és legfájdalmasabb az utolsó volt, amelyen Léda asszony egy kétszeresen súlyos perfidiát lobbantott a szemére, s az indulattól elvakítva inzultálta Bandit. Ez volt utolsó találkozásuk.» A szakításnak még visszataszítóbb mozzanata a költő búcsúzó verse, az Elbocsátó, szép üzenet : a hálátlan szív és kíméletlen lélek bosszúálló kitörése azzal az asszonnyal szemben, akinek annyi mindent köszönhetett.) Belép a szabadkőművesek társaságába. (A Martinovics-páholy tagja. Együtt dolgozik a Huszadik Század és a Világ szellemi vezérkarával. Páholytársai többek között : Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond s a későbbi bolsevista agitátorok közül számos intellektuel. A mester-fokozatot 1914-ben éri el. Halála után a szabadkőművesek folyóirata, a Kelet, meleg hangon méltatta forradalmi érdemeit : «Minden magvetők között, akik az új Magyarország magvát szórták, ő volt a legelső, a legnagyobb hatású munkás. A forradalmat írta, a forradalmat hívta, a forradalmat csinálta már akkor, amikor béke és aludttejbe fulladó rezignált megnyugvás volt ebben az országban minden. Büszkék voltunk arra, hogy Ady Endrét testvéreink közé számíthattuk. Ady Endre sohasem tartozott a névleges testvérek közé. Azért jött közénk, mert a szíve idehozta, mert egész gondolkodása, egész életfelfogása a szabadkőművesség magasztos eszméivel egy szálban gyökerezett.»)

1913. — Találkozása Goga Oktavián román költővel. (Mikor néhány évvel előbb a román költő a magyar nemzet ellen elkövetett izgatás vétségéért államfogházba került, Ady levelet írt neki, s kifejezte fölháborodását elítéltetése miatt. Most a Nyugat vezérkara vacsorát rendezett Goga tiszteletére, s a magyar költő-politikus barátságot kötött a román költő-politikussal.) Szanatóriumi kezelése. (Költségeinek nagy részét a liberális zsidóság vezére, Sándor

Pál fizeti ki. Ha gazdag zsidók adományáról volt szó, a költő félredobott minden önérzetet, s hol érdemeivel kérkedve, hol megalázkodó hízelgéssel vágott eret áldozatán.) Újabb szerelmei. (Számos szeretkezése volt már a Léda-korszakban is, most újabb leányok és asszonyok kerülnek életébe. Örökös betegeskedése és állandó pénz-zavarai legkevésbbé sem gátolják kisebb-nagyobb kalandjaiban. Ha már nem tud több írói előleget fölvenni, ha nem kap kölcsönt senkitől, ha adósságai túlságosan szorongatják, hazamegy Érmindszentre.)

1914. — Harminchét éves. Szeretne országgyűlési képviselő lenni Jászi Oszkár radikális pártjának programmjával. (Van némi személyi összeköttetése a szatmáriakhoz, itt tapogatódzik. A város és környéke részben kálvinista, a zsidóság is erős benne, a román választókra szintén számít.) A mozgósítás első napján Érmindszenten van öccsével együtt szülőinek házában. («A kihatásában világotrengető eseménynek hullámgyűrűi a mi kis, alig 800 lélekszámú falunkig pár óra alatt eljutottak : nyári takarás tetőpontján a földek egyszerre kiürültek, a kocsmák pedig hirtelen megteltek, s dél felé már mámor s csapatok indultak a legközelebbi vasútállomás felé» : olvassuk Ady Lajos Ady-életrajzában.) A világháború első hetei alatt részint szülőfalujában, részint a kolozsmegyei csucsai Boncza-kastélyban tartózkodik. (Boncza Miklós földbirtokos leánya, Boncza Berta, távoli atyafiságban van vele, levelezésükből és együttlétükből szerelmi vonzalom lesz, lassankint megérik a házasság gondolata is. Az ismerkedést 1910-ben Boncza Berta kezdte meg. A rajongó leányt egy svájci intézetben nevelték, amikor fölkereste első leveleivel a költőt. Első leveleinek Kedves Endre Bátyám volt a megszólítása és Kis Húga az aláírása, de az ébredő szerelem később közvetlenebbé tette a levelezés hangját. Boncza Berta atyja hallani sem akart a házasságról ; tudta, hogy a költő testi-lelki beteg ; Ady irodalmi iránya és politikai magatartása is a legnagyobb mértékben ellenszenves volt neki. Tilalma csak fokozta a szerelmespár ellenállását.)

1915. — Március 27-én nőül veszi Boncza Bertát. (A polgári házasság megkötése Bárczy István polgármester előtt megy végbe, az egyházi esketést Haypál Benő budai református lelkész végzi.)

Az év nagyobb részét Csucsán töltik, de sokat időznek Budapesten és Érmindszenten is. (A világháború viharai közben a költőt is besorozzák katonának, de irodalmi munkásságára való tekintettel fölmentik a szolgálat alól.) A Budapesti Hírlap súlyos támadásokat intéz ellene a hazafiság és erkölcs nevében. (A nemzeti lelkesedés átjárja a lelkeket, csak a háborús irodalomnak van közönsége, a költőktől elvárják, hogy lelkesítsék az országot. Ady annyira háttérbe szorul, hogy még a Nyugat sem meri kiadni önálló kötetben újabb versgyűjteményének kéziratát. Néhány évig várni kell a közhangulat megfordulására. Még a Világ is megtagadja az egyik, Rákosi Jenő ellen intézett Ady-nyilatkozat kiadását. A közvélemény előtt Gyóni Gézát mutatják be a magyar becsület és nemzeti szellem példaképeként s az Ady-csoportot az irodalom tehertételéül.)

1916. — Gyógyulást keres az egyik budapesti szanatóriumban, azután visszavonul Csucsára. (Életének egyik megrendítő élménye, amikor látnia kell, hogy a román betörés elől milyen kétségbeesetten menekül Erdély magyar lakossága Nagyvárad felé a Csucsa mellett fekvő országúton.)

1917. — Annyi év pénzínsége után végre nyugodt polgári helyzetbe kerül. (Egyrészt Hatvany Lajos évi 7200 korona életjáradék fejében megveszi tőle összes munkáinak kiadási jogát; másrészt Boncza Miklós halála után Boncza Berta gazdag örökséghez jut. Most már felköltözhetnek Budapestre, s berendezkedhetnek tetszésük szerint. Veres Pálné-utcai lakásuk nyugalmas otthont ad a költőnek, de betegsége veszedelmes méreteket ölt.) Alkoholizmusa mellett sok egyéb testi-lelki baj kínozza. (Élete utolsó éveiben már jóval kevesebbet érdeklődik önmaga iránt, mint régente. Akkor a világ középpontjának érezte magát, pályája végén fölébe került sok emberi hiúságnak. A dolgokat egy távoli ember bús szemlélődésével nézegette. Gondolkodása hónapról-hónapra kiismerhetetlenebbé vált, kifejezései egyre jobban elakadtak, költői szépség már csak elvétve bukkant elő verseiből. Csak vergődő filozófálása sejtette, hogy lelkében különös eszmék vívódnak. Csupa szakadozottság, sóhajtás, felhördülés vonaglott verseiben: boldog örökségül a szövegmagyarázók számára, akik

emberöltőkön át foglalkoznak majd ezeknek a gondolati és kifejezésbeli rejtvényeknek hüvelyezésével. Külső megjelenéséről Dóczy Jenő a következőket jegyzi föl : «Az arca, a mosolya tisztára faunszerű, s ezt a hatást még erősebbre fokozták a szélesvágású nyitott szája, a ragyogó aranyfogai s a szájüregében állatszerűen ide-oda mozgó vastag nyelve. Kézszorítása nem volt kemény, inkább heves, szinte rángatódzó.»)

1918. — Felesége kitartóan ápolja budapesti lakásukon. (Ősszel már olyan rosszul állnak pénz dolgában, hogy a költő az egyik Kornfeld bárótól húszezer koronát kér kölcsön háztartása és gyógyítása költségeinek fedezésére. A levélben kért összeget megkapja, a tekintélyes kölcsön haláláig megmenti az anyagi gondoktól.) Bekövetkezik a világháborús összeomlás és az őszirózsás forradalom. A forradalmi kormány november 16-án a parlament kupolacsarnokába viteti a halálosan beteg költőt, hogy ott legyen a népköztársaság kikiáltásának ünnepén. Két nappal később a Nemzeti Tanács küldöttsége tiszteleg a költő lakásán, s a győzelmes forradalom nevében üdvözlő irattal lepi meg. (Az üdvözlő irat szövegét Jászi Oszkárék és Kunfi Zsigmondék megbízásából Hatvany Lajos fogalmazza meg, az üdvözlő beszédet Hock János tartja. A költő olyan erőtlen, hogy válaszának csak az elejét próbálja elmondani : «Dadogva, gyáván, de mégis némi büszkeséggel mondok köszönetet önöknek, a forradalom nemzeti tanácsának.») A Nyugat íróiból alakult Vörösmarty-Akadémia őt választja meg elnökének. (Már alig tud járni, hebegve beszél, egy-egy szó kiejtése nagy erőfeszítésébe kerül. Időnként értelme is elhomályosodik. A hirlapokon kívül alig érdekli már valami.

1919. — Halála január 27-én, életének negyvenkettedik évében, Budapesten. A Városliget mellett fekvő Park-szanatóriumban hal meg, utolsó óráiban egy ápolónő van mellette. A köztársasági kormány költségén temetik el a Magyar Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokából a Kerepesi-úti temetőbe. Ravatala mellett Babits Mihály, Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár és mások mondanak beszédeket. A gyászoló közönség úgyszólván kivétel nélkül szocialista vagy radikális. A nacionalista és keresztény szervezetek nem jelennek

meg a végső tisztességadáson. A költő szülei is csak hetek mulva tudnak fölvergődni Érmindszentről fiúk sírjához. A temetésen a kíváncsi tömeg botrányosan viselkedik, a Múzeum környékén és a ravatal mellett alig tudnak rendet tartani. («Temetése illett zilált életéhez. A Nemzeti Múzeum nagy csarnokából temették, borús téli délutánon. A rend fenntartását a szocialisták, akik a maguk halottjának tekintették, nem a rendőrségre, hanem a munkásokból alakult védő-őrségre bízták, amely a nehéz feladatra nem volt sem elég tapasztalt, sem elég fegyelmezett. Óriási tumultus támadt a Múzeum kertjében, még a hozzátartozók és a szónokok is csak nagy üggyel-bajjal tudtak bejutni, végül is kivonult a rendőrség, és úgy-ahogy rendet csinált. A forradalom zűrzavarának kiabáló jelképe volt ez a délután. Aki ott volt, az tudhatta, mi következik Magyarországra.» Schöpflin Aladár.) Néhány nappal később gróf Károlyi Mihály elnöklete alatt megalakítják az Ady-szoborbizottságot, de a mozgalomnak alig van némi visszhangja. Időközben Csucsán is kitör a forradalom, a falusi tömeg kifosztja a csucsai kastélyt, földúlja a költő lakóházának környékét, a bevonuló román katonaság rendet csinál, s betelepedik az Ady-portára. (Ady özvegye később felajánlja megvételre csucsai birtokát Goga Oktaviánnak, s a román kultuszminiszter megvásárolja a Boncza-örökséget.)

1922. — Néhány fiatal író Debrecenben megalapítja az Ady-Endre-Társaságot. (Az új egyesülés a hagyományokat ápoló Csokonai-Körrel szemben a modern irányok védője. Más városokban is alakulnak irodalmi egyesületek és írói asztaltársaságok a költő tiszteletére.)

1924. — Ünnepségek Erdélyben Ady Endre szüleinek aranylakodalma alkalmából. (A zilahi református templomban Szombati Szabó István lelkész és költő prédikál, az utána következő Ady-matinén a román kultuszminisztérium államtitkára kijelenti üdvözlő beszédében, hogy Románia a maga fogadott gyermekének tekinti a költőt. Goga Oktavián is levelet ír az ünneplőkhöz csucsai kastélyából: «Ady Endre egyénisége leghivatottabb arra, hogy a művészet örökbecsű oltárai előtt minket egy és ugyanazon érzelmi táborba hozzon.») A költő érmindszenti szülőházára

emléktáblát helyeznek. (Az ünneplő beszédeket Nagy Sándor zilahi református gimnáziumi igazgató, Janovics Jenő, Kuncz Aladár, Tabéry Géza és mások mondják.)

1926. — Pörösködés az Ady-család és a költő özvegye között. (Boncza Berta férjhez megy Márffy Ödön festőművészhez ; Ady Endre szülei, elhúnyt fiúk óhajtása szerint, igényt tartanak az Ady-kiadások tiszteletdíjainak méltányos hányadára. A törvényszék a szülők javára dönt, a tábla elutasítja a szülőket, a kúria a szülők álláspontját fogadja el. Márffy Ödönnét arra kötelezik, hogy a szülőknek életük fogytáig huszonöt százalékos részesedést adjon abból a tizenöt százalékból, amelyet az Athenaeumtól kap Ady Endre munkái után. A pörösködés kínos családi emlékek nyilvános tárgyalásával jár.)

1927. — Megismétlődő viharok a költő emberi és irodalmi értéke körül. (Az irodalom és közélet számos kiválósága — sokkal több, mint ahogyan gondolná az utókor — nem tud belenyugodni abba, hogy Ady Endre az új nemzedék bálványa. Az Ady-rajongók magasztaló cikkeivel szemben fölhívják a figyelmet az Ady-kultusz elfogult túlzásaira. Kártékonynak vagy legalább is olyan hatásúnak vallják a költő munkásságát, amely nem vált a nemzet javára.) Makkai Sándor, az erdélyi reformátusok püspöke, a költő igazsága mellett szólal föl, Szász Károly visszautasítja érvelését. (Az elcsatolt országrészek magyarsága általában Ady-párti, a magyarországi szellemi előkelőség jórészt Ady-ellenes. A magyarság világnézeti kettészakadásának izgalma ott van minden irodalmi kérdés gyökerén. Ady Endre neve vagy imádott vagy megvetett név. Makkai Sándorhoz is, Szász Károlyhoz is lelkes levelek érkeznek, telve Ady-rajongással és Ady-ostorozással.)

1929. — Ady Lőrinc halála Érmindszenten. Hetvenhét esztendős. (Élete végén át akar költözni Ady Lajoshoz Debrecenbe, hetven holdas birtokát eladja hét székely családnak, csak a házát tartja meg. Haláláig nem nyugszik bele abba a gondolatba, hogy fia költő lett. Egyik ismerőse kérdésére, hogy jobban szeretné-e, ha fia szilágysági szolgabíró lenne és nem költő, így válaszol : «Bizony, öcsém, én jobban szeretném, mert akkor most is élne.

A hajszás élet ölte meg. Mit ér nekünk a világhír, ha nincs meg a fiúnk.»)

1930. — A budapesti Kerepesi-úti temetőben fölavatják a költő sírszobrát. (Ott van édesanyja és Ady Lajos ; az írók közül : Dutka Ákos, Fenyő Miksa, Földessy Gyula, Hatvany Lajos, Kárpáti Aurél, Vajthó László ; több szocialista politikus és számos diák. Este a Vigadóban az egyetemi ifjúság egyik csoportja Ady-emlékünnepélyt tart.)

1931. — Megjelennek «Csinszka versei». (Ady Endre özvegye, Márffy Ödönné Boncza Berta, még a költőtől kapta a «Csinszka» becéző nevet. Versgyűjteményéhez Vészi József írt előszót. A sajtó meleg méltánylással fogadja a kis kötetet ; érdekes dokumentumot lát benne Ady életének megértéséhez. Az egyik versciklus címe : «Ady Endre emlékének».)

1932. — A budapesti rendőrség nem engedi meg, hogy a Zeneakadémia egyik előadó-estjén elszavalják Ady Endre két versét. (A Gare de l'Est-et hazafiatlansága, a Mai próféta átká-t istenkáromló tartalma miatt vétetik le a műsorról. A konzervatív közvélemény helyesli, a liberális közvélemény kárhoztatja a cenzúra eljárását. Az egyik liberális író szerint : «A vers csak jó lehet vagy rossz lehet. A jó vers mindíg hazafias, a rossz vers mindíg hazafiatlan.»)

1934. — Diósi Ödönné Brüll Adél halála Budapesten. (Gazdag asszony maradt haláláig, visszavonultan élt férjével és két nővérével, lassankint embergyűlölet fejlődött ki lelkében. A szerelmes versek annyiszor megénekelt Lédájából zárkózott öregasszony lett, a haláltól való rettegés fenyegető árnyékként kísérte végig életét. Hatvanéves korában halt meg. Jellemében nem közönséges vonás, hogy Ady-emlékeiről a nyilvánosság előtt sohasem nyilatkozott.) Márffy Ödönné Boncza Berta halála Budapesten. (Negyvenéves korában halt meg. Sírjánál az irodalom nevében Schöpflin Aladár tartotta a búcsúztató beszédet.) Az Athenaeum ebben az évben nagy sikerrel népszerűsíti Adyt ; a könyvnap alkalmából négy pengőért bocsátja közre a költő összes költeményeinek kötött példányát. (Különös jelenet Budapesten. Június végén az egyik tiszántúli faluból kis parasztleányok jönnek fel a fővárosba, meg-

nézik Budapest nevezetességeit, és tanítójuk vezetésével Ady-verseket szavalnak a Szépművészeti Múzeum lépcsőin. A lapok tudósításai szerint a tízéves tanyai elemisták «odahaza elhatározták, hogy ők, akik egész éven át annyit szavalgatják Ady Endre verseit, kimennek a temetőbe és a réten szedett vadvirágokból font koszorújukkal megkoszorúzzák Ady Endre sírját».)

1935. — Érmindszenten Ady Endre szülőháza előtt fölállítják a költő szobrát. (Az első Ady-szobor leleplezésén több erdélyi írón kívül ott van özvegy Ady Lőrincné és Ady Lajos is.) Budapesten utcát neveznek el a költőről. (Halála után közel tizenhét esztendő telt el addig, amíg az egyik budai utca megkapta az Ady Endre-utca elnevezést.)

1936. — Hírlapi panaszok Ady Lőrincné nyomoráról. (Túlbuzgó emberek teleharangozzák az országot azzal, hogy a költő anyja ínségben tengődik. A Protestáns Diákszövetség az özvegy fölsegélyezésére a budapesti Zeneművészeti Főiskola nagytermében műsoros estét tart. A kósza hírekből semmi sem igaz. Ady Lajos nyugalmazott tankerületi főigazgató gondoskodik anyjáról, de voltaképpen erre sincs semmi szükség, mert az özvegy Érmindszenten szerényen ugyan, de rendezett anyagi körülmények között él. Öreg korára is tele van frisseséggel. Évenkint többször is fölutazik fiához.)

1937. — Ady Lőrincné halála Budapesten. Nyolcvan esztendős. (Ady Lajosnál van látogatóban, az utcán összeesik, hirtelen meghal. Fia mellé hantolják el a Kerepesi-úti temetőbe.)

1939. — A budapesti egyetemi hallgatók mozgalmat indítanak, hogy az ország fővárosában méltó szoborral örökítsék meg a költő emlékét. (Méhely Lajos fajvédelmi folyóirata, A Cél, tiltakozik a mozgalom ellen : «Ady Endre annak a felforgató zsidó szabadkőműves liberalizmusnak volt harcos katonája, amely hazánkat 1918. október végén előbb a vörös szociáldemokrata-kommunista őrületbe hajszolta, s azután a trianoni sírgödörbe fektette. A zsidó sajtó a reklám nagy trombitájának folytonos harsogtatásával Adyt lassanként Széchenyi-szerű magyar nagysággá fújta föl. És ez a bántó hazugság a keresztény sajtót is megfertőzte. Akit szoborban akarunk megörökíteni, annak mintául

kell állani előttünk. Ha Ady munkássága követendő mintául szolgálhat a magyar fiatalságnak, s ha azt akarják, hogy ez a fiatalság hozzá hasonló legyen politikai irány, hazafias érzés meg erkölcsi felfogás dolgában : ám akkor állítsanak szobrot Ady Endrének, de egyúttal mondjanak le az ezeréves magyarság jövőjéről.» A háborúskodás a hírlapokban heves hangon folyik. A szabadelvű újságok fölhívják a zsidótörvényért lelkesülő ifjúságot : tanuljanak meg olvasni, s ne áltassák magukat azzal, hogy Ady Endre eszméi a magyar fajvédelem eszméi. Adyt nem lehet kisajátítani keresztény-nemzeti politikai célokra, Adyra nem lehet ráfogni, hogy úgy gondolkodik, mint a haladásellenes diákszövetségek hazafiaskodó vezérei. Ne erőlködjenek a kisajátítók s az olvasni nem tudók. Ha Ady Endre élne, majd elmondaná véleményét erről az egész reakcionárius korszakról.)

1940. — Ady Lajos halála Budapesten. Hatvan esztendős. (Testvérbátyja és anyja mellé temetik el a Kerepesi-úti temetőbe. Vele kihal a család érmindszenti ága, de nagyapai eredetű oldalágon — Ady Lőrinc két fiútestvérének utódaiként — még számos Ady él.

Irodalom. — A Nyugat 1909. évfolyamának Ady-száma. (Babits Mihály, Fenyő Miksa, Hatvany Lajos, Ignotus Hugó, Karinthy Frigyes, Kéri Pál, Laczkó Géza, Lesznai Anna, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Turcsányi Elek cikkei.) — Szenes Béla : Az ifjú Ady Endre. Budapest, 1912. — A Nyugat 1919. évfolyamának Ady-száma. (Bálint Aladár, Bíró Lajos, Boross László, Déry Tibor, Dóczy Jenő, Elek Artur, Földi Mihály, Ignotus Hugó, Kabos Ede, Kosztolányi Dezső, Krudy Gyula, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Mariay Ödön, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Papp Viktor, Pintér Jenő, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szilágyi Géza, Szini Gyula, Tóth Árpád cikkei.) — Kuncz Aladár : Emlékezés Ady Endrére. Nyugat. 1920. évf. — Babits Mihály : Ady barátai. U. o. 1921. évf. — Kardos László : A 21 éves Ady Endre. Budapest, 1922. — Ormos Ede : Ady mint díjnok Temesváron. Tűz. 1922. évf. — Révész Béla : Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Gyoma, 1922. — Ady Lajos : Ady Endre. Budapest,

1923. — A Nyugat 1923. évfolyamának Ady-cikkei. (Dutka Ákos, Emőd Tamás, Földessy Gyula, Hatvany Lajos, Ripp-Rónai József, Schöpflin Aladár.) — Benedek Marcell: Ady-breviárium. Két kötet. Budapest, 1924. — Nagy Sándor: Ady-emlékfüzet. Zilah, 1924. — Reiter László: Ady-könyv. Budapest, 1924. (Ady Lajos, Földessy Gyula, Kémeri Sándor, Szabó Dezső, Tabéry Géza cikkei.) — Révész Béla: Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei. Budapest, 1924. — Dóczy Jenő és Földessy Gyula szerkesztésében: Ady-Múzeum. 1–2. köt. Budapest, 1924–1925. (Ady Lajos, Both István, Dóczy Jenő, Földessy Gyula, Hatvany Lajos, Ignotus Hugó, Juhász Gyula, Kardeván Károly Kardos László, Kárpáti Aurél, Kőmives Nagy Lajos, Molnár Antal, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Nagy Mihály, Nagy Sándor, Oláh Gábor, Riedl Frigyes, Rubin László, Tüdős Kálmán, Wlassics Tibor cikkei.) — Ady-almanach. Budapest, 1924. — A Nyugat 1925. évfolyamának Ady-cikkei. (Fenyő Miksa, Földessy Gyula, Hatvany Lajos, Krudy Gyula, Schöpflin Aladár.) — Dóczy Jenő: Ady és a zsidóság. Magyarság. 1925. évf. december 6. — Rozsnyai Kálmán: Ady koszorúja. Magyar költők verseiből. Szeghalom, 1925. — Fehér Dezső: «Ha hív az acélhegyű ördög». Ady Endre újságírói és publicisztikai írásai 1900–1904. Nagyvárad, 1927. — Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok. Berlin, 1927. — Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. Budapest, 1927. — Weltner Jakab: Milliók egy miatt. Budapest, 1927. — Ady Lajos: Mendemondák és ferdítések Ady körül. Széphalom, 1928. évf. — Boross István: Ady Endre alakja regényirodalmunkban és a köztudatban. Mezőtúr, 1928. — Dóczy Jenő: Apró emlékeim Ady Endréről. Magyarság. 1928. évf. 193. sz. — Földessy Gyula: Ady és Hatvany. Századunk. 1928. évf. — Kós Károly: Ady Endre és Kalotaszeg. Erdélyi Helikon. 1928. évf. — Szetei Endre: Ady és az iskola. Újpesti áll. reálgimnázium értesítője. 1928. — Budai Gergely: Ady Endre esküvője. Kálvinista Szemle. 1929. évf. — Földessy Gyula: Ady Endre édesapja. Nyugat. 1929. évf. — Komlós Aladár: Fajvédő volt-e Ady Endre? Századunk. 1929.

évf. — Kőmives Nagy Lajos : Ady Lőrinc harca elcsittul. Pásztortűz. 1929. évf. — Nyigri Imre : A tízéves halott. Szocializmus. 1929. évf. — Patai Edit : Ady Endre harca a zsidóságért. Mult És Jövő. 1929. évf. — Sarkadi Béla : Ismeretlen epizódok Ady Endre életéből. Irodalmi Revű. 1929. évf. — Jancsó Benedek : Ady a román parlamentben. Magyar Szemle. 1930. évf. — Petri Mór : Diákom Ady Endre. Budapesti Hírlap. 1930. évf. 90. és 294. sz. — U. az : Az Ifjúság. A zilahi diákság szépirodalmi hetiközlönye. Újság. 1930. évf. december 25. — Emőd Tamás : Adatok egy megíratlan Ady-életrajzhoz. Társadalmunk. 1931. évf. — A Nyugat 1932. évfolyamának Ady-cikkei. (Ady Lajos, Ambrus Zoltán, Révész Béla.) — Hatvany Lajos : A magyar irodalom kisajátítása. Századunk. 1932. évf. — Hlatky Endre : Óda a betűkről. A Sajtó. 1932. évf. — Horváth Károly : Ady és Páris. Debreceni Szemle. 1933. évf. — Móricz Zsigmond : Ady Endre napja. Nyugat. 1933. évf. — Nyírő Gyula : Ady, a schizoid költő. Magyar Szemle. 1933. évf. — Petri Mór : Ady Endre keresztapja. Protestáns Szemle. 1933. évf. — Pogány Béla : Ady úr. Budapesti Hírlap. 1933. évf. december 24. — Bölöni György : Az igazi Ady. Páris, 1934. — Dénes Zsófia : A vőlegény-Ady, a menyasszony-Csinszka ismeretlen levelei. A Reggel. 1934. évf. október 29. — Feleky Géza : Ady Endre tizenöt éve. Magyar Hírlap. 1934. évf. január 27. — U. az : Csinszka meghalt. U. o. 1934. évf. október 25. — Földessy Gyula : Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. Budapest, 1934. — Révész Béla : Ady és Léda. Budapest, 1934. — Schöpflin Aladár : Ady Endre. Budapest, 1934. — Zsolt Béla : Csucsa. Újság. 1934. évf. október 28. — Bory István : Ady Endre darabont-pöre. Magyar Kultúra. 1935. évf. — Dénes Zsófia : Az a karácsony, amikor Ady menyasszonya voltam. Ünnep. 1935. évf. — Kaszás Endre : Ady Endre a nagyváradi Szigligeti-Társaságban. Magyar Hírlap. 1935. évf. december 25. — Révész Béla : Ady-trilógiája. Budapest, 1935. — Sándor István : Ady és Prohászka. Magyar Kultúra. 1935. évf. — Szirmayné Pulszky Henriette : Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. München, 1935. — Emőd

Tamás : Ismeretlen részletek Ady váradi életéből. Pesti Napló. 1936. évf. március 8. és 15. — Nagymihály Sándor : Ady Endre igazi újságírói arca. Magyar Hírlap. 1936. évf. március 22. — Mohácsi Jenő : Utazásom Adyhoz. Nyugat. 1937. évf. — Nagy Andor : Tavasz Váradon. Regény a fiatal Ady Endre életéből. Budapest, 1937. — Révész Béla : S lehullunk az őszi avaron. Ady és Léda tragikus szerelmének titkai. Pozsony, 1937. — Schöpflin Aladár : Ady Endre a Vasárnapi Újságban. Tükör. 1938. évf. — Gulyás Pál : Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1939. — Mihályhegyi Géza : Ady Endre szeme. Búvár. 1939. évf. — Petri Mór : Ady, a jeles tanuló. Pesti Napló. 1939. évf. június 18. — Tabéry Géza : A csucsai kastély kisasszonya. Magyar Nemzet. 1939. évf. február 23-tól március 9-ig.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ADY ENDRE ÍRÓI FEJLŐDÉSE.

Ady Endre első nyomtatásban megjelent verse a Szilágy című zilahi hetilapnak az 1896. év egyik tavaszi számában került a közönség elé. A millenium éve volt ez, a tizennyolc éves ifjú a zilahi református gimnázium nyolcadik osztályát végezte. Három versszakból álló hazafias költeményében *(Március 20)* Kossuth Lajos emlékének áldozott. Ismét elérkeztünk — úgymond — Kossuth apánk halálának gyászos évfordulójához, sirassuk meg a legnagyobb magyar hazafit, merítsünk új erőt példájából, legyen boldog a szegény haza. — «E szent napon nagy szelleme előtt Leborul az ünneplő magyar, Megcsókolja a szentelt sírhalmot, Amely testet, mulandót takar.» A szerény rímelésben egyetlenegy kép vagy kifejezés sem vall erősebb tehetségre. Jó ideig kell még várni, hogy a későbbi Ady kibontakozzék.

Huszonkét éves korában Debrecenben adta ki első könyvét. *(Versek,* 1899.) Nyugtalanvérű ifjú volt, félig jogász, félig újságíró. Minden jövendő polgári tervébe belegázolt heves írói vágya. Első verses kötetéből senki sem sejthette, hogy utóbb milyen országoshírű költővé fejlődik. Nem volt benne semmi, ami megragadta volna az olvasók érdeklődését, vagy kihívhatta volna ellenmondásukat. Az

akkori nemzeti líra stílusában verselt, védte a tiszta erkölcsöket, kikelt a kor léhasága ellen.

Milyen témái vannak a fiatal költőnek, milyen gondolatok nyugtalanítják? Szeretettel fordul édesanyjához, föltárja előtte bánatos lelkét, szemrehányást tesz önmagának. Sirasson meg engem édesanyám, mert rossz útra tévedtem, bolond célok után futok álmodozva ; sirasson meg, mert üres a szívem, balga küzdelmet folytatok álmaim diadaláért. *(Sirasson meg.)* Régi intéseidet elfeledtem, anyám, beteg vagyok, az élet megtört, fáj nekem, hogy úgy szeretsz, úgy siratsz. *(Itthon.)*

Ha Rákóczi vagy Kossuth nevét hallja a költő, a hazafiság lángja föllobog szívében. «Síró hangon szól Rákóczi vén harangja, Jaj de kevés szívet talál, Ki panaszát visszaadja.» *(A Rákóczi vén harangja.)* Mit jelent ez a szent név : Kossuth? Ha lesz olyan idő, amikor a nemzetek összeomlanak, s nem lesz már haza, csak világ, a magyarnak akkor is lesz hazája, mert Kossuthja volt. *(Kossuth halálának évfordulóján.)*

A szerelemről eszményi felfogást vall. Mennyi báj van egy édes arcon, milyen üde bimbó a leány. Jól rendelték az istenek, hogy a teremtés legszebb gyöngye ne léha ajkakról hallja meg, milyen szépséggel ajándékozta meg az ég. «Egy férfinek nemes szerelme Legyen az égi, tiszta út, Amelyen az asszonyi szépség Fenséges öntudatra jut.» *(Egy szép leányhoz.)*

Filozófiája az érzelmes ifjú életszemlélete. Az élet hangos vásár, mindennek megvan az ára, minden nemes érzésből üzletet csinálnak. Eladó minden, hogyha van vevő.

Még az eszményeket, rajongást, barátságot, hírnevet, szívet is eladják ; csak egy-két bolond jár-kel a nagy tömegben, csak néhány balga nem árulja kincseit a piacon. «Lelkem, szívem kitárom a piacra, Túladok én is minden kincsemen. De nincs erőm ily nyomorúlttá válni, Ó nincs erőm, én édes Istenem!» *(Az élet.)* A költő úgy érzi, hogy nem tud megállni az élet küzdelmében, nincs ereje nagyratörő álmai megvalósítására, de azért összetört lélekkel is továbbvonszolja nehéz járművát. «Jobb nem vagyok, mint annyi sok más, Egy beteg kornak dalosa, Vergődöm az ellentétek közt, De irányt nem lelek soha. Magas, dicső eszmék hevítnek, De elkap a tömegek árja : Bennem van a kornak erénye S bennem van minden léhasága.» *(Jobb nem vagyok.)*

Léhaság nincs a debreceni korszak lírájában, de itt-ott már előtör későbbi fulánkos gúnyolódása, elővillan egyházellenes szelleme. Most még nem lép föl nyíltan a maga személyében, hanem egy Messiás-gyűlölő nő ajkára adja a kereszténység becsmérlését. Az egyik palesztinai ifjú megbánja bűneit, elfordul szerelmesétől, Jézus tanítványa lesz ; az elhagyott szerelmes asszony megátkozza a Mestert : Átkozott légy Galilei! Átkozottak, kik benned hisznek! *(Azuba.)*

Debreceni éveiből ez az egyetlen elbeszélő költeménye, ez is tele van lírával. Verseinek csak egy részét gyűjtötte kötetbe, másik részét ott feledte a helyi lapok hasábjain. Nagyobbára aktuális témái voltak : az időjárásról, fürdőzésről, utazásról, zálogházról, hitelezőkről, színészekről, kávéházról, jégpályáról, borról, a hágai békekonferenciá-

ról, az egyik cigányprímás esetéről, egy Amerikába bujdosó osztrák hercegről, s arról, hogy Tisza Kálmán egyik fia bevonult huszárönkéntesnek Debrecenbe. Kedvelte az ünnepnapokkal kapcsolatos elmélkedéseket, s újra meg újra belevonta költészetébe az ősz megénekléséte. *(Ősz felé, Hervadáskor.)*

Verseiben több helyen föltűnik Reviczky Gyula hatása. Néhány stílusfordulatot, tetszetős kifejezést Reviczky Gyulától vett át, itt-ott egyéni szemlélete és költői hangulata is ifjúkori fejlődésének mesterében gyökerezett.

Első kötetéből alig egy-két helyen csillant ki figyelmet érdemlő művészi tehetség, de második verses könyvében már előbukkant a későbbi költő. *(Még egyszer,* 1903.) Ebben a kis füzetben régi stílusú költeményei olyan versekkel keverednek, amelyek világosan mutatják, hogy rátalált önmagára. Debrecen a keveset érő tapogatódzás, Nagyvárad a magára eszmélés városa volt. Az új környezet 1900-tól kezdve kipattantotta lelkéből a benne szunnyadó őstehetséget.

A könnyű hírlapi múzsának Nagyváradon is gyakorta áldozott. Megénekelte a színházi eseményeket, a primadonnákat, a báli évadot, a tavasz ébredését, a nyár örömeit, az őszi világot, a tél időszakát, a korzót, térzenét, telefont, a berlini erkölcsöket, a búrok harcait az angolokkal. E rímelések szellemére és stílusára legjellemzőbb, amikor arról tudósítja olvasóit, hogyan ünnepel a Magyar Tudományos Akadémia: «Nincs akkor ankett, nincs akkor bankett, E szent intézet részvényes bank lett. Megállapítják, hogy áll a mérleg, Szépen kiosztják a nyereséget, Részvény sze-

rint jut minden tag úrra Több mint angol jut egy búrra, Ekkor megnézik hogy áll a lista, Bejön egy pár új akadémista, E díszes tisztet olyaknak osztják, Akik tudják, hogy hogy él az osztyák, És a cseremisz mit szokott enni, De túlokosnak nem szabad lenni.» *(Tudósok hete.)*

Verses kötetében már megválogatta szétszórt verseit, köznapi rímeléseket nem vett föl gyűjteményébe. Bevezető költeményében büszke öntudattal foglalkozott önmagával: «Megleltem az én dölyfös énem.» De mindjárt szemébe is kacagott önmagának: olcsón adom magam, egy forintért megvásárolhatjátok álmaimat. «Ez én vagyok, hitvány és büszke, Érints vevő és hullj reám sár!» Egy másik dalában fölsóhajtott: «A világ az izmos butáké, Kik hangulatban, hitben élnek, A magamfajta nyomorékok Csak vizsgálódnak és henyélnek.» *(Éles szemmel.)* A halálvágy ott kísért verses kötetében, karácsony estéje keresztény-ellenes indulatokat vált ki lelkéből. Hejh, szép ez a jászolhoz fűződő istenes legenda, talán még ki lehet vele húzni néhány ezer évet. «Örvendezzél derék világ, Te meg vagy váltva tudniillik.» Lobogj itt benn kis karácsonyi gyertya, odakünn úgyis nagy a sötétség, az éjtszakában bagoly huhog, ott künn valami nagy titkot rejteget a világ, remeg a föld, orkán készül, jó lesz szaporábban mormolni a zsolozsmát. Iszonyú seregek állnak készen a bosszúló harcra. «A Messiást nem várják immár, Nem kell többé a Messiás, Hazug a megváltás meséje, Szentségtelen a szentírás.» *(Békesség ünnepén.)*

Karácsonyi fenyegetése a későbbi szocialista költő kész programmja, amint *Mesék* című prózával vegyített verses

darabjában is már benne van a későbbi Ady-költemény és Ady-novella egész lelke és stílusa. Rejtelmes sorok a költő boldogtalan szerelméről, homályos élmények lázas fölvázolása. «És akkor éjtszaka lidérc ült reám, s egy kutya harapta a szívemet. Aranyból való trónon láttam magamat. Jobbomon ült Melanie, a néma, és igen-igen sírt . . . Most csókolj Miriám! Ó gonosz éjjel, Bús éjjele, bús, való meséknek.» Egy másik versében — rejtélyes célzásokkal anyai ágon való elődeinek nem magyar származására — följajdul a panasz : miért került ide, a hideg magyar földre, a hindúk napkeleti világából? Megcsókolom, — úgymond — a lótusz-virágot, hullatom könnyeim keserű záporát, siratom a napkeletet, siratom a Gangesz partját, ahonnan romlásra elkerültünk. Lásd, lótusz-virág, ez a világ nem a mi világunk, megöltek itt a hideg magyar virágok, megöltek engem, megöltek téged is : «A mi hazánk ez sohasem volt, Mi csak romlásra éltünk itten, A fény és illat buja álmát Elvette egy kegyetlen isten.» Szent kelyhedet megcsókolom, lótusz-virág ; napkeletre vágyódva, sírva, összeesve veled együtt hal meg az én idegen lelkem is. *(Lótusz.)*

De van néhány más költemény is ebben a versgyűjteményben az igazi Adyból, ezeket később sorra átvitte az Új Versek kötetébe. Ez itt a láp világa — mondja a magyar földről — szürke, silány, szegény világ ; a láplakók között örök ködben várom az én szép fényes reggelem, s ez a reggel meg fog jelenni. «Vagyok fény-ember ködbe bújva, Vagyok veszteglő akarat, Vagyok a láplakók csodája, Ki fényre termett, s itt marad, Köd-omlasztó reggelre várva, Várván, jön-e a virradat?» Az lesz a virradat! Vulkán-

hegyek nőnek a lápon, lángfolyó lesz a salakból, tetterővé válik a veszteglő akarat. «Talán vulkán-hegyekre lépek Vérvörös büszke lobogóval, És torlaszok fölött süvöltök Rombolni hívó bomba-szóval, A bűntengert szabadítom föl, Hogy kiszakítson nádat, tölgyet.» Ám lehet, hogy a vulkánhegyre fölnevet hozzám az ördög lánya, egy forrón lehellő asszony, s én elhajítom lobogómat, rohanok elébe, ráomlom gyilkos szerelemmel. *(Vízió a lápon.)* Mert örökké tartó nász az élet, minden kis mozgás csókba fúl, csókban fogan a gondolat. «Szent kéj a csók és szent az élet, A párzás végtelen sora S átok a csók, átok az élet, Ha nincs a csóknak mámora.» *(A csókok átka.)* Mit bánom én, ha utcasarkok rongya lesz is menyasszonyom, csak elkísérjen egész a síromba ; legyen kirugdalt, kitagadott céda, csak bepillanthassak néha a szívébe ; s ha lenn fetrengek az utca porában, boruljon rám, karoljon át. «Kifestett arcát angyalarcnak látom, A lelkem lenne : életem, halálom.» *(Az én mennyasszonyom.)* S már itt is a nő, a könnyek asszonya. Remegő ujjai a szívembe vájnak, gyilkos ujja rózsás illatú, s egyre hullatja könnyeit véres szívemre. «Az ajka itt mar édesen, A haja ide lebben, Az egész asszony itt pusztít, Itt, itt : az én szívemben.» *(A könnyek asszonya.)*

Ennek a költőnek nem volt szüksége arra, hogy Párisba menjen poézist tanulni. Lelki alkata a szabadgondolkodó irány szolgálatába állította, nagyváradi hírlapíró-társai megerősítették lelkében a forradalmi törekvések jogosultságának hitét, magyar olvasmányai segítségével minden idegen nyelv ismerete nélkül is eléggé tájékozódott a külföld modern lírai törekvéseiről. A francia szimbolistákat

és dekadenseket ekkor már jól ismerték nálunk, Kiss József folyóirata többször magasztalta őket, a Hétben közölt Baudelaire-fordítások a vidéki szerkesztőségekben is megtették a maguk hatását. A Hét rámutatott arra, hogy a költő a maga legbensőbb szerelmi élményeit leplezetlen őszinteséggel énekelje meg, ne gondoljon az avult erkölcsök védelmezőinek felfogásával, ne törődjék azzal, vajjon megérti-e a költőt az értelmetlen tömeg.

A lírikussal párhuzamosan bontakozott ki a prózaíró. Ady prózája eleinte a Hét filozofáló munkatársainak szellemét követte, különösen Ignotus Hugó cikkei visszhangoztak lelkében. Többi prózaíró-kortársa közül Bródy Sándorral voltak szorosabb irodalmi kapcsolatai. Sokat tanult Bródytól: életszemléletet, stílust, elérzékenyülést, hányavetiséget, nyers egyénieskedést, rossznyelvűséget, kaján humort. Rokonszenvesnek találta mesterében a meztelen női test imádását, a vér és arany hatalmának dicsőítését. A mohó ösztönök emberei voltak mind a ketten. Ady Endre hírlapi cikkírása kezdetben teljesen a Bródy-tő friss hajtása volt. Később a Bródy-stílusba új elemeket vegyített, a szeszélyes fordulataival még merészebbé — nem egyszer jóval fáradtabbá és homályosabbá — tette a keresztény olvasóközönségtől akkor még nagyon távol álló dekadens prózát.

Az ifjú publicista — Ignotus Hugó és Bródy Sándor tanítványa — prózában írt elmélkedéseivel sokkal jobban magára vonta a nagyváradiak figyelmét, mint költeményeivel. Cikkei a szabadgondolkodás célkitűzéseit szolgálták, s a konzervatív-nacionalista álláspont ostorozói

voltak. Olykor a politikai agitátorok nyers frazeológiájával szólalt meg, máskor a fölényes zsurnaliszták iróniájával bölcselkedett. A napi eseményeket a radikális-demokrata szemlélődő kritikájával tárgyalta, a közéleti jelenségekhez a progresszív pártállás felfogásával fűzte a maga szarkasztikus észrevételeit. Ezekben a hírlapi cikkekben sok igazságra mutatott rá, de sokszor megdöbbentően és fantasztikusan túlzott. Gúnyosan emlegette a magyar imperializmust, a történeti tradíciókat, a katolikus papságot ; magasztaló hangon szólt a zsidóságról. A nacionalizmus szerinte a legförtelmesebb hazugság és a legveszedelmesebb nyavalya. A feudális és klerikális reakció egészen reánk nehezedett, néhány mágnás vadászterületet akar csinálni az országból, de vigyázzanak a nagyurak és csatlósaik, mert ha így dolgoznak, az üldözött vadak fognak vadászni. Nem a szeretet váltja meg a világot, hanem a gyűlölet. A föld már dübörög, jön az új világ. A parlamentben csak Vázsonyi Vilmos képviseli az értelmet, körülötte Ázsia ordít ; óriás ez a kis zsidó a tudatlan magyar urak között, ezreknek tömege imádja őt, nem úgy, mint a keleti nomádokat, a baromi embereket, a jól ismert idiótákat : «szeretett úri véreimet».

Szenvedélyes hangú támadásai népszerűvé tették a költőt a nagyváradi zsidóság körében, s megnyitották az utat budapesti hírlapírói működéséhez. Nagyváradi ellenfelei kiforratlanul filozófáló, durva gyanusításokkal dolgozó, gondolatainak fűzésében logikátlan és kifejezéseiben zavaros zsurnalisztának tartották ; barátai az eredeti egyéniségű, tehetséges és vakmerő újságírót kényeztették

személyében. Néhány év alatt már kinőtt a vidéki sajtó kicsiny világából, s 1904. elején úgy indult neki párisi útjának, hogy onnan hazaérkezve nem tér vissza Nagyváradra, hanem elfoglalja az őt megillető helyet: valamelyik fővárosi szerkesztőség munkatársi asztalát.

Ady Endrét 1904-ig Budapesten csak néhány hírlapíró ismerte, annál emlegetettebb volt Nagyváradon. 1901. tavaszán a Nagyváradi Friss Újságban olyan vad cikket írt a nagyváradi kanonokok ellen, hogy a katolikusok nem tudtak hova lenni ingerültségükben. A nagyváradi káptalan sajtópert indított Ady ellen, a törvényszék az írót tíz korona pénzbüntetésre és három napi fogházra ítélte, az ítélőtábla és a kúria jóváhagyta az ítéletet. (Az ítélet után következő Ady-cikk egyik részlete: «Egy darabig az forgott az eszemben, hogy egy darabig nem szúrok meg senkit. Sem hájas kanonokokat, sem feudális tekintélyes urakat, senkit, de senkit. Miért legyek én őrült spanyol Kisázsiában. Szükségem van nekem erre? Hát szükségem van. Én egyelőre nem kívánom az eszemet csöndes útra tenni, sem tisztességesebb országba kivándorolni. Nekem megvannak a magam törvényei. Ezek kedvéért kiállom a dicsőséges magyar államét is.») Büntetését a nagyváradi ügyészség fogházában töltötte ki. (Egyik cikkében mindjárt megírta, milyen érdekes a börtön világa, mennyire irígyli rabtársát, a fiatal szocialista agitátort. «Milyen boldog az az ifjú ember. Vad és fanatikus. Hívő. Most felnéz az egyik börtöntetőre, s én esküszöm, az jut eszébe, hogy húsz év mulva erre is kitűzik a vörös lobogót.») — Mikor Jókai Mór második házassága botrányt botrányra kavar föl az országban, Ady védelmébe veszi az agg regényírót támadóival szemben. («Egész Budapest és a képére formálódó ország megköpdöste, dobálta, szíven szurkálta a szent öreg embert. Jókai kálvinista volt, kinek talán egyik istentelen őse a gályán sorvadt el. Hát illett-e, kellett-e e szörnyű bűnre még szörnyebbet követni el? Illett-e feleségül venni neki egy zsidó leányt? Volt egy fiatal, szép leány, akit nagyobb és szentebb érzés ihletett meg a Szent Ceciliák és Kunigundák érzésénél.

Egyedül akarta pótolni azt, amivel a magyar náció az ő Jókaijának adósa maradt. Ez a fiatal, szép leány mámorba ejtette a mi szent öregünk szívét, s mámorban fogja tartani az utolsó szemlezárásig. Áldassék érte e fiatal, e szép, e szent nő. Ma Jókai Mórné. És abban a percben, mikor Jókai Mórné lett, Hungáriává vált. A mi jótevőnkké, a mi nemtőnkké.») Jókai Mórt és nejét 1902-ben meghívják Nagyváradra, mindkettőjüket fényesen ünneplik, a rendezőbizottságban ott van Ady is. — Ugyancsak 1902-ben jelenik meg Nagyváradon Vázsonyi Vilmos, és a demokrata polgárok előtt előadást tart a Martinovics-összeesküvés történetéről. A katolikusok és a nacionalisták tüntetni akarnak ellene, de a szabadelvűek elnyomják a mozgalmat. Az egyik szálloda erkélyéről Ady Endre is beszél a sokasághoz : «Az eddig bujkáló, de gondosan ápolt, s immár ijesztően felnőtt nagyváradi klerikalizmu arra akarta felhasználni Vázsonyi eljövetelét, hogy erejét nyilvánosan is megmutassa. A terv Nagyvárad demokratikus népének tüntető szeretetével szemben nagy fiaskót vallott.» — Somló Bódog érdekében is izgatottan küzd. A nagyváradi királyi katolikus jogakadémia tanárai tiltakoznak tanártársuk radikális iránya ellen, az ügy a képviselőház elé jut, itt Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter megvédi Somló Bódogot támadói ellen. Ady Endrének a nagyváradi tanárok klerikális-nacionalista szellemét gúnyoló cikke szerint : «Nagyváradon esztendők óta csak tespedés van. Új gondolatot, új igéket alig-alig hallanak a katedráról. Ostoba dogmák szellemében, banálisokban, fatalizmusban, elfogultságban nevelődik az ifjúság. Az ember szinte szemmel látja, mint készül a jövő generáció, mely szűklátókörű, elfogult, maradi, csökönyös, szeparált és szürke lesz.»

Néhány idézet Ady Endrének a debreceni sajtóban megjelent cikkeiből :

«Szeretném valakinek elmondani, szeretném sírva bevallani, hogy én nyomorúlt, beteg ember vagyok. Az ajkamon a mosoly, az arcomon a derű, a szememben a büszkeség sugara nem más, mint hitvány tettetés, világbolondító álarcoskodás. Nem lelkesít semmi a világon. Beteg vagyok, víziókat látok.» (Debreceni Főiskolai Lapok. 1898. évf.) — «Mámor, mámor kell minden áron.

Bor vagy csók adja : mindegy. Ránk borul a köd. Haladunk fudat, hit, emlékezés és cél nélkül. De ha néha a lélek hamvából teléled egy szikra, egy pillanatnyira eloszlik a köd, s irtózattal látjuk meg a valót. Ilyenkor írom meg egy-egy versemet.» (Debreceni Hírlap. 1899. évf.) — «A Heltai—Makai-féle léha törpeségek úsznak az anyagi és erkölcsi elismerésben, szegény Reviczky Gyula pedig részletekben halt meg. Mit várjunk aztán mi, szegény epigonok? Küzdünk lenézéssel, közönnyel, nyomorral, s mikor megvetve az olcsó reklámot, összeszedjük, amit írtunk, s aminek minden sora egy-egy órával kurtította meg nyomorúságos életünket, várhatjuk, hogy észrevegyenek, hogy méltányoljanak.» (Debrecen. 1899. évf.) — «Meg kell mutatni, hogy emberi jogok s haladás nemzete, a francia, nem engedi a középkor visszatértét, mert két középkori intézmény — katonaság és katolikus papság — úgy óhajtanák.» (Debrecen. 1899. évf.) — «Gloire nemzete, a te földeden játszik az Élet komédiája legmegrázóbban! Fenséges és nevetséges, égi és pokoli, szűzi és megfertőzött egy káosszá verődve nyüzsög a te szőke vizű Szajnád partján, melynek hűvös vize annyi forró, lázas agynak adott már örök nyugalmat.» (Debrecen. 1899. évf.)

Idézetek nagyváradi cikkeiből :

«Az egyik fej szittya arc, kuruc haj, magyar bajusz. A másik arc síma, sok ráncú, ravasz, félelmes s Loyolára emlékeztető. Ez most a magyar sas. Az egyik fejét nevezik nacionalizmusnak, a másik fej határozottan klerikalizmus. Akármelyik fejet bíznák a kezünkre, levágnánk minden tétova, minden tusakodó lelkiismereti harc nélkül. De szívesebben a nacionalizmus-fejjel bánnánk el. Ez a fej veszedelmesebb. A nacionalizmusnál nagyobb hazugság nem állott még ki a harci porondra. A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb szemű embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngeséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyérirígységre, minden erényre és bűnre. Mi a célja vele? A célja, hogy a kit meghódít a szittyaarc, kuruc haj és magyar bajusz, azt kezére játssza a másiknak, a síma arcnak, a Loyola-félének. A Loyolákkal el lehet bánni. Ha túlságosan nyakunkra akarnak ülni, letépjük a reverendájukat. De ha nyalka kuruc

áll velünk szembe, hiába tudjuk róla, hogy feketébb Loyolánál is, bajos vele elbánni. Magyar a ruhája, a szava, a kardja. Az ördögbe is, kellemetlen volna hazaárulás gyanújába keveredni.» (A magyar kétfejű sas. Nagyváradi Napló. 1901. évf.) — «Szeretett úri véreim: a serleg tele. Nincs már itt nekünk semmi keresnivalónk: gyerünk vissza Ázsiába. Egy kis helyet talán kapunk, persze lehetőleg távol az ázsiai, kultúrára hajlandó népektől is. Vázsonyi Vilmos, az egyetlen magyar népképviselő, akit öntudatos nép választott, nem juthat szóhoz a magyar parlamentben. Az immár legbalkánibb parlamentnek ez a botránya irtózatos, kegyetlen világosságot adott a mi szemeinknek. Megtudtuk, hogy a magyar parlamenti gyermekek mind egyformák: esküdjenek bár a kétfejű sas karmára, Kossuth Lajos kalapjára, a pápa csalhatatlan őszentsége papucsára, bármire. Obskurus agyuk velejének vastag burkát csak egy kicsit kell megkarcolni, ott zsibongnak előttünk a maguk siralmas voltukban. Szeretett úri véreim, Ázsia ordított fel bennetek. A nosztalgia, a nomád, baromi ember méla vágyakozása rohamba tör ki. Nem voltam ott, de látom a képet. Középen az agyonhajszolt egyetlen intellektus. Sokat tud, sokra vágyik, merész a hite, elszánt a munkája, nagy a gyűlölete. És, óh szörnyűség, ősei a Jordánon keltek át. Ez a kis zsidó óriás közöttük. Ezt az óriást fiatalon fölkapta szárnyaira a hír. Imádja őt sok ezrek tömege, s tud. Ez, ez a legborzasztóbb! Ez az ember mer tudni közöttük, a tudatlanok között! De meg, hogy ez az ember zsidó! Egy harsány szitok hallszik. Lengyel Zoltán kiáltott, egy ifjú együgyű, ki hiányos intelligenciájával más kultúrországban evőkészlet-tisztító sem lehetne. Meg Rakovszky úr, meg a többi jól ismert idióta. Szeretett úri véreim, értsük meg egymást. A keleti nomád lomhasága lázad fel, ugye, hogy semmisítsük meg ezt az embert, mert tanulni, tudni s az ő fegyvereivel állni szemben nem tudunk. Ugye, így van, szeretett úri véreim? Néznek bennünket kultúrnépek. Látják képtelenségünket a haladásra, látják, hogy szamojéd erkölcsökkel terpeszkedünk, okvetetlenkedünk Európa közepén, mint egy kis ittfelejtett középkor; látják, hogy üresek és könnyűk vagyunk; ha nagyot akarunk csinálni, zsidót ütünk; ha egy kicsit már józanodni kezdünk, rögtön sietünk felkortyantani bizo-

nyos ezeréves mult kiszínezett dicsőségének édes italából ; látják, hogy semmittevők és mihasznák vagyunk. Mi lesz ennek a vége, szeretett úri véreim? A vége az lesz, hogy úgy kitessékelnek bennünket innen, mintha itt sem lettünk volna. Legyünk ez egyszer számítók. Kerekedjünk fel, és menjünk vissza Ázsiába. Ott nem hallunk kellemetlenül igazmondó demokratákat. Vadászunk, halászunk, verjük a csöndes hazai kártyajátékot, s elmélkedhetünk ama bizonyos szép ezeréves álomról. Menjünk vissza, szeretett úri véreim. Megöl itt bennünket a betű, a vasút, meg ez a sok zsidó, aki folyton ösztökél, hogy menjünk előre.» (Menjünk vissza Ázsiába! U. o. 1902. évf. — «Gróf Károlyi Sándor, ez a főuzsorás oligarcha, föl akarja akasztani az apró uzsorásokat. Már megmagyarázták azonban neki, hogy a kellemetlen francia forradalom óta nem éppen szokatlan dolog, hogy a hóhért is felakasztják. Nem értem meg, hogy galíciai Kahan Izráel miért inkorrektebb individuum, mint nagykárolyi gróf Károlyi Sándor de genere Kaplony, ha tudniillik mindketten inkorrektek. A zsidó plutokrácia és szocializmus rémeitől megriadt gróf a társadalmi erők harmóniájának himnuszát zengte el szepegve, s ugyancsak szepegve erősítgette, hogy meg kell védenünk a liberalizmust és a demokráciát, mert különben baj lesz. Egy szegény klerikális féreg, aki alig tizenöt-húsz millió forintnak lehet csak ura, íme megdöbben a plutokrácia növekedésétől, s még jobban megdöbben a közel levő szocializmustól. Ilyen körülmények között egyebet nem tehet : fölcsap a demokrácia apostolának. Ha a feudális és papi uralkodás meg nem szűnik Magyarországon, ötven év alatt elpusztulunk. De mit bánják ezt a Kártevő Sándorok, papok, mágnások, ultramontánok és buták!» (Kártevő Sándor beszéde. U. o. 1902. évf.) — «Hány naív lelket mételyezett meg már hitványságaival Bartha Miklós úr! Hát nem kellenek ugye a Vázsonyi-féle temperamentumok? Jó, elmondjuk mi, milyen temperamentumokra van szükségük a Bartha Miklós gazdáinak. Sok-sok millió birka-temperamentumra is legelőször. Sok-sok millió parasztra, aki mind szeresse a száraz fekete kenyeret, a jó levegőjű falut és a túlvilági kárpótlást ígérő papot. És azután? Mágnásokra, buta mágnásokra, akik kártyázni, szeretkezni, inni

s pöfeszkedni jól tudnak. Papokra, kik őrködnek a birka-temperamentumok birkasága érdekében. Ilyen temperamentumok kellenének a magyar oligarcháknak. Szeretnének néhány dominiumot csinálni ebből az országból. Kasznár-rendszert igen.» (A temperamentumok. U. o. 1902. évf.) — «A magyar nacionalizmus a legförtelmesebb hazugság s a legveszedelmesebb nyavalya. Kiaknázza a tömegek vad butaságát, a félműveltek szenvedélyeit. A nacionalizmus voltaképpen internacionális szövetkezete a sötétségnek, butaságnak s a gonosz tekintélyek önzésének. A magyar nacionalizmus talán még veszedelmesebb a többinél, mert ez áll legintimebb viszonyban Rómával, s mert kibővül a porosz junkerek veszedelmes ostobaságával. Leghasonlatosabb a spanyolhoz, mert a papok malmát hajtja. Testvérségben él az osztrák kereszténység szocialistákkal, mert a római vezetés közös, s mert ostoba és galád módon gyűlölködő, antiszemita. Az ország a csőd szélén áll, ám a magyar nacionalisták a magyar imperializmus hóbortjait hirdetik.» (Nacionalisták. U. o. 1902. évf.) — «Olyan szerencsétlen, kicsiny, a többinél is sötétebb országban, mint a mienk, különösen szent és nagy missziójuk van a világosság apostolainak, a szabadkőműveseknek. A humanizmus és világosság nevében törjenek előre. Törjenek pedig előre nyíltan, bátran és harciasan.» (Szövetkezés a világosság nevében. U. o. 1902. évf.)

Kiadások. — Versek. Debrecen, 1899. (Hatvanegy költemény. Kiadója: maga a költő. Ajánlása: «Édes anyámnak, hálám, tiszteletem és szeretetem jeléül.» Ábrányi Emil meleghangú előszavában a következőket olvassuk: «Az ön versei, tisztelt barátom, azért hatottak rám, mert megtaláltam bennük az igazi költőnek erős közvetlenségét. Önt nem a divat, nem a hiúság, nem a mások poétai dicsősége ingerli arra, hogy verseket írjon, hanem szívében megáradó és kifelé törő érzések belső kényszere. Önnél a vers nem tűzijáték, hanem igazi tűz: állandóan lobog, s fényt és meleget áraszt. Önnél a vers az az édes csöpp, mely dallamosan ömlik ki a szív csordulásig telt poharából. Igazságot, bensőséget találtam verseiben, akár a szerelem boldog szenvedéseit festi, akár a forrón szeretett édesanyához zokog, akár a hazáról énekel, akár a szatira, akár a bölcselkedés hangján beszél.»

A fiatal debreceni újságíró bizonyára azért kérte fel Ábrányi Emilt a kötet előszavának megírására, mert nagyobb figyelmet akart ébreszteni maga iránt a fővárosi sajtóban. Ez a terve nem sikerült. Bár Ábrányi Emil a túlzott udvariasság szólamaival dícsérte költeményeit, csak egy-két lapban jelent meg néhány jóindulatú sor a versgyűjteményről. A verseskönyv második kiadása az Amicus-könyvkiadóvállalat költségén Reiter László buzgóságából látott napvilágot: Ady Endre első verskötete. Budapest, 1921. Később a teljes Ady-kiadások az első Ady-kötetet is fölvették az Ady-versgyűjtemények sorozatába.) — Még egyszer. Nagyvárad, 1903. (Harmincegy költemény. Második verses könyvét szintén a maga költségén nyomatta ki a költő. Ebben a kötetben is a vidéki lapok hasábjain megjelent költeményeit gyűjtötte össze erős megválogatással. A Budapesti Napló, Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság névtelen ismertetései a szokásos általánosságok voltak, de egy akkor észre nem vett bírálat figyelmet érdemlő megjegyzéseket csatolt a kis kötethez. Ez a bírálat Szász Zoltáné volt Bródy Sándor Jövendőjében. A felületes olvasó, írta Szász Zoltán, bizonyára azt mondaná az új verseskönyvre, hogy szervezetlen vonaglás, kész formákat csak itt-ott mutató zűrzavar, nyomdába adott jegyzőkönyv; de ha a jóakaró megértés ül az ítélő széken, akkor a kis kötetből olyan értékességek tárulnak föl, amelyek megkapják a kritikust. Ezek a művészileg befejezetlen, s még csak félig kivésett költemények olyan értékes anyagból valók, amilyennel kevés újabb magyar költő dolgozik. A vidéki költő azok között a bús vadságú titánok között foglal helyet, akik erőiket érzik, de nem igen tudják használni. Egészen kész, foltnélküli költemények nem kerülnek az olvasó elé, csak sikerült akkordokat és megrendítő strófákat kapunk. A költőnek nincs szüksége másra, mint kritikai fejlődésre és művészi érzékének tisztulására. «Így azután szerencsésebb sáfárja lesz annak a sok értéknek, mely benne elrejtve lappang, s oly egyéniséggé növeli ki magát, amilyen a mi nem gazdag irodalmunkban igen kevés van.» A verseskönyv második kiadása húsz évvel később jelent meg a Reiter-féle Amicus könyvkiadó-vállalat költségén: Ady Endre: Még egyszer. Budapest, 1923. Azontúl többször is a

teljes Ady-kiadásokban.) — A zsidóságról. Nagyvárad, 1919. (A költő filoszemita cikkeinek gyűjteménye Fehér Dezső nagyváradi szerkesztő előszavával. A cikkek első megjelenésének ideje : 1901—1902.) — Rövid dalok egyről és másról. Ady Endre százhetvennégy ismeretlen verse. Összegyűjtötte : Földessy Gyula. Budapest, 1923. (Az eddig kötetbe nem foglalt Ady-versek gyűjteménye. A versek lelőhelyei : Szilágy, zilahi hetilap, 1896-tól ; Debrecen, politikai napilap, 1899-től ; Szabadság, nagyváradi napilap, 1900-tól ; Nagyváradi Napló, politikai napilap, 1901-től ; Budapesti Napló, politikai napilap, két vers 1905-ből. Földessy Gyula előszava rámutat néhány helyes szempontra. «Kevés kivétellel a lenge múzsa termékei ezek : lap-előfizetők szórakoztatására készült kroki-versek, melyek könnyű, napi, helyi, aktuális témáikkal az átlag újság-olvasó érdeklődési körén belül maradnak. Az ifjú Ady robotos zsurnaliszta-korából valók, legnagyobbrészt debreceni és nagyváradi újságíróskodása idejéből. E versek közzétételének jogosultságát a későbbi nagy költő jelentősége adja meg. Ady, maga, érthető módon hagyta ki őket gyűjteményeiből, mi azonban kegyelettel szedtük össze e külön-külön véve túlnyomóan efemer-értékű költeményeket. Ezek is elmellőzhetetlenül beletartoznak a költő működésének egészébe, s egy csomóba fogva őket el nem hanyagolható fejlődésrajzi és lélektani adatokat szolgáltatnak Ady emberi és költői egyéniségének megértéséhez. Nemcsak a későbbi nagy Ady-költemények ragyogásából verődik fény rájuk, hanem itt-ott belőlük is kivillan, kifényledezik Ady alakja, azé az ifjú Adyé, aki egy eldugott érmelléki faluból jőve, a zilahi, debreceni és nagyváradi stációkon át lesz mindinkább városivá, kultúrmagyarrá.» Ez a gyűjtemény is Amicus-kiadás.) — Márkó király. Ballada. Közzéteszi : Ady Lajos. Budapest, 1923. (A költő kéziratos versének hasonmás-kiadása az Amicus könyvkiadóvállalat költségén. Eredetijét a zilahi református kollégium Önképzőköri Albuma őrizte meg. Ady Endre mint hatodik osztályos gimnazista, 1894. januárjában írta balladáját. Tárgya : miképpen áll bosszút a hős Márkó szerb király hűtlen feleségén és a királyné csábítóján. Forrása : egy magyarnyelvű könyv a bolgárok történetéről. Első strófája : «Piros az ég, lángok nyalják, Égő falvak füstje

látszik, Szerbországnak minden hegye, Minden völgye vértől ázik.» A költő ekorbeli kéziratos versei közül csak ez maradt meg, a többit nem írta be az Önképzőköri Albumba.) — Ady-Múzeum. Szerk. Dóczy Jenő és Földessy Gyula. 1—2. köt. Budapest, 1924—1925. (Kiadatlan Ady-versek.) — «Ha hív az acélhegyű ördög.» Ady Endre újságírói és publicisztikai írásai 1900—1904. Nagyvárad, 1927. (A gyűjteményt Fehér Dezső állította össze és adta ki.) — Kardos László: Ismeretlen Ady-versek. Pesti Napló. 1928. évf. 152. sz. (Kiegészítés Földessy Gyula 1923. évi Ady-kiadásához: a debreceni lapokban lappangó Ady-versek 1898. októberétől 1900. februárjáig. Lelőhelyek: Debrecen, Debreceni Hírlap, Debreceni Ellenőr, Debreceni Főiskolai Lapok.) — Emőd Tamás: Hét elsikkadt Ady. Színházi Élet. 1928. évf. (Kiadatlan Ady-versek.) — Petri Mór: Az ifjúság. A zilahi diákság szépirodalmi hetiközlönye. Újság. 1930. évf. december 25. (Néhány Ady-vers 1894-ből.) — Harsányi Zsolt: Ady legelső verse. Pesti Hírlap. 1938. évf. május 22. (Közli a költő legrégibb versét. A húsz sorból álló rímelés 1891. november utolsó hetéből maradt fenn. Címe: Endre napra. A kéziratot a tizennégy éves nagykárolyi negyedik gimnazista levélben küldte el egyik barátjának, Juhász Endre ötödik gimnazistának.)

Irodalom. — Horváth János: Ady és a legújabb magyar líra. Budapest, 1909. — Szenes Béla: Az ifjú Ady Endre. Budapest, 1912. — Rédey Tivadar: Ady diákkori zsengéi Zilahon. Nyugat. 1919. évf. — Tóth Árpád: Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez. U. o. 1919. évf. — Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Kardos László: A 21 éves Ady Endre. Budapest, 1922. — Ady Lajos: Ady Endre. Budapest, 1923. — Benedek Marcell: Ady-breviárium. Két kötet. Budapest, 1924. — Nagy Sándor: Ady-emlékfüzet. Zilah, 1924. — Reiter László: Ady-könyv. Budapest, 1924. — Földessy Gyula: Ady verseinek időrendje. Ady-Múzeum. Szerk. Dóczy Jenő és Földessy Gyula. 1—2. köt. Budapest, 1924—1925. — Kardos László: A fiatal Ady világa. U. o. — Kőmives Nagy Lajos: Hepe-hupás vén Szilágyban.

U. o. — Nagy Sándor : Emlékezés Ady Bandira. U. o. — r. k. : Az első vers. Ady-emlék. Literatura. 1929. évf. — Földessy Gyula : Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. Budapest, 1934. — Komlós Aladár : Bródy Sándor. A Toll. 1934. évf. — Schöpflin Aladár : Ady Endre. Budapest, 1934. — Vajthó László : Reviczky és a fiatal Ady. Protestáns Szemle. 1936. évf. — Nagy Andor : Tavasz Váradon. Regény a fiatal Ady Endre életéből. Budapest, 1937.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ADY ENDRE, A KÖLTŐ.

A HUSZADIK század első évtizedében Ady Endre korszakos fordulatot hozott a magyar lírába. Gondolatainak csapongása, érzelmeinek világa, képzeletének kivetítése egészen más volt, mint az előtte élő magyar költőké. Új stílust alkotott, új költői nyelvet teremtett, ú versformákkal gazdagította a magyar lírát. Az irodalmi hagyományokból keveset vett át, kiélt témák hínárának tartotta kortársai költészetét, merészen szakított minden megszokottsággal. Bár sok fárasztó, pongyolán fölvázolt, béna verse maradt, szerencsés órákban írt költeményei a magyar irodalom megragadó művészi értékei.

1906-ban jelent meg az *Új versek* kötete, ebben a gyűjteményben és az utána következő három verses könyvben *(Vér és arany, Az Illés szekerén, Szeretném, ha szeretnének)* gazdag virágzással bontakozott ki a költő. «Góg és Magóg fia vagyok én, Hiába döngetek kaput, falat, S mégis megkérdem tőletek : Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?» Az *Új versek* négystrófás előhangjának ez a bekezdő versszaka a költő reménytelen sóhaja volt a konzervatív-nacionalista olvasóközönség felé ; Páris rajongója nagyon jól érezte, hogy hosszú utat kell még megtennie, amíg beérkezhetik az általános elismerés révébe. «Verecke híres útján jöttem én, Fülembe még ősmagyar

dal rivall, Szabad-e Dévénynél betörnöm Új időknek új dalaival?» Büszkén hivatkozik magyar eredetére, de honfoglaló elődei keletről jöttek, ő nyugat felől akarja meghódítani az országot újmagyar énekeivel. Öntsenek — úgymond — ólmot a fülembe, tiporjanak reám gazul, átkozzanak meg százszor : mégis szállni fognak dalaim új szárnyakon, magyarul, győztesen. «E versek — írja a költői előhang elé csatolt prózai ajánló soraiban — mindmind a Léda asszonyéi, aki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani a verseimet fogyó életem növő lázában, mély viharzásokon és poklok tüzében. Ennek a néhány versnek megkegyelmeztem. Engedtem őket életre jönni, s átnyujtom őket Léda asszonynak.»

Szerelmi énekköltéséből az érzéki szomjúságában kielégíthetetlen költő vallomásai áradnak. Minden múló fény és tűnő árny ezen a földön, csak a testi szerelem szakadatlan viharzása a boldogító valóság. Nő kell, ha mindjárt utcasarkok rongya is. Sok futó viszonyának tömegéből Léda asszony iránt érzett sóvár vágyakozása bontakozik ki legmerészebb színezéssel. Nem futó föllobbanás volt ez, nem is nemes szenvedély, hanem a női test leplezetlen kívánása, parázna vágyak beteljesülése, siralmas összeomlások máglyája. Örök párzás a lét, és még sincs boldogító csók. Magtalanul enyészik el a költő szerelme, kedvesével kötött frigyéből nem támad új Messiás : «Bús szerelmünkből nem fakad Szomorú lényünknek a mása, Másokra száll a gyermekünk.» A megszületni vágyó gyermek egymás karjaiba hajtja a szerelmeseket, de az új igék hirdetője mégis másoktól fog megszületni. «Áldott legyen,

ki eljövend, Az idegen, nagyálmú Gyermek, Kit küldtek régi bánatok.» *(A mi gyermekünk.)*

A költőt meddő szerelmi lázban öleli a nő, s az ölelés mesterasszonyának szeme áldott csodák tükre, mert a költőre, az áldott csodára, nézett! «S mert nagyon szeretsz : Nagyon szeretlek ; S mert engem szeretsz : Te vagy az Asszony, Te vagy a legszebb.» *(Mert engem szeretsz.)* Egymást tépdeső harc ez a szerelem : «Ellöksz magadtól, Ajkam csupa vér, Ajkad csupa vér.» *(Félig csókolt csók.)* Mint a kergetőző héják utolsó párzása az őszi parlagon : vijjogva, sírva, lankadó szárnyakkal dúlnak a csókos ütközetek : «Egymás húsába beletépünk S lehullunk az őszi avaron.» *(Héja-nász az avaron.)* A szívekben piros tűz lángol, de a csönd fehér ; olyan rémítő a csönd, hogy mindjárt elveszünk. «Fehér nyakad most nagyon is fehér, Vasujjaim közt fesse kékre vér.» Megállt az élet ; nincs kínja, könnye, mámora ; fehér ördög-lepel hullott le ránk. «Átkozlak, téplek, marlak szilajon, Átkozz, tépj, marj és sikolts, akarom. Megöl a csend, ez a fehér lepel : Űzz el magadtól vagy én űzlek el.» *(A fehér csönd.)*

Asszonya ölébe hull a költő, és sírva könyörög : kergesse ki az éjtszakába. «Mikor legtüzesebb az ajkam, Akkor fagyjon meg a tied, Taposs és rúgj kacagva rajtam.» Átok a legszebb jelen is ; menekülj ember, ha meg akarod őrízni szerelmedet ; menekülj, ha igazán kívánod asszonyodat. Hadd ragyogjon a kéjekre gyúlt női test hódító szépsége a mult illatos vánkosán, hadd maradjon érintetlenül a költő álma kedveséről. «Meg akarlak tartani téged, Ezért választom őrödül. A megszépítő messzeséget.» *(Meg akarlak*

tartani.) És ismét a gonosz órák kísértése : a gyógyíthatatlan betegség kiáltása és Léda megalázásának démoni gondolata. «Én beszennyezlek. Én beszennyezlek.» Hiába minden női odaadás, a fehér köntösű reszkető asszonyi árnyat magam elé parancsolom : «Telefröccsentem tintalével, Vérrel, gennyel, könnyel, epével.» Hiába reszket az árny : «Befoltozom gyanuval, váddal, Bepaskolom mérges csalánnal.» Csak libegj búsan, szerelmesen : «Én kikacagom kósza árnyad, Felé fúvok : menj, elbocsátlak.» *(Hiába kísértsz hófehéren.)*

Ha együtt van Lédával a kertben, még a virágok is siratják csókjaikat ; ha bálba mennek, elhal a zene a víg teremben, elalusznak a lángok, téli szél zúg. Itt a két halálarcú jövevény, a fekete pár. «Mi táncba kezdünk, és sírva, dideregve Rebbennek szét a boldog mátka-párok.» *(Lédával a bálban.)* Lakodalmuk előtt eljön felpántlikázott kaszájával a Halál-Násznagy, és szóra nyitja óriási harcsa-száját : Már régi mátkák, ideje őket összeadni, lekaszálni és megsiratni. Csönd van a lakodalmas házban, isznak-esznek a vendégek, a Násznagy kevélyen lépdel át a fekete leples szobákon, s hetykén pengeti a kaszáját : «S egy koporsóban kéken-sárgán Ott fekszünk mi egymással telve, Végre örökre egybekelve.» *(A mi násznagyunk.)*

Az asszony szeme szomorú és gonosz, mint két gyehennafészek, ajka mohó és vértelen, mint hernyók lepke-rajban, öle a boszorkány-pelyhek bűnös vánkosa. A költő hiába mond átkot önmagára, ha még egyszer közelítene ehhez a nőhöz, erőtlenül omlik karjaiba. *(Jöjj, Léda, megölellek.)* Száz alakban látja Lédáját ; látja szelídnek, gyönyörűnek,

angyalnak, méznek, áldásnak ; látja csúnyának, keserűnek, gonosznak, vériszaposnak, tunya dögnek. «Száz alakban, százképpen látlak, Látlak Ruthnak és Delilának, Látlak mindenkinek.» *(Ruth és Delila.)* Ki tudja, mit hoz a holnap, sietni kell a vallomással : te voltál, kedvesem, a mindennél több ; íme itt az írás, ha valamikor dadogva már nem emlékezem mostani vallomásomra. Apád lehettem egykor, férjed lehettem hajdanában. «Ezer éve vagy több éve, Valamikor lyányom voltál, Az én biztos lyányom voltál. Lyányom avagy feleségem?» *(Valamikor lyányom voltál.)* S ha neked volna leányod, Léda, milyen lány volna ez! Ágya körül éjfélkor aranyvirágok feslenének, szűz teste illata szíven ütne minden legényt, a világ kivilágosodnék, ha kacagna a lányod, s én felgyujtanám érte egy éjjel a világot, ha meghalnék is bűnömért : «Húnyt szemmel gondolnék reád, Átfogná két veszett karom S megölelném a lyányod.» *(Megölelném a lyányod.)*

Mária volt az anyám neve — sóhajtja a költő — s Veronikának nevezem Lédámat. «Máriától Veronikáig ívelnek el a férfi-karok : Veronikám, asszonyom, Lédám, Én most álmodni akarok.» Álmodni csecsemő-karokról, csókold meleg szájjal a szemem. Asszony küldött csókkal az életbe, asszony tanított a csókra. Mi az élet : asszony-öröm. A halál hajnalán Máriára emlékezem, a halál hajnalán altass el Léda. «Hadd álmodjam, hogy te vagy az anyám, az anyám.» *(Mária és Veronika.)* Ha távol vagyunk egymástól, és másokat ölelünk, akkor is egymást csókoljuk. Akármilyen idegent szerettem, Léda mindig ott volt karjaimban ; dús fekete haját hányszor hozták el arcomra

kócos szőke lányok ; ő is így csókol majd valakit reám gondolva, csukott szemekkel, ha már engem nem tud tovább várni. *(Csukott szemű csókok.)*

Távozások, találkozások, szakítás, kibékülés, szenvedélyek lelohadó tüzei, szerelmes versek föllobbanásai, végül az utolsó üzenetváltás órája. Megtört a varázs : «Hát elbocsátlak még egyszer, utolszor.» Feléd dobom feledésem palástját, vedd magadra sajnálatommal együtt. Ámító kegyből hányszor szépítettem meg sorsodat ékes Léda-zsoltárokkal, hányszor adtam át számodra másokkal váltott csókjaim ál-hitét ; kedvemre valókkal szerelmeskedtem, s te azt hitted, téged ölellek ; most átlépek az unott régi csókon. Kegyes voltam eddig hozzád, hadd biztasd magad szerelmesen, hadd örvendezzél verses rád-fogásaimnak, hadd hidd, hogy te is voltál valaki. Azt gondoltad, hozzám tartozol ; igaz, rajtad van krőzusságom nyoma ; úgy adtam az ölelést, hogy örömed teljék benne ; de ne feledd, jöttöm előtt csak kis kérdőjel voltál, s az életed csak jöttömmel teljesült be. «Lezörögsz-e, mint rég hervadt virág Rég-pihenő imakönyvből kihullva, Vagy futkározva rongyig cipeled Vett nimbuszod, e zsarnok, bús igát.» Imádkozom, hogy végre méltó nőhöz jussak, s kérem a Sorsot, válassza el sorsodat sorsomtól. «Mindegy, mi nyel el, ár avagy salak : Általam vagy, mert meg én láttalak S régen nem vagy, mert már régen nem látlak.» *(Elbocsátó, szép üzenet.)*

Kilenc év poklokra-fogadkozó szerelme, s a szerelem végén a mult emlékeinek durva szétdúlása. Gúnyos elfordulás a szerelmi költészet múzsájától, hetyke menekülés

a megúnt asszony ajkai közül. A zseni igen sokszor a legnyomorúltabb önzés és a legközvetlenebb árulás ; Léda is csak eszköz a költő kezében, hogy segítségével kifejezhesse mondanivalóit. És puszta eszközök a Léda mellett felbukkanó és Léda után következő nők is ; azt hiszi valamennyi, hogy a szerelmes férfi csakis őbenne találta meg boldogsága kielégülését, s a félreismert szerelmes azt mondogatja magános óráiban : «Magam szeretem, ha szeretlek.» Ha régi emlékek után kutat a költő, nem egykori barátnőinek arcképeit veszi elő holmija közül, hanem saját képmását : «Megcsókolok egy arcképet, Régi képet, Gyötört színű bánatosat, A magamét.» Minden elhagy lassankint bennünket ezen a világon, csak hű magunk marad meg roncsokban : «Ó, ezerszer is csókolom Az egyetlent, az egyetlent, Ki megmaradt.» *(A Magunk szerelme.)*

Sorra jönnek az Adák, Mylitták, Zsukák, Margiták ; sorra a Kis Senkik ; jók apró fellobbanásokra, töprengő versek írására. A költő több-kevesebb utálkozással szemléli az utána szaladgáló nőstényeket, de azért a kis női «csukák» haláláig foglalkoztatják. Boncza Bertával kötött házasságába az öregedő férfi szerelmének bágyadt vallomásai szövődnek be, csak a fészeképítés kezdetén csap föl lelkében a szenvedély lángja : «Újságos ízével a vágynak Pirulón és reszketegen Hajtom megérkezett, megérett Drága öledbe a fejem.» *(És mégis megvártalak.)* A beteg szív, roncsolt test, dúlt lélek révedezve tekint vissza a multba, sóváran keresi a jelen boldogságát, reménytelenül néz a jövő elé. «Lázban, vérben, sebben» gyötrődve pillant

ki otthonából a világháború orkánjába: «Gondoltam: drága, kicsi társam, Próbáljunk mégis megmaradni Ebben a gyilkos, vad dúlásban.» *(De ha mégis?)* Milyen bátor szíve volt egykor, milyen muzsikás kedve, s milyen beteg most, milyen vásott; halódó szíve dobogását csak neje akarata tartja ébren. Beteg szívvel, bús szerelemmel vallom neked kicsi párom: «Ne hallgasd rossz, beteg zenéjét, Jó a szívem, mert benne vagy te S szíveink az órákat éljék.» *(Beteg szívemet hallgatod.)*

Bár a költő a hús és vér poétája, bizonyos személytelenség van szerelmi lírájában. Nőit nem ismerjük meg közvetlen közelből. Nem vési ki alakjaikat, nem festi meg arcképüket, csupán magát adja, azonban sokoldalú ábrázolásban. Élete a sorvasztó szenvedélyek mámorában őrlődött fel. «Gyermekded kost, fehér gerléket, Első-fűbárányt, vért és velőt Áldoztam már négyéves koromban Százarcú Hágár előtt.» Vérem — büszkélkedik — már kiskoromban rítt, kacagott; hiába múltak az évtizedek, hiába jött azóta Kant és Spencer Herbert, maradtam a régi: oltárom az asszony, és asszony nélkül meghalok. «Leköpöm és csókolom őket, Ők: a semmiség és a világ S nekik viszem az Élet-vásárból A legszebb vásárfiát. S ha vásárolnom kellett csókot, Behúnytam a szemem és szívem: Ennyi szelíd, bús erőt nem vett még Perditákon senkisem.» Úgy csókolok én, mint egy isten, de nem a némbert, én magamat csókolom. Szeretem ezt a csókos komédiát, szeretem a nemem-ölő tábort, szeretem Magdalénát és Szűz Máriát. «Szeretem ahogy megszületnek, A csecsemőt, süldőt, vént, nagyot, Szeretek én mindenkit, ki asszony: Igaz, bús férfi

vagyok.» Hágár szent oltárának tüzébe dobálom mindenemet, Hágár tüzébe bámulok életem utolsó órájában is, amikor eljön értem egy irgalmas őszi est, s a szent tűzbe bukó tarka asszony-ravatalok felé csókot dob a halott. *(A Hágár oltára.)*

Emléket állít első szerelmének. Az érmindszenti kálvinista iskolában ismerte meg Gizellát, a kis zsidó leányt: «Vörös haja messze kilángolt A fruska-nyájból.» Tudtam, hogy csodát hoz számomra, izgató élet-titkokat, utáltam a többi leányt. «Tavasz virult a föld felett S kis hím lelkem hogy reszketett S hogy olvasztott kis leány-ajkad: Ma is sínylem, ó első asszony.» *(Az első asszony.)* S a másik emlék: diákkori szerelme egy lompos, álmos, szőke színészleány iránt. «Valamikor én azt a lyányt Vallottam a legméltóbb szűznek S csurgott a nyálam.» Az élet: néhány szamár vágy. «De akkor éltem igazán, Akkor tudtam nősténynt szeretni. Azóta már csak másolok.» *(Egy régi színész-leány.)* Megemlékezik első igazi csókjáról is. Bús íze volt a csóknak, átkozott volt az a csók; te Helénám, nem tudtad, ki csókol, és én nem tudtam, kit csókolok. Csak azt tudom, hogy kellettél nagyon, s nékem ma is több vagy, mint a ködös, beteg, égi angyalok. «Ha szájam csókra csucsorítom, Ha csók-vágy nélkül is csókot esdek, Heléna, tudom én, Hogy akkor is téged kereslek, Első Helénám, első csókom, Téged kereslek, téged kereslek.» *(Heléna, első csókom.)*

«Csókjaimat szedtem, vettem, Híven sohase szerettem. Ha esküdtem s majd meghaltam: Legjobb asszonyom megcsaltam.» Vérem gonosz volt, borús komédiás voltam,

csaltam a nőket és magamat. *(Híven sohase szerettem.)* Jaj a rólam álmodozóknak : barátnak és szeretőnek ; jaj azoknak, akik szeretnek, jaj annak, akit megcsókolok. «Akit én csókolok, elsáppad, Nem merem megcsókolni Az anyámat.» *(Akit én csókolok.)* De azért : csók az ájulásig! Valami figurás csók még a halálos ágyon is. Valami különös szerelem Isten kegyelméből. «Szörnyedjenek el, akik látják Az én öleléseimet : Új gonosz csókok tudományát.» *(Gonosz csókok tudománya.)*

Az olthatatlan lángú szerelmes nem mindíg leli örömét a naturalista-dekadens meztelenségekben. Tud ő gyöngéd is lenni, ért ő az impresszionista eszményiséghez is. Szimbolikus rejtelmeivel különösen ott fogja meg az olvasót, ahol bölcselő elemet visz szerelmi mesevilágába, ahol lüktető zenével kíséri fantáziájának játékait. *(A Csókcsatatér lovagjai, A Hóvár-bércek alatt, Asszonyok a parton.)* «Lentről nézem ős terebélyed Piros csodákkal rakott élet, Ó jaj, Te hitvány, te hitvány, te hitvány.» Sír a költő a maga szegénységében, sóvárogva eseng a gazdagság után, lent fetreng a porban. Imádja és gyűlöli az Életfa csodálatos bőségét, hívja és várja szerencséjét ; mindhiába, örökre koldus marad. *(Sírás az életfa alatt.)* Mert minden a másé! Be jó volna élni a szépséges világban, be jó volna elnyujtózni az ezer puhafészkű gyönyörű városban ; hiába, minden a másé! Mennyi öröm zúg, mennyi arany cseng, mennyi asszony van; és mind a másé! *(Sóhajtás a hajnalban.)* Hát ne legyen itt többé víg lakoma, tűz legyen minden arany ; ha már más nem lakolhat a boldog mosolyokért, haljon meg egy színes féreg ; megölök egy pillangót

— szent kéje az ölésnek — hadd fizessen meg minden gyűlöletemért: «Szárnyad van, csapkodsz, örülsz? Hát ezért öllek én meg. S boldog vagyok, mert öltem.» *(Megöltem egy pillangót.)*

Egyforma az a fülnek, ha kéj liheg vagy kín hörög. Vér és arany: ez a minden! A többi egyéb — hasztalan. Szerelem és pénz mozgatja az embert: élni és gazdagnak lenni! «Meghal minden és elmúlik minden. A dics, a dal, a rang, a bér, De él az arany és a vér.» *(Vér és arany.)* Aranyak csörgő muzsikája mindenütt, s a költő mint béna koldus jelenik meg a nagy Pénztárnok előtt: «Gyere nyavalyás, nyügös ember, Most kifizetlek.» És kifizetik születéséért, ifjúságáért, szenvedéseiért, költészetéért, s azért, hogy elpoklosodott. «Ki vagy fizetve béna koldus, S most meg fogsz halni.» *(A nagy Pénztárnok.)* A koldusköltő, mint a bibliai Lázár, éjféltájban ott imbolyog a palota előtt, cseng a gazdagok aranya, zizegnek a selymes bankók, hullanak a költő könnyei: «Kié az a pénz? Az én könnyeim hullnak. Száradjon el a keze, Gonosz és boldog keze A nyomorúltnak.» *(Lázár a palota előtt.)* Most Júdás alakjába képzeli magát: «Krisztus, poétám, szent alak, Eladtalak.» Eladtalak, mert az én szerelmem az Élet, selymet és pénzt akar egy leány, nem hallgatom tovább zsoltáros ajkad, nem kell a te égi birodalmad. «Galád vagyok? Galád az Élet, Bűve miért nincs az Igének? Vággyal, kínnal miért gyötör Pénzes gyönyör?» *(Júdás és Jézus.)*

Földi menyországában tobzódik a dúsgazdag bankár — a disznófejű Nagyúr — vigyorogva ül a kincsein, s a költő

megalázkodva hízeleg aranyáért ; símogatja sertés testét, az undokot ; élni akar ő is, mámorban és gondtalanul. De könyörtelen szívvel nevet a Nagyúr. «A zúgó Élet partján voltunk, Ketten voltunk, alkonyodott : Add az aranyod, aranyod.» S a költő eseng : titokzatos hívó szavak szólítanak a kéjre, szívemet marja a vágy, vitorlásomra vár a tenger, idegen táj és új leány hívogat, bennem zihál az egész élet, felém üget minden, mi új. Vigyorog a Nagyúr, nyöszörög a költő, zúgnak a habok. Nem mehetek, nem mehetek! «Ezer este múlt ezer estre. A vérem hull, hull, egyre hull, Messziről hívnak, szólongatnak És mi csak csatázunk vadul : Én s a disznófejű Nagyúr.» *(Harc a Nagyúrral.)*

Mi vígasztalhatja meg az embert ebben a rettentő világban, mi feledteti ideig-óráig a földi lét embertelenségeit? Ha a sors megtagadta a költőtől az élet kincses gyönyörét, majd megtalálja vígaszát az italozó éjszakában. Ital, pénz, halál, pogányság, gúny, harag, búbánat s a nagyrahivatott élet elpocsékolásán érzett fájdalom jajkiáltásai kavarognak a kocsma asztala körül. Ki tudna megbirkózni a bor és mámor hatalmával? A költő italos áldomására megérkezik a bíborpalástú, daloskedvű, pogány magyar Apolló, az ős Kaján. «Duhaj legény, fülembe nótáz, Iszunk, iszunk s én hallgatom. Piros hajnalok hosszú sorban Suhannak el és részegen Kopognak be az ablakon.» Ott ül az asztal mellett a mámoros csaták korhely félistene, ömlik a bor az asztalon, s a költő könyörög hozzá, engedje már útjára : sok volt a jóból, bűnből, szerelemből, az öröm már nem öröm, mire való a mámor; szegény,

beteg, kósza szolga ő már, elhasznált, koldus, hitetlen bolond ; lelke alatt nagy mocsár : a förtelem. S nagyot nevet az ős Kaján, paripára kap, nyargal tovább, viszik a pogány dalok, víg hajnalok, boszorkányos szelek. «Száll Keletről tovább Nyugatra. Új, pogány tornákra szalad S én feszülettel, tört pohárral, Hült testtel, dermedt-vidoran Elnyúlok az asztal alatt.» *(Az ős Kaján.)*

Ebben a borús költészetben minduntalan látomások, jelképek, rejtett vonatkozások bukkannak föl. Itt van az élet képe : a fekete zongora. «Bolond hangszer : sír, nyerít és búg. Fusson, akinek nincs bora, Ez a fekete zongora. Vak mestere tépi, cibálja, Ez az élet melódiája. Ez a fekete zongora.» A világtalan mester — Isten, a végzet, a sors — vakon játszik az élettel, az élet ütemére kiömlik a költő vére. *(A fekete zongora.)* Máskor megelevenedik lelkében kedvesének emléke. Ódon, babonás vár a lelke ; mohos, gőgös és elhagyott. «Örökös itt a lélekjárás, A kripta-illat és a köd, Árnyak suhognak a sötétben S elátkozott had nyöszörög.» Kedvese, a fehér asszony, benn jár a várban, s kinevet az ablakokon : a költő két sötét szemén. *(A vár fehér asszonya.)* Ó, mikor a költő lelkében, az elmúlt ifjúság Holt-tengerébe, annyi szerelmi elszakadás után újra beevez a piros-fekete glóriás asszony! «Piros-fekete glóriával Evezz, evezz csak csöndesen. Én tudom, hogy lelkembe süllyedsz S ott halsz meg majd, én szerelmesem.» *(Csolnak a Holt-tengeren.)*

A tenger, az igazi, ott zúg a költő lábai alatt. Ezüstlávát ivott a víz, reszket a föld, inog a pálmás part, összehajolnak a kaktuszok, bús ragyogásban várunk valamit ; s ím, violás

árnyak ködében nagy vízi szekér tör elő a messzeségből, vörös szárnya repesve csapdos ; megáll, vár, pihen ; vajjon ő jön-e, az új vezér, piros hajnalt hoz-e vagy vérözönt? *(Vörös szekér a tengeren.)* A tenger mellett húnyja le majd szemét a költő, breton legények és leányok viszik testét zsolozsmaszóval vörös bárkára, téli orkán vad szele dobban, s a vörös bárka tengerre vágtat. *(Temetés a tengeren.)*

Mily találkozások a szárazföldön! Hahó, éjszaka van, zúgó vadonban őrület-éj ; itt a váli erdő, itt Vajda János és szerelmese, Gina ; vakít a vén költő csont-teste, vídáman hozza Gináját ; hahó, ez nem Gina, ez Ady Endre asszonya, Léda ; nevet a vén költő, az erdőn kigyullad a fény, Gina fut, s Ady Endre homlokát megsímogatja szent költő-elődе ; hahó, őrület-éj, zúg az erdő. *(Találkozás Gina költőjével.)* Holdfény alatt járja a költő az erdőt, vacog a foga, fütyürészik, háta mögött a tíz öles Csönd-herceg ; jaj, milyen borzalmas némaság, milyen gyilkos óra ; csak némulna el a füttyszó, egy jajgatás, egy roppanás : «Csönd-herceg nagyot lépne és eltiporna.» *(Jó Csönd-herceg előtt.)* Szent György-nap éjén dohos várak ódon termeiben táncolnak az özvegy legények. «Bolond és fehér valahány. Lesik a szent, tavaszi holdat. Hopp-Sárit és Ave-Máriát Váltva és bokázva dalolnak.» Tátongó sír az éjszakában, a sír legmélyén nők és rózsák, ide hull a sok özvegy legény, egy rózsát tép le mindegyik, sóhajt, hörög, asszonyt keres, hajnalra meghal valahány. «Reggel hiába gyűl a nép, Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak : Egy-két vércsöpp s könnyfolt a falon S egy-két bolond, verses papírlap.» *(Özvegy legények tánca.)*

A magyar föld soha nem ragadja el szépségével a költőt, inkább csak az elkeseredés, kicsinylés, gúny hangjait csalja ki lelkéből. Mi öröme lehet a faluban? Belehalok — kiált fel — ha azt mondják, hogy én itt szálltam útra, megtagadom a csókot, amely útra indított. «Én a bolondos zajnak, Én a cifra városnak Vagyok a kóbor lelke, Ne gyalázz meg hát, falu.» *(El a faluból.)* Hiába érkezem haza, hiába dobogok lábammal, hiába költögetem az alvó avart, az én vén földem aludni akar. S amikor fölriad a hullafoltos vén alvó, akkor is átokra nyílik ajka : pusztulj innen város beteg szerelmese, én idegennek ágyat nem vetek, bús álmaiddal vándorolj tovább. «Sírnék : nincs könnyem, szólnék : nincs szavam, Csak szállok búsan, némán, magasan, Elűzött a földem.» *(Elűzött a földem.)* El a városba! El Budapestre! Átok-város ez is, még meghalni sem jó. «Fény-emberem ide kerültél? Csúf Budapest a ravatalod?» *(Költözés Átok-városból.)* Korán jöttem én ide, ebbe a nagy magyar sivatagba. «Ténfergek s már az sincsen, Ami könnyre fakasszon.» *(Korán jöttem ide.)* Meg kell itt rokkanni a magyar Messiásoknak. Összeesem én is, lerogyok vígan, elnyúlok bátran a nagy magyar éjszakában. Nem az első hullás ezen a tájon. «Ki magyar földön nagy sorsra vágyik, Rokkanva ér el az éjszakáig.» Ám azért daloljunk néha, vívjuk az egeket búsan, átok-zenével csalogassunk másokat. «Hadd jöjjön más is, Rokkanjon más is, pusztuljon más is.» *(Ének a porban.)*

Menekülni innen, minél messzebbre futni ebből az országból Párizs felé. «Megállok lihegve : Páris, Páris, Ember-sűrűs, gigászi vadon. Pandúr-hada a szájas Duná-

nak Vághat utánam: Vár a Szajna s elrejt a Bakony«. Nevezhetnek hitszegőnek, vihetnek máglyára a szittyák, Páris szívén fekszem. Hunnia szegénylegényét nevetve őrzi, s beszórja virággal a szajnaparti Bakony. «Itt halok meg, nem a Dunánál. Szemem nem zárják le bús kezek. Hív majd a Szajna, s egy csöndes éjen Valami nagy-nagy, Bús semmiségbe beleveszek. Vihar sikonghat, haraszt zörrenhet, Tisza kiönthet a magyar síkon: Engem borít erdők erdője S halottan is rejt Hű Bakony-erdőm, nagy Párisom.» *(Páris, az én Bakonyom.)* Jaj, milyen érzés, mikor innen visszakényszerít a gonosz sors! «Reggelre én már messze futok, s bomlottan sírok valahol: Most sírni, nyögni nem merek én, Páris dalol, dalol.» Téli sírkertek szele jő felém, hallom a magyar ég koldus zsivaját, megyek a magyar temetőbe. Fagyos lehellet és hullaszag száll ott minden virág felett; elátkozott hely, nekem hazám: a naptalan Kelet. «Ó, az élet nem nagy vigalom Sehol. De ámulni lehet. Szép ámulások szent városa, Páris, Isten veled.» Dalolj, dalolj, szent város; idegen fiad daltalan tájra megy, szegény; mégis megyek, mert sorsom visszakövetel, azután meghalok; nem lesz több mámorom, kinyúlok bután, hidegen. «Csipkésen, forrón, illatosan Csak egyszer hullna még reám S csókolná le szemeimet Egy párisi leány. Az alkonyatban zengnének itt Tovább a szent dalok. Kivágtatna a vasszörnyeteg És rajta egy halott.» *(A Gare de l'Est-en.)*

Halálszagú, bús magyar róna — jajdul fel a költő — lelkek temetője. Hány megölt lélek sikolt itt bús átkot az égig! «Ó, boldogok itt, kik nem éltek, A legkülömbek sohse

éltek, Itt meddő a nagy gerjedés, S százszor boldogok a vetéltek.» *(A lelkek temetője.)* A piszkos, gatyás, bamba emberek megölik itt a költészetet. Ha valamelyik szent dalnok szívében virág nő, csorda-népek legelik le. Mit csinálhat itt bármilyen csoda-költő: eltemeti dalát, s káromkodik vagy fütyörész. *(A Hortobágy poétája.)* «Jöttem a Gangesz partjairól, Hol álmodoztam déli verőn, A szívem egy nagy harangvirág S finom remegések: az erőm. Gémes kút, malom alja, fokos, Sivatag, lárma, durva kezek, Vad csókok, bambák, álom-bakók, A Tisza-parton mit keresek?» *(A Tisza-parton.)* Gázol az elvadult tájon, dudvás földön, vad mezőn: ez a magyar ugar. Az égig nyúló giz-gazok között nincsen virág, ezt a szűzi földet valami rágja. «Csönd van, A dudva, a muhar, A gaz lehúz, altat, befed S egy kacagó szél suhan el A nagy Ugar felett.» *(A magyar Ugaron.)*

Hasztalan minden küzdelem és reménykedés. Halál-tó ez az ország, hiába keringünk fölötte mi szép, bátor, büszke madarak. «Ezt a bűz-lehű bús tavat Így is nevezik: Magyarország.» Sohasem is lesz máskép, így rendeltetett. «Erőt mi rajta nem veszünk: Halál-tó marad Magyarország.» *(A Halál-tó fölött.)* Hajh, Alföldre lenyargalt, szűk, vénfejű magyar nép, nincs e nagy világon szánandóbb nép nálad. «Se viráguk, se fájuk, Se némettel békéjük, Se kedvük újjá lenni: Álmuk a zsíros Semmi.» *(Gőzösről az Alföld.)* Miért is él a magyar ihar nyomorúltul a tölgyek között, miért lombtalan a lombunk, virágölő a virágunk, árnyéktalan az árnyékunk, miért vagyunk erdő csúfja? «Száradjon ki az iharfa, A büszke fa, a magyar fa,

Amely engem gyökerével Bever, lehúz, ide láncol. Leveleit elhullassa, Virágait korán esse, Sohse lássa, sohse lássa A szent Napot terebéllyel.» *(Ihar a tölgyek közt.)*

A magyarság sorsa megpecsételtetett. Nagy tivornyán borral-vérrel idézi a költő a holtakat, s meglátja dölyfös ősét, Ond vezért, a vad ősmagyart. Ez volna az őse, ez az idegen? «Hiába akarnám, szeretném, Nincsen hozzá semmi közöm, Más a szemem, gerincem, eszmém.» Más a lovam, a vérem, álmom, ez a faj nékem idegen. «Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva E kerek földön senkire, Csak fajából kinőtt magyarra.» *(Ond vezér unokája.)* Szerencsétlen magyar faj: «Mert gyáva volt és szolga volt S életét élni sohse merte, A Sors, a sorsa, Hajh, be megverte, be megverte.» *(A fajtám sorsa.)* Minden ideálunk másutt megunt ócskaság már, csak cammogva fonjuk életünk fonalát másoknak elhányt guzsalyáról, a fajtám nyomorúsága még az én koldusságomnál is kietlenebb. «Cirkusz-ponyvák Bohócsorsa leng előttünk.» *(A fajok cirkuszában.)* Ha van Isten, ne könyörüljön ezen a fajtán, verje csak, verje velem együtt ezt a veréshez szokott népet, cigánynépek langyszívű sihederjét. «Ha van Isten, földtől a fényes égig Rángasson minket végig. Ne legyen egy félpercnyi békességünk, Mert akkor végünk, végünk.» *(Nekünk Mohács kell.)* A végzet úgyis elérkezik kérlelhetetlenül. Kezében óriási rostával áll az idő, vídáman rostálja a magvak közül az ocsút, kihullatja a hült világokat, aszott nemzeteket, renyhe népeket. «Be igazság szerint hullunk ki A kegyetlen óriás rostán, Kedvét nem töltvén az Időnek.» *(Az Idő rostájában.)*

A költő mindezek ellenére is igaz magyarnak vallja

magát. Én nem vagyok magyar? Riad föl elkeseredetten. Hiszen ős Napkelet olyannak álmodta a magyart, amilyen én vagyok: hősnek, borúsnak, büszke szertelennek, kegyetlennek, merésznek, újnak, örök-nagy gyermeknek, nagylelkűnek, szomjasnak, búsítónak, nyugtalan vitéznek, egy szerencsétlen isten fájdalmas remekének. «S az álmosaknak, piszkosaknak, Korcsoknak és cifrálkodóknak, Féligélőknek, habzó szájúaknak, Magyarkodóknak, köd-evőknek, Svábokból lett magyaroknak Én nem vagyok magyar?» *(Én nem vagyok magyar?)* Föl-földobott kő vagyok, kicsi országom, újra meg újra hazatér a fiad. Messze tornyokat látogatok, azután elbúsongok, s lehullok a porba, amelyből vétettem. Elvágyom, s nem menekülhetek, magyar vágyaim elülnek, s megint fölhorgadnak. Tied vagyok, kicsi országom, haragomban, tied vagyok nagy hűtlenségemben, szomorú magyarságomban; föl-földobott kő: bús akaratlan, példás alakban Te orcádra ütök. «És, jaj, hiába, mindenha szándék, Százszor földobnál, én visszaszállnék Százszor is, végül is.» *(A föl-földobott kő.)* Pimasz, szép arccal, búsan könyökölve sír az én fajtám, a magyar. «Olykor utálom, néha szeretem: Ennyi emberséges bánatot Nem adott volna más fajta nekem.» Ha meghalunk, majd egyformán halunk. *(Pimasz, szép arccal.)* Gúnyos fájdalmunkból kicsordul egy ifjú-ősi könny, és utána mint a zápor jön a többi könny: miért is, miért is, miért is? S nincs vége könnynek és miértnek. Csöpög a könny és hömpölyög a hahota; hahotája azoknak, akik semmit sem értenek meg, és sohase kérdik: miért is? «S itt valahol, ott valahol Esett, szép, szomorú fejekkel Négy-öt magyar össze-

hajol. Miért is, miért is, miért is?» *(Négy-öt magyar összehajol.)*

El kell jönnie a megváltás órájának. «Új szelek nyögetik az ős magyar fákat, Várjuk már, várjuk az új magyar csodákat. Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig, Vagy ez a mi hitünk valóságra válik.» *(Fölszállott a páva.)* A hit : a marxista jövő ; az eszköz : a forradalom ; a cél : a társadalmi rend összezúzása. A mágnások, papok és vármegyei nemesurak kényuralma ellen minden elnyomottnak össze kell fognia a szolganépek nemzetiségi Bábelében, ebben az álmos Magyarországban. Vajjon csak a magyar proletár szenved-e? Szenved az oláh és a szláv is ; közös a bánatunk ; jaj annak itt, aki nem úr és nem bitang. Gyalázatunk, keservünk ezer év óta rokon, miért nem találkozunk hát mi elnyomottak az eszme-barrikádokon ; miért nem mondunk már egy nagyot mi milliók : magyarok és nem-magyarok ; meddig lesz még Magyarország népe kalitkába zárt csacska madár? Se hitünk, se kenyerünk, de minden a mienk lesz, ha akarunk, ha merünk. *(Magyar jakobinus dala.)*

Eszményi magasságban emelkedik föl a multból a nagy parasztlázadás vezérének véres alakja. «Különb volt, mint nyolcvan apátúr, Szentebb úr nem vala itten, Úgy trónolt ott a tüzes trónon, Mint az egekben az Isten. Tréfás gyilkosok csiklandozták S meghalt komoly, büszke fővel. Háta mögött egy püspök állott Szentelt vízzel és füstölővel.» *(Dózsa György lakomáján.)* Mi lesz hé, mostani nagyurak, ha kaszás népem élén felétek indulok? Rabló váraitokból merre futtok hitvány hadaitokkal? «Dózsa György

unokája vagyok én, Népért síró, bús, bocskoros nemes.» *(Dózsa György unokája.)* Egyszer volt itt lakodalom, amikor az ország vőlegénye Dózsa György volt ; egyszer volt vulkán ez a föld, amikor a harag és a bosszú ítéletes viharba tört ki ; egyszer volt itt hit, amikor minden becsületes erő hurkot tépve, csókákat vetve, irtva támadt ; egyszer volt itt igazi forradalom, amikor nem alkudtunk, hanem rendet csináltunk. «Egyszer volt itt egy kis remény, De véres és tüzes remény. Jönnie kell új Dózsa Györgynek S fog is jönni. Jaj, félek, meg nem érem én.» *(Egyszer volt csak.)* Bár jönne már Dózsa, csak még egyszer jönne! Csak egyszer, Dózsa György! «Az volt a szép, hogy senkinek Nem adtak akkoron kegyelmet. Tán a gyermek Volt egy kicsit jó kiméletre.» Jó istenünk, ma már mi lenne, ha a gyermek sem kapott volna kegyelmet, és most ott volna, ahol apja, a legyilkolt úr. *(Még egyszer jönne.)*

A Hortobágy beüzen Debrecenbe : Civis-urak, nagy baj lészen! Ijedten táncolnak a debreceni tatár agyvelők : Civis-urak, új világ készül a Hortobágyon, nagy baj lészen, ha vörösen beérkezik a Délibáb! *(A Délibáb üzenete.)* Milyen jó bolond is a paraszt, nekifog a tavaszi munkának holott ezer év óta mindig csak az urak számára robotol a cselédféle. Még a föld is nagyot kacag ilyenkor. Ha nyár éjszakáján a grófi birtokon kigyullad az asztag, a szegény aratót vad fájdalom gyötri, pedig miért panaszkodik, hiszen a korgógyomrú parasztnak nincs köze a földhöz ; siratják a semmit, a másét, a gróf talán éppen agarász. *(A grófi szérűn.)* Ám föltünedeznek az égen a vörös jelek. Dalolva megy az urak gyáva seregének a fölkelő nép, s nem

ijed meg ágyútól, gyiloktól, úri bitangságtól. Ha meghalunk, hát meghalunk, de velünk hal minden. Mert ez az ország a mi országunk, s nem hóhérainké ; itt most már a mi kezünk épít, s nem azok fognak uraskodni, akik ezer évig tobzódtak. *(A Hadak Útja.)*

Előre, magyar proletárok! Az urak földjén ti vagytok az Isten, ami csak szép, ami reménység, mind ti vagytok. Nyakatokon vad úri tatárok ülnek, s ti éheztek, holott hitványabb Nérók még nem éltek a földön, mint ebben az országban. Beteg ember vagyok, nem harcolhatok fegyverrel, de szíveteket megérdemlem; veletek száguld, vív, ujjong a lelkem : véreim, magyar proletárok! *(Csák Máté földjén.)* A proletárfiú is tanulja meg, hogy a derék, lelkes, úri szittyák országában ezer év óta gyötrődik a munkásember ; néhány ezer úr gúzsba kötötte millió rabszolgáját ; amit a bús nép szerzett, azt a víg uraság zsebrerakta. Megláncolták és butították a dolgozó milliókat, de immár más világra készülünk, más lesz Magyarország. Minden sápadt munkásgyerek készüljön föl a háborúra : szét kell zúzni az urak kovácsolta bilincseket. *(Történelmi lecke fiúknak.)*

Ó, én rab-atyámfiai, mit érne az én rongy életem, ha nem mehetnék el tihozzátok, ha nem fogadnátok be magatok közé. Minden úri megmozdulás közelebb visz tihozzátok. Hogy fogadtok egy jövevényt, mehetek-e közétek, futhatok-e tihozzátok? «Ó, én rab-atyámfiai, Nem fog átok : Elmegyek én tihozzátok.» *(Menekülés úri viharból.)* Szívemet küldöm hozzátok, tagadjatok meg, mégis a tietek vagyok, helóta nép, helóta költő. «Ha nem láttok testvé-

reteknek, Megsokasodnak a redők Bús homlokomon és lelkem táján.» Oda akarom adni nektek forradalmas lelkemet. *(Küldöm a frigy-ládát.)*

Márciusi nap, te még nem gyujtottál igazi magyar forradalmat! Akard végre azt, hogy a miénk legyen ez az ország! «Verje meg, verje meg, ha van verő Isten, Aki csak egy kicsit ósdit akar itten, Mert itt kárhozat van, itt le kell gyilkolni, Mindent, ami régi, ezeréves holmi. » Nincsen ilyen büdös úr-szag sehol a világon, változásért és újért kiált itt minden. S rázzák bár a papok tömjénüket még gőgösebben, ide már Petőfi forradalmi szava is kevés: mindent fölrúgó tettre van szükség. *(A márciusi Naphoz.)* A május izgat, ír, beszél, szemben száz hazugsággal, száz hamis törvénnyel. Vigadj tömeg, mert rátok vár az ország, föl kell szabadítanotok a magyar földet. *(A május: szabad.)*

Rengj csak föld, mi kacagunk utoljára. Hiába raknak katonákat, pandúrokat, vérebeket nyakunkba, egy Isten sem tudná ma már lefogni ereinkben a lázat. Csak dühöngjön az új, kan Báthori Erzsébet, a vad, geszti bolond, Magyarország úri trágyadombja el fog hamvadni. Budapest utcáin s a falvak csöndjében dühök remegnek; eljött hát végre a pusztánkba Isten szent küldöttje, a Sátán. «Kis romlott ország vén kadáverét Fűti élettel a vér, a mi vérünk.» Mise, tömjénfüst, babonák dőlhetnek már ránk, csupa teremtés lángol a szemekben, örök tavasz, örök forradalom. «Hogy ragya verjen, marjon mindenütt, Hogy jöjjön a döghullák varja Mindenkire, aki vén, savanyú Akaratát most piszkosan akarja Lelkünkön és a szennyes

Hunnián.» Hogyha volna Isten, aki bosszút állani nem átall, latrainkra tűzzel lesujtana. Hogy fussanak rá — Tisza Istvánra — minden nyavalyák, hogy a törés jó kedvvel törje: «Ez a gazember még lakolni fog.» *(Rengj csak föld, Mi kacagunk utoljára, Rohanunk a forradalomba, Új tavaszi seregszemle, Enyhe újévi átok.)*

De érdemes-e még ezzel a gyáva nemzettel törődni, vannak-e a proletárokon kívül igaz emberek? Gőgös undorral volna jó nézni, hogyan kerül zátonyra, az úri kalózok kezén, a rossz magyar hajó. «Szól a sípszó: átkozott nép, Ne hagyja az Úr veretlen, Uralkodást magán nem tűr S szabadságra érdemetlen.» Nincs olyan komisz sors, amit meg nem érdemlünk. «Úri sírások s zsebrákok dúlnak itt bent, Kövér papok árusítják az Istent.» Ilyen rongyországot úgysem lehet lázadásba vinni. Messzi-magyarok, amerikai magyarok, jaj be irígyellek: itthon már minden elveszett; boldogok vagytok, mert messze vagytok tőlünk. Gyáva volt és szolga volt mindíg a magyar. «Ma is itt ül lomhán, petyhüdten: Fejét, jussát, szívét kobozzák S ha néhányan nem kiáltoznánk, Azt se tudnák, hogy őt pofozzák.» Átok a zsivány-vérű elnyomókra, vezérük is veszendő, kerge kos; nemzetségük dölyfös fejéről már hull az ingó korona; hiába jönnek vérebekkel, gyáva a zsoldos, bátraké a reggel. «Tombolj zsivány-had, az átok fogott.» *(Az undor óráiban, Sípja régi babonának, Hát ezért bolondultunk, Véres panorámák tavaszán, Nem nagy dolog, Üzenet amerikai véreimhöz, A Hóseás átka.)*

«Kelj föl, ó, kelj föl, szent vörös Nap Reám, ragyogva.» Feketeséget látok mindenütt, késlekedő vörös Nap, hoz-

zád kiáltok. Kelj föl, vörös Nap, addig, amíg én is itt vagyok: pusztítóbb leszel, ha én nézlek. *(A vörös Nap.)* Röpdössetek csak régi zászlók, röpdössön a turul, a babona, már fölépültek az új várak: a piros lelkek. Az ósdi várak leomlanak, csupa új vár lesz a világ. *(Új várak épültek.)* Sohase hull le a vörös csillag, akkor is ott dölyföl majd az égen, amikor a Nap és a Hold már rég lehullott. «Vörös csillag, ragyogj és trónolj. Mióta ember néz az égre, Vörös csillag volt a reménye.» *(A csillagok csillaga.)*

A vörös csillag Oroszországban gyökeresen elvégezte munkáját, s később Magyarországgal is megízleltette a rohamkéses csillag-uralmat. A világháború egyelőre véget vetett a költő vörös álmokba burkolt szocializmusának. Megénekelte a hadüzenet kísérteties éjszakáját: az égből dühödt angyal dobolt riadót a szomorú földre, csúfolódóbb sohase volt a hold, különös, különös nyár-éjszaka volt. *(Emlékezés egy nyár-éjszakára.)* Nemzetét nem buzdította harcra, bár a faji érzés olykor megvonaglott szívében. Hogy rohannak a magyarok, — öregek, ifjak, dacosak — az elmúlás mezejére; hogy szól, zuhog, árad a nótázás az ajkukon! Ez a regék ősi népe, a dal és fátum népe. «Így járnak a Végezés ormán Ezer és ezer évek óta, Mindíg a Halálba loholtak S el nem hagyta őket a nóta.» *(Nótázó, vén bakák.)* Ennek a népnek, ennek a mesebeli Jánosnak, van elég tapasztalata a megcsalatásban, mégis hogyan küzd rongyos mentéjében! «Bajban van a messze város, Gyürkőzni kell a Halállal: Gyürkőzz János, rohanj János.» *(A mesebeli János.)* Tombol a világ, véres úton vágtat a téboly. Lehet-e itt buzdító szava a költőnek, mikor a lázas

látomások szakadnak föl a hullák és emberroncsok tragikus mezőiről. Reménytelenségében úgy érzi, hogy a magyarnak mindegy, ha veszt, ha győz: «Nekem, pajtás, úgyis mindegy, Farkas esz meg, ördög esz meg, De megesznek bennünket.» *(Kurucok így beszélnek.)*

Háborús versei nem közönséges megnyilatkozások arra nézve: hogyan visszhangzik egy pacifista költő lelke a világkatasztrófára akkor, amikor a cenzúra gondosan őrködik a harcias hangulat fenntartásán. Csüggesztő hangokat nem adhat a lírikus, a háborúra való buzdítás szándéka távol áll tőle, csak burkoltan fejezheti ki fölháborodását a vérontás miatt. Mintha már túl volna téren és időn, olyan messzeségekből küldi sóhajtásait, nem is annyira a magyarság, mint inkább az emberiség felé. Most a halál az úr az egész földön.

A halál árnya végigkíséri a költőt utolsó órájáig. Mohón ragaszkodik az élet gyönyöreihez, de legnagyobb mámora közben is szembetalálja magát az elmúlás intelmeivel. Mikor Párisban a Szajna felé ballag, bíbor-dalok égnek lelkében arról, hogy meg kell halnia. «Elért az Ősz és súgott valamit, Szent Mihály útja beleremegett, Züm, züm: röpködtek végig az úton Tréfás falevelek.» *(Párisban járt az ősz.)* A halál-versek az élet himnuszaival fonódnak egybe líráján. «Ó, életem, Be nagyon és igaztalanul szeretlek, Én életem, ó, életem, Te vagy a legszebb, Életek élete.» *(Ó, életek élete.)* Az élet szerelmese, egyben a halál-versek mestere is: «Én a Halál rokona vagyok. Szeretem a tűnő szerelmet, Szeretem megcsókolni azt, Aki elmegy.» Beteg rózsák, hervadva vágyó nők, bánatos őszi idők, szomorú

órák kísérteties hívása, dér-eső mezők hideg hajnalon, fáradt lemondás, könnyetlen sírás: ezek a kedveltjei. «Szeretem azt, aki csalódott, Aki rokkant, aki megállott, Aki nem hisz, aki borús. A világot.» *(A Halál rokona.)*

Az élet minden vonatkozásában ott a halál gondolata. Mikor tort ül az elillant évek szőlőhegyén, s vídáman buggyan torkán a szüreti ének, mikor nézi a tépett venyigéket, és hajtogatja részeg korsóját, akkor még csak szembe mer nézni a megsemmisüléssel. Lassan, gőggel magasra lépek: «A csúcson majd talán megállok, Földhöz vágom a boros-korsót S vidám jóéjszakát kívánok.» *(Elillant évek szőlőhegyén.)* De mikor üzen a temető, s úgy látszik holdas éjjelen, mintha közelegne a sírkert a falu aljáról, rémület riasztja a látomásokkal viaskodó lelket: «Síró, rettegő félálomban Ezerszer is megkérdem én: Én szállok vagy ő jön felém?» *(Közel a temetőhöz.)* Máskor a tengerre bámul, távol csillognak a hegyek, ma bolond színek éje van; mimózák édes illatát hozza a szél, csupa illat a világ, micsoda bolond illatok; a hold talán tüzet evett, lángot evett a vén paripa, be tüzes lett ma a világ. «Megyek, megyek: ez a Halál. Tudom, tudom: ez a Halál. Felöltözök, ajtót nyitok S a küszöbön utamba áll. Ó, be bolond, halálos éj.» *(Bolond, halálos éj.)* Újabb halál-látomás: koporsón lovagol éjfélkor, reszketve és kacagva lovagol, vérverő álomfickók keringenek körülötte. «A bal kezemben véres kantár, Suhogó ostor van a jobban. Gyi, gyi, kergetem a koporsót.» *(Az én koporsó-paripám.)* Úr az egész földön a Halál. Hogy pusztít ez a könyörtelen szörny az emberek között! Hogy ügetnek patkótlan lovai! Nesztelen, gyilkos paripák,

árnyék-lovagok a hátukon, még a hold is elbúvik félelmében, az egész világ szendereg. Mindíg van szabad paripa, mindíg van gazdátlan nyereg. «S aki előtt megállanak, Elsápad és nyeregbe száll S fehér úton nyargal vele Holdvilágos éjjeleken Új utasokért a Halál.» *(A Halál lovai.)*

Menekülés az öngyilkosságba? Távozás, mert elég volt az életből? Az Élet, az én szerelmesem, eldobott! Hideg síneket szorítok fáradt karokkal, várom alkonyban a halált, s jön a halálgép muzsikálva, dübörög Bábel szekere. Már ölelnék, újra ölelnék! «Élet, Élet. S jön rám zúdultan Magtalan álmok bús raja, Jönnek a nagy vágy-keselyűk, Jön, jön, fekete szárnyú multam. S megölellek még egyszer Élet, Utolsót lendül a karom S úgy fonódik be görcsösen Küllőibe a szent keréknek.» *(Halál a síneken.)* Igen, a Halál is hódolattal lépi át küszöbömet, ha úgy akarom; koldus-ágyamra leborul ez a fölséges úr, ha meghívom őt magamhoz. Ha akarom, nem kell megvárnom a gyáva, póri elmúlást; itt van az álomhozó húsz grammnyi por az asztalomon. Ha akarom, két óra mulva örök álom jő a szememre. Találkozunk én és a meghívott Halál. «Asztalomon, álomporokban, Ott trónol már gyönyörű réme S két óra mulva már, ha akarom, Rámhull a legszebb trónnak fénye, De, jaj: gyáva vagyok.» *(A meghívott Halál.)*

Élni, élni! Akárhogyan is, csak élni! «Akárhogyan, de el nem múlni. Akárhogyan, de létezni még, Inkább feledten megfakulni, Mint egy ragyogó, szép Halál Dicsőséges karjába hullni.» Ó, élet, sikoltva ragaszkodom hozzád! *(Akármilyen csúnya életet.)* Lehet-e vajjon, hogy én már

ne éljek? Lehet-e, hogy ne borongjak az aranyos őszben, ne hívjanak a téli meleg asszony-szalonok, ne találjon meg a tavasz mámora? «Lehet-e, lehet-e? Hiszen ez mind enyém volt. Én vágytam, én daloltam, Minden, minden én voltam.» Senki még soha a világon nem vágyott így élni, soha senki sem hajszolta még így a tündér ezeregy éjszakát. S élhet-e más, ha én nem élek? «Átkozott legyen az, Aki helyemre áll majd, Inyére méreg hulljon, Két szeme megvakuljon. Álljon el a szíve, Süketen tétovázzon, S ha tud majd asszonyt lelni, Ne tudja megölelni.» *(Aki helyemre áll.)*

Aki így rimánkodik az életért, ennyit foglalkozik a halállal, az bizonyára lázasan kutatja azt is, mi következik a földi elmúlás után? Halhatatlan-e a lélek, van-e Isten, lehet-e megnyerni irgalmát? Hiába gúnyolja a költő a keresztény hívők vallásos érzelmeit, a maga sejtéseiből és babonáiból ő is kovácsol magának, ha nem is megnyugtató hitet, de legalább mitológiát és filozófiát. Mindenekelőtt leszámol a keresztény Isten-hittel. Esküdt ellensége minden pozitív vallásnak, az imádságos embereket és a papokat egyformán gyűlöli. Mit akar a bibliai teremtés tétova világa, mit erőlködik Betlehem híres csillaga, mikor az emberi agy diadalt diadalra halmoz. «Repülő, lármás gépmadárnak Istentkísérő, bátor, büszke szárnya Vallja: Emberé a teremtés S Isten csak egy megócskult koronája.» Nem kell a tömjénbűzös, gaz korszak, amikor a hitbuzgó emberek Krisztus vallásával öltek és raboltak. «Egyre erősebb a nagy Szándék, Hogy az Istent nem szavakban vitassák, De adassék meg az Embernek Itt a Földön minden

szépség, igazság.» Harcoljunk a jövőért, tegyük kellemes lakóhellyé a földi siralomvölgyet, teremtsünk mennyországot utódaink számára. *(A nagyranőtt Krisztusok.)* Karácsony ünnepén zengjük a gyűlölet és harc énekét: «Ma a bilincses millióknak Éhnyavalyás, kínos élete gyászol S újra megátkoz téged, Csalárd legenda, betlehemi jászol, Hazug fölkentség, ál szeretet.» Átok-sírokba botlunk minden léptünkön, ezekbe a betlehemi csillag csalta be a szeretet hiszékenyeit; ma már nem hiszünk a csillagnak, csak a magunk erejében bízunk; hóhéraink Jézusához ma már nem vihetnek el bennünket hallelujázni; ma a gyűlöletet és a harcot ünnepeljük. «Ma bús fejünk álomra hajtván, Enyhet álmodunk: piros bosszú népe Kél iszonyú rajban S lép a Krisztus-hydra fejére, Megfizetni vad századokért.» *(Gyűlölet és harc.)* Kegyes hölgy Krisztust csak egyszer szült, azóta is hiába várjuk rívó anyától s jámbor csemetétől a hozsánnás idők beteljesülését. Néha megvadulnak a nászbeli párok, mintha Krisztust teremtenének, de az idő áll, és meddőn vesztegel a régi Krisztus kis bűvkörében. Síró anyáktól sohasem jön el a világ vídám megváltója. «Sok-sok Krisztust, de mosolyogva Küldjetek el, friss anyák, hozzánk.» A vörös Krisztusok izgága hadát várjuk, a jövő Jézusait, akik nemcsak küzdelmet hoznak, de végig is harcolják a harcot. *(Az izgága Jézusok.)*

Az Úr az ő szemében: «Egyetlen és borzalmas Isten»; egy alkalommal: «borzasztó Cethal»; elmélkedő formában: «Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy, Ős magyar névvel: az ős-Állat.» Jézus Krisztus: «A szamaras ember»; a Szentháromság harmadik személye: «Egy Szent-

Lélek nevű kereskedő». Te Isten, — úgymond — te tudod, hogy nem vagyok mai gyermek, az én ügyem a te ügyed, ránts kardot, verd meg, aki ellenem támad. «Mert mi együtt kezdtük a hűhót, Mert egyformán Titok a voltunk S ami lázmunkánkban hazug, Mindent, mindent együtt koholtunk.» Nógattál, hogy törjek be a magyar bozótba, s ne némuljon el a nótám; bolond nyilad voltam, Isten, de nyiladat most már messzelőtted; nem ejtem hát porba előtted fölemelt véres homlokom, s más bolondként nem megyek egykönnyen a kálváriára. Egy percnyi szeszélyedért nem égek el hiú lánggal. Te Isten, te Titok, közös bűnünk volt minden bűnös nóta, már nebuló-koromban fölbujtóm voltál, te voltál az elindítóm, te légy az utam vége. «Az én ügyem a te ügyed is, Hogyha hívedet meg nem tartod, Nem hisz benned majd senkisem: Isten, Titok, elő a kardod.» *(A Kimérák Istenéhez.)*

A költők kijelentéseit — mégha prófétáknak, váteszeknek, zseniknek, übermenscheknek kiáltjuk is ki őket — nem kell komolyan venni. A verseskönyv egyik lapján csodálatos jósoknak tűnnek fel, más helyen kiderül, hogy oktondi rövidlátók vagy rosszhiszemű korlátoltak. Ma szidja és átkozza Istenét a költő, bár nem hisz Istenben; holnap már jámbor szívvel alázkodik előtte; most sem hiszi ugyan létezését, de azért gyönyörködik képzeletének játékaiban. Ady Endre puszta mesemondásnak fogta föl a vallást, mégis számos istenes verset írt poétai megszállottságának idején. Félve a haláltól, ijedten számolta napjait. Hova ragadnak a kárhozatos örömök, miért eszmél időnkint magára a beteg test és beteg lélek? Sírni, sírni, sírni. Tér-

depelve, lihegve, mellet verve tagadni a multat, megbánni mindent. «Testamentumot, szörnyűt, írni És sírni, sírni, sírni, sírni.» *(Sírni, sírni, sírni.)* Romok között, szennyben, agyonsebezve vergődik az eltékozolt ifjúság ; boldog, aki tisztán, becsületesen élt. «Ahogy nőnek az árnyak, Ahogy fogynak az esték, Úgy fáj jobban és jobban Az eljátszott öregség.» A kéjbe fojtott ifjúkor megölte az őszhajú, pirosarcú, mosolygó szép öregséget. Ó, ezerszer jaj nékem! *(Az eljátszott öregség.)*

Az élet szomjas szeretetét mindenütt körülfelhőzi a halál borzalmas árnyéka. Nincs menekvés. Az örök megsemmisülés gondolatára megrendül a gondolkodó elme, keresi a titkok zárának kulcsát, az egyetlen lényt, aki a földi lét elmúlásán túl is ígérheti az élet folytatását : Istent. A költő halni készül, békülni akar. Szeretne még életében találkozni Istennel, szeretne ismét imádkozni, szeretne megtelni az Úr szeretetével. Nem harcol már, nem csókol, száraz karó a két karja, elszáradtak ajkai. Lába sincs már, csak térde van ; hiú szemei megvakultak. Lelkében Isten lépked, szívében megtalálta őt. Boldog találkozás, de mellette mennyi nyugtalan kérdés, zavaró kép, hitetlen szembeszállás. Vele van Isten egész éjszakán, de virradatra elszökik tőle, olyan ő, mint az asszonyok : imádtatja nagyszerű lényét, de elszakad, nehogy megértsék. Hatalmas úr az Isten, ott ül minden gondolat alján, s ha sokáig láthatatlan és néma is, néha mázsás harang-nyelvekkel ver bele szívünkbe. De szívünket mégse érti meg ; nem int, nem büntet, nem jutalmaz ; csak forgatja a Mindenséget, mintha únott játékot űzne ; az ábrázatja fagyott

nap. Ha ízeinket összetépjük nagy fájdalmunkban, ő csak mulat. S mégis, a költő hitetlenül is hisz Istenben, mert hinni akar, mert a hitre nála jobban még sohase volt senki rászorulva. Ó, bár halt volna meg akkor, mikor kikacagta Urát. Bár megnyerné jókedvét és szeretetét: «Szeress engem, ha tudsz szeretni, szeress engem, mert, jaj, utálnak s olyan jó szeretettnek lenni.» *(Az Úr érkezése, Imádság a háború után, Az Isten balján, Szeress engem Istenem, A nagy Cethalhoz, Az éjszakai Isten, Az Isten harsonája, Isten, a vigasztalan, Rendben van Úristen, Hiszek hitetlenül Istenben, Menekülés az Úrhoz, Kicsoda büntet bennünket.)*

A Sion-hegy alatt őszi hajnalon borzolt szakállal fut az Isten. «Egy nagy harang volt a kabátja, Piros betűkkel foltozott, Bús és kopott volt az öreg Úr.» Reszkető kezemben a lámpás, rongyolt lelkemben a hit, éreztem az Istenszagot. Símogatott a kegyes öreg, bekönnyezte az arcomat. «Ráncos, vén kezét megcsókoltam S jajgatva törtem az eszem: Hogy hívnak téged, szép öreg Úr, Kihez mondottam sok imát? Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem.» Csak tudnék egy gyermeki imát! «Ő nézett reám szomorún S harangozott, harangozott.» Csak tudnám a nevét! «Ő várt, várt, s aztán felszaladt. Minden lépése zsoltár-ütem: Halotti zsoltár. S én ülök Sírván a Sion-hegy alatt.» *(A Sion-hegy alatt.)* Húsz évvel azelőtt, holdas téli éjszakában apámmal együtt szánkáztunk az erdőn a havas Krisztus-kereszt előtt. «Két nyakas, magyar kálvinista, Miként az idő, úgy röpültünk, Apa, fiú: egy Igen s egy Nem, Egymás mellett dalolva ültünk.» Gondolatban ott röpül ma is a szánom

az éjben a Krisztus-kereszt előtt : «S amit akkor elmulasztottam, Megemelem kalapom mélyen.» *(Krisztus-kereszt az erdőn.)* Húsz évig jártam, vonatoztam, hajóztam ; húsz év után megtérve, imádkozó pózban lát a templomunk. Be jó volna kacagni! Templomunk Kálvin-templom, nincs benne cifra oltár, az igét ma is úgy mondja papunk, az öreg, ravasz bölcs, mint húsz évvel azelőtt. «A hívek nagy, szent hittel Figyeltek ott körültem. Én, ha nem kacaghattam, Legalább is röpültem. Ámenre tértem vissza Húsz évből az igére : Megtöretett a teste, Megtöretett a teste, Kiontatott a vére.» *(Egy régi Kálvin-templomban.)*

Milyen jó volna jónak lenni! Hallani a melegítő szókat ; nagy hűséggel mindíg szeretni, mindíg adni, semmit el nem venni ; hitet adni másnak, együtt sírni a sírókkal, még álmokat sem hazudni. «Meleg karokban melegedni, Falni suttogó, drága szókat, Jutalmazókat, csókolókat : Milyen jó volna jónak lenni.» Ime, a nemes lelkek boldog életének titka! *(Jóság síró vágya.)* S hogyan élte végig életét «a Sátánnak fölkent kevélye?» A Sátán előírása szerint. A Sátán papja gőgben éljen, piros virág volt : pirosoljon. «Panaszra is görbülhet szája, De rúgja meg azt, aki szánja.» Ha hisz, kiáltsa, hogy hitetlen ; ha kétkedik, zengjen imákat. Ne tárja föl lelkét a nőknek, csak esküdözzék és ájuljon. Betegségét ne lássa senki, inségében vidáman járjon. «Krisztus tréfából se vezesse, Akik szeretik, ne szeresse. S ha az Élet már összemarta : Jött a Halál, mert ő akarta.» *(A Sátán kevélye.)*

Örök ingadozás az Istennel való összeolvadás és Istentől való menekülés, az áhítat és kajánság, a hit és hitet-

lenség között. Olykor megtalálja, máskor elveszti hitét; keresi az Istent, azután újra magára marad kétségeivel. «Néhányszor, már-már szinte hittem, Néhányszor megjelent az Isten.» *(Sötét vizek partján.)* Van ebben az Istennel vívódó költészetben a stílustalan hang mellett sok nemes emberség, szívhez szóló szózat, megkapó zengzet is. Legbensőbb akkor a költő, amikor az Úr fenséges ölelését vallja és hirdeti. «Szivemben már őt megtaláltam, Megtaláltam és megöleltem S egyek leszünk mi a halálban.» *(Ádám hol vagy?)*

Bölcselkedő költeményei rapszodikus gondolatmenetű, komor elmélkedések. Ebben az ellenmondásokkal telt filozófiában a költő személyisége valósággal külön istentiszteletet tárgya. Minden dolgot a maga egyéni kielégülésének szempontjából ítél meg, minden jelenséget pillanatnyi hangulatának szemszögéből szemlél. Ő áll a világ középpontjában, önmagába mélyedve elemzi magát. «Szeretlek halálos szerelemmel, Te hű, te jó, te boldogtalan, Te elhagyott, te szép, béna ember, Te : Én, szegény magam. Az egész világ helyett imádlak, Te hű, te jó, te boldogtalan, Te szép, kit a buták meg nem láttak : Te : Én, szegény Magam.» *(Én, szegény Magam.)*

Egy-egy tiszta emlék, nemesebb vágyódás, lelkének bánatos megrezdülései nem egyszer ihletik szép költemények írására. Föltűnnek előtte elröppent ifjúságának bús emlékképei; megjelenik őmaga is, az ismerős kisfiú, a beteg gyermek. A kisfiú merengő alakja körüllengi az öregedő ember ágyát, csodálva tekint rá, könnyet ejt a szemére. «S én gyermekként ébredek sírva Százszor is egy

babonás éjen, Úgy mint régen.» *(Egy ismerős kisfiú.)* A nagy városokból visszasír szülőfalujába, az Ér és a Kraszna mellé, ahol a csöndes szülői ház oly tiszta szeretettel várja. A falu szánakozó öleléssel üdvözli a tékozló fiút: «Én gyermekem, pihenj el, Békülj meg az én ős szivemmel S borulj erős vállamra.» Csitít, csókol, altat a falu, békés hatalom ül a szívre. «S mint kit az édesanyja ver meg, Kisírt, szegény, elfáradt gyermek, Úgy alszom el örökre.» *(Hazamegyek a falumba.)* Áldott falusi köd! Az élet zajából ide fut, az üldözők elől ide menekül. Itt gyógyulnak be sebei, innen leskelődik vissza a világba, itt remeg nyugtalanul és mégis a boldogság biztos érzésével. Páris helyett: falu csöndje, Csöndes Ér, szagos virágok. Álmodik a méhesről, a hárs alatt hahotázó gyermekekről, pajkos utódairól, tisztes öregségéről. Nem kell a nagyvárosi élet csalogató boszorkányvilága. «Méhes mellől szent nagy éjben Békés lelkemből szállnának Bátor, tiszta, szűz, erős, Földszagú gondolatok S küldném őket a világba.» *(Álom egy méhesről.)* Imádság hangzik fel ajkán: «Uram, adj csöndes éjt, Nyugodalmas, nagy éjt A te vén gyermekednek, Beteg, rossz gyermekednek.» *(Szelíd, esti imádság.)*

Olykor kitárul lelkének jobb része a nagyvárosok zajában is. Milyen érzések, amikor bűnös fejére hirtelen rásímul egy tiszta leány virágkeze! Mikor virágszirmok pergését látja, holott a gondok őszi vihara már lefújta életéről a remény virágait: «Ó, nyomorúlt évek és árnyak, Most hulltak e kezek fejemre.» *(Fehér lyány virág-kezei.)* Néha csodálatos forróság buzog bensőjéből; bűnös lelke tükrén

fehér lótuszok nyílnak. Aranyszárnyú mese-madarak verdesik a tajtékos vizet, a habok mintha olvadt ezüst lennének, s a fehér lótuszok tündökölve hajbókolnak a nyári hold előtt. Érzi, hogy lelke virágzik, hogy újra áldott gyermek, hogy buzog, vágyik, feled és hisz ; láp-lelke mintha kristály volna, szép gyermek-mesék hona, kacsalábon forgó kastéllyal, tündér-varázzsal ; lelkében szépségek bontakoznak. «S végigborzol egy utca-szélvész S én mindent megint látok, tudok. Csikorog a láp fagyos mélye, Voltak és ismét nincsenek Virágim, a fehér lótuszok.» *(A fehér lótuszok.)*

Családi kapcsolatai ritkán ihletik dalra. Amit elődeitől kapott új látásaihoz, úgy érzi, csúf rontás. Szűz borzongások, pompás szavak királyfia volnék, s pogány lelkemen ott ül, pusztít, bitorol a rontás. Az esztelenül Szép elfut ilyenkor a tollam alól, igéim kenetesen terülnek szét, úgy dalolok, mint egy ósdi, teltszájú prédikátor. «Egy urambátyám röpdös körül : Mult századokból nagy pipafüstszárnnyal : Egy ősöm. Tollamra néz, dohog S kezemre csap a füstös pipaszárral.» *(Egy csúf rontás.)* Anyám egykor a legszebb asszony ; szeme, vágya, ajka, szíve, csókja mindíg könnyes ; szépsége csak azért ragyogott, hogy engem megteremjen. «Bizarr kontyán ült az átok. Ez az asszony csak azért jött, Hogy szülje a legbizarrabb, A legszomorúbb fiút. Ő szülje az átok sarját Erre a bús magyar földre, Az újhangú tehetetlent, Pacsirta-álcás sirályt.» *(Az anyám és én.)* Apám sírkertet mér, hosszakat lép, én a nyomában, temetőhely kell a családnak. «Házközeles, fekete földben Mérjük a sírkert szélét, hosszát. Négyen

leszünk csak, Kik idehullunk örökölten.» Reszkető lábbal lép apám: két fia van csak, és velük elvész e dús föld kis családja. Hátha mégsem! Ez a föld mindíg áldott volt; négy sír lenne itt csak a termés? Hátha, hátha! Este van, apám tünődik, beleveszünk az alkonyatba, mérjük a sírkertet. *(Nagy sírkertet mérünk.)*

Egyszer-egyszer ráemlékezik költő-elődeire: a maga sorsát keresi végzetükben. Ilosvai Selymes Péter is ott élt, ahol ő, a szegény Szilágyságban. «Egy-két század mit számít köztünk? Ő is itt álmodott és sínylett. Álmodtunk, sírtunk, ösztönöztünk.» A régi poétát a régi hősök sarkalták, én magamnak vagyok a hőse; hajh, ha találkozhatnánk s összekoccinthatnók poharunkat! *(Ilosvai Selymes Péter.)* A mi fájdalmunk fájt neked is örök poéta, Csokonai Vitéz Mihály: ó, ébredj, valahányszor ébresztünk! «Ő volt honjában legbujdosóbb magyar, De fényküllőzött fél magyar eget.» *(Vitéz Mihály ébresztése.)* Rongyos mécsese mellett álmodozott egyszer Vitéz Mihály, s meglátta fajtája legigazabb sarját, Adyt: «Akarok egy valakit látni, Aki szebben hal, hogyha hal, Aki a fajtáját átkozta S aki magyar volt, nagy magyar.» *(Csokonai Vitéz Mihály.)* Szegény Vajda Jánosnak haláláig hiányzott a száz forintja. «Akkor is úgy volt: frász törhette ki A dal és szépség nyugtalan magyarját, Mert úgy van igaz magyarság szerint, Ahogy cudarok és urak akarják. Mert úgy van most is, kis, szamár gazok Fojtják el, fogják az Isten növényét: Magyar és vátesz, ez éppen elég, Hogy honi késsel szent szívén döföljék.» *(Néhai Vajda János.)*

Csak semmi szürkeség, semmi megszokottság. A költő

érzi, hogy ő a Holnap hőse ; tudja, hogy új kínok, új titkok, új vágyak vizén jár. «Szállani, szállani, szállani egyre Új, új vizekre, nagy szűzi Vizekre.» Repülj hajóm! *(Új vizeken járok.)* Hiába kiált utánam a Tegnap megállj-t, nekivágok a bozótnak, pokolnak, fellegeknek ; apám, anyám, papok nem kelletek ; vár a Holnap, engem vár, rohanok. *(A Holnap elébe.)* Hét szilvafa árnyékában szunnyadt lelkem ezer évet, paraszt zsályaként aludtam, bús krizantém-fürttel keltem, korán jöttem kész csodának. *(Hepehupás, vén Szilágyban.)* Hejh-hajh, Erdélyből jöttem, lelkemben a magyar fa lombjai hullnak, ontottam a virágot, mások gyümölcsösödtek, én mindíg virágoztam. «Hulljatok csak halálig Magyar virágok s lombok.» *(Magyar fa sorsa.)* Míg nem jöttem, koldusok voltak, még sírni sem sírhattak szépen, s most hogy átrepültem a Tátrát, hogy irígyelnek, hogy zavarnak! *(Beszélgetés egy szekfűvel.)* A trágyás mezők fölött megjelent a szín-csoda, az eget ékes szivárvány fogta át abroncsként, a parasztok és barmok is ellágyultak a mezőn, a csoda egyszer csak lebukott, szent színeit beitták a felhők. «Föllélekzett egész világ : Nem valók az izzadt mezőkre Efféle bolond és nagyszerű, Szent, égi komédiák.» *(A szivárvány halála.)*

Haraggal és lenézéssel támad mindazokra, akik megsértették büszkeségében. Féltékenyen őrzi költői elsőségét. Morognak a vének, — veti oda ellenfeleinek — ismét morognak salabakterék, elégedetlenek magyarságommal. Hát csak azok a magyarok, akik nyomorékok? «Megkarmolom az agg rozmárok arcát, Eb ura fakó, Pukkadjatok meg, Nekünk nem kell savós, úri magyarság.» Mi vagyunk

itt az igazi magyarok, ti csak faljatok aggok arany-jászolból, ne nézzetek ránk. Amit morogtok, úgyis semmi. *(Morognak a vének.)* Még Kiss József is, az öreg szakálas, belémköt. «Szeretem az öreg szakálast, Bár kevés van szeretni benne, De ahogy életét csinálta: Csupa okosság. Önnön-árát fennen fölverte, Zokogott jószívű zsidóknak S közben, belül, azt is vallotta, Hogy ő: a költő.» *(Az öreg szakálas.)* Hányan lesnek dőltömre! Úgy szeretnék gyáván kihúnyni, s meg kell maradnom Herkulesnek. «Milyen híg fejűek a törpék: Hagynának egy kicsit magamra, Krisztus-uccse, magam megtörnék.» De nyelvelnek, zsibonganak, s önvesztükre mindíg nekihajtanak új hitnek, dalnak, tűznek. Szeretném már magam útálni, de mert ők útálnak, nem állhatok meg utamon; szeretnék elbujdosni, nem tehetem, nevetni fog ez a csürhe; szegény muszáj-Herkules, állom és győzöm a harcot bús haraggal. «Sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi, Jó lesz egy kis hódolás és csönd: Igy nem fogok sohse meghalni.» *(A muszáj Herkules.)* Be jó is régihangú költőnek lenni, ifjúnak vagy vénnek; enni, rikácsolni, s pénzt kapni a rikácsolásért. Ti rikácsoltok lápgázló gémek, sárfaló homály-madarak, mi belefúlunk a bűnbe, elveszünk a magyar mocsárban. «Verje meg az ég minden fajtátok, Rajtatok ma sem fog még az átok, Halászó, hízlalt, nagy nyakú gémek, Sánták és vének.» *(Gémek az Olimpusz alatt.)* Vad lárma csap föl hozzám, az én magas váramba. Már azok is zaklatnak zajongásukkal, akik utánzóim lettek. A dalos senkiket megölte a példám. Utat vertem számukra, ügyesen loholnak az úton; mit tudják ők, mi volt tegnap; mit törődnek azzal, mi lesz

holnap ; mindezt másra bízzák. «Ó, életem szent indulása, Magam is bús szemet meresztek : Ó, bár maradtam volna veszteg, Mint kölyköket bátorítsak. Mert általam él és van itt csak E gyülevész had. Az én vérem, Mely pirosan csillog az éjben, Uszítja, vezeti őket.» *(Zendülés váram alján.)* Minden semmirevaló föllép a grádicson, csak én maradok itt alant. Ellepik az utcámat, seregesen megrabolnak, gúnyosan elköszönnek, vagyonom mindenkié. Ami szépet hoztam, léha nullák raja söpri be. Tudja meg hát ez a jöttment népség : itt én vagyok a valaki. «Új igéim tán nem hatnak, Rossz frigyesim elhagyhatnak S nőhet a fülem, De nem lesz itt semmi, soha, Nélkülem.» *(Seregesen senkik jönnek.)* A belőlem élők légiója, az éhes, ifjú csapat mennyire várja, hogy kidőljek! Kis türelem még, kedves utódok, jön a Halál, de ezt az urat meg kell várni. Majd sietek. «Azután mindegy, ki jöhet jőjjön, Mindenki más, Vessen magvimból akár egy erdőt Sok váró, apró, dühödt uzsorás, De én még ma : élek.» *(Türelmetlen, jó barátaimhoz.)*

A Nyugat néhány íróján, a radikális politikusokon és a szocialista proletárokon kívül legjobban a zsidókhoz vonzódik. Ezek az ő barátai : a kóbor varjak, a szent madarak. A mezők szabad vándorai. «Ti vagytok : a boldog élet, Az átkozott irígyeltek, Gyertek felém, gyertek, gyertek, Varjak, varjak, szent madarak.» *(Varjak, szent madarak.)* A jelen kikergetettjei ők, de homlokukon ott a jövő ábrája ; az újféle emberfajták teremtői ők, a jövő rájuk épít. «Jönnek, élnek, és talán meg se halnak Kiebrudaltjai a mának S apjai a diadalnak.» *(A ma kiebrudaltjai.)* A költő egynek

érzi lelkét a zsidóság lelkével : «Krisztus szent árnya s Heine ördög-arca Táncolnak előttünk az uton, Hull, hull a szitok, a röhej, a sugár. Szaladnak a bélyegesek S egy nagy csillag van a homlokukon.» Választott faj, bús ördögök, szent mordály-égetők, én veletek megyek. «Véretek, ha idegen is százszor, Mégis az enyém, az enyém, Véres ajkakkal mézes asszonyaitok S nyitott szívvel baráti hű fiúk Átöntötték belém.» Eldobhattok százszor, a lelkem százszor utánatok oson : idők kovászai, veletek megyek bélyegesen, csillagosan. «Én csúnya, sárga-foltos seregem, Futok veled és megáldalak.» *(A bélyeges sereg.)*

S fölhangzik az engesztelékeny elérzékenyülés dala : Szeretném, ha szeretnének! Nincs előde — sóhajt föl — a költészetben, nem kapcsolódik senkihez, önmagában áll, ám nem maradhat így: értsék meg és öleljék magukhoz költészetét. «Ezért minden : önkínzás, ének : Szeretném, hogyha szeretnének S lennék valakié, Lennék valakié.» *(Szeretném, ha szeretnének.)* Hiába törnek életemre vén huncutok és gonosz ostobák, életem millió gyökerű. Élek az ifjú szívekben. Lázadások, vágyak, hitek örökös urának maradni : nem adatik meg ez mindenkinek, csak aki igaz életű. «Igen, én élni s hódítani fogok Egy fájdalmas, nagy élet jussán, Nem ér föl már szitkozódás, piszok : Lyányok s ifjak szívei védenek. Örök virágzás sorsa már az enyém, Hiába törnek életemre, Szent, mint szent sír s mint koporsó kemény, De virágzás, de élet és örök.» *(Ifjú szívekben élek.)*

A költők sorsa : lebegés az ég és föld között. «Az Úr Illésként elviszi mind, Kiket nagyon sujt és szeret : Tüzes,

gyors szíveket ad nekik, Ezek a tüzes szekerek.» Az ég felé robog a költők tüzes szekere, megáll a tél örök havában, ott porzik a Himaláják jégcsúcsain. Hazátlan sors a költők sorsa, gonosz szépségek felé száguld az Illés szekere, izzik a szív, jégcsapos az agy. *(Az Illés szekerén.)* «Egy-egy szitok, szép szó, üvöltés Jön messziről még-még utánam, Zúgó fülemig alig ér el, Mérföldeket lép-lép a lábam.» Az Élet egyre távolabb van hátam mögött, elöl az Ismeretlen jön: «Nem gyűlölöm, kiket gyűlöltem, Nem szeretem, kiket szerettem.» Messzebb visz minden óra, nem is tudom már, mit hagyok itt. «Fekete-zöld babérfák terhe Esőzik a bús távozóra.» *(Én kifelé megyek.)* Nagyság és halhatatlanság: elértem. Jöjjön bár llenem az egész világ, a pocsolyás Értől mégis eljutok az Óceánig. «Akarom, mert ez bús merészség, Akarom, mert világ csodája: Valaki az Értől indul el S befut a szent, nagy Óceánba.» *(Az Értől az Óceánig.)*

Az Értől az Óceánig terjedő pályán a művészi fejlődés szempontjából három korszakot lehet megkülönböztetni. Az első, a lassú kibontakozás korszaka, körülbelül 1903-ig tart; a második, a hirtelen virágba-borulás évsorozata, az 1910-es évvel zárul; a harmadik, a hanyatlás időszaka, a költő halálával ér véget.

Az első korszak (1896–1903) a zilahi, debreceni és nagyváradi évek Adyját nyolc esztendő költői próbálkozásában mutatja be. Ekkor még hagyományos gondolkodású, régi stílusú verselő, csak nagyváradi hírlapírósága idején kezdenek fölvillanni fantáziájának és nyelvének újságai.

A második korszak (1904–1910) új lírai világot teremt

a magyar költészetben. Mikor az irodalomtörténetíró az Ady-költészet jellemvonásait és szépségeit elemzi, ennek a korszaknak hét esztendejére építi megállapításait. A költő tehetsége itt sugárzik, művészi versei ekkor áradnak lelkéből.

A harmadik korszak (1911–1918) nyolc esztendeje az összeomlás időszaka. A költő materialista életszemlélete továbbfejlődik, motívumai ismétlődnek; igaz, hogy az ismételten felbukkanó motívumokból új meg új arc néz felénk, vagy legalább is a régi arcvonásokon más és más fény és ránc.

Ady Endre a magyar lírában világfelfogás, tárgykör, stílus és versforma dolgában egyaránt új utat tört. Az eszményeit vesztett, betegesen modern ember lelki vívódásait merész változatokban tárta a világ elé. Halál-gondolata, pénz-kultusza, bor-mámora, szerelmi élete, természetlátása, Isten-szemlélete, bölcselő álláspontja, hazafias érzésvilága, politikai gondolkodása egészen más volt, mint a régibb magyar költőké. Más volt verseinek megjelenési formája, más volt nyelve és verselése. Impresszionista-szimbolista eszközökkel dolgozott. Meg akarta éreztetni lelkének hol zord, hol sejtelmes hullámzását; a jelkép fátyolába burkolta érzelmeit és gondolatait. Úgy érezte, hogy a modern lélek megrezzenéseinek fínom árnyalatait nem lehet kifejezni a hagyományos költői fogásokkal, ezért — Baudelaire, Verlaine és más francia költők példájára — szimbolumokkal közelítette meg a kifejezhetetlennek látszó dolgokat. Feltűntek megszemélyesítései: a Halál, Élet, Ősz, Nyár, Ugar, Város, Öröm, Gond. Meg-

lepetést keltő jelzők, körülírások, szavak, szóhalmozások, szóösszetételek, mondatfűzések bukkantak elő verseiből, szokatlan hasonlatok és képek tűntek föl strófáiban. Új volt stílusa, új volt nyelvfantáziája, verselése is új volt.

Pályája utolsó éveiben betegsége megrongálta tehetségét, művészete a világháború idején már romjaiban hevert. Kifejezései mindinkább homályosabbak lettek, a versformával egyre kínosabban küzdött. Utolsó kötetei, néhány szerencsés költői magáraeszmélése ellenére is, magukon viselik a szellemi kimerültség minden jelét. A bukdácsoló nyelv és rokkant ritmus kora volt ez, de mennyivel máskép lobogott szellemének lángja teremtő ereje virágkorában: 1904. és 1910. között.

Mi újat hozott, milyen művészetet? Mennyi hasznát vette a hagyományoknak, ragaszkodott-e elődei szellemehez és kortársai lelki világához? Milyen jellemvonásokat mutat lírája, mi a jelentősége a magyar költészet fejlődésében?

Illúzió nélkül való, mosolytalan költő volt. A humor hiányzott írásaiból. Individualizmusában elkülönítette magát a hagyományos magyar eszmevilágtól, szembeszállt a nemzeti társadalom uralkodó érzelmeivel. Materialista és naturalista elemekkel töltötte meg líráját, forradalmi magyarságába dekadens siralmakat vitt. Intellektuális költő volt, de az impresszionisták módján dolgozott, nem vitt aprólékosan csinosító, megszokottan rendező, világosan kifejtő munkát verseibe. Olvasóinak pszichológiájára és nem logikájára számított, merész kapcsolatainak és rejtelmes fordulatainak megértéséhez megkívánta a hasonló

fantázia közreműködését. Legjellemzőbb költeményei szimbolumokon épültek, szimbolikus volt egész életlátása is. Stílusának fontos alaptényezője — a szuggesztív kifejezés — csakúgy fordulatot teremtett a magyar lírában, mint verselésének ritmusa és melódiája.

A szerelem Ady Endréig az idilli érzelmek ligete volt, a költők az eszményi leányszemlélet gyöngéd vallomásaival közeledtek ideáljaikhoz. Petőfi Sándor hagyományain csüggött a líra, csak elvétve próbálkozott meg egy-egy Vajda Jánoshoz hasonló szépíró a testi szerelem vívódásainak rajzával. Ady Endre költészete új szerelmes párral ismertette meg az olvasóközönséget: a férfi a francia testimádók hangján sírta el pásztoróráinak titkait, a nőben megjelent a vérszívó démon alakja. Vétkes szenvedélyek, sötét ölelkezések, szemérmet nem ismerő mozdulatok. A lovagi hódolat helyett a szabad zsákmány hangulata, a titkok megőrzése helyett a leplezetlen nász. De az ifjúság ezekben a Baudelaire-típusú versekben magára ismert, a szerelem új szemléletében a lelkek fölszabadulását ünnepelte. Eltűntek Petőfi Sándor eszményi női, helyüket a testi gyönyöröket kínáló asszony alakja foglalta el.

Az új költő nem volt sem ábrándozó, sem udvarias, sem érzelgő; irtózott attól, hogy a szerelem beteljesedését a tiszta családi életben lássa. Mohón kívánta a női testet, viharos szenvedéllyel gyönyörködött vágyainak kielégülésében, s meg kell adni, hogy mesteribb módon senki sem foglalhatta volna versekbe az érzéki élet örömeit és kínjait. Szerelmi diadalának sóhajai örömtelen örömben fogamzottak, jajveszékelő hangjai a lélek sötét barlangjából

süvöltöttek elő. Komor volt, megdöbbentő, riasztóan pőre. Verseiből a tragikum megrázó hangulata áradt.

Mit törődik a gyönyört hajhászó költő a női lélekkel! Csak magát nézi a szerelemben : «Mikor én csókolok, nem a némbert, én magamat csókolom.» Könyörtelen szerelmi önzése az emberiség nagy részének örök gyarló vonása, különben nem rajonganának annyian ezekért a perzselően buja versekért. Örvénylő vágyak leplét, függönnyel takart félrevonulások emlékeit lebbenti föl ; az emberek magukra ismernek és nem szégyenkeznek ; a szavak zenéje újra fölkorbácsolja szenvedélyeiket, az izgalmas képek csábítóan játszanak képzeletükkel. A kiábrándulás, keserűség, kétségbeesés könnyei későn hullanak.

A pénz, mint lírai motivum, ebben a romantikus-impresszionista-dekadens költészetben bukkan föl először megrázó változatokkal. A költő teremtő erejét semmi sem mutatja szembeszökőbben a pénz megénekléséné. Mint a szerelem testi vonatkozásairól, a pénzről sem beszélt eddig a magyar líra, holott a pénz csakúgy ott állt az emberi törekvések középpontjában, mint a testi szerelem. Előlép a költő, lelket ver a lélektelen témába, a költészet magasságába dobja föl az élet prózáját. Lehet-e más társadalomszemlélet a kapitalista világrendben, maradhat-e jajszó nélkül az emberi ajak, amikor látnia kell, hogy minden a pénzen dől el, s a pénz az embertelen közömbösöké. Szomjazzuk a vagyoni jólétet, hízelgünk a gazdagságnak, vergődünk az aranyért folytatott küzdelem reménytelen harcában. A lázadó szív minden takargatás nélkül eseng a pénzért, harcot indít a vagyon urai ellen, a sze-

génység nevében küldi fenyegető üzeneteit a gazdagok címére.

Az ital mámorában tehetetlenül vergődő ember lelke megdöbbentő módon sír föl költészetéből. Hosszú emberöltőkön át vidította a bor a magyarságot, a bordal-költészet kedélyes hangjai Csokonai Vitéz Mihálytól kezdve számos eredeti változatban kaptak helyet költőink lírájában, de az ital démonával való viaskodást Ady Endre öntötte a legmegragadóbb strófákba. Más bordalokból a pajkos jókedv vagy a bölcseség mélabúja sugárzik elő, az Ady-versekben a halálos végzet karmai tépik a költő lelkét. A bor átka ott lebeg számos más Ady-vers fölött is : a mámoros poéta félmondatokat mormol maga elé, megismétli régibb gondolatait, furcsa kifejezéseket hány egymásra.

A halálnak kétségtelenül Ady Endre a legnagyobb magyar költője, a testi elmúlástól való rettegésnek ő a legdidergőbb félelmű lírikusa. Vigasz nélkül vívódik a megsemmisülés gondolatával, a végső elköltözés lidércnyomását minduntalan beleszövi költeményeibe. A halál és az élet elválhatatlan testvérekké válnak lantján, a halál beleolvad életébe, élete magához öleli a halált. Kiélni napjainkat, azután érzéketlen közönybe roskadni, végül az elmúlás könyörtelen démona előtt leróni a lét adóját, játszvaviaskodni az élettel és viaskodva-játszani a halállal : ebben a borzongató élet-szerelemben és tragikus halál-félelemben a költő száz színnel színez.

Istenben való hite sem egyéb a haláltól való rettegés esdeklő hangjánál. Istene csinált isten, nem a kereszténység és zsidóság Ura-Teremtője, puszta bálvány, mint a

primitív északázsiai népeké. Ha beteg a babonás áldozó, esdekelve csúszik a bálványkép előtt; ha jól megy a dolga, félvállról veszi a titokzatos hatalmasságot. Olykor nagylelkű titok ez az isten, máskor ravasz, irgalmatlan, kicsúfolt öreg szellem. A költő egész képsorozatot rajzol erről a földre rántott, majd az egek magasságába emelt különös lényről. Istene a legfőbb jóság és a legátkozottabb könyörtelenség, szívével közeledni akar hozzá, eszével eltaszítja magától. Folyton változtatja felfogását Uráról, megalázza magát színe előtt, máskor hetykélkedik vele és sajnálkozik rajta. Ehhez az Istenhez nem kell papi közbenjárás, a költő maga válaszolgat fantáziájának tréfás és gyötrő kérdéseire. «Vallása» a hit és kételkedés ködös keveréke, de inkább kétely, s csak néha hit, sok pogány istenkedés némi keresztény nyomokkal. Semmi sem ellentétesebb, mint a hagyományos magyar vallásos költészet és az Ady-féle Isten-témájú versek sorozata. A költő ebben is új volt, mint szerelmi lírájában; itt is fordulatot jelentett, mint a hazafias költészet terén. Ha a vallásos lírához elég az istenkeresés és a bűnbánat, ő csakugyan vallásos költő volt, bár istenkeresése inkább csak játék, bűnbánata pillanatnyi szeszély; de ha egyéb is kell az istenes költészethez — kereszténység, zsidóság, buddhizmus vagy bármi más — akkor ez az Ady-terület vajmi kevéssé fejezheti ki a túlvilági életben hívő lélek Isten-szomjúságát. Hitetlen emberek «vallásosságának» képéül megkapóan szép ez a líra. Nem is a bensőségesen hívő emberek fogják méltányolni a költő művészetét, hanem azok, akiknek mindegy az Istennel való foglalkozás bármiféle formája, s akik a

költővel együtt azt vallják: «az Isten az Élet.» A Biblia stílusa helyenkint hatalmas erővel zeng ki ennek az Istenábrázolásnak költői szépségekkel telt nyelvéből.

A költő igazi istene voltaképpen önmaga. Mikor azt énekli: «Megtelvén buzgó áhítattal, Szent Magamhoz imádkozom»: nem puszta frázist vet papírra, hanem önimádó őszinteséggel hódol saját személye előtt, az egyetlen megfogható isten előtt, szemben a rejtelmes, kétségbevonható, fantomszerű földöntúli hatalommal. Ő és csak ő. Minden nő az ő szolgálatára született; még anyja is csak azért volt olyan szép, hogy megfoganja őt, a csodát. A hazának is őt kell szolgálnia, különben átkozott hely, úri bitorlók zsiványbarlangja. Isten felelős az Adyéletmű diadaláért, mert ha nem segíti meg a poétát ellenfeleivel szemben, ez Isten szégyene.

Ady Endre lelke nagy szellemi terület, ennek a félelmes kontinensnek különféle tájairól sok meglepetés kerül elénk. A költőt magát is fölötte érdekli saját lelki síkja és szellemi hegyrendszere. Filozófiai önelemzése belső világának tüneményein alapszik, még pedig olyan mértékben és olyan sejtelmes elvontsággal, amely alkalmas egy külön Adyszekta megalapítására. Hogy a művészetnek nem mindíg van köze a hol prózai sorokban, hol szakadozott mondatokban prófétáló, morfium-mámoros versekhez: vitathatatlan.

A századforduló új filozófiája, a külföldi gondolkodók forradalmi eszméi, a Nietzsche nyomán induló bölcselet életfelfogásának jellemző hangjai Ady Endre lírájában vertek először félelmes visszhangot. Elég volt egy-két hírlapi

cikk, hogy megértse a legtávolabbi morajokat ; nem épített egyéb tájékoztatásra, mint néhány barátjának szociológiai vitájára : máris kialakult lelkében az új rendszerek költői megvilágításának visszaverő tükre. Könnyedén fogta föl a legnehezebb tanításokat, álomszerű elemekkel gazdagította a legsúlyosabb eszméket.

Költészetének nagy része filozófiai jellemvonású líra. Szerelmében, isteneskedésében, politizálásában egyaránt filozofál, s bölcselkedése nem felületes kocsmai elmélkedés, hanem a materialista világnézet misztikus aláfestésű életszemlélete. Élete utolsó éveinek homályossága, darabossága, rejtelmessége sokkal mélyebben hat a hasonló gondolkodású olvasóra, mintha világosan, behízelgően, poétikusan írta volna verseit. Az Ady-rajongó érzi, hogy a költő művészete sokszor feltűnően fogyatékos, de annál többet hámoz ki nyilatkozataiból, csaknem annyit, mint a mohammedán hívő a Koránból.

A ködös filozofálásokat — a végső korszak bölcselkedő költeményeit — nyelvi nehézkességük nem egyszer élvezhetetlenekké teszi, de éppen a titokzatosnak látszó homály von reájuk misztikus köntöst. Ezekből a fáradtan vergődő versekből valamikor még csodás jóslatokat fognak kiolvasni az Ady-felekezet papjai, félisteni próféciákat és a modern lélek mélységeit reflektorokkal végigvillantó víziókat ; sajnos, a művészet hiányzik ezekből a kuszált önvallomásokból, s a próféta személyiségéből is hiányzik a lélek nagyságának aranyfedezete : az erkölcsi vonás. A saját korára vonatkozó meglátások és föltárások javarészt hamis megállapításoknak bizonyultak ; a jövőre nézve valószínűen

több szerencséje lesz: a hívők fanatizmusa s az írástudók szövegmagyarázatai minden mámoros kijelentését álmélkodva fogják igazolni.

Ellenfeleinek kigúnyolása, a tekintélyek gyűlölete, a beérkezettek lenézése szintúgy fölhangzik lantján, mint a bók szava, ha irodalmi megbecsülőiről vagy politikai elvtársairól van szó. Csak az az érdemes kultúrember, aki hódol előtte, vagy elfogadja az ő politikai hitvallását, és szembefordul a jelennel. Ebből az egocentrikus emberszemléletből folyik hasonló szempontú társadalomkritikája. A magyar szellem világában ő az első ember, s a magyarság mégsem teszi meg vele szemben kötelességét. Az ilyen ázsiai társadalom méltó arra, hogy elpusztuljon.

Nemzete ellen intézett támadásai háromféle gyökerűek. Az egyik gyökér a maga mellőzöttségének terméke, a másik gyökér a magyarságot fájdalommal szemlélő lelkek elkeseredettségéből táplálkozott, a harmadik gyökér idegen mérgeket szított magába. A tüskék megsebezték kortársait, a sebek vihart támasztottak ellene, a magyar faj árulóját látták és elernyesztőjét gyűlölték személyében. Ez nem Széchenyi István fajimádó nemzetostorozása, ez nem Kölcsey Ferenc önmagát tépő honszerelme, ez a sértett becsvágy coriolanusi bosszúállása: állapították meg politikai kitöréseiről a legjobb magyarok. Szerette pusztuló fajtáját, azért tört ki tehetetlen átkokban: mondták lírájáról barátai.

Hogy gyűlölte volna fajtáját: mesebeszéd. Eleinte ugyan nyugodtan felgyujtotta volna az országot mind a négy sarkán, de később megbocsátott a fajnak, amelynek

körében született, s újabb évek eltelte után — amikor a radikális-szocialista csoportok már zajosan magasztalták költői nagyságát — csak a hatalmon levő úri osztályra, azaz a keresztény-konzervatív nemzetrétegekre és a lírai zsenialitását nem ünneplő társadalmi osztályokra haragudott szenvedélyes gyűlölködéssel. Hogy nem szerette hazáját : a vádnak ebben a formában való kimondása, ha nem jogosulatlan is, az igazságnak nem egészen felel meg. Szerette ő hazáját, de a maga módja szerint. Mint ahogy egyik-másik proletár-anya egyszer dédelgeti, máskor öklözi gyermekét elvakult haragjában, mert így nevelték, és ez a természete : hasonló módon tett a költő is ; ha dühre gyúlt, nem ismert sem Istent, sem embert, máskor azonban megsiratta az összeöklözött magyart, vagy legalább is önmagát, mint az igazi magyarság megszemélyesítőjét.

Élete vége felé olykor fölcsillant lelkében a faji büszkeség egy-egy sugara. Átsuhanó hangulat, nem kell komolyan venni, csakúgy, mint azt sem, amikor magyar fajtája ellen átkozódik. A bohém-lélekre nem alkalmazhatók az emberiség közös erkölcsi törvényei. A bohém úgy beszél, ahogy eszébe jut, ahogy az indulat hajtja, ahogy dícsérik, vagy szidalmazzák. Most lelkes hangulatban van, és hősi halált akar halni, máskor irígykedik és gyűlöl, hős és bohóc egy személyben.

Ady Endre a dekadens-hedonista-naturalista életélvező és társadalombíráló álláspontjáról szemlélte a világot. Ez az alaphangja hazafias és politikai költészetének is. Az érzéki mámor költője egyben radikális-szocialista forradalmár. Fáradt, kedvetlen, lázongó magyar, a konzervatív

hagyományok esküdt ellensége. Hazafias lírája voltaképpen elkeseredett hangú politikai líra. A mult csodálata éppen úgy hiányzik költészetéből, mint a magyar rögért való önfeláldozás érzése. Franciaországba nem úgy ment ki, és Párisból nem úgy tért vissza, mint a külföldet járt régi lelkes magyarok — az elmaradt magyarság fölemelésének rajongó vágyával — hanem egészen kiforgatva valójából. Künn látta a ragyogást, itthon ingerülten gondolt szegénységére. Érezte tehetségét, s nem tudott megfelelő módon érvényesülni. Keserűségének olyan bántó szavakban adott kifejezést, hogy ezzel már pályája elején szembekerült kortársaival. Megbosszúlta a bántalmakat, odasorakozott az úri társadalom marcangolói közé. Az avatatlanok az ő politikai versei nyomán csupa sehonnait láttak minden magyar úrban, s félistent ünnepeltek minden kósza demagógban.

Politikai nyilatkozatai világosan mutatják, hogy a forradalmi szocializmus méltán vallja őt legmeggyőződésesebb költőjének. Sajátságos módon az a költő ő, akinek írásaiból — minden egységes és programmszerű szocialista világfelfogása ellenére is — tetszés szerint lehet kiolvasni mindent. Idézni lehet tőle hazafias sóhajokat és magyar-becsmérlő kijelentéseket, áhítatos fohászkodásokat és Krisztus-gyalázást. Jellemében és költészetében hangulatainak és mámorának volt a rabja. Kérkedett nemes származásával és úri fajtájával, de ugyanakkor lenézően nyilatkozott a nemesekről, és proletárnak vallotta magát; istentagadó racionalista volt és istenes bibliaforgató, individualista és szocialista, rettegő beteg és gyilkoskedvű

forradalmár, keblére ölelte a nemzetiségeket, majd gúnyosan csipkedte őket. Még tüntetően hangoztatott zsidórajongása sem zavartalan filoszemitizmus. Költészete annyira tele volt ellenmondásokkal és zavaró jelenségekkel, hogy méltán ejtette zavarba és bőszítette egymás ellen olvasóit és magyarázóit. Rajongói az emberiség és a magyarság prófétáját magasztalták benne, a keresztény társadalmi rendhez ragaszkodó kortársak borzalmas lélekrombolást vetettek szemére. Ezért nem sikerült osztatlan elismerésre szert tennie a mai napig sem, ezért lesznek kárhoztatói mindvégig. Bizonyos, hogy az ellenérzés évről-évre csökkenni fog költészetével szemben, abban az ütemben, amint az új nemzedék egyre jobban megszokja a szabadgondolkodó eszméket, és egyre tájékozatlanabb lesz az egykori viszonyokban.

Mint hazafias poéta és politikai verselő : osztálykölto. Nem az egész magyarság énekese, hanem a keresztény társadalommal szembenálló radikális lateinerek, szocialista proletárok és szabadgondolkodó forradalmárok indulatainak megszólaltatója. A mai nemzedék természetesen más gondolati tartalmat és érzelmi velejárót köt politikai strófáihoz, a későbbi nemzedékek pedig egyre hazafiasabbnak fogják érezni az Ady-versek izzó hangulatát. De a költő kortársai közül a magyarság legjobbjai megdöbbenve fordultak el attól a lírikustól, aki Tisza Istvánt az ország halálos ellenségének hirdette, s Szabolcska Mihályt azzal iparkodott megbélyegezni, hogy besorozta a «vén orcátlanok» közé. Kunfi Zsigmond, a későbbi bolsevista népbiztos, igaz magyar ember volt az ő szemében ; Jászi

Oszkárhoz valóságos szerelmi vallomásokat írt ; de Rákosi Jenőt a nemzet kártékony tollforgatói közé sorozta, sok nemes életű hazafiról pedig úgy írt, mintha kútmérgező kalandorok vagy utcai sihederek lettek volna.

Mit akart elhitetni kortársaival a költő? Azt, hogy Magyarország pusztulófélben van, vezető osztályai gonosz semmittevők. Hónapról-hónapra új kultúrintézményeket teremtett a magyar akarat, Budapest belépett a világvárosok sorába, a vidéki városok boldogan virultak, zúgott a munka a gyárakban, hódított az ipar, dolgozott a kereskedelem, virágzott a földművelés, a magyar föld terményei előtt megnyílt a világpiac, az óceánokon a piros-fehér-zöld lobogó alatt máról holnapra hatalmas kereskedelmi flotta kelt ki a habokból, pezsgett a vállalkozó kedv, izmosodott az irodalom, szárnyalt a művészet, terebélyesedett a tudomány, az egyetemekre évről-évre ezrével tódult az ifjúság, mindenki nyugodtan elhelyezkedett polgári pályáján, a legszegényebb napszámos gyereke is úrrá lehetett, ha tanult. Mátyás király kora óta nem volt ilyen hatalmas a magyar, nem éltek ennyire boldog életet az emberek, s a költő azt énekelte, hogy Magyarország haláltó. Ebek hazája ez a föld — úgymond — nem az enyém ; s ha meghalok, még a holttestem is ellopatom innen.

Mindenesetre hiba volt — mondjuk rövidlátás, talán bűn is — hogy általánosította a lehangoló részlet-jelenségeket. Az arisztokrácia nagyhatalma, a dzsentri gőgje, a vezető állásokban elhelyezett előkelőségek családi politikája, az érdemeket sértő módon mellőző protekcionizmus, a szociálpolitika ügyetlensége és a katonai szolgálattal járó

kínszenvedések joggal kihívhatták a tiltakozó kritikát, de ezért nem lehetett azt hirdetni az országról, hogy oszladozó hulla, nem lehetett azt mondani a nemzetre, hogy összeomlása mindegy már nekünk, nem lett volna szabad azt énekelnie : «Csúf és borús csak az az életemben, Ami magyar» ; vagy : «Gyűlölöm dancs, keleti fajtám, Mely, hogy kifáradt, engem adott.» Ebben a fantasztikus dühben — amint a világháború eseményei és az utána következő megpróbáltatások megmutatták — nem volt semmi tárgyi igazság. A lírai költőnek meg kellett volna őszintén vallania, mi bántja, mi sérti, mi a jogos keserűsége? A személyi sérelem volt a döntő ok : az a bántó elzárkózás és másokról tudni sem akaró kasztgőg, amellyel a magyar vidék földesúri osztálya még az Ady Endréhez hasonló kisnemeseket is kezelte. A költő nagyvárosi csiszoltságot kívánt volna a dzsentritől, holott a vármegyei nemesurakban nem volt egyéb a minden szellemi előkelőséget lenéző marcona életerőnél.

Ady Endre a politikai költészetben haláláig szocialista újságíró maradt. A napi események iránt tanúsított heves érdeklődése hírlapírói pályájának egyik folyománya. Polémikus természetű zsurnaliszta volt, az ellenkezés átment a vérébe. Politikai verseinek egy részében ott van az aktualitás, a vezércikk-jelleg. Költészetének ez a része már a maga idejében tiszavirág-életű vitatkozás volt.

Amint újságíró-korában megszokta, hogy cikkeit szoros határidőre kellett megírnia, olyan pontossággal szállította verseit is a kitűzött időpont megtartásához ragaszkodó szerkesztőknek. A megrendelésre való dolgozás sok

rossz versének volt a szülőanyja. Nem érlelhette költeményeit, nem dolgozhatott rajtuk kellő kritikával. Számos lírai remekmű mellett kevés nagy magyar költőnek maradt annyi rossz verse, mint Ady Endrének. Az ember olvassa, olvassa, de nem érti strófáit, s csak újabb és újabb elolvasás után tudja fölfejteni egy-egy költeménye értelmét. Magyarázó jegyzetek nélkül a művelt közönségnek inkább csak sejtelmei lehetnek az ilyen versek lényegéről ; lehet, hogy ez is imponáló valami, de az igazság mégis csak az, hogy a költő bűvöljön el, markoljon lelkünkbe, röpítsen művészetével égi tájak felé.

Számos késői verse olyan, mint egy nehéz horatiusi szöveg a latinul gyengébben tudó olvasó számára : úgyszólván sorról-sorra kell elemezni minden sorát. Béna sorok, bukdácsoló strófák, siralmas mondatcsonkok. Sok bennük a kuszaság, nagy örömére azoknak az Ady-magyarázóknak, akik be fogják bizonyítani, hogy mennyi a sugárzó értelem minden egyes versében. Félben maradt, beteg homályú, halálosan fáradt szellemű versek ezek. Mintha a költő csak első vázlatot vetne papírosra prózában, s a rendes kidolgozásról megfeledkeznék ; mintha egy józan ítéletét elvesztett vagy önmagát még kereső kezdő tapogatóznék közönsége előtt a legkínosabb nyelvi és versformai küszködéssel. Ezekre a kései versekre csak a filológiai gőg foghatja rá, hogy élvezhetők.

Egyrészt a mafla, pimasz, dög, genny, frász, kuss, másrészt Apolló, Fárosz, Hádesz, Hellasz, Krőzus, Néró, Niobe, Olimp és a latinos-görögös műveltség egyéb vonatkozásai, fölfrissítve keleti utalásokkal, a Bábel, Gangesz,

Zarathustra emlegetésével. Az egyik oldalon a fájdalmasan toporzékoló líra szaggatott mondatfoszlányai, a másik oldalon kecsesen ringó helyzetdalok. Itt köznapiság, pongyolaság, döcögés, unalom, ott megkapóan eredeti szóösszetételek s az olvasó emlékezetébe elemi erővel benyomuló strófák.

A zűrzavaros mondatfűzés vádja nem túlzás. «Harcok, unom fáradt diadalunkat, A mindíg-fénylés s vallás terheit, Mi még mindíg talán magyarul Legtöbb, legbúsabb erre itt És mégis-mégis olyan elhagyott : Életemet, ez olvadt csillagot.» A nehezen-érthetőségnek más példája a sok közül : «Bajvívás volt itt : az ifjú Minden Keresztüldöfte Titok-dárdával Az én szívemben a Halál szívét. Ám él a szívem és él az Isten.» A gondolatok logikus összefüggésének hiánya egy tipikus példában : «Áldassék az öreg szakálas, A fordított Jakab apostol, Ki nem tudna dicsőség nélkül Meghalni : költő.» Avagy egy négysoros versrészlet : «Minden, minden és minden, Templom, templom és templom, Lyányok, lyányok és lyányok, Szeretlek és szeretlek és szeretlek.» És így lehetne folytatni a példákat az élvezhetetlen kifejezéseken át az olyan szeszélyes akaratosságú, mondvacsinált szavakig, mint a «csobolták», «ingermetlen», «szerűségek» és más efféle különös szók.

Az azonban bizonyos, hogy virágkorának költészetében a magyar líra csodálatos szépségekkel lombosodott ki. A költő gazdag képzelete szédítő iramban száguld a gondolatok és érzelmek országútján, észrevesz minden észre nem vett jelenséget, a stílus szépségeibe öltözteti még az

útszéli vándorok rekedt kiáltozását is. Fogékony minden rezdülésre, a hatás képpé változik lelkében, fantáziája művészi öntvényt alkot a nyers anyagból. A képújító egyben nyelvújító is: a jelzők, szóösszetételek, kifejezésárnyalatok, mondatszerkezetek megújító mestere. Keresett, kényeskedő, nehezen érthető nem egyszer; hamvas, pompázó, teremtőerejű százszor.

Különös kedvtelése: ugyanegy témának megoldása többféle változatban. Nagy versbősége mellett nem lehet csodálni, hogy az ismétlődő motívumok költője lett. Vissza-visszatér egy-egy kedves eszméjéhoz, s ha valamelyik gondolata erősebben hat rá, azt egy helyben háromnégy alakban is feldolgozza, a nélkül azonban, hogy bántaná vele olvasóinak újságkedvelő érzékét. Egyik versében gyöngébben, a másikban sikerültebben érleli ki a lelkét zaklató gondolat-csirát. Téma-színezések, motívum-elágazások, érzelem-futamok, fantázia-játékok azonos gondolatkörből. Nem a téma-szegénység, inkább a mondanivalók bőségének emlékei.

«Akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs»: ez volt Petőfi Sándor egyik híres jelszava. Ilyen értelemben Ady Endre alig jelent valamit számunkra. De a költő nyilatkozatait nem szabad egyébnek venni művészi játéknál, akár személyekre vonatkoznak, akár elvi a kijelentésük. Petőfi igazsága mellett megállhat Adyé is. A régi értelemben vett egyszerűség és természetesség nincs meg Ady költészetében, nyelve is csak részben a népé és a régi magyarságé, valójában ő a nagyváros nyelvét léptette elő a magyar líra nyelvévé. Ő már a legifjabb magyar nem-

zedék stílusában beszélt, a nagyvárosi nyelvjárást nemesítette meg és szőtte át egyrészt a maga nyelvgéniuszának virágaival, másrészt az erdélyi népnyelv kincseivel. A nagyvárosi beszédre ránőtt idegenszerűségektől sikerült megmenekednie, a hétköznapiságokból is keveset vett át, saját nyelve tele volt a stílusteremtő akarat és képalkotó képzelet gazdag hímzéseivel. A huszadik század bonyolult világának minden legkisebb lelki megrezdülését is ki akarta fejezni ezen a nyelven, s csodálni lehet, mennyi minden sikerült neki, milyen kivételes volt a nyelv-ihlete.

Nyers valóság és mesevilág, naturalizmus és vadromantika, nagyvárosi zaj és sejtelmes bölcselkedés: ez a kísérő fény és árny Ady Endre költészetében. A vallomások pehelykönnyű fínomsága mellett mimóza-illat és kripta-szag, egy-egy rémkép, kacérkodás az öngyilkossággal, gyilkolási vágy, zokogva hulló véres szívek, pusztító ösztönök, halálos rettegés, kísértetjárás. Egyes versein bűvös refrének zúgnak át, máshol a bonyodalmas jelképiség csomói zavarják élvezetünket. Lelki ábrázatán mennyi ijesztő vonás, gondolati szaggatottságában mennyi rejtettösszefüggés, nyelvi kivételességében mennyi szépség!

Eleme a szabálytalan jambusos vers. Ösztönösen meglelt ritmusos kifejezéseit nem akarta beleszorítani a jambusos verselés hagyományosan szabályos soraiba, mert ez legköltőibb sorainak feláldozásával járt volna; ezért tetszése szerint tágított a versmérték szigorú követelményein, hiszen ezzel megmentette lírájának egyik fő értékét: sorainak és kifejezéseinek zeneiségét. Veleszületett tehet-

ségére vall, hogy verselése ezzel a merész újítással sem lett döcögő, strófái így is ritmusosan áradtak, s mélyen benyomultak az olvasók emlékezetébe. Utóbb már a jambusokkal sem sokat törődött, csak a rímelést és a sorok szótagszámát tartotta meg, végül a rímelést is egyre jobban elhanyagolta. Semmiféle következetes szabályt nem ismert el verselésében. Sokszor így is szerencsésen megtalálta a költői gondolat simulékony kifejezését, de még többször megesett, hogy ahol végképpen kitaszította az időmértékes lüktetést költeményeiből, ott sorai nehézkes prózaisággal botorkáltak. Versformai változatosságára jellemző, hogy ezer verséhez nyolcszáznál több versalakot használt.

Esztétikai értékű vagy jellemzően eredeti költeményeinek száma igen nagy, — száznál többre tehető — ezek között legalább ötven nagy vers van. Az előtte élő magyar költők közül csak Petőfi Sándor vetekedik vele a lírai remekművek sokaságában, az utána következők közül senki sem ér közelébe. Ha lírájának esztétikai értékéhez az erkölcsi felelősségérzet is csatlakozott volna, költészetét a nemzeti hála sugarai ragyognák körül. Most úgy vagyunk vele, mint a németek Heine írásművészetével: a költő nagysága kétségbevonhatatlan, de szellemi hagyatékának egy része örömtelen örökség.

Lírája a hét főbűn költészete, egyben a hétszeres szépségek zenéje is. Erkölcsi álláspontja visszariasztó, művészi ereje ritka ragyogású. Olyan az Ady-költészet, mint egy sugárzó szépasszony, akinek igézetes pompája sebektől fölszántott testet takar. Elégedjünk meg az arc szépségé-

vel, a termet vonalaival, mert csak addig élvezhetjük a csodás jelenség csalogány-énekét, amíg kokainos vonaglásában meg nem kezdődnek hisztérikus kitörései, mámoros dadogásai, szemérmetlen ölelkezései. Ez a csillogó asszony, ez a beteg asszony : a huszadik század tépett világának szülötte, kivételes egyéniség és korjellemző típus egy személyben, jóbarát és bűntárs, zseni és kuruzsló. Megjelenése varázsos, emléke lehangoló, a szerint, amint szépségét csodáljuk, vagy sebeit szemléljük. Én: Ady Endre. Egyesek prófétai léleknek, mások erkölcsi mocsárnak tartják, egyik sem a kettő közül : «a Sátánnak fölkent kevélye» ő, gyarló ember, kivételes művész. Lírájában — az emberi kihágások remekbe öntött költészetében — minden lázadó lélek meglelheti a maga titkait.

Nem kell teológusnak vagy pedagógusnak lenni annak megállapításához, hogy ez a líra a maga egészében csak nagykorúaknak szóló költészet, s nem a serdülő ifjak számára való olvasmány. Ha a nemzet egészséges erkölcsű új nemzedéket akar fölnevelni, nem ezzel a lírával táplálja sarjait. Bizonyos életkor és lelki kiforrottság kell ahhoz, hogy a költészetnek ezt a mákonyos mámorát veszély nélkül élvezhesse az olvasó, veszély nélkül azért, mert ebben a mákonyban hallatlan sugalló vonzás van. A gyermek a női akton nem a festői szépségeket, hanem az érzékiség titkos ingerét keresi, a fiatalság az Ady-költészetet nem a felnőttek tapasztalataival, hanem a hajlékony lélek utánzó ösztöneivel olvassa. Ady Endre szellemi hagyatékának ez az egyik legsúlyosabb tehertétele. A nemzet régibb vezérlírikusainak — Vörösmarty Mihálynak, Petőfi Sándor-

nak, Arany Jánosnak — költői örökségéből az örök emberi eszmények szolgálatát tanulja meg a fiatalság, Ady Endre lírájából az ernyesztő kétségbeesés orkána és a minden-mindegy végzetének számuma süvölt lelkére.

Önfeláldozás, nagylelkűség, lovagiasság, megbocsátás, felebaráti szeretet, magyar öntudat, a nemzeti mult megbecsülése, nagy célok kitűzése, rajongás szent eszményekért, férfias elszántság, vágyak leküzdése, bűnök útálata, érvek megfontolása, életerő, hűség, szemérem, szerénység, könyörület, önzetlenség, kegyelet, érdemek megbecsülése, öregek tisztelete: mindezt nem fogja megtanulni az ifjúság Ady Endre költészetéből. Megvető mosolygás szent dolgokon, a kereszténység lenézése, vadhangú politizálás, tüzelés a belső háborúra, parasztlázadás dicsőítése, fenyegetőző osztálygyűlölet, érdemtelen emberek magasztalása, kiváló férfiak becsmérlése, őszinteség mezébe bujtatott durvaság, perverz ösztönök fölvillanása, női test kergetése, buja szeretkezés, önimádás, gőg, hetykeség, gúnyolódás, kötekedés, kajánság, irígység, bosszúállás, gyűlölködés, kislelkűség, hízelgés, siránkozás, átkozódások: mindezt bőséggel megtanulhatja a fiatalság az Ady-lírából. De a művészet — mondják — független az erkölcstől; az is lehet művészi, ami csúf lelki vonásaival vagy visszataszító kifejezéseivel fölháborítja igazságérzetemet, bántja ízlésemet, kínozza szépérzékemet. Lehet, hogy sokaknak ez a meggyőződésük, de azért ezt az esztétikai elvet a józan ész és a természetes ösztön sohasem fogja elfogadni. Ady Endre költészete nagy líra, a lélek-

építő hatás azonban hiányzik belőle. Nemzetnevelő jelentősége — enyhén szólva — semmi.

Mindezek ellenére ez a költészet élni és hatni fog, s talán leginkább éppen az ifjúság körében. Az idők előrerobogását nem akaszthatjuk meg, a korok szellemével bajos szembeszállni, mint ahogyan a legszigorúbb törvények és a legbölcsebb megfontolások sem gátolhatták meg, kétezer évvel azelőtt, a császári Róma romlottságát. Amit a keresztény erkölcstan az emberiség gonosz ösztöneinek megfékezésére azóta kiépített, annak Ady Endre költészete végesvégig ellentmond. De azért ennek a költészetnek dicsőségét az eljövendő évszázadok írói és olvasói mindig meg fogják védeni.

Amíg lesznek a magyar földön szenvedélyes szerelmesek, ellenzéki vitatkozók, pénztelen sorsüldözöttek, tehetségükben mellőzött vagy magukat elnyomottaknak érző ifjak és öregek, addig ez a költészet nem fog veszíteni népszerűségéből. És milyen kevésnek jut — annyi millió között — vagyon, érvényesülés, hatalom, megálmodott álmok beteljesülése. Az életet szomjazók és a céltól visszadobottak mindenkor elégtétellel olvassák az Ady-lírát. A költő az ő sorsukat énekelte meg, vigaszt ő nyujt számukra siralmaival.

Elbeszélő költeményt keveset írt, s ezek sem a megszokott értelemben vett elbeszélő versek, inkább lírai jelenetek, apró epizódok, érzelmes románcok. Van köztük keleti, görög és római hátterű költemény. *(Bölcs Marun meséje, Uzsorás Khiron kertje, Nóta a halott szűzről, Catullus költő halála)*; magyar kapcsolatú históriai kép *(Gyáva*

Barla diák, Szent Margit legendája, A befalazott diák, Mátyás bolond diákja); népies és modern történet *(Kató a misén, Az öreg Kunné, Zozó levele, Lóri csókja).*

Alakjainak egy részét magáról mintázza. Ő a befalazott diák, ő Mátyás király bolond diákja, Szent Margit alakja mellé is magát képzeli: ő az az asszonyos, kósza, könnyes trubadúr, akit az álomleány nyugat felől vár. Szerelem, búsongás, halál: ezek a főmotívumai. Erősen szentimentális epikus.

Érzelmes hangulatúak szocialista helyzetképei is. Nyomorult vackán alszik a húszesztendős proletárlegény: gyármarta szép, bús alvó, melle horpadt, válla kiáll, mosolyog szent álmában, urabb, mint egy király. Tiszta ágyat és tiszta asszonyt álmodik, kicsit több bért, jobb ételt, emberibb szavakat, több erőt és kevesebb vért a köhögéskor. *(Álmodik a nyomor.)* A proletárfiú jól tudja, hogy apja a gazdagok foglya. A gazdagok bántják és megalázzák szegényt, pedig ha apja akarná, vége volna a gazdagoknak, megremegnének sokan. «Az én apám dolgozik és küzd, Nála erősebb nincs talán, Hatalmasabb a királynál is Az én apám.» *(Proletárfiú verse.)* Szegény proletárleányok, szegény őszi rózsák! Hogyha szeretnek, lakolnak, s akkor is lakolnak, ha már szerettek. «Krizantém helyett pótvirágok Gomblyukában a gazdagoknak.» Őszi rózsák, proletárleányok, lesztek ti még csodavirágok! *(Az őszi rózsák.)* Az úrilány teste fehér, de szemében vétkes éjek titka; vágya több, mint az utcalányé; ajkán nedves hazugság, ringó járásában nagy bűnök. «Az ördög s a hazugság védi Ezt a te híres szűzességed, Láthatatlan, buja

jelírás Borítja melled s homlokodon A bélyeg.» *(Úri szűz dícsérete.)*

Leíró költeményeibe, tájfestéseibe, életképeibe némi elbeszélő elemen kívül belevitte líráját is. *(Májusi zápor után, Hulla a búzaföldön, Kisvárosok őszi vasárnapjai, Gálás, vasárnapi nép, Budapest éjszakája szól.)* Szembeállítja a havasok küzdelmes világát a tengermellék boldog gondtalanságával, a munkásosztály végzetét a gazdagok dologtalanságával. A tavaszt — hördülnek föl az Alpesek — mi védjük gémberedett testünkkel, s lábunk alatt a nap hevében parfűmös víg urak mulatnak. Meghalna a tavasz ott lenn a parton, elhalna a mosoly az urak ajkán, ha mi egyszer lerogynánk. «Ha mi egyszer egy dörgedelmes, Rettenetes, nagy példát adnánk: Hegy-bajtársak, egy szép napon Mi lenne, ha lelátogatnánk?» *(Havasok és Riviéra.)*

Félbemaradt verses regénye, a *Margita élni akar* (1912), a meseszövéssel és versformával való keserves küzdés emléke. Hősei: a költő és két barátja s a közösen imádott nő. A három udvarló kénytelen belenyugodni, hogy Margita, az irodalmi hajlandóságú zsidó leány, férjhez megy és gyermeke születik. Más esemény alig van az elég terjedelmes elbeszélő költeményben, de annál több az önvallomás, emlék, politika és egyéb kitérés. A lírai regényben a realitások tervtelenül keverednek a szimbolumokkal, a költő Margita alakját az új Magyarország jelképévé teszi, egyébiránt ami hirtelen eszébe ötlik, azt írja le strófáiba minden válogatás nélkül. Az érdektelen ismétlések, nehezen érthető vonatkozások, kusza mondatok kö-

zött néha fényesen villan egy-egy Ady-mondás : gyöngy a tákolmányban. A verses regénynek elrémítően prózai strófái vannak. Mint nyilatkozatok tárháza igen érdekes mű. A költő megemlékezik ábrándjairól : «Sok politika és sok szerelem S kavarogjon a holt, magyar, pimasz tó, Sok buja vers, utazás, papfalás Volt tervem és sok hangos népriasztó zenebona.» A politikában Jászi Oszkár az eszményképe : «Nekem mindíg kell egy jó Valaki, Kit emeljek magam fölött a trónra : Jászi Oszkár már évek hosszatán Különb, mintsem kezem saruját oldja. Hitvallásom és hős őrületem Az ő diktáló, tiszta lelkétől függ. Ez is aszszonyosság, de szívvel állom : A Jásziság én akart ideálom.»

A politikában Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond tanítványának vallotta magát a költő. Volt-e mestere a lírában?

Kevés magyar lírikus tudott annyira őrizkedni más költők hatásától, mint Ady Endre. Szerette Csokonai Vitéz Mihály verseit, lelkesedett Petőfi Sándor forradalmi lírájáért, ifjú korában Ábrányi Emil, Endrődi Sándor, Makai Emil és Reviczky Gyula voltak a kedvelt költői, de vajmi keveset merített belőlük. Nagyobb hatást tett néhány versére a kuruc nóták stílusa és a Szentírás nyelve Károlyi Gáspár fordításában. Költészete közvetlen előzőjének a magyar irodalomban Vajda János és Komjáthy Jenő versei tekinthetők. Vajda János tragikus pátoszával, filozófiai csapongásaival, zordon nyelvével, Komjáthy Jenő félisteni célkitűzésével, bölcselő álláspontjával és néhány sajátságos kifejezésével vonta magára figyelmét. Tanult Kiss Józseftől, Szilágyi Gézától és Heltai Jenőtől is. Mind-

ezek azonban csak forgácsok az őstehetség műhelyében, alig észrevehető idegen cserjék az őserdőben.

A németek közül Nietzsche tett rá szembetűnőbb hatást. Nem eredetiben olvasta Nietzsche munkáit, hanem magyar ismertetésekben, de ez éppen elég volt számára, hogy fölszabadítsa belsejében a rokon lélek gondolatainak hasonló szárnyalását. Mikor baráti körében a német filozófusról beszéltek, magára ismert. Világnézete, életszemlélete, meggyőződései gyökerükben Nietzsche eszmekörére vezethetők vissza, a színezés költőisége természetesen az övé volt. Az Isten-eszme bírálgatása, a kereszténység megtagadása, az egyház gyűlölete, az erények kinevetése, a pogány életkedv szabadossága, minden emberi korlát ledöntése, elfordulás a multtól, az erkölcsi ember típusának lenézése, új ember-típus teremtése, a zseni kivételes helyzetének követelése és sok más materialista életelv: nietzschei hagyaték. A magyar költő is a német Übermensch és Antikrisztus útjait járta, eszméivel beleütközött kortársai lelkiismeretébe, s csak itt-ott tett némi engedményt más világszemlélet javára.

Kétségtelen, hogy Baudelaire nélkül éppen úgy nem lett volna a *mai* Ady, mint Nietzsche nélkül. Nem kell utánzást emlegetnünk, elég a fölszabadító hatás jelzése. Más az Ady-stílus, más a Baudelaire-stílus még azokban az Ady-versekben is, amelyek legközelebb állnak a francia lírikus verseihez. A szimbolizmust kétségtelenül a franciáktól tanulta, az első indítás azonban itt is elég volt számára, hogy kifejlessze magából a benne élő szimbolista tehetséget.

Verlaine, Dehmel, Dörmann és mások — inkább fordításokban, mint eredetiben — nagyon kevés vonással járultak a magyar költő művészetéhez egyik vagy másik versében.

Nézetek Ady Endre vallásosságáról. — A költő már 1903-ban megírta, hogy az ő református hite mindössze «csak annyi, hogy kálvinistának született, s protestál minden sötétség és hamisság ellen.» A vallásokról később egyre rosszabb véleménye lett; nagyon rosszul ismernők azonban természetét, ha időnkint homlokegyenest ellenmondó nyilatkozatokat nem tudnánk idézni munkáiból. Az is előfordult, hogy büszkén hivatkozott kálvinizmusára. «Ha vallásos nem is lehettem, de életemben, munkásságomban benne volt a protestantizmus. A protestánsoknak érezniök kellett volna, hogy az én megjelenésemmel a protestáns és a protestantizmus jelenik meg.» (Az én kálvinistaságom. Nyugat. 1916. évf.) — Valahogyan úgy képzelte a protestantizmust, hogy abban a dogmákat ravasz papok találták ki, az erkölcsi parancsokat irígy hittudósok állították össze, a Szentírás szövegeit avatatlan bibliaolvasók magyarázgatták, szóval itt mindenki úr a maga felfogásában. Más egyéb nem is kell a kálvinizmushoz, mint dacos ellenállás minden tekintéllyel szemben, makacs viaskodás személyekkel és elvekkel, küzdelem a katolicizmus sötétsége és a konzervativizmus higgadtsága ellen. Ennek az Ady-kálvinizmusnak, ha akarom, van dogmája, ha akarom, nincs, erkölcstanán tetszésem szerint tágíthatok, bibliáján kedvemre gyakorolhatom szövegmagyarázó kedvtelésemet; ha mindezt elfogadom alapelvül — gondolta a költő — továbbá, ha dölyfösen protestálok, ha makacsul kuruckodom, ha forradalmat csinálok, akkor jó kálvinista vagyok, s jogom van lenézni a pietista protestáns teológusokat. A gyermekkori református hit a felnőtt Ady lelkéből mindörökre eltűnt, az elsodródott vallásból csak a bibliás hangulat maradt meg, a régi emlék azonban így is elég volt arra, hogy a költő ihletet nyerjen az Isten-téma művészi kiaknázására. — A nyugatos írók eleinte tetszetős poétai játéknak fogták fel mesterük «istenszagú» költeményeit, később mind nagyobb mélységeket iparkodtak

belemagyarázni a «hitetlenül hívő» lírikus Isten-verseibe. — A katolikus álláspontot Prohászka Ottokár rögzítette le legtömörebben: «Van nálunk is egy bestiális káromkodó, s a fölségessel szemben teljesen blazírt költő, Ady Endre, aki minden eszményt lehúzott és bemocskított: Istent, a Szentháromságot, a Szentlelket, Krisztus Urunkat, Szűz Máriát, a hazát, a nemzetet, a nőt.» (Az erkölcsi válság. Katolikus Szemle. 1924. évf.) — Az Ady-tisztelők sorában nagy öröm kísérte Makkai Sándor állásfoglalását. Az erdélyi magyar reformátusok püspöke Ady Endrét a legnagyobb magyar vallásos költőnek nyilvánította. Bizonyos, úgymond, hogy a bűnös embernek a kegyelmes Istennel való találkozása gyümölcsözőbb életeket hozott már létre az övénél, de a magyar költészetben kifejezésre juttatott vallásos élmények közül mégis az övé a legteljesebb, legszemélyesebb, legőszintébb. Lírájának legmélyebben zengő húrja a bűnbánat, legmagasabban zengő húrja az Istenszerelem. «Tudom, hogy egész tanulmányomnak a legmerészebb és legtöbb ellenmondást kihívó kijelentéséhez érkeztem, mikor azt mondom, hogy Ady az egyetlen magyar vallásos költő.» Irodalmunk gazdag az olyan vallásos énekekben, mint Berzsenyi Dániel Fohászkodása, Kölcsey Ferenc Himnusza, Tompa Mihály, Reviczky Gyula, Arany János és mások vallásos költeményei, de az ilyen versek «inkább filozófikus, mint vallásos kifejezések, világmagyarázatra vagy erkölcsi tanításra törekszenek, nem pedig egy megrendítő lelki találkozás tükrözői egy személyes, élő hatalommal.» Igazi vallásos verseket irodalmunkban csak Balassa és Ady írt. «Ady költészetét az különbözteti meg mindenki másétól, hogy benne és reánézve Isten élő, személyes valóság, akivel lelke viaskodik, dacol, majd megtörik és meghódol, akivel szemben személyesen lázong és szíve teljességéből alázkodik meg, aki személyes, izzó, szenvedélyes szerelmének személyes, élő tárgya. Egyszóval: valóságos élménye. Ő az egyetlen, akinek nem a metafizikán vagy az etikán keresztül vannak hűvös és magasztos frázisai Istenről, hanem aki a látók és átélők primer tapasztalásával érzékeli a religiosumot minden etikai és metafizikai jelleget megelőzően és azoktól függetlenül.» (Magyar fa sorsa. Budapest, 1927.) — Makkai Sándor álláspontja nagy föl-

háborodást keltett. Az emberek nem tudták megérteni, hogy a „Krisztus-hydra" gyűlölőjét hogyan kiálthatja ki egy pap a legnagyobb, sőt az egyetlen magyar vallásos költőnek. Szász Károly szerint: «Ady bámulói és az adyzmus dicsőítői sok frázist összehordtak már, sok nagy dobot megütöttek, szemekbe sok port szórtak, eleget maszlagoltak. De az erdélyi kálvinisták püspöke talán túltesz valamennyijükön. Hogy egy keresztény főpap hódol Ady előtt, és a vallásos költészet terén egyetlennek próbálja feltüntetni, erre már igazán el lehet mondani bámulatunkban a hamleti szálló igét, hogy több dolgok vannak földön és égen, mint amiről a mi szerény és naív bölcselmünk álmodni képes.» („Magyar fa sorsa". Makkai püspök Ady-könyvének bírálata. Budapest, 1927.) — Azt az itt-ott fölmerülő vádat, hogy Ady erkölcsi hibái a kálvinizmus szabadabb gondolkodásából erednek, Sebestyén Jenő református hittudós vakmerő állításként bélyegezte meg. «Ady hibái világnézetileg is, erkölcsi tekintetben is, egyénileg is éppen az öntudatosan hívő református lelkület hiányából származtak; abból a hitbeli hajótöröttségből, amely őt olyan sokáig elöntötte, s amely azt is eredményezte, hogy a kálvinizmus eszmei tartalma csak foszlányokban, töredékekben vagy eltorzultan és kisiklottan érvényesülhetett gondolkodásában és lelkületében, s ezen az életének vége felé jelentkező Istenhez való fordulás sem tudott segíteni. Teljesen valótlan az a beállítás, hogy Ady hibái konfesszionális eredetűek, tehát a református vallásból folynak. Ellenkezőleg: merjük állítani, hogy egyenesen a kálvinista hívő öntudat hiányából, éppen a református elvek hamis és téves értelmezéséből eredtek azok. Ha Ady Endre igazán erős hívő református öntudattal bírt volna, mindama hibáktól és vonásoktól is megszabadult volna, amelyek életében és egyéniségében ellenszenvesek voltak és szomorú tragédiáját okozták. Sőt hisszük azt is, hogy ha egész életében igazán hinni tudott volna, azzal a hatalmas költői tehetséggel, amellyel rendelkezett, elképzelhetetlenül nagyobb és pedig nevelő és építő hatást gyakorolt volna az egész magyarság lelkére, mint azt így, hitbeli hajótöröttségével, tehette.» (Ady hibái és a kálvinizmus. Kálvinista Szemle. 1931. évf.)

Nézetek Ady Endre erkölcsiségéről. — A zsenik többnyire nem nagy jellemek. Ady Endre meg különösen nem volt karakter. A férfias akaraterő minden erkölcsi vonása hiányzott életéből, a legkicsinyesebb indulatok tobzódtak lelkében. Mint ember csak abban különbözött a tömeg millióitól, hogy a nyilvánosság előtt nyersen leleplezte a maga örök emberien kicsinyes jellemvonásait. Amit mások — az úri lélek és a jó modor neveltjei — elnyomtak magukban, vagy titkoltak a világ előtt, az benne nyílt lánggal lobogott. Költő-óriás és erkölcsi kisember, nagy művész és önző lélek: ez volt ő, az író és az ember. — Ignotus Hugó Adyról, a zseniről, igen éles megfigyelésekkel írja többek között a következőket: «A zseni a legritkább esetben jó ember. Tud néha az is lenni, de nem ez benne az uralkodó. Szeretet, hála, önzetlenség: a legkevesebb zseni sírkövére illenek. A zseni vagy alázkodó szolga vagy kíméletlen zsarnok, a szerint, hogy függ-e valakitől vagy módjában van-e kihasználni valakit. A zseni mindent és mindenkit a zsenijének szolgálatába állít. Tudatosan vagy öntudatlanul az a gondolatmenete, hogy: „Vagy ismersz, és tudod, ki vagyok, és mit érek, vagy nem. Ha nem, akkor ne lopd időmet és idegeimet. Vagy igen, akkor tartsd szerencsédnek, hogy ezt a ritkaságot szolgálhatod. Szeretni, észrevenni, törődni, elismerni, hálálkodni: minderre nem érek rá, mert magamat kell lesnem, tüzelnem, táplálnom, bomlatnom, kábítanom, serkentenem, megnyugtatnom s életnem, főképp életnem, hogy valami kis töredékét megjelenthessem a bennem kavargó mindenségnek. Ha ehhez hozzájuttatsz: örülj neki, s mit akarsz többet? Ha nem: akkor vagy ki tudom belőled hízelegni, mesterkedni, csalni, s akkor tehozzád vagyok jó, hálás, engedelmes, alázatos, hű, ragaszkodó, amit akarsz, nem barátaimhoz, kik úgyis azok. Ha pedig sem kihasználni, sem szolgálatomba édesgetni nem tudlak, akkor leszek, ha ráérek, ellenséged. Akkor kitöltöm rajtad mérgemet, amire néha, levezetésül, szintén szükségem van." Az asszonyt elszeretni, s az urától pénzt felvenni: ez a legkevesebb, ami nála magától értetődő volt.» (Ady, a zseni. Ady-Múzeum. 1. köt. Budapest, 1925.) — Horváth Cyrill szerint erkölcsi szempontból Ady a magyar költészet legszomorúbb alakja: a tagadás, a bűn, a sata-

nizmus fő-fő képviselője. Nyugat virágoskertjéből mérges növények szapora magvait hozta magával és szórta szét közöttünk. Világfelfogásában Nietzsche tanítványa volt, magáévá tette mestere tagadásainak teljes skáláját, nem ismert egyéb életcélt, mint az élet teljes kiélését, vágyainak korlátlan kielégítését, a keresztény erkölcsök merev eldobását. A krisztusi tanok szerint az emberi élet célja nem a földi örömek hajszolása, a nemes vágyak és gyönyörök mellett vannak nemtelenek és bűnösök is, az embernek uralkodnia kell zabolátlanságain ; ezzel szemben Ady, a német filozófus példájára, a lehető leggyökeresebb átértékelést hajtotta végre : amit az élet produkál, egyformán szent és isteni, legyen bár ártatlanság vagy fajtalanság, hazugság vagy igazmondás, jóság vagy bűn. A nietzschei eszmék fölötte illettek egyéniségéhez, de az élet meghazudtolta az új tanokat, s voltak pillanatok, amikor a költő belátta tévedését. Mocsárba vezető útjáról nem tudott, nem akart visszafordulni. Megmaradt Ady Endrének. «Nem volt igaza. Ha visszafordul, akkor is Ady Endre lett volna. Más Ady Endre, de nem kisebb az elsőnél. Ahogy megtérése által Saul és Augustinus sem vesztett nagy emberi értékéből. Tévedéseit nemcsak beismerve, hanem a beismerés következéseit szigorúan levonva, bizonyára súlyosabbá tette volna nevét és rokonszenvesebbé egyéniségét.» (Ady Endre hite, erkölcse, magyarsága. Budapest, 1928.) — Zsigmond Ferenc szerint Ady költészetének erkölcsi fogyatkozásaiért felelős a szabados korszellem is ; viszont igaz, hogy az erkölcs és ízlés bomlásáért az irodalom is felelős. A modern közfelfogás azt hirdeti, hogy a lírai költőnek joga van a maga lelkét teljes leplezetlenségében elénk tárni, ilyen értelemben pedig senki sincs, akinek egyéniségén a nyilvánosság napfénye több-kesevebb erkölcsi szeplőt ne fedezhetne föl. Valószínűen sokakat elfogott már a fajtájukkal való meghasonlás érzete, sokan megtántorodtak Isten-hitükben, sokan estek át lelkiismereti vívódásokon a pénzért folytatott küzdelemben, de efféle lelki válságainkkal nem szoktunk dicsekedni ; Ady sem dicsekszik velük, csak hátborzongató őszinteséggel vagy cinikus daccal enged belelátnunk lelkének ebbe a kloáka-szerű zugába, mely megvan minden emberben, legfeljebb egyik tisztábban

tudja kezelni, s főkép tapintatosabban el tudja rejteni, mint a másik. Legnehezebb a szerelem témakörében megvonni azt a határvonalat, ameddig a költőnek el szabad merészkednie. «Ady semmit sem tartott elmondhatatlannak, s az erkölcsi szempontú kritika joggal emel súlyos kifogásokat az Ady-versek szerelmi motívumainak drasztikus pőrésége ellen, mely az elemi-iskolás fiú nemi gerjedelmeitől a koravénné enerválódott férfi szenilis tehetetlenségű vágyódásáig mindent kitereget végletes naturalizmussal az emberek szeme elé és orra alá, mert hát szerinte mindez emberi dolog. Pedig a nemi szerelem legintimebb testi vonatkozásainak nyilvánosság elé vitele nem az emberi jelzőt érdemli meg, inkább az ellenkezőjét.» (Az Ady-kérdés története. Mezőtúr, 1928.)

Nézetek Ady Endre hazafiságáról. — A nemzetárulás vádja évtizedekig kísérte a költőt. Az volt a legkülönösebb, hogy a radikális eszmék híve, a szocialista politikus nagyra volt régi nemességével, s mégis a történeti osztályokat támadta első sorban. Igaz, hogy a nemesség nálunk nem jelentett annyit, mint Franciaországban vagy egyebütt, mert a számarányt tekintve, sehol a világon nem volt annyi nemes, mint Magyarországon ; itt egész falvak voltak tömegesen megnemesített parasztokkal, félparasztokkal, *paraszt-iparosokkal.* De az egykorúak mégis furcsának, sőt komikusnak tartották, hogy a kiváltságokat támadó demokrata író olyan erősen hánytorgatja nemességét. Ez megint egyik rikító tünete volt a költőt annyira jellemző ellentmondásoknak és következetlenségeknek. Tüntetően hangsúlyozott nemességével — a konzervatív közvélemény szerint — hogyan fért össze logikusan a mások hagyománytiszteletének kigúnyolása és üldözése? Ha odakapcsolta elveit a proletárok álláspontjához, miért nem vonta le a következményeket a maga személyére nézve is? Büszkélkedett «úr-fajtájával», de másokban támadta az urat. — Prohászka Ottokár az Ady-kérdéssel kapcsolatosan fölhívta a figyelmet arra, hogy a zsidó értelmiség magyarországi térfoglalása volt az oka a magyar irodalom elzsidósodásának. A Huszadik Század anketjén az egyik zsidó szaktekintély arra a kérdésre, hogy lehet-e szó Magyarországon az irodalom elzsidósodásáról,

így válaszolt: „Be kell vallanom, hogy igen. A zsidó nép géniusza szerte a világon önálló irodalmat teremtett, és így feltétlenül minden népnek, melyen belül a zsidóság is tevékeny, irodalmán a zsidó géniusz nyomot hagy." Ha az ember, folytatja Prohászka Ottokár, Heinét összehasonlítja Adyval, bámulatos hasonlóságot találunk. «Amint Heine lekicsinyel mindent, ami német, úgy Ady lekicsinyel mindent, ami magyar. Ahogy Heine a kereszténységet csakis karikaturákban tudja meglátni, úgy Ady is a mi nagy magyar tradíciónkat és a mi nagy érdekeinket valamiképpen karikaturákban, valamiképpen hamis látószög alatt látja. Én ezt felhozom példaképül, hogy a zsidóság szelleme miképpen járja át, és miképpen hamisítja meg a magyar érzést, a magyar szellemet, a magyar kultúrát. Nem szabad-e nekem védenem a mi magyar faji meglátásunkat, faji érzéseinket, mindazt, amit magyar kultúrának, magyar léleknek és magyar szellemnek hívunk? Ime, a probléma oly pőrére vetkőztetve, hogy mindenki megláthatja. Ez nem gyűlölség, hanem a magyar kultúrának és sajátságainak védelme. És gondolom, hogy ehhez igazán jogunk van. Amint szívesen megadom a jogot, a szabadságot a zsidó kulturális szellemnek, meglátásnak, inspirációnak, úgy védem a saját nemzeti kultúrámat, amikor annak veszedelmeit látom. Megvetném azt a magyar kultúrát, amelyben ne volna annyi erő, hogy amikor tapossák, amikor vérét vízzé változtatják át, akkor fel ne szisszenjen, és vétót ne kiáltson.» (A numerus claususról. Nemzetgyűlési beszéd 1920-ban. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. Sajtó alá rendezte Schütz Antal. 22. köt.) — Tormay Cecil: «A bűn, amelyet e daloló sírásó elkövetett saját nemzedékén, ki tudja hány nemzedéket temet majd sírba, míg jóvá nem teszik a nemzet szerencsétlenségét.» (Bujdosó könyv. Budapest, 1921.) — Rákosi Jenő többször rámutatott arra, hogy Adynál ártalmasabb nemzeti rombolót és erkölcsi mételyezőt sem keresztényben, sem zsidóban nem lehet találni. Talentuma megrontotta az ifjúságot. Turáni cifra-szűrét hánytorgatva nemzete pusztulását hirdette, ha nem hódol be az ő világnézetének; Jászi Oszkárék és Kunfi Zsigmondék házi költője lett, velük együtt csinálta a forradalmat az ezeréves történeti Magyarország ellen. «Kiváltságos osztály,

nemesség, dzsentri, bőrkabát, osztályuralom, feudalizmus, osztályparlament és így tovább! Vegyétek elő száz esztendő nemzeti munkájának a vezéreit, hőseit és napszámosait, és nem találtok mást, mint csupa dzsentrit, nemest, bőrkabátost, történeti osztályt, s ami egyebet húsz év óta ócsárolni és gyalázni hallunk. Az új Magyarországot is, amelyet ragyogni láttunk, a történeti osztály teremtette meg, s csak a kiegyezés óta szívódott fel benne, ami jelesség utat keresett magának a többi osztályok közül.» Ez ellen a történeti magyarság ellen ágált Ady, ezekkel az alkotó magyarokkal szemben akarta ő a jobb magyart játszani. (Budapesti Hírlap. 1924. évf.) — Herczeg Ferenc : «Adyt én fényes tehetségű költőnek tartom. Merész és egyéni ; tagadhatatlan, hogy mély nyomokat hagyott vissza a magyar Parnasszuson. Ehhez azonban mindjárt, de mindjárt hozzá kell tenni : kár, hogy beteg volt! Csakis a betegsége magyarázhatja meg teljes tehetetlenségét és védtelenségét a saját szenvedélyeinek és szeszélyeinek rohamával szemben, és csakis a degeneráltsága értetheti meg azt a szörnyű, öngyilkos gyűlöletét, amelyet a maga fajtája iránt érzett. Volt szíve leírni, hogy : „Mit ér az ember, ha magyar?" És : „Ebek hazája, nem az enyém." Száz hasonló Ady-idézetet találhatnánk, de azokat engedjük el egymásnak. Mi ez, ha nem betegség?» Ady némely harcias hívei hangsúlyozzák a költő fajmagyarságát, s ezzel együtt azt, hogy nem is lehet más, mint igaz magyar. Ez csak játék a szavakkal. Nem a turáni vér tisztaságáról van itt szó. «Felháborodást és tiltakozást az keltett, hogy érzelmeivel kiszakadt a nemzeti közösségből. Ennél a pontnál az Ady-kérdés megszűnik irodalmi kérdés lenni ; ez már a magyarság életének és halálának kérdése ; és ha egyáltalában súlyt vetünk arra, hogy Magyarország is rajta legyen Európa mappáján, akkor ennek mindent alá kell rendelni, első sorban az irodalmat is. Egy dolog egészen bizonyos ; ha lámpással keresünk, akkor sem találunk a földgolyón még egy népet, amely képes volna ünnepelni olyan költőt, aki úgy írt a hazájáról és a nemzetéről, mint Ady írt Magyarországról és a magyarságról.» Ady tisztelői három osztályba sorozhatók. «Az elsőbe tartoznak azok, akiket tisztára csak esztétikai vonatkozások fűznek Ady költészetéhez. Ők azok, akik mélyen

fájlalják, hogy ezt a kiváló tehetséget beteg idegei megakadályozták abban, hogy azzá legyen, aminek született : a nemzet költője. A második csoportba tartoznának azok, akik érzelmi közösségben élnek a költővel, és éppen azt istenítik írásaiban, ami beteg. Ők azok, akik a saját degeneráltságuk költői igazolását és apoteózisát találják meg Ady könyveiben. Végül a harmadik csoportba tartoznak a magyarság külső és belső ellenségei, akik szövetséges erőket köszöntenek Ady öngyilkos ösztöneiben.» A románok is azért támogatják az Ady-kultuszt, mert kívánatosnak tartják az Adyzmus terjedését a magyarok köreiben. Próbált volna Ady úgy írni a románságról, mint a magyarságról, majd meglátnók, meddig terjed Goga Oktaviánék esztétikai elfogulatlansága. «Az Adyt ünneplő erdélyi magyarok dolgába nem szólok bele. Mi, csonkamagyarországiak azonban, ha Ady Endre nevét halljuk, nem ünneplő kedvet, hanem mélységes szomorúságot érzünk. És mulasztást követnénk el, ha a fiaink kezébe adva Ady könyveit, nem figyelmeztetjük őket, hogy azok egy beteg tehetség művei.» (Ady-kérdés. Pesti Hírlap. 1924. évf.) — Melich János a nevelés szempontjából foglalt állást az ellen az irány ellen, amely Ady Endre költészetét egész terjedelmében be akarta vinni az iskolákba. A tanár egyénisége, úgymond, az iskola fundamentuma ; a tanár szaktudása mellett fontos, hogy milyen az életszemlélete, életideálja, világfelfogása ; a tanítás szelleme nem véthet a hazafiság, vallás, jó erkölcs örök eszményei ellen. Ady nagy magyar zseni, de ha «e költő szelleme iskoláinkba befészkelődnék, akkor ránk is alkalmazható majd az a nyilatkozat, amelyet egy francia akadémikus Heine összes munkáinak elolvasása után tett, mondván : Ha a németek valóban szobrot emelnek Heinének, akkor a franciák ugyanazon a napon elbocsáthatnak egy hadtestet. Ha nálunk az Ady-kultusz belopózik tanáraink gondolatvilágába, akkor soha nem kerül vissza Máramaros és Erdély sója, a Tátra fenyvese, Gömör vasa.» (Beiktató beszéd. Szarvasi ev. gimnázium értesítője. 1926.) — Makkai Sándor szerint az az egy bizonyos, hogy aki Adyt hallja, az a magyar lélek muzsikáját hallja. Van-e igazság Adynak a magyar világot sirató és átkozó verseiben? «Ady föllépteKor és működése idejében a magyar költészet halott volt,

sívár pusztaság, meddő és kisajtolt rög, amelynek nem volt többé hitele, hitető ereje, szuggesztív hatalma, élettámasztó és életformáló lelke a nemzetre nézve.» A magyar költészet elmaradt saját nemzedékétől, nem állt az új tartalomtól duzzadó jelen élére, bálványt csinált a magukat lejárt népies-nemzeti nagyságokból, az utánzók ügyeskedésével szedte rímekbe érzékeny hazafias történeteit, hamis képeket rajzolt, vagy nyavalygós szentimentalizmussal énekelt a népről, szóval nem akarta belátni, hogy Petőfi és Arany óta megváltozott a világ, mások lettek az élet kérdései. Ezzel a környezettel szemben Adynak igaza volt, amikor a jelenből a jelenhez szólt, s a világhorizont mélységébe és magasságába akarta állítani a magyar költészetet. Nem énekelhetett a hagyomány húrjain arról a földről, amelyet nemzete sírjának látott, de ez még nem jelenti azt, hogy nem szerette volna hazáját. Mások a nemzeti nagyság fényében sütkéreztek, ő prófétai lélekkel jajdult fel a közelgő összeomlás előrelátásán. Egy egészen bizonyos : azok, akik abban a meggyőződésben élnek, hogy a magyar nemzet történetében az 1867. után következő félszázad volt a legboldogabb és legdicsőbb korszak, s a nagy háborús összeomlást egy külső és szinte véletlen szerencsétlenségnek hajlandók tartani, azok sohasem fogják elismerni Ady igazságát. Ady magyarlátása «épp oly jogosult látomás, mint akármely költői vizió, például az, ha egy költő a mások által virágzónak látott leány arca mögött a vigyorgó koponyát látja, amellyé az az arc lesz, ha szépsége lehervad róla a halálban. Ady látta ezt a halálfőt a magyar föld és nemzet másoknak talán boldogan virágzó arca mögött, és mert látta, költőileg joga volt erről beszélni. Sajnos, annál inkább, mert ez a halálfő tényleg ott lappangott a virágzó külső alatt, és akár belső okok miatt, mint Ady hitte, akár külső szerencsétlenség következtében, mint mások hiszik, egy rettenetes őszön tényleg a szemünk közé vigyorgott.» (Magyar fa sorsa. Budapest, 1927.) — Tagadjuk, válaszolta Szász Károly Makkai Sándornak, hogy Ady korában a nemzeti élet haldoklott volna. De ha csakugyan súlyos betegség támadt a nemzeti életre, ennek legelső sorban nem az-e az oka, hogy az Ady-gondolkodásúak írásaiban hamis hangok zűrzavara rikácsolt, amely az internacionalizmus,

a blaszfémia és az immoralitás hínáros vizeire csalogatta a részben naív, részben minden rosszra könnyen kapható tömeget. A romboló politikai célzatok szolgálatába szegődött irodalom főképviselői Ady és barátai voltak. Hogy más költők és politikusok csak egyoldalú honfiúi aggodalommal szálltak síkra a magyar bűnök ellen: valótlan állítás. Nemzeti költőink és politikusaink sohasem takargatták a magyar bűnöket az ifjúság szeme elől, hanem igenis hazug az a nagyképűség, amely a nemzeti költészet és politika szent hagyományaitól elhajló, azokat semmibe vevő vagy éppen megtagadó irodalmat és politikát, s az immorális viselkedést «übermenschi» jelenségekkel magyarázza és mentegeti. („Magyar fa sorsa". Makkai püspök Ady-könyvének bírálata. Budapest, 1927.) — Hasonló módon vélekedett Kenedy Géza: «Nekem ugyan furulyázhatja akármilyen polgári, katonai vagy papi tekintély, hogy Ady magyar próféta volt. Nem igaz! Idegenből hozott méreggel mérgezte el és szaggatta ketté az addig egységes magyar szellemi életet, és ebben olyan nemzetietlen és erkölcstelen irodalmi bölény-csorda támogatta, amilyent minden más egészséges nemzet kirugdalt volna magából. Mink, fájdalom, nagyon is elkéstünk vele. Amikor 1919. végén megtettük, akkor sem tettük meg alaposan.» A közbambaság mindenbe beletörődött. «Előre megmondtam, hogy Ady nem a nemzet prófétája lesz, hanem a nemzet halálmadara. A rothadás és rothasztás költője. Leszereli a nemzeti energiákat, elmérgezi az ifjúságot, és tehetetlenné teszi belső önvédelemre a csúfolt, széttépett nemzeti életet. Adynak, akármilyen tehetséges volt is, a magyar Panteonban csak akkor lehetne némi kis helyet adni, ha nemzeti hitében és erkölcsében prófétai ébresztője lett volna nemzete szunnyadó energiájának és hanyatló erkölcseinek. Mint teszem Petőfi volt, akinek prófétai korholásaiban is ott ragyog a hazaszeretet és hit tiszta fénye, szerelmi és családi életében pedig a legnemesebb, édes tisztaság. De micsoda torzkép vele szemben Ady egész költészete, mely hemzseg annak kijelentéseitől, hogy a magyar nemzet már végsőig el van rothadva, szerelmi dalaiban pedig a pesti terézvárosi utcasarkok éjjeli életének leírhatatlan fajtalan hangja dominál.» (Ady-emlékek. 8 Órai Újság. 1927. évf.) — Nagyra vannak Ady

magyarságával, mondotta panaszosan Vargha Gyula, holott a furcsa magyarságú költő a legnagyobb megvetéssel beszélt hazájáról és fajáról, s gyűlölködő hangjába nem csendült bele a szeretet meleg szava. «Ady istenkáromló, nemzetgyalázó s a vörös rém diadaláért ujjongó nyelve immár elporlott. A szerencsétlen költő ott áll az örök bíró ítélőszéke előtt. Legyen hozzá irgalmas a könyörülő Isten, itt lenn a földön pedig a mindeneket kiegyenlítő halál engesztelő fátyola boruljon emlékére. De ne állítsák a nemzet elé bálványnak, s ne iparkodjanak az ő lelki rothadásából kivont méreggel megrontani ezt a nemzetet, melynek nem ledérségre, hanem szigorú erkölcsökre, nem nyavalyákra, hanem lelki és testi épségre, nem tagadásra, nem nihilizmusra, hanem erős, élő, munkás hitre van szüksége.» (Beszéd a Nagykőrösi Arany János-Társaság közgyűlésén. Budapest Hírlap. 1927. évf.) — Horváth Cyrill : «Szó sincs róla, Ady nem írt ömlengő szerelmi vallomásokat a magyarsághoz. Ez a húr teljességgel hiányzik lantjáról. A költőnek úgyszólván rögeszméje a magyar faj veszendősége és romlása. Ehhez járul az a meggyőződése, hogy ő mélyebben és messzebbre lát másoknál : ismeri a magyarságra váró veszedelmet, tudja, mit kellene tenni, de, mint Cassandrára, senki sem hallgat rá, faja nem érti meg, mivel kinőtt belőle : idegen ránézve a lelke, gondolkodása, idegenek a vágyai és törekvései.» Neki a magyarságról saját külön nietzschei fogalma volt, s ez lényegesen elütött a hagyományostól. Nietzschének és vele Adynak nem kell a mult megbecsülése, a hősi önfeláldozás kultusza, a dicsőség emlékeinek kegyeletes ápolása, a tekintélyek tisztelete, a kereszténység, a konzervativizmus. «A költő a keresztény multban úgyszólván semmit sem talál, amit érdemes volna megőrizni a jövő számára. Szemében a konzervativizmus csak elavult nézetek, szabályok és életformák őrzése, régi zsarnokságok oltalmazása, mely a népet megrontja, alkalmatlanná teszi a haladásra, és a magyar fajt pusztulásba sodorja. A jövőt csak azok szolgálják, akik a népet az ósdi nézetek, szabályok és életformák bilincseitől megszabadítják.» Ady Endre tévedéseinek forrása : a kellő kritika hiánya. Vakon ragaszkodott Nietzsche elméletéhez, nem számolt eszméinek lehetőségével és következményeivel. Talán

eszébe sem jutott, hogy föltegye a kérdést : mi lenne, ha tervei megvalósulnának. Ha a magyarság egy napon azt találná mondani : Tűzbe vetek minden ezeréves holmit, felrúgom a kereszténységet, kivetem szívemből őseim emlékét, szemétre dobom a tízparancsolatot, teszem, ami jól esik, agyonverem az urakat, leöldösöm a papokat, elszedem a gazdagok jószágát, meggyilkolok mindenkit, aki utamba áll. És a tömeg megindulna a maga útján, mialatt a határokon ellenséges népek döngetik az ország kapuit, hogy megsemmisítsenek bennünket. «Ady nem gondolt a rettenetes következményekre. Azt hitte, hogy a patriotizmus ösvényén jár, és az antipatriotizmus halálos mérgét szórta a lelkekbe. Mint ilyen, akaratlanul, példátlan rombolást végzett, és verseinek nagy része volt a bekövetkezett forradalmak és Magyarország összeomlásának előkészítésében.» (Ady Endre hite, erkölcse, magyarsága. Budapest, 1928.) — Vajthó László : Ha Ady Franciaországban születik, bizonyára Kelet felé sóvárog, mert hazájától való elfordulásának magva a mellőzöttségén való kesergés. Itthon száz arcban is kínálta magát, de nem kellett, itthon más költők jutottak sikerhez, ő nem kapta meg a várt elismerést. Magyarországon minden a zseni ellen esküdött, Magyarország a lelkek temetője. A fiatal Adynak ez a viszonya hazájához, ebből a személyes megbántottságból indul ki nemzetéről szóló verseiben. Messze idegenben másokat is elfog az emberi szabadság mámora. «Nem ismerjük az embereket, hát hogyne látnók őket szépnek, jónak, igaznak! Előttünk egy pompás, zsibongó város. Minden vonása új. A zaj kellemes zenévé olvad, s a végtelen nagyság méretei gigantikus álmokat ébresztenek bennünk. Zsebünkben hazai pénz, elég egy időre. Itt nem vagyunk robotos páriák, kéjutazáson vagyunk. Reggel, mikor a munkások gyárba, a hivatalnokok hivatalba mennek, még boldog álomban szunnyadozunk. Kinézünk a boulevardra : a jövő-menő emberek szép operaszemélyzetnek látszanak. De álljunk csak be hivatalba reggeltől estélig, fogyjon csak el hazulról hozott pénzünk, legyünk csak tanúi a külföld lokális hitványságainak, majd elmegy a kedvünk a nagy haza-ócsárlástól. A fiatal Ady keserves újságírói évek után jött ki, visszautasított versek keserűsége ég benne. Érzi, hogy

nagy költő, s nem akarják észrevenni. Léda asszony szerelme : szikra, s Páris álomképén keresztül hatalmas tűzvészt támaszt benne. S kész a mérleg : Magyarország egy tizenhatodik századbeli feudális ország, Páris : álomváros. Egy ország ellen egy város. Majd kiábrándul belőle.» Mert Ady alapjában véve szereti hazáját, különösen szülőföldjét és Erdélyt, csak a tehetetlen és robbanékony magyar paraszt és kurtanemes ősi kiáltásaival ront a fajtájának. Magyar-gyűlölete tulajdonképpen magyar-imádatának maniakus torz mása. Élete, költészete : önmagáért, fajáért való kétségbeesés. Ez a kétségbeesés nem tetszett a kornak, mert a kor nagyszerűnek képzelte magát, s bókot várt költőitől. (Én, Ady Endre. Szeged, 1929.) — Kárpáti Aurél : «Az előttünk járó nemzedéknek még jobbjai is hazafiatlansággal vádolták ezt a költészetet, amelynél nyelvben, érzésben, szellemben magyarabb nem sírt föl magyar költő lantján. Azóta elnémult ez az érthetetlen vád. Hiszen ma már mindenki tudja, hogy Ady lírája egyenes folytatása Berzsenyi viharos ódájának és Kölcsey keserű második Zrinyi-énekének : hangban, színben, dinamikában megszázszorozottan, hajdani kuruc-kesergők bánatától befellegesedetten. És azt is tudjuk, látjuk már, hogy az egész Ady-probléma leglényegesebb gyökérszálai Széchenyi eszmevilágába kötődnek.» (Ady, a diadalmas. Pesti Napló. 1934. évf.)

Nézetek Ady Endre szocializmusáról. — Ady Endre már nagyváradi évei alatt meleg együttérzéssel figyelte a szocializmus térhódítását, később még nagyobb lelkesedéssel fordult a marxizmus világa felé. Kettős lélek élt belsejében : a forradalmár hazafié és a nacionalizmust gyűlölő proletáré. A Népszava számára 1906-tól kezdve a világháborúig sok verset írt, az ipari munkásság politikai törekvéseit tehetsége szerint támogatta. A szocialisták napilapjában ingerülthangú zsidó újságírók vitték a vezérszerepet, életszemléletük és frazeológiájuk egyformán megtette hatását a költő világfelfogására és politikai szóláskészletére. Maga a munkásság egy ideig gyanakodva szemlélte az Ady-lírát, nem is értette meg a szimbolista verseket, sokan csodálkoztak, hogy a Népszava szerkesztősége helyet ad a pártlap hasábjain az új költészet ermékeinek. Csizmadia Sándor 1909-ben fölszólalt az ellen, hogy

a szociáldemokrata napilap értelmetlenségeket közöljön. «Miért szentelünk mi ennek a nyafogó irányzatnak, ennek a tébolydaköltészetnek annyi betűt is? Hiszen van a polgári társadalomnak több nyavalyája is, amely mellett nyugodtan elmegyünk.» Az új irányt Bresztovszky Ernő vette védelmébe : a műhelyi proletárokat nem szabad megsérteni azzal, hogy nem értik az átlag Ady-verset, a szociáldemokráciát nem lehet veszélyeztetni azzal, hogy a szépirodalom terén cserbenhagyja a haladást. Erős vita indult meg a Népszava hasábjain, egyesek örültek, hogy az új költészet immár elérkezett a szocialista eszmekörhöz, mások nem óhajtották, hogy a munkások lapja népszerűtlen irodalmi termékek kísérleti telepe legyen. A modern költészet és a szocialista álláspont körül egyre nagyobb lett a belső feszültség. Ady hívei a gondolatszabadságra, a haladásra, és arra hivatkoztak, hogy a munkások egy része mégis csak beveszi az új költészetet. Ady ellenfelei a következőkkel érveltek : Osztályharcot csak világos és igaz írásokkal lehet folytatni, nem pedig érthetetlen, beteg lírával ; a dekadens siránkozás jó lehet a kiélt burzsoáziának, de nem a szocialista igazságkeresés ügyének ; Ady, a degenerált burzsoázia költője, nem a munkás ízlése szerint ír, szimbolumokba burkolt értelmetlenségei nem elégítik ki a dolgozó proletárt, lelki nyomorúságához semmi köze az ép gondolkodásnak, maradjon csak meg a maga polgári világában ; ha a polgári társadalom kinevette vagy kipofozta, ez nem lehet jogcím arra, hogy a proletárság tárt karokkal fogadja ; a tehetséges költő minden jó verse után egész sor rossz verset ír, rémséges fűzfa-versei inkább csak a furcsaság-gyűjtők számára valók. Ady izgatottan figyelte a vitát, félt a szocialisták ingerültségétől, versben fordult elvtársaihoz, s ebben nyílt vallomást tett politikai meggyőződéséről : «Tiétek vagyok, mindegy most már, Hogy nem kellek vagy kellek-e.» A vita elcsendesedett, s ő megmaradt a Népszava költőjének. Sohasem tagadta meg szocialista meggyőződését, ha mindjárt keverte is marxizmusát néhány oda nem illő elemmel. Vallomása : «Mindennél többre becsülöm, ha a szocialisták szeretnek.» Más alkalommal : «Terhelt ország, össze-vissza ország, koldus ország, beteg ország, gennyes ország, úti ország, függő ország, rossz

helyzetű ország, persze : kultúrátlan ország. Lehet, hogy az új forradalom, mely egyelőre csak nyugtalan fejek és idegrendszerek irodalmi csetepatéivel jelenti be magát, komoly forradalom lesz. A nacionalisták (farizeusok avagy hülyék) törjék ezen a fejüket, az bizonyos, hogy nagy dolgok, nagyszerű dolgok igérkeznek itt nálunk. Nem hiába, hogy ilyen érdekes, jó helyre van téve, Kelet és Nyugat közé (egy ázsiai erkölcsű és intellektuális fajtával kibélelve), ez az ország.» Továbbá : «Örülök, hogy én írhatom meg véletlenül, legelőször, de mindenesetre legnyíltabban, hogy ez az egész új magyar irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten se tudná, mikor szabadít föl bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni.» (Szocializmus. 1909. évf.) — Az októberi forradalmat annál nagyobb örömmel fogadta a költő, mert a népköztársaságban régi pártfelei jutottak uralomra, s a radikális-szocialista világfelfogás megkezdte hódító útját az egész országban. Hogy anarchia lángolt mindenfelé, ez a népzendülések rendes útja ; hogy az ellenség egyre nagyobb területeket hasított le az országból, ez a fegyverét eldobáló nemzet sorsa. A bolsevizmus idején Ady neve a keresztény-nacionalista magyarság lelkében feneketlenül gyűlölt név volt, de az ellenforradalom keresztény-nacionalista ifjúsága, a legnagyobb meglepetésre, visszatért a költőhöz. Elvi megokolás : Ady mégis a mi vérünk volt, költészete nem a zsidóság tulajdona, ne engedjük őt át a zsidóknak. Bajcsy-Zsilinszky Endre ennek a fajpolitikának adott hangot, amikor szembehelyezkedett Szász Károly Makkai-bírálatával. Az idősebb nemzedék Ady-gyűlölete, úgymond, éppen olyan túlzás, mint a zsidók Ady-imádata. Az idősebb magyarok Adynak csak szörnyű káromkodásait hallják, erkölcsi és politikai tévelygéseit ostorozzák, de megfeledkeznek arról, hogy titán volt, magyar volt, halálos beteg volt ; nem veszik észre, hogy mennyire selejtes alkotásai közül valók a forradalmi versei, mennyire lerí róluk az idegen szuggesztió, hogy dől belőlük a bomladozó lélek beteg delíriuma. A zsidóság viszont azért csügg imádattal Adyn, mert évezredes ösztöneivel megérezte, hogy a költő forrongása lelki anarchiává fejleszthető, és a történeti Magyarország nemzeti

társadalmának szétmállasztásához alaposan kihasználható. A szegény költő annak idején gyanútlanul befogatta magát a Fenyő Miksák világszemléletébe, viszont most Szász Károlyék örökösen aláhúzogatják proletár-forradalmár lírájának leggyöngébb verseit. A frontharcos magyarok háborút folytatnak a zsidó kapitalizmus, radikalizmus és kommunizmus hármas egyfrontja ellen, de Ady konzervatív kiátkozóival éppen úgy nem azonosítják magukat, mint ahogyan nem engedik át Adyt másnak : idegennek, ellenségnek. (A magyar Ady. Magyarság. 1927. évf.) — A keresztény-nemzeti politika és hírlapi irodalombírálat állandóan nagy erőfeszítéseket tett, hogy elhalványítsa Ady szocializmusának valóságát, s inkább a honfitársaitól mellőzött búsmagyart mutassa be személyében ; ez azonban hiú erőfeszítés volt, legalább is meddő fáradozás azok szemében, akik ismerik a tényeket, s nem hajlandók alárendelni az igazságot az érzelmi szempontoknak. A szocialisták méltán keltek ki sajtójukban a «meghamisított és kisajátított» Ady hazafias szerepeltetése ellen. Garami Ernő és Kunfi Zsigmond barátját, a Népszava munkatársát, a legnagyobb magyar szocialista versek költőjét — a marxista álláspont szerint — nem lehet visszacsúsztatni a hazafias költők táborába. (Társadalmi lexikon. Szerk. Madzsar József. Budapest, 1928.) — Ady Endre — írta a szocialisták folyóiratában Nyigri Imre — a forradalom egyik magvetője volt gyujtogató poémáival ; az elnyomottak osztályharca vele tört be erőteljesebben a magyar irodalomba, a proletársággal kötött lelki szövetségének fenyegető hangjaiból a munkásszázezrek kesergése szólt. «Frigyládát» küldött a proletárságnak, s a munkások szívükbe zárták a szocialista forradalom énekesét. «A hivatalos magyar irodalom végigpróbált mindent : agyonhallgatást, kigúnyolást, kisajátítást. Csak lázadó dühvel lehet gondolni azokra, akik gonosz értetlenséggel és ostoba kicsinyléssel kínozták, és ma birtokba akarják venni.» (A tízéves halott : Ady Endre. Szocializmus. 1929. évf.) — Petőfi Sándor — olvassuk Bresztovszky Ede cikkében — az urak országában fölfedezte a parasztot, Ady Endre a kiváltságosok országában fölfedezte a munkást. Petőfi korában még csak csirázik a szocializmus, de Ady életének és költészetének középpontjába már odakerült a marxizmus egész

gondolatvilága. A legnagyobb költő-prófétákat mindíg a nagy társadalmi átalakulások idején termeli ki magából az emberiség. «Nem ők a forradalmak megszervezői, mégis mindenkor ők a forradalmak lelki vezérei.» (Petőfi és Ady. Népszava. 1930. évf.) — A költő szocialista-voltát a konzervatív vizsgálódók közül is többen hangsúlyozták. Bartha József szerint : «Egész lényét a zsidóradikális politika kerítette hatalmába, egyúttal a szociáldemokratákkal is mihamar megtalálta az összeköttetést. Idevágó költeményei kielégíthetik bármelyik vérbeli szocialista agitátor lelkületét is. Még 1918. májusában is így esengett a vörös fölfordulás után : „A szívem tombolt S agyam amit kigondolt, Mind eskü volt, forradalmas, A vörös lobogóra." A semminél is kevesebbet tett arra nézve, hogy a szocializmus eszméi lantján keresztül megtisztulva jussanak a közönség lelkébe. Az ő szocializmusának szimboluma ugyanaz a véres szájú s vörös öklű durva vasmunkás, akit a proletárdiktatúra idején a falragaszokról és az életből is igen jól ismertünk. Hiába forgatom át ismét és ismét összes köteteit, sehol sem találok nála tisztább hangokat ; az ő szocializmusa a vörös osztálygyűlölet. Természetesnek kell találnunk, hogy az ilyen vörös ököltől irányított osztálygyűlöletnek nincs igazi fajszeretete sem. Saját fajtájáról a szeretetlenségnek olyan elfajult hangján szól, amelynek hallatára még a legközömbösebb magyar szív is megdöbben. Eljárása annál felötlőbb, mert ő egyébként minden másfajtájú nép iránt igen megértő szívvel van. A legerősebb vonzalmat mégis a zsidó fajjal szemben táplálta, s ez írásaiból is kiütközik, úgyhogy ez a szokatlanul erős vonzalom költészetére sajátos zsidó jelleg bélyegét üti. A nemzetközi zsidó szellemtől s vértől áthatva, és magát a sárga folttal lebélyegezve, büszkén dalolja filoszemitizmustól áradozó verseit. Viszont saját fajtájáról azt mondja, hogy hiába akarná szeretni, más a szeme, gerince, eszméje, álma és vére, s nincsen hozzá semmi köze.» (Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926.) — A költő politikai jóslásaival kapcsolatban egyesek lelkendezve hirdették, hogy Ady látnok volt, igazi vátesz, egy a próféták fajából : belepillantott a jövőbe, előre látta a bekövetkező eseményeket. Helyesen mondja erről a föltevésről Hatvany Lajos, hogy az ilyen állításnak nincs semmi

alapja, Ady látszólagos prófétasága nagyon is reális eredetű. Mint szilágysági embernek megvoltak a maga nemzetiségi tapasztalatai, nagyváradi hírlapírósága idején sokat látott-hallott, később Jászi Oszkárék oldalán elsajátította a Huszadik Század egész gondolatkörét. Politikai eszméi a radikális-szocialista írók publicisztikai felfogásának költői visszhangjai, nem pedig az emberentúli tehetséggel megáldott látnok titokzatos jóslásai. «Ady versein keresztül javarészt az ő környezetében elhangzott vitáknak, avult folyóiratokban és újságokban porosodó cikkeknek múló tanításai viharzanak belé a magyar jövendőbe.» (Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt. Budapest, 1927.) — Vajthó László szerint Ady szocializmusának lényege szülőföldi örökség. A nagyvárosok politikai szele a szilágysági ellenzéki protestáns tüzes lelkét lobogtatja. Szenvedélyes szocialistának álmodja magát, csak nem ismeri a való életet. «Ő a népszavai bevonulást is úgy képzelte, mint a magáról megmintázott condottiere-ét, amint győzelmei után ünnepi közönség ujjongása közepett jön, lát, győz, gőgösen gördül tova sárkánylovas hintaján, virággal befödött küllőkön. Beh keservesen kellett csalódnia ennek az álomvitéznek, mámorfejedelemnek!» Az ember és a művész legnagyobb tévedése az volt, hogy a jövő Magyarország megteremtésének egyetlen lehetőségét a forradalomban látta. «Ady eljut az anarchiáig, — kommunizmusig, ha úgy tetszik, s ezek a versei csaknem kivétel nélkül csapnivalóan rosszak. Az efféle szavak: bendő, köpködni, gyilkosok, dögvész, gazok, még a versben bujkáló igazságot is kompromittálják. Ady, a csorda-nyelv gyűlölője, maga is közeledik a csorda-nyelvhez. Ady téved és kompromittálódik harmadrangú verses káromkodásaival, a vörös Napot daloló, gazokra és urakra halált ordítozó rigmusaival» (Én, Ady Endre. Szeged, 1929.) — Bölöni György cáfolhatatlan érveléssel tiltakozott az ellen, hogy a nacionalista értelmiség a maga számára alakítsa át a költőt, s ferde értelmezést adjon világfelfogásának. A lázadó parasztok és bérharcos munkások Dózsa Györgyös agitátorából az új nemzedék átértékelésében immár sírva vigadó magyar lesz. Holott annak idején a szocialista megmozdulások élén mindenütt ott ágáltak Ady forradalmi versei. A költő gyűlölte kortársainak nacionalista

eszmevilágát, írói munkássága a marxista elgondolások szolgálatában állott, hívei a nemzetközi szellemű radikális-szocialista forradalmárok közül kerültek ki. A Népszava vezérkarában Kunfi Zsigmond, a későbbi kommunista népbiztos, megingathatatlan jóbarátja volt a költőnek. «Nem véletlen, hogy Kolozsvárt Ady-verseket idéz leghangosabban az a fiatal újságíró és munkásbiztosítási tisztviselő, aki tíz év mulva a magyar kommün vezére lesz : Kun Béla.» Az sem véletlen, hogy a Huszadik Század szerkesztője, Jászi Oszkár, ott van Ady hívei között. «Nem Ady gyujtotta fel mindezeket a tüzeket, de része van benne, hogy lángrakaptak és lobognak, és egyszer nem lesz erő, mely eloltsa őket.» (Az igazi Ady. Páris, 1934.) — Ady politikai verselését, írja Schöpflin Aladár, a szocialisták is, a nacionalisták is a maguk céljaira szeretnék kihasználni. Adyt a forradalmi gondolat vezette a proletár-táborba, a munkásság forradalmi megmozdulásától várta az új Magyarország megteremtését, közelebb érezte magát az ipari proletárok sorsához, mint az urakéhoz. A szegénység, a gazdagok irígyelt aranya, a szociális igazságtalanságok haraggal töltötték el, menedéket keresett a szocialisták között, a szocializmust sohasem hagyta el, mindig a baloldalon maradt. (Ady Endre. Budapest, 1934.)

Nézetek Ady Endre verselő művészetéről. — Hogyan versel, és milyen versformákat használ Ady Endre? Erre a kérdésre először Horváth János adott tudományos alapú fölvilágosítást. Azt hihetnők, úgymond, hogy a költő jambusos sorokat akar írni, csak nem tud mértékelni, vagy hanyagul méri a szótaghosszúságokat. «Efajta soraiban se sormetszet, se időmérték ; se magyar, se német, se antik szabály. Csak a szótagszám van meghatározva ; s mi ez? Franciás vers. A franciáknál a klasszicizmus letűnte óta egyre nagyobb tért hódított a szabad vers, s a Parnassien-csoport rövid ideig tartó klasszikus fegyelmezettsége után minden közmegegyezést, minden szabályt összetört. Ezáltal a vers teljesen egyénivé lett.» Minél inkább tompult a szabályos ritmus lüktetése, annál inkább érvényesült a zeneiség. «Ady nem viszi végletekig az egyéni tetszést a verselésben, csak igen nagy szabadságot ad magának. Egyazon költemény strófáit legtöbbször egyformán is

szerkeszti, de magát a strófa összeállítását a szótagszám és ritkázott rím kényszerén kívül nem nehezíti. De elég ez ahhoz, hogy a nyelv zenei hatása diszkrétül érvényesüljön.» (Ady s a legújabb magyar líra. Budapest, 1910.) — Földessy Gyula: «A magyar verselés történetének nagyon érdekes fejezete lesz, hogy alkotott Ady Endre maga-magának egész új verset. Az új művészethez mindenekelőtt új formára volt szükség, a régi versformák annyira árasztották már magukból a régi hangulatok avas, állott illatát, hogy ezek — hiába volt a költői látásnak és szólásnak merőben új módja — Ady legegyénibb verseibe is beleömlesztettek valamit a mult verskölteszet hangulatából. Egy öntudatosan eredeti és nagy poétának különben is belső szüksége kellett hogy legyen a formai kérdésnek, ennek a legnagyobb művészi problémának megoldása.» A magyar verselésben Ady a legnagyobb formafeltaláló: eldobja az ütemeket, elveti az időmértéket, ezek helyett megteremti a szótagszám ugyanazonosságán alapuló verselést. Ennek az új versforma-kincsnek verselő művészete nehezebb, mint a hangsúlyos vagy az időmértékes verselés. (Ady Endre. Budapest, 1919.) — Ha igaz volna, mondja Földessy Gyula fejtegetéseire Babits Mihály, hogy Ady kizáróan a szótagszámra alapítja verselését, ez nem annyit jelentene, hogy a költő új verselést talált, hanem annyit, hogy egyáltalában nem versel, mert a szótagszám nem verselés. Zenétlen sorok egymás mellé írásából sohasem lesz zene. Az igazság az, hogy Ady élete végéig sem szakított teljesen az időmértékkel, még utolsó kötetében is vannak jambizált vagy trochaizált költemények. «Ady verselése időmértékes, s eredetisége abban áll, hogy az ereszkedő és emelkedő lejtésű sorokat egy és ugyanazon versben változatosan elegyíti. Ady versei majdnem kivétel nélkül jambusok és trochaeusok, persze nagyon gyakran elég gyenge jambusok és trochaeusok. Hogy vajjon hatásuk lesz-e a jövőre, s Ady velük egy új magyar verselést alapított-e meg? Ki tudhatná ma még? Én részemről, hajlandóbb volnék azt hinni, hogy e verselés Ady egyéniségéhez van nőve.» (Tanulmány Adyról. Nyugat. 1920. évf.) — Erre a tanulmányra Földessy Gyula egész könyvvel felelt. Óvást emelt az ellen, mintha ő azt állította volna, hogy Ady kizáróan a szótag-

számra alapította verselését minden egyéb megkötöttség nélkül. Ady csak a régi időmértéket vetette el, s egy tökéletesebben zengő új mértéket állított az addigi szabályozott időmérték helyébe. Vers-stílusa merőben elszakadt a tizenkilencedik század magyar verselésétől, irányítója jórészt a régi magyar verskölteszet volt. «Ady a régi magyar vers legősibb időkig visszavihető forma-stílusa szerint alkotta meg a maga egész magyar versét, mely törzsökösebb és fajibb muzsikájú minden más magyar költő versénél. A régi magyar költők után igazodott, akik strófáik felépítésében összehasonlíthatatlanul leleményesebbek voltak, mint Reviczky és kortársai, vagy akár maga a legnagyobb magyar versművészek egyike: Arany János is.» (Ady-tanulmányok. Budapest, 1921.) — Hogy miben áll ez az újfajta időmérték, válaszolt Babits Mihály, arról Földessy Gyula most sem tud többet vagy határozottabbat mondani. Másrészről: az Ady-sorok zenéjét talán a jambusok szabályossága vagy gyengesége okozza? «Szó sincs róla: az édes és leghibátlanabb zene éppen az ezer apró szabálytalanságból szűrődhetik össze, melyek mögött a sejtett ideális vers-séma csak azt a szerepet játssza, amit a láthatatlan és szilárd csontváz a pihegő és változó körvonalú hús mögött.» Az egyetlen tökéletes újság Ady versében az, hogy ő mert először jambikus és trochaikus lejtésű sorokat alkalmazni egyazon strófában. (Élet és irodalom. Budapest, év nélkül.) — Volt-e Adynak határozott verstechnikai rendszere: vizsgálja a kérdést Schöpflin Aladár. «Ady, mikor egyszer technikájáról faggattam, bosszúsan kijelentette, hogy neki nincs kigondolt technikai módszere, nem állapítja meg előre a versformát, mindig együtt születik meg benne a vers formája a mondanivalóval és annak temperatúrájával. Talán röstelte volna is bevallani az ellenkezőjét. Ő is hitt abban a nálunk még mindig általánosan elterjedt babonában, amely a költőt mint merő ösztön-lényt képzelte el, akinek ártalmára van a művészet mesterségi részével való tudatos foglalkozás és aprólékos műgond. Ez a babona, irodalmunkban a legmakacsabbul élő téveszme, Petőfi félremagyarázott közvetlenségén és apró formai pongyolaságain alapul, az egykori Petőfi-utánzók terjesztették el. Szerencsére Adyt csak elméletileg befolyásolta, s nem

akadályozta meg abban, hogy verseit a legnagyobb gonddal dolgozza ki. Ha nem volt rendszere, mindenesetre volt mesterségbeli gyakorlata, s voltak technikai fogásai, melyeket gyakran és szívesen alkalmazott. Legsűrűbben a magyar nyelv tipikussá vált jambusi formáit használta. A jambus lett, mióta nyelvünknek az időmértékes verselésre való alkalmassága megállapíttatott, a magyar költők legjobban kedvelt lírai versformája. A tiszta, következetesen keresztülvitt jambusnak megvan az a veszedelme, hogy egyhangúvá és túlsímává teszi a verset. Ezt érezte Ady. Erősebben bevonta a magyar hangsúlyt a jambikus versbe, következetesen csak arra ügyelt, hogy a rímelő láb, illetőleg a sor végén álló láb tiszta jambus legyen, egyébként olyan szabadon alkalmazta a jambust, amennyire csak a vers versszerűsége megengedte.» (Ady Endre. Budapest, 1934.)

Élete és költészete. — Rákosi Jenő szerint Ady poétai értéke összességében problematikus, hatása az irodalomban és a közízlésben bomlasztó, a politikában vészes ; az oláhoknak százszor több okuk van emlékét ünnepelni, mint a magyaroknak. Újító volt Vörösmarty, Petőfi, Arany is, de mindegyik büszke volt arra, hogy magyar, mindegyik dicsőítette hazája multját, mindegyik megénekelte a jövő dicsőségét, csak éppen Ady bélyegezte értéktelen és korlátolt dolognak mindazt, amit költő-elődei és a legjobb magyarok szentnek tartottak. Ha szerette is hazáját, fajtájára a párisi mulatóhelyek vörös páráján és abszint-gőzén keresztül pillantott. «Egy magyarba oltott párisi gamin lett belőle. Itthon a forradalomcsinálók pártjához szegődött, s csakhamar egyik zászlójuk, hogy ne mondjam, cégérük lett. Sajnos, több pénzre és több hízelkedőre volt lényének és passzióinak szüksége, mint amennyit Apolló adhat legkedvesebb gyermekeinek is. Mindkettőből csak a politikai és pártérdek tud eleget adni. Meggyőződésem szerint Ady annyit rontott az erkölcsön, a magyar egységen, a nemzet sorsán, hogy legszebb verseivel még nincsen megfizetve a nemzet kára. Mikor a nemzet legválságosabb napjait élte, és szüksége lett volna minden erejének összeszedésére, akkor egy magyar költő lantját azok élén pengette, akik a nemzeti szerencsétlenség áradatának a vizein nem a part felé, hanem a háborgó

vizek örvényei felé iparkodtak terelni az ország hajóját. Ady verseskönyveiben jobban, mint bárhol, bármely verseskönyvben, ennek a mi visszás, perverz, szertelen és hitetlen korunknak és eseményeinek, lelkének és gondolkodásának, ledérségének és cinizmusának híven tükröződik a képe. Egy meghasonlott, önző, szertelen, de gyáva, hiú, falánk, fennhéjázó, de önérzettelen, ideálok nélkül való kornak ő volt a nagy és igaz költője Magyarországon.» (Rákosi Jenő művei. 3. köt. Budapest, 1927.) — Ady élete, mondja Schöpflin Aladár, eltékozolt élet volt, ezt az életet a nevelők sohasem fogják példaadásul mutatni az ifjúságnak, költészete sem lesz az olvasókönyvek kedvelt része. Mindíg az eretnek zsenik közé fog számítani. «Eretnek volt a politikával, a társadalmi erkölccsel, az egész polgári berendezésű világgal szemben. Mindig problematikus költő fog maradni, akiért rajonganak, akit gyűlölnek, félremagyaráznak, mindenféle célokra kihasználnak, és csak kevesen szeretnek és értenek igazán. Ezt ő maga is tudta és természetesnek találta. Az ő szelleme az emberek nyugtalanítására való volt, s aki nyugtalanít, ne számítson a mindenki koszorújára.» Életrajzi adatot kevesebbet találunk Ady verseiben, mint bármely más lírikusában. Ő a lelkét tárta ki hiánytalan őszinteséggel, a benne lefolyt indulatokat adta vissza a pillanat hatásai alatt. Amit csinált, az merő impresszionizmus, öntudatának ösztönszerű visszahatása az élet benyomásaira, ennek a visszahatásnak minél teljesebb kifejezése, élete egy bizonyos órájának rímekbe foglalása. «Minden sora, minden szava közvetlenül az élményből szakadt ki, minden képe szemlélet, emlék; valami, amit csakugyan átélt, ami életének egy része. Költészete teljesen ösztönszerű, elemi jelenség, nincsen benne semmi logikum, kizárólag pszichológiai természetű, és csakis a pszichológiai vizsgálati móddal lehet hozzáférkőzni, ha úgy vizsgálom, ahogy az ösztönszerű reflexeket szokás vizsgálni. Amit az ő homályosságának szoktak nevezni, az ebből származik. Új poétikát teremtett a saját képére, arra a meggyőződésre építve, hogy semmi, ami emberi, nem lehet a költészettől idegen, nincsenek költészetbe való vagy nem való tárgyak vagy témák, motívumok, minden költőivé válik, amire a költő teszi rá a kezét. Kifejezés dolgában forradalmi újítást

hozott : a közvetett beszédet, a szimbolumok nyelvét. Szimbolumaiból, képeiből a világnak előtte sohasem volt, új képét teremtette meg : az Ady-világ képét.» (Ady Endre. Budapest, 1934.)

Kiadások. — Új versek. Budapest, 1906. (Hatvanhét költemény. A kötet kéziratát egyik budapesti könyvkiadó sem fogadta el kiadásra, annyira gyöngéknek találták a verseket. Végre a Budapesti Napló szerkesztőségének közbenjárására a Pallas-nyomda igazgatója vállalta el a nyomdai kockázatot, s tiszteletdíjul 200 koronát adott a költőnek. Kiadásonkint később is megmaradt ez a 200 korona írói díj, de a költő, előlegek címén, jóval több honoráriumot vett föl egy-egy kiadásért a nyomda igazgatótól. A verseskönyvnek 1925-ig nyolc kiadása jelent meg. A kiadások címlapját Nagy Sándor festőművész rajza díszítette.) — Vér és arany. Versek. Budapest, 1908. (A kötetet már 1907. decemberében szétküldték a nyomdából, első bírálatai az év utolsó hetében jelentek meg. A versgyűjtemény még az Új Verseknél is nagyobb feltűnést keltett. Kilencedik kiadása 1925-ben jelent meg.) — Az Illés szekerén. Versek. Budapest, 1909. (Valójában már 1908. decemberében közrebocsátották. Első kiadásáért a Singer és Wolfner könyvkiadó-vállalat négyszáz korona írói tiszteletdíjat fizetett a költőnek. Egy-egy kiadást 1300 példányban nyomtak. A hatodik kiadás 1924-ben jelent meg.) — Szeretném, ha szeretnének. Versek. Budapest, 1910. (Hatodik kiadása 1924-ben.) — A minden titkok verseiből. Budapest, 1911. (Negyedik kiadása 1924-ben.) — A menekülő élet. Versek. Budapest, 1912. (Hatodik kiadása 1924-ben.) — A magunk szerelme. Versek. Budapest, 1913. (Harmadik kiadása 1924-ben.) — Ki látott engem? Versek. Budapest, 1914. (Harmadik kiadása 1924-ben.) — A halottak élén. Versek. Budapest, 1918. (Negyedik kiadása 1923-ban.) — Margita élni akar. Budapest, 1921. (A verses regény először a Nyugat 1912. évfolyamában jelent meg. Első önálló kiadását 1921-ben Földessy Gyula rendezte sajtó alá Reiter László könyvkiadó fölkérésére.) — Ady Endre válogatott versei. Budapest, 1921. (A verseket Dóczy Jenő válogatta össze a Pallas-részvénytársaság megbízásából. A Jaschik Álmos képeivel díszített kiadás a művelt közönség számára

készült. A költő gyöngébb versei, proletárízű politizálásai, erotikus vallomásai hiányoznak a gyűjteményből.) — Az utolsó hajók. Budapest, 1923. (A költő utolsó verseit Földessy Gyula rendezte sajtó alá.) — Ady-versek. Magyarázatos kiadás az ifjúság számára. Budapest, 1925. (Válogatott gyűjtemény Párkányi Norbert magyarázataival.) — Az Athenaeum külön kiadásai. (Ezek között Szabó Lőrinc két válogatott gyűjteménye 1928-ból: Antológia Ady Endre verseiből és A Sion-hegy alatt című istenes énekek kötete.) — Ady Endre összes versei. Budapest, 1930. (Az Athenaeum egykötetes teljes kiadása. A költő valamennyi verses kötetének egybefoglalása.)

Irodalom. — Szini Gyula: Ady Endre. Figyelő. Szerk. Osvát Ernő. 1905. évf. 10. sz. — Fenyő Miksa: Egy új költő. Budapesti Napló. 1906. évf. 41. sz. — Hatvany Lajos: Ady Endre verskötete. Huszadik Század. 1906. évf. — Ignotus Hugó: Olvasás közben. A Hét. 1906. évf. 15. sz. — Schöpflin Aladár: Ady Endre: Új Versek. Vasárnapi Újság. 1906. évf. — Lévay József: Ady Endre: Vér és arany. Budapesti Szemle. 1908. évf. — A Holnap. Két kötet. Nagyvárad, 1908–1909. (Az első kötet Antal Sándor, a második kötet Kollányi Boldizsár előszavával.) — A Budapesti Újságírók Egyesületének almanachja 1909-re. Budapest, 1909. (Alkalmi nyilatkozatok gyűjteménye Ady Endréről és az új líráról.) — Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 43. köt. Budapest, 1909. — Lukács György: Új magyar líra. Huszadik Század. 1909. évf. — Babits Mihály: Ady. Nyugat. 1909. évf. — Fenyő Miksa: Ady Endre. U. o. — Hatvany Lajos: Indulás. U. o. — Ignotus Hugó: Ady könyveinek összhangja. U. o. — Karinthy Frigyes: Ady Endréről. U. o. — Kéri Pál: Ady Endre szociális gyökerei. U. o. — Laczkó Géza: Ady költői nyelve. U. o. — Móricz Zsigmond: Én mámor-fejedelem. U. o. — Schöpflin Aladár: Levél Osvát Ernőnek. U. o. — Rákosi Jenő: Versek. Budapesti Hírlap. 1909. évf. 118. sz. — Ady Endre, Ignotus Hugó, Kabos Ede, Kern Aurél, Nagy Endre, Schöpflin Aladár és Vészi József nyilatkozatai Reinitz Béla Ady-dallamairól: Ady-dalok. Renaissance. 1910. évf. — Horváth János: Ady s

a legújabb magyar líra. Budapest, 1910. — Ignotus Hugó: Kísérletek. Budapest, 1910. — Kozári Gyula: Emberi okmányok a tegnap, ma és holnap irodalmából. Budapest, 1910. — Kőszegi László: Az igazság Ady körül. Élet. 1910. évf. — Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. — Tordai Ányos: A modern líra. Katolikus Szemle. 1910. évf. — Révai Nagy Lexikona. I. köt. Budapest, 1911. — Szabó Dezső: A romantikus Ady. Nyugat. 1911. évf. — Horváth János: Forradalom után. Magyar Figyelő. 1912. évf. — Tisza István cikke Rusticus álnéven: Levél a szerkesztőhöz. U. o. — Horváth János: Válasz Rusticus megjegyzéseire. U. o. — Kemény Simon: Irodalompolitika. U. o. — Kova Albert: Ady és a Biblia. Mult És Jövő. 1912. évf. — Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom. Huszadik Század. 1912. évf. — Angyal Dávid: Jelentés a Greguss-jutalomról. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Schöpflin Aladár: Szépirodalmi Szemle. Huszadik Század. 1913. évf. — Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. Szabadka, 1914. — Rákosi Jenő cikkei Dunántúli álnéven és —ő jelzéssel a Budapesti Hírlap 1915. évfolyamában. 286—315. sz. (Helyeslések és ellentmondások az Élet, Magyar Kultúra, Nyugat, Új Nemzedék, Világ évfolyamaiban. Vitázók: Andor József, Babits Mihály, Fenyő Miksa, Ignotus Hugó, Jászi Oszkár, Lendvai István, Mariay Ödön, Milotay István, Móricz Zsigmond és mások.) — Andor József: Kultúránk válsága. Élet. 1915. évf. — Szirbik Antal: A legmodernebb esztétika. Budapest, 1915. — Zolnai Béla: A világháború költője. Népművelés. 1915. évf. — Halmágyi Samu: Ady Endre magyarsága. Kolozsvár, 1916. — Ravasz László cikke Aleph álnéven: Az Ady Endre kálvinistasága. Protestáns Szemle. 1916. évf. — Rákosi Jenő újabb cikkei a Budapesti Hírlapban. 1916. évf. 55., 124., 329. sz. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Dóczy Jenő: Irodalmunk és a nemzeti szempontú kritika. Nyugat. 1918. évf. — Sík Sándor: Verselésünk legújabb fejlődése. Irodalomtörténet. 1918. évf. — A Nyugat Ady-száma. 1919. évf. (Bálint Aladár, Boros László, Déry Tibor, Dóczy Jenő, Ignotus Hugó, Kosztolányi Dezső, Krudy Gyula, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Mariay Ödön,

Móricz Zsigmond, Papp Viktor, Pintér Jenő, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szilágyi Géza, Szini Gyula, Tóth Árpád és mások cikkei.) — A Huszadik Század Ady-száma. 1919. évf. (Balázs Béla, Csécsy Imre, Földessy Gyula, Havas Miklós, Jászi Oszkár, Lukács Hugó, Trostler József, Vincze Sándor cikkei.) — Brisits Frigyes: Az Ady-probléma. Élet. 1919. évf. — Földessy Gyula: Ady Endre. Budapest, 1919. — Lendvai István: Ady Endre tragédiája. Új Nemzedék. 1919. évf. 5. sz. — Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. Esztendő. 1919. évf. — Babits Mihály: Tanulmány Adyról. Nyugat. 1920. évf. — Kuncz Aladár: Emlékezés Ady Endrére. U. o. — Schöpflin Aladár: Ady igazsága. U. o. — Szabó Dezső: Egyenes úton. Budapest, 1920. — Szekfü Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Alszeghy Zsolt: Magyar lírikusok. Budapest, 1921. — Földessy Gyula: Ady-tanulmányok. Budapest, 1921. — Babits Mihály: Megjegyzések Földessy Ady-könyvére. Nyugat. 1921. évf. — Földessy Gyula: Felelet Babits Mihálynak. U. o. — U. az: Két Ady-vers. U. o. — U. az: Új Ady-kiadások. U. o. — U. az: Ady miszticizmusa. Új Magyar Szemle. 1921. évf. — Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Mitrovics Gyula: Néhány időszerű esztétikai kérdés. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Schöpflin Aladár: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom. Nyugat. 1921. évf. — Zolnai Béla: Forradalom és irodalom. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Babits Mihály: Gondolat és írás. Budapest, 1922. — Révész Béla: Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Gyoma, 1922. — Székely László: Ady Endre vallásos költészete. Magyar Kultúra. 1922. évf. — Ady Lajos: Ady Endre. Budapest, 1923. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Babits Mihály: Utolsó Ady-könyv. Nyugat. 1923. évf. — Földessy Gyula: Ady-élmények. U. o. — Schöpflin Aladár: Ady körül. U. o. — Hatvany Lajos: Ady világa. Három füzet. Bécs, 1923. — U. az: Ady világa. Nyugat. 1923. évf. — Kőszegi László: Az Ady-kultusz bűne. A Cél. 1923. évf. — Benedek Marcell: Ady-breviárium. Két kötet. Budapest, 1924. — Herczeg Ferenc: Ady-kérdés. Pesti Hírlap. 1924. évf. augusztus 3. —

Kőszegi László: Esztétikai megtisztulásunk. Budapest, 1924. — Kristóf György: Ady Endre. Pásztortűz. 1924. évf. — Prohászka Ottokár: Az erkölcsi válság. Katolikus Szemle. 1924. évf. — Reiter László: Ady-könyv. Budapest, 1924. — Révész Béla: Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei. Budapest, 1924. — Schöpflin Aladár: A magyar irodalom a huszadik században. Nyugat. 1924. évf. — Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest, 1924. — Zulawski Andor: Írás Adyról. Budapest, 1924. — Ady Lajos: Kisebb vitás kérdések. Ady-Múzeum. Szerk. Dóczy Jenő. 1—2. köt. Budapest, 1924—1925. — Dóczy Jenő: Ady, a holnaposok és a szocialisták. U. o. — U. az: Ady-irodalom. U. o. — Földessy Gyula: Adalékok az Ady és A Holnap körüli vitához. U. o. — U. az: Az özvegy legények tánca vagy hogy kell Adyt olvasni? U. o. — U. az: Egy kis ellenszeminárium Hatvany Ady Világához. U. o. — U. az: Ady verseinek időrendje. U. o. — U. az: Adalékok Ady verseinek keletkezéséhez. U. o. — U. az: Észrevételek Horváth János bírálatához. U. o. — Hatvany Lajos: Ady világa. U. o. — Ignotus Hugó: Ady, a zseni. U. o. — Riedl Frigyes előadása Ady Endréről. U. o. — Horváth János bírálata az Ady-Múzeumról. Napkelet. 1925. évf. — Hatvany Lajos: Ady-versek. Nyugat. 1925. évf. — Székely László: Ady Endre magyarsága. Magyar Kultúra. 1925. évf. — Tieder Zsigmond: Ady és a Népszava. Népszava. 1925. évf. december 25. — Váth János: Ady magyarsága és stílusa. Visszhang. 1925—1926. évf. — Zulawski Andor: Petőfi—Ady. Budapest, 1925. — U. az: Az Ady-kérdéshez. Uránia. 1925. évf. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Komlós Aladár: Ady Endre. Nyugat. 1926. évf. — Melich János beiktató beszéde. Szarvasi ev. gimnázium értesítője. 1926. — Ravasz László intőszava az ifjúsághoz. Budapesti Hírlap. 1926. évf. július 8. — Alszeghy Zsolt: Az Ady-kérdés újabb irodalma. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Nyugat. 1927. évf. — Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar Ady. Magyarság. 1927. évf. június 26. — Bartha József: Az Ady-kérdés. A Cél. 1927. évf. — U. az: Ady, Szomory. U. o. — Berzeviczy

Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok. Berlin, 1927. — Hartmann János: „Magyar Fa Sorsa". Napkelet. 1927. évf. — U. az: Hatvany Ady Világa. U. o. — Kenedy Géza: Ady-emlékek. 8 órai Újság. 1927. évf. május 8. — Kocsis Lénárd: Makkai Sándor könyve Adyról. Pannonhalmi Szemle. 1927. évf. — Komlós Aladár: Az új magyar líra. Budapest, 1927. — Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. Budapest, 1927. — Nagy Sándor: Ady Endre költészete. Budapest, 1927. — Négyesy László: Irodalmi valutarontás. Reális és túlcsapongó Ady-kultusz. Budapest, 1927. — Németh László: Az Ady-pör. Társadalomtudomány. 1927. évf. — Pintér Jenő: Ady-problémák. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Rass Károly: Magyar fa sorsa. Kolozsvár, 1927. — Ravasz László: Ady vallásossága. Magyar Szemle. 1927. évf. — Schöpflin Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. Nyugat. 1927. évf. — Szász Károly: „Magyar fa sorsa." Budapest, 1927. — Weltner Jakab: Milljók egy miatt. Budapest, 1927. — Zolnai Béla: Modern irodalmunk és az irodalomtudomány. Széphalom. 1927. évf. — U. az: Tótágas Ady körül. U. o. — Zsigmond Ferenc: Ady Endre. Protestáns Tanügyi Szemle. 1927. évf. — Brisits Frigyes: Ady és a miszticizmus. Élet. 1928. évf. — Fodor Árpád: Ady a modern individualizmus sodrában. Budapest, 1928. — Halmi Eódog: Őszi termés. Budapest, 1928. — Horváth Cyrill: Ady Bndre hite, erkölcse, magyarsága. Budapest, 1928. — Joó Tibor: Ady arca a történetfilozófia megvilágításában. Szeged, 1928. — Madzsar József szerkesztésében: Társadalmi lexikon. Budapest, 1924. — Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Képes kiadás. Budapest, 1928. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1928. — Zulawski Andor: Irodalompolitika. Budapest, 1928. — Zsigmond Ferenc: Az Ady-kérdés története. Mezőtúr, 1928. — A Toll 1929. évfolyamának Ady-eszmecseréje. (Dutka Ákos, Füst Milán, Ignotus Hugó, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Krenner Miklós, Márai Sándor, Szász Zoltán, Vészi József, Zilahy Lajos, Zsolt Béla és mások cikkei.) — Bartha József: Ady Endre a pszichiatria tükrében. A Cél. 1929. évf. —

Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1929—1930. — Belényessy Miklós: Orvoslélektani elemzés három Ady-költeményről. Pásztortűz. 1929. évf. — Földessy Gyula: Ady, Babits, Kosztolányi. Széphalom. 1929. évf. — U. az: Ady-problémák. Századunk. 1929. évf. — U. az: A költői lángelme világnézeti és esztétikai ismertetőjelei Ady Endre példájában. U. o. — Kardeván Károly: Az Ős Kaján. Napkelet. 1929. évf. — Kosztolányi Dezső: Az írástudatlanok árulása. A Toll. 1929. évf. — Lőrincz Jenő: Ady Endre. Makó, 1929. — Nyigri Imre: A tízéves halott. Szocializmus. 1929. évf. — Nyírő Gyula: Három Ady-költemény pszichiatriai megvilágításban. Magyar Pszichológiai Szemle. 1929. évf. — Schöpflin Aladár: Ady és a konzervatív kritika. Nyugat. 1929. évf. — Sik Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929. — Szász Zoltán: Ady. A Toll. 1929. évf. — Vajthó László: Én, Ady Endre. Szeged, 1929. — Zilahy Lajos: Ady. A Toll. 1929. évf. — Bresztovszky Ede: Petőfi és Ady. Népszava. 1930. évf. december 25. — Hankiss János és Juhász Géza: Panorama de la littérature hongroise contemporaine. Páris, 1930. — Horváth Cyrill: Ady Endréről. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Kerésztury Dezső: Irodalmi életünk feszültségei. Magyar Szemle. 1930. évf. — Krleža Miroslav: Madžarski lirik Andrija Ady. Hrvatska Revija. 1930. évf. — Németh László: Ady összes versei. Napkelet. 1930. évf. — Zlinszky Aladár: Lenore-motivum Ady Endre egyik költeményében. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Bebesi István: Petőfi-nyomok Ady nyelvében. Magyar Nyelvőr. 1931. évf. — Bölöni György: A meghamisított s nem alkuvó Ady Endre. Korunk. 1931. évf. — Fóti Lajos: Ady Endre világirodalmi jelentősége. Budapest, 1931. — Sebestyén Jenő: Ady hibái és a kálvinizmus. Kálvinista Szemle. 1931. évf. — Kovách Géza: Aforizmák Ady Endre költészetéről. A Cél. 1932. évf. — Pál István: Budapest a magyar költészetben. Pécs, 1932. — Supka Géza: Az eltorzított Ady. Literatura. 1932. évf. — Gedeon Jolán: La fortune intellectuelle de Verlaine. Szeged, 1933. — Göbl László: Ady és Eminescu találkozása. Vasárnap. 1933. évf. — Hegedüs Zoltán: Ady hatása Mécs Lászlóra.

Győri áll. leánygimnázium értesítője. 1933. — Kincs Elek : Ady hatása. Mátészalka, 1933. — Nyírő Gyula : Ady, a schizoid költő. Magyar Szemle. 1933. évf. — Szalatnai Rezső : Az első cseh Ady-fordítás. Magyar Irás. 1933. évf. — Bartha József : Ady Endre mint vallásos költő. A Cél. 1934. évf. — Bölöni György : Az igazi Ady. Páris, 1934. — Farkas Gyula : A magyar irodalom története. Budapest, 1934. — Földessy Gyula : Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. Budapest, 1934. — Juhász Márton : Három költő a Krisztus-kereszt előtt. Katolikus Szemle. 1934. évf. — Kárpáti Aurél : Ady, a diadalmas. Pesti Napló. 1934. évf. június 3. — Lajtor László : Az igazi Ady. Budapest, 1934. — Lukács Emil : Ady a dekadencia. Pozsony, 1934. — Németh László : Ady Endre. Tanú. 1934. évf. — Reményi Ferenc : Ady költészetének kóros elemei. A Cél. 1934. évf. — Schöpflin Aladár : Ady Endre. Budapest, 1934. Szalatnai Rezső : Cseh Ady-fordítás és szlovák Ady-tanulmány. Nyugat. 1934. évf. — Szemere Gyula : Ady Endre költői stilisztikája. Pécs, 1934. — Szerb Antal : Magyar irodalomtörténet. Kolozsvár, 1934. — Farkas Lujza : A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. Budapest, 1935. — Földessy Gyula : Egy Ady-motivum eredete. Irodalomtörténet. 1935. évf. — Huszti Mihály : Vörösmarty az újabb irodalmi ízlés tükrében. A költői világkép Vörösmarty és Ady költészetében. Budapest, 1935. — Kunszeri Gyula : Két színházi vers. Irodalomtörténet. 1935. évf. — Makkai Sándor : Az élet kérdezett. Tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1935. — Popovits József : Harc egy falat kenyérért. Temesvár, 1935. — Révész Béla Ady-trilógiája. Budapest, 1935. — Tolnai Gábor : Újabb Ady-irodalom. Magyar Szemle. 1935. évf. — Tóth Béla : Ady-tanulmányok. Debrecen, 1935. — Győrbíró Ilona : Az Ady-kérdés és a középiskola. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1935—1936. évf. — Alföldi Péter : A feldobott kő. Literatura. 1936. évf. — Bory István : Bürger-nyomok Adynál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1936. évf. — Gedeon Jolán : Ady és a francia irodalom. Budapest, 1936. — Hatvany Lajos : Ady körül. Szocializmus. 1936. évf. — Kozocsa Sándor : Ady Endre ismeretlen

emlékkönyv-verse. Irodalomtörténet. 1936. évf. — Németh László: A teológus Ady. Tanú. 1936. évf. — Uhlar Rudolf és Sziklay László: Ady a szlovák irodalomban. Apollo. 1936. évf. — Vajtai István: Magyarság és szocializmus Petőfi és Ady költészete alapján. Magyar Kultúra. 1936. évf. — Vajthó László: Reviczky és a fiatal Ady. Protestáns Szemle. 1936. évf. — Zolnay Dezső: In memoriam Q. Horatii Flacci. Szentesi áll. gimnázium értesítője. 1936. és 1937. — Fodor Éva: A Nyugat-gondolat a magyar irodalomban. Budapest, 1937. — Lengyel Katalin: Baudelaire magyar kritikusai és fordítói. Budapest, 1937. — Makay Gusztáv: A halál költészete a magyar lírában Vörösmartytól Adyig. Budapest, 1937. — Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1937. — Zlinszky Aladár: Bürger-nyomok Adynál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1937. évf. — Bartha József: Az új magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1938. — Földessy Gyula: Jegyzetek Ady egy motivum-csoportjához. Irodalomtörténet. 1938. évf. — U. az: Ady értékelése az Új versek megjelenésétől máig. Kelet Népe. 1938. évf. — Kázmér Ernő: Ady szerb barátja és fordítója. Kalangya. 1938. évf. — Somos Jenő: Baudelaire és az új magyar líra. Pécs, 1938. — Bakó Elemér: Ady és a népnyelv. Magyar Nyelv. 1939. évf. — Bartha József: Szabad-e Adynak szobrot emelni? A Cél. 1939. évf. — Csécsy Imre: Ady nem alkuszik. Századunk. 1939. évf. — Cs. Szabó László: Ady. Nyugat. 1939. évf. — Fodor József: Kié hát Ady Endre? Pesti Napló. 1939. évf. április 6. — Gulyás Pál: Tíz év Ady nevében. Protestáns Szemle. 1939. évf. — Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Budapest, 1939. — Makkai Sándor: Ady három világa. Protestáns Szemle. 1939. évf. — Tóth Árpád: Bírálatok és tanulmányok. Debrecen, 1939.

ADY ENDRE, A PRÓZAÍRÓ.

Több száz novellája jelent meg, ezek közül alig néhány keltett figyelmet. Inkább csak anyagi kényszerből, pénzért írta elbeszéléseit, az erőltetett munkában nem volt sok köszönet. Novellái főkép lírájának irodalomtörténeti jelentősége miatt érdekelhetik az olvasót.

Novellistának is lírikus. Különös tárgyaival, sajátságos gondolataival, egyéni stílus-fordulataival nem egyszer ráeszméltet költészetének jellemző vonásaira. Hősei részint a tiszántúli országrészből, részint a külföld exotikus világából valók. Züllésnek induló magyar urak és parasztok vonulnak föl bennük különc párisi alakokkal, orosz és cigány kalandorokkal, ázsiai és afrikai világjárókkal. Az író nem egyszer a lélek mélyére tapint, máskor szeszélyesen dobja el magától témáját. Nem a született elbeszélő ösztönös természeti adományával ír, hanem a minden munkát kötelességszerűen vállaló hírlapíró mesterségi tudásával. Egy-egy mondatának megkapó színezése feledteti mesemondásának zökkenőit. Néhány szó, s máris előttünk áll a romantikus helyzetek hangulata, egy-két fordulat, s különös ösztönök villannak föl az olvasó előtt.

Legsikerültebbek önéletrajzi vonatkozású novellái. *Mihályi Rozália csókjá*ban a maga életsorsának legtragikusabb mozzanatát olyan elgondolással és stílussal írta meg, amely

ezt az elbeszélést a dekadens novellairodalom egyik remekévé teszi. A kósza kóristalány belehal vérbajába, az író végzetes betegsége az ő átkozott csókjának üzenete. A leány huszonhat évet élt, aztán elköltözött. «De mit csináljanak azok, akik el nem költözhetnek? Tovább élik, amíg tehetik azt, amibe Mihályi Rozália belehalt. Vörös haj, piros-piros ajkak, fekete szemek. Addig is, amíg meghalok, ezeket látom, ezeket kell látnom. S csókolok, pedig már tudom, hogy az emberi csók egyszerű üzenet-váltás, s az ember néha nagyon szomorú üzeneteket kap.»

A másik társadalom — ahol még van jóság, szeretet, családi otthon, gyermeki érzés, házastársi boldogság — nem érdekli az írót, vagy legalább is nem veszi tudomásul, hogy van még egy tisztességes világ is. Érdeklődését csak a mohó szeretkezés ragadja meg, helyzetképeit az erkölcsi nyomorúság világából meríti.

Hírlapi cikkei és elmélkedő tárcái nemcsak idegesen vonagló prózai stílusának, hanem izgatott lelkivilágának is fontos bizonyítékai. *(Levelek Párisból.)* A szellemi sötétség ellen vívott harcban, szerinte, csak két reménység van: az egyik a zsidóság, a másik a szociáldemokrácia. Közénk, magyarok közé, senkik közé, elvegyült egy millió zsidó, s megcsinálta nekünk Budapestet, és mindazt, ami az országban európaias. «Magyarság régen nincs már. Egyetlenünk, ami a miénk, és életjelünk volna, a nyelvünk is dadogó, megrekedt nyelv.» Teljes meggyőződéssel követelte Magyarország forradalmi megújulását. «A mai magyar társadalomban a papi és világi fejedelmeké minden. A militarizmusnak, a klerikalizmusnak és feudalizmusnak falait

le kell rombolnunk, ha élni akarunk.» A Népszavában testvéreiként üdvözölte a magyar proletárokat. Vallomása szerint: «Örülök, hogy én írhatom meg véletlenül legelőször, de mindenesetre legnyíltabban, hogy ez az egész új mai irodalmi kalamajka sohasem lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. A szocializmus lelkünket kezdi már szabaddá tenni.»

Gondolkodása tajtékzóan forradalmi. «Hiszem és vallom — mondja egyik 1907-ben írt cikkében — hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon. Itt van már a csodálatos, áldott vihar az ő hírnökeivel, szent sirályaival. Társadalomban, politikában még csak a nyugtalanság sikoltoz. De irodalomban, művészetben, tudományban már itt van a villámtüzes bizonyosság.» Fölhívja a figyelmet arra, hogy Franciaországban nem új dolog vallástalan vallást szervezni a vallás ellen. Az emberiségnek ezek a Róma-ellenes hívői — úgymond, — most katolikus templomokat kértek laikus miséik számára, de mire való az ilyen bárgyúság? «Vagy nem kell templom, vagy nem cserélünk eben kutyát. Misézni jobban tudnak Róma papjai, mint az új papok. Ha a vallás helyébe nem tudjuk a tudományt, a babonátlan és rítustalan hitet tenni, egye meg a fene. Akkor maradjon olyan maszlagos a világ, mint ma; s szamár, aki jobbat akar. Akkor Rómának van igaza: az emberiség buta és butulni akar.» Az apácák ellen intézi gyűlölködő támadását egyik 1906. évi cikkében. A francia köztársaság kiutasította az apácákat, csöndes kolostorukból némán költözködnek a száműzöttek, piszkos holmikat dobálnak a szekérre, piszkosak ők maguk is és csúnyák.

«Párisból menniök kell. Arcukon az egészségtelenség. A kemény átalkodottság. Homlokukon a megcsúfolt vágyak bélyege. Petyhüdt ajkaikon bosszús keserűség. Vén, nőstény hollók. Vajjon merre szállnak? Megindul a szekér. Ők mennek gyalog, cammogva utána. A Voltaire szobra felé. Valamelyik állomásra mennek. Azután pedig ismeretlen földre. Ahol ők még kellenek. Hideg félelmet érzek. Megborzongok. Nincs ezeknek a zsebükben Apponyi Albert hívó levele? Valami azt súgja, Magyarországnak tartanak, ölelő karokkal ma ott várják Franciaország kivert apácáit. Azóta már ott is lehetnek.»

Amilyen fanatikusan túlzó szocialista politikájában, épen olyan pártos személyi kritikáiban. Hízelgőit egekig magasztalja, versenytársait kicsinyli, ellenfeleiről lenézően beszél. Folytonos vagdalkozásokkal, ráfogásokkal, sőt gyalázkodásokkal támad a Nyugat-ellenes irodalom szellemi kiválóságai ellen. Kortársai közül csak a nyugatosok az igazi írók. «Móricz Zsigmond egyedül fölér egy forradalmi szabadcsapattal. Persze, hogy a nacionalista színmagyarok, a nehézfejű impotensek s grófi és püspöki ispánok megint kiabálhatnak a magyar falu megbántása miatt. Móricz egy-két olyan típust ad a magyar parasztról, hogy tapsolva kérjük a többit. A csók: csók őnála, falusi csók, trágyaszagos, brutális, igaz. A széles csípőjű, teltmellű, jóvérű menyecske nemcsak ápolja görhes urát, nemcsak veszekedik vele, de meg is csalja. A magyar falu férfia nem nagylelkű, ostoba lovag, s a nembere sem zárdába vágyó. Nincs külön magyar glóbusz, s a fölcseperedett magyar paraszt olyan durva, erős, gonosz, piszkos, mint moldvai oláh sors-

társa.» (1909.) Jászi Oszkár: nagy magyar ember, igazi vezér, a hérosz-legendák igazolója. E véreskezű művész élete és írása evangéliumszerű. A hannibáli és napoleoni pszichénél fejlettebb az övé. A nagybirtokos gazok ezeréves magyar-ölésének, a grófok és nagypapok dőzsölésének, a zsarnok és hitvány nemesi vármegyének lángoló bűnlajtsromát tárta föl ez a lelkes harcos az ő könyvének lapjain. «Ha van valamit érő, továbbszálló, továbbküzdő, szép és jó az én kicsiny munkámban s életemben, csak abban és ott, ahol és miben a Jászi-utakkal találkozhatott.» (1912.) Vajjon Hatvany Lajos vagy Baksay Sándor-e a mai magyar lélek igazabb és teljesebb reprezentálója? «Hatvany Lajost tartom az igazibbnak. Baksay író úr Gyalogösvénye és Szederindái majdnem helyesírással írott kedves együgyű valamik. Baksay őméltóságának sajnos fogalma sem lehet, hogy mit írt és tett a magyarnyelvű kultúráért, mondjuk irodalomért. De hogy az irodalom ma egy kicsit az élethez tartozik e toprongyos kis országban is, ebben Hatvanynak sok része van.» (1913.) Katolikus szellem, protestáns szellem, egyre megy. «Napjaink egyik legbúsabb szenzációja az aulikus, népellenes, ultramontán protestantizmus, mely elmaradt gyáva tudatlanságával; elfelejti, hogy minden ravaszkodásnál többet ér a centralizmus hadsereg-példája: az öklöt mutató, szívós és kész erő. Tisza István talán tudja, mit csinál, a protestánsok kevés kivétellel nem; és ha megint csakugyan rajtuk ütne a veszedelem, megint a magyar katolikusoknak kellene megvédeni őket.» (1913.) S a nemzetiségi kérdés? «Ismeretes, majdnem fanatikus románbarát vagyok, s ezt tudja, s talán elhiszi nekem

híres-neves román kollegám és jóbarátom, Goga Oktavián is. Habzsoló örömére a nemes magyarság és teljes emberesség, s így a románság ellenségeinek, a magyar impotens sovinisztáknak, a klerikális mezei hadaknak, ő neki támadt valaminek, amit talán rövidség okából magyar géniusznak címezhessek. Goga óvatos szavakkal aggódta el magát a magyar irodalmat megszállott némely zsidók miatt. Viszont az én hitem — a szükséges és helyes adagnyi antiszemitaság mellett — az, hogy az Isten csak egyet teremtett a magyarság javára, a zsidót.» (1913.)

Prózájának lihegő hangjára Bródy Sándor, stílusára Ignotus Hugó hatott legjobban. Néha nehézkessége, máskor mesterkéltsége, igen sokszor kiforratlansága vágja szembe az olvasót. Buda haláláról szóló cikkét így kezdi: «Hamarkodott írás íródik itt Arany Jánosról, és annak is csak egy nagy költeményéről, mert bizony fél az ember, hát hogyha elkésik és meghal.» Ehhez a stílushoz szokni kell, ezt a hányaveti bukdácsolást — a magtalan eszmélkedések és nyakatekert mondatok hínárán át — a nagy magyar prózaírókhoz szokott, egészséges ízlésű közönség sohasem fogja élvezni, még kevésbbé méltányolni.

Azt mondják, hogy az irodalom a kor tükörképe, s főképpen akkor az, ha nagy írók munkáiból vetődik elénk ez a tükörkép. Ady Endre prózai írásai ellentmondanak ennek a tapasztalatnak. Folyóiratokban és hírlapokban közölt cikkei nem a magyar világot tükrözik, nem az országban élő milliók gondolkodásának megszólaltatói, csak a városi értelmiség egyik mozgékony csoportjának politikai vészjelei. Ha egy későbbi korszak történetkutatója ezekből a

prózai írásokból akarná megrajzolni a valóságot, meghamisítaná a történelmet. Az ország lakosságának csak csekély hányada gondolkodott úgy, mint a költő ; hatása — prózai írásaiban — nem is volt számbavehető ; az ő politikai programmját sokkal elevenebb szellemben és jóval hajlékonyabb stíluskészséggel iparkodtak népszerűsíteni a radikális-szocialista pártok. Mindazonáltal az Ady-név — a lírai dicsőség varázsával — sok szolgálatot tett azoknak a meggyőződéses agitátoroknak, akik előkészítették a bolsevizmust Magyarországon.

Maradt a költőnek néhány érdekes tanulmánya. Az érdekesség főkép a lírikus lelkivilágára vonatkozik, bár a pszichológiai kapcsolatok mellett a tartalom eredetisége és a forma egyéni megnyilatkozásai is figyelmet érdemelnek.

«Aki él, az egy kicsit isten, ha tud merni, meggondolatlanul akarni, s ha tud és mer játszani életre-halálra.» A költő Montekarló dícséretében, a *Portus Herculis Monoeci*-ban, elmondja gondolatait a szerencsejátékról. Szentebb indulat nincs a világon, mint a játék, különb ez a szerelemnél is. Minden játékos ember világbajnok, legyűrte a csókot, hírt, életet és halált, túl van a valláson és filozófián. Valahányszor belépek — sóhajt föl — a montekarlói játékbarlangba, többet érzek, mint a szentek-szentjében valaha is érezhetett a legszentebb főpap. Visszatér ide mindenki, aki már egyszer itt volt. Áldassék, aki a Hazárdot kitalálta!

Ismeretlen Korvin-kódex margójára jegyzi föl panaszait. Mit mondjon hazájáról? Komp-ország, komp-ország, komp-ország : legképességesebb álmaiban is csak mászkált két part között : Kelettől Nyugatig, de szívesebben

vissza. «Miért hazudják, hogy a komp : híd. Bulgária nem hiteti el fiaival, hogy ő kultúrállam, a szerb iskola nem tanítja, hogy a szerb géniusz a kultúra ormain jár, az oláh az ő nagylángú fiát elküldi franciának. Nálunk néhány Fáraóé az ország, hogy szennyes állati életben tarthassák a milliókat. Tízezer ember európaivá vált nálunk, előreszaladt, túlfejlődött, de sarkukban nincsenek százezrek, hátuk mögött a kendőzött Ázsia szája bugyborékol. Komp-ország most újra megindult Kelet felé, egy kis sarka leszakadt a kompnak, ott maradt a nyugati partok táján tízezer emberrel. Mi lesz ezekkel? Halálraszántak ők : túlfejlődött magyar lelkek, vértanuságra kiválasztott magyarok.»

Ország, milyen ország, ahol Petőfi Sándornak csaknem éhen kellett halnia. «Pfuj, szegény, szegény Petőfi Sándor, Shakespearet akarta olvasni, s a sovány konyhapénzt kellett leszállítania, hogy könyveket vehessen. Pfuj, pfuj, Párisba, külföldre vágyott és nem mehetett, mert nem volt pénze. Milyen felségesen képzelte el a tengert, és még csak tengert sem láthatott soha.» Írásaiban izgága, gyermekségében minden másnál nagyobb volt ez az Istennél több ember, de égett körülötte a világ, mert nem alkudott meg a körülményekkel. Szerelmi élete? «Titok, miként az elefántok násza is, holott az elefántok igazi életében is a szerelem a fő. Kinek adhatta oda első odaadását ez a csúnya, nagyfantáziájú, bolond, kedvetlen, kedves fiú? Nem tudok eligazodni, bizonyos, hogy nagyon korán érezte és szenvedte a maga hím-voltát.» Szendrey Júlia elérhetetlennek látszott számára, a símabőrű úrinőt kívánta még Júliában s nem

azért örült házasságának, mert szerelme beteljesült, hanem azért, mert mindenki ámult. *Petőfi nem alkuszik.* Itt sem alkudott meg, csakúgy, mint ahogy később is alku nélkül rohant előre a forradalmi események országútján. Kossuth nemzete csúnyán elbánt vele: uszította, kihasználta, elrúgta. A komiszságok úgy hullottak sárga arcára, mint a júniusi jégeső a kincseket rengető búzatáblákra. Már a halált sem bánta. «Megvárta, míg sírba tapossák megvadult szláv katonák, kikhez az ő vére hasonló volt, s akik tudnak ölni, élni és meghalni nagyszerűen.»

A magyar Pimodán a költő jellemképe, italozásának keserű filozófiája, életsiratásának önéletrajzi részletekkel átszőtt vallomás-sorozata. A Pimodán-hotel annak idején a francia írók és művészek búfelejtő helye volt Párisban, ide gyűltek az ópiumszívók, itt ringatták magukat mámorba azok, akik az élettel már jól laktak, s «valamivel többnek hitték magukat, mint az akkor már alaposan kikezdett keresztény és másféle Isten.» A magyaroknak is ősi időktől kezdve szükségük volt a részegségre, de ők nem fínom bódító szerekkel kábították el magukat, hanem borral. Én szegény Tas Péter — mondja magáról a költő — nem tehetek róla, hogy ameddig gyomorral bírom, az alkoholhoz menekülök ma is még. Meglehetősen fáradt ember vagyok, költő vagy mi az ördög, ez engem már nem érdekel. Távol élek mindentől, csak a betűt s a napi boromat és pálinkámat tűröm meg magam mellett. Hogy szamár-ésszel és szükségből verseket is írok, ezt nem egészen atyai származásomnak köszönhetem. Familiám túlságosan magyar familia: a Tasokat évszázadokon keresztül holtrészegen

kellett kocsival hazahozni a hegyi pincéből, ahova ebéd után áhítatosan kiballagtak. Anyai ágom gyanús : ez nem az ezeréves magyarságból sarjadt, a Gáboriánokat nagyobb nyugtalanság hajtotta Örményország felől Magyarországba, mint az ősmagyar lovasokat. A bajok ellen anyai elődeim is ivással védekeztek, egy-két alapos őrült sorra kikerült az anyám familiájából. «Exaltált, bolond, valószínűleg nem magyar família, mely azért vibrált; remegett, kínlódott annyit, hogy zsenit teremjen, ami — akármennyire önhitt vagyok is — nem jelenti azt, hogy énvelem biztosan célt ért. Mindenesetre : én már nem érkeztem vígan, kevés bajjal és kevés terheltséggel az életre ahhoz, amit hosszú húzódozás után mégis csinálni kezdtem : az írósághoz.» A művész, ha egy kicsit zseni és magyar, átkot cipel a lelkén, meg nem értett helyzete beleviszi az ivásba, elkeseredésében boros kupát vagy pálinkás butykost ragad. «Talán kissé bizarr ez a bevezető írás programmnak, de megsejteti, hogy mikről, kikről és hogyan akarok szólni.» — A magyar irodalomnak alig van még egy prózai írása, amely hasonló eredetiséggel elmélkednék az alkohol hatalmáról a zseni és a magyarság életében. Az önvallomásokat és megfigyeléseket bensőséges líra és búskomor életfilozófia hatja át. Még ott is, ahol visszahökkenünk a naturalista részletektől, érezzük az író művészetét. Dacos fájdalommal leplezi le önmagát. «Tas Péter kocsmázik, Tas Péter hisztériás, ami igaz, Tas Péter gonosz, harapó, szájára veszi az ő társait s rosszat mond mindenkikről . . . Asszonyi lélek vagyok ma is, amikor nem futkosok többé hisztériás sírással Budapest, Páris és Róma háromszögében. Már

sok mindennel tisztában vagyok, sok minden nem kell, ami valamikor borzasztóan kellett, s ezer oktalan rohamom van ma is még naponként. Elkezd fájni egy régi, hiú fájdalom, s úgy fáj, hogy majd megbolondulok, rágondolok egy régi gondolatra s szeretnék karddal összeaprítani néhány embert... Ott kezdődött az én tragédiám, hogy fiatal és asszonyosan hiú vagyok, amióta eszmélek.» Siratom magamat, siratom azokat, akik nem születtek a maguk hazájában. «Siratom testvéreimet, kik voltak, élnek s eljövendők, s kik a Pimodán-hotelbe jutnak. Még több sírással siratom azokat, akiknek még ez sem fog megmaradni, s meghalnak vagy megbolondulnak szárazon.»

Ady Endre prózájának néhány sajátsága már Nagyváradon magára vonta néhány hírlapíró figyelmét. Mikor Fehér Dezső szerkesztő a Nagyváradi Napló 1903. évfolyamában elismerő tárcát írt a költő második verses kötetéről, ugyanakkor megemlítette a költő prózaírói tehetségét is: «Három esztendővel azelőtt történt, hogy idekerült Debrecenből egy bolyhos, csupasz-állú riporter, aki még a rendőri híreket is olyan éles, markáns tollvonásokkal írta meg, hogy lehetetlen volt az ő rendkívüli egyéniségét a magunkfajta öreg újságíróknak észre nem venni. Kezdtem érdeklődni az írásai révén e vadtekintetű, rideg és szórakozott fiú iránt, s megtudtam felőle, hogy buzgón olvassa Spencer Herbertet, Nietzschét, Lassallet, Marxot és szörnyen lenézi a világot.» — Az Ady-költészet a világháború előtt annyira elhomályosította az Ady-publicisztikát, hogy a költő fővárosi baráti köre vajmi keveset érdeklődött a nagyváradi korszak hírlapi cikkei után. Későbbi rajongói annál fanatikusabban magasztalták a költő prózaírói nagyságát és jósló tehetségét. Ady a mult, jelen és jövő látnoka volt szemükben. Ezt a felfogást Milotay István az Ady-prózából vett idézetek egész tömegével cáfolta, s a kritikátlan túlzásokkal szemben rámutatott arra, hogy a költőzseni mennyire tájékozatlanul tapogatódzott a világ folyásának politikai megítélése körül. «Ő a

politikában a primitív jakobinus szemléletet képviselte, átszőve ezt a dózsai hagyományok, a zsidó intellektuel radikalizmus s a marxi szociáldemokrácia zűrzavaros egyvelegével. Ez a szemlélet már a háború előtt is elavult, megbukott, tudománytalan ócskasággá vált. Azóta pedig oly könyörtelen és végleges revíziót végzett rajta az emberi szellem s a politikai tapasztalat, hogy ma már csak mosolyogni lehet elfogultságain, dühein és képzelődésein egyaránt. Ady ettől a jakobinus szemlélettől és ettől a jakobinus forradalomtól várta a világ megváltását. S a világháború és a világforradalmak rázkódtatásaiban épp ez a jakobinus gondolatvilág bukott el mindenütt szánalmasan, groteszkül, visszavonhatatlanul. Ady küzd minden politikai nacionalizmus ellen, ennek halálát jósolja, mert nem is álmodta annak az új nacionalizmusnak megérkezését, amely minden eddiginél mélyebb és magasabb értelmet adott a nemzeti gondolatnak. Ezért látja hérosznak, evangéliumi hősnek, történelmi megváltónak a hitvány és szerencsétlen Jászi Oszkárt, a zsidó intellektuel forradalmárt, ezt a bornirt pártembert, aki talmudi gyűlölettel gyűlölte a befogadó magyarságot és a magyar történelmet. A francia jakobinus szemlélet hatása alatt hisz a népek testvériségében és a háború halálában, a világmegváltó forradalom végső eredményeként. Sejtelme sem volt róla, hogy ezekből a forradalmakból nem a testvériség, nem az együtt legelésző báránykák idilli békéje, hanem egy harcos imperialista öntudat fog mindenütt kivirágzani. Ady a zsidóságban látta a magyar világmegváltás kovászát. Mit szólna hozzá, ha látná, hogy dobja ez a beérkezett zsidóság, ez a minden hatalmi, anyagi, gazdasági, sajtóbeli és irodalmi pozíciót meghódított zsidóság a forradalmat s hogy védi, micsoda kegyetlen osztályöntudattal a maga uralmát, egy vékony réteg zsarnokságát, a nyomorgó milliókkal, szinte egy egész nyomorgó nemzettel szemben! Mi volt ehhez képest önzésben, vakságban, erkölcsi és szellemi romlottságban az a dzsentri és feudális és papi uralom, amelyet a költő annyiszor megátkozott!» (Jóslások Magyarországról. Új Magyarság. 1936. évf. május 31.) — Kállay Miklós szerint Ady Endre nem volt igazi publicista. «Nem volt meg hozzá sem kellő tudományos felkészültsége, sem szellemének

magasabb nézőpontokra emelkedő fegyelmezettsége. Publicisztikai működése írói munkásságának leggyengébb oldala. A pillanat jegyében született, mint salakos pokolsarat bugyborékolta föl az indulatok krátere, és alig is volt egyébre hivatott, minthogy az idők forgásával belehulljon tünékeny léte a végső és visszavonhatatlan megsemmisülésbe.» Költői nagyságát megcsúfoló hírlapi cikkeit kár volt gyűjteménybe foglalva kiadni, mert ezzel megbocsáthatatlan kegyeletsértést követtek el emléke ellen. «Ízlésünk tiltja, hogy ezekből az útszéli hangon írt förmedvényekből, ezekből a bárdolatlan, igazságtalan, gyűlölettől tajtékzó pamflettekből, ezekből a sokszor egészen naiv és elfogult lelkesedésekből vagy sértő és trágár káromlásokból csak egyetlen sort megismételjünk, mert ezeknek bárminő formában való újranyomtatása is káros és veszélyes. Hiába a nagyhangú cím, nem jóslások ezek, nem a messze jövőbe tekintő prófétát fedik föl Adyban, hanem éppen ellenkezőleg azt mutatják, mennyire nem ismerte kora erőit, milyen tájékozatlan naivsággal, milyen történelmi távlatok nélkül szemlélte az eseményeket, milyen ferde túlzásokra ragadta a kritikátlan lelkesedés. Ezek a szemelvények éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, mennyire összetörte, megsemmisítette az idő mindazt, amiben bízott, aminek jelentőséget tulajdonított, aminek nagyságot, jövőt, mindent elsöprő diadalt jósolt.» (A publicista Ady. Nemzeti Újság. 1936. évf. június 7.)

Novelláiról Földessy Gyula azt írta, hogy ezek mindmáig nem foglalták el azt a helyet, amely őket nemcsak szerzőjük, hanem saját külön értékük szerint is megilletné. Akad ugyan köztük lankadtabb írásmű, de egyik-másik megállja helyét a legszebb magyar és külföldi elbeszélések között is. (Ady Endre: Így is történhetik. Budapest, 1925. Földessy Gyula utószavával.) — Novelláiban, említi Schöpflin Aladár, sok szó van a szerelem gyilkos szenvedélyéről, az idegek furcsa eltévelyedéseiről az őrület és ép ész határain. A józan átlag körén belül élő ember alig van bennük. A versek költője prózájában is alkalmazza a gondos szerkesztés és a kevés szóval sokat mondás fegyelmét, melyet a versben megszokott. Elbeszélő hangja erősen emlékeztet Krudy Gyula hangjára; néha oroszos hangulatot érzünk, ilyenkor Turgenyevre

kell gondolnunk. Egyébiránt nyilvánvaló, hogy a költő a novellaírást nem tartotta teljesen szív-ügyének, nem fogott az elbeszélésbe teljes gőzzel, mint a versbe, a novellát csak írói munkája mellékterményének tekintette. (Ady Endre. Budapest, 1934.)

Kiadások. — Ady Endre vezércikkeinek, alkalmi elmélkedéseinek, színi kritikáinak legnagyobb része örökre elveszett a zilahi, debreceni és nagyváradi hírlapok névtelen rovataiban. Budapesten is sok cikket írt név nélkül. — A műhelyben. Magyar Géniusz. 1902. évf. (Prózában írt vídám egyfelvonásos színdarab a vidéki szerkesztőség életéből.) — Sápadt emberek és egyéb történetek. Budapest, 1907. (Novellák.) — Új csapáson. Budapest, 1909. (Novellák.) — A forradalmár Petőfi. Budapest, 1910. (Petőfi Sándor válogatott forradalmi költeményei Ady Endre előszavával.) — A tízmilliós Kleopátra és egyéb történetek. Budapest, 1910. (Novellák.) — Így is történhetik. Budapest, 1911. (Novellák.) — Vallomások és tanulmányok. Budapest, 1911. (Elmélkedő prózai írásainak első gyűjteménye.) — Muskétás tanár úr. Békéscsaba, 1913. (Novellák.) — A műhelyben. Nyugat. 1919. évf. («Rövid színkép.») — Ady Endre a zsidóságról. Fehér Dezső előszavával. Nagyvárad, 1919. (A gyüjtemény a radikális politikájú és zsidó kapcsolatú Ady-írásokat foglalja magában: a nagyváradi hírlapi cikkek, politikai elmefuttatások, társadalmi bírálatok egy részét. A füzet közrebocsátója, Fehér Dezső, valamikor Ady Endre szerkesztője volt Nagyváradon.) — Az új Hellász. Budapest, 1920. (Tárcák, elmélkedések, naplójegyzetek gyűjteménye. Reiter László kiadásában.) — Levelek Párisból. Budapest, 1924. (A Budapesti Naplóban és néhány más helyen megjelent 1904. évi Ady-cikkek gyűjteménye Földessy Gyula összeállításában. Negyvenhat közérdekű tárca, megfigyelés, tudósítás.) — Morituri. Budapest, 1924. (Reiter László Ady-kiadványainak egyike: a költő szenvedélyes támadása a maradiság ellen.) — Levél az apámhoz. Ujházy Ede. Budapest, 1924. (Írói önvallomás, bölcselő kritika.) — Ady Endre párisi noteszkönyve. Budapest, 1924. (Följegyzések, gondolatok, emlékek gyűjteménye Ady Lajos magyarázataival.) — Ady-könyv. Budapest, 1924. (Levelek, cikkek, tárcák gyüjteménye. Gyűjtő és kiadó: Reiter László.) —

Ady-Múzeum. Szerk. Dóczy Jenő és Földessy Gyula. 1–2. köt., Budapest, 1924–1925. (Ady Endre néhány kisebb prózai darabja. továbbá levelek Adytól és Adyhoz.) — Így is történhetik. Budapest, 1925. (Novella-gyűjteményének új kiadása. Sajtó alá rendezte: Földessy Gyula. «Az Ady-novellák sorozatában első kötetül az Így is történhetik-et adjuk. Tesszük ezt azért, mert ezt a gyűjteményt válogatta egybe Ady a legtöbb gonddal, ez nőtt legjobban a szívéhez, s így mintegy novellái reprezentatív összefoglalásául tekinthető.» A huszonhat novella között van: Mihályi Rozália csókja.) — Sápadt emberek és történetek. Budapest, 1925. (Az Ady-novellák sorozatának második kötete, a költő négy régibb gyüjteményének együttes új kiadása: Sápadt emberek, Új csapáson, A tízmilliós Kleopátra, Muskétás tanár úr.) — Ha hív az acélhegyű ördög. Ady Endre újságírói és publicisztikai írásai 1900–1904. Nagyvárad, 1927. (A költő legjellemzőbb nagyváradi hírlapi cikkei Fehér Dezső összeállításában és magyarázataival.) — Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. Budapest, 1927. (Az Ady—Hatvany-levelezés gyüjteményének közrebocsátása Hatvany Lajos magyarázataival. A hírlapi sajtó meglehetős fölháborodással fogadta a levelek közzétételét, mert a költő akaratlan levetkőztetését látta bennük. Ady önző, irígy, képmutató, gyáva, szolgalelkű komédiás; Hatvany önzetlen, nyílt, okos lélek: ezt a tanulságot merítették a kötetből. Kár volt sietni a költő szennyesének kiteregetésével: panaszkodtak az Ady-tisztelők.) — Bölöni György: Az igazi Ady. Páris, 1934. (Ady Endre és Brüll Adél levelezése Bölöni Györggyel és nejével.) — Révész Béla: Ady és Léda. Budapest, 1934. (Ady Endre levelezése Brüll Adéllal és Brüll Bertával.) — Jóslások Magyarországról. Budapest, 1936. (A költő hírlapi cikkeinek gyüjteménye Féja Géza egybeállításában. A baloldali sajtó örömmel üdvözölte a kötetet, de a nacionalista publicisztika óvást emelt a gyűjtemény közrebocsátása ellen. «Avatatlan kézzel bolygattak itt fel egy közel húszéves sírt. Minden ok nélkül kihantolták egy nagy szellemnek rosszabbik részét. Ezek a cikkek így, a maguk helyéről és korából kiszaggatva, még sokkal visszataszítóbban, sokkal elképesztőbben, sokkal felháborítóbban hat-

nak, mint amilyen felháborodást keltettek annak idején, amikor a radikális sajtóban elszórva, egyenkint megjelentek. Mi szükség volt ezeket most újra előásni, amikor már szerencsére nagyon jól és mélyen betemette őket a feledés pora? Miért kellett egy nagy géniusz ragyogó alkotásai mellé odaállítani ezeket a torzszülötteket, a szűklátókörűségnek, elfogultságnak, sekélyes indulatoktól fűtött demagógiának kiáltó tanúit? Nagyobb lett ezzel Ady, a költő vagy az ember? Ellenkezőleg: kevesebb lett. Ez a gyűjtemény semmi másra nem alkalmas, mint arra, hogy újra felpiszkálja azt a nemzeti és erkölcsi rúgóktól mozgatott ellenérzést, amely valamikor elemi erővel feszült Adyval szemben.» Kállay Miklós a Nemzeti Újságban.) — Révész Béla: S lehullunk az őszi avaron. Pozsony, 1937. (Ady Endre és Brüll Adél szerelmének titkai kiadatlan levelezésük közlésével és számos hasonmással.) — Ady Endre összegyűjtött novellái. Budapest, 1939. (Földessy Gyula összeállításában.)

Irodalom. — Turcsányi Elek: Ady Endre novellái. Nyugat. 1909. évf. — Fenyő Miksa: Ady Endre. U. o. 1911. évf. — Névtelen cikkíró: Ady Endre mint prózaíró. Magyar Figyelő. 1911. évf. — Ady Lajos: Ady Endre. Budapest, 1923. — Benedek Marcell: Ady-breviárium. Két kötet. Budapest, 1924. — Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. Budapest, 1934. — Schöpflin Aladár: Ady Endre. Budapest, 1934. — Milotay István: Jóslások Magyarországról. Új Magyarság. 1936. évf. május 31. — Kállay Miklós: A publicista Ady. Nemzeti Újság. 1936. évf. június 7. — Vajda Endre: A novellaíró Ady. Protestáns Szemle. 1939. évf.

AZ ADY-IRODALOM.

ADY Endrének ezernél több költeménye maradt. Első versei a Szilágy hetilap 1896. évfolyamában jelentek meg, első verses könyvét 1899-ben adta ki Debrecenben, ettől kezdve sok költeményt írt a debreceni és nagyváradi lapokba. A fővárosi újságok és folyóiratok közül 1904-től kezdve főkép a Budapesti Napló, Népszava, Nyugat és Világ adtak teret munkásságának. Verses köteteit egyre nagyobb érdeklődés fogadta, halála után még jobban növekedett költői hírneve, művészetének értéke körül hevesen harcoltak az Ady-rajongók és Ady-ellenfelek. Összes verseinek első egyöntetűbb kiadását 1930-ban bocsátotta közre az Athenaeum a művelt közönség számára. Ez az egykötetes versgyűjtemény távol van attól, hogy kritikai kiadás legyen, de azért mégis használható. Hogy szövegeit ki rendezte sajtó alá, nem derül ki az előszóból.

A költő életéhez és munkáihoz fűződő irodalom igen nagy. Alapvető életrajzát Ady Lajos írta meg, jellemrajzához főkép Bölöni György, Révész Béla és az Ady-Múzeum munkatársai közöltek forrás-számba menő visszaemlékezéseket. Az első gondos Ady-bibliográfia és Ady-repertórium egybeállítása Gulyás Pál érdeme. Az Ady-költészet méltatásával 1940-ig különösen Alszeghy Zsolt, Babits Mihály, Benedek Marcell, Földessy Gyula, Hatvany

Lajos, Horváth Cyrill, Horváth János, Loósz István, Makkai Sándor, Nagy Sándor, Rákosi Jenő, Sik Sándor, Schöpflin Aladár, Szász Károly és Vajthó László foglalkoztak behatóan.

Irodalomtörténeti szempontból kétségbevonhatatlanul megállapítható, hogy Ady Endre a magyar költészetbe új életet hozott, új költői nyelvet teremtett, új formákkal gazdagította a magyar lírát. Stílusteremtő művész volt. Érzelmeinek világa, eszméinek köre, fantáziájának röpte egyaránt eredeti. Válogatott költeményei a magyar líra megragadó értékei maradnak mindaddig, amíg csak él a magyar irodalom.

A világháború óta fölserdült új nemzedéknek fogalma sincs arról a gyűlöletről, amellyel a régibb nemzedék legnagyobb része Ady Endre ellen fordult. A nemzeti érzelmű magyar társadalom a világháborúig — némi kivétellel — az «adyzmus» esküdt ellensége volt.

A költő föllépése idején — írja Schöpflin Aladár — a vele egyidőben élő magyar lírikusok csaknem mind a polgári jómagatartás irányában idealizálták magukat. A költők jó hazafiak voltak, vagyis el voltak ragadtatva mindentől, ami magyar, s forradalmiságukat a negyvennyolcas idők és a kuruc kor ünneplésével tombolták ki. A szerelemben mintha nem lett volna érzékiség, az epekedés az általánosság körében maradt, a langyos szerelmi költészetnek sejtelme sem volt arról, milyen bonyolult lelki kép a szerelmes ember, micsoda sötét mélységek nyílhatnak meg körülötte, milyen kísértetek járhatnak benne. A csinos versek kora volt ez, a témák és formák egyaránt adva voltak, a technika csiszolt és síma volt. «Ebbe a közömbös, halk lírai hangversenybe robbant bele Ady bombája. Érthető volt a megdöbbenés. Új, addig elképzelhetetlen hang szólalt meg. Vad harangszó az enyhe citera-pengetés közben.» Az íróvilág és a közönség Petőfi és Arany óta megszokta az első pillanatra érthető beszédet, most

előlépett a szimbolikus kifejezésmód, a lírai benyomásoknak impresszionista modorú előadása. Az új stílus idegenül érintette az addigi magyar költészeten felnőtt olvasókat, az Ady-versek homályosaknak és érthetetleneknek tűntek föl. «Minden költő és minden vers csak arra hathat a maga teljességében, akiben megvannak, legalább csírák alakjában, azok a lelki elemek, amelyeknek a költő, a vers a kifejeződése, s egy kicsit Ady Endrévé kell válni annak, aki Ady Endrét teljesen érteni akarja.» Idegenszerű volt az Új Versek tartalma is. A hagyományos trubadúr-szerelem helyett az érzéki mámor tobzódása, a nemzeti büszkeségnek hízelgő hazafias líra helyett a magyar önérzetbe való belekötés. Ady föllázadt a magyar közállapotok ellen, félreverte a harangokat, tüzet kiáltott. Forradalmisága annak a politikai balra-fordulásnak volt a művészi kifejezője, amely «úgyszólván máról-holnapra a nemzeti élet előterébe juttatta a radikális jelszavakat, s két élesen szembenálló ellenséges táborra osztotta egész társadalmunkat. Innen magyarázható az a nálunk irodalmi dolgokban példátlan ostrom, mely Ady költészete ellen indult, irodalmi jelszavakkal politikai célokat takarva.» Leginkább azonban azt bélyegezték idegenszerűségnek, ami benne úgynevezett dekadencia. Ennek a magyar tradícióban alig volt előzménye. A régibb idők egyszerűbb életében nem fejlődhetett ki az az örök meghasonlás kínjaiban fetrengő neuraszténiás lelkiállapot, amelyet ezzel a szóval szoktak jelölni. De a modern világ itt is fordulatot teremtett. «Ady dekadenciája nem egy a magyar életben nem létező, külföldről mesterségesen beplántált elemet foglal magyar versekbe, hanem megszólaltatja a fiatal magyar lelkek egy részének egy olyan újonnan fejlődött elemét, amelyről csak hittük, hogy nincs, mert addig senki nem szólaltatta meg.» Adyt egyébként nem szabad egyes könyvei vagy éppen versei szerint mérni. «Az ő líráját úgy kell nézni, mint egy küzdelmes életen át napról-napra kiépített egészet, mint egy hatalmas modern epopeiát, amelynek minden egyes részlete egy-egy epizódja az egységes műnek, s amelynek tárgya egy rendkívül komplikált érzékenységű, mindenre egyénileg reagáló és rendkívül intenzív életet élő emberi lénynek küzdelme környezetével, a magyar világgal, önmaga jó és rossz démonai-

val, az élet nagy dolgaival: szerelemmel, pénzzel, családi érzéssel, fajhoz való ragaszkodással és fajával való ellentétekkel, vallással, halállal és az emberi élet értelmének megfejthetetlen nagy kérdéseivel.» A nagy eposzok világképe ez a költészet, de megvan benne a költő lelkében mindíg megújuló dráma is. (Magyar írók. Budapest, 1917. Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. Ady Endre. Budapest, 1934.)

Ady Endre fogadtatása irodalmunkban. — A költő huszonhét éves volt, amikor tehetsége fölkeltette a Budapesti Napló szerkesztőségének érdeklődését. (1904.) Vészi József és Kabos Ede állt ekkor a lap élén, mindketten szívesen közölték a Párisból érkező Ady-kéziratokat, s 1905. elején helyet adtak szerkesztőségükben a francia fővárosból hazatérő hírlapírónak. A szokatlan hangú költemények 1905-ben fölkeltették néhány más író figyelmét is, beszélni kezdtek az új lírikusról, érdeklődéssel várták verseinek gyűjteményét. — Szini Gyula még a kötet megjelenése előtt fölhívta a figyelmet arra, hogy az Új Versek költője «heraklészi küzdelemre indul új kötetével, és mi, barátai, csillogó szemmel kísérjük.» (Ady Endre. Figyelő. Szerk. Osvát Ernő. 1905. évf.) — A kötet megjelenése után Fenyő Miksa tárcát írt az Új Versekről, nagy lírának jelezte Ady Endre költészetét: minél többet olvassuk az új költeményeket, annál inkább növekedik hatásuk. (Egy új költő. Budapesti Napló. 1906. évf.) — Hasonló elismeréssel emlékezett meg a költőről Ignotus Hugó. Ady Endre költeményeinek, úgymond, diadalmas magyar zamata van, s ez onnan ered, hogy az új lírikus a magyar ritmus szellemében írja jambusait, nyugati sorai egyben hangsúlyos sorok, hullámzásaik összeesnek a mondat tagozódásával, a szók hangsúlyának elhelyezésével. (Olvasás közben. A Hét. 1906. évf.) — Hatvany Lajos szerint az új költő ki fogja törülni szótárainkból a kifejezhetetlenség fogalmát; kár, hogy énekeibe belevegyül valami Baudelaire naívul félreértett satanizmusából. Hozzánk minden későn ér. Baudelairet odakünn már régen kiheverték, a francia költő életundorát egy új nemzedék életkedvelő zaja váltotta föl, a magyar költő azonban még mindíg a halálköltészet kacér játékainál tart. Egyes helyein fejünket rázzuk, talán mosoly-

gunk is hozzá. Szerelmi lírájában sok a Baudelaireból kiszívott hímpor, ez a líra az új lírikus költészetének holt része, kötetében ez a holt rész a nagyobbik, ezzel nem érdemes foglalkozni. A költő most még nem az, akit várunk, de lehet, hogy azzá válik. (Ady Endre verskötete. Huszadik Század. 1906. évf. Az itt kifejtett álláspont helyreigazítása a költő javára ugyancsak Hatvany Lajostól: Egy olvasmány és egy megtérés története. U. o. 1908. évf.) — Schöpflin Aladár rámutatott arra, hogy az Új Versek írója saját költői világfelfogást, irányt, hangot, igyekszik a maga számára kiküzdeni, gőgös elszántsággal ingerli az olvasót, dacos dühhel támad a hagyományok és előítéletek ellen. Szerelmi verseiben már nem is szenvedély él, hanem idegláz, a magyar állapotokkal foglalkozó versei kihívják az ellenmondást. Baudelaire és Verlaine hatása párisi emlék: az új lírikus e két francia költő nélkül is bizonyára megírta volna verseit, de máskép írta volna meg. Mindez nem akar Ady Endre kicsinylése lenni. Ő kétségbevonhatatlanul költő, még pedig rendkívül értékes költő. Egyéniségében és érzéseiben, gondolataiban és stílusában egyformán megkövetelheti a méltánylást. Ha érdeklődünk irodalmunk jövője iránt, meg kell a nevét jegyeznünk. (Ady Endre: Új Versek. Vasárnapi Újság. 1906. évf.) — Az elismerő bírálatoknak alig volt némi visszhangjuk, a közönség legnagyobb része eszelősnek, erkölcsrontónak, hazaárulónak tartotta a költőt. Mások értelem nélkül egymás mellé dobált szavak halmazát szemlélték az Ady-versekben. (Tóth Béla gúnyos támadása a Pesti Hírlapban és Ady Endre indulatos válasza a Budapesti Naplóban: 1907.) Még az új nemzedékből is inkább csak a budapesti zsidó ifjúság egy része lelkesedett az Új Versekért és a kötet nyomába lépő Ady-költeményekért. A mindenfelől fölhangzó vád az volt, hogy Ady Endre: 1. kétségtelenül tehetséges ember, de olyan dolgokat énekel meg, amelyek az olvasókat megbotránkoztatják; 2. szemérmetlen vallomásokkal viszi a világ elé szerelmi dolgait; 3. vakmerő nemzetköziséggel izgatja a tömeget a magyar társadalmi rend ellen; 4. néhány sikerült költeménye mellett az értelmetlen versek egész tömegét adja közre; 5. a stílus csiszoltságával és a verselés szabatosságával nem törődik; 6. lelke annyira durva,

ízlése annyira kiforratlan, hatása annyira kártékony, hogy munkásságára a művészet magasabb szempontjai nem vonatkoztathatók; 7. egész működése megdöbbentő visszaesés a magyar költészet fejlődésében. — Az első jelentékenyebb mozgalmat a Holnap ügye támasztotta az új líra körül. Néhány nagyváradi kezdő író 1908-ban elhatározta, hogy vezérévé avatja Adyt, és versgyűjteményt ad ki társaságában. Ady évenkint többször is megfordult Nagyváradon, a szövetkezés eszméjét szívesen fogadta, így jelent meg 1908-ban A Holnap című antológia hét költő verseivel. (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka.) A kötet előszavát Antal Sándor hírlapíró írta, fejtegetéseiben állást foglalt a polgári morál ellen, magasztalta Ady új líráját. Az előszó és a versek zajt támasztottak a fővárosi sajtóban. A Pesti Napló (Hatvany Lajos), a Huszadik Század (Lukács György), a Vasárnapi Újság (Schöpflin Aladár) és a Nyugat (Kemény Simon, Osvát Ernő) az Ady-iskola mellé sorakozott; de a Budapesti Hírlapban Rákosi Jenő nagyhatású tárcát írt az új csoportosulás ellen, Herczeg Ferenc az Új Idők hasábjain szellemesen évődött a forradalmárszerepben tetszelgő ifjúsággal; még a Hét is kicsinylően csípkedte a burzsoá morál ellenköltőit. A Budapesti Szemle névtelen bírálója szerint Ady rossz példát ad az üres szavakkal való játékra, a torz-alkotásokra, az affektációkra; íme, már eddig is mennyi verselő tévelyeg utána. (1908. évf.) Ignotus felszólalása a Nyugatban: nem forradalom folyik itt, hanem szabadságharc az írói egyéniségért a tudatlansággal és erőszakkal szemben, mert nálunk minden új tehetséget azzal iparkodnak elbuktatni, hogy nem nemzeti érzésű. (1908. évf.) Kenedy Géza a Petőfi-Társaság 1909. évi nagygyűlésén felolvasást tartott a leromlás lírájáról, az új magyar dekadens költészetről, amely élősködő idegen fagyöngyként kúszik a magyar néperdő sudarára: ebben az irodalomban az erkölcsnélküliség fekete és vörös színei uralkodnak, szimbolikájukat lehetetlen végig követni, egyes versek megértéséhez valóságos használati utasítások kellenek, mint az újmódi orvosságokhoz. (Fagyöngyök. Az Újság. 1909. évf. január 10.) Ábrányi Emil is följajdult egyik költeményében a holnaposok ellen a Budapesti

Hírlap 1909. évi január 16-i számában. (Én is korholtam, úgymond, hazámat nem egyszer, de nem ugrottam rá bottal, késsel; göröngyös volt az út énalattam is, de azért nem szaladtam külföldre, hogy elcseréljem a magyar földet mással; szerelmet is sokszor daloltam, de sohasem voltam a léha gyönyörök lantpengető szatírja.) Bársony István egyenesen Ignotushoz fordult nyílt levelével: «Olvasom Ady könyveit, és meg kell állapítanom, hogy részben nem is értem. Magyarul van, és mégis gyakran küszködöm a megértésével. Itt az egyszerűség nem törvény, a világosság nem kötelező. Bizarr jelzőkbe botlom, amelyekről hinni szeretném, hogy sajtóhibából kerültek rossz helyre. A szinte csavaros gondolatot talányképpen hámozgatom ki közülük.» A beteg érzékiség mellett a magyar-gyalázás is duhajkodik Ady lelkében. «A kergült kos öklelésével megy neki mindennek, ami magyar. A korholás, ébresztés, talpra-riasztás, tudjuk: költői hivatás. De rúgásokkal ébreszt-e vajjon a szeretet? S a kíméletlen és hazug gyalázkodás nem a gyűlölet jelensége-e? Árpád hazájában neki bitang az úr és úr a bitang; a magyarban a fajta rossz szerinte. A magyarságát mégis hírleli a másét letagadván.» (Irodalmi modernség. Magyar Hírlap. 1909. évf. január 23.) — Ignotus válasza: «Ady Endre meglepő egyéniség, ragyogó tehetség, fényes újító, Petőfi óta legerősebb lírikusunk. Két valóságon nem lehet változtatni. Az egyik az, hogy vannak íróink, akiknek más mondanivalóik vannak, mint elődeiknek s ezeket más módokon mondják el. A másik az, hogy van közönség, amely másképp érez, mást keres, másra kíváncsi, mint apái. Diktálhatok-e az írónak, hogy mit írjon, s megszabhatom-e az olvasónak, hogy miben találja meg a lelke mását? Húsz évről húsz évre igen megváltozik a világ, s ebből azt kell következtetnünk, hogy a nálunknál húsz évvel fiatalabb emberek teljesen mások. Előttük természetes sok olyan, ami előttünk borzalom, számukra érthető sok olyan, ami számunkra érthetetlen, lelkükben megszokottság sok olyan, ami a mi idegzetünkben még betegség vagy túlfeszültség volt. A művészetet dirigálni nem lehet, az természetesen fejlődik. Mentül türelmesebbek vagyunk minden újság iránt, mentül méltányosabbak vagyunk minden művészet iránt, mentül inkább föltesz-

szük, hogy a fiatalságnak természettől fogva igaza van az öregséggel szemben : annál több akadályt hárítottunk el a tehetségek jelentkezése előtt. Már pedig a nemzet tehetségeiben él.» (Irodalmi modernség. Magyar Hírlap. 1909. évf. január 25.) — A vita lezajlása közben egy alkalommal Ady maga is megingott ultramodern álláspontjában. Singer és Wolfner könyvkiadóvállalata valahogyan összeköttetést keresett vele, és kapcsolatot talált hozzá, s a két párt között habozó költő az Új Idők 1908. évi november 15-i számában megírta A Duk-duk-affér című cikkét. Ebből a kis párbeszédes jelenetből a közönség azt olvashatta ki, hogy Ady útálja a Nyugatot, lenézi holnapos fegyvertársait, és szakítani készül a nevét lobogóul használó költői iránnyal. Hatvany Lajos megsértődött, előtte kellett a költőnek legjobban mentegetőznie, ha nem akart támasz nélkül maradni további küzdelmeiben. Magyarázkodó levelében többek között azt hozta föl, hogy védekezni és tiltakozni akart az intellektuális éretlenek reá tapadó serege ellen. «Azok ellen, akik nyakamra nőttek, mielőtt a szemeiket föl tudták nyitni. A Nyugat is már ötödik gimnazistákat engedett magához.» A Nyugat vezérkara szemet húnyt a költő kisiklása előtt, elfogadta sántikáló kimagyarázkodását, Ady versei azontúl is a Hatvany—Ignotus—Fenyő—Osvát-társaság segítségével jelentek meg. A Holnap második és egyben befejező kötete, Kollányi Boldizsár nagyváradi mérnök előszavával, már nem keltett nagyobb hullámzást. — A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909. évi almanachja számos ismertnevű írót szólaltatott meg az Ady-kérdésben. A feleletekből kiderült, hogy inkább csak az újságíró-fiatalság lelkesedik a költőért. Beöthy Zsolt megkerülte a kérdést, de Gyulai Pál nem titkolta véleményét : «Hallom, hogy most nagyra vannak egy fiatal poétával. Nem számít. Nem sokat ér! A Budapesti Szemlében is írtunk róla. Tehetséges ember, de tele van affektációval, már pedig, aki a költészetben affektál, az olyan, mint aki a tiszta bort hamisítja. Abból, hogy utánzói vannak, legfeljebb az következik, hogy ízléstelen emberek nagyobb számmal burjánzanak, mint régen.» Szabolcska Mihály szerint a modern óriások olyan magyar verseket írnak össze-vissza, hogy az már csakugyan szomorúság. «Az a költészet, mely arabusul

van a magyar ember fülének és lelkének egyaránt, mely nem a nemzet lelkében gyökerezik, sőt amely kifejezetten holmi nyugati poétai hóbortokon akar itt új világot teremteni : nincs tisztában saját magával, és nem lehet egyéb ideig-óráig tartó irodalmi eltévelyedésnél. A szemérmetlenség és trágárság is lehet ugyan bizonyos társadalmi rétegek számára versben és prózában egyaránt kapós olvasmány, de igazi költészet nem lehet.» Herczeg Ferenc szerint Ady Endre erős és érdekes egyéniség, egyes versei gyönyörűséggel olvashatók. «Vannak aztán versei, amelyeket nem értek. Hogy ez az én hiányos intelligenciámon mulnék, azt minden szerénységem mellett sem vagyok hajlandó elhinni.» (Ady későbbi írásaiban Szabolcskán is, Herczegen is bosszút állt kijelentéseikért, Beöthyről és Gyulairól pedig mindjárt az almanachban elmondta a véleményét : «Beöthy Zsolt őméltósága sejtheti, hogy az ő magyartalan és gerinctelen irodalmi vezérkedése hova vezetett. Az öreg Gyulairól ne essék szó : ő egy forradalmi korszaknak itt felejtett s becsületes múmiája.») — Az ifjúság körében az Ady-kultusz évről-évre nőtt, s a Nyugat megindulásával 1908-tól kezdve a vidéken is megkezdte hódító körútját. A Budapesti Szemle hasábjain Lévay József óvást emelt az Ady-versekben hemzsegő torzvonások, zilált képek, mesterkedő kifejezések ellen. Zavaros tengerből, úgymond, nehéz kihalászni egy kis gyöngyöt. A költő most még csak tapogatódzik. «Hogy munkássága formában, kifejezésben, tartalomban egy új korszak hajnalodását jelzi lírai költészetünk mezején? Mi ezt a hajnalodást eltévelyedésnek látjuk.» (Ady Endre : Vér és arany. Bírálat. Budapesti Szemle. 1908. évf.) — Nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagjai gondolkodtak hasonló módon vagy még elítélőbben, hanem az egyetemek és középiskolák is, igen kevés kivétellel. De a Nyugat 1909. évi Ady-számában az Ady-magyarázóknak már egész vezérkara vonult föl. A lelkes méltatók közül Schöpflin Aladár nyíltan kimondta, hogy Ady Endre föllépése irodalomtörténeti esemény : a magyar líra új fordulatának kiinduló pontja. Aki, úgymond, még nem régiben is el merte árulni, hogy szereti az új költészetet, annak bátor embernek kellett lennie ; ennek a költészetnek híveivel

ma is szemben áll a gyűlölködők és írígykedők nagy tábora. Ma még nagy a harc a kérdés körül, nagy az ellentét az idősebb és az ifjabb nemzedék között. Az egyik félen a hagyományok ereje, társadalmi súly, befolyás, hatalom ; a másik félen a fiatal emberek jóhiszemű lelkessége. (A Nyugat Ady-száma. 1909. évf.) — Horváth János igazságot akart tenni a két irány között, de könyve nem elégítette ki sem az Ady-bálványozókat, sem az Ady-kicsinylőket. Az első mélyreható Ady-tanulmány szerzője megvilágította a szimbolista költészet lényegét, rámutatott Ady lírájának ritka szépségeire, de nem húnyt szemet a költő hibái előtt sem. «Meg kell tisztulnia minden üres cafrangtól, ha maradandóbb értékű és zavartalanabb élvezetet nyujtó műveket akar alkotni.» (Ady s a legújabb magyar líra. Budapest, 1910.) — Az Új Versek szerzője rohamosan bevonult az irodalmi köztudatba. A Pallas Nagy Lexikonának 1904. nyarán lezárt pótkötetében még nincs benne a neve, de a Révai-lexikon 1911-ben már 28 sorban ismerteti pályáját. (Ugyanez a kötet 67 sorban foglalkozik Ábrányi Emil, 55 sorban Ágai Adolf, 67 sorban Arany László, 802 sorban Arany János pályájával.) — A megújuló Ady-vitákba Tisza István is beleszólt : lelki anarchiának, értelmetlen bombasztoknak, az ész és szív ürességének nevezte Ady költészetét. (Rusticus : Levél a szerkesztőhöz. Magyar Figyelő. 1912. évf.) — Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap hasábjain az erkölcs és hazafiság nevében küzdött az új líra ellen. Tekintélye sokat tett arra, hogy Adyt inkább csak a Nyugat, Huszadik Század, Világ és Népszava köré csoportosuló közönség tartotta nagy költőnek, a többi olvasó gyanakodva pillantott minden Ady-versre.

Nézetek Ady Endre költői értékéről. — Az Ady Endre körül lezajlott harcnak nincs mása irodalmunk történetében. Ez az elkeseredett küzdelem messze fölülmúlta terjedelmével a Petőfi Sándor költészetéről annak idején folytatott vitákat. A vélemények szerfölött szétágaztak. — Horváth János elismerte Ady Endre érdemeit, de rámutatott arra is, hogy a költő működése nyomán gőgös nemzetköziség, satnya érzékiség, nagyképű homály burjánzott föl irodalmunkban. «E három kő volt a megbotránkozás köve. S ne csodálkozzék majd a későbbi korok kritikusa, hogy

mi e kövekben megbotlottunk ; az ejtse inkább ámulatba, hogy oly sokan, s ily hamar hozzászoktak.» Adyt, még ha pusztán stílus-újdonságot jelentett volna is, a klasszikus ízlés komoly becsülői nem fogadhatták be első megszólalására : «ami valóban új és eredeti, soha sehol sem állhat oly egyszerűen a réginek a helyére, mintha ott azelőtt semmi sem lett volna ; mennél komolyabb a régihez szító műveltség, annál természetesebb, hogy csak ellenállva enged. Mi még lépten-nyomon fennakadtunk Ady stíljén, mikor 15—20 éves zsidó ifjak, s velük együtt a klasszikus ízlésre még föl nem nevelt tacskó magyarok a Fekete Zongoráért rajongtak, az egész művelt zsidóság már Ady verskötetteivel kelt és feküdt, a hírlapirodalom pedig, mintha magyarázat kötelezettségét nem is érezné, már melléje szegődött.» (Ady s a legújabb magyar líra. Budapest, 1910. Aranytól Adyig. Budapest, 1921.) — Földessy Gyula szerint Ady költői beszéde minden képes pompája ellenére is egyszerű, mint a természet. «Az Ady egyszerűsége azonban nem jelent egyúttal könnyűséget is, mert az kétségbevonhatatlan tény, amit minden Ady-olvasó magán tapasztalhatott ki, hogy Ady költeményeit igen sokszor nehéz megérteni. Akik számára a művészet könnyű szórakozást jelent, megpihenést az élet fáradságai után, az gondolja meg magát, és ne olvassa ezt a költőt. Kipróbált és hű Ady-olvasó létemre sokszor voltam magam is úgy, hogy egy-egy költeményének értelme csak akkor pattant föl előttem, amikor a verset a sok olvasásra már könyv nélkül is tudtam. Odaadás és jó hit nélkül Ady az érthetetlenségig elzárkózik az olvasója elől.» Ady a magyar költészet és a világirodalom legnagyobb lírikusa, egyben a magyar irodalom legösszetettebb problémája : a filozófusoknak, államférfiaknak, történetíróknak, esztétikusoknak egyaránt kell vele foglalkozniok, mellette nem haladhat el senki szó nélkül a huszadik század magyar szellemi életének vizsgálói közül, költészetében benne gomolyog minden kortárs-magyar problémája. (Ady Endre. Budapest, 1919. Ady-problémák. Századunk. 1929. évf.) — Ravasz László szerint Ady a magyar költői géniuszok sorában az elsők között áll tehetség dolgában, de pályáját perverz élettel és veszedelmes költészettel mérgezte meg. Szereplése a magyar életben

már csak azért is megsiratni való, mert roppant lírai erejével szuggerálni tudja az ifjúságot. Megrázó hangú dekadens ő: daloló hulla. A teremtéstől kapott csodálatos tehetségét arra használta föl, hogy az eleven tagadás énekese lett, s a rothadás megéneklésére megvesztegető formát talált. Föl kell vetni a kérdést, mi volt szent ennek az embernek a szemében, miben hitt ez az ember? Dalok a vályú mellől: ezt lehetne költeményeinek címül adni; vályú, ahol vagy habzsol vagy zokog. Meghalt kárhozottan, mint egy eltévedt élet képviselője. Élete intelem és tükör a magyar ifjúságnak. Huszadik század magyar ifjúsága: lehet-e ez az ember a te példaadód? A meztelen esztétika szempontjából Ady nagyszerű költő lehet, de mindíg számba kell venni, mit jelentett szereplése a magyar szellem életében. (Intőszó az ifjúsághoz. Budapesti Hírlap. 1926. évf. július 8.) — Makkai Sándor szerint Ady Endre költészete az emberi életnek legteljesebben átfogó lírai kifejezése egész irodalmunkban. Ady nem egyszerre és nem könnyen érthető költő, érthetőségének megvannak a nehézségei és föltételei. Mivel nem járt a régi kitaposott utakon, kortársai homályosnak látták, pedig költészete csak reakció volt a demokratikus világosság és fáradság nélküli érthetőség népies-nemzeti költészetére. Ez az új Én-költészet a «tömeglátástól legrejtettebb lelki tartalmat a legegyénibb és legszokatlanabb költői formákkal fejezi ki.» Természetes, hogy a régi versíráshoz szokott lelkek nem tudtak belehelyezkedni az új lírába, ne feledjük azonban, hogy a költő homályossága és érthetetlensége a haladó idővel együtt jórészt megszűnik, s a felnövekvő nemzedék előtt természetessé és érthetővé lesz az, amibe egy másgondolkodású nemzedék nem tudott belehelyezkedni. Bizonyos, hogy Ady költészetében a könnyen érthetőségnek kétségtelen akadályai vannak. Ady új költői típust jelent, költői kifejezésmódja szimbolikus, látása roppant vízió. Szimbolizáló fantáziája egészen új költői világot, új természeti világrendet, külön mitológiát teremt; mindezzel a saját élő lelkét jelképezi a költő. Hatalmas hangulati ereje megragadja belső világunkat. Versírása lényegében zene. «Egész költészete transzponálható egy sötét, tragikus színű, tragikus hullámzású hatalmas zenére, önmaga

végtelen kiterjedésű lélektengerének titáni muzsikájára.» (Magyar fa sorsa. Budapest, 1927.) — Szász Károly szerint Ady költészete nemcsak nemzeti és erkölcsi tekintetben kártékony, hanem esztétikai szempontból sem az az érték, aminek magasztalói hirdetik. Makkai Sándor elvakultsága csak azt bizonyítja, hogy az Adyról nevezett bálványimádás szellemi járvánnyá szélesedett, és megrontott sok olyan lelket is, akik másként gondolkodtak volna, ha ellenálló erejük és ítélő képességük nem lett volna gyönge. Az olyan állítások, hogy Ady lírája a haldokló nemzeti élet körében zendült föl, hogy költészetünkben Petőfin és Adyn kívül nincs más zseni, hogy a zseni sohasem a harmóniának, hanem mindig a diszharmóniának végletes képe: önmagukban hordják cáfolatukat. Ady kétségkívül erős poétai tehetség, de nem az az emberfölötti nagyság, aminek egyesek hirdetik. Már maga az a körülmény, hogy nemzeti és erkölcsi szempontból annyira kifogásolható, erősen leszállítja esztétikai értékét is. Az erkölcsre találóan mondja Gyulai Pál: A költészet nem erkölcsi prédikáció, de még kevésbbé az erkölcstelenség prédikálása. És a nyelv? «Amely vers az átlagos intelligenciájú közönség előtt is érthetetlen nyelvének homályossága, mesterkéltsége, szenvelgő volta miatt: hogy lehetne az esztétikailag szép?» („Magyar fa sorsa." Budapest, 1927.) — A keresztény-nemzeti álláspont különösen az elcsatolt területek magyarságára nézve tartotta veszedelmesnek az Ady-kultuszt, mert attól félt, hogy az Ady-költészet sugalló ereje lelki és erkölcsi szempontból egyaránt ki fogja szakítani az idegen uralom alá jutott magyarságot az egyetemes magyar szellemi közösségből. E felfogás szerint a magyar ifjúság gondolkodását és érzésvilágát Adyra építeni annyi, mint elzülleszteni ezt az ifjúságot. Ha az ifjúságot Ady verseire tanítják, meg fogja útálni Magyarországot, ahova nincs semmi oka visszavágyódni, hiszen a Messiásként ünnepelt költő azt hirdeti, hogy a régi Magyarországon csak elnyomatás és rabszolgaság volt, basák uralma, urak gazsága. Ady tehetsége, jelentette ki Berzeviczy Albert a Kisfaludy-Társaság 1927. évi ünnepélyes közgyűlésén, vita tárgya nem lehet, de költői cinismusa súlyos veszedelmeket rejt magában. Egy lelki egyensúlyát vesztett nemzedék kapva kapott versein, mert benne látta

minden eddigi eszményeink megtagadóját. (Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. Budapesti Szemle. 1927. évf.) — A baloldali sajtó heves Berzeviczy-sértegetését a jobboldali lapok ellentámadása követte. Az elmérgesedett hangú irodalmi harccal kapcsolatosan harmincnégy irodalmi és tudományos társaság képviselője kereste föl küldöttséggel az Akadémia és Kisfaludy-Társaság elnökét, hogy kifejezést adjon együttérzésének az Ady-ügyben. — Csonka-Magyarország vezető társadalmának nagy többsége a költő irodalmi hagyatéka ellen foglalt állást, Erdély és a Felvidék magyarsága politikai meggyőződés tekintetében, de más dolgokban is mindinkább összeforrt Ady költészetével. Az ottani ifjú magyarságnak az 1920-as évektől kezdve Ady volt az egyik legnagyobb hatású lelki vezetője. «Ady lelke, állapította meg büszkén Reményik Sándor, benne van a mai erdélyi levegőben.» (Pesti Napló. 1927. évf.) — Az anyaország ifjúsága lassankint szintén Ady mellé sorakozott. Mikor Hegedüs Loránt a budapesti egyetem jogi karán és a Pesti Hírlap hasábjain magasztaló hangon szólt a költőről, Négyesy László fölszólalt a túlcsapongó Ady-kultusz ellen. «Amíg csak Hatvany Lajosék emelték Adyt Arany és Petőfi és minden magyar költő fölé, nem volt helyrehozhatatlan baj. De amikor Hegedüs Loránt is beáll Ady propagálói és más nagy költőink hátra-tessékelői közé, az mérhetetlen következményekkel járhat a magyar közízlésre és a magyar költészet jövőjére nézve. Lehet Adyért rajongani, lehet őt nagy költőnek tartani, ez ellen semmi szavam. Én is tudom, hogy nem közönséges költői temperamentum. De rangsorozni őt nyilvánosan legnagyobb költőink rovására : igazságtalanság. Bíztatod az ifjúságot, kövesse az Ady liftjének irányát. Szépen fog vele járni az ifjúság, és szépen fog járni az ország. Egy kis tartózkodás nem ártana olyan költő világnézetének ajánlásában, mint Ady Endre. Ám ez : esztétikán kívüli szempont, ezt intézd el magaddal, mint magyar államférfi. De te nemcsak világnézeti, hanem esztétikai ítéletet is mondtál. Hogy mire alapítod ítéletedet, azt nem mondtad meg; nem mutattál rá : miféle értékekkel borítja homályba Ady a többi magyar költő értékeit, s miért kell Petőfinek mégis megkegyelmezni. Nagy költőket, nagy művészeket összeméregetni igen-igen nehéz, hiszen

mindegyik egész külön világ, mindegyikben más értékfajok jelennek meg, és más-más arányokban vegyülnek. Vannak, akiknek lelkében Ady rezonál legjobban, de más, nem kevésbbé fogékony és differenciált lelkekben más költők rezonálnak. Vannak, akik például Vörösmartyban százszor oly gazdag érzelemvilágot és százszor annyi esztétikai színt találnak, mint Adyban. Vannak, akik egy pillanatig sem haboznának, hogy Jókai és Ady közül melyiket válasszák, ha egyikükről le kellene mondanunk. Mit kezdjen az a magyar ifjú, akinek lelke nem veszi be Adyt, ha szellemi tekintélyektől azt hallja : a többi magyar költőben még kevesebb méltó lelki élményt fog találni, talán az egy Petőfit kivéve?» Az Ady-kultusznak Ady reális elemzésében kell kimerülnie, s nem szabad költészetünk nagyjainak rovására túlcsapongania. Az ifjúságot és a közönséget nem szabad senki kedvéért előző irodalmunktól elszoktatni, ha a nemzeti lélek folytonosságát szét nem akarjuk szakítani. «Jóhiszemű, lelkesedő emberek vagytok, csak el-elvetitek a sulykot, csak egy kicsit féltek attól, hogy hátha maradiaknak tűntök fel ; szeretitek a népszerűséget, az elmésséget, a csillogást, a nagyotmondást, és nem mindig nézitek meg, hogy igazság-e vagy csak féligazság, amit mondotok. Magyar emberek vagytok ebben is, nemzeti gyöngéinknek is képviselői. Legalább a magyarságnak egyik típusa. Mert van más típus is, azoké a magyar koponyáké, akik megnézik a dolognak mind a két oldalát, s összefoglalóan tudnak ítélni, mint Deák Ferenc, Gyulai Pál, Tisza István. Ti a másik típus vagytok, az impresszionisták, az egyoldalúan, elhamarkodva ítélők típusa. Megjárhatjátok Angliát, elhozhattok onnan sok szép tanulságot, de egyet ott sem tanultok meg, amit pedig ott jól tudnak : végiggondolni a gondolatot.» (Irodalmi valutarontás. Reális és túlcsapongó Ady-kultusz. Budapest, 1927.) — Sik Sándor szerint Adyval a nagy líra harmadik típusa jelenik meg irodalmunkban : a szubjektív alapszínű én-líra. Minden nagy lírában három elem olvad belső egységbe : a költő belső élete, a külső világ és az eszmék birodalma. A nagy lírának így három árnyalata lehetséges, a szerint, hogy a három közül melyik a középponti elem, a tengely, amely köré a másik kettő kristályosodik. A három elem szerves

egységében Vörösmartyban az eszméké az uralom, Petőfiben a külső világé, Adyban a belső életé. «Ha Ady a váteszi lendület szárnyaló erejében, az ihlet mélységében és egyetemességében nem is hasonlítható Vörösmartyhoz, sem gazdagságban, frisseségben, közvetlenségben Petőfihez, formateremtő eredetisége, tragikus igazsága és szuggesztív ereje közvetlenül e legnagyobbak mögött jelöli ki helyét a magyar líra nagyjainak sorában.» A tépettségében is félelmes erejű Ady-költészet egy egész generáció lelkiségének tükre. «Töredezett tükör, sok darabból álló, a legtöbbször torzító, máskor homályos, inkább csak sejtető, mint mutató, de mégis tükör.» (Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929.) — Vajthó László szerint Ady a legönzőbb, legegocentrikusabb lírikusunk. Költészete brutálisan őszinte önvallomás. Mindenütt a tüntető Én. A táj, ahová a költő vezet, mesés táj, tragikus táj. «Van napfénye is, de olyan, mintha egy halott mosolya volna. Van öröme is, de olyan, mintha zokogást palástolna. Ady világa : álomvilág. A régi elveszett helyébe alkotta, teremtette magának. Ady világa elégtétel és pihenő a másikért, melyben csalódott, s melynek törvényei szerint nem tudott élni. Testét, lelkét kikezdte a való világ. Ady új testet, lelket épít magának, álmodik magának. Ebbe a másik világba úgy jut el, mint a hipnotizált egy szebb, boldogabb állapotba.» Nyelve nem gazdag nyelv, de rendkívüli erő van benne, mély zengés, színpompa. Szavainak ritmusa nem egyszerű hang, hanem visszhangot támasztó : olvasás után is tovább rezeg bennünk felejthetetlenül. Megjelenítő ereje rendkívüli. Belénk tudja plántálni azt, amit látott, hallott, érzett vagy gondolt, s hangulatát a legfínomabb árnyalatokig átviszi olvasóiba. Egyesek azt állítják, hogy Ady minden szavát értik. Az Ady-láz egyik következménye ez. «Ne feledjük, hogy Adynak egy sereg rossz verse is van : ezeknek egyetlen értelmük, hogy nem sikerültek.» (Én, Ady Endre. Szeged, 1929.) — Föltűnést keltett A Toll folyóirat 1929. évfolyamában lefolyt Ady-ankét, s ebben több Ady-kortárs véleménye a költőről. Ady személye körül, állapította meg Kosztolányi Dezső, ideges lelkesedéssel tombol a divat, őrjöng a személyi kultusz. A rajongó, türelmetlen, félművelt emberek valóságos vallásos szektába tömörültek, s tücsköt-bogarat

összeírtak bálványuk dicsőítésére, holott Adynak nem csekély művészi értéke mellett óriási művészi fogyatkozásai is vannak. Ady mérhetetlenné dagasztott hírneve jogtalan, kártékony, megtévesztő. Van vagy harminc-negyven maradandó alkotású verse, ezzel szemben kevés költő hagyott maga után annyi selejtes, bosszantóan modoros és idétlen költeményt, mint ő. Művészi érzéke fogyatékos; valami kacskaringós, agyafúrt, elkényszeredett stílust húz magára; ez alól mindegyre kikandikál az ízlés hiánya. Sorai pongyolán lézengenek, nyelve dadogó, gondolatait ellaposítja. Helye ott van az érdekes, csonka, nagy tehetségek között, de nincs helye sem Vörösmarty, sem Petőfi, sem Arany mellett. Költői életművében egyenesen ijesztő a sok holt anyag. (Az írástudatlanok árulása. A Toll. 1929. évf.) — Szász Zoltán szerint Ady túlértékelése jórészt abból ered, hogy fanatikusai nem elégedtek meg rendkívüli tehetségének megállapításával, hanem minden áron valami világraszólót és minden magyar költőn túltevőt akartak belőle csinálni. Pedig Ady nem ér fel sem Vörösmartyhoz, sem Petőfihez, sem Aranyhoz. Benne majdnem kivétel nélkül csak egyes strófák, sorok, foszlányok, akkordok szépek. Atomokra szétszórt szépségei töméntelen lehangolóan gyönge versbe vannak beágyazva. A hirtelen fölbukkanó szép sorok jól járnak, mert az erőtlenségek sivatagában eltikkadt ízlés túlbecsülő boldogsággal fogadja a kis szépség-oázisokat. Ahogy a költő megüti a hangot, rendkívüli várakozást ébreszt, azután majdnem mindíg zuhanásszerű esés következik. A megérzett téma alapos megragadására nincs benne elég erő. Nyelve egyéni ugyan, de a rövid ihletésű pillanatoktól eltekintve affektált, s így fárasztó. Legsikerültebbek politikai költeményei. Ezek a dacos, kihívó, marxista-forradalmár versek a kor lelkéből fakadtak, s élni fognak, amíg lesznek elnyomók és elnyomottak. (Ady. A Toll. 1929. évf.) — Hogy Ady költészete még az 1930-as években is milyen fölháborodást váltott ki a más eszményeket valló olvasók lelkéből, mutatják többek között egy neves művészembernek, Kovách Gézának, a költőre vonatkozó megjegyzései: erkölcsi bélpoklos, ifjúságunk megkoszorúzott kerítője, asszonykitartotta bérkan, mindent beszennyező istentagadó, a férfibecsületet kiröhögő him-

pellérek lelki rokona, a forradalom kvártélycsinálója, fajának multját gyalázó, jelenét zülleszto, jövőjét tagadó hullamagyar, sok ilyen zsenit kívánnak nekünk ellenségeink. (Aforizmák Ady Endre költészetéről. A Cél. 1932. évf.) — Ezzel szemben az Ady-imádás kongó frázisai még a lelkipásztorok ajkán is : «Ady mindent átélt. És az aztán élet volt! Földről égbe lázadó, égről földre zuhanó ; mult évezredek minden napját öntudatosan, vérsejtjeiben és idegeiben hordozó ; szürke, sáros, rögös mához kötözött, de a holnapokban száguldozó, lélekzetállító, lenyügöző fekete zongora. Az volt Ady, ami ezen a földtől az égig feszített húrokon megzendült. Ez és semmi más. A többi nem számít. Ez az Ady-élet búgjon, zúgjon, sóhajtson, hörögjön vagy sikoltson, amikor Adyt szavalnak.» (Egy pap lelkendezései a Magyar Nemzetben. 1939. évf. február 5.)

Kiadások. — Ady Endrének tizenegy verses kötete jelent meg életében, ezek közül négy kötet tett különösen nagy hatást : az Új versek, Vér és arany, Az Illés szekerén, Szeretném, ha szeretnének. — A halála után közrebocsátott kiadásokból főkép a következők érdemelnek kiemelést : Ady Endre válogatott versei. Budapest, 1921. (Sajtó alá rendezte Dóczy Jenő.) — Ady-versek. Magyarázatos kiadás az ifjúság számára. Budapest, 1925. (Közrebocsátotta Párkányi Norbert.) — Ady Endre összes versei. Budapest, 1930. (Az Athenaeum kiadása egy kötetben.)

Fordítások. — A német lapokban és németnyelvű antológiákban 1908-tól kezdve egyre sűrűbben jelentek meg a jellemzőbb Ady-versek. (Horváth Henrik és sok más fordító.) Franciára 1909-től fordították a költőt a folyóiratok és antológiák munkatársai. (Térey Sándor és utána többen.) Az 1920-as évektől kezdve számos költeménye került a külföldi közönség elé olasz, spanyol, román, angol, svéd, horvát, szerb, tót, finn, japán, kínai, maláj, esperantó, ido fordításban és más nyelveken is. Adyt nehéz idegen nyelvre lefordítani, annyi egyéni sajátság és nyelvi különösség van költeményeiben. — A külön megjelenő Ady-verseskönyvek sorát két németnyelvű kiadvány nyitotta meg a külföldön : Franyó Zoltán és Gerhold Henrik : Auf neuen Gewässern.

Bécs, 1921. (Válogatott versek.) — Matzner Hugó: Von der Ér zum Ozean. Bécs és Lipcse, 1925. (Válogatott versek.)

A költő verseinek megzenésítésével először Reinitz Béla ért el sikereket. A Reinitz-féle Ady-dalokat 1909-ben Nagy Endre Andrássy-úti tarka színpadán és a Nyugat vidéki irodalmi matinéin nagy lelkesedéssel hallgatta a közönség. Sokan a Reinitz-dallamokon át jutottak el a költő megértéséhez. Ady-megzenésítők az 1930-as évekig: Balázs Árpád, Bartók Béla, Beretvás Hugó, Kacsóh Pongrác, Kodály Zoltán, Kurucz János, Lányi Ernő, Radnai Miklós, Siklós Albert, Tarnay Alajos és még néhányan. — Az Ady-illusztrálók élén Nagy Sándor, Jaschik Álmos és Baja Benedek áll. (Új Versek: Nagy Sándor illusztrátori közreműködésével; Dóczy Jenő válogatott Ady-versei Jaschik Álmos képeivel; Ady-mappa, Babits Mihály bevezetésével, Baja Benedek tizenkét litografiájával; a nagyváradi újságíró-szervezet és a Sonnenfeld-cég illusztrált közös kiadása: Ady Endre versei románul, 1930.) — Kulcsregények és novellák már az 1910-es évektől kezdve foglalkoztak a költő személyével. (Kaffka Margit, Oláh Gábor, Szabó Dezső, Szemere György.) Az első Ady-színdarabot Nagy Dániel írta. Ezt a dramatizált életképet 1934-ben mutatták be a debreceni színházban.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben fölsorolt munkák közül különösen a következők; Horváth János: Ady s a legújabb magyar líra. Budapest, 1910. — Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. Szabadka, 1914. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Földessy Gyula: Ady Endre. Budapest, 1919. — U. az: Ady-tanulmányok. Budapest, 1921. — Alszeghy Zsolt: Magyar lírikusok. Budapest, 1921. — Babits Mihály: Gondolat és írás. Budapest, 1922. — Ady Lajos: Ady Endre. Budapest, 1923. — Hatvany Lajos: Ady világa. Három füzet. Bécs, 1923. — Benedek Marcell: Ady-breviárium. Két kötet. Budapest, 1924. — Dóczy Jenő és Földessy Gyula szerkesztésében: Ady-Múzeum. 1—2. köt. Budapest, 1924—1925. — Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok. Budapest, 1927. — Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. Budapest, 1927. — Szász Károly: „Magyar fa sorsa." Budapest, 1927. — Nagy Sándor:

Ady Endre költészete. Budapest, 1927. — Horváth Cyrill: Ady Endre hite, erkölcse, magyarsága. Budapest, 1928. — Zsigmond Ferenc: Az Ady-kérdés története. Mezőtúr, 1928. — Sik Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1929. — Vajthó László: Én, Ady Endre. Szeged, 1929. — Babits Mihály: Élet és irodalom. Budapest, év nélkül. — Bölöni György: Az igazi Ady. Páris, 1934. — Révész Béla: Ady és Léda. Budapest, 1934. — Schöpflin Aladár: Ady Endre. Budapest, 1934. — Révész Béla: Ady-trilógiája. Budapest, 1935. — Földessy Gyula: Ady értékelése az Új Versek megjelenésétől máig. Budapest, 1938. — Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1939.

Felelős kiadó: Dr. Pintér Jenőné.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár